

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПРИАЗОВСЬКИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК**

Електронний науковий журнал

1(18) 2020

**Запоріжжя
2020**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Гальцова Ольга Леонідівна – доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри національної економіки, маркетингу та міжнародних економічних відносин Класичного приватного університету).

Члени редакційної колегії:

Бондаренко Світлана Анатоліївна – доктор економічних наук (старший науковий співробітник відділу ринкових механізмів і структур Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України).

Виговська Валентина Вікторівна – доктор економічних наук, професор (професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Національного університету «Чернігівська політехніка»).

Козирєва Олена Вадимівна – доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри менеджменту і адміністрування Національного фармацевтичного університету).

Мінакова Світлана Михайлівна – доктор економічних наук, професор (головний науковий співробітник відділу макроекономіки та державного управління Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій).

Ненно Ірина Михайлівна – доктор економічних наук, доцент (професор кафедри менеджменту та інновацій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова).

Новікова Марина Миколаївна – доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри менеджменту і публічного адміністрування Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова).

Ткач Вікторія Олександрівна – доктор економічних наук, доцент (професор кафедри міжнародного туризму, готельно-ресторанного бізнесу та мовної підготовки Університету імені Альфреда Нобеля).

Трохимець Олена Іванівна – доктор економічних наук, професор (професор кафедри національної економіки, маркетингу та міжнародних економічних відносин Класичного приватного університету).

Шмиголь Надія Миколаївна – доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри обліку та оподаткування Запорізького національного університету).

Шульц Світлана Леонідівна – доктор економічних наук, професор (завідувач відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долинського НАН України»).

Якименко-Терещенко Наталія Василівна – доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економічного аналізу та обліку Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»).

Ян Польцин – доктор економічних наук, професор (Державна вища школа імені Станіслава Сташица в м. Піла, Польща).

Електронна сторінка видання – <http://pev.kpu.zp.ua>

Видання входить до «Переліку електронних фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 10 травня 2017 № 693 (Додаток 7)

**Рекомендовано до поширення в мережі інтернет Вченою радою
Класичного приватного університету
(Протокол № 5 від 26 лютого 2020 р.)**

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.8

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-1>**Гвазава Н.Г.**

*кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри державного управління,
публічного адміністрування та регіональної економіки
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця*

Gvazava Nana

*PhD, Associate Professor of the Department of Public Administration,
Public Administration and Regional Economy of
Kharkiv National Economic University named after Semen Kuznets*

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

ECONOMIC CULTURE AND ITS IMPORTANCE IN SOCIETY

АНОТАЦІЯ

Метою статті є вивчення основних проблем економіки як системи господарювання й економічної науки, наукові позиції яких впливають на розвиток економічної системи. Розглянуто поняття «макроекономіка» й «мікроекономіка», а також їх взаємозв'язок. Для досягнення цієї мети необхідно проаналізувати роль економіки в житті людини. Основною проблемою є те, що недоліки економічної теорії найбільш яскраво проявляються в період криз. Економіка дає нам можливість проаналізувати події, які вже відбулися, вжити необхідних заходів для недопущення аналогічних помилок у майбутньому й рухатися далі. Економіка дає нам ефективний та не обов'язково складний набір інструментів аналізу, який можна використовувати для того, щоб озирнутися й пояснити, чому події розгорталися саме так, а не інакше, а також осмислити навколишній світ і заглянути в майбутнє для того, щоб ми змогли передбачити наслідки великих змін. В економіці немає єдиної правильної відповіді, отже, не можна віддати її на відкуп самим лише фахівцям. Таким чином, кожен громадянин повинен хоч щось знати про економіку. Для цього необхідно розвиватися й вивчати економічну теорію.

Ключові слова: макроекономіка, мікроекономіка, економічна теорія, потреба, суспільство, розвиток.

АННОТАЦИЯ

Целью статьи является изучение основных проблем экономики как системы хозяйствования и экономической науки, научные позиции которых влияют на развитие экономической системы. Рассмотрены понятия «макроекономика» и «микроэкономика», а также их взаимосвязь. Для достижения этой цели необходимо проанализировать роль экономики в жизни человека. Основной проблемой является то, что недостатки экономической теории наиболее ярко проявляются в период кризисов. Экономика дает нам возможность проанализировать события, которые уже произошли, принять необходимые меры для недопущения аналогичных ошибок в будущем и двигаться дальше. Экономика дает нам эффективный и не обязательно сложный набор инструментов анализа, который можно использовать для того, чтобы оглянуться и объяснить, почему события развивались именно так, а не иначе, а также осмыслить окружающий мир и заглянуть в будущее для того, чтобы мы смогли предвидеть последствия больших изменений. В экономике нет единого правильного ответа, значит,

нельзя отдать ее на откуп одним лишь специалистам. Таким образом, каждый гражданин должен хоть что-нибудь знать об экономике. Для этого необходимо развиваться и изучать экономическую теорию.

Ключевые слова: макроекономика, микроэкономика, экономическая теория, потребность, общество, развитие.

ANNOTATION

The purpose of the article is to study the main problems of economics as a system of economics and economic science, whose scientific views influence the development of the economic system and economic development. The concepts of "macroeconomics" and "microeconomics" and their relationship are considered. To achieve this, it is necessary to analyze the role of the economy in human life. The main problem is that the disadvantages of economic theory are most clearly manifested in times of crisis. The economy gives us the opportunity to analyze the events that have already taken place, to take the necessary measures to prevent similar mistakes in the future and to move on. Economics provides us with an effective and not necessarily sophisticated set of analysis tools that can be used to look back and explain why events unfolded in a different way, and to comprehend the world around us, and to look into the future so that we can anticipate the consequences big changes. There is no single correct answer in the economy, so it is impossible to give it to experts only. Thus, every citizen should know at least something about the economy. It is necessary to develop and study economic theory. The decisive condition for improving the life of the individual, his family and society is the increasing need for high quality products in the process of human employment. As a result, everyone can receive more and more goods and services from society to meet their needs. Thus, the well-being of a person and his family depends crucially on the results of his or her economic activity. Hence the deep interest of the people in the economy. Economy has always been an integral part of human life and society. Since the appearance of humans on Earth, economic relations arise as well, since man is different from the rest of the living world precisely by the fact that he can change the world according to his needs and adapt to the surrounding living conditions. A person is aware of the motives of his behavior, sets himself specific goals and objectives and acts in accordance with these goals and his own capabilities, trying to achieve the best result. This is the main task of the economy. In the process of economic activity, a person expands his / her outlook,

increases his / her level of knowledge and qualification, becomes a specialist, and is formed as a person. Thus, the economic sphere of life is not only connected with providing the material basis of human existence, but is also the source of its creative, spiritual and social development.

Key words: macroeconomics, microeconomics, economic theory, need, society, development.

Постановка проблеми. Сучасна людина живе у світі, насиченому економічною інформацією, яку вона отримує від оточуючих людей, з газет, журналів, за допомогою радіо й телебачення, комп'ютерних систем комунікації. У повсякденному житті стали використовуватися різноманітні економічні терміни, багато з яких мають іноземне походження, тому сучасна освічена людина не може обійтися без розуміння сенсу цих понять.

Отже, економіка – це система господарювання, яка включає галузі матеріального й нематеріального виробництва. Головним двигуном розвитку людства є виробництво матеріальних благ. Суспільство може існувати й розвиватися лише завдяки безперервному відновленню виробничих процесів, тому економіка є фундаментом будь-якого суспільства. Основна функція економіки полягає в тому, щоби постійно створювати блага, необхідні для життєдіяльності людини. Економіка стає основою сучасного науково-технічного прогресу, оскільки часто саме в процесі творчого вирішення економічних проблем народжуються нові ідеї та винаходи. Таким чином, економіка сучасного суспільства є складним і всеосяжним організмом, який забезпечує життєдіяльність і розвиток кожної людини й суспільства загалом.

Економічна теорія – це наука про ефективне та раціональне використання рідкісних, обмежених ресурсів задля задоволення необмежених потреб людини в умовах конкретних форм господарювання.

Вивчення економічної теорії головним чином зводиться до пізнання економічних законів і категорій, які виражають глибинну сутність конкретної економічної системи [1, с. 34–35].

Вирішальною умовою поліпшення життя окремої людини, її сім'ї та суспільства є все більш висока потреба високоякісної продукції в процесі трудової діяльності людини. Завдяки цьому кожна людина може отримати від суспільства все більшу кількість товарів і послуг для задоволення своїх потреб. Таким чином, благополуччя людини та її сім'ї вирішальною мірою залежить від результатів її господарської діяльності. Звідси впливає глибокий інтерес людей до економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам зв'язку права й економіки присвячена праця А. Вагнера. В ній звертається увага на те, що економічне становище особи залежить не стільки від природних прав або здібностей, скільки від сучасної юридичної організації.

Представники класичного інституціоналізму Т. Веблен та У. Гамільтон вважають, що люди

приймають рішення далеко не під впливом свого власного егоїстичного інтересу, а з урахуванням поширеного способу мислення, що закріплюється у звичаях, традиціях певного угруповання.

Питаннями розширення структурних перетворень в економіці в межах теорії інформаційного суспільства концепції соціальних мереж займалися М. Кастельс, Б. Веллман, Д. Ноук, К. Фауст, Л. Фрідман та інші вчені.

На думку відомих українських учених П. Єщенка та Ю. Палкіна, економічна система є однією з підсистем суспільства, яка інтегрує в собі сукупність усіх компонентів економіки та людей як безпосередніх учасників виробництва.

Серед вітчизняних науковців вагомий внесок у вирішення проблеми управління людським капіталом здійснили Д. Богиня, О. Грішнова, Г. Дмитренко, М. Долішній, М. Дороніна та інші вчені.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є вивчення основних проблем економіки як системи господарювання й економічної науки як сукупності наукових поглядів на економічні системи, економічний розвиток та економічні закони, тобто пошук шляхів ефективного господарювання, оптимальних механізмів використання обмежених ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економіка завжди була невід'ємною частиною життя людини й суспільства. З моменту появи людей на Землі виникають економічні відносини, оскільки людина відрізняється від решти живого світу саме тим, що може змінювати світ відповідно до своїх потреб і пристосовуватися до умов життя, оточуючих її. Людина усвідомлює мотиви своєї поведінки, ставить перед собою конкретні цілі й завдання та діє відповідно до цих цілей і власних можливостей, намагаючись досягти найкращого результату. Саме в цьому полягає основне завдання економіки. У процесі економічної діяльності людина розширює свій кругозір, підвищує рівень своїх знань та кваліфікації, стає фахівцем, формується як особистість, самореалізується й отримує суспільне визнання. Таким чином, економічна сфера життя не тільки пов'язана із забезпеченням матеріальної основи існування людини, але й є джерелом її творчого, духовного та соціального розвитку.

Сучасна економічна наука розробляє теоретичні основи ринкового механізму, вивчає мотивації поведінки господарюючих суб'єктів, визначає способи ефективного й раціонального використання ресурсів, результативної діяльності окремої фірми, галузі та економіки загалом у країнах, де вже склалися й успішно функціонують ринкові структури, задля застосування найбільш прогресивних механізмів управління економікою й суспільством.

Основними методами сучасної економічної науки є методи абстрактного й конкретного, діалектичний метод, метод узагальнення, аналізу та синтезу, математичного моделювання,

позитивістський та нормативістський підходи, макро- й мікроекономічний аналіз.

У сучасній економічній теорії використовуються два рівні аналізу, а саме макроекономічний та мікроекономічний. Хоча і в мікро-, і в макроекономіці застосовується однаковий інструментарій, явища розглядаються під різним кутом зору.

Мікроекономіка – це наука про споживачів, фірми та окремі галузі. Вона досліджує причинно-наслідкові та функціональні зв'язки, які впливають на прийняття рішень як окремими людьми, так і фірмами, підприємствами. Вона має справу з такими поняттями, як «обмеженість», «вибір», «альтернативна вартість», а також із процесами виробництва й споживання, зміни попиту та пропозиції окремих товарів на окремих ринках. Велика увага в мікроекономіці приділяється вивченню цін та їх впливу на окремі елементи господарства. В процесі мікроекономічного аналізу досліджуються конкретні економічні одиниці та їх поведінка. Розгляд економічних проблем з позиції мікроаналіза пов'язують з ім'ям найбільшого представника економічної науки Альфреда Маршалла. Основну увагу він приділяє індивіду, поведінці споживача на ринку, теорії виробництва фірми, тобто вирішенню переважно практичних питань на мікрорівні [2, с. 132–133].

Макроекономіка – це наука про господарство загалом, економічний стан здоров'я країни й світу. Вона вивчає питання про те, як швидко розвивається економіка, яким є обсяг виробленого продукту й сукупного доходу, тобто те, що характеризує загальнонаціональні та міжнародні економічні явища. Вона спрямована на вирішення таких проблем, як підвищення зайнятості, збільшення обсягу виробництва, економічне зростання, подолання інфляції, безробіття, криз. Макроекономічний аналіз пов'язаний з ім'ям відомого американського економіста Джона М. Кейнса, який зробив справжню революцію в економічній науці, повернувши її до макроекономіки, розглядаючи всі проблеми як суспільно-національні. Заслуга Дж.М. Кейнса полягає в тому, що він вперше вказав на важливу роль держави у забезпеченні ефективного функціонування ринкової економіки [2, с. 158–159].

Сучасна економічна теорія включає вивчення загальних економічних питань, основ формування й розвитку ринкового господарства, осмислення економічних процесів, що відбуваються у світовому господарстві та нашій країні. Сучасна економічна теорія звільнилась від класового підходу й сконцентрувалась на вивченні поведінки людини, проблем підвищення ефективності та досягнення стабільності в суспільстві. Економічна наука сьогодні нерозривно пов'язана з історією, психологією, соціологією, політикою, правом, духовним та культурним життям суспільства.

Економічна теорія допомагає суспільству в тому, як можна використати обмежені ресурси,

найповніше забезпечуючи задоволення потреб людей, а також як потрібно організувати виробництво, розподіл та споживання вироблених товарів і послуг.

Обов'язковими елементами предмета економічної теорії є організаційно-економічні відносини та техніко-економічні й інноваційні відносини, що визначаються науково-технічним та технологічним прогресом, який супроводжує розвиток продуктивних сил суспільства.

Таким чином, економічна теорія – це економічні виробничі відносини, безпосередньо пов'язані з продуктивними силами суспільства й основними напрямками науково-технічного прогресу та динамікою інноваційного розвитку [3, с. 19–20].

Виробництво з'явилося, існує, розвивається саме заради задоволення різноманітних людських потреб. Потреби бувають матеріальними та духовними. Вони є внутрішнім стимулом людини до економічної діяльності, спонукають її до виробництва. Водночас не лише сукупність потреб визначає спрямованість та обсяг виробництва, але й виробництво породжує нові людські потреби.

Споживання як процес задоволення потреб буває особистим та виробничим. В особистому споживанні відбувається споживання необхідних їм благ окремими людьми. Воно відбувається за межами виробництва та є його природною метою. Виробниче споживання здійснюється в самому виробництві, де споживаються засоби та предмети праці, а також робоча сила. Результатом виробничого споживання є створення блага, а особистого – його витрата [4, с. 26–27].

Є переконання, що економіка – «сумна наука», тому що вона здається нудною, нецікавою, незрозумілою та повною міркувань, наприклад «з одного боку ..., з іншого боку ...». Зрозуміло, що багато людей переконані в тому, що економіка й економісти похмурі та сумні в загальноприйнятому розумінні цих слів, тобто люди повинні робити вибір між задоволенням суперечливих потреб (зробити сьогодні або завтра) та конфліктуєчими цінностями й цілями, економісти взагалі пишуть погано, а більшість економічних текстів побудована головним чином на алгебраїчних маніпуляціях і складних діаграмах.

Однак від економіки неможливо сховатися. Вона постійно втручається в життя кожного з нас. Коли ми обговорюємо нові тенденції в моді, де продаються найдешевші речі, коли співробітники обговорюють реорганізацію, проведеної вищими органами, ми стикаємося з економікою, хочемо ми цього чи ні.

Дивно, що так багато людей, читаючи газети, звично пропускають економічні статті й видають телевізор, якщо йдеться про економічні питання.

Економісти стикаються з відсутністю інтересу до своєї роботи.

Економічний аналіз – це важкий і складний предмет, багато в чому складніший, ніж ана-

ліз у фізиці. Фізики можуть елегантно й просто пояснювати суть систем, наприклад обертання планет навколо Сонця або рух електронів по орбітах навколо атома.

Економіка важче фізики, тому що, по-перше, економісти зазвичай позбавлені можливості ставити керовані лабораторні експерименти, по-друге, люди не завжди поводяться передбачувано.

Ми не здатні точно прогнозувати поведінку окремих людей. Однак те, що ми далекі від розуміння чогось, не означає, що ми зовсім нічого не розуміємо. Ми абсолютно точно знаємо про те, що на поведінку людини сильний вплив здійснюють стимули. Знаємо ми також про багато логічних закономірностей та отримуємо задоволення від безперервного накопичення знань.

Якою б неточною не була економіка, вона має безпосередній вплив на наше життя й відіграє вирішальну роль у визначенні державної політики. Економісти впливають на всі гілки влади. Стимулювання економічного зростання й забезпечення високої зайнятості за одночасного придушення інфляції давно вже визнані сферами діяльності економістів, які працюють на уряд.

Економічна теорія досягла великих успіхів у прагненні не допустити широку громадськість на свою територію. Незважаючи на відсутність відповідних знань, люди схильні висловлювати тверду думку щодо найрізноманітніших питань, таких як зміна клімату, одностатеві шлюби, збільшення цін. Однак коли справа стосується економіки, багато хто не демонструє навіть інтересу, не говорячи вже про наявність власної точки зору. Економічні теми не зачіпають наших почуттів, на відміну від тих же любові, місця проживання, смерті й війни. Так склалося тому, що люди повірили в те, що економіка – це така ж наука, як фізика або хімія, і в ній на всі питання є тільки одна правильна відповідь, тому неспеціалісти повинні просто прийняти на віру думку професіоналів і перестати забивати собі голову занадто складними питаннями.

Економічна теорія ніколи не стане наукою в тому сенсі, який ми маємо на увазі, говорячи про фізику чи хімію. Існує безліч шкіл економічної теорії, кожна з яких підкреслює різні аспекти складної реальності, висловлюючи різні етичні й політичні оціночні судження та роблячи на їх основі ті чи інші висновки. Крім того, жодна зі шкіл економічної теорії ще жодного разу не зуміла передбачити реальний розвиток подій навіть у тих областях, на які орієнтована, не в останню чергу тому, що у людей є власні бажання, на відміну від молекул або фізичних об'єктів.

В економіці немає єдиної правильної відповіді, отже, не можна віддати її на відкуп самим лише фахівцям. Таким чином, кожен громадянин повинен хоч щось знати про економіку.

Головна проблема економічної теорії має дві сторони: потреби людського суспільства не мають обмежень і зростають з плином часу; ресурси, необхідні для виробництва матеріальних

благ, наявні в обмеженій кількості. Перед ученими-економістами стоїть завдання щодо вирішення цього протиріччя, щоби найбільш повно задовольнити потреби суспільства загалом і кожного його члена зокрема шляхом використання наявних у розпорядженні людства ресурсів. У зв'язку з цим перед дослідниками стоїть таке завдання: визначити те, які матеріальні цінності, в якій кількості варто виробляти в даний момент часу, щоби максимально повно задовольнити наявні потреби.

Основний постулат економічної теорії свідчить про те, що людина робить вибір, виходячи з можливого оптимального результату. З усіх послуг і товарів, які може придбати сім'я, вона вибере найкращі з тих, що може собі дозволити. Іншими словами, ми вибираємо, спираючись на те, що економісти називають раціональними очікуваннями.

Другий постулат передбачає умовну оптимізацію, що означає, що вибір відбувається за обмеженого бюджету. Цей постулат пов'язаний з іще одним важливим поняттям економічної теорії, а саме еквілібріумом. Однак є така проблема: постулати, на які спирається економічна теорія, не бездоганні.

По-перше, завдання оптимізації для звичайних людей часто виявляється занадто складним, тому навіть наблизитися до її вирішення, буває, не вдається. По-друге, людина робить вибір зовсім не неупереджено. По-третє, модель оптимізації залишає без уваги безліч чинників.

Економіка заслужила репутацію найсильнішої із соціальних наук. Її сила полягає в тому, що, по-перше, з усіх досліджень соціальної реальності економічні виявляються найвпливовішими, коли йдеться про соціальну політику, адже економісти беруть участь в обговоренні політичних рішень; по-друге, економіка вважається найсильнішою соціальною наукою в інтелектуальному сенсі.

Економічні знання потрібні урядам країн, адже лише розуміння того, як функціонує економіка, дає змогу розробляти економічну політику, тобто ухвалювати рішення про основні напрями економічного розвитку, конкретні економічні програми та забезпечення їх ресурсами.

Поінформованість громадян країни з різних питань, зокрема про те, як працює економіка, є передумовою створення демократичного суспільства. У такому суспільстві громадяни стають учасниками ухвалення найважливіших рішень, а влада несе відповідальність перед обізнаними громадянами за свої дії.

Економічні знання потрібні кожній людині. Вибираючи професію, людина повинна не тільки керуватися власними вподобаннями, але й розуміти, які професії та чому матимуть попит. У цьому їй може допомогти розуміння економічних законів.

Лише людина, котра знає, як функціонує економіка, здатна започаткувати власну справу й керувати нею.

Однак є проблеми. Недоліки економічної теорії найбільш яскраво проявляються в період криз, коли швидко розкриваються помилкові висновки, неефективні рішення, пов'язані з управлінням виробництвом та соціально-економічним розвитком суспільства.

Успішна життєздатність людських спільнот, їхній розвиток у минулому та в нинішніх умовах трансформації глобальної економіки та переходу до інформаційного суспільства безпосередньо пов'язані з актуалізацією значущості й ролі людського фактору, всебічним розвитком людини та пошуком індикаторів, що забезпечують розвиток людського потенціалу та можливість позитивних відтворювальних процесів.

Оскільки дослідження різноманітних аспектів розвитку людини як соціально-економічного явища є багатостороннім процесом, то у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі запропоновано чимало теорій, концепцій та моделей, які мають на меті формування інтегральних, узагальнених уявлень про людину, що, з одного боку, розглядають людські здібності в контексті господарської та суспільної практики, а з іншого боку, дають змогу відобразити бачення про самоцінність людини як найвищу цивілізаційну мету. Підтвердженням цього є той факт, що наприкінці минулого сторіччя та з початку нинішнього економісти виявили підвищену увагу до процесів вимірювання економічного розвитку в аспекті його впливу на стан життя людини [4, с. 56–82].

Висновки. З початку існування людства завжди існувала потреба вивчення явищ та закономірностей розвитку людини як в минулому, так і сьогодні. Економіка дає нам ефективний і неов'язково складний набір інструментів аналізу, який можна використовувати для того, щоб озирнутися й пояснити, чому події розгорталися саме так, а не інакше; озирнутися й осмислити навколишній світ; заглянути в майбутнє для того, щоб ми змогли передбачити наслідки великих політичних змін. Економіка

подібна силі тяжіння: коли ви нехтуєте нею, вас чекають деякі неприємні сюрпризи.

Економіка не повинна бути доступна тільки експертам. Економічні ідеї занадто важливі й дуже цікаві. Насправді «гола економіка» може бути навіть цікава.

Необхідно розвивати в собі критичне мислення й здатність розуміти, який саме підхід буде найбільш розумним в конкретних економічних обставинах, у зв'язку з певними моральними цінностями та політичними цілями.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лановик Б., Лазарович М. Економічна теорія : курс лекцій. Київ : Вікар, 2006. 405 с.
2. Історія економічних вчень : навчальний посібник / за ред. В. Кириленка. Тернопіль : Економічна думка, 2007. 233 с.
3. Крупка М., Островерх П., Реверчук С. Основи економічної теорії : підручник. Київ : Атіка, 2001. 343 с.
4. Базилевич В. та ін. Економічна теорія. Політекономія : підручник. Київ : Знання-Прес, 2004. 615 с.
5. Шевченко Л. та ін. Національна економіка : навчальний посібник. Харків : Національний університет «Юридична академія України», 2011. 182 с.

REFERENCES:

1. Lanovyk B., Lazarovych M. (2006) *Ekonomiczna teoriia* [Economic theory]. Kyiv : Vikar. (in Ukrainian)
2. Kyrylenko V. (ed.) (2007) *Istoriia ekonomichnykh vchen* [History of economic thought]. Ternopil : Ekonomichna dumka. (in Ukrainian)
3. Krupka M., Ostroverkh P., Reverchuk S. (2001) *Osnovy ekonomichnoi teorii* [Fundamentals of economic theory]. Kyiv : Atika. (in Ukrainian)
4. Bazylevych V. (2004) *Ekonomiczna teoriia. Politekonomiia* [Economic theory. Political economy]. Kyiv : Znannia-Pres. (in Ukrainian)
5. Shevchenko L. (2011) *Natsionalna ekonomika* [National economy]. Kharkiv : Natsionalnyi universytet "Yurydychna akademiia Ukrainy". (in Ukrainian)

СЕКЦІЯ 2 СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 331.556:316(477)(045)

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-2>

Мізюк С.Г.

*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародної економіки
Національного авіаційного університету*

Гласюк О.Ю.

*студентка
Навчально-наукового інституту інноваційних освітніх технологій
Національного авіаційного університету*

Svetlana Miziuk

*PhD, Associate Professor,
Head of the Department of International Economics,
National Aviation University*

Olha Hlasiyuk

*Student of the Educational and Scientific Institute of
Innovative Educational Technologies
National Aviation University*

ЗОВНІШНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

EXTERNAL MIGRATION PROCESSES OF LABOR RESOURCES IN UKRAINE AND THEIR SOCIAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто актуальні тенденції міграційних процесів у світовому та національному масштабах. Розкрито динаміку етапів міграцій в Україні, проаналізовано кожен з етапів, виділено їх основні передумови. Детально розкрито сутність факторів, що впливають на міграційні процеси в Україні. Порівняно середньомісячний рівень заробітних плат у країнах, у які найчастіше мігрують українці. Визначено загрози зовнішньої трудової міграції у соціально-економічних аспектах для України. Показано вікові групи короткострокових та довгострокових трудових мігрантів, основні сфери працевлаштування українців за межами країни. Визначено основні позитивні й негативні соціально-економічні наслідки зовнішніх міграційних процесів, а також запропоновано напрями для покращення належного рівня соціально-економічного розвитку в Україні.

Ключові слова: міграція, зовнішня трудова міграція, трудові ресурси, хвилі міграції, фактори міграції, грошові перекази.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены актуальные тенденции миграционных процессов в мировом и национальном масштабах. Раскрыта динамика этапов миграции в Украине, проанализирован каждый этап, выделены их основные предпосылки. Подробно раскрыта сущность факторов, влияющих на миграционные процессы в Украине. Сравнен среднемесячный уровень заработной платы в странах, в которые чаще всего мигрируют украинцы. Определены угрозы внешней трудовой миграции в социально-экономических аспектах для Украины. Показаны возрастные группы краткосрочных и долгосрочных трудовых мигрантов, основные сферы трудоустройства украинцев за пределами страны. Определены основные положительные и отрицательные социально-экономические последствия внеш-

них миграционных процессов, а также предложены направления для улучшения надлежащего уровня социально-экономического развития в Украине.

Ключевые слова: миграция, внешняя трудовая миграция, трудовые ресурсы, волны миграции, факторы миграции, денежные переводы.

ANNOTATION

The article focuses on the intensification of migration processes over the last decade. It has been argued that labor migration is becoming an important source of economic development for recipient countries, which is far more important than foreign investment and government loans. For recipient countries, labor migration is becoming an important source of economic development, which is far more important than foreign investment and government loans. Given this, migration is a phenomenon that attracts the attention of the public and researchers. The border transparency and the policy of international cooperation contribute to the exchange of productive factors, information technologies and labor resources. Data, which indicate the acceleration of the rate of external migration from Ukraine to European countries, was studied. The list of countries that simplify employment conditions for Ukrainian migrants is defined – Poland, Czech Republic, Germany, and others. The analysis of Eurostat's report showed that every fifth migrant to the EU countries came from Ukraine. In addition, Ukrainians are in the first place to obtain employment permits. In particular, the volume of long-term migration lasts from one year. More and more young people, women, residents of cities are drawn into the migration process. Countries in terms of remittances through official and informal channels headed by Poland, the United States, the Czech Republic, Italy. Increased informational and reliable data on migration processes was proposed. Signing of agreements on the use of

labor migrants was substantiated. Development of mutually beneficial terms cooperation for banks and migrants for investment was suggested. Conduct effective social and economic policy. The current trends of migration processes on a global and national scale are considered. The main stages of migration in Ukraine are revealed. The factors influencing the migration processes in Ukraine are analyzed. The average monthly wage in the countries where Ukrainians migrate most often. The threats of external labor migration in socio-economic aspects are identified. The age groups of short- and long-term migrant workers are shown to be the main areas of employment for Ukrainians abroad. The main positive and negative social and economic consequences of external migration processes are identified.

Key words: migration, external labor migration, labor resources, migration waves, factors of migration, remittances.

Постановка проблеми. Міграція є складним явищем, що є переміщенням людей зі зміною місця проживання, причини чого можуть бути соціально-економічними (пошук кращих умов життя, що породжує трудову міграцію); політичними (пов'язані з війнами, зміною державних кордонів, дискримінацією політичних або релігійних поглядів); стихійними (різноманітні стихійні лиха, зокрема землетруси, виверження вулканів, повені).

Визначальною причиною міграції українців є соціально-економічна ситуація, а саме масовий відтік кваліфікаційної робочої сили (трудова міграція), що становить загрозу для подальшого економічного розвитку країни. Під трудовою міграцією розуміють переміщення особи задля працевлаштування, що може супроводжуватись перетином кордону (зовнішня) або між адміністративно-територіальними одиницями держави (внутрішня). Україна є однією з найбільших країн із зовнішньою міграцією, внаслідок чого відбувається вибуття робочої сили до країн Європи. Трудова міграція в Україні набуває масштабності у зв'язку з низькою заробітною платою, високим рівнем безробіття, розшаруванням населення на багатих і бідних, досить великим розривом заробітних плат в Україні порівняно з іншими країнами.

З огляду на демографічні процеси, економічну ситуацію та військовий конфлікт на Сході країни нині та в майбутньому передбачається вибуття робочої сили за межі країни, що потребує детального вивчення причин та наслідків.

З урахуванням вищевикладеного тема є досить актуальною, потребує детального аналізу та визначення наслідків саме для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам трудової міграції приділяють увагу багато вітчизняних та зарубіжних учених, кожен з них має своє бачення щодо причин та наслідків, методів оцінювання цього явища. Вагомий внесок у дослідження міграції здійснили такі вітчизняні вчені, як О. Малиновська, А. Гриценко, О. Васильченко. У працях А. Гайдучького та К. Кравчука значну вагу приділено впливу трудової міграції на економіку країни. Р. Адамс та Е. Тейлор є зарубіжними вченими, що здійснили внесок у пояснення причин і напрямів міграції.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак недостатня увага приділяється дослідженню саме інструментів впливу на трудові міграційні процеси та їх наслідків для соціально-економічного становища країни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження зовнішнього міграційного процесу в Україні, визначення основних міграційних хвиль, факторів та причин еміграції населення, з'ясування наслідків цього явища для соціально-економічного положення країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародна міграція – це переміщення людей з країни походження в іншу країну з певною метою, тимчасово або постійно. Слід розрізнити поняття міграції та трудової міграції. Основна сутність категорії «трудова міграція» визначається як переміщення особи задля працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного кордону (зовнішня трудова міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць (внутрішня трудова міграція) [1, с. 403]. Як зазначено в Законі України «Про зовнішню трудову міграцію», термін «трудоий мігрант» означає громадянина України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, заборонену законодавством цієї держави [2, с. 1]. Отже, в будь-якому разі трудова міграція передбачає працевлаштування. Міграція є більш загальним поняттям, що може мати на меті різноманітні цілі переміщення, наприклад туризм, навчання, об'єднання родин.

Загалом в історії України протягом ХХ–ХХІ століть постійно відбувались міграційні процеси з різних причин. Можна виділити п'ять таких хвиль.

Перша хвиля, в результаті якої Україну покинули понад 500 тисяч осіб, припадає на кінець ХІХ – початок ХХ століть (початок Першої світової війни). Масова трудова еміграція була викликана такими економічними причинами, як перенаселення українських територій та соціально-економічний утиск з боку Австро-Угорської та Російської імперій.

Друга хвиля охоплює період з 1918 року до Другої світової війни, коли країну покидали службовці, солдати, козаки військових з'єднань, які були не згодні з новою владою та рятувались від більшовиків. Вони емігрували до країн Європи, США та Канади.

Третя хвиля відбулася вже наприкінці Другої світової війни, коли військовополонені та біженці, які сповідували антирадянські погляди, виїздили до країни США, рятуючись від Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР.

Четверта хвиля, яка припала на 1970-ті роки, стосувалась масового виїзду євреїв до Ізраїлю, через що Україну покинула більша частина інтелігенції.

Хвилю з 1990-х років по сьогодні можна поділити на такі два періоди:

– період початку 1990-х років – 2014 року охоплює так звану заробітчанську хвилю, спричинену економічною скрутою перехідного періоду в Україні, коли понад 8 мільйонів покинули державу для пошуку кращого життя;

– наближаючись до сьогодення, можемо сказати, що вимушена міграція населення, що почалася з весни 2014 року та продовжується досі, спричинена низкою факторів, які варто розглянути більш детально.

Враховуючи вищенаведені хвилі еміграції, можемо зробити один висновок: населення України постійно зменшується, що вказує на сукупність несприятливих умов всередині країни, які виштовхують населення в міжнародні міграційні процеси. З 2014 року в Україні розпочалася нова хвиля еміграції, яка перш за все пов'язана з військовим конфліктом на Сході, полегшенням виїзду до країн Європи (режим безвізу), прагненням до високої якості життя, що включає вищий рівень заробітних плат, можливість професійного зростання та вибору сфери діяльності, стабільний розвиток політичної та економічної систем [3, с. 123].

Євроінтеграційний курс України має позитивний наслідок для громадян, адже сприяє вільному вибору місця працевлаштування та вільному переміщенню між країнами. Закономірним є те, що з моменту відкриття безвізового режиму міграційні потоки з України до країн Європи значно зросли. Збільшення попиту на кваліфікаційні трудові ресурси та спрощення умов працевлаштування для українців зумовлюють переміщення робочої сили до країн-сусідів. Внаслідок цього держави-реципієнти створюють мотиваційні програми, що підкріплені законодавчо задля приваблення трудових мігрантів, наприклад, надають дозвіл на проживання у зв'язку з працевлаштуванням. До списку таких країн можна включити Польщу, Чехію, Німеччину тощо. Для зростання польської економіки необхідно п'ять мільйонів трудових мігрантів, більшу частину яких мають складати українці. У Чехії, як і в низці європейських країн, спрощення процедури працевлаштування осіб, які не є громадянами Європейського Союзу, полягає у збільшенні видачі дозволів на роботу українців та зменшенні квот фірм роботодавців, що має привести до покращення економіки цих країн. Німеччина ухвалила закон у 2018 році про спрощення процедури прийняття на роботу іммігрантів зі Східної Європи. Станом на 2019 рік, згідно з даними Міністерства соціальної політики України, за кордоном на постійній основі працюють 3,2 мільйони українців, на тимчасовій основі – 9 мільйонів [4].

Визначальним фактором еміграції є рівень оплати праці в країнах-донорах. Так, в Україні на 2014 рік після девальвації національної валюти середня заробітна плата була в 9–10 разів нижче за показники в розвинених країнах, однак зі стабілізацією національної валюти до курсу долару США у 2019 році ситуація набула покращень і розрив

між рівнем заробітних плат скоротився, проте залишається досить великим. У табл. 1 наведено середній рівень заробітних плат десяти основних країн, куди мігрують українці, отже, цифри говорять самі за себе. Середньомісячна заробітна плата українця на 2019 рік, згідно зі статистичними даними Міжнародної організації праці, сягає 686 дол. США, що порівняно з Норвегією менше у 5,36 разів, а з Польщею – у 2,24 рази, що пояснює ситуацію прагнення вищої заробітної плати.

Таблиця 1

Рейтинг країн щодо розміру середньостатистичної заробітної плати на 2019 рік

Країна	Середня заробітна плата за місяць, дол. США
Норвегія	3 678
Австрія	3 437
США	3 263
Франція	2 886
Канада	2 724
Німеччина	2 720
Австралія	2 610
Італія	2 445
Чехія	1 786
Польща	1 536

Джерело: розроблено авторами на підставі джерела [5]

Наступними факторами міграції трудових ресурсів є ситуація на ринку праці, кількість робочих місць та сфера діяльності. Найпопулярніші сфери працевлаштування трудових мігрантів України представлені на рис. 1.

Сфери зайнятості трудових ресурсів України – це передусім ІТ-сфера, що стрімко розвивається, будівництво (чоловіки), медицина та господарство (жінки).

Якщо брати віковий чинник міграції (рис. 2), то переважають громадяни більш зрілого віку, що в середньому сягає 34–35 років. На короткострокову міграцію припадають 64% (люди старше 45 років), а на довгострокову – 71% (переважно люди віком 18–44 років).

Неможливо не зазначити, що українські емігранти мають вищий рівень освіченості (понад 40%) порівняно з іншими мігрантами. Однак це не означає, що освіта та досвід робочої сили відповідають вимогам українського та міжнародного ринків праці. Велика кількість освічених людей (фахівці з інформаційних технологій, інженери, лікарі), які працюють за кордоном, сприяють «витоку мізків», але під час міграції відбувається декваліфікація, коли висококваліфікований мігрант виконує низькокваліфіковану роботу [8, с. 10].

Загрозливою для ринку праці стає ситуація, коли громадяни мігрують на довгий термін, скорочується сезонна міграція, зменшується намір громадян повернутись додому, через що Україна зазнає втрат висококваліфікованої робочої сили, уповільнюється науково-технічний прогрес, зменшується кількість грошових над-

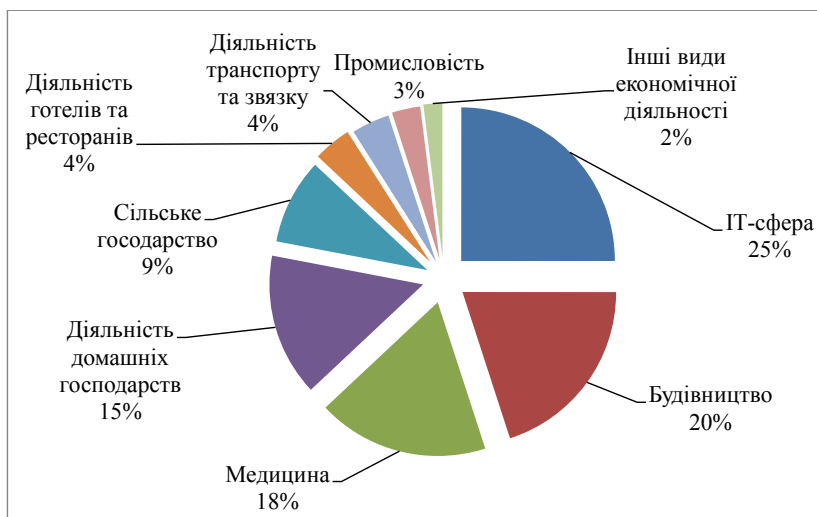

Рис. 1. Сфери працевлаштування мігрантів у 2018–2019 роках

Джерело: розроблено авторами на підставі джерела [6]

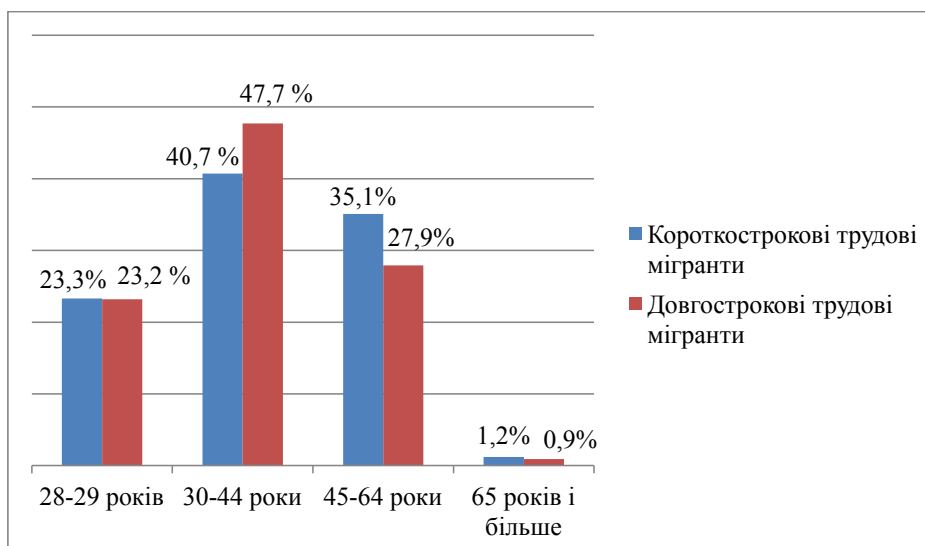

Рис. 2. Вікові групи короткострокових та довгострокових трудових мігрантів

Джерело: розроблено авторами на підставі джерела [7]

ходжень, погіршуються сімейні відносин через довготривалу відсутність членів сімей.

Отже, завдяки виїзду працездатного населення за кордон зменшується безробіття, водночас у країні знижується освітній рівень зайнятих, оскільки високу кількість емігрантів становлять освічені кадри, внаслідок чого відбувається нестача спеціалістів у певних регіонах та професіях, зокрема технічних, медичних. Навіть у разі повернення мігрантів вони стають економічно невигідними, адже повертаються переважно особи зрілого віку. Збільшення частки жінок серед трудових мігрантів та їх орієнтація на продовження перебування за кордоном є причинами криз та руйнування сімей, проблем, що виникають з вихованням залишених в Україні дітей, особливо в регіонах, охоплених масовою міграцією. Існує орієнтація дітей чиї батьки працюють за кордоном, на виїзд з держави.

Щоби зрозуміти вплив на економіку України зовнішніх трудових міграцій, необхідно розглянути такий економічний ефект, як надходження грошових коштів з-за кордону (табл. 2) для родин емігрантів.

Таблиця 2

Грошові перекази в Україну з-за кордону за 2014–2019 роки

Рік	Сума переказів за рік, млн. дол. США
2014	6 489
2015	6 959
2016	7 535
2017	9 287
2018	1 111
2019	8 746

Джерело: розроблено авторами на підставі джерела [9]

Для України грошові перекази мігрантів є важливим джерелом доходу домогосподарств, члени яких працюють за кордоном. Загалом кошти витрачаються на поточні потреби, придбання рухомих або нерухомих об'єктів, або люди намагаються заощадити, що важливо для економіки країни в періоди спаду. У 2018 році обсяг грошових переказів склав понад 11 мільярдів доларів США, отже, Україна увійшла до переліку країн, що є найбільшими одержувачами переказів мігрантів. Серед них найбільшими є надходження з країн Європи.

Грошові перекази мають неоднозначний вплив на економіку країни, адже грошові валютні перекази збільшують платоспроможність окремих категорій громадян, внаслідок чого збільшується сукупний попит на окремі товари та послуги, що підвищує рівень розвитку деяких галузей; грошові перекази стимулюють імпорт товарів і послуг, грошові перекази мають стабільний характер, на відміну від прямих іноземних інвестицій, що можна розглядати як надійне джерело доходу іноземної валюти; грошові перекази можуть покривати дефіцит торговельного балансу; якщо грошові перекази відкладаються на заощадження, вони можуть слугувати джерелом інвестицій в економіку країни, але, як зазначають науковці, в Україні схильність до заощаджень є дуже низькою (частка заощаджень у домогосподарствах менше 10%, що говорить про низький рівень життя, через що механізм заощаджень залишається не задіяним [10]); грошові перекази сприяють розвитку малого бізнесу.

Узагальнюючи вищевикладене, маємо назвати позитивні та негативні наслідки для України від зовнішньої трудової міграції. До позитивних наслідків можна віднести послаблення рівня безробіття та зменшення напруги на ринку праці, збільшення рівня доходів сімей трудових мігрантів, зменшення дефіциту платіжного балансу країни внаслідок отриманих валютних переказів від трудових мігрантів, збільшення платоспроможного попиту. Негативними наслідками є поширення проблем, пов'язаних з вихованням дітей трудових мігрантів, дискримінація мігрантів за кордоном внаслідок незнання ними прав та мови, збільшення попиту на імпорتنі товари, що поглиблює дефіцит платіжного балансу й послаблює національну валюту, можливі проблеми із соціальним захистом (пенсійне забезпечення) трудових мігрантів.

Отже, трудова міграція має все ж таки багато економічних переваг, проте на фоні погіршення соціально-економічної ситуації в Україні вона потребує глибоких реформ у всіх сферах (економіка, освіта, медицина тощо) та покращення рівня життя населення, що буде сприяти скороченню процесів міграції в країні.

Висновки. В результаті проведеного дослідження встановлено, що останніми роками з погіршенням соціально-економічної, політичної ситуацій, а також військовими діями на Сході

країни зовнішні міграційні процеси трудових ресурсів набули масового характеру.

Проаналізувавши вплив факторів на міграцію трудових ресурсів, ми зробили висновок, що зупинити відтік працездатного населення можна лише шляхом забезпечення належного рівня соціально-економічного розвитку в Україні. Можна покращити ситуацію за допомогою внутрішніх змін, таких як створення робочих місць, збільшення рівня заробітної плати, поліпшення умов праці, розширення структури працевлаштування, проведення реформації соціальних стандартів і підвищення соціальної захищеності трудових ресурсів. Однак це залежить також від зовнішніх умов, таких як можливість вільного повернення додому, ввезення іноземної валюти, що збільшить валютний фонд, коректне регулювання трудової діяльності емігрантів.

Явище зовнішньої міграції трудових ресурсів завжди зазнає змін факторів впливу та наслідків, отже, потребує постійного контролю та дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васильченко В., Гриненко А., Грішнова О. Управління трудовим потенціалом : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 403 с.
2. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 5 листопада 2015 року № 761-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19> (дата звернення: 24.01.2020).
3. Ляшенко О., Шампанюк Ю. Особливості трудової міграції України. *Економічні науки*. 2016. 123 с.
4. Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua> (дата звернення: 26.01.2020).
5. Список країн за середньою заробітною платою. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_середньою_заробітною_платою (дата звернення: 23.01.2020).
6. Демографічна ситуація // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 26.01.2020).
7. Міграція як чинник розвитку в Україні. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukraini.pdf (дата звернення: 25.01.2020).
8. Малиновська О. Трудова міграція населення України / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Malynovskad28e1.pdf> (дата звернення: 25.01.2020).
9. Офіційні статистичні матеріали / МінФін України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer> (дата звернення: 24.01.2020).
10. Kravchuk K. Influence of Labour Migration of the Economy of Ukraine. URL: <http://4liberty.eu> (дата звернення: 26.01.2020).

REFERENCES:

1. Vasylychenko V., Grynenko A., Grishnova O. (2005) *Upravlinnya trudovym potencialom* [Management of labor potential]. Kyiv. (in Ukrainian)
2. *Pro zovnishnyu trudovu migraciyu* : Zakon Ukrayiny vid 05.11.2015 roku № 761-VIII / Verkhovna Rada Ukrayiny [On ex-

- ternal labor migration]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19> (accessed: 24.01.2020).
3. Lyashenko O., Shampanyuk Yu. (2016) *Osoblyvosti trudovoyi migraciyi Ukrainy*. Ekonomichni nauky [Features of labor migration of Ukraine]. Kyiv. (in Ukrainian)
  4. Ofitsijnyj veb-sajt Ministerstva socialnoyi polityky Ukrainy [Official Website of the Ministry of Social Policy of Ukraine]. Available at: <https://www.msp.gov.ua> (accessed: 26.01.2020).
  5. *Spysok krayin za serednoyu zarobitnoyu platoyu* [List of countries with average wages]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Spysok_krayin_za_serednoyu_zarobitnoyu_platoyu (accessed: 23.01.2020).
  6. Ofitsijnyj veb-sajt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy. *Demografichna sytuaciya* [Demographic situation]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 26.01.2020).
  7. *Migraciya yak chynnyk rozvytku v Ukraini* [Migration as a factor of development in Ukraine]. Available at: http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukraini.pdf (accessed: 24.01.2020).
  8. Malynovska O. *Trudova migraciya naseleण्या Ukrainy*. Nacionalnyj instytut strategichnyx doslidzhen [Labor migration of the population of Ukraine]. Available at: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Malynovska-d28e1.pdf> (accessed: 24.01.2020).
  9. Ofitsijni statystychni materialy / MinFin Ukrainy Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer> (accessed: 24.01.2020).
  10. Kravchuk K. Influence of Labour Migration of the Economy of Ukraine. Available at: <http://4liberty.eu> (accessed: 26.01.2020).

УДК 339.9

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-3>**Морозова І.В.***студентка**Навчально-наукового інституту економіки, оподаткування та митної справи
Університету державної фіскальної служби України***Чернова О.В.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки**Навчально-наукового інституту економіки, оподаткування та митної справи
Університету державної фіскальної служби України***Morozova Iryna***student of the MEB-16-1 group**University of the State Fiscal Service of Ukraine***Chernova Olga***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of International Economics**Educational and Scientific Institute of Economics, Taxation and Customs
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

СТРАТЕГІЧНІ АЛЬЯНСИ ЯК ФЕНОМЕН ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

STRATEGIC ALLIANCES AS A PHENOMENON OF GLOBAL ECONOMY

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються стратегічні альянси як феномен глобального середовища. Розглянуто історичну ретроспективу створення альянсів. Особливу увагу приділено вивченню різних підходів щодо дефініції поняття «стратегічний альянс» і сформовано власне трактування. Охарактеризовано різні підходи щодо визначення особливостей і критеріїв віднесення національних компаній до стратегічного альянсу. Визначено види й класифікацію стратегічних альянсів. Зазначено позитивні аспекти створення стратегічних альянсів. Доведено, що створення альянсу відбувається шляхом визнання того факту, що кожен із партнерів має який-небудь свій унікальний ресурс, який він застосовує як свій внесок в альянс; це може бути: управлінське ноу-хау, технологія, доступ до ринку тощо. Наведено приклади відомих стратегічних альянсів і висвітлено ключові фактори їхнього успіху.

Ключові слова: стратегічні альянси, глобалізація, транснаціональні компанії, кооперація, підприємство, міжнародні відносини.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию феномена стратегических альянсов в глобальной среде. Рассмотрена историческая ретроспектива создания альянсов. Особое внимание уделено изучению различных подходов к определению сущности понятия «стратегический альянс» и сформирована собственная трактовка. Охарактеризованы особенности современного подхода к отнесению сотрудничества на уровне национальных компаний к стратегическим альянсам. Определены виды и классификация стратегических альянсов. Указаны положительные аспекты создания стратегических альянсов. Доказано, что альянс создается на основе признания факта, что каждый партнер имеет какой-нибудь уникальный ресурс и использует его в качестве вложения в альянс: технологию, ноу-хау, доступ к рынку и тому подобное. Приведены примеры известных стратегических альянсов и определены ключевые факторы их успеха.

Ключевые слова: стратегические альянсы, глобализация, транснациональные компании, кооперація, предприятие, международные отношения.

ANNOTATION

The article is dedicated to highlighting the phenomenon of strategic alliances in the global environment. The historical retrospective of alliance formation is considered. Particular attention was paid to the study of different approaches to defining the essence of the concept of «strategic alliance» and formed its own interpretation. The features of the modern approach to attributing cooperation at the level of national companies to strategic alliances are characterized. Types and classification of strategic alliances are determined. Positive aspects of strategic alliances creation are outlined. It is proven that an alliance is created on the basis of the recognition that each partner has some unique resource as its contribution to the alliance: technology, managerial know-how, market access and more. Examples of well-known strategic alliances are presented and key factors for their success are highlighted: broad coverage of the distribution channel, partner interoperability, intensity of information sharing, clear distribution of roles of participants, basic rules for the functioning of the union, terms of termination (or withdrawal). Areas of strategic alliances in Europe and Asia are considered. The role of strategic alliances in key sectors of the economy is identified. It has been shown that leading industry leaders are creating strategic alliances in the computer and food industries. The rating of the largest companies in the world Global 2000 is considered, according to Forbes magazine and it is determined that for the seventh year in a row its leader is the Industrial and Commercial Bank of China. Top 10 largest companies (by capitalization level) as of 2019 are considered. There are several ways in which strategic alliances can be developed and managed most effectively. It is proved that an important element of the firm's alliance strategy is the careful planning of strategic alliances. They can be a useful tool or opportunity for multinational growth for many businesses for compelling strategic reasons. It has been determined that negotiating a strategic alliance and choosing a joint partner are often difficult and long-lasting. It is noted that the success of multinational strategic alliances lies in their management and promotion. This work involves the implementation of the full range of operations that need to be done within well-defined strategic structures. Strategic alliances have been proven to be one of the key tools for creating a modern competitive economy.

Key words: strategic alliances, globalization, transnational companies, cooperation, enterprise, international relations.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глобалізація світової економіки виступає каталізатором трансформації економічних систем, за яких «розмитість» кордонів між державами значно збільшує мобільність робочої сили, прискорює обмін інформацією, прискорює процес оновлення техніки та передачі капіталу, змінює форму конкуренції. Прагнучи реагувати на зміни навколишнього середовища, фірми беруть участь у різних видах співпраці, внаслідок чого суперництво переходить від міжфірмового до кланового або мережевого рівня. Як результат, сучасні партнерські відносини між фірмами створюють нову якісну модель конкуренції, відновлюють галузі та змінюють їхні межі, створюючи більш складні форми конкурентного бізнесу.

Співробітництво в межах стратегічних альянсів дає змогу компаніям-партнерам мати різноманітні можливості, що проявляються у вигляді: доступу до певних ресурсів, виходу на нові ринки, оптимізації ризиків, зменшення невизначеності, отримання нових ґрунтовних знань, досвіду та збільшення ринкової потужності. Водночас учені відзначають великий відсоток невдач у стратегічних альянсах, пов'язаних із неможливістю досягти своїх цілей або поганою узгодженістю дій партнера. Є певний дисбаланс щодо стратегічних альянсів: високий інтерес до стратегічних альянсів керівництва фірм і високі ризики провалу спільної діяльності в межах стратегічного альянсу зумовлюють актуальність проведеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність цієї теми і перспективи подальшого її вивчення привертають увагу як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Проблемам вивчення позиціонування стратегічних альянсів у глобальних умовах присвячені праці: А.О. Качич, Г.В. Козаченко, Е.Л. Драчева, А.А. Пилипенко, Т.В. Каленської, С.В. Богачева, У.С. Батлера, С.І. Севостьянова, І.П. Рибачок та інших.

Постановка завдання. У статті поставлено завдання визначити сутність та класифікацію стратегічних альянсів; розглянути ключові фактори успіху стратегічних альянсів; дослідити рейтинги компаній за рівнем капіталізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні наукові доробки, є потреба у продовженні висвітлення важливих питань стратегічних альянсів, їхнього місця і ролі у глобальних процесах, в тому числі й механізму їх управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація виступає однією з головних тенденцій, що характеризують світову економіку на сучасному етапі розвитку. При цьому зростає міждержавна і міжфірмова конкурентна боротьба за економічні ресурси та ринки збуту. Для того щоб відповідати на глобальні виклики, діяльність кожної компанії спрямована на пошук шляхів задля можливості підвищення кон-

курентоспроможності, збереження економічної ефективності та для подальшого розвитку. Підприємство не завжди може вирішити поставлені перед ним завдання самостійно, тому для того, щоб витримати умови конкурентної боротьби, виникає необхідність у створенні такої форми співробітництва, як стратегічні альянси.

Стратегічні альянси, які були відомі ще у XVIII та XIX ст., набули деякого поширення у глобальній економіці протягом XX століття [1], проте лише в останні десятиліття набули значного розвитку. Умовою і середовищем формування, функціонування й експансії стратегічних альянсів стала глобалізація економіки, а їхніми головними суб'єктами є транснаціональні корпорації. За даними американських дослідників, із середини 1980-х років кількість стратегічних альянсів у світі щорічно зростає більш ніж на 25%. Стратегічні альянси – це основа для успішного розвитку бізнесу в світовій економіці. Перед тим як почати розглядати особливості функціонування стратегічних альянсів, необхідно насамперед зрозуміти значення поняття «стратегічний альянс».

Дефініція «стратегічний альянс» – поняття не нове і набуло свого поширення як у практичній дійсності, так і у науковому обігу. У багатьох наукових працях такі категорії, як «альянс» та «стратегічний», застосовуються для пояснення різних, у тому числі й зовсім протилежних одне одному явищ. У зв'язку з цим постає необхідність звизначити розуміння сутності поняття «стратегічний альянс».

Варто зазначити, що, незважаючи на наявність посиленої уваги до вивчення особливостей стратегічних альянсів серед іноземних та вітчизняних учених, єдиного визначення сутності цього поняття немає. У більшості досліджень стратегічні альянси характеризуються як тимчасові бізнес-асоціації, створені шляхом горизонтальної кооперації фірм.

У працях Л. Шульженко стратегічний альянс трактується як «система партнерських гетерархічних відносин, що поєднані різноманітним організаційно-правовим забезпеченням суб'єктів господарювання, які мають можливість самостійно та автономно здійснювати свою діяльність як на майнових, так і на немайнових засадах, основною метою яких є ефективне використання ресурсів для досягнення спільних інтересів, єдиних цілей, контролю, розподілу ризиків між учасниками альянсу» [2].

Є.Л. Драчова та А.М. Лібман зараховують альянси до нефінансових мегакорпорацій, акцентуючи увагу на тому, що відносини між підприємствами регулюються не акціонерним контролем, а спеціальними угодами [3].

А.А. Пилипенко розглядає їх як «гнучку форму квазіінтерналізації, в межах якої можна нівелювати вплив термінів завершення інтеграційних процесів на користь внесення визначених внесків кожної зі сторін у майбутній розвиток положення усередині альянсу» [4].

Дефініція «стратегічний альянс підприємств» досить часто використовується для протиставлення злиттів та «дружніх» поглинань «ворожим» підприємством, характеристики співробітництва між підприємством-генеральним замовником та субпідрядниками, що забезпечує збільшення обсягів виробництва або об'єднує діяльність декількох підприємств.

В інших джерелах альянси розглядаються як угоди без конкретних цілей, що укладаються між великими підприємствами на основі взаємної довіри та дружніх стосунків керівників цих компаній.

Відсутність єдиного трактування сутності стратегічних альянсів підкреслює унікальність та складність відносин компаній у межах таких об'єднань. Одним із найбільш поширених визначень стратегічних альянсів підприємств є дефініція, запропонована Б. Гарретом та П. Дюссожем. На думку наведених вище науковців, це «об'єднання задля досягнення спільних інтересів двох або більше незалежних підприємств, що мають на меті створити специфічне виробництво або мають прагнення завершити проект, застосовуючи певні ресурси одне одного, замість того, щоб:

- перемогти конкурентів;
- запустити виробництво самостійно, не розділяючи ні з ким більше ризиків;
- створити умови для злиття або приєднання компаній» [5].

Західні вчені (Б. Гомес-Кассерес, Дж. Блейкі, К. Прахалад, Д. О'Ніл, Г. Хемел, П. Уільямсон) відносять до учасників альянських утворень виключно ті компанії, які мають ознаки ТНК, тому застосування дефініції «міжнародний стратегічний альянс», яке поширене серед українських науковців, є не зовсім коректним. Оскільки ТНК організують свою діяльність виключно у межах міжнародних стратегій, а

отже, будь-який стратегічний альянс, утворений ТНК, вже є міжнародним, виходячи з інтернаціонального та транснаціонального характеру корпорацій.

Основними відмінностями стратегічного альянсу від технополісу, кластеру та мережі є те, що вони мають різний склад учасників, територіальних особливостей, інноваційної орієнтації.

Проаналізувавши погляди провідних науковців, зазначимо, що ми розуміємо стратегічний альянс як систему взаємовигідних, збалансованих партнерських відносин і зустрічних зобов'язань підприємств, закріплених на певний період угодою альянсу. Стратегічний альянс передбачає можливість об'єднання незалежних підприємств для реалізації визначеного проекту, однак при цьому кожне із підприємств повинне зберегти самостійність і має керуватися своїми інтересами та цілями.

Є величезна кількість класифікацій стратегічних альянсів, однією з них є класифікація С.В. Богачова [6], який вважає, що можна виділити такі види стратегічних альянсів, як:

1. Торговельний альянс – проста форма співпраці, у якій основні суб'єкти (покупці та продавці) формують здебільшого пасивну структуру продажу чи укладають договори імпорту або експорту.

2. Динамічний альянс – залучення прихованих активів обох сторін із погляду знань, навичок і можливостей, що потрібні для досягнення результатів. Прикладами «прихованих активів» є дослідження та розробки, технологія виробництва, організаційна сила чи розподіл на ринку.

3. Функціональний альянс – об'єднання певних основних функцій між двома суб'єктами шляхом об'єднання зусиль для встановлення відносин чи досягнення конкретних цілей. Цей вид стратегічних альянсів, як правило, застосовується для вдосконалення проектних розробок та досліджень, організації спільних витрат, забезпечує доступ до ринку і, як наслідок, посилює продажі.

У.Є. Батлер [7] має дещо інший підхід до класифікації стратегічних альянсів. На його думку, доцільно виокремити альянси за функціями, терміном дії, галузями, кількістю учасників, характером конкурентної поведінки партнерів (табл. 1).

Варто зазначити, що:

- для забезпечення технологічного лідерства і підтримки конкурентоспроможності підприємств участь у стратегічних альянсах стає необхідною умовою функціонування цих підприємств, оскільки кількість конкурентів постійно зростає і підприємству важко зберігати свої позиції;

- глобальні лідери створюють декілька альянсів та проникають у нехарактерні для їхньої діяльності галузі;

- стратегічні альянси забезпечують упровадження нових технологій і виступають основою для створення нових видів продукції.

Таблиця 1

Класифікація міжнародних стратегічних альянсів

№	Класифікаційна ознака	Види альянсів
1	Залежно від функцій	– Збутові – Інвестиційні – Виробничі – Фінансові – Інші
2	Залежно від терміну дії	– Довгострокові – Середньострокові – Короткострокові
3	Залежно від галузі діяльності	– Страхові – Авіаперевезення – Автомобільні – Банківські – Інші
4	Залежно від кількості учасників	– Багатосторонні – Двосторонні
5	Залежно від характеру конкурентної поведінки партнерів	– Між неконкурентами – Між конкурентами

Джерело: складено автором на основі джерела [8]

У зв'язку з цим умови конкуренції постійно змінюються, розширюються чинники впливу на конкурентоспроможність підприємства, перетворюючи стратегічні альянси на реальний механізм розвитку підприємства.

Основною ціллю стратегічного альянсу є максимальне забезпечення конкурентоспроможності партнерів. Альянс функціонує на основі того факту, що кожен партнер повинен зробити свій внесок у вигляді ресурсу в діяльність альянсу: технологію, ноу-хау чи розширення ринку та ін. У зв'язку з цим повноваження і контроль розподіляються в інтересах спільної вигоди. Виокремимо такі переваги альянсів, як:

- об'єднання великих інвестицій, що спрямовані на реалізацію певних проектів;
- за рахунок швидкого обороту активів партнера відбувається прискорене одержання доходу на інвестиції;
- розширення доступу до спільних активів партнерів;
- конкуренція на основі кооперації;
- пропорційний розподіл ризиків між усіма партнерами;
- підвищення ефективності за допомогою раціоналізації, спеціалізації та економії на масштабах.

Р.Б. Ноздрьова, зазначає, що стратегічні альянси мають свою формулу успіху, що складається з таких факторів, як: співпраця партнерів; чіткий сценарій розподілу ролей учасників; основні правила функціонування союзу; оперативність інформаційного обміну; значне охоплення каналів збуту; умови розірвання угоди (або виходу з неї) [9].

Розглядаючи світову практику, можна навести деякі приклади вдалих стратегічних альянсів: корпорації Intel і Samsung – розроблення пристроїв оперативної пам'яті; Toshiba і Thomson – відеомагнітофони та DVD-плеєри; Coca-Cola і Nestle – у сфері просування холод-

ного чаю Nestea, розробником якого є Nestle, однак реалізація товару відбувається через роздібну мережу Coca-Cola.

Досить вдалим є об'єднання американської American Telephone and Telegraph (ATT) і англійської корпорації British Telecom, що створили організацію, яка займається налагодженням телефонного зв'язку. Територія, де діє нове об'єднання, охоплює близько 200 країн і територій. За оцінками експертів, щорічний оборот об'єднання досягає близько 10 млрд дол. США, а щорічний прибуток становить більше 1 млрд дол. США [10].

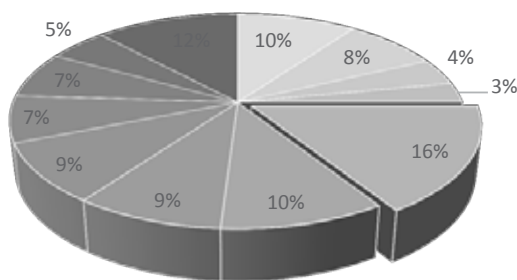
У Європі та Азії стратегічні альянси виникають у таких «традиційних» галузях, як послуги, транспорт, логістика. Стратегічні альянси відіграють помітну роль у життєдіяльності ключових галузей світової економіки. Це наочно показано на рис. 1.

За даними рис. 1 спостерігаємо, що лідерами серед провідних галузей є створення стратегічних альянсів у галузі виробництва комп'ютерів та продуктів харчування [11].

Варто зазначити, що у 2019 р. американський журнал Forbes [12] оприлюднив щорічний рейтинг найбільших компаній світу Global 2000. Вже котрий рік поспіль перші сходинки займає банк Industrial and Commercial Bank of China з ринковою капіталізацією 305 млрд доларів. Варто зазначити, що китайська державна фінансова установа має активи на суму більше 4 трлн доларів і майже 0,5 млн персоналу. Решта відомих китайських банків з «великої четвірки» увійшли до першої десятки Forbes.

Водночас американський банк JPMorgan Chase займає другу сходинку рейтингу, що пов'язано зі збільшенням прибутку та частково зі значним зниженням податків.

ТОП-10 найбільших компаній світу (за рівнем капіталізації) станом на 2019 рік зображено на рис. 2.

- Індустрія розваг
- Виробництво програмних продуктів
- Виробництво комп'ютерів
- Видобувна промисловість
- Продукти харчування і напої
- Металургія
- Фінанси
- Електроенергія, газ- і водопостачання
- Фармацевтика
- Автомобілебудування
- Аерокосмічна промисловість
- Телекомунікації

Рис. 1. Діяльність стратегічних альянсів за галузями

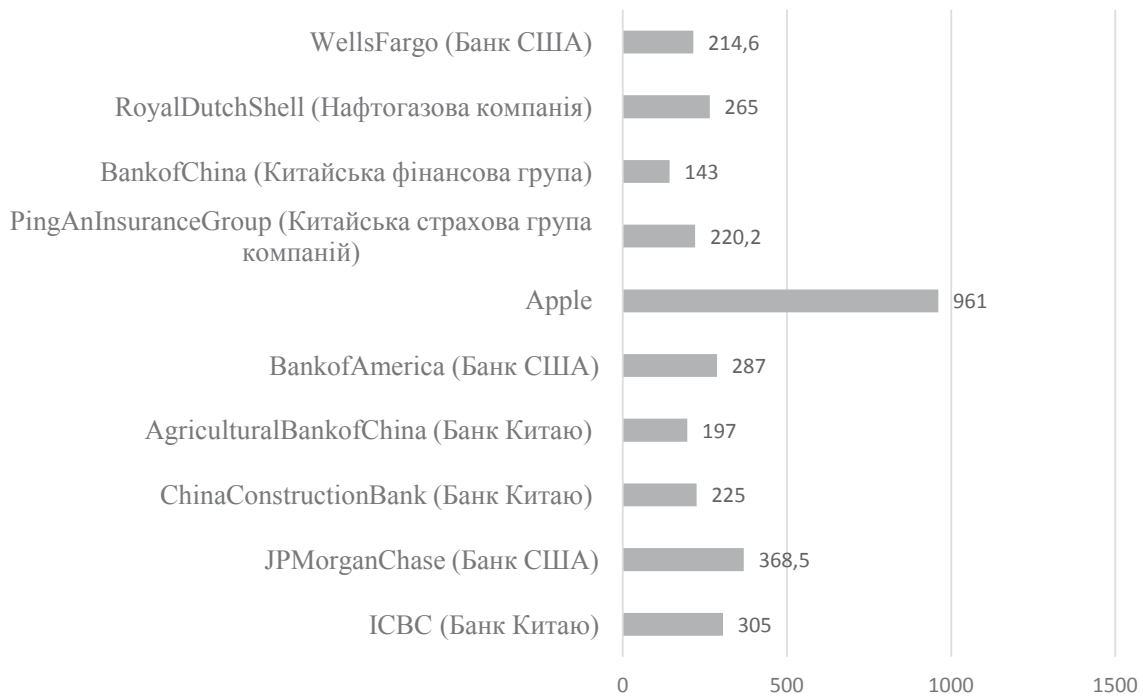

Рис. 2. ТОП-10 найбільших компаній світу (за рівнем капіталізації) станом на 2019 рік, млрд. дол. США

За даними рис. 2 ми можемо спостерігати, що трійку лідерів очолюють такі ТНК, як Apple (961 млрд дол. США), JPMorgan Chase (368,5 млрд дол. США), ICBC (305 млрд дол. США).

Із 61 країни, що наведені у Global 2000 за 2019 рік, більшість «корпоративних гігантів» зосереджена у США – 575, Китаї і Гонконзі – 309, Японії – 223 найбільших компаній світу.

Секрет успіху альянсу полягає у вмінні учасників поважати інтереси один одного, можливості співпрацювати та йти на ризик, вмінні ефективно вести переговори щодо співробітництва.

Можна виділити такі способи менеджменту стратегічних альянсів [13]:

- ретельний вибір партнерів і стратегічне ведення переговорів;
- ретельне планування діяльності альянсу;
- зазначення визначеної організаційної структури альянсу;
- управління і просування (розроблення цілого комплексу операцій, які необхідно впровадити всередині стратегічних структур).

Наведені вище ключові елементи дадуть змогу стратегічним альянсам працювати з більш високою ефективністю, підвищуючи при цьому рівень конкурентоспроможності на міжнародному ринку та надаючи значні переваги їхнім суб'єктам порівняно з тими компаніями, котрі функціонують на ринку самостійно.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Створення стратегічних альянсів є невід'ємною частиною глобалізації економічних процесів. За останнє десятиріччя кількість стратегічних альянсів

значно зросла. Основою цього є те, що спостерігається досить висока конкуренція підприємств, яким досить важко бути конкурентоспроможними на міжнародному ринку. Стратегічні альянси мають досить вагомий вплив на діяльність підприємств, оскільки вони допомагають об'єднаним компаніям швидко і з мінімальними фінансовими витратами вийти на міжнародний ринок, покращуючи при цьому діяльність компанії, імплементуючи нові знання у роботу організації, впроваджуючи новітні технології. Все це підвищує конкурентоспроможність ринку в умовах глобалізації економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Касич А.О. Міжнародні стратегічні альянси як чинник розвитку конкурентних переваг підприємства. *Економіка та суспільство*. 2017. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/17_ukr/17.pdf (дата звернення: 30.01.2020)
2. Козаченко Г.В., Шульженко Л.Є. Стратегічні альянси: дуальний характер. *Економіка*. 2016. URL: http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2012_27_1/Zb27_1_07.pdf (дата звернення: 30.01.2020).
3. Драчева Е.Л., Либман А.М. Проблемы определения и классификации интегрированных корпоративных структур. *Менеджмент в России и за рубежом*. 2001. № 4. С.12–21.
4. Пилипенко А.А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2008.
5. Гаррет Б., Дюссож П. Стратегические альянсы пер. с англ. М.: ИНФРА – М, 2002. 332 с. (Серия «Менеджмент для лидера»).
6. Богачев С.В. Капиталотворческая функция промышленных корпораций НАН Украины; Институт экономики промышленности. Донецк, 2009. 236 с.

7. Батлер, У.Э. Основные черты открытого акционерного общества и американской корпорации. *Государство и право*. 2012. № 7. С. 79–86.
8. Підприємництво в епоху глобальних трансформацій: виклики та перспективи розвитку : монографія ; за ред. д.е.н., професора П.В. Пашка та д.е.н., професора Л.Л. Лазебник ; Університет державної фіскальної служби України. – Ірпін, 2019. 476 с. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 133).
9. Ринково-орієнтоване управління інноваційним розвитком: монографія / за ред. д.е.н., професора С.М. Ілляшенка. Харків : ТОВ «Діса плюс», 2015. 448 с.
10. Севостьянова С.І. Міжнародні стратегічні альянси в процесі глобалізації економіки. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer27/828.pdf> (дата звернення: 30.01.2020)
11. The World's Biggest Public Companies. 2019. URL: <https://www.forbes.com/global2000/list/#industry:Electric%20Utilities> (дата звернення: 30.01.2020).
12. Global 2000 The World's Largest Public Companies, 2019. URL: <https://www.forbes.com/global2000/#6a80dbb9335d> (дата звернення: 30.01.2020)
13. Рыбачок І.П., Підгурська І.Н. Міжнародні стратегічні альянси як форма співпраці підприємства на зарубіжних ринках. URL: <http://dSPACE.tneu.edu.ua/bitstream/316497/4170/1/Рибачок.pdf> (дата звернення: 30.01.2020).
- of definition and classification of integrated corporate structures] Moscow: Management in Russia and abroad. (in Russian)
4. Piliipenko A.A. (2008) Strategichna integracija pidpryjemstv: mekhanizm upravlinnja ta modeljuvannja rozvytku [Strategic integration of enterprises: the mechanism of management and development modeling]. Kharkiv: INZHEK. (in Ukrainian)
5. Garrett B., Dussozh P. (2002) Strategicheskye alijansy [Strategic alliances]. Moscow: Leadership Management. (in Russian)
6. Bogachev S.V. (2009) Kapitalotvorcheskaja funkcyja promyshlennykh korporacij [Capital-forming function of industrial corporations of NAS of Ukraine]. Ynstitut ekonomyky promyshlennosti [Institute of Industrial Economics]. (in Ukrainian)
7. Butler U.E. (2012) Osnovnye cherty otkrytogo akcyonernogo obshhestva y amerykanskoj korporacyi [The main features of an open joint stock company and an American corporation]. *State and law*, vol. 7, pp. 79–86.
8. Pashko P.V., Lazebnik L.L. (2019) *Pidpryjemnyctvo v epokhu globalnykh transformacij: vyklyky ta perspektyvy rozvytku : monohrafija* [Entrepreneurship in the era of global transformations: challenges and prospects: monograph]. Universytet derzhavnoji fiskalnoji sluzhby Ukrainy [University of the State Fiscal Service of Ukraine]. Irpin: Druk.
9. Ilyashenko S.M. (2015) Rynkovo-orijentovane upravlinnja innovacijnym rozvytkom: monohrafija [Market-oriented management of innovative development: monograph], Kharkiv: Disa plus.
10. Sevostjanova S.I. (2017) Mizhnarodni strategichni alijansy v procesi globalizaciji ekonomiky [International strategic alliances in the process of globalization of the economy] (electronic journal). Available at: <https://www.sworld.com.ua/konfer27/828.pdf> (accessed 30.01.2020).
11. The World's Biggest Public Companies (2019). Available at: <https://www.forbes.com/global2000/list/#industry:Electric%20Utilities> (accessed 30.01.2020).
12. Global 2000 The World's Largest Public Companies (2019). Available at: <https://www.forbes.com/global2000/#6a80dbb9335d> (accessed 30.01.2020).
13. Rybachok I.P., Podgurskaya I.N. Mizhnarodni strategichni alijansy jak forma spivpraci pidpryjemstva na zarubizhnykh rynkakh [International strategic alliances as a form of enterprise cooperation in foreign markets]. Available at: <http://dSPACE.tneu.edu.ua/bitstream/316497/4170/1/Rybachok.pdf> (accessed 30.01.2020).

REFERENCES:

1. Kasich A.O. (2017) Mizhnarodni strategichni alijansy jak chynnyk rozvytku konkurentnykh perevagh pidpryjemstva [International strategic alliances as a factor of development of competitive advantages of the enterprise]. *Ekonomika ta suspilystvo* [Economy and society] (electronic journal). Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/17_ukr/17.pdf (accessed 30.01.2020).
2. Kozachenko G.V., Shulzhenko L.E. (2016) Strategichni alijansy: dualnyj kharakter [Strategic alliances: dual nature]. *Ekonomika* [Economy] (electronic journal). Available at: http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2012_27_1/Zb27_1_07.pdf (accessed 30.01.2020).
3. Dracheva E.L., Libman A.M. Problemy opredeleniya y klassyfikacyi ynteghrovannykh korporativnykh struktur [Problems

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 658.14

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-4>**Гаєвська Л.М.**

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
Університету державної фіскальної служби України*

Марченко О.І.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
Університету державної фіскальної служби України*

Gaevskaya Larisa

*PhD, associate professor,
Associate professor of economics of enterprise
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

Marchenko Olga

*PhD, associate professor,
Associate professor of economics of enterprise
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ – ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

FINANCIAL POTENTIAL IS THE BASIS OF ECONOMIC MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

У статті аргументовано важливість фінансового потенціалу, оскільки вона характеризується як один з основних факторів, від якого залежить ефективне функціонування підприємства. Визначено, що фінансовий потенціал містить певний набір інструментів та різноманітних видів підприємницької діяльності. Різностороння будова складових частин та характерні особливості функцій економічного потенціалу характеризуються різноманітними підходами до визначення цієї концепції. Авторами проаналізовано різні підходи науковців до класифікації потенціалу підприємства, понять фінансового потенціалу та управління фінансовим потенціалом. Охарактеризовано механізм управління фінансовим потенціалом підприємства. Головні аспекти дієвого управління фінансовим потенціалом підприємства взято за основу дослідження. Робота заснована на ідеях формування концептуальних положень задля ефективного функціонування системи фінансового управління на засадах галузевого рівня. Дослідження теоретичних та методологічних підходів до формування фінансового потенціалу дало можливість обґрунтувати методи аналізу та оцінювання загального рівня. Встановлено необхідність утворення дієвої системи управління фінансовими ресурсами для галузі з урахуванням фінансового, виробничого та ресурсного потенціалів.

Ключові слова: фінансовий потенціал, структура фінансового потенціалу, фінансове регулювання розвитку суб'єктів господарювання, капітал, управління фінансовим потенціалом, фінансові ресурси.

АННОТАЦИЯ

В статье аргументирована важность фінансового потенціала, поскольку она характеризуется как один из основных факторов, от которого зависит эффективное функционирование предприятия. Определено, что фінансовый потенциал

содержит определенный набор инструментов и различных видов предпринимательской деятельности. Разностороннее строение составляющих частей и характерные особенности функций экономического потенциала характеризуются различными подходами к определению этой концепции. Авторами проанализированы различные подходы ученых к классификации потенциала предприятия, понятий фінансового потенциала и управления фінансовым потенциалом. Охарактеризован механизм управления фінансовым потенциалом предприятия. Главные аспекты действенного управления фінансовым потенциалом предприятия взяты за основу исследования. Работа основана на идеях формирования концептуальных положений с целью эффективного функционирования системы фінансового управления на основе отраслевого уровня. Исследование теоретических и методологических подходов к формированию фінансового потенциала позволило обосновать методы анализа и оценивания общего уровня. Установлена необходимость создания действенной системы управления фінансовыми ресурсами для отрасли с учетом фінансового, производственного и ресурсного потенциалов.

Ключевые слова: фінансовый потенциал, структура фінансового потенциала, фінансовое регулирование развития субъектов хозяйствования, капитал, управление фінансовым потенциалом, фінансовые ресурсы.

ANNOTATION

The importance of financial potential is argued in the paper as it is characterized as one of the main factors on which the effective functioning of the enterprise depends. It is determined that the financial potential includes a certain set of tools and various types of business activities. The versatile structure of the components and the characteristic features of the economic potential functions are characterized by various approaches to defining this concept.

The authors analyzed the different approaches of scientists to the classification of enterprise potential, the concept of "financial potential" and "management of financial potential". The mechanism of management of the financial potential of the enterprise is characterized. The main aspects of the effective management of the financial potential of the enterprise were taken as the basis of the study. The study of theoretical and methodological approaches to the formation of financial potential has made it possible to substantiate methods of analysis and evaluation of the general level. The necessity of establishing an effective system of financial resources management for the industry, taking into account financial, production and resource potential, has been established. The classification of financial potential by functional orientation is proposed as a basis for evaluating the financial potential of business development, which integrates financial security potential, financial flexibility potential, and value creation potential. A sequence of assessments of financial capacity of economic entities for financial regulation purposes is disclosed. Scientific and methodological recommendations can be used in carrying out a comprehensive assessment of the financial potential of economic entities by hierarchical levels, which provides the formation of an information base for identifying unused reserves and justifying the choice of financial regulation strategy for the development of economic entities. An integrated assessment of the financial capacity of business entities will allow us to assess the extent to which the financial potential is utilized, to predict its future status and to develop appropriate business development guidance.

Key words: financial potential, structure of financial potential, financial regulation of the development of business entities, capital, financial capacity management, financial resources.

Постановка проблеми. Управління фінансовими ресурсами містить всю систему управління підприємством за рахунок умов нестабільної ринкової економіки. За рахунок сучасних економічних умов гостро поставлена необхідність залучення якісних підходів до управління фінансовим потенціалом суб'єктів управління господарством, що має тісний зв'язок з такими критеріями. Перш за все організація фінансового потенціалу має супроводжуватись управлінням ресурсами підприємства, яке організовує його діяльність. Далі слід враховувати те, що управління фінансовим потенціалом є основою досягнення цілей та напрямів прогресу суб'єктів господарювання. Також основою функціонування підприємства є фінансовий потенціал, оскільки за допомогою його застосування виникає можливість визначення шляхів мінімізації збитків та максимізації прибутку. Нарешті, слід зауважити, що стан фінансового потенціалу має безпосередній вплив не лише на відокремлені підприємства, але й на державу загалом. Однією з основних проблем сучасного підприємства є питання можливості використання власного фінансового потенціалу для швидкого реагування на зміни зовнішнього економічного середовища. Як наслідок, набувають актуальності проблеми дослідження сутності фінансового потенціалу підприємства для ефективного маневрування фінансовими ресурсами та оптимізації їх використання за нестабільності, невизначеності та динамізму ринкового середовища господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних із визначенням сутності фінансового потенціалу підприємства,

присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як А.І. Боднар, В.М. Марченко [9], В.Г. Боронос, В.В. Глуценко [3], В.В. Ковальов, Г.В. Корнійчук, В.О. Кунцевич [4], Л.В. Соколова, О.В. Портна [5] Г.М. Верясова, О.Є. Соколов, Ю.В. Сердюк-Копчечкі [6], О.Є. Сухай, І.І. Яремко, Н.С. Танклевська, Р.О. Толпежников.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасному економічному середовищі господарювання підприємства вимагає змістовнішого дослідження проблематика оцінювання та визначення параметрів фінансового потенціалу для прийняття менеджерами ефективних управлінських рішень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження теоретичних підходів та визначення сутності фінансового потенціалу підприємства, розроблення методичних рекомендацій щодо підвищення ефективності його використання підприємствами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чітко визначена конкретизація теоретичного розуміння терміна «фінансовий потенціал підприємства», його класифікація та оцінювання закладені в основі дослідження можливостей функціонального розвитку підприємства. Отже, виникає певна необхідність визначення теоретичної основи за рахунок концепції ціннісно-орієнтованого управління під час оцінювання потенціалу задля дослідження ефективних напрямів розвитку підприємства.

Якщо визначати фінансовий потенціал у широкому контексті, то варто зазначити, що йому притаманні властивості суб'єкта господарської діяльності або системи економічного характеру, що явно виражена в можливостях фінансового розвитку, а саме здатності до самостійного відтворення та використання ресурсів у системі майбутніх операцій. Про функціонування великої кількості різноманітних поглядів та тлумачень фінансового потенціалу свідчать підходи до розуміння фінансового потенціалу.

Н.М. Давиденко розуміє фінансовий потенціал як обсяг власних, позичених та залучених фінансових ресурсів підприємства, якими воно може розпоряджатися для здійснення поточних та перспективних витрат [10].

К.М. Ільїна визначає фінансовий потенціал як сукупність фінансових можливостей підприємства, які характеризуються наявністю та організацією використання наявних ресурсів [11].

Теоретичне визначення потенціалу поєднало безліч компонентів. До основних з них слід віднести джерела, засоби, можливості, запаси, що мають тенденцію до використання в майбутньому задля вирішення низки поставлених завдань, досягнення певної мети. Критерії визначення особливостей фінансового потенціалу вітчизняними та зарубіжними вченими можна побачити в табл. 1.

З огляду на підходи різних науковців фінансовий потенціал підприємства слід визначати як забезпечення підприємства фінансовими ресур-

Таблиця 1

Підходи дослідників до визначення фінансового потенціалу підприємства

Фінансовий потенціал	А.Г. Копайгородов, А.А. Хомякова	А.С. Назаренко	О.О. Парацій	Т.В. Пасягко	В.О. Кузнецвич	М.К. Старовойтов, П.А. Фомін	О.О. Маслиган	Т.Н. Толстих, О.М. Уланова
Вартість	+	+						
Ресурси підприємства	+							
Фундамент								
Трансформація					+			
Ресурсний потенціал			+					
Результати господарської діяльності		+	+				+	
Фінансові ресурси				+	+		+	+
Економічний потенціал								
Максимізація прибутку							+	
Можливості				+			+	
Комерційні цілі				+			+	
Приховані активи				+			+	
Додаткові фінансові джерела								
Стратегічні перспективи							+	
Інвестиційна привабливість			+		+			
Фінансовий результат			+			+		
Власний капітал			+			+		
Ліквідність			+			+		
Фінансова стійкість						+		
Інвестиційні проекти						+		
Рентабельність					+	+		
Система управління фінансами					+	+		
Фінансування							+	
Ефективність використання								+

Джерело: [8]

сами, які необхідні для ефективного функціонування виробничо-господарської діяльності, зокрема стратегічні перспективи та забезпечення особистого капіталу в потрібній кількості за ліквідність та фінансову стабільність.

Формулюючи сутність поняття, більшість учених застосовує ключові слова. За результатами проведеного аналізу сформовано схематичну діаграму, що відображає структуру проаналізованих поглядів науковців на розуміння поняття фінансового потенціалу підприємства (рис. 1).

За результатами аналізу можна сформуванати узагальнююче визначення фінансового потенціалу за ключовими словами: сукупність ресурсів підприємства (11%), наявні можливості та здібності підприємства (18%), за допомогою яких забезпечується максимально можливий обсяг виробництва (29%) та досягаються відповідні цілі діяльності (21%) господарюючого суб'єкта на ринку в умовах конкуренції.

Дослідження показало, що в більшості публікацій категорія «фінансовий потенціал» вживається на макрорівні або як елемент чи

один з видів потенціалу підприємства. Тільки деякі вчені виділяють цю категорію як окремий об'єкт дослідження, який має певну структуру, яким можна управляти, а також який можна аналізувати та оцінювати [1, с. 23].

Фінансовий потенціал підприємства відіграє значну роль у формуванні потенціалу підприємства й має вплив на:

- виробничий потенціал щодо вільних фінансових ресурсів, достатності коштів на технологічні інновації;

- управлінський потенціал через стабільний фінансовий стан для нарощування стратегічного потенціалу, забезпечення прибутковості та рентабельності бізнесу, реалізації ефективних господарських стратегій;

- ринковий потенціал через фінансові можливості для здійснення маркетингових досліджень, забезпечення гнучкої цінової політики, значної ринкової частки, низьких витрат на збут і доведення продукції до споживача [8].

Разом з процесом управління фінансовим потенціалом підприємства постає гостра необ-

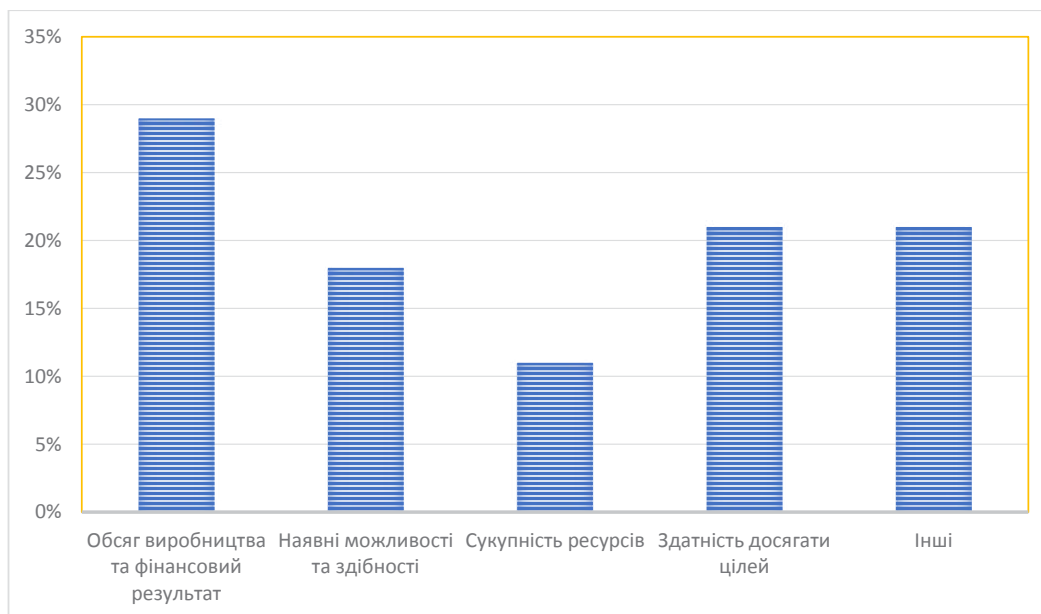

Рис. 1. Розподіл визначень науковців щодо розуміння поняття фінансового потенціалу підприємства

хідність контролю за його утворенням та застосуванням. Процес контролю слід визначати як функціонування суб'єктів контролю, які є інтегрованими у визначену структуру та спрямованими на досягнення поставленої мети з огляду на поставлені завдання й використання певних методів та принципів контролю. Для того щоби виявити тенденції та можливі відхилення використовують не лише людський фактор, але й певні значення та природні показники.

Процес контролю за фінансовим потенціалом підприємства складається з низки послідовних етапів, до яких відносимо:

1) формування цілей, методів та форм контролю, створення програми, визначення ключових параметрів та вибір безпосередніх виконавців контролю;

2) визначення об'єкта контролю, збирання необхідної інформації, її оброблення та графічне представлення, що дасть змогу здійснити об'єктивне оцінювання ситуації;

3) співставлення отриманих результатів з прийнятими нормативами;

4) коригування формування та використання фінансового потенціалу з урахуванням виявлених проблем [9].

Процеси планування, організації та контролю фінансового потенціалу підприємства є ключовими елементами його формування, використання та розвитку. З огляду на вищевикладене постає необхідність дослідження та розроблення механізму управління фінансовим потенціалом підприємства (рис. 2).

Ефективність управління фінансовим потенціалом залежить від зовнішніх та внутрішніх факторів. Водночас середовище, яке є спрямованим на покращення ринкової вартості підприємства та дотримується визначеної стратегії, вважається сприятливим.

Отже, дослідивши основні складові механізму управління фінансовим потенціалом підприємства, маємо необхідність визначення напрямів його удосконалення.

Задля вдосконалення процесу планування фінансового потенціалу слід використовувати оптимізаційну структуру капіталу разом із застосуванням механізму фінансового левериджу як системи майбутнього вдосконалення підприємства. Застосовуючи зазначений механізм, маємо орієнтувати процес управління на максимізацію прибуткової частини, вартості капітальних ресурсів за умови мінімізації ризиків зі збереженням платоспроможності та ліквідності суб'єкта господарювання. Для того щоб уникнути фінансових помилок під час підготовки та організації планування фінансового потенціалу підприємства, слід весь час пов'язувати змістовність документів з вимогами та об'єктивно обумовленим механізмом діяльності підприємства. Цілком зрозуміло, що для цього необхідне вивчення цього механізму.

Стратегічне бачення підприємства, базова концепція управління та політика його розвитку потрібні для процесу формування фінансового потенціалу, що дасть змогу наблизитись до очікуваного результату.

Висновки. Враховуючи все вищезазначене, маємо зробити висновок, що для покращення ефективності управління фінансовим потенціалом рекомендується застосовувати всі наявні чинники, які будуть позитивно впливати на процес управління економічними ресурсами виробництва та його розвиток загалом. Якщо брати до уваги стрімкий розвиток економіки, підприємства повинні взяти за мету розширення й поглиблення дослідження теорії та практики управління економічними ресурсами. Роль основної функції управління фінансовим потенціалом відіграє оптимізація власних грошових потоків.

Рис. 2. Візуалізація механізму координації управління фінансовим потенціалом підприємства
Джерело: [9]

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Ажаман І.А., Жидков О.І. Сутність та структура економічного потенціалу підприємства. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 22–25.
- Боронос В.Г., Карпенко І.В. Аналіз економічного змісту фінансового потенціалу регіону. *Схід*. 2011. № 1. С. 32–36.
- Розвиток фінансового потенціалу суб'єктів господарювання як основа досягнення фінансово-економічної безпеки : колективна монографія / колектив авторів ; за ред. В.В. Глуценка. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 384 с.
- Кунцевич В.О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7 (37). С. 123–130.
- Портна О.В. Фінансовий потенціал України: проблеми та перспективи. *Проблеми економіки*. 2012. № 4. С. 205–208.
- Сердюк-Копчекчі Ю.В. Механізм управління фінансовим потенціалом промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Донецьк, 2008. 20 с.
- Квасницька Р.С. Теоретичні основи поняття «потенціал інституту фінансового ринку». *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. № 1 (42). С. 149–151.
- Кузенко Т.Б., Сабліна Н.В. Методичні підходи до управління фінансовим потенціалом підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 123–130.
- Марченко В.М., Бондар А.І. Управління фінансовим потенціалом підприємства. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6644> (дата звернення: 20.01.2020).
- Давиденко Н.М. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. 328 с.

11. Ільїна К.М. Аналіз фінансового потенціалу стійкості інноваційного підприємства. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2010. Вип. 43. С. 54–63.

REFERENCES:

1. Azhaman I.A., Zhydkov O.I. (2018) Sutnistj ta struktura ekonomichnogo potencialu pidpryemstva [The essence and structure of the economic potential of the enterprise]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 4, pp. 22–25.
2. Boronos V.G., Karpenko I.V. (2011). Analiz ekonomichnoho zmistu finansovoho potentsialu rehionu [Analysis of economic content of the region's financial potential]. *Skhid*, no. 1, pp. 32–36.
3. Glushchenko V.V. et al. (2013). Rozvytok finansovoho potentsialu subiektiv hospodariuvannia yak osnova dosiahnennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky : kolektyvna monohrafiia [An economic entities financial potential development as a basis for achieving financial and economic security : monograph], Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina, Kharkiv, 384 p.
4. Kuntsevich V.O. (2004). Poniattia finansovoho potentsialu rozvytku pidpryemstva ta yoho otsinky [The concept of financial potential of an enterprise development and its evaluation]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 7 (37), pp. 123–130.
5. Portna O.V. (2012). Finansovyi potentsial Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Financial potential of Ukraine: problems and perspectives]. *Problemy ekonomiky*, no. 4, pp. 205–208.
6. Serdyuk-Kopchekchi Yu.V. (2008). Mekhanizm upravlinnia finansovym potentsialom promyslovykh pidpryemstv : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk [Management mechanism of industrial enterprises financial potential : author's thesis]. Donetsk, 20 p.
7. Kvasnyczka R.S. (2014). Teoretychni osnovy poniattia "potentsial instytutu finansovoho rynku" [Theoretical basis of the "potential of the financial market institute" concept]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, no. 1 (42), pp. 149–151.
8. Kuzenko T.B., Sablin N.V. (2015) Metodichni pidhodi do upravlinnya finansovim potentsialom pidpryemstva [Methodical approaches to managing the financial potential of the enterprise]. *Current problems of the economy*, no. 4, pp. 123–130.
9. Marchenko V.M., Bonda A.I. (2018) Upravlinnya finansovim potentsialom pidpryemstva [Managing financial potential of the enterprise]. *Efektivna ekonomika*, no. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6644> (accessed: 20 January 2020).
10. Davydenko N.M. (2007) Finansoviy menedzhment [Financial Management] : navch. posib. Nizhin : Aspect-Polygraph. 328 p.
11. Ільїна К.М. (2010) Аналіз фінансового потенціалу стійкості інноваційного підприємства [Analysis of the stability of the financial potential of innovative enterprise]. *Journal lions. Series economical*, no. 43. pp. 54–63.

УДК 334.025:332.142

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-5>**Ільїна М.В.***доктор економічних наук, старший науковий співробітник
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України***Шпильова Ю.Б.***доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України***Іліна Марія***Doctor of Sciences (Economics), senior researcher
Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable
Development of the National Academy of Sciences of Ukraine"***Shpylova Yulia***Doctor of Sciences (Economics), senior researcher
Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable
Development of the National Academy of Sciences of Ukraine"*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

INSTITUTIONAL FRAME FORMING THE DEVELOPMENT STRATEGY FOR TERRITORIAL COMMUNITIES

АНОТАЦІЯ

У статті визначено основні концептуальні напрями розвитку інституціонального середовища спроможних територіальних громад. Представлено імперативну парадигму розвитку суспільства та її зв'язок з ефективністю поточної адміністративної реформи. Надано аналітичну оцінку методів та підходів, що застосовуються для розроблення стратегій розвитку громад. Проаналізовано сукупність планувальних документів територіального рівня, що відображають різноманітні аспекти їх функціонування та формують відповідне інституційне середовище. Запропоновано схему розроблення стратегій розвитку громад на засадах соціально-екологічних імперативів, що включає врахування соціально-економічного статусу громад, пріоритети їх розвитку та стратегічні й операційні цілі. Представлено рекомендації щодо адміністрування, моніторингу й оцінювання результативності виконання відповідних документів.

Ключові слова: інституціональне середовище, стратегія розвитку, територіальна громада, соціально-екологічний імператив, адміністративна реформа.

АННОТАЦИЯ

В статье определены основные концептуальные направления развития институциональной среды успешных территориальных общин. Представлена императивная парадигма развития общества и ее связь с эффективностью текущей административной реформы. Предоставлена аналитическая оценка методов и подходов, применимых к разработке стратегий развития общин. Проанализирована совокупность планировочных документов территориального уровня, отражающих различные аспекты их функционирования и формирующих соответствующую институциональную среду. Предложена схема разработки стратегий развития общин на основе социально-экологических императивов, которая включает учет социально-экономического статуса общин, приоритеты их развития, стратегические и операционные цели. Представлены рекомендации касательно администрирования, мониторинга и оценивания результативности выполнения соответствующих документов.

Ключевые слова: институциональная среда, стратегия развития, территориальная община, социально-экологический императив, административная реформа.

ANNOTATION

From the very beginning of the decentralization reform in Ukraine academicians have been analyzing course of the territorial communities' development taking into account various the aspects like spatial location of the areas and tools to establish authoritative system of local self-government and the economy. However issues related to institutional support of the organization and development of self-dependent territorial communities in Ukraine are arguable and under-researched. Urgency of the task reveals shortcomings of the institutional environment and consequent poverty of the rural economy and low standard of living of the villagers in all the regions. It proves the necessity to reform current system of public administration and introduce new concept of rural development involving the variety of administrative tools and financial sources in order to renovate enterprises. Goal of the paper is to develop conceptual and applicable guidelines for policy makers on formation of the development strategies and plans for single territorial communities. Therefore it was concluded that institutional support for implementation of territorial communities' strategies of the development is a set of policy tools to organize administrative efforts of the national government and local authorities in order to able performance of special functions and achievement of definite goals like the sustainable development of territories. Some key conceptual tips to develop institutional environment and establish capable rural communities have been defined. The imperative paradigm of social development and its relation to efficiency of the current administrative reform in Ukraine is presented and the proposed methods and approaches being usually applied to develop a community's strategy or a plan have been analytically evaluated. We analyzed a number of strategic papers representing territories' development plans, various aspects of the communities' life and requirements to the institutional environment. Consequently we propose the scheme of the development of a community's strategy based on social and ecological imperatives and some suggestions on administration, monitoring and post-evaluation of the policy papers.

Key words: institutional environment, development strategy, territorial community, socio-environmental imperative, administrative reform.

Постановка проблеми. Несформованість інституційного середовища розвитку територіальних громад є причиною незадовільного стану сільської економіки та низького рівня життя мешканців села в усіх регіонах України. Відсутність джерел фінансування програм розвитку, нерозвиненість мережі громадських інституцій та організацій, які би працювали з громадами, зменшують потенціал сільських територій. Основною проблемою є незабезпеченість більшості ухвалених громадами програм розвитку фінансуванням. Актуальними є реформування чинної системи державного управління та впровадження нової концепції розвитку сільських територій на засадах сталого розвитку з використання широкого спектру інструментів, джерел фінансового забезпечення модернізації сільської економіки. Формування спроможних територіальних громад в Україні стане прикладом інституціоналізації відносин у сфері місцевого самоврядування. Важливими факторами ефективності громад є ініціативність громадян, підзвітність та підконтрольність створюваних ними інститутів, здатність протистояти кризам, конфліктам інтересів тощо [1, с. 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від початку впровадження реформи децентралізації в Україні вчені досліджують питання розвитку територіальних громад у різних аспектах: від їх територіальної організації до механізмів формування ефективного місцевого самоврядування та місцевої економіки. Моделі сталого розвитку громад з урахуванням природно-ресурсних обмежень на тлі загострення екологічних і соціальних суперечностей висвітлені в працях О.М. Алімова, І.К. Бистрякова, О.О. Веклич, В.А. Голяна, Й.М. Дороша, Т.О. Євсюкова, В.І. Куценко, І.М. Лицура, В.В. Микитенко, Я.Б. Олійника, П.Т. Саблука, В.П. Удовиченка, М.А. Хвесика, В.В. Хименця. Окремі аспекти соціально-економічного розвитку та поселенської мережі, організації соціальної інфраструктури, якості життєдіяльності досліджують такі провідні вітчизняні фахівці, як М.О. Барановський, О.М. Бородіна, В.В. Борщевський, Т.В. Гоголь, Ю.Е. Губені, Т.А. Заяць, Н.В. Зіновчук, Ю.О. Лупенко, М.К. Орлатий, О.І. Павлов, О.Л. Попова, В.І. Ткачук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте дискусійним і недостатньо дослідженим є питання повноцінного інституційного забезпечення формування та розвитку в Україні спроможних територіальних громад.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розроблення науково-практичних рекомендацій щодо формування стратегічних документів розвитку окремих територіальних громад з урахуванням сучасних викликів та особливостей вітчизняного інституційного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальні положення розвитку інституційо-

нального середовища формування спроможних територіальних громад включають такі напрями, як інноваційно-інфраструктурний, у рамках якого формуються та отримують подальший розвиток інститути та інституції, необхідні для реалізації визначених орієнтирів; інтегративний, що включає горизонтальне й вертикальне охоплення територіальної реалізації концепції розвитку, що передбачає поліпшення взаємодії зацікавлених учасників інституційного середовища; трансформаційний, який передбачає повну модернізацію інститутів, урахування економічних інтересів усіх суб'єктів сільської економіки.

В рамках децентралізації імперативна парадигма розвитку суспільства спрямована на його трансформацію з винятково матеріально орієнтованого на збалансоване з морально-етичними принципами та ідеями сталого розвитку. Відповідно, місцеве самоврядування також має забезпечувати дотримання демократичних принципів організації й функціонування влади, створювати можливості максимальної співпраці органів управління населенням та залучення громадян до прямої участі до вирішення проблем територій, тому перспективним напрямом інституційного забезпечення розвитку громад разом з організаційно-функціональним аспектом є формування ефективного та відповідального інституту громадянської взаємодії, спрямованого на підтримку ініціатив громад та синхронізацію дій влади й мешканців [1, с. 15]. Створення такого інституту пов'язане насамперед з набуттям громадою ознак життєздатної спільноти людей, яких характеризують територіальна єдність проживання, здатність до демократизації внутрішніх взаємозв'язків, автономність, високий рівень саморегуляції, значна інтегруюча сила [2, с. 4–7].

До основних чинників, які відрізняють територіальну громаду як об'єднану спільноту (інститут) від адміністративно-територіальної одиниці, належать міжособистісні зв'язки, які формуються в процесі проведення спільних акцій та дій, спільні інтереси, що обумовлюють взаємодію та завдяки яким формується системна єдність громади. Місцеве самоврядування є однією з основних дієвих інституцій, здатних потужним чином впливати на процес формування суспільства, оскільки має широкий набір організаційних форм та інструментів залучення населення до управління громадою [3, с. 86].

Інституційне середовище формування спроможних територіальних громад пов'язане з розробленням низки планувальних документів на різних територіальних рівнях, що стосуються просторових, економічних, соціальних, екологічних та інших аспектів функціонування. Основними документами на місцевому рівні є стратегії місцевого розвитку, просторові програми (генеральні плани населених пунктів), щорічні програми соціально-економічного розвитку. Останні мають бути спрямовані на фор-

мування сприятливого середовища розвитку підприємництва, залучення інвестицій, забезпечення соціальних потреб населення, підвищення рівня його життя. Просторові програми (генеральні плани) стосуються розвитку території як об'єкта реалізації містобудівної політики місцевої влади. Перелічені документи мають бути тісно пов'язані між собою та сприяти підвищенню ефективності функціонування території. Стратегії розвитку територій повинні містити чіткі цілі, концентрувати зусилля, окреслювати конкретний порядок дій, гарантувати залучення необхідних ресурсів, бути ефективними, варіативними та гнучкими, підтримувати громадську ініціативу й забезпечувати координацію. Розроблення та реалізація стратегій потребують значних умінь, навиків, професійної підготовки представників місцевої влади, ініціативності, відчуття приналежності до території її мешканців.

Одним із ключових документів реформи децентралізації є Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки, що нині розробляється Міністерством розвитку громад та територій відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики» [4]. Стратегія спрямовуватиметься на формування згуртованої країни в соціальному, економічному, екологічному та просторовому вимірах; підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів; ефективне людиноцентричне багаторівневе врядування. Зазначені цілі підтверджують актуальність та доцільність реформи децентралізації для територіального розвитку, але водночас актуалізують проблему достатності коштів державного бюджету.

З огляду на основні європейські тенденції територіального управління основна увага та фінансова підтримка держави повинні фокусуватися на проблемних територіях (малозаселені, віддалені, де відсутні суб'єкти господарювання, соціальна інфраструктура зруйнована, екологічна ситуація є критичною тощо) та точках зростання місцевих економік (природні, матеріальні активи або суб'єкти господарювання, чия діяльність за належних умов здатна надати поштовх для розвитку території). Об'єктами екологічної політики стають не лише адміністративно-територіальні одиниці, але й природно-функціональні території (об'єкти природно-заповідного фонду, ліси, річкові басейни, ландшафтні комплекси), а державні інвестиції спрямовуються не лише на створення об'єктів інфраструктури, але й на інші проекти, що враховують потенціал, проблеми та функції територій. Реалізація державних програм та проектів здійснюється з урахуванням просторового планування (схем) громад та рівня їх конкурентоспроможності, включаючи оцінювання екологічного стану територій та екологічних загроз. Для досягнення цілей ефективного планування та управління територіями різних типів соціально-економічне та екологічне оцінювання спроможності громад

слід здійснювати періодично (кожні 3–5 років) за додатково розробленою методикою та із залученням експертних організацій (наукових установ та рад, утворених при органах виконавчої влади). Це дасть змогу визначити достатність людського потенціалу, фінансових та майнових ресурсів кожної громади для реалізації програм, планів, проектів, вжиття інших заходів.

У країнах ЄС наявність стратегічного документа розвитку території є обов'язковою умовою отримання зовнішнього фінансування, оскільки це свідчить про усвідомлення громадою мети розвитку, необхідних для її досягнення ресурсів, плану дій [5]. Сьогодні з понад 1 000 утворених в Україні громад тільки третина має таку стратегію, ще одна третина розробляє, а решта лише планує. Найчастіше допомагають їм розробляти такі стратегії численні донорські організації, асоціації органів місцевого самоврядування, програми технічної допомоги, які надають методичне забезпечення, здійснюють експертний аналіз даних і результатів досліджень, консультують з питань стратегічного планування тощо. Однак ці документи можуть розроблятися громадами самостійно.

Для розроблення стратегічних документів громади найчастіше застосовують метод партнерства та управлінський або експертний підхід. Управлінський підхід передбачає, що розробленням стратегії займаються лише органи місцевої влади без залучення громадськості. Це значно скорочує термін розроблення документів, однак у разі зміни складу ради такий документ з високою ймовірністю зазнає значних змін. Експертний підхід передбачає розроблення стратегії залученими фахівцями, а участь місцевих органів влади та громадськості також є мінімальною, оскільки експерти консультуються лише з профільними спеціалістами. Цей підхід також має певні недоліки, пов'язані з дистанційним розробленням документа без реального оцінювання слабких та сильних сторін громади, наявного потенціалу території, врахування місцевої специфіки, думок та очікувань мешканців громади. Метод партнерства спирається на широке залучення громадськості до процесу розроблення стратегії на всіх її етапах. До робочої групи включають представники різних сфер, зокрема виробництва, бізнесу, освіти, медицини, культури, комунальної сфери, органів влади, громадських організацій. Всі засідання проводяться відкрито, здійснюється широке інформування жителів громади, стратегія обговорюється громадськістю.

Наявність ретельно розробленої стратегії не гарантує її ефективної реалізації. Звітування за виконання стратегії відбувається переважно щорічно під час засідань депутатів місцевих органів влади, тобто мешканці все одно позбавлені можливості своєчасно вносити пропозиції щодо розвитку громади, а депутати – оперативно приймати рішення задля коригування стратегії, тому для проведення регулярного моніто-

рингу реалізації планів стратегічного розвитку громад, покращення доступу до інформації про реалізацію стратегії та обґрунтованого ухвалення управлінських рішень пропонуємо розробити всеукраїнську інформаційну платформу, що буде інтегрована з офіційними сайтами місцевих рад, що відобразатиме хід виконання стратегії та використані для цього кошти. Отже, мешканці та всі інші зацікавлені сторони отримають змогу відслідковувати процеси розвитку громади та вчасно вносити пропозиції.

Досягнення мети стратегії передбачає одночасне виконання низки завдань різними структурними підрозділами органу місцевої влади та участь усіх зацікавлених сторін. Це означає, що керівництво громади має забезпечити належне управління та координацію заходів з реалізації стратегії. Система координації має два рівні, а саме політичний та технічний. Політичний рівень забезпечує особисто голова громади, депутати сільської ради, члени виконавчого комітету. На цьому рівні затверджуються зміни до стратегії та пов'язані з цим рішення. Технічний рівень управління покладений на робочу групу, яка забезпечує виконання завдань згідно з ухваленим планом, здійснює моніторинг соціально-економічного стану громади та його порівняння з аналогічними показниками інших адміністративно-територіальних утворень (сусідніх громад), визначає основні тенденції, розробляє стратегічні сценарії тощо. Адміністрування процесу реалізації стратегії розвитку громад здійснюється виконавчим комітетом та відповідними структурними підрозділами сільської ради. Задля координації може утворюватися постійно діючий комітет з управління впровадженням стратегії, що об'єднує підрозділи виконавчого органу, підприємства, установи, готує щорічні звіти про реалізацію стратегії.

Моніторинг стратегії розвитку громади здійснюється задля оцінювання її зовнішнього середовища, основних соціально-економічних та екологічних показників, зокрема питомого обсягу фактичних доходів та видатків місцевого бюджету, середньої місячної заробітної плати, обсягу інвестицій, чисельності зайнятого населення. Ще однією функцією моніторингу є оцінювання виконання проектів, які включає план реалізації стратегії (стан їх виконання, аналіз фінансових потреб тощо).

Стратегії розвитку громад мають стати «дорожніми картами» змін з чітко визначеними цілями (наприклад, забезпечення умов для сталого розвитку місцевої економіки та залучення інвестицій, покращення інфраструктури громади, підвищення якості надання послуг), кожна з яких повинна бути представлена набором конкретних операційних заходів з деталізованими завданнями, досяжними кількісними параметрами, обґрунтуванням обсягу коштів, необхідних для їх виконання. Ідеологічно стратегії мають спиратися на імперативи [6, с. 68]

як ціннісні орієнтири, норми, стандарти досягнення визначених цілей (рис. 1).

Аналіз стратегій розвитку новоутворених територіальних громад в Україні підтверджує наявність низки спільних для них недоліків та неузгодженостей. По-перше, стратегіям бракує детального опису й оцінювання стану навколишнього природного середовища. Це особливо важливо, оскільки економіка більшості громад має аграрно-промислову спеціалізацію, що полягає у вирощуванні зернових та технічних культур. Іншими найбільш перспективними галузями є деревообробна та меблева промисловість, будівництво, вироблення будівельних матеріалів, харчова та переробна промисловість. По-друге, стратегії не відображають, якими саме та в якому обсязі природними ресурсами володіють громади. Це важливо, оскільки їх наявність є одним із основних економічних потенціалів громади. Крім того, всі громади володіють інфраструктурними об'єктами та вільними земельними ділянками несільськогосподарського призначення, які можуть бути запропоновані інвесторам, але лише в разі створення належного інституційного середовища, баз даних щодо інвестиційних пропозицій, наявних земельних ділянок, будівель тощо.

По-третє, далеко не всі стратегії містять опис варіантів розвитку громади за тих чи інших умов або вжиття заходів. Натомість сценарне моделювання є важливою методологічною базою стратегічного вибору та деякою послідовністю подій, які можуть відбуватися в майбутньому за певних умов та з певною ймовірністю. Іншими словами, в основу кожного сценарію мають бути покладені певні припущення, які справдяться за тих чи інших факторів впливу. Основними сценаріями розвитку територіальних громад можуть бути інерційний (песимістичний) та модернізаційний (реалістичний).

Важливо відзначити, що у стратегіях розвитку громад організаційно й фінансово частка заходів з благоустрою територій, культурно-мистецьких, спортивних подій, туристичної діяльності непропорційно переважає над цілями й заходами стимулювання економічної діяльності, допомоги суб'єктам господарювання, підвищення інвестиційної привабливості територій, залучення інновацій. Зрештою, операційні цілі та завдання, викладені у стратегічних документах громад, часто позбавлені чіткого виразу, кількісного виміру та періоду виконання, а обсяг коштів, виділених на їх виконання, нічим не обґрунтований та надмірний.

Формуючи план реалізації стратегії громади та описуючи шляхи фінансування відповідних заходів, громади найчастіше перелічують такі, як кошти місцевого бюджету, субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ, кошти ДФРР, міжнародна технічна допомога, кредити, співфінансування мешканцями. Наприклад, у стратегії розвитку Овруцької територіальної громади до 2027 року зазначено, що участь проектів

Рис. 1. Схема розроблення стратегії розвитку громади на засадах соціально-екологічних імперативів

Джерело: розроблено авторами

міжнародної допомоги має велике значення для фінансування заходів та управління [7]. Натомість у сучасних умовах найбільш вірогідними з перелічених джерел фінансування є місцеві бюджети громад, субвенції та кошти ДФРР, тому громади, розробляючи фінансові плани реалізації заходів стратегій розвитку, мають більш реалістично оцінювати ймовірність отримання коштів з інших джерел та ретельніше визначати обсяг коштів, необхідних для виконання конкретних заходів. У стратегії Овруцької громади також зазначається, що неурядові організації є важливим джерелом залучення грантових коштів. Незважаючи на потужний потенціал громадських організацій для реалізації різноманітних ініціатив, для соціально-економічного розвитку громад їхня роль є обмеженою, адже такі організації зазвичай не орієнтовані на створення нових підприємств, розширення виробництв, залучення технологій тощо. Натомість лише економічна спрямованість діяльності органів місцевого самоврядування на підвищення надходжень до місцевого бюджету, рівня доходів, зайнятості мешканців є основою піднесення громад.

Висновки. В результаті проведеного дослідження з'ясовано, що інституційне забезпечення реалізації стратегій розвитку територіальних громад – це сукупність форм організації управлінської діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування задля реалізації конкретних функцій та досягнення визначеної мети (сталого розвитку територій). Інституціалізація в цьому аспекті пов'язана з розробленням низки планувальних документів на різних територіальних рівнях, що стосуються просторових, економічних, соціальних, екологічних та інших чинників. Доцільно суттєво посилити

вимоги щодо розроблення стратегічного документа. По-перше, відповідні заходи повинні не містити загальних тез, а бути чіткими, спрямованими на конкретний об'єкт та співвимірними один з одним. По-друге, у стратегіях слід суттєво посилити економічну складову частину, включивши опис діючих підприємств, аналіз їх ефективності, обґрунтування можливих напрямів розвитку, шляхів залучення активів. Основні напрями вдосконалення інституціонального та нормативно-правового забезпечення реалізації стратегій розвитку громад включають удосконалення інструментів їх розроблення, зокрема на основі партнерського методу, розроблення інформаційної платформи, навчання розробників стратегій з представників органів місцевої влади сценарному моделюванню та прогнозуванню.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мамонова В.В. Залучення громадськості до участі в управлінні місцевими справами. *Аспекти самоврядування*. 2004. № 5(26). С. 15–18.
2. Бондарюк І.О., А.М. Гев'юк та ін. Менеджмент розвитку територіальних громад : практичний посібник. Чернівці : Буковинська партнерська агенція, 2006. 164 с.
3. Бодрова І.І., Болдирев С.В., Величко В.О. та ін. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні. Харків : Право, 2011. 360 с.
4. Розвиток та єдність, орієнтовані на людину : Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки / Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <http://www.minregion.gov.ua> (дата звернення: 03.02.2020).
5. Стратегія розвитку громади – не просто документ з цифрами, це визначення майбутнього, до якого прагне громада. *Децентралізація дає можливість*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10947> (дата звернення: 04.02.2020).

6. Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. Соціально-екологічні імперативи економічного розвитку сільських територій. *Економіка України*. 2019. № 9. С. 68–78.
7. Стратегія розвитку Овруцької міської об'єднаної територіальної громади на період до 2027 року / Овруцька міська рада. URL: <http://ovruch.in.ua/2019/03/29/rishennya-pro-zatverdzhennya-strategiyi-rozvytku-ovrutskoyi-miskoyi-ob-yednanoyi-terytorialnoyi-gromady-na-period-do-2027-roku> (дата звернення: 05.02.2020).

REFERENCES:

1. Mamonova V.V. (2004). Zaluchennya hromadskosti do uchasti v upravlinni mistsevymy spravamy [Involvement of the people into participation in local management]. *Aspekty samovryaduvannya*, no. 5(26), pp. 15–18.
2. Bondaryuk I.O., Hevyuk A.M. and others (2006). *Menedzhment rozvytku terytorialnykh hromad* [Management of territorial communities development]. Chernivtsi: Bukovyna partner agency. (in Ukrainian)
3. Bodrova I.I., Boldyriev S.V., Velychko V.O. and others (2011). *Derzhavne budivnytstvo i mistseve samovryaduvannya v Ukraini* [State building and local self-government in Ukraine]. Kharkiv : Pravo. (in Ukrainian)
4. Ministry of the Development of Communities and Territories of Ukraine. "Development and Unity Focused on a Human" State strategy of the regional development on 2021–2027. Available at: <http://www.minregion.gov.ua> (accessed: 3 February 2020).
5. Decentralization gives opportunities. Development strategy of a community is not just a document with figures. It is a definition of the future which a community strives for. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/10947> (accessed: 4 February 2020).
6. Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. (2019). Соціально-екологічні імперативи економічного розвитку сільських територій [Socio-ecological imperatives of economic development of rural territories]. *Economics of Ukraine*, no. 9, pp. 68–78.
7. Ovruch municipal council. Development strategy of Ovruch municipal territorial community for the period up to 2027. Available at: <http://ovruch.in.ua/2019/03/29/rishennya-pro-zatverdzhennya-strategiyi-rozvytku-ovrutskoyi-miskoyi-ob-yednanoyi-terytorialnoyi-gromady-na-period-do-2027-roku> (accessed: 5 February 2020).

УДК 338

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-6>**Кравчук Н.М.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки повітряного транспорту
Національного авіаційного університету***Матросова І.Д.***магістрант
Національного авіаційного університету***Kravchuk Nataliia***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Air transport economics
National Aviation University***Matrosova Irina***Master student of the Department of Air transport economics
National Aviation University*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ: ГЛОБАЛЬНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE METALLURGICAL INDUSTRY OF UKRAINE: GLOBAL COMPETITIVENESS AND INNOVATION ASPECT

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні тенденції розвитку металургійної промисловості України в контексті посилення глобальної конкуренції та інтенсифікації інноваційного розвитку цього сектору економіки. Встановлено, що світовим лідером металургійної промисловості є Китай, який інвестує значні кошти в розвиток цього сектору та будівельної промисловості держави. Проаналізовано інноваційні та екологічні аспекти функціонування металургійної промисловості Європейського Союзу як найбільш наближеного до України орієнтира в цій галузі. Досліджено вплив металургійної промисловості України на притік іноземних інвестицій в платіжний баланс держави. Визначено пріоритетні напрями розвитку металургійної промисловості України задля посилення її конкурентоспроможності в глобальних масштабах та прискорення введення інноваційних технологій в практику виробничої діяльності металургійних підприємств.

Ключові слова: металургійна промисловість, підприємство, інновації, конкурентоспроможність, розвиток.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены основные тенденции развития металлургической промышленности Украины в контексте усиления глобальной конкуренции и интенсификации инновационного развития этого сектора экономики. Установлено, что мировым лидером металлургической промышленности является Китай, который инвестирует значительные средства в развитие этого сектора и строительной промышленности государства. Проанализированы инновационные и экологические аспекты функционирования металлургической промышленности Европейского Союза как наиболее приближенного к Украине ориентира в этой области. Исследовано влияние металлургической промышленности Украины на приток иностранных инвестиций в платежный баланс государства. Определены приоритетные направления развития металлургической промышленности Украины с целью усиления ее конкурентоспособности в глобальных масштабах и ускорения ввода инновационных технологий в практику производственной деятельности металлургических предприятий.

Ключевые слова: металлургическая промышленность, предприятие, инновации, конкурентоспособность, развитие.

ANNOTATION

The article considered main trends of Ukrainian metallurgical industry development in the context of intensification of global competition and innovative development of this sector of economy. It was established that the world leader in the metallurgical industry is China, which invests considerable funds in the development of this sector and the construction industry of the country. India, Japan, the United States, North Korea and Russia produce almost the same amount of steel. The innovative and ecological aspects of the functioning of the European Union metallurgical industry are analyzed, as the closest one to Ukraine in this field. Despite the fact that the EU metallurgical industry remains a highly energy-intensive industry, in Europe this sector is characterized by modern energy-saving equipment that is capable of producing high value-added products for the global market, based on an innovative metadata-driven R&D industry. The influence of metallurgical industry of Ukraine on the inflow of foreign investments into the balance of payments of the state is investigated. Similar indicators, except for the metallurgical industry, are provided only by the agro-industrial sector of the state, which actively exports its products. Priority directions of development of Ukrainian metallurgical industry are determined with the purpose of strengthening its competitiveness on a global scale and accelerating the introduction of innovative technologies into the practice of production activity of metallurgical enterprises. Ukrainian metallurgical enterprises adhere to world trends in the development of their activity, taking advantage of the favorable situation on the domestic and world steel market. Implementation of innovative development strategies, effective management taking into account the peculiarities of the sector of activity can provide increased competitiveness and formation of stable demand for the products of domestic metallurgical enterprises, both in the domestic and foreign markets. The development and implementation of national target programs in related industries can directly influence the updating of innovative developments in the metallurgical sector, increase the use of its products by domestic users and reduce the dependence on fluctuations in world markets.

Key words: metallurgical industry, enterprise, innovations, competitiveness, development.

Постановка проблеми. Необхідність реалізації масштабних інфраструктурних проектів на рівні держави та регіонів є досить поширеною

тенденцією останніх років, яка зумовлює посилення стратегічної важливості металургійної промисловості України на національному рівні. Показовим для нас є приклад Китаю, який розвивав будівельну галузь, засновуючись на інноваційному вдосконаленні металургійної промисловості та задоволенні внутрішнього попиту на її продукцію без використання імпорту. Подібного підходу дотримується Індія, реалізуючи низку проектів транспортної інфраструктури з використанням продукції вітчизняного металургійного сектору. Отже, металургійний сектор є вкрай важливим для розвитку провідних держав світу та досить чутливим до непрямих ефектів від функціонування допоміжних галузей, що може стримувати його активний розвиток та модернізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Металургійна промисловість залишається основою глобального економічного розвитку станом на 2019 рік, що підтверджується дослідженнями низки провідних міжнародних організацій та компаній світу. Так, Всесвітня асоціація сталі [12] щорічно публікує звіти, присвячені тенденціям розвитку металургійних секторів країн світу. Європейська асоціація сталі [10] присвячує свої дослідження проблемам розвитку цього сектору в країнах ЄС. Організація економічного співробітництва та розвитку [9] має окремий напрям дослідження, що займається питаннями розвитку ринку сталі. Інновації в діяльності металургійних підприємств та компаній набули особливого значення в епоху активного переходу до технологій «зеленої економіки», що відображається в дослідженнях різних організацій та компаній [6; 7; 8]. В Україні інформація щодо діяльності металургійної промисловості представлена на офіційних сайтах Державної служби статистики та Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України. Активні дослідження у сфері покращення технологій виробництва металургійної продукції проводить Об'єднання підприємств «Укрметалургпром» [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За даними останніх досліджень, проведених у сфері металургійної промисловості, очікується, що попит на сталь буде продовжувати зростати, але темпи зростання знизяться внаслідок уповільнення розвитку світової економіки. Такі тенденції формуються переважно під впливом невизначеності торговельного середовища та «стрибків» на світових фінансових ринках, які відбуваються щорічно та чинять негативний вплив на металургійну промисловість, створюючи низку ризиків, пов'язаних з підвищенням цін на сировину та матеріали. В заданих умовах особливої важливості набуває необхідність дослідження останніх тенденцій, які можуть мати значний вплив на розвиток вітчизняної металургійної промисловості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження тенденцій розвитку металургійної промисловості України

в контексті посилення глобальної конкуренції та інтенсифікації інноваційного розвитку цього сектору економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Станом на жовтень 2018 року Всесвітня асоціація сталі (Worldsteel) прогнозувала, що світовий попит на готову сталь зросте на 1,4% у 2019 році, сягнувши 1 681,2 мільйонів тон [11]. Експерти Всесвітньої асоціації сталі наголошували на тому, що хоча позитивний імпульс 2017 року переносився на 2018 рік, проте глобальний попит на сталь стикнувся з невизначеністю та напруженістю в глобальному економічному середовищі, зокрема торговельного характеру, зростанням волатильності валюти та посиленням жорсткості грошової політики.

Безперечним лідером світової металургійної промисловості залишається Китай, що зумовлюється швидкими темпами зростання будівельної індустрії цієї держави та необхідності постачання сировини для неї. Майже однакові обсяги сталі виробляють Індія, Японія, США, Північна Корея та Росія. Україна займає 13 сходинку у світі, виробляючи станом на 2018 рік 21,1 млн. тон сталі та випереджаючи такі країни, як Мексика, Франція, Іспанія, Канада та Польща (рис. 1).

Слід зазначити, що за регіонами світу станом на 2018 рік спостерігається майже однакове відсоткове співвідношення виробництва та споживання сталі як основного продукту металургійної промисловості, хоча виробництво все ж таки перевищує споживання на 113 млн. т, що свідчить про високий рівень конкуренції серед підприємств та компаній металургійної промисловості (рис. 2а, рис. 2б).

Європейська металургія як найближчий до України виробник сталі різних типів є світовим лідером у галузі інновацій та екологічної безпеки. У ній безпосередньо задіяно 330 000 висококваліфікованих працівників, а завдяки непрямим та індукованим впливам, що чинить цей сектор на суміжні сектори, надаються робочі місця ще 2,2 млн. осіб. Європейський металургійний сектор виробляє в середньому 170 мільйонів тон сталі на рік на понад 500 майданчиків для виробництва сталі у 23 країнах – членах ЄС. Виробництво сталі тісно інтегрується з європейською виробничою та будівельною галузями, які є основою розвитку регіону та зростання зайнятості в Європі.

Лідерами з виробництва сталі серед країн ЄС станом на 2018 рік є Німеччина (42,4 млн. тон), Італія (24,5 млн. тон), Франція (15,4 млн. тон), Іспанія (14,3 млн. тон) та Польща (10,2 млн. тон) (рис. 3). Імпорт сталі до ЄС здійснюється переважно з інших європейських країн та країн СНД (15,2 млн. тон за 2018 рік), а також азійських країн (12,3 млн. тон за 2018 рік). Продукція металургійної промисловості ЄС експортується переважно до інших європейських країн та країн СНД (7,6 млн. тон за 2018 рік), а також Північної та Центральної Америки (5,4 млн. тон за 2018 рік).

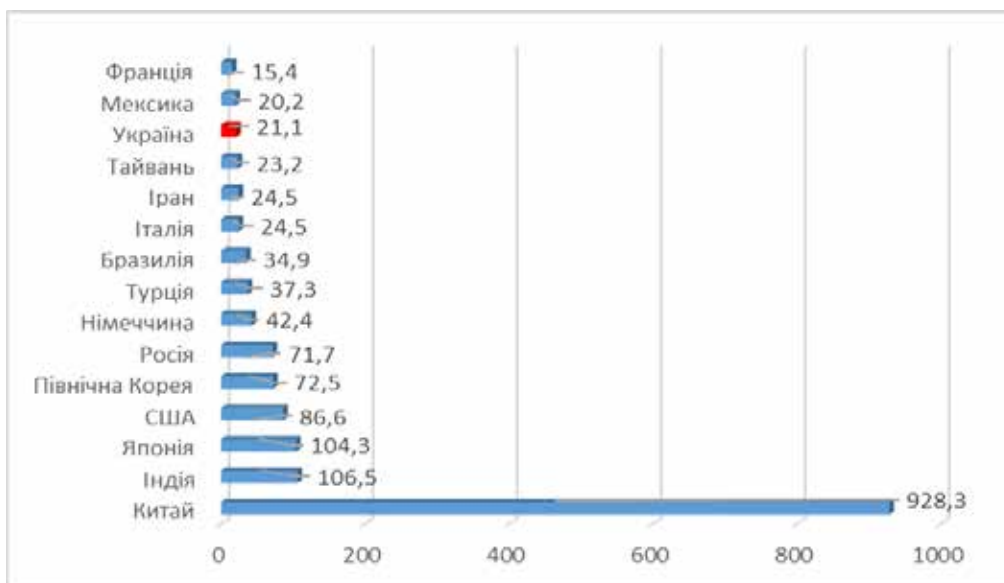

Рис. 1. Топ-15 країн – виробників сталі у світі, 2018 рік, млн. т

Джерело: побудовано за даними джерела [12]

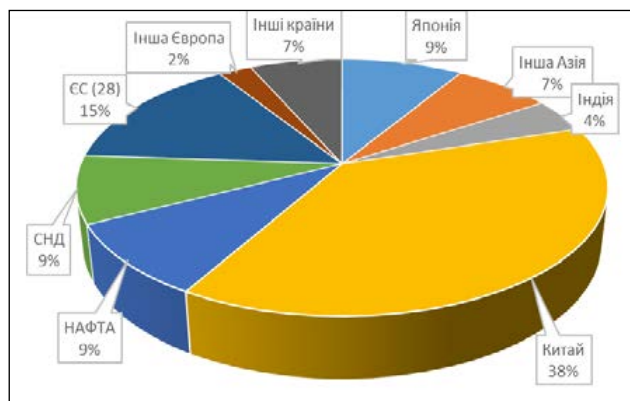

Рис. 2а. Виробництво сталі за регіонами світу, 2018 рік, %

Джерело: побудовано за даними джерела [7]

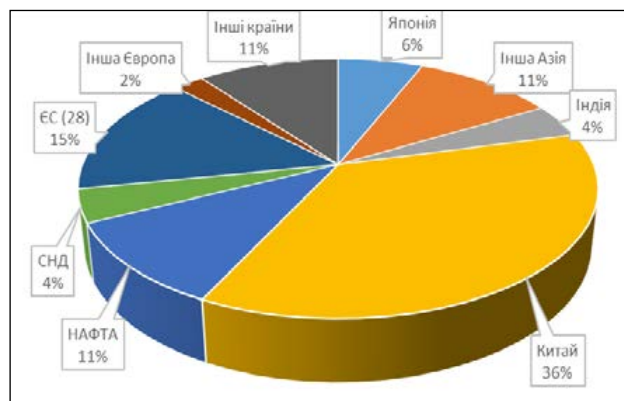

Рис. 2б. Споживання сталі за регіонами світу, 2018 рік, %

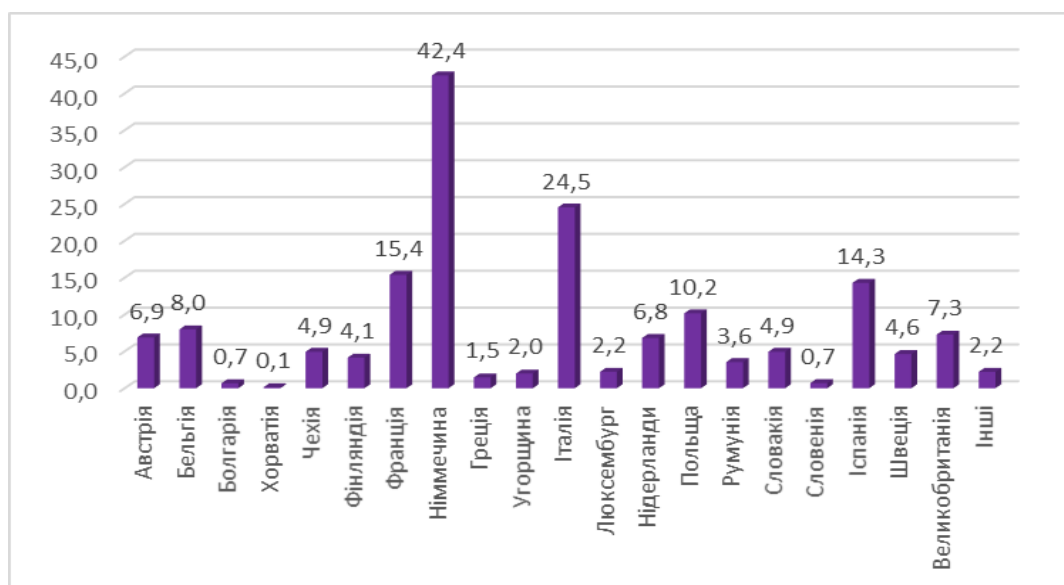

Рис. 3. Випуск сталі за країнами ЄС, 2018 рік, млн. тон

Джерело: побудовано за даними джерела [10]

Слід зазначити, що, незважаючи на те, що металургійна промисловість ЄС залишається високоенергоємною галуззю, в Європі цей сектор характеризується сучасним енергозберігаючим обладнанням, яке здатне забезпечити виробництво продукції з високою доданою вартістю для світового ринку, базуючись на інноваційній мережі науково-дослідних розробок, спрямованих на вдосконалення діяльності підприємств металургійної промисловості [5].

На цьому етапі реалізується перехід європейської металургійної промисловості до Промисловості 4.0 шляхом цифровізації та виконання таких послідовних кроків:

- задля підвищення енергоефективності в інтегрованому металургійному виробництві використовуються останні інновації у сфері енергетичного менеджменту;

- реалізуються принципи ефективного природокористування шляхом вимірювання та оцінювання всіх відповідних параметрів за допомогою сучасних комп'ютерних систем, орієнтованих на постійне регулювання та оптимізацію виробництва у сфері металургійної промисловості, задля раціонального використання природних ресурсів;

- використовуються прикладні програмні рішення для металургійного сектору задля цифровізації, роботизації та інноватизації виробничого процесу, забезпечення ефективного використання та захисту інформації.

На думку експертів, металургійна промисловість України чинить значний вплив на притік іноземної валюти в платіжний баланс держави [1]. За статистичними даними станом на 2017 рік металургійний сектор забезпечив 28% загального притоку іноземної валюти. Подібні показники, крім металургійної промисловості, забезпечує лише агропромисловий сектор держави, який активно експортує свою продукцію.

Слід зазначити, що українські металургійні підприємства притримуються світових трендів у

розвитку своєї діяльності, користуючись сприятливою ситуацією на вітчизняному та світовому ринках сталі. Станом на 2017–2018 роки вони вклали в нові проекти 0,8 млрд. доларів без урахування інвестицій в капітальний ремонт та підтримку виробничих потужностей, інвестуючи переважно за всім виробничим ланцюжком «вугілля – кокс – ЖРС – метал». Важливим напрямом розвитку українських металургійних підприємств є впровадження екологічних програм, програм підвищення ефективності діяльності та зниження собівартості продукції.

На жаль, негативний вплив на діяльність металургійних підприємств чинять військові дії, які відбуваються в Донецькій та Луганській областях України з 2014 року. Динаміка показників діяльності металургійної промисловості України наведена в табл. 1.

За даними табл. 1 можна простежити, що рівень залучення металургійних підприємств до інноваційної діяльності зростає значно повільніше за обсяги прямих іноземних інвестицій, а у 2018 році навіть скорочується. Така ситуація може бути зумовлена тим, що вітчизняні підприємства зосереджують зусилля переважно на стратегіях скорочення витрат та пошуку нових ринків збуту продукції, децю ігноруючи перспективи, що можуть відкриватися через впровадження новацій у виробничий та збутовий процес.

В контексті модернізації діяльності вітчизняних підприємств металургійного комплексу та впровадження останніх світових інноваційних розробок експертами визначаються такі пріоритетні для реалізації напрями [3]:

- пріоритетний розвиток внутрішнього ринку металопродукції, що забезпечить стабільніший збут виробленої продукції та зменшить залежність від коливань світової кон'юнктури;

- інтенсифікація проведення й впровадження інноваційних розробок зі створення принципово нових техніко-технологічних металургійних рішень, що забезпечить внутрішній

Таблиця 1

Динаміка показників діяльності металургійної промисловості України у 2013–2018 роках

Показник	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Частка металургії в загальному обсязі реалізованої продукції, %	15,7	16,6	15,7	14,8	15,7	16,2
Індекси металургійної продукції, % до попереднього періоду	94,7	85,5	83,9	106,8	100,2	100,6
Частка металургії в загальному обсязі товарного експорту, %	28,1	28,3	24,8	22,9	23,4	24,6
Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб	313	272	244	218	207	190
Рентабельність операційної діяльності, %	-2,7	2,8	0,7	3,9	1,6	1,6
Частка металургії в загальному обсязі викидів шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами забруднення, %	23,5	25,2	27,9	26,8	27,9	29,0
Темп зростання прямих іноземних інвестицій у металургію, % до попереднього періоду	64,8	65,0	70,3	101,8	104,9	101,6
Частка металургійних підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, в загальній кількості підприємств у металургії, %	16,7	17,3	17,5	21,7	18,9	–

Джерело: побудовано за даними джерела [2]

попит на власні науково-технічні й інноваційні розробки, сприятиме зниженню собівартості продукції за рахунок зменшення ресурсо- та енергоємності на всіх етапах виробництва, підвищенню екологічності виробничого процесу, вдосконаленню сортаменту металопродукції, яка випускається;

– підготовка фахівців нового покоління, що відрізнятимуться вищим рівнем цифрової культури, будуть здатні до глибокого поєднання й всебічного застосування сучасних діджитал-технологій у реальному виробництві, а також будуть готові до безперервного навчання;

– державно-приватне партнерство, що допоможе у визначенні стратегічних рамкових цілей і завдань розвитку галузі, поліпшенні інституційних умов взаємодії виробництва з наукою та інвесторами, вирішенні проблеми обсягів і пріоритетних напрямів фінансування й державної підтримки науково-технологічних та соціально-економічних змін у процесі становлення металургії майбутнього.

Варто підкреслити, що активному розвитку гірничо-металургійного комплексу України сприяє Об'єднання підприємств «Укрметалургпром» [4]. Його учасниками є всі українські металургійні підприємства (всього 14), чотири гірничо-видобувних комбінати, один коксохімічний завод, а також низка наукових і комерційних організацій (близько 120 тис. працюючих). Об'єднання виконує функцію представництва вітчизняного гірничо-металургійного комплексу на міжнародному ринку, зокрема на засіданнях Комітету по сталі Організації економічного розвитку і співробітництва, щорічному «Сталевому дні» Європи, асамблеях Всесвітньої сталеві організації (Worldsteel Association), членом якої ОП «Укрметалургпром» є з 2016 року. Також проводиться активна співпраця з іноземними профільними асоціаціями EUROFER (Європейський Союз), TUCD (Туреччина), ISA (Індія).

Висновки. Отже, металургійна промисловість може стати однією з базових галузей для нашої держави в контексті побудови нової економіки. Незважаючи на проблеми, які виникають у вітчизняних металургійних підприємств у процесі реалізації інноваційних стратегій розвитку, ефективний менеджмент з урахуванням особливостей сектору їх діяльності може забезпечити підвищення їх конкурентоспроможності та формування стійкого попиту на продукцію вітчизняних металургійних підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Розроблення та реалізація Державних цільових програм у сферах кредитування та будівництва житла, розвитку транспортної інфраструктури (будівництво доріг, вдосконалення залізничної, портової та аеропортової інфраструктури), розвитку енергетики та містобудування здатні не лише покращити загальноекономічний стан держави, але й безпосередньо вплинути на актуалізацію інноваційних розробок у металургій-

ній галузі, підвищити використання її продукції вітчизняними користувачами та зменшити залежність від коливань на світових ринках.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тарасенко А.В. Вклад металлургии в экономику Украины. *GMK CENTER*. 2018. URL: <https://gmk.center/posts/vklad-metallurgii-v-jekonomiku-ukrainy> (дата звернення: 26.01.2020).
2. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 26.01.2020).
3. Нікіфорова В.М. Економічний огляд металургійної галузі України. *Рейтинг: Бізнес в офіційних цифрах*. 2019. URL: <https://rating.zone/ekonomichnyj-ohliad-metallurhijnoi-haluzi-ukrainy> (дата звернення: 26.01.2020).
4. Об'єднання підприємств «Укрметалургпром» : офіційний сайт. URL: <http://www.ukrmetprom.org> (дата звернення: 26.01.2020).
5. Digital Transformation in European Steel Industry: State of Art and Future Scenario. 2019. URL: <https://www.estep.eu/assets/Uploads/Technological-and-Economic-Development-in-the-Steel-Industry-ESSA-D3.1.pdf> (дата звернення: 26.01.2020).
6. European Steel Skills Agenda and Strategy (ESSA). Digital Transformation in European Steel Industry: State of Art and Future Scenario. 2019. URL: <https://www.estep.eu/assets/Uploads/Technological-and-Economic-Development-in-the-Steel-Industry-ESSA-D3.1.pdf> (дата звернення: 26.01.2020).
7. FERROUS METALS. World steel recycling in figures 2014–2018. Steel Scrap – a Raw Material for Steelmaking. 10th edition. URL: https://www.bdsv.org/fileadmin/user_upload/World-Steel-Recycling-in-Figures-2014-2018.pdf (дата звернення: 26.01.2020).
8. Industrial Innovation: Pathways to deep decarbonisation of Industry. Part 1: Technology Analysis. 2019. URL: https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/strategies/2050/docs/industrial_innovation_part_1_en.pdf (дата звернення: 26.01.2020).
9. OECD. Steel market developments. Q2 2019. URL: <https://www.oecd.org/industry/ind/steel-market-developments-Q2-2019.pdf> (дата звернення: 26.01.2020).
10. The European Steel Association (EUROFER). European steel in figures 2018-2019. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/201907-SteelFigures.pdf> (дата звернення: 26.01.2020).
11. Worldsteel. Worldsteel Short Range Outlook. 2018. URL: <https://www.worldsteel.org/mediacentre/press-releases/2018/worldsteel-Short-Range-Outlook-2018-2019.html> (дата звернення: 26.01.2020).
12. Worldsteel Association. World steel in figures 2019. URL: <https://www.worldsteel.org/en/dam/jcr:96d7a585-e6b2-4d63-b943-4cd9ab621a91/World%2520Steel%2520in%2520Figures%25202019.pdf> (дата звернення: 26.01.2020).

REFERENCES:

1. Tarasenko A.V. (2018) Vklad metallurgii v ekonomiku Ukrainy [The contribution of metallurgy to the economy of Ukraine]. *GMK CENTER* [GMK CENTER]. Available at: <https://gmk.center/posts/vklad-metallurgii-v-jekonomiku-ukrainy> (accessed: 26 January 2020).
2. State Statistics Service of Ukraine. Official site. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 26 January 2020).

3. Nikiforova V.M. (2019) Ekonomichnyj oghljad metalurhijnoji ghaluzi Ukrainy [Economic Review of the Metallurgical Industry of Ukraine]. *Rejtyng: Biznes v oficijnykh cyfrakh* [Rating: Business in official numbers]. Available at: <https://rating.zone/ekonomichnyj-ohliad-metalurhijnoi-haluzi-ukrainy> (accessed: 26 January 2020).
4. Association of Enterprises "Ukrmetalgprom". Official site. Available at: <http://www.ukrmetprom.org> (accessed: 26 January 2020).
5. Digital Transformation in European Steel Industry: State of Art and Future Scenario (2019). Available at: <https://www.estep.eu/assets/Uploads/Technological-and-Economic-Development-in-the-Steel-Industry-ESSA-D3.1.pdf> (accessed: 26 January 2020).
6. European Steel Skills Agenda and Strategy (ESSA). Digital Transformation in European Steel Industry: State of Art and Future Scenario (2019). Available at: <https://www.estep.eu/assets/Uploads/Technological-and-Economic-Development-in-the-Steel-Industry-ESSA-D3.1.pdf> (accessed: 26 January 2020).
7. FERROUS METALS. World steel recycling in figures 2014–2018. Steel Scrap – a Raw Material for Steelmaking. 10th edition (2019). Available at: https://www.bdsv.org/fileadmin/user_upload/World-Steel-Recycling-in-Figures-2014-2018.pdf (accessed: 26 January 2020).
8. Industrial Innovation: Pathways to deep decarbonisation of Industry. Part 1 : Technology Analysis (2019). Available at: https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/strategies/2050/docs/industrial_innovation_part_1_en.pdf (accessed: 26 January 2020).
9. OECD. Steel market developments. Q2 (2019). Available at: <https://www.oecd.org/industry/ind/steel-market-developments-Q2-2019.pdf> (accessed: 26 January 2020).
10. The European Steel Association (EUROFER). European steel in figures 2018–2019. Available at: <file:///C:/Users/User/Downloads/201907-SteelFigures.pdf> (accessed: 26 January 2020).
11. Worldsteel. Worldsteel Short Range Outlook (2018). Available at: <https://www.worldsteel.org/mediacentre/press-releases/2018/worldsteel-Short-Range-Outlook-2018-2019.html> (accessed: 26 January 2020).
12. Worldsteel Association. World steel in figures 2019. Available at: <https://www.worldsteel.org/en/dam/jcr:96d7a585-e6b2-4d63-b943-4cd9ab621a91/World%20Steel%20in%20Figures%202019.pdf> (accessed: 26 January 2020).

УДК 658.8:339.1

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-7>**Крайнюченко О.Ф.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу**Національного університету харчових технологій***Гановська Є.А.***магістрант**Національного університету харчових технологій***Krainiuchenko Olga***PhD (Economics),**Associate Professor Department of Marketing
National University of Food Technologies***Hanovska Yelyzaveta***Master-degree student Department of Marketing
National University of Food Technologies*

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ ПЕЛЕТ

MODERN STATE AND PROSPECTS OF UKRAINIAN AND EUROPEAN MARKET OF PELLETS DEVELOPMENT

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості та основні тенденції розвитку українського та європейського ринків пелет. Виокремлено основні країни-виробники, які забезпечують пелетною гранулою увесь світ, та визначено місце вітчизняних виробників у веденні цього бізнесу. Встановлено залежність українського пелетного ринку від європейського. Визначено конкурентні переваги зарубіжних та українського ринків. Проаналізовано найбільш популярні види пелетної гранули, що виготовляються в Україні. Розглянуто питання забезпеченості сировиною виробництва цих різновидів пелет. Окреслено перелік європейських країн, які є привабливими для експорту, запропоновано розгляд можливостей виходу на інші регіональні ринки, зокрема азіатський. Встановлено проблеми, які існують на українському пелетному ринку, запропоновано шляхи запобігання цим негативним явищам.

Ключові слова: енергоресурси, біопаливо, пелетні гранули, ринок пелет, аналіз, перспективи розвитку.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены особенности и основные тенденции развития украинского и европейского рынков пеллет. Выделены основные страны-производители, которые обеспечивают пеллетной гранулой весь мир, и определено место отечественных производителей в ведении этого бизнеса. Установлена зависимость украинского пеллетного рынка от европейского. Определены конкурентные преимущества зарубежных и украинского рынков. Проанализированы наиболее популярные виды пеллетной гранулы, производящиеся в Украине. Рассмотрены вопросы обеспеченности сырьем производства этих разновидностей пеллет. Определен перечень европейских стран, которые являются привлекательными для экспорта, предложено рассмотрение возможностей выхода на другие региональные рынки, в частности азиатский. Установлены проблемы, которые существуют на украинском пеллетном рынке, предложены пути предотвращения этих негативных явлений.

Ключевые слова: энергоресурсы, биотопливо, пеллетные гранулы, рынок пеллет, анализ, перспективы развития.

ANNOTATION

The actuality of research's theme is predefined by the necessity of the reduction of natural gas consumption, development of energy efficient and ecologically safe technologies for the sake

of energy efficiency providing. One of the possible ways of these questions' decision are stimulation of Ukrainian pellet market development. The basic trends of pellet markets of Ukraine and Europe are considered in the article. The basic countries-producers that provide pellet granule all over the world and the place of home producers are determined and running such business is distinguished in the article. It is determined that dependence of the Ukrainian pellet market on European, in fact exactly the pellet market of Europe is growing every year. Problems that exist at the Ukrainian pellet market, particular, insufficient state support of producers and consumers, complications with getting EnPlus European standard certificates, periodic lack of raw material, and the ways of these negative phenomena offer prevention, namely, stimulation of consumers transition on biofuel on the part of state by means of the part of compensation on this transition, improvement of investment climate in the country and general institutional principles improvement for the assistance of doing business by Ukrainian businessmen and possibility bringing new investment for the development and introduction own Ukrainian certification, that would be perceived by European consumer and be at the EnPlus level of certification, independent growing of raw material for making pellet from bioenergy osier as alternative of forest cutting are set in the article. It is determined that the basic competitive advantage at the European and Ukrainian markets is the presence of European certificate, and then the price. All world producers that have these certificates were considered. The most popular types of pellet granule that is made in Ukraine are analysed. The list of European countries that are attractive for export is considered, also it is set that without regard to all of European market attractiveness there are some problems for the Ukrainian producer, therefore it is offered to consider other directions, particular, entry into the high-perspective market of South Korea.

Key words: energy resources, biofuels, pellets, pellet market, analysis, development prospects.

Постановка проблеми. Біоенергетика є одним із найважливіших та найбільш пріоритетних напрямів розвитку ринку енергоресурсів ХХІ століття, особливо в умовах українських реалій, де залежність від імпортних енергоносіїв, а саме природного газу, є надзвичайно великою.

Незважаючи на високий потенціал біопалива, зокрема пелет, у вирішенні питання забезпечення населення енергією цей вид палива не є широко затребуваним джерелом поновлюваної енергії в Україні. Така ситуація має місце у зв'язку з високою вартістю переходу на цей вид палива, а також відсутністю будь-якої підтримки з боку держави як виробників пелет, так і кінцевих споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостям розвитку європейського та українського ринків пелет присвячені напрацювання таких вчених та практиків, як В.Г. Андрійчук, А.О. Бабич, В.В. Вітвіцький, А.С. Бойко, Г.Г. Гелетука, Т.А. Железна, Д.А. Харкавий, В.П. Очеретний, П.П. Кучерук, В.Г. Крамар.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас питання стимулювання розвитку пелетного ринку України не є вирішеним, що спричиняє необхідність постійного відслідковування ситуації в галузі, виявлення основних її проблем, а також зумовлює актуальність цієї теми.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є окреслення напрямів та розроблення пропозицій щодо поліпшення розвитку українського ринку пелет.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення вітчизняного виробництва деревних паливних гранул пов'язується зі значним попитом на зовнішньому ринку, а саме на ринках Європейського Союзу, а також із забезпеченістю України багатого ресурсною базою для виготовлення деревинного біопалива.

Залежно від виду пелет сировиною для їх виготовлення є переважно відходи деревообробки або сільського господарства. Раніше такі відходи потрапляли виключно на смітник, проте нині можуть використовуватися доцільніше, приносячи користь як екологічне паливо.

Активний розвиток та зростання світового пелетного ринку розпочався ще у 2011 році, з того часу характеризується щорічним приростом близько 14%. Зростають не лише кількість виробників пелетної паливної гранули, але й попит на цей вид товару, тобто збільшується кількість споживачів.

Ядром зовнішньоторговельних зв'язків на ринку є торгівля між США та Великобританією, а також за останні роки значно зросла роль гравців пелетного ринку Росії та країн Прибалтики.

Зростаючий попит на пелетну гранулу спостерігається в Азіатському регіоні, зокрема в Японії та Південній Кореї, де присутня значна фінансова підтримка споживачів з боку держави [1].

Країни Європи за обсягами виробництва пелетних гранул посідають лідируюче місце у світі, як видно з регіональної структури ринку деревних пелет, представленої на рис. 1.

Друге місце посідає Північна Америка, зокрема Канада та США, частка у світовому обсязі виробництва яких у 2018 році становила 35%. Північна Америка переважно орієнтована на експорт продукції, зокрема, на ринки країн ЄС [2].

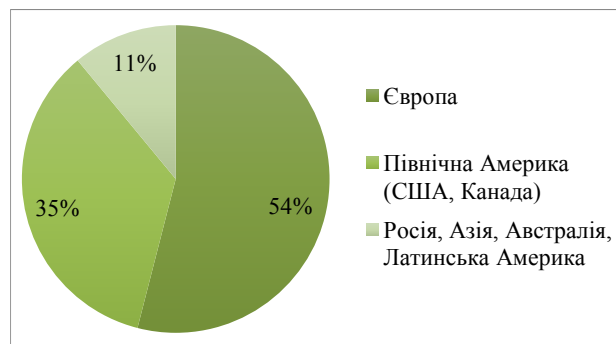

Рис. 1. Структура світового ринку деревних пелет у 2018 році

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [2]

Третє місце посідають Азіатський регіон, Російська Федерація, Австралія та Латинська Америка, сукупна частка яких у 2018 році становила 11%.

Щодо пелетного ринку України, то її внутрішній попит нині не є великим, проте у зв'язку з тим, що більша частина української пелети експортується на ринки Європи, де попит постійно зростає, виробництво пелет в Україні є потенційно привабливим для багатьох бізнесменів та інвесторів [3].

Проте є певні проблеми, зокрема, згідно з оцінками InVentures Investment Group, обсяг українського ринку пелетного виробництва до 2011 року характеризувався динамічним поступовим зростанням. Однак у зв'язку з прагненням споживачів купувати пелету лише з європейськими сертифікатами якості велика кількість українських виробників, що збували продукцію у Європу, згорнула свою діяльність. Це пов'язане з високою вартістю сертифікації та її жорсткими стандартами, відповідати яким не кожен український виробник був у змозі [4].

Запобігти цій ситуації можна було б за наявності на внутрішньому ринку обов'язкової сертифікації пелетної гранули та регулярного чесного контролю за виконанням умов цього сертифіката. Обов'язковою умовою введення такої сертифікації є визнання цього сертифіката європейськими споживачами. Наявність такої сертифікації дала б змогу здешевити процес перевірки продукту й водночас зробити його конкурентним, як у разі сертифікації за схемою EnPlus, адже не потрібно було б оплачувати приїзд та проживання європейського спеціаліста, пересилання зразків у Європу тощо, а також наявність обов'язкової сертифікації стимулювала б виробників виготовляти якісний продукт ще на етапі планування підприємницької діяльності.

Характеризуючи сучасний стан пелетного ринку в Україні, маємо відзначити, що у 2012–2013 роках, окрім негативних наслідків, пов'язаних із сертифікацією, також спостерігалось скорочення виробників через жорстку конкуренцію на ринку сировини з дерева. Проте з 2016 року ситуація дещо стабілізувалась.

Таблиця 1

**Кількість виробленої та експортованої продукції
українськими пелетними виробниками, тис. т**

Показник	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Вироблено	624	726	690	665	698	706,7	715,4
Експортовано	572,5	617,1	621,0	598,0	642,1	636,0	643,8

Джерело: розроблено авторами за матеріалами джерела [2]

Наочно кількість виробленої та експортованої пелетної продукції українськими заводами у 2012–2018 роках відображають дані табл. 1.

Майже 100% усієї української пелети експортується за кордон. За останні роки найбільше пелетної гранули було виготовлено у 2013 році, а саме 726 тис. тон, а найбільше експортовано у 2018 році, а саме 643,8 тис. тон.

Незважаючи на певну стабілізацію ситуації, пов'язаної із сировинною базою, це питання все ж таки потребує уваги. Зокрема, з кожним роком деревини в Україні стає все менше й менше, а саме пелетна гранула з деревини цінується найбільше й користується високим попитом за кордоном.

Щоби мінімізувати негативні наслідки від зменшення сировинної бази в Україні, доцільно буде вирощувати сировину самостійно, а саме енергетичну лозу. Енергетична лоза – це така лоза, яку достатньо посадити один раз, і вона ростиме 25–30 років. Додатковими перевагами також є низькі вимоги до ґрунтів, можлива навіть посадка в болотисті ґрунти. Цей факт дасть можливість зекономити на купівлі чи оренді полів, адже такі поля в декілька разів дешевші. Крім того, відзначена висока стійкість до хворіб та кліматичних умов. Подібна пелета нічим не поступатиметься пелеті з хвойних дерев, проте це дасть змогу зменшити собівартість і стати незалежним від постачальників деревини.

Полегшити негативні наслідки також допоможе державне регулювання щодо незаконної вирубки лісу, а також встановлення фіксованих цін на ринку сировини, адже іноземні компанії, що працюють на українському ринку, здатні купувати за цінами вище ринкової, погіршуючи становище вітчизняного виробника.

На українському пелетному ринку з 2010 року переважно вироблялась пелетна гранула з лушпиння соняшника, проте з 2013 року першість за обсягами виробництва мала пелета з відходів деревини. Така ситуація обумовлена підвищеним попитом на цей вид пелети в європейських країнах [5].

Структура пелетного ринку України за видами пелетної гранули, що виготовлялась у 2012–2018 роках, наведена в табл. 2.

Пелети із соломи використовуються як технічне паливо для опалення промислових підприємств і ТЕЦ. Паливо з деревини переважно використовується для обігріву житлових будинків, коледжних містечок і частково підприємств [7].

Основними гравцями на ринку деревних пелет в Україні виступають такі компанії.

1) ТОВ «Екогран», виробнича потужність якого становить 55 000 тон/рік. Підприємство виготовляє пелетну продукцію з деревини. Виробництво розміщено в Житомирській області.

2) ТОВ «Пеллет-Енерго Ємільчино», виробнича потужність якого становить 50 000 тон/рік. Як сировину підприємство використовує відходи деревообробки. Виробництво розміщено в Житомирській області. Компанія є членом АПЕУ, основна частка продукції підприємства експортується у країни ЄС.

3) ТОВ «Барлінек Інвест», виробнича потужність якого становить близько 45 000 тон/рік. Продукція виготовляється з деревини. Виробництво розміщено у Вінницькій та Івано-Франківській областях.

4) ТОВ «Інтерсорс», виробнича потужність якого становить близько 45 000 тон/рік. Продукція виготовляється зі 100% деревини хвойних порід. Виробництво розміщено в Закарпатській області в м. Берегово.

5) ПрАТ «Миронівський хлібопродукт», потужність виробництва якого становить 38 000 тон/рік. Як сировина переважно використовується лушпиння соняшника.

6) ПрАТ «Запорізький оліяжиркомбінат», потужність виробництва якого становить 24 000 тон/рік. Підприємство виготовляє пелети із соняшникового лушпиння.

7) ТОВ «Woodmaster Ukraine», виробнича потужність якого становить близько 24 000 тон/рік. ТОВ «Woodmaster Ukraine» – це комплекс лісопильного виробництва з повним циклом пе-

Таблиця 2

**Структура пелетного ринку України за видами пелетної гранули,
що виготовлялась у 2012–2018 роках, тис. т**

Види пелети	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Пелета з деревних відходів	74,8	332,8	338,1	359,1	376,9	381,6	386,3
Пелета із соломи	12,4	10,8	27,6	33,2	34,9	35,3	35,7
Пелета з лушпиння соняшника	492,9	326,7	289,8	242,7	254,7	257,9	261,1
Пелета з торфу	43,6	55,5	34,5	29,9	31,4	31,8	32,1
Всього	624,0	726,0	690,0	665,0	698	706,7	715,4

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [6]

Таблиця 3

Динаміка виробництва пелет країнами – членами ЄС за 2014–2018 роки

Країна	Виробництво, тис. т					Темпи приросту, 2016–2018 роки, %
	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	
Австрія	940	893	962	948	1 000	5,49
Німеччина	1 875,99	2 246,08	2 207,52	2 078,03	1 998,19	-3,84
Іспанія	240	250	350	350	350	0
Італія	750	690	400	450	450	0
Латвія	722	1 048	1 093	1 280	1 599,84	24,99
Польща	600	600	600	700	750	7,14
Португалія	650	690	812	1 034	1 034	0
Франція	550	682	890	1 050	1 000	-4,76
Швеція	876	1 663	1 512	1 577	1 660	5,26

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [8]

реробки деревини, що складається з лісопильного заводу й заводу з виготовлення деревних гранул з відходів лісопильного виробництва. Виробництво розміщено в Одеській області [3].

8) ТОВ «Біотек-Україн», потужність виробництва якого становить 18 000 тон/рік. Виробничі потужності розташовуються в м. Полтаві. Основною сировиною, що використовується в процесі виробництва, є лущиння соняшника.

Експерти ринку відзначають, що найбільш перспективним напрямом для збуту української пелетної гранули, як і раніше, є пелетний ринок Європи, отже, слід особливо ретельно слідкувати за тенденціями його розвитку, зокрема динамікою виробництва пелет європейськими країнами (табл. 3).

Найбільшою країною-виробником є Німеччина, яка у 2018 році виготовила 1 998 тис. тон продукції, що на 3,84% менше, ніж у попередньому році. Проте, незважаючи на зменшення виробництва у 2018 році порівняно з іншими європейськими країнами, Німеччина все ж таки залишилась лідером.

Серед європейських країн-лідерів з виробництва пелетних паливних гранул найменше у 2018 році виготовила продукції Іспанія, а саме лише 350 тис. т. Це не дивно, адже свій активний розвиток щодо виготовлення пелетної гранули вона розпочала лише у 2013 році, до того ж,

на відміну від Німеччини, з боку уряду Іспанії відсутня будь-яка суттєва фінансова чи інша підтримка виробників біопалива та їх споживачів [9].

Найбільш привабливими ринками для експорту є внутрішні ринки Великобританії, Данії, Бельгії, Німеччини, Італії, Швеції та Франції. Саме ці ринки характеризуються високим рівнем розвитку, зрілістю, а також високими обсягами й наявністю довгострокової позитивної динаміки використання.

Наочно обсяги споживання деревних паливних пелет у цих країнах представлено на рис. 2.

Найвищий рівень споживання деревних паливних гранул спостерігається у Великобританії, а саме 7,2 млн. тон у 2018 році, проте, на жаль, постачати пелетну гранулу з України до Великобританії не є економічно доцільним через високі витрати на логістику. Найвигідніше постачати в Італію, де є як високий попит, так і дешевша логістика.

Специфіка споживання деревних паливних гранул у країнах Європейського Союзу передбачає обов'язкову відповідність встановленим галузевим системам сертифікації продукції, які дають змогу кінцевому споживачу купувати продукцію, що відповідає заявленій якості та критеріям стійкості. Відсутність сертифікату на продукцію не означає, що виробник не зможе реалізовувати свою продукцію на європейсько-

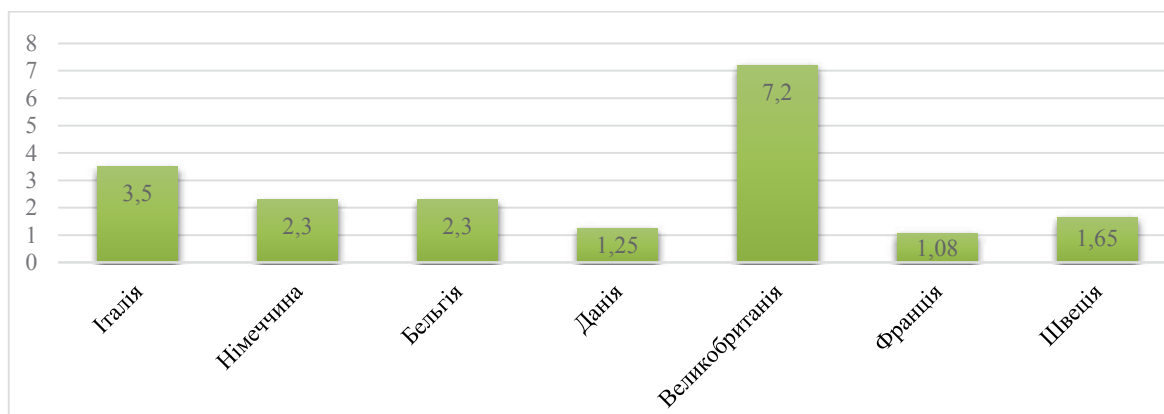

Рис. 2. Обсяг споживання деревних пелет на ринках ЄС у 2018 році, млн. т

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [1]

му ринку, проте сьогодні споживачі все частіше віддають перевагу сертифікованій продукції [7].

На європейських ринках паливних гранул сертифікація пелет для задоволення промислових і споживчих цілей здійснюється окремо. Для промислових пелет рекомендованою є сертифікація за схемою SBP (Sustainable Biomass Partnership), а для споживчих пелет – сертифікація ENplus.

Метою сертифікаційної схеми ENplus для деревних гранул є забезпечення постачання деревних гранул з чітко визначеною постійною якістю для використання на ТЕЦ у житлових та громадських будівлях [10].

Схема ENplus охоплює весь ланцюг поставок деревних гранул: від їх виробництва до доставки кінцевому споживачу. Таким чином, щоби партія гранул була представлена як продукт, що сертифікований за схемою ENplus, всі компанії, залучені в ланцюжок постачання, й такі, що мали будь-який фізичний контакт з пелетними гранулами, також повинні проходити сертифікацію. В рамках сертифіката реалізуються три класи якості деревних пелет, такі як Enplus A1, ENplus A2, ENplus B. Ці класи присвоюються на підставі оцінювання параметрів пелет (діаметр, довжина, вологість, зольність тощо) [11].

Основною конкурентною перевагою виробника пелетної гранули на європейському ринку є наявність сертифікату якості, після чого вже формується ціна на продукт.

Світові виробники сертифікованих пелет є потенційними конкурентами сертифікованої продукції українських виробників, тому їх вивчення й аналіз потребують особливої уваги (рис. 3).

Найбільшими конкурентами українським пелетним виробництвам за критерієм наявності європейського сертифікату якості є такі країни, як Австрія, Німеччина та Іспанія. Проте щодо критерія оцінювання конкурентоспроможності «Ціна», то європейська пелета значно посту-

пається українській, адже, маючи однакову якість та наявність сертифікатів, європейська пелета в декілька разів дорожче за українську. Саме тому українська пелета користується значним попитом у Європі.

Незважаючи на перспективність європейського напрямку, з кожним роком на внутрішні ринки ЄС виходить все більше й більше виробників пелетної гранули, отже, зменшується потреба в імпортованій пелеті з інших країн. Щоби зменшити ризики, українським виробникам рекомендується знаходити нові напрямки розвитку своєї діяльності, зокрема нині високперспективним напрямком є Південна Корея, адже питання екології з кожним роком стає все більш актуальним. Хоча для деяких українських виробників цей напрямок не зможе виправдати себе через дорогу логістику, проте, знайшовши варіанти її здешевлення чи забезпечивши продукт певною унікальністю, українські підприємства мають шанс зацікавити корейських споживачів своїм продуктом та досягти комерційного успіху.

Окрім розвитку постачання української пелети на зовнішні ринки високорозвинених країн, де попит на цей продукт є високим, доцільним є розвиток внутрішнього ринку біопалива. Хоча на даний момент попит на пелету на внутрішньому ринку зростає, це відбувається досить повільними темпами, що пов'язане, незважаючи на високу вартість вихідного палива, з відсутністю будь-якого стимулювання споживачів до використання біопалива. Зокрема, компенсування якоїсь частини суми від покупки твердопаливного котла дало б можливість стимулювати споживачів використовувати екологічне паливо. Така практика застосовується майже у всіх високорозвинених країнах світу.

Окрім стимулювання споживчого попиту на пелету, доцільним буде заохочення вітчизняних пелетних виробників до виробництва та збуту

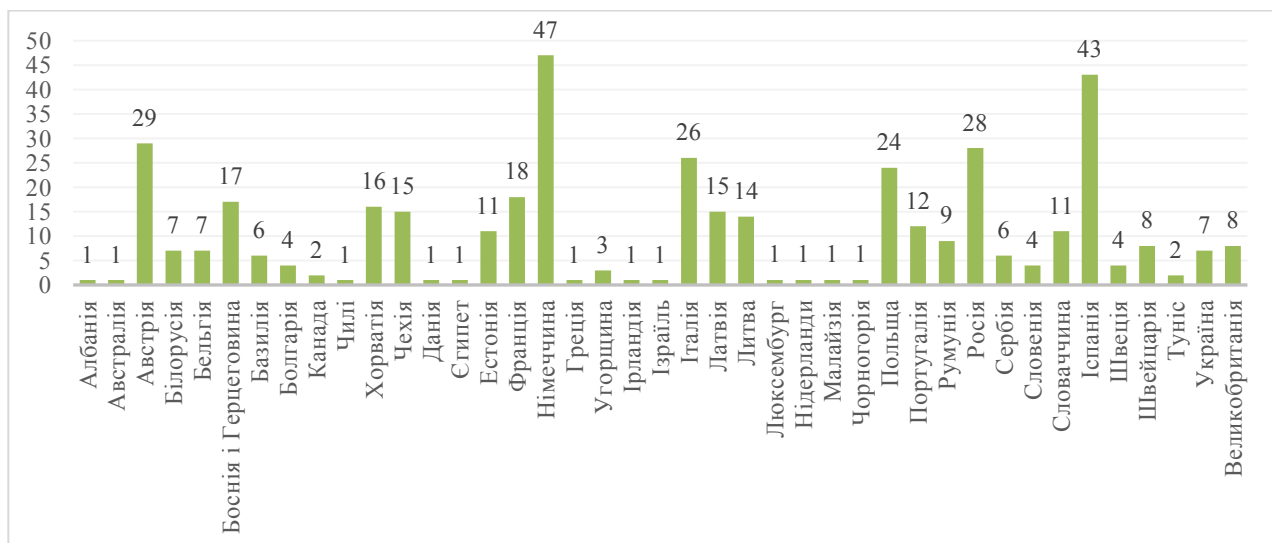

Рис. 3. Кількість сертифікованих виробників пелет за схемою EnPlus в різних країнах, шт.

Джерело: розроблено авторами за матеріалами джерела [12]

на українському ринку своєї продукції, а також загальне поліпшення інституційних засад, зокрема поліпшення інвестиційного клімату в країні, забезпечення підприємців, що займаються виготовленням цього біопалива необхідними для їх розвитку пільговими кредитами.

Висновки. В результаті проведення дослідження можна зробити висновок, що українське пелетне виробництво є привабливим напрямом бізнесу, адже попит на біоенергетику – це глобальний світовий тренд, який з часом не втрачає свою популярність, а посилює її, особливо у розвинутих країнах, зокрема Європі.

Саме Європа є основним покупцем української паливної гранули, проте, незважаючи на перспективність цього напрямку, було встановлено, що на європейські ринки постійно входять нові вітчизняні гравці, забезпечуючи внутрішній ринок Європи самостійно, потреба в імпорті пелети з інших країн, зокрема з України, поступово скорочується. Отже, перспектива розвитку українського ринку також залежить від відкриття для себе нових іноземних ринків, нині споживання пелети на внутрішньому ринку є критично малим.

Також встановлені інші проблеми українського пелетного ринку, зокрема недостатня підтримка з боку держави виробників та споживачів, періодична нестача сировини, складнощі отримання основної конкурентної переваги на пелетному ринку, а саме отримання сертифіката Enplus та пропонування заходів мінімізації цих негативних явищ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. EU-28: Biofuels Annual. URL: <https://www.fas.usda.gov/data/eu-28-biofuels-annual> (дата звернення: 13.01.2020).
2. IEA Bioenergy Conference. 2018. URL: <https://www.ieabioenergy.com/publications/iea-bioenergy-conference-2018> (дата звернення: 12.01.2020).
3. Розвиток під пресом енергетичних реалій: аналіз ринку пелет в Україні. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/razvitie-pod-pressom-energeticheskikh-realiij-analiz-rynka-pellet-v-ukraine> (дата звернення: 19.01.2020).
4. Інвестиційний огляд InVenture: ринок пелет в Україні. URL: <https://investventure.com.ua/analytics/investments/investicionnyj-obzor-rynok-pellet-v-ukraine> (дата звернення: 13.01.2020).
5. Пеллетный путь в энергонеависимость. URL: <http://oilreview.kiev.ua/2015/08/22/pelletnyj-put-v-energonezavisimost> (дата звернення: 15.01.2020).
6. Перспективы пеллетного производства в Украине. URL: <http://greenergy.com.ua/novosti/perspektivy-pelletnogo-proizvodstva-v-ukraine-mnenie-e-ksperta> (дата звернення: 18.01.2020).
7. Украинский пеллетный союз: преодоление системного кризиса производства твердого биотоплива. URL: <https://bio.ukr.bio/ru/news/13196> (дата звернення: 16.01.2020).

8. Roundwood, fuelwood and other basic products. URL: https://ec.europa.eu/knowledge4policy/dataset/jrc-beo-forbasic_en (дата звернення: 18.01.2020).
9. Trade map, Trade statistics for international business development, The International Trade Centre. URL: <https://www.trademap.org/Index.aspx> (дата звернення: 22.01.2020).
10. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/28/oj> (дата звернення: 18.01.2020).
11. Energy Consumptions of Households. URL: <https://www.istat.it/en/archive/142179> (дата звернення: 18.01.2020).
12. Certified producer. URL: <https://enplus-pellets.eu/en-in/certifications-en-in/producer-en-in.html#tab-01> (дата звернення: 15.01.2020).

REFERENCES:

1. EU-28: Biofuels Annual. Available at: <https://www.fas.usda.gov/data/eu-28-biofuels-annual> (accessed: 13.01.2020).
2. IEABioenergyConference2018. Available at: <https://www.ieabioenergy.com/publications/iea-bioenergy-conference-2018> (accessed: 12.01.2020).
3. Rozvytok pid presom energhetychnykh realij: analiz rynku pelet v Ukraini [Development under the press of energy realities: analysis of the pellet market in Ukraine]. Available at: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/razvitie-pod-pressom-energeticheskikh-realiij-analiz-rynka-pellet-v-ukraine> (accessed: 19.01.2020).
4. Investycijnyj oghljad InVenture: rynek pelet v Ukraini [Investment Review by InVenture: pellets market in Ukraine]. Available at: <https://investventure.com.ua/analytics/investments/investicionnyj-obzor-rynok-pellet-v-ukraine> (accessed: 13.01.2020).
5. Pelletnyy put' v energonezavisimost' [Pellet path to non-volatility]. Available at: <http://oilreview.kiev.ua/2015/08/22/pelletnyj-put-v-energonezavisimost> (accessed: 15.01.2020).
6. Perspektivy pelletnogo proizvodstva v Ukraine [The prospects of the Ukrainian pellet production]. Available at: <http://greenergy.com.ua/novosti/perspektivy-pelletnogo-proizvodstva-v-ukraine-mnenie-e-ksperta> (accessed: 18.01.2020).
7. Ukrainskiy pelletnyy soyuz: preodolenie sistemnogo krizisa proizvodstva tverdogo biotopliva [Ukrainian Pellet Union: overcoming the systemic crisis in the production of solid biofuels]. Available at: <https://bio.ukr.bio/ru/news/13196> (accessed: 16.01.2020).
8. Roundwood, fuelwood and other basic products. Available at: https://ec.europa.eu/knowledge4policy/dataset/jrc-beo-forbasic_en (accessed: 18.01.2020).
9. Trade map, Trade statistics for international business development, The International Trade Centre. Available at: <https://www.trademap.org/Index.aspx> (accessed: 22.01.2020).
10. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/28/oj> (accessed: 18.01.2020).
11. Energy Consumptions of Households. Available at: <https://www.istat.it/en/archive/142179> (accessed: 18.01.2020).
12. Certified producer. Available at: <https://enplus-pellets.eu/en-in/certifications-en-in/producer-en-in.html#tab-01> (accessed: 15.01.2020).

УДК 330.34

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-8>**Полякова Ю.В.***доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних економічних відносин
Львівського торговельно-економічного університету***Новосад З.Г.***кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри вищої математики та кількісних методів
Львівського торговельно-економічного університету***Надь Г.О.***здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
спеціальності “Комп’ютерні науки”
Львівського торговельно-економічного університету***Poliakova Julia***Doctor of Economics, Associate professor,
Professor of Department of International Economic Relations
Lviv University of Trade and Economics***Novosad Zoriana***PhD, Associate professor,
Associate Professor of Department
of Higher Mathematics and Quantitative Methods,
Lviv University of Trade and Economics***Nad' Gabriella***First-year (bachelor) level higher education student
specialty “Computer Science”
Lviv University of Trade and Economics*

ІННОВАЦІЇ У ТОРГОВЕЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

INNOVATIONS IN TRADING ACTIVITY: CHALLENGES FOR CONSUMER COOPERATION

АНОТАЦІЯ

Стаття призначена вивченню мети, завдань та особливостей інноваційної діяльності торговельних підприємств, що перебувають під впливом глобальних трендів та новітніх технологічних досягнень. Розглянуто детермінанти розвитку торговельних підприємств у сучасних умовах та роль інновацій у забезпеченні їхньої конкурентоспроможності. Проведено кластеризацію регіонів України за показниками розвитку торговельної галузі. Розглянуто досвід інноваційної діяльності підприємств споживчої кооперації країн-членів ЄС. Запропоновано основні етапи інноваційного розвитку підприємств споживчої кооперації. Обґрунтовано комплекс заходів, що дасть змогу розвивати та модернізувати інноваційну діяльність споживчих кооперативів в Україні та враховувати інноваційні ризики. З'ясовано види інноваційних ризиків, які слід враховувати підприємствам споживчої кооперації в умовах конкурентного середовища.

Ключові слова: торгівля, торговельна діяльність, споживча кооперація, інновація, інноваційна діяльність.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена изучению целей, задач и особенностей инновационной деятельности торговых предприятий, находящихся под влиянием глобальных трендов и новейших технологических достижений. Рассмотрены детерминанты развития торговых предприятий в современных условиях и роль инноваций в обеспечении их конкурентоспособности. Проведена кластеризация регионов Украины по показателям развития торговой отрасли. Рассмотрен опыт инновационной деятельности предприятий потребительской кооперации стран-членов ЕС.

Предложены основные этапы инновационного развития предприятий потребительской кооперации. Обоснован комплекс мероприятий, который позволит развивать и модернизировать инновационную деятельность потребительских кооперативов в Украине и учитывать инновационные риски. Выявлены виды инновационных рисков, которые следует учитывать предприятиям потребительской кооперации в условиях конкурентной среды.

Ключевые слова: торговля, торговая деятельность, потребительская кооперация, инновация, инновационная деятельность.

ANNOTATION

The article is devoted to the study of the purpose, tasks and peculiarities of innovative activity of trading enterprises, which are influenced by global trends and the latest technological advances. The stimulation of innovative activity has a significant impact on the competitiveness of enterprises in various branches, including trade. The need to provide competitive advantages leads to the use of innovative strategies, the use of advanced innovative solutions that have both tangible and intangible origin. Insufficient level of innovative activity and utilization of innovative potential of trading enterprises leads to decrease of financial and economic activity indicators and loss of consumers, which determines the relevance of the research topic in the direction of justification of priorities and directions of innovative activity of trading sphere. Determinants of trade enterprise development related to innovative solutions and the impact of global trends are considered. Priorities of innovative development of consumer cooperative enterprises of Ukraine are highlighted. The regions of Ukraine were grouped according to indicators and trends of development of trade industry using the

cluster analysis method based on modern statistical data. The experience of the development of consumer cooperation enterprises of the EU Member States on the basis of the dynamism and innovativeness of cooperative activity, the use of modern achievements of doing business is considered. The basic stages of innovative development of consumer cooperative enterprises are offered. The complex of measures is substantiated that will allow to develop and modernize innovative activity of consumer cooperatives in Ukraine and to take into account innovative risks. Therefore, the landscape of consumer cooperation as we understand it today has been shaped by the innovations in trading activity that have helped us navigate and overcome some limiting factors of risk. This article will look at the fundamental innovations that have transformed politic of trade. The main scientific principles of the article can be used in practical activities on directions of development of consumer cooperation in Ukraine.

Key words: trade, trading activity, consumer cooperation, innovation, innovative activity.

Постановка проблеми. Інноваційна діяльність стає невід'ємною складовою частиною розвитку будь-якого виду бізнесу, зокрема і торговельної діяльності. За таких умов призначення цієї сфери набуває нового бачення, що зумовлено не лише високим рівнем задоволення потреб споживачів у якісних товарах або послугах, а й пошуком нових підходів до ведення бізнесу, вивчення прогресивного досвіду та передових інноваційних рішень. Відповідно, для успішної конкуренції на ринку підприємствам споживчої кооперації, що спеціалізуються на торговельній діяльності, необхідно генерувати та впроваджувати інноваційні ідеї, реалізовувати управлінські рішення щодо використання інноваційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним засадам розвитку суб'єктів макро- та мікрорівня на інноваційних засадах присвячені праці вітчизняних і зарубіжних учених: Ю. Бажала, Д. Белла, Р. Вернона, В. Гейця, В. Зянька, М. Кондратьєва, П. Кругмана, С. Кузнеця, Б. Санто, М. Туган-Барановського, Й. Шумпетера. Інноваційна спрямованість підприємств торговельної сфери є предметом дослідження В. Апопія, А. Безус, К. Пугачевської, С. Семіва. Вивчення тематики інноваційної діяльності підприємств споживчої кооперації започаткували зарубіжні вчені, одночасно серед наукових робіт українських науковців потрібно відзначити публікації Т. Іщейкіна [1], В. Кігель, К. Мусієнка [2], С. Яріша, А. Бугаєвської [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання, пов'язані з перспективами розвитку споживчої кооперації на інноваційних засадах та урахуванням позитивних факторів розвитку суб'єктів підприємництва зарубіжних країн у діяльності споживчої кооперації України, потребують подальших досліджень, систематизації та узагальнення досвіду формування інноваційної політики або стратегій, що ефективно застосовуються торговельними підприємствами у світовій практиці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу та узагальненні досвіду інно-

ваційної діяльності підприємств сфери торгівлі, у тому числі суб'єктів споживчої кооперації в різних країнах світу, розробленні пропозицій щодо реалізації управлінських рішень із впровадження інноваційних ідей у діяльність підприємств споживчої кооперації України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна ринкова економіка характеризується досить високим ступенем динамічності та нестабільності. Для успішного існування в умовах глобальних змін підприємству необхідно використовувати сміливі та нетривіальні рішення, зокрема впроваджувати нововведення, створювати інноваційну продукцію, удосконалювати технології. Недостатня увага до вирішення питань інноваційної діяльності негативно позначається на фінансово-економічних досягненнях підприємства у довгостроковій перспективі.

Головною метою інноваційної діяльності торговельних підприємств є створення нового продукту (послуги) та максимізація прибутку від їхньої реалізації. Слід зазначити, що інновації здебільшого пов'язані із суттєвими або радикальними змінами в роботі підприємства, тому завжди містять значний ризик отримання втрат від застосування інноваційних рішень чи впровадження інноваційного продукту. На високому інноваційному потенціалі торговельної галузі наголошує К. Пугачевська, стверджуючи, що інтенсивний розвиток торговельних підприємств забезпечується не лише інвестиціями та інформатизацією бізнес-процесів, але й інноваціями, коли з'являються нові послуги, методи ціноутворення і продажів, формуються нові канали збуту, нові правові відносини із посередниками, нові методи управління персоналом [4, с. 59]. На переконання А. Безус, конкурентна перевага сучасного торговельного підприємства являє собою концентрований прояв переваги інноваційного підходу в стратегії та тактиці бізнесу з метою ефективного задоволення потреб покупців [5, с. 26]. Як бачимо, інновації у торгівлі є доволі різноманітними за призначенням і охоплюють перелік ідей, що мають матеріальне і нематеріальне втілення.

Розвиток ринкових відносин в Україні сприяв визнанню інноваційної діяльності як одного із способів життєздатності вітчизняних підприємств незалежно від форми власності та сфери їхньої діяльності на всіх стадіях життєвих циклів організацій, технологій та продуктів праці. Результативність інноваційної діяльності безпосередньо залежить від того, наскільки ретельно були проведені оцінювання та експертиза ризику та наскільки адекватно були визначені методи управління ними.

Опитування керівників компаній у 2017 році показало, що інноваційні зусилля суттєво впливають на збільшення доходів завдяки росту продажів, інноваційні компанії також є чинником залучення або відштовхування професіоналів, які вибирають місце роботи залежно від технологічного рівня компаній [6].

В інноваційній сфері успіх визначається не стільки професіоналізмом керівників та спеціалістів підприємства, скільки ефективністю їхньої взаємодії та взаєморозуміння. Натепер суттєво зросла роль горизонтальних зв'язків у процесі здійснення інновацій: концентрація лише на одному аспекті інновації суттєво збільшує ризик прийняття неадекватного рішення, яке здатне призвести до провалу ідеї. На підприємствах найбільш типовими є такі ситуації:

- ініціювання інновацій без достатнього маркетингового обґрунтування і аналізу ризиків;
- недостатня увага економічним характеристикам та моделюванню зовнішніх умов інноваційної діяльності;
- ігнорування рекламних заходів і стратегії просування нових рішень;
- розроблення інноваційних проектів без ретельного аналізу і можливих сценаріїв розвитку інноваційної діяльності;
- домінування економічних підходів у процесі прийняття рішень порівняно із іншими (соціальними, екологічними).

Отже, займаючись інноваційною діяльністю, неможливо повністю уникнути ризиків. Ефективне управління ризиками полягає у передбаченні та прогнозуванні можливих труднощів і плануванні заходів, що зменшують несприятливі наслідки. Одним із найважливіших компонентів плану управління ризиками інноваційної діяльності є їх оцінка, що характеризує не тільки можливість несприятливого розвитку подій, а й складність усунення наслідків ризикових ситуацій [7].

Детермінанти розвитку торговельних підприємств пов'язують із тенденціями, що мають не лише національний, а й глобальний рівень, зокрема збільшенням населення старшого віку,

удосконаленням технологічних процесів продажу товарів, змінами доходів споживачів, збільшенням частки екологічно налаштованих споживачів, впливом рівня їхньої освіченості. Тому стратегії задоволення споживачів повинні передбачати цінність, зручність, благополуччя, соціальну етичність, прозорість і чесність у процесі вибору та купівлі товарів [8, с. 225].

Пріоритети інноваційного розвитку підприємств споживчої кооперації України пов'язуються із використанням новітніх рішень у сфері торгівлі (понад 10 тис. магазинів по всій Україні), ресторанному бізнесі (3 тис. закладів на 180 тис. місць), виробництві (265 підприємств і цехів), готельному бізнесі (номерний фонд різних класів, що дозволяє надавати широкий спектр послуг щорічно сотням тисяч мешканців всієї України), освіті і науці, страхуванні та інших видах діяльності. Таким чином, підприємства споживчої кооперації є у всіх регіонах України.

Проведемо кластеризацію (групування) регіонів України за показниками та тенденціями розвитку торговельної галузі у 2018 році із використанням методу кластерного аналізу (пакет прикладних програм Statistica). Для дослідження використано офіційні статистичні дані, а саме: оборот роздрібною торгівлі, зміни у відсотках порівняно із попереднім періодом; роздрібний товарооборот підприємств; оптова та роздрібна торгівля, індекси фізичного обсягу роздрібною товарообороту.

Тепер розглянемо структуру кожного з кластерів. Нами було розподілено регіони за зазначеними вище критеріями на чотири групи – найвищий, високий, середній та низький рівень (табл. 1). До регіонів із найвищим та високим рівнем належать м. Київ, Дніпропетровська,

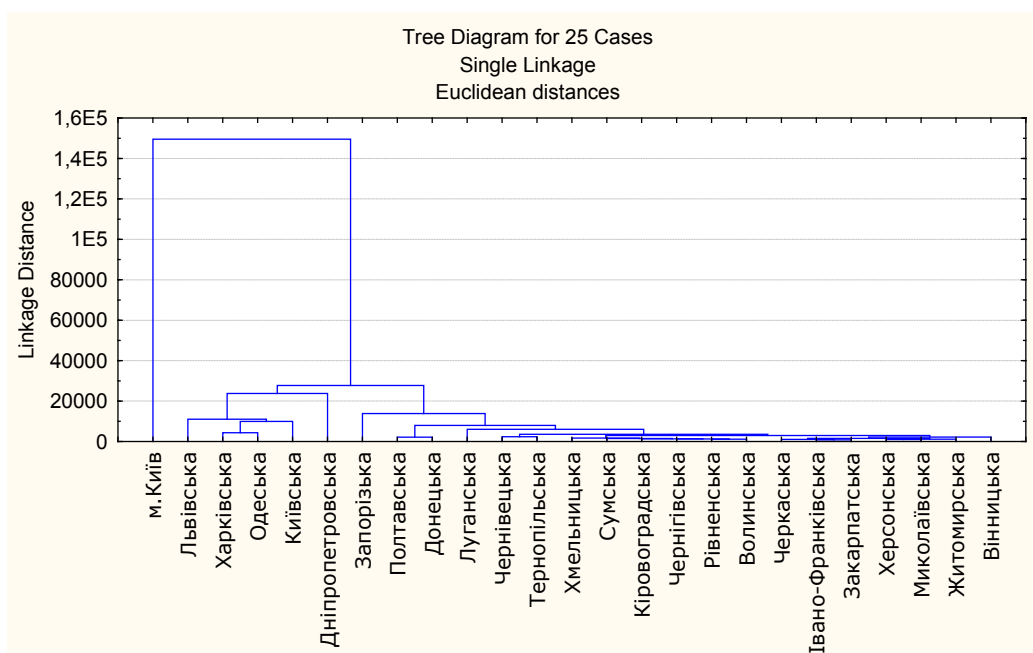

Рис. 1. Дендрограма групування регіонів України за показниками розвитку торговельної галузі

Київська, Львівська, Одеська і Харківська області. Усі інші регіони увійшли до кластеру або із середнім, або із низьким рівнем розвитку торговельної галузі.

Таблиця 1
Кластери (групи) регіонів України за показниками розвитку торговельної галузі

Кластер (група)	Структура кластера	Відстань від центру кластера
Найвищий рівень	м. Київ	0,00
Високий рівень	Дніпропетровська	9984,904
	Київська	3560,549
	Львівська	7353,127
	Одеська	964,809
Середній рівень	Харківська	1135,509
	Вінницька	1151,431
	Донецька	2229,359
	Житомирська	1450,724
	Закарпатська	2397,372
	Запорізька	8242,830
	Івано-Франківська	2258,690
	Миколаївська	1641,467
Низький рівень	Полтавська	2662,166
	Херсонська	2035,224
	Черкаська	2548,114
	Волинська	424,549
	Кіровоградська	1129,206
	Луганська	4322,908
	Рівненська	831,591
	Сумська	1773,584
Тернопільська	1862,656	
	Хмельницька	2076,699
	Чернівецька	1040,453
	Чернігівська	1342,652

Сучасні світові інноваційні тренди демонструють запровадження прогресивних цифрових технологій, спрямованих на залучення значної чисельності клієнтів, і охоплюють такі нововведення, як віртуальна навігація по об'єктах торгівлі, відстеження фінансового ліміту покупок, сортування товарів за допомогою робототехніки, тренд купівлі без черг [9].

Якщо розглянути особливості кооперативного руху у розрізі окремих країн, то можна простежити, що Швеції, наприклад, притаманна динамічність та інноваційність кооперативної діяльності, а також використання сучасних досягнень ведення бізнесу. Загалом споживча кооперація у Швеції побудована на системі самообслуговування та мережах супермаркетів. Споживчі кооперативи також є провідними експортерами заморожених продуктів, а кооперація входить до першої десятки найбільш відомих торговельних компаній країни.

Швейцарія характеризується так званім "некласичним розвитком" споживчої кооперації, коли розширення діяльності відбувалося шляхом відкриття нових магазинів і системи самообслуговування. Кооперативні організації досягли успіху в своїй діяльності завдяки концентрації та укрупненню споживчих товариств, спрямованих на створення єдиних цільових організацій.

Попри помітні здобутки у розвитку кооперативного руху, негативний досвід у організації

кооперативної діяльності демонстрували Франція та Німеччина через слабе управління, невміння організувати бізнес, втрату соціальної ролі організацій, відсутність доступної інформації та ін. Проте основними рисами кооперативної діяльності країн ЄС продовжують залишатися диверсифікація та індустріалізація, ринкова конкурентоспроможність, реалізація різноманітних функцій, активізація інноваційної діяльності, значні обсяги підприємницької діяльності, експортна орієнтація та державне стимулювання розвитку.

Процес реалізації інноваційних ідей рекомендується здійснювати у декілька етапів. По-перше, аналіз інноваційної діяльності на підприємствах споживчої кооперації має таку послідовність:

- аналіз результатів інноваційної діяльності за попередній період;

- оцінювання різноманітних чинників, що впливають на результати інноваційної діяльності;
- моделювання взаємозв'язку між ефективністю інноваційної діяльності та впливом чинників зовнішнього і внутрішнього походження.

По-друге, для активізації інноваційної діяльності підприємств споживчої кооперації потрібно:

- визначити потреби в інноваційних нововведеннях;

- провести аналіз альтернативних сценаріїв (збір інформації та попередній вибір нововведень);

- обґрунтувати управлінське рішення із запровадження інновацій (формування організаційно-економічного механізму);

- вибрати інноваційні зміни на підприємстві (корпоративно-технологічна взаємодія, інформаційно-правове забезпечення);

- оцінити ефективність впровадження інновацій (оцінка ризиків, фінансове моделювання, стратегічне планування).

По-третє, процес реалізації управлінських рішень із впровадження інновацій на підприємствах споживчої кооперації передбачає: безпосереднє запровадження інновацій; коригування інноваційних нововведень та їх інституціоналізацію у торговельній мережі.

По-четверте, проведення моніторингу ефективності управління інноваційною діяльністю та встановлення зворотного зв'язку.

Для визначення основних шляхів та перспективних напрямів розвитку інноваційного потенціалу підприємств споживчої кооперації в умовах конкурентного середовища слід враховувати такі види інноваційних ризиків, як:

- зовнішні, що пов'язані із макро- (політичні, загальноекономічні, інфляційні, кредитні, податкові, правові, соціально-демографічні, екологічні, структурні ризики) та мікросередовищем (споживчий, конкурентний, кон'юнктурний, інвестиційний, посередницький); ризики, що впливають із регіональних особливостей функціонування;

- внутрішні, що мають фінансове (ризик неплатоспроможності та зниження фінансової стій-

кості підприємства, ризик фінансування проекту, процентний або валютний ризик), функціональне (ризик учасників проекту, управлінський ризик), комерційно-ринкове, маркетингове, структурно-операційне, управлінське (адміністративний та кадровий) або юридичне походження. Слід також мати на увазі, що у складі обох груп ризиків можуть виникати виклики так званого форс-мажорного походження.

Удосконалення розвитку інноваційної діяльності підприємств торгівлі неможливе без використання сучасних досягнень науки і техніки, втілених у нові технології, продукти, засоби комунікацій, нові методи управління, нові види сервісу. Інноваційна діяльність дасть змогу забезпечити стійке економічне зростання фінансово-господарських показників і уникнути збитків. Як показують дослідження, від 30% до 40% торговельних підприємств в Україні протягом декількох років є збитковими. Причому заслуговує на увагу той факт, що отримані збитки за перший період визначають спрямованість фінансових результатів торговельних підприємств практично за всіма напрямками роздрібної торгівлі, крім торгівлі фармацевтичними, медичними, парфумерними та косметичними товарами [10].

Розроблення інноваційного продукту завжди пов'язане з підвищеними ризиками, насамперед із комерційними. За оцінками, усього 20% новинок досягають ринкового успіху. Як правило, найбільш успішними є товари або послуги, що виникли в результаті незадоволеної потреби ринку. Варто відзначити важливість і актуальність проблеми інноваційного розвитку в період циклічних криз. Досвід іноземних країн показує, що навіть у такий період підприємства намагаються не згортати перспективні інноваційні проекти, щоб пом'якшити негативні соціально-економічні наслідки.

Споживча кооперація відіграє багато різноманітних функцій у національній економіці країн ЄС, передусім у економічній та соціальній сферах. Вони стосуються розв'язання проблем безробіття на ринку праці, зниження рівня міграції трудових ресурсів, підвищення професійного рівня менеджерів, здійснення інвестування на основі концентрації капіталу, організації товарного обміну, формування виробничої структури, підвищення доходів населення, розвитку зовнішньоекономічних зв'язків.

Серед форм підтримки кооперації у країнах-членах ЄС виділяють такі, як: оплата праці фахівців кооперативних організацій; співробітництво з кооперативними організаціями на ринках; законодавчо-інституційна підтримка; участь у зміцненні матеріально-технічної бази; фінансування складування продукції; інформаційно-консультаційне забезпечення. Розвиток кооперації України перебуває від впливом тенденцій, що відбуваються у міжнародному та європейському кооперативному русі, серед них – проникнення кооперації у нові сфери ді-

яльності людства, розвиток багатофункціональних кооперативів, поживлення підприємницької активності у фінансовій сфері, збільшення обсягів діяльності та зростання ролі міжнародної співпраці.

Тому Україні слід враховувати досвід та адаптовувати кращі приклади європейської практики інноваційної діяльності для підвищення конкурентоспроможності підприємств споживчої кооперації на внутрішньому ринку та перспективних ринках країн-членів ЄС, зокрема, використовуючи можливості, що передбачені Угодою про Асоціацію між Україною та ЄС.

Висновки. Успіх діяльності торговельних підприємств пов'язується із реалізацією інноваційних рішень. Сучасні нововведення у торгівлі зумовлені досягненнями науково-технічного прогресу і розвитком інформаційних технологій та сфери управління. Підприємства споживчої кооперації функціонують у різних галузях, зокрема у торгівлі та ресторанно-готельному бізнесі, і представлені у всіх регіонах України. Реалізацію інноваційних ідей підприємствами споживчої кооперації слід здійснювати на основі попереднього аналізу результатів інноваційної діяльності; визначення потреби у інноваціях та розроблення альтернативних варіантів; запровадження та коригування інновацій; проведення системного моніторингу ефективності прийнятих рішень та урахування низки системних ризиків. Європейські кооперативні підприємства надають перевагу динамічності та інноваційності діяльності, використанню сучасних досягнень ведення бізнесу. Це дає їм змогу збільшувати обсяги діяльності та підвищувати конкурентоспроможність і зумовлює доцільність використання досвіду у практиці підприємств споживчої кооперації України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Іщейкін Т.Є. Інноваційний розвиток роздрібних торговельних підприємств споживчої кооперації України: напрями та завдання. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2012. № 2(53). Ч. 1. С. 70–77.
2. Кігель В.Р., Мусієнко К.С. Ризики в інноваційній діяльності виробничо-торговельного підприємства. *Вчені записки Університету "КРОК"*. 2014. Випуск 38. С. 136–143.
3. Яріш О.В., Бугаєвська А.І. Сучасний вектор розвитку споживчої кооперації: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2018. № 2(87). С. 70–77.
4. Пугачевська К.Й. Стратегічні напрями і тенденції інноваційного розвитку торгівлі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Економіка і менеджмент"*. 2015. Вип. 12. С. 58–60.
5. Безус А.М., Шевчун М.Б., Безус П.І. Перспективи інноваційного розвитку роздрібної торгівлі в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 24–28.
6. Жмеренецький О. Інновації або смерть: як вижити бізнесу на тонучому кораблі. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/16/628080> (дата звернення: 15.01.2020).

7. Кузьмін О.Є., Подольчак Н.Ю., Подольчак Н.І., Вербицька Л.Г. Управління ризиками в інноваційній діяльності : навчальний посібник. Львів : *Львівська політехніка*, 2012. 240 с.
8. Дубовик Т.В., Бучацька І.О. Інноваційна спрямованість розвитку підприємств роздрібної торгівлі. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2017. № 1. С. 223–230.
9. Інноваційні тренди роздрібної торгівлі у 2019 році. URL: <https://it-rating.in.ua/nnovacyn-trendi-rozdrbno-torgvl-u-2019-roc> (дата звернення: 02.02.2020).
10. Краснокутська Н.С., Лачкова В.М. Управління комерційними ризиками підприємств роздрібної торгівлі: монографія. Харків : Вид-во ФОПТ, 2014. 145 с.

REFERENCES:

1. Ischekin T.I. (2012) Innovatsiyni rozvytok rozdribnykh torhov-elnykh pidpriemstv spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy: napriamy ta zavdannia [Innovative development of retail trade enterprises of consumer cooperation of Ukraine: directions and tasks]. *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, no. 2(53), part 1, pp. 70–77.
2. Kigel V.R., Musienko K.S. (2014) Ryzyky v innovatsiinii diialnosti vyrobnycho-torhovelnogo pidpriemstva [Risks in innovative activity of production and trade enterprise]. *Academic notes from "KROK" University*, issue 38, pp. 136–143.
3. Yarish O.V., Bugayevskaya A.I. (2018) Suchasnyi vektor rozvytku spozhyvchoi kooperatsii: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid [The modern vector of consumer cooperation development: foreign and domestic experience]. *Scientific Bulletin of Poltava Univ. Economy and Trade*, no. 2(87), pp. 70–77.
4. Pugachevskaya K.Y. (2015) Stratehichni napriamy i tendentsii innovatsiinoho rozvytku torhivli [Strategic directions and tendencies of innovative trade development]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series "Economics and Management"*, issue 12, pp. 58–60.
5. Bezus A.M., Shevchun M.B., Bezus P.I. (2019) Perspektyvy innovatsiinoho rozvytku rozdribnoi torhivli v Ukraini [Perspectives of innovative development of retail trade in Ukraine]. *Economics and the state*, no. 5, pp. 24–28.
6. Zhmerenetsky O. Innovatsii abo smert: yak vyzhyty biznesu na tonuchomu korabli [Innovation or death: how to survive a business on a sinking ship]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/16/628080> (accessed 15 January 2020).
7. Kuzmin A.E., Podolchak N. Yu., Podolchak N.I., Verbitskaya L.G. (2012) *Upravlinnia ryzykamy v innovatsiinii diialnosti: navchalnyi posibnyk* [Risk management in innovative activity: textbook manual]. Lviv: Lviv Polytechnic. (in Ukrainian)
8. Dubovik T.V., Buchats'ka I.O. (2017) Innovatsiina spriamovanist rozvytku pidpriemstv rozdribnoi torhivli [Innovative orientation of retail trade enterprises development]. *Marketing and innovation management*, no 1, pp. 223–230.
9. Innovatsiini trendy rozdribnoi torhivli u 2019 rotsi [Innovative trends of retail trade in 2019]. Available at: <https://it-rating.in.ua/nnovacyn-trendi-rozdrbno-torgvl-u-2019-roc> (accessed 02 February 2020).
10. Krasnokutskaya N.S., Lachkova V.M. (2014) *Upravlinnia komertsiiynykh ryzykamy pidpriemstv rozdribnoi torhivli: monohrafiia* [Management of commercial risks of retail enterprises: a monograph]. Kharkiv: FORT Edition. (in Ukrainian)

УДК 330.322.16

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-9>**Світлична К.С.***кандидат фармацевтичних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Національного фармацевтичного університету***Козирєва О.В.***доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту і адміністрування
Національного фармацевтичного університету***Чернікова Т.С.***студент
Національного фармацевтичного університету***Svitlychna Karina***Ph. D. in Pharmacy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Administration,
National University of Pharmacy***Kozyrieva Olena***Doctor of Economic Sciences, Professor
Head of of the Department of Management and Administration
National University of Pharmacy***Chernikova Tetyana***Student
National University of Pharmacy*

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЧИННИКІВ МАКРОСЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ

ANALYSING THE IMPACT OF MACRO-ENVIRONMENTAL FACTORS ON PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

Відносно новим інструментом стимулювання економічного розвитку серед країн, що розвиваються, є державно-приватне партнерство. Саме такий тип партнерської взаємодії держави і бізнесу може забезпечити підвищення ефективності управління, залучення інвестицій, впровадження інноваційних рішень та технологій. У статті проведений ґрунтовний аналіз чинників макросередовища, що впливають на реалізацію і розвиток державно-приватного партнерства в Україні. Досліджено ступінь і характер впливу кожного чинника на розвиток державно-приватного партнерства, що дало змогу визначити рівень готовності України до його застосування. Наведені пропозиції щодо забезпечення процесів державного регулювання розвитку національної економіки шляхом застосування державно-приватного партнерства як форми партнерської взаємодії держави та бізнесу під час реалізації програм соціально-економічного розвитку України.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, національна економіка, макроекономічне середовище, державна політика державно-приватного партнерства, індекси.

АННОТАЦІЯ

Относительно новым инструментом стимулирования экономического развития среди развивающихся стран является государственно-частное партнерство. Именно такой тип партнерского взаимодействия государства и бизнеса может обеспечить повышение эффективности управления, привлечение инвестиций, внедрение инновационных решений и технологий. В статье проведен глубокий анализ факторов макросреды, влияющих на реализацию и развитие государственно-частного партнерства в Украине. Исследована степень и характер влияния каждого фактора на развитие государственно-частного партнерства, что позволило определить уровень

готовности Украины к его применению. Приведены рекомендации по обеспечению процессов государственного регулирования развития национальной экономики путем применения государственно-частного партнерства как формы партнерского взаимодействия государства и бизнеса при реализации программ социально-экономического развития Украины.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, национальная экономика, макроекономическая среда, государственная политика государственно-частного партнерства, индексы.

ANNOTATION

Intensification of crisis in the economy of Ukraine has led to a reduction in investment by both private sector and public institutions. Such a situation implies search for the new investment sources of the development of Ukrainian economy, as well as updating the existing ones. Public-private partnership is a relatively new tool for stimulating economic development among the developing countries. This is a type of partnership between the state and the business, that can improve management efficiency, attract investment, implement innovative solutions and technologies. The purpose of this article is to analyse the impact of macro-environmental factors on the development of public-private partnership in Ukraine. The methodological basis of the article is the applied provisions of economic science, scientific works of domestic and foreign scientists regarding development of the national economy and introduction of a partner form of interaction between the state and the business. In this context, a methodological approach is proposed, which is based on the results of analysing macro-environmental factors of public-private partnership development, in particular the use of global ratings indicators by 4 blocks: economic (Doing Business, Global Competitiveness, Index of Economic Freedom, Legatum Prosperity Index); social development (Social

Progress Index, Global Peace Index, The Good Country Index); system corruption (Corruption Perception Index, The Open Budget Survey, Global Open Data Index); education and innovation (The Global Innovation Index, Human Development Index, KOF Index of Globalization). This made it possible to outline conditions for the development of public-private partnership, according to the macro-environmental factors, affecting the public-private partnership stakeholders. Within this survey, the following general and specific methods were implemented: logical generalization – to determine the place and role of partnership interaction between the state and the business in implementing state policy of national economy development; analysis and synthesis – in the study of current forms and models of partnership between the state and the business in different countries and improving their classification; statistical and PEST analysis – when examining the extent and nature of the impact of macro-environmental factors on the development of public-private partnership in Ukraine; graphic – to generalize analytical material. The results of the study are a thorough analysis of the factors of the macro-environment, affecting implementation and development of public-private partnership in Ukraine. In particular, the degree and nature of influence of each factor on the development of public-private partnership was examined. This enabled to determine the level of preparedness of Ukraine for its application. The practical value of the article lies in the proposals for ensuring the processes of state regulation by developing national economy through public-private partnership as a form of partnership interaction between the state and the business within implementation of the programs of socio-economic development of Ukraine.

Key words: public-private partnership, national economy, macroeconomic environment, state policy of public-private partnership, indices.

Постановка проблеми. Перспективи розвитку національної економіки України визначально залежать від низки чинників макроекономічного середовища всередині країни та ефективності зовнішньоекономічних зв'язків. За підсумками 2018 року основними загрозами макроекономічній стабільності України залишаються: слабе економічне зростання через незавершеність структурних реформ; значний рівень державного та гарантованого державою боргу; дефіцит поточного платіжного балансу; деіндустріалізація та закріплення низькотехнологічної структури економіки; недостатня інвестиційна активність [1]. Така ситуація зумовлює пошук нових та актуалізацію наявних інвестиційних джерел для розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження стану та передумов розвитку національної економіки присвячені праці таких науковців, як: Г. Андрощук, О. Богма, О. Власюк, В. Геєць, М. Дороніна, Ю. Іванов, Б. Кваснюк, М. Кизим, В. Мунтіян, В. Онищенко, І. Отенко, В. Пономаренко, А. Філіпенко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на зростаючу зацікавленість уряду України до практики залучення приватного партнера до реалізації суспільно значущих проектів у різних галузях, доцільним видається аналіз чинників макросередовища, що впливають на розвиток державно-приватного партнерства (ДПП). Це дасть змогу оцінити можливості і загрози, що постають на шляху до впровадження партнерської взаємодії держа-

ви і бізнесу та слугуватиме основою визначення напрямів удосконалення державної політики з підтримки розвитку ДПП.

Виклад основного матеріалу. За даними Мін-регіонбуду України, місцевими органами виконавчої влади визначено 321 об'єкт комунальної власності, щодо яких виявлено зацікавленість у реалізації проектів на засадах ДПП. Найбільша зацікавленість у проектах ДПП – в таких сферах, як: збір, очищення та розподілення води (103); виробництво, транспортування і постачання тепла (47); оброблення відходів (32); туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт (32); управління нерухомістю (10); виробництво, розподілення та постачання електроенергії (4) [2].

Незважаючи на прийнятий у 2010 році Закон України «Про державно-приватне партнерство» № 2404-VI, досвід реалізації проектів на умовах ДПП в Україні доволі незначний. Експерти із питань ДПП виділяють цілу низку проблем, що гальмують розвиток такого партнерства.

Аналіз літературних джерел засвідчив, що це зумовлено низкою чинників, таких як: політична нестабільність; непривабливий інвестиційний клімат; недосконале нормативно-правове регулювання у сфері інвестиційної та регуляторної діяльності, а також податкового законодавства; слабкість механізмів гарантування публічною владою виконання взятих на себе зобов'язань; необхідність урегулювання питання бюджетної підтримки ДПП-проектів як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні; низький рівень довіри громадян до органів державної влади та їхньої обізнаності щодо переваг реалізації інвестиційних проектів на засадах ДПП; відсутність «історій успіху» у сфері ДПП; відсутність фахівців із питань ДПП досить високого рівня, зокрема, з боку державного партнера; високі витрати на етапі підготовки проекту (витрати на розроблення ТЕО, оплату консультантів, юристів, аудиторів, проведення конкурсу та укладення договору); недосконалість методології оцінювання ефективності проектів, забезпечення прозорого механізму проведення конкурсів на участь у ДПП; тривалість строків реалізації проектів ДПП та неможливість урахувати під час укладення договору про ДПП всі ризики; недосконалість інституційного середовища [3–6].

Розглядаючи ДПП як ефективний інструмент інвестиційної підтримки реалізації державних програм соціально-економічного розвитку країни, доцільно підкреслити, що суттєвий вплив на становлення інституту партнерства держави і бізнесу має міжнародний рейтинг країни, складений на основі низки індексів.

Незважаючи на незначне покращення за деякими показниками, що відбулося за останні декілька років, рейтинги України суттєво не змінилися, що робить її рівень конкурентоспроможності на міжнародному ринку низьким. Це також пояснює відсутність досвіду у реалізації ДПП-проектів, а також низку складнощів, що

виникають на шляху становлення та розвитку ДПП в Україні. Розглянемо більш детально деякі з найбільш відомих міжнародних рейтингів.

Пропонуємо структурувати рейтинги, розділивши за тематичними блоками, а саме: економічний (Doing Business, Global Competitiveness, Index of Economic Freedom, Legatum Prosperity Index); суспільного розвитку (Social Progress Index, Global Peace Index, The Good Country Index); корупційності системи (Corruption Perception Index, The Open Budget Survey, Global Open Data Index); освіти та інновацій (The Global Innovation Index, Human Development Index, KOF Index of Globalization).

Аналіз показників, що відображають економічні позиції України, вказує як на позитивні для країни зрушення, так і на наявність «вузьких місць». Розглянемо рейтинг Doing Business – рейтинг групи Світового Банку, який вимірює легкість ведення бізнесу на основі 11 індикаторів. За даними рейтингу Doing Business – 2017 Україна піднялася на 3 пункти – до 80-го з 83-го. У 2018 році посіла 76 місце із 190 країн [7].

Індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) – рейтинг Світового економічного форуму (World Economic Forum), який оцінює інституції, практики та фактори, що визначають рівень продуктивності країни. За даними Звіту із глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 рр. Україна піднялася на 4 позиції порівняно із попереднім показником (85 місце), посівши 81 місце із 137 країн [8]. Тим не менше рейтинг України для іноземних інвесторів залишається непривабливим з огляду на дію низки чинників. Фахівці Світового економічного форуму у дослідженні Executive Opinion Survey 2018 визначили найбільш проблемні чинники для ведення бізнесу, проранжувавши їх за ступенем впливу (табл. 1) [8].

Якщо розглядати Індекс конкурентоспроможності більш детально, а саме деякі із пулів, що його формують, зокрема: пул № 1 – «Ефективність інституцій», пул № 3 – «Макроекономічне середовище», пул № 8 – «Розвиток фінансового ринку», можна дійти висновку, що умови для реалізації масштабних проєктів ДПП в Україні поки залишаються несприятливими. Про це свідчать низькі оцінки таких важливих складників пулу № 1, як ефективність державних витрат (113), рівень захисту інвесторів (66), ефективність нормативно-правової бази під час вирішення суперечок (116); пулу № 3: інфляція (129), кредитний рейтинг країни (123), державний борг (112), валові національні заощадження (88), баланс державного бюджету (53); пулу № 8: надійність банків (135), легкість доступу до кредитів (103) [8].

Наступний міжнародний показник, що пропонується розглянути, – Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) – рейтинг the Heritage Foundation та the Wall Street Journal стосовно економічних свобод. Цей Індекс розраховується на підставі 12 показників, згрупованих у такі чотири широкі категорії або базиси економічної свободи, як: верховенство права (захист прав власності, ефективність судової системи, урядова сумлінність); обмеження уряду (податковий тягар, державні витрати, фіскальне здоров'я); регуляторна ефективність (свобода бізнесу, свобода ринку праці, монетарна свобода); відкритість ринків (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода) [9].

У 2018 році Україна зайняла 150-ту позицію у рейтингу з 180. Індекс України було оцінено в 51,9 бала із 100 можливих (чим вищий бал, тим вищий ступінь свободи в країні), що відповідає статусу «переважно невільна» країна за станом економічної свободи. Україна оцінена останньою серед 44 країн Європи, а її бал нижчий

Таблиця 1

Чинники найбільш негативного впливу на ведення бізнесу в Україні (2018 р.)

№	Чинники	Рейтинг чинників за експертною оцінкою фахівців WEF
1	Інфляція	16,3
2	Корупція	13,9
3	Політична нестабільність	12,1
4	Податкові ставки	9,7
5	Податкове регулювання	9,4
6	Нестабільність уряду/перевороту	8,9
7	Доступ до фінансування	7,0
8	Неефективність державних інституцій спричинена бюрократичними процесами	6,9
9	Валютне регулювання	4,3
10	Недостатньо освічена робоча сила	2,5
11	Низький рівень робочої етики державних службовців	1,9
12	Недостатній потенціал для інновацій	1,8
13	Обмежувальна політика у трудовому законодавстві	1,7
14	Недостатній рівень забезпечення інфраструктурою	1,4
15	Злочинність та крадіжки	1,2
16	Погане здоров'я суспільства	1,0

від середніх регіонального та світового показників [14]. Водночас за минулий рік Індекс економічної свободи України виріс на 3,8 пункта, що відбулося завдяки позитивним змінам у 8 з 12 показників. Три показники України оцінені гірше, ніж минулого року: право власності, урядова сумлінність та свобода торгівлі.

Важливим міжнародним показником, що досліджує економічні процеси та визначає місце країни у глобальному рейтингу, є Індекс процвітання країни (Legatum Prosperity Index). Цей показник включає в себе такі фактори, як: якість економіки, бізнес-середовище, управління, освіта, здоров'я, безпека, особисті свободи, соціальний капітал, довкілля.

Україна у 2017 році зайняла 112 місце із 149 країн. Динаміку показників України за рейтингом Індeksu процвітання країн за 2007–2017 роки наведено у табл. 2 [10].

У загальному рейтингу показника процвітання Україна впала на 5 позицій (зі 107-ї до 112-ї) порівняно з минулим роком. Зазначимо, що Індекс процвітання почали розраховувати із 2006 року, за цей час Україна спустилася вниз за рейтингом на 17 позицій.

Як можна побачити у табл. 2, найнижчі оцінки у 2017 році отримали три напрями, що впливають на загальний рівень процвітання країни: безпека (135), здоров'я (135) та управління (130).

Таким чином, аналіз економічного блоку міжнародних рейтингів, що включає показник легкості ведення бізнесу (Doing Business), індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) та індекс процвітання країни (Legatum Prosperity Index), показав, що, незважаючи на деякі зрушення у позитивному напрямі, позиції України на міжнародній арені залишаються низькими та непривабливими для побудови відносин із стратегічно важливими партнерами. Значної

уваги потребують рівень економічного процвітання, управління, захист прав власності, рівень корупції, питання стосовно державних видатків, інвестиційних та фінансових свобод. Вкрай необхідною є робота над питаннями щодо розвитку інституційного середовища, покращення якості державних інституцій, забезпечення політичної стабільності. Результати України у міжнародних рейтингах збігаються з висновками багатьох аналітиків, що економічні реформи в країні відбуваються занадто повільно. Розглянута сукупність економічних чинників, безперечно, має значний вплив на процес розвитку ДПП в Україні.

У контексті необхідності розвитку ДПП та з метою забезпечення гармонійного поєднання інтересів держави і бізнесу на партнерських засадах представниками бізнесу, державної влади, центрального і місцевого самоврядування, доцільним є ґрунтовне вивчення показників та оцінок країни у міжнародних рейтингах з економіки, що впливають на розвиток ДПП, встановлення діалогу з проблемних питань та спільне визначення пріоритетів розвитку.

Не менш важливими є оцінки країни у міжнародних рейтингах із питань суспільного розвитку (Social Progress Index, Global Peace Index, The Good Country Index). Проаналізувавши індекси, що вказують на рейтинг України у глобальному вимірі з питань економічного стану та суспільного розвитку, пропонуємо розглянути не менш важливий блок для розвитку ДПП – рейтинги з оцінки корумпованості системи: Corruption Perception Index, The Open Budget Survey, Global Open Data Index.

Індекс оцінює кожену країну від 0 до 100, виходячи із середнього показника відповідей на 109 запитань, які оцінюють загальну доступність бюджетної інформації. Оцінка 11 індексу у країні відображає своєчасність та повноту публічно доступної інформації про бюджет із восьми ключових бюджетних документів.

Таблиця 2

Динаміка показників України за рейтингом Індeksu процвітання країн [10]

Роки рейтингів	Місце країни у загальному рейтингу	Складники Індeksu процвітання країн								
		Економіка	Бізнес середовище	Управління	Освіта	Здоров'я	Безпека	Особисті свободи	Соціальний капітал	Довкілля
2017 рік	112	84	102	130	48	135	135	95	115	108
2016 рік	107	88	97	128	45	111	134	93	135	112
2015 рік	107	88	97	128	45	111	132	91	135	112
2014 рік	102	77	101	124	39	110	118	86	128	110
2013 рік	97	77	106	127	45	111	69	89	137	115
2012 рік	97	87	97	119	43	110	86	90	125	117
2011 рік	100	76	99	129	45	121	80	90	118	119
2010 рік	103	76	96	117	51	129	76	92	115	120
2009 рік	104	75	120	122	60	113	83	81	144	119
2008 рік	95	73	113	115	49	103	82	82	141	119
2007 рік	95	67	108	113	47	98	103	76	141	129

Так, Індекс відкритості бюджету України у 2018 році становив 54 бали із 100, що віднесло Україну до категорії країн, які надають обмежену кількість бюджетної інформації. Для порівняння у 2008 році – 55, у 2010 році – 62, у 2012 році – 54, у 2015 році – 46 балів. Детальний аналіз показників Індeksu 2018 року показав такі результати: рівень залучення громадськості в Україні нараховує 30 балів; рівень контролю з боку органів законодавчої влади та вищого органу фінансового контролю та аудиту – 83; рівень контролю з боку органів законодавчої влади – 86; рівень контролю з боку вищого органу фінансового контролю та аудиту – 78; присутність незалежного фінансового інституту – відсутній [11, с. 57].

Ще один із вагомих показників з оцінки корумпованості країни – Global Open Data Index – рейтинг міжнародної некомерційної організації Open Knowledge, який забезпечує найбільш повне розуміння глобального стану щодо прозорості та доступу до інформації.

Цей Індекс підтверджує непривабливе для іноземних інвесторів становище України. До 2015 року України не було взагалі в рейтингу Global Open Data Index. З одного боку, 54 місце із 134 країн світу в 2015 році є непоганим стартом, але це становить усього 10% відкритих даних, за оцінками дослідників організації Open Knowledge.

Наступним блоком, що чинить вплив на розвиток ДПП в країні, є сфера освіти та інновацій. Пропонуємо зупинитися на 3 ключових індексах, таких як: Глобальний інноваційний індекс (The Global Innovation Index), Індекс розвинутої суспільства (Human Development Index), Індекс глобалізації KOF (KOF Index of Globalization).

The Global Innovation Index – рейтинг, складений трьома інституціями, Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (WIPO – World Intellectual Property Organization), Корнельським університетом (Cornell University), та бізнес-школою INSTEAD, який визначає рівень ефективності інноваційної політики у 127 країнах. Індекс складається із 81 показника, що розкривають широке значення інновацій, включаючи політичне середовище, освіту, інфраструктуру та розвинутість бізнесу. Щодо позицій України у Глобальному інноваційному індексі, то країна у 2018 році отримала 37,6 бала або 50-у позицію, що є найкращим показником за останні 7 років.

Індекс людського розвитку (Human Development Index) – рейтинг, що публікується в межах програми розвитку ООН, який вимірює розвиток людського потенціалу.

За даними доповіді, представленої ПРООН в Україні, про стан людського розвитку у 2017 році, Україна посіла 84-е місце серед 188 країн і територій із показником індексу людського розвитку у 0,743 бала. У 2015 році Україна займала 81 місце.

Індекс рівня глобалізації (KOF Index of Globalization) – рейтинг Швейцарського економічного інституту (KOF Swiss Economic Institute), який вимірює три основні аспекти глобалізації: економічний, соціальний і політичний. Індекс є комбінованим показником, що дає змогу оцінити ступінь інтеграції країни у світовий простір та порівняти різні країни за його складниками.

У 2018 році дослідження охоплювало 193 країни, де Україна посіла 45 місце із показником Індeksu у 70,24 бала (100 балів – максимальна оцінка) [13]. Для порівняння, показник у 2017 році становив 70,71 бала, а місце у рейтингу – 44. За оцінками експертів KOF, зниження показника у 2018 році пояснюється політичною нестабільністю та уповільненням структурних реформ у ключових секторах економіки.

Таким чином, результати дослідження вищевикладених глобальних індексів вказують на те, що під час розроблення державної політики з підтримки ДПП в Україні уряду слід приділити велику увагу забезпеченню політичної стабільності, розвитку інституційного середовища, адже ця сфера виступає рушійною силою побудови ефективного механізму ДПП, а також формування вільної від корупції системи, що сприятиме покращенню інвестиційного клімату.

Так, досліджуючи Індикатори державного управління (Worldwide Governance Indicators), сфокусуємо увагу на показник ефективності органів державного управління (Government Effectiveness), що відображає сприйняття якості державних послуг, якість державної служби та ступінь її незалежності.

У 2017 році за цим показником Україна отримала оцінку (-0,58), при тому що згідно з методикою розрахунку оцінка може коливатися від приблизно -2,5 (слабка) до 2,5 – сильна ефективність управління. Таким чином, Україна посіла 143-є місце з 209 країн [14].

Висновки. На підставі проведеного аналізу із використанням значень міжнародних індексів за такими блоками, як: економічний (Doing Business, Global Competitiveness, Index of Economic Freedom, Legatum Prosperity Index); суспільного розвитку (Social Progress Index, Global Peace Index, The Good Country Index); корумпованості системи (Corruption Perception Index, The Open Budget Survey, Global Open Data Index); освіти та інновацій (The Global Innovation Index, Human Development Index, KOF Index of Globalization), визначено, що глобальні рейтинги доцільно використовувати представниками органів державної влади, бізнесу, ІГС для оцінки стану системоутворюючих ланок механізму ДПП, що забезпечить вчасне виявлення бар'єрів розвитку ДПП в країні. Аналіз широкого спектру показників глобальних рейтингів також показав, що ці індекси можна розглядати як індикатори потреби у ДПП.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Економічний огляд. Україна, The World Bank, IBRD, IDA – 2018. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/562071523347836199/Ukraine-Economic-Update-April-2018-Ukr.pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
2. Галасюк В.В. Презентація «Державна допомога підприємствам в контексті Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС». URL: <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/201/04/19.pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
3. Бойко О. Державно-приватне партнерство: світовий досвід та перспективи реалізації в Україні. Юридична газета. 2013. № 22. С. 42–43.
4. Запатріна І.В. У світі публічно-приватне партнерство є ширшим поняттям, ніж концесія, оренда чи управління. Юридична газета, № 46 13 листопада 2012 р. URL: http://ukrppp.com/images/stories/Yur-Gazeta_No.pdf (дата звернення: 12.11.2019).
5. Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-p> (дата звернення: 12.11.2019).
6. Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні, 2012–2017 рр. URL: <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/03/PPP-Development-Concept-2012-2017.pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
7. Doing Business 2018. Reforming to Create Jobs / International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank. 2018. URL: <http://russian.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
8. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2017-2018 / K. Schwab, X. Salai-Martin // World Economic Forum. 2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017-2018.pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
9. Index of Economic Freedom 2018. Heritage Foundation. 2018. URL: <https://www.heritage.org/index/pdf/2018/countries/ukraine.pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
10. Legatum Prosperity Index 2017. URL: <http://www.prosperity.com/globe> (дата звернення: 12.11.2019).
11. Open Budget Survey 2018 Report, International Budget Partnership. 2018. URL: <https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/open-budget-survey-2018-report-english.pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
12. Global Open Data Index 2017. Open Knowledge. 2018. URL: <https://index.okfn.org/place/ua/> (дата звернення: 12.11.2019).
13. Индекс глобализации стран мира по версии KOF. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index/info> (дата звернення: 12.11.2019).
14. Worldwide Governance Indicators. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#doc> (дата звернення: 12.11.2019).

REFERENCES:

1. Ekonomichnyj oghljad. Ukraijna, The World Bank, IBRD, IDA (2018). Available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/562071523347836199/Ukraine-Economic-Update-April-2018-Ukr.pdf> (accessed 12.11.2019).
2. Ghalasjuk V.V. Prezentacija «Derzhavna dopomogha pidpryemstvam v konteksti Ughody pro Asociaciju mizh Ukrajinou ta JeS». Available at: <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/201/04/19.pdf> (accessed 12.11.2019).
3. Bojko O. (2013). Derzhavno-pryvatne partnerstvo: svitovyj dosvid ta perspektyvy realizaciji v Ukrajinі. [Jurydychna ghazeta], no 22, pp. 42–43.
4. Zapatrina I.V. (2012). U sviti publichno-pryvatne partnerstvo je shyryshym ponjattjam, nizh koncesija, orenda chy upravlinnja. [Jurydychna ghazeta], no 46. Available at: http://ukrppp.com/images/stories/Yur-Gazeta_No.pdf (accessed 12.11.2019).
5. Konceptija rozvytku derzhavno-pryvatnogho partnerstva v Ukrajinі na 2013-2018 roky. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-r> (accessed 12.11.2019).
6. Konceptija rozvytku derzhavno-pryvatnogho partnerstva v Ukrajinі, 2012-2017 rr. Available at: <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/03/PPP-Development-Concept-2012-2017.pdf> (accessed 12.11.2019).
7. Doing Business 2018. Reforming to Create Jobs / International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank. Available at: <http://russian.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf> (accessed 12.11.2019).
8. Schwab K. (2018). The Global Competitiveness Report 2017-2018 / K. Schwab, X. Salai-Martin // World Economic Forum. Available at: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017-2018.pdf> (accessed 12.11.2019).
9. Index of Economic Freedom 2018. Heritage Foundation. Available at: <https://www.heritage.org/index/pdf/2018/countries/ukraine.pdf> (accessed 12.11.2019).
10. Legatum Prosperity Index 2017. Available at: <http://www.prosperity.com/globe> (accessed 12.11.2019).
11. Open Budget Survey 2018 Report, International Budget Partnership. Available at: <https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/open-budget-survey-2018-report-english.pdf> (accessed 12.11.2019).
12. Global Open Data Index 2017. (2018). Open Knowledge. Available at: <https://index.okfn.org/place/ua/> (accessed 12.11.2019).
13. Indeks ghlobalyzacyy stran myra po versyy KOF. Available at: <http://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index/info> (accessed 12.11.2019).
14. Worldwide Governance Indicators. Available at: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#doc> (accessed 12.11.2019).

УДК 378

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-10>**Скорик Г.І.***кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»***Линник О.О.***кандидат економічних наук, асистент,
Національний університет «Львівська політехніка»***Савчук М.Ю.***студентка
Національного університету «Львівська політехніка»***Skoryk Halyna***candidate of Economic Sciences, associate professor
Lviv Polytechnic National University***Lynnyk Oleksandra***candidate of Economic Sciences, assistant
of Lviv Polytechnic National University,***Savchuk Maryna***student
of Lviv Polytechnic National University*

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЯК ЧИННИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION AS A FACTOR OF INCREASING COMPETITIVENESS OF NATIONAL ECONOMY

АНОТАЦІЯ

Рівень і якість освіти є важливим фактором впливу на рівень загальної глобальної конкурентоспроможності України. Проведено аналіз кількісних і якісних параметрів освітніх послуг в Україні, зокрема проаналізовано і визначено проблеми реформування середньої освіти, основні напрями удосконалення шкільної освіти. Підкреслено важливість профільного спрямування процесу навчання, насамперед через взаємодію загальної середньої і професійної (професійно-технічної) освіти. У зв'язку із характерною невідповідністю якості та напрямів професійної підготовки потребам роботодавців та особистим потребам, низькою престижністю робітничих професій визначено нові пріоритети державної політики у сфері професійно-технічної освіти з метою забезпечення гнучкості, мобільності та оперативного реагування на зміни ринку праці, залучення інвестицій у її розвиток, сприяння взаємовигідному соціальному партнерству закладів освіти, роботодавців та органів державної влади. Обґрунтовано причини неефективного використання Україною потенціалу щодо забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти і визначено перспективи її подальшого реформування

Ключові слова: освіта, загальна освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, якість освітніх послуг, конкурентоспроможність освіти, економічне зростання, освітня реформа.

АННОТАЦІЯ

Уровень и качество образования является важным фактором влияния на уровень общей глобальной конкурентоспособности Украины. Проведен анализ количественных и качественных параметров образовательных услуг в Украине, в частности проанализированы и определены проблемы реформирования среднего образования, основные направления совершенствования школьного образования. Подчеркнута важность профильного направления процесса обучения, прежде всего через взаимодействие общего, среднего и профессионального (профессионально-технического) образования. В связи с характерным несоответствием качества и направле-

ний профессиональной подготовки потребностям работодателей и личным потребностям, низкой престижностью рабочих профессий определены новые приоритеты государственной политики в сфере профессионально-технического образования для обеспечения гибкости, мобильности и оперативного реагирования на изменения рынка труда, привлечения инвестиций в развитие образовательной сферы, содействия взаимовыгодному социальному партнерству учебных заведений, работодателей и органов государственной власти. Обсуждены причины неэффективного использования Украиной потенциала по обеспечению конкурентоспособности высшего образования и определены перспективы дальнейшего его реформирования.

Ключевые слова: образование, общее образование, профессионально-техническое образование, высшее образование, качество образовательных услуг, конкурентоспособность образования, экономический рост, образовательная реформа.

ANNOTATION

The level and quality of education is an important factor for influencing Ukraine's overall global competitiveness. Despite the fact that Ukraine is characterized by a high share of the population with higher education, which is reflected in the UNDP Human Development Index Ranking, first of all, in terms of educational component: adult literacy rate (15 years old and above), educational enrollment rate (cumulative share of students) and education index, the low quality level of education is proved, which influences the rating of competitiveness of the domestic economy. The analysis of quantitative and qualitative parameters of educational services in Ukraine is carried out. Problems in the school education system, directions of secondary education reform and improvement of school education are analyzed and identified. The importance of industry-specific education is emphasized, first of all, through the interaction of general secondary and vocational (vocational-technical) education. Due to the important mismatch of quality and directions of vocational training to the needs of employers and personal needs, and to low prestige of the blue collar professions,

new priorities of the state policy in the field of vocational education were determined in order to provide flexibility, mobility and prompt response to changes in the labor market, to attract investment in its development, promotion of mutually beneficial social partnership among educational institutions, employers and public authorities. The reasons for the inefficient use of potential of Ukraine for ensuring the competitiveness of higher education are substantiated and the prospects for its further reform are determined. The situation of higher education institutions is estimated, taking into account international and national ratings. As conducting educational reform and improving the competitiveness of educational services require adequate funding, the structure and dynamics of financing educational services are analyzed on level and the main problems and ways of their elimination are substantiated. The need to improve the system of motivation of scientific and pedagogical staff was emphasized.

Key words: education, general education, vocational education, higher education, quality of educational services, competitiveness of education, economic growth, educational reform.

Постановка проблеми. В умовах посилення процесів глобалізації економік країн світу та інформатизації всіх сфер суспільного життя особливого значення набувають проблеми підвищення конкурентоспроможності національної освіти. Пошук шляхів і розроблення механізму підвищення конкурентоспроможності України на ринку освітніх послуг вимагає аналізу та обґрунтування найважливіших проблем цієї сфери.

Особливої уваги вимагає проблема впливу освіти на економічне зростання, оскільки 70% ВВП обумовлюється науково-технічним прогресом та інноваціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова література презентує ґрунтовні дослідження системи освіти, її впливу на економічне зростання країни. Питанням узгодженості фахової підготовки і потреб ринку, забезпечення якості освіти присвячені роботи О. Левченко, І. Царенко, П. Кааянд, М. Барат, Р. Дайсон, Н. Авшенюк, А. Антошкіна, І. Каленюк, А. Колот, Е. Лібанова, І. Манцуров, М. Носуліч, Т. Полухтович, О. Грішнова, У.Я. Садова. Такі автори, як А. Амоша, А. Колот, Л. Федулова та інші, акцентують увагу на питаннях підвищення конкурентоспроможності вищої освіти в умовах глобалізаційних процесів ХХІ століття; А. Павленко, Л. Антонюк, Д. Ільницький, І. Карзун розглядають проблеми формування інноваційної моделі вищої освіти та ефективності державного її регулювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зміни, які характеризують динамічний розвиток системи освіти, вимагають подальших досліджень проблем якості освітніх послуг на всіх рівнях із метою забезпечення високого рівня ефективності здійснюваних в освіті реформ.

Цілі статті. Мета статті – на основі аналізу кількісних і якісних параметрів вищої і професійно-технічної освіти виявити ступінь відповідності компетентнісних характеристик випускників потребам роботодавців, виявити проблеми в системі шкільної освіти з метою реалізації профільного спрямування системи

освіти та забезпечення ефективності її реформування на рівні шкільної, професійної і вищої, а також виявлення можливих напрямів підвищення конкурентоспроможності освітньої діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Економіка може зростати виключно за умов підвищення рівня освіченості працівників, задіяних у процесі суспільного виробництва. За результатами оцінок експертів, у економічно розвинених країнах у середньому 60% приросту національного доходу досягається за рахунок підвищення освітнього рівня населення та приросту знань. Результати досліджень А. Меддісона доводять пряму залежність між динамікою економічного розвитку країн і рівнем освіченості населення: збільшення видатків на освіту на 1% спричиняє збільшення ВВП країни на 0,35% [1, с. 37–43]. Ріст освіченості підвищує суспільну ефективність виробництва, зокрема, збільшення середньої освіти на 1 рік підвищує виробництво продукції на душу населення на 6%; щорічний приріст людського капіталу на 1% у вищій освіті забезпечує збільшення темпів росту ВВП на душу населення на 5,9% [2]. Ці дані підтверджені дослідженнями Організації соціального і економічного розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), згідно з якими збільшення освіченості населення на 1 академічний рік забезпечує приріст економіки в країнах OECD на 5% у короткостроковому періоді та на 2,5% – у довгостроковому [3]. Крім того, рівень і якість освіти є важливим фактором впливу на рівень загальної глобальної конкурентоспроможності України.

Для України характерною є висока частка населення з вищою освітою (99,7%), що відображено в рейтингу індексу людського розвитку ПРООН, насамперед щодо освітнього складника: рівня грамотності дорослого населення (віком від 15 років), сукупного коефіцієнта охоплення населення навчанням (сукупної частки учнів) та індексу освіченості [4]. Така ситуація відповідає потребам сучасної української економіки у працівниках, здатних виконувати найскладніші завдання, бути гнучкими, готовими удосконалюватися. За період 2015–2019 рр. спостерігається тенденція до збільшення частки населення як і з вищою, так і з професійно-технічною освітою (табл. 1).

Проте оцінювання глобальної конкурентоспроможності передбачає не тільки кількісні характеристики, а насамперед якісні. Міжнародні рейтинги виходять із рівня зарахування до середніх шкіл та вишів, а також якості освіти відповідно до потреб бізнес-середовища. Особливе місце у рейтингах займає наявність можливостей для навчання співробітників, враховуючи нагальність професійного росту.

Освіта в Україні об'єднує дошкільну, повну загальну середню, позашкільну, спеціалізовану, професійну (професійно-технічну), фахову передвищу, вищу освіту та освіту дорослих, у тому

Таблиця 1

Частка населення із різними рівнями освіти

Роки	2015	2016	2017	2018	2019
Загальна кількість населення у млн. ос., яка рівна 100%	42,9	42,8	42,6	42,4	42,2
Частка населення (%) у віці 22 роки і старші, яке має повну вищу освіту	27,7	27,2	27,2	27,3	27,7
Частка населення (%) у віці 21 рік і старші, яке має базову вищу освіту	1,6	1,4	1,5	1,4	2,9
Частка населення (%) у віці 20 років і старші, яке має неповну вищу освіту	21	21,1	21,8	21,1	20,8
Частка населення (у %) у віці 18 років і старші, яке має професійно-технічну освіту	21,4	22,7	22,5	22,3	22,8
Частка населення (%) у віці 18 років і старші, яке має повну загальну середню освіту	20	19,9	19,2	20,5	22,8
Частка населення (%) у віці 16 років і старші, яке має базову загальну середню та початкову загальну освіту	11	10,5	10,5	9,6	9,1
Частка населення (%) у віці 6 років і старші, яке не має початкової загальної освіти та неписьменні	5,2	5,6	5,6	5,7	5,8

Джерело: сформовано на основі джерела [5]

числі післядипломну [6]. З 2020 року українські коледжі та технікуми почнуть надавати фахову передвищу освіту, що передбачено проектом закону «Про фахову передвищу освіту» [7].

Аналіз даних щодо діяльності загальноосвітніх навчальних закладів (табл. 2) показав суттєве зменшення кількості шкіл: починаючи з 1991 р. їхня кількість зменшилась майже на 5 тис. Особливо активно школи закривалися у 2013/2014 навчальному році (276 шкіл), у 2014/2015 н. р. (214), у 2015/2016 (234) та у 2016/2017 (241).

Як видно з аналізу, починаючи з 90-х років в Україні суттєво зменшилась кількість шкіл та учнів: за період 1991/1992 н. р. до 2017/2018 н. р. зменшення кількості шкіл становило 5,7 тис., а чисельності школярів – 3,202 млн осіб. Паралельно скоротилась і чисельність учителів (на 102 тис.). Відбулося зменшення кількості учнів у розрахунку на одного вчителя: із 13 ос. у 1990/1992 н. р. до 9 у 2017/2018 н. р., що є значно меншим показником, ніж у більшості розвинених країн світу. Це пояснюється значним, майже удвічі, скороченням чисельності учнів порівняно із темпами скорочення чисельності вчителів. За аналізований період їхня чисельність зменшилась на 18,8%, тоді як кількість учнів – на 45,1%. Безумовно, така негативна динаміка

зумовлена анексією АР Крим, де на початок 2013/2014 н. р. знаходилось 3% шкіл України, у яких навчалося 4,3% учнів та працювало 3,7% учителів. Крім того, слід врахувати події на сході України, за рахунок чого частка шкіл, учнів і вчителів зменшилась із 5,7% українських шкіл, 8% учнів і 6,4% вчителів до 3,2%, 4% та 3,4% відповідно у Донецькій області та із 3,6%, 4% та 3,6% до 1,8%, 1,4% відповідно у Луганській області. Окрім того, зменшення чисельності шкіл певною мірою зумовлене закриттям сільських некомплектних шкіл і переведенням учнів до інших населених пунктів.

Та, незважаючи на таку динаміку, в Україні активно продовжується освітня реформа, засадничі принципи якої визначені Законом України «Про освіту».

Процеси децентралізації та необхідність підвищення якості освіти зумовили створення опорних шкіл. Їх організація насамперед сприяє реалізації рівного доступу до якісної освіти дітей із сільських місцевостей, а також посиленню впливу громад на найважливіші сторони сільського життя. Організація опорних шкіл є одним із елементів реорганізації шкільної системи, серед яких треба ще виділити створення освітніх округів і філій. Кількість опорних шкіл в Україні збільшилась із 137 у 2016 р. (коли вони

Таблиця 2

Показники середньої освіти в Україні за 199–2017 роки

Показник	1991/92 н. р.	2014/15 н. р.	2015/16 н. р.	2016/17* н. р.	2017/18* н. р.	Абсолютна зміна порівняно із 1991/92 н. р.
Чисельність середніх загальноосвітніх шкіл, тис.	21,9	17,6	17,3	16,9	16,2	-5,7
Кількість учнів, млн ос.	7,102	3,757	3,783	3,846	3,9	-3,202
Кількість вчителів, тис. ос.	543	454	444	438	441	-102
Середня кількість учнів на 1 вчителя	13	11	8	8	9	-4

*без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та зони проведення АТО

Джерело: сформовано на основі джерела [8]

з'явилися уперше) до 530, із яких в об'єднаних територіальних громадах – 224. Загалом число опорних шкіл збільшилось на 280% [9].

Відповідно до Закону України «Про освіту», «Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» від 23 листопада 2015 року № 1393-р та інших нормативно-правових актів активно впроваджується інклюзивна освіта, спрямована на реалізацію конституційного права дітей з особливими потребами на якісну освіту, їхній всебічний розвиток та інтеграцію у суспільне життя. За 2016–2018 рр. збільшилося число шкіл з інклюзивним навчанням з 1518 у 2016/17 н. р. до 2620 закладів у 2017/18 н. р., тобто на 73%, а чисельність учнів з особливими потребами, які навчаються в інклюзивних класах, збільшилася на 72%, а за період 2013/14 н. р. до 2017/18 н. р. – у 3,4 раза [9].

Проведення освітньої реформи та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної школи вимагають відповідного фінансування. Обсяги видатків зведеного бюджету України на загальну середню освіту відображені в таблиці 3.

За весь аналізований період спостерігається зростання обсягів видатків зведеного бюджету України на загальну середню освіту у номінальному вираженні, яке становило 49,1 млрд. грн. (139%). Проте аналіз видатків на освіту у фіксованих цінах 2010 р. доводить, що вони зменшувалися і лише у 2017 р. досягли рівня 2010 року. Левова частка видатків на загальну середню освіту припадає на оплату праці учителів (67,9–81,2%). У 2017 році зростання заробітної плати освітян становило 155,4% порівняно із 2016 р., а у загальній середній освіті – 161,1% [11], що значно перевищує темпи зростання заробітних плат у галузях національної економіки. Кроки держави щодо підвищення оплати праці в освіті є ефективним засобом підвищення мотивації педагогів до якісної професійної діяльності, підвищення рівня кваліфікації. Тому у програмі міністерства освіти і науки одним із завдань є підвищення мінімального посадового окладу працівників освіти. Якщо у 2019 році він становив 1,73 прожиткових мінімуми, то у 2020 році він становитиме 2,5 прожиткових мінімуми, у 2021 році – 3, у 2022 році – 3,5,

у 2023 році – 4 прожиткових мінімуми. При цьому передбачено підвищення зарплати кожної наступної категорії на 10% [12].

Ефективність проведення реформ у сфері загальної середньої освіти відображається у якісних її параметрах. У цьому контексті Україна долучається до міжнародних досліджень якості освіти, серед яких виділяється PISA. Дослідження PISA (Programme for International Student Assessment) розроблено за ініціативою Організації економічного співробітництва і розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD). Україна разом із 81 країнами бере участь у цьому проекті, який розпочався 2015 р. [13]. Результати оцінювання та програма PISA дозволяють впроваджувати у вітчизняну освіту найкращий міжнародний досвід, удосконалювати систему середньої освіти у напрямі розвитку компетентнісного підходу до навчання. Програма PISA орієнтована на розроблення рекомендацій управлінцям щодо політики в освіті, оскільки метою PISA є не тільки оцінювання предметних компетентностей, а й визначення найвагоміших чинників впливу на знання у світі. Впровадження останніх в освітні стандарти та програми сприяє не тільки впровадженню світового досвіду з урахуванням національних особливостей, а й підвищенню конкурентоздатності вітчизняної освіти. Особливою гостротою ця проблема набуває в країнах із старіючою нацією, що характерно для України. Забезпечити стабільні і високі темпи економічного зростання за умов збільшення чисельності людей похилого віку на одного працюючого дуже складно. Тому формування у молоді необхідних знань і умінь під час шкільного навчання підвищить їхні шанси на вигідне працевлаштування, бути успішним впродовж трудового періоду.

Важливим напрямом підвищення якості освіти є профільне спрямування процесу навчання. Слід підкреслити, що для українського ринку характерною є невідповідність якості та напрямів професійної підготовки потребам роботодавців та особистим потребам; низькою залишається престижність робітничих професій. Державна політика щодо питань професійно-технічної освіти має бути спрямована на забез-

Таблиця 3

Обсяги видатків зведеного бюджету України на загальну середню освіту (у цінах 2010 р.)

Показники	Роки								
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	
Обсяги видатків зведеного бюджету України на загальну середню освіту у цінах 2010 р., млрд грн.	32,9	33,7	40,7	42,2	32,4	26,5	26,8	35,2	
Номінальні обсяги видатків зведеного бюджету України на загальну середню освіту, млрд. грн.	-	35,2	42,5	44,2	42,4	49,7	56,5	84,3	
Зміна обсягу видатків зведеного бюджету України на загальну середню освіту в цінах 2010 року щодо попереднього року, %	-	102,5	120,9	103,6	76,9	81,7	101,3	131,3	

Джерело: складено на основі [10; 11]

печення гнучкості, мобільності та оперативного реагування на зміни ринку праці, залучення інвестицій у її розвиток, сприяння взаємовигідному соціальному партнерству закладів освіти, роботодавців та органів державної влади. З метою забезпечення ефективності професійно-технічної освіти (ПТО), мобільності й автономності освітньої діяльності навчальних закладів створюється єдиний освітній простір сфери професійної освіти та ринку праці. Формування останнього означає ефективну інтеграцію таких форм навчання, як: профільна середня освіта, первинна професійна підготовка, навчання на виробництві, здобуття часткових кваліфікацій, підвищення кваліфікації та перепідготовка, наскрізні програми у закладах освіти, підготовка педагогічних кадрів для професійного навчання, визначення професійних кваліфікацій, інформальна/самоосвіта впродовж життя.

Відповідно до Плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та проекту концептуальних засад реформування ПТО «Сучасна професійна освіта» в Україні розпочато реструктуризацію професійно-технічних закладів освіти шляхом приєднання малокомплектних закладів (з контингентом учнів менше 300 осіб) до потужніших та укомплектованих навчальних закладів. У зв'язку із цим кількість професійно-технічних закладів у 2017 р. порівняно із 2015 р. зменшилась на 42 н. з., тобто, на 5,3%, а чисельність учнів у цих навчальних закладах зменшилась на 11,4%. Це зумовлено, з одного боку, демографічною ситуацією в Україні, а з іншого – залежить від державного замовлення, яке створює профіцит юридичних та економічних спеціальностей та паралельно руйнує дійсно потрібні суспільству професії, роблячи їх платними у навчанні та низько оплачуваними у роботі. Як наслідок, виникає проблема зайнятості випускників. Наприклад, середній рівень зайнятості випускників у Львівській області

становить 77%, частка осіб, працевлаштованих за фахом, – 81%. На умовах офіційної, задекларованої праці зайнято 79% випускників, 95% з них працюють у статусі найманого працівника протягом першого року після завершення навчання. Середній рівень доходу випускника від найманої праці становить 7000 грн. Найвищі показники доходів демонструють електрогазоварники, слюсарі з ремонту колісних транспортних засобів, кухарі. Рівень задоволення випускників якістю здобутої робітничої професії у ЗПТО становить майже 92%. Найвищий рівень працевлаштування за фахом, за оцінками випускників, зафіксовано для офіціантів, барменів, кухарів, кравців, закрійників, перукарів, слюсарів з ремонту колісних транспортних засобів [14].

Важливість розвитку і реформування профтехосвіти зумовлена і тим, що вона виконує важливу соціальну функцію. Система закладів професійно-технічної освіти спрямована на захист особливо вразливих категорій молодих людей, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківської опіки, дітей із неблагополучних та малозабезпечених сімей, тих, які мають одного з батьків. Впродовж 2011–2017 рр. частка таких дітей у професійно-технічних закладах становила 4,4–4,7% від загального контингенту, а осіб з інвалідністю – 1,4–1,7%, це 5,3 тис. осіб. Сьогодні створюються умови для інклюзивної освіти, гендерної рівності для всіх здобувачів професійних кваліфікацій. У навчальні процеси запроваджуються найсучасніші інформаційно-технічні засоби, онлайн-навчання, електронні підручники, мультимедійні засоби, створюються професійно-виробничі кластери, платформи для стартапів, високотехнологічні навчально-практичні центри і лабораторії.

Україна має значний потенціал щодо розвитку вищої освіти, науки і техніки. За індексом глобальної конкурентоспроможності у

Таблиця 4

Позиції України за складниками «Вища освіта і професійна підготовка» в індексі глобальної конкурентоспроможності

Індекс глобальної конкурентоспроможності (позиції України за складовими)	2014–2015 рр. (144 країни)	2015–2016 рр. (140 країн)	2016–2017 рр. (138 країн)	2017–2018 рр. (137 країн)
	76	79	85	81
Вища освіта і професійна підготовка	40	34	33	35
Частка освіти	14	14	11	16
– зарахування до закладів середньої освіти	41	39	53	51
– зарахування до закладів вищої освіти	13	14	11	16
Якість освіти	65	46	46	49
– якість освітньої системи	72	54	56	56
– якість математичної та природничої освіти	30	38	27	27
– якість шкіл менеджменту	88	87	93	88
– доступ до Інтернету в школах	67	44	35	44
Навчання за місцем роботи	88	74	85	79
– доступність спеціалізованих науково-дослідних і навчальних закладів	84	78	77	68
– ступінь підготовки персоналу	92	74	94	88

Джерело: складено на основі [15]

2017–18 роках Україна посіла 81 позицію, покращивши її порівняно із попереднім періодом. При цьому за рівнем конкурентоспроможності освіти позиція України є дещо кращою (35 місце серед 137 країн) (табл. 4).

Треба відмітити, що є суттєва різниця щодо кількісних і якісних параметрів освіти у цьому рейтингу. Так, за рівнем охоплення вищою освітою Україна у 2017–2018 рр. займає 16 місце, а за якістю освітньої системи – 56. Трохи кращою є її позиція за якістю математичної та природничої освіти (27 місце). Проте за якістю шкіл менеджменту – лише 88 місце, доступом до Інтернету в школах – 44 місце. Низькими є позиції України за навчанням за місцем роботи (79) (див. табл. 4). Оцінка позиції України за складниками «Вища освіта і професійна підготовка» характеризується стабільним покращенням. Та, незважаючи на це, можна сказати, що Україна неефективно використовує свій потенціал щодо забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти.

Покращення якості вищої і професійно-технічної освіти значною мірою залежить від її фінансування. Законодавчо закріплено, що держава має забезпечити загальні асигнування на освіту в розмірі не менше 7% ВВП за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством.

Упродовж 2010–2016 рр. спостерігалася тенденція до скорочення частки видатків зведеного бюджету України на освіту як щодо обсягу ВВП (з 7,4% у 2010 р. до 5,4% у 2016 р.), так і щодо обсягу видатків зведеного бюджету України (з 21,1% у 2010 р. до 15,5% у 2016 р.) (рис. 1) [9].

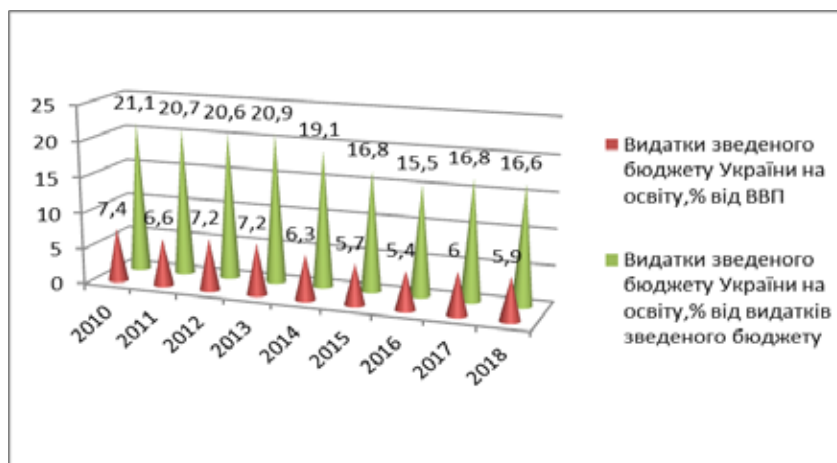

Рис. 1. Видатки зведеного бюджету України на освіту у 2010–2018 рр.

Найбільша частка видатків зведеного бюджету на освіту у 2014–2017 рр. припадала на загальну середню освіту (42,4–47,4%) (рис. 2). Крім того, суттєвими є частки видатків на вищу (21,8–28,3%) та дошкільну освіту (15,2–15,9%). Упродовж 2014–2018 рр. спостерігається тенденція до суттєвого збільшення частки видатків Зведеного бюджету України на загальну середню освіту (з 42,4% у 2014 р. до 48,0% у 2018 р.). Це відбувається на тлі зниження частки видатків на вищу освіту (з 28,3% у 2014 р. до 21,8% у 2017 р.) [9].

В Україні близько десятиліття тому розпочато роботу з упровадження положень Мадридського міжнародного плану дій із проблем старіння населення. Згідно з ним реалізується принцип навчання людей старшого віку впродовж всього життя та підтримка їхніх фізичних, психологічних і соціальних здібностей. Серед основних завдань інноваційної для України програми «Університети третього віку» – сприяння інтелектуальній, психічній, соціальній, фізичній активізації осіб старшої вікової групи через усебічний розвиток людини в пенсійному

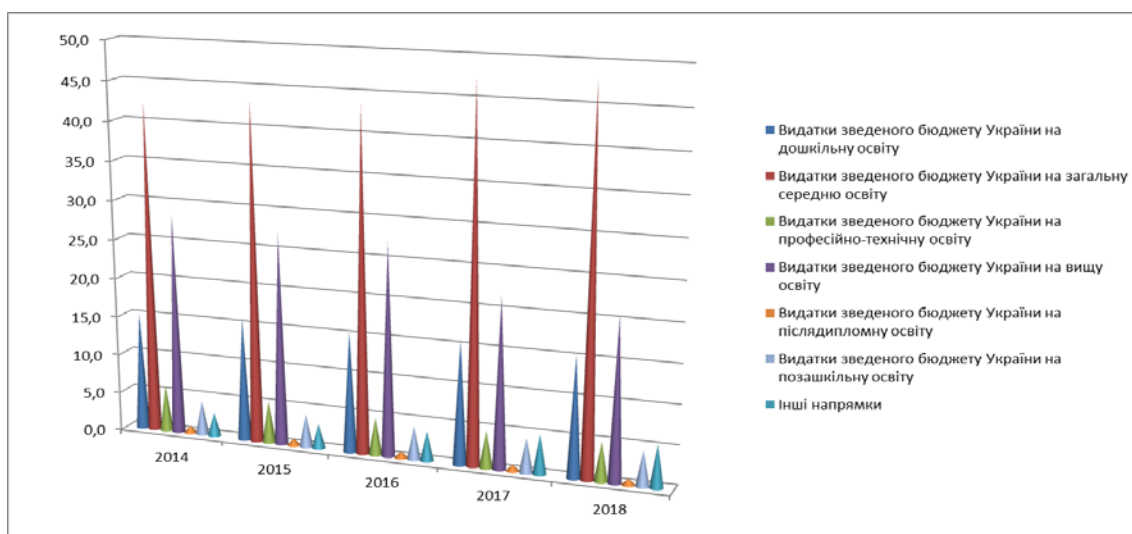

Рис. 2. Видатки зведеного бюджету України за рівнями освіти у 2014–2018 рр. (% від видатків зведеного бюджету України на освіту)

віці, популяризацію освітянських ініціатив, допомогу старшим людям в адаптації до сучасних умов життя через оволодіння новими сучасними знаннями, реінтеграцію населення похилого віку в активне життя суспільства, формування принципів здорового способу життя в похилому віці. За даними Міністерства соціальної політики, в Україні нині функціонує понад 300 закладів такого типу, і понад 25 тисяч слухачів уже розширили свій світогляд, закінчивши університети третього віку [16].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Економічний розвиток найуспішніших країн світу доводить, що визначальним чинником економічного зростання є рівень конкурентноздатності та якості вищої освіти. Близько 70–90% ВВП визначається рівнем НТП та інновацій у економіці, а у економічно розвинених країнах близько 60% приросту НД визначається приростом рівня освіти і знань громадян [17].

Освіта здійснює активний вплив на економічне зростання, оскільки:

1) Зростання освіченості працівників забезпечує зростання продуктивності їхньої праці, про що свідчить відповідність між рівнем освіти й оплати праці, підтверджена статистичними даними [18].

2) Підвищення освіченості сприяє гнучкості, розвиває ділові навички і підприємливість працівників. У західній літературі це називають «розподільчим ефектом освіти», суть якого полягає у здатності приймати оптимальні і раціональні рішення.

3) Освіта розвиває здатність до сприйняття нових ідей і технічних розробок, що прискорює їх запровадження у виробництво і сприяє економічному зростанню.

Враховуючи вагомий вплив якості освіти на динаміку національного зростання та рівень конкурентоспроможності країни, подальших досліджень і практичного втілення потребують питання поглиблення співпраці закладів освіти, науки і бізнесу; обґрунтування механізмів забезпечення відповідності компетентностей і фаху випускників потребам ринку і роботодавців; удосконалення системи фінансування як закладів освіти, так і науково-дослідної їхньої діяльності, посилення ролі місцевих органів влади в управлінні освітою; підвищення ефективності від міжнародної співпраці в освітній сфері; впровадження інноваційної моделі освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Dynamic Forces in Capitalist Development / Maddison A. Oxford: Oxford University Press, 1991. 349 p.
2. B. Sianesi, J. van Reenen. Отдача от образования: обзор эмпирической макроэкономической литературы. *Journal of Economic Surveys*. 2002. Март.
3. Лукичев Г. США и Европейский Союз: конкуренция в образовании и исследованиях. *В мире науки*. 2003. № 10. С. 18–19.
4. Поручник А.М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі : монографія. К. : КНЕУ, 2008. 352 с.

5. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. Київ, 2018. Веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_sdhdh2018pdf.pdf (дата звернення: 01.02.2020).
6. Про освіту : Закон України від 18.12.2019 № 392-IX Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.01.2020).
7. З 2020 року українські коледжі та технікуми почнуть надавати фахову передвищу освіту: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/z-2020-roku-ukrayinski-koledzhi-ta-tehnikumi-pochnut-nadavati-fahovu-peredvishchu-osvitu> (дата звернення: 22.01.2020).
8. Освіта в цифрах: як змінилася кількість шкіл за останні роки URL: <http://nus.org.ua/news/osvita-v-tsyfrah-yak-zminylas-kilkist-shkil-za-ostanni-roky/> (дата звернення: 15.02.2019).
9. Освіта в Україні: базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyny-byuleten.pdf> (дата звернення: 15.02.2019).
10. Державна казначейська служба України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477> (дата звернення: 15.02.2019).
11. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.02.2019).
12. Зарплата всіх освітян зросте від 20% до 70% вже 2020 року: веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zarplata-vsikh-osvityan-zroste-vid-20-do-70-vzhe-2020-roku> (дата звернення: 25.01.2020).
13. Т. Вакулєнко, С. Ломакович. PISA 2018: що отримає Україна? 2016. URL: <http://education-ua.org/ua/porivnyalnapedagogika/818-pisa-2018-shcho-otrimae-ukrajina> (дата звернення: 12.02.2019).
14. На Львівщині провели широкомасштабне дослідження якості професійної освіти. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=49587> (дата звернення: 28.01.2020).
15. Позиція України в рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> (дата звернення: 12.01.2020).
16. Освіта людей третього віку як засіб соціальної адаптації та інтерпації. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/pedalm_2016_32_39.pdf (дата звернення: 27.01.2020).
17. Исаков У.М. Рост экономики через качественное образование. URL: <https://articlekz.com/article/13764> (дата звернення: 15.02.2019).
18. Освіта як чинник людського розвитку і економічного зростання України / О.А. Грішнова *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1–2. С. 93–101. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11836> (дата звернення: 14.02.2019).

REFERENCES:

1. Dynamic Forces in Capitalist Development / Maddison A. Oxford: Oxford University Press, 1991. 349 p.
2. Sianesi, B., & Van Reenen, J. The Returns to Education: A Review of the Macro-Economic Literature. *Journal of Economic Surveys*. 2002. March.
3. Lukichev G. (2003) SShA i Evropeyskiy Soyuz: konkurentsia v obrazovanii i issledovaniyakh [USA and the European Union:

- competition in education and researches]. In the world of science, vol. 10, pp. 18–19.
4. Poruchnyk A.M. (2008) Nacionalnyj interes Ukrainy: ekonomichna samodostatnistj u globalnomu vymiri [National interest of Ukraine: economic self-sufficiency in the global dimensions]. K.: KNEU, p. 352. (in Ukrainian)
  5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) Socialjno-demografichni kharakterystyky domoghospodarstv Ukrainy u 2018 roci (za danymy vybirkovogho obstezhennja umov zhyttja domoghospodarstv Ukrainy) [Socio-demographic characteristics of households of Ukraine in 2018 (according to the selective survey of household living conditions of Ukraine)]. Statistics. Kyiv. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_sdhd2018.pdf (accessed 1.02.2020).
  6. On education The Law of Ukraine as of 18.12.2019 № 392-IX. Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (accessed 12.01.2020).
  7. Z 2020 roku ukrajinski koledzhi ta tekhnikumy pochnutj nadavaty fakhovu peredvyshhu osvitu [From 2020, Ukrainian colleges and technical schools will begin to provide professional pre-graduate education]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/z-2020-roku-ukrayinski-koledzhi-ta-tehnikumi-pochnut-nadavati-fahovu-peredvishchu-osvitu> (accessed 22.01.2020). (in Ukrainian)
  8. Osvita v cyfrakh: jak zminylasj kiljistik shkil za ostanni roky [Education in Figures: how the number of schools in recent years has changed]. Available at: <http://nus.org.ua/news/osvita-v-tsyfrah-yak-zminylas-kilkist-shkil-za-ostanni-roky/> (accessed 15.02.2019). (in Ukrainian)
  9. Osvita v Ukraini: bazovi indykatory. Informacijno-statystychnyj byuletenj rezuljtativ dijaljnosti ghaluzi osvity u 2017/2018 n.r. [Education in Ukraine: basic indicators. Information-Statistical Bulletin of the results of the field of education in 2017/2018]. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiy-niy-byuleten.pdf> (accessed 15.02.2019). (in Ukrainian)
  10. The State Treasury service of Ukraine. Available at: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477> (accessed 15.02.2019).
  11. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 15.02.2019).
  12. Zarplata vsikh osvitjan zroste vid 20% do 70% vzhe 2020 roku: veb-sajt [Salaries of all educators will increase from 20% to 70% already in 2020: website]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/zarplata-vsih-osvityan-zroste-vid-20-do-70-vzhe-2020-roku> (accessed 25.01.2020). (in Ukrainian)
  13. T. Vakulenko, S. Lomakovych (2016) PISA 2018: shho otrymaje Ukrainajna? [PISA 2018: What will Ukraine get?]. Available at: <http://education-ua.org/ua/porivnyalna-pedagogika/818-pisa-2018-shcho-otrimae-ukrajina> (accessed 12.02.2019). (in Ukrainian)
  14. Na Ljvivshhyni provely shyrokomasshtabne doslidzhennja jakosti profesijnoji osvity [The Lviv region conducted a large-scale study of the quality of professional education]. Available at: <https://loda.gov.ua/news?id=49587> (accessed 28.01.2020). (in Ukrainian)
  15. Pozycja Ukrainy v rejtynghu krajyn svitu za Indeksom globalnoji konkurentospromozhnosti 2017-2018 [Ukraine's position in the world rankings according to global Competitiveness Index 2017–2018]. Available at: <http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-rejtyngu-krajyn-svitu-za-indeksom-globalnoji-konkurentospromozhnosti-2> (accessed 12.01.2020).
  16. Osvita ljudej tretjogho viku jak zasib socialjnoji adaptaciji ta integraciji [Educating people of the Third Age as a means of social adaptation and integration]. Available at: file:///C:/Users/User/Downloads/pedalm_2016_32_39.pdf (accessed 27.01.2020). (in Ukrainian)
  17. Iskakov U.M. Rost ekonomiki cherez kachestvennoe obrazovanie [Growing the economy through quality education]. Available at: <https://articlekz.com/article/13764> (accessed 15.02.2019). (in Russian)
  18. Ghrishnova O.A. (2004) Osvita jak chynnyk ljudskogho rozvytku i ekonomichnogho zrostannja Ukrainy [Education as a factor of human development and economic growth of Ukraine]. *Demography and social economy*, vol. 1–2., pp. 93–101. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11836> (accessed 14.02.2019). (in Ukrainian)

УДК 338.436(477)

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-11>**Шарко І.О.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва***Sharko Inna***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of management and administration,
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaiev*

РОЛЬ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

THE ROLE AND TRENDS OF THE AGRICULTURAL INDUSTRY DEVELOPMENT OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

Мета статті полягає у визначенні ролі та тенденцій розвитку сільськогосподарської галузі України протягом останнього десятиріччя; виявленні перешкод і можливостей її подальшого зростання на інноваційній основі. Визначена роль галузі сільськогосподарства в економіці країни за динамічними показниками її частки у валовій доданій вартості, в експорті, вартості основних засобів і капітальних інвестиціях, оцінку здійснено з урахуванням інфляційного фактора. Розглянуті специфічні ризи інноваційного процесу в сільському господарстві. Узагальнені чинники, що стримують розвиток сільськогосподарської галузі загалом та інноваційного процесу в ній зокрема. Виділені першочергові та стратегічні напрями розвитку сільського господарства на інноваційній основі, а також напрями державної підтримки такого розвитку.

Ключові слова: економіка, інноваційний розвиток, динаміка, сільськогосподарське виробництво, державна підтримка.

АННОТАЦИЯ

Цель статьи заключается в определении роли и тенденций развития сельскохозяйственной отрасли Украины в течение последнего десятилетия; выявлении препятствий и возможностей ее дальнейшего роста на инновационной основе. Определена роль отрасли сельского хозяйства в экономике страны по динамическим показателям ее доли в валовой добавленной стоимости, в экспорте, стоимости основных средств и капитальных инвестициях, оценка осуществлена с учетом инфляционного фактора. Рассмотрены специфические черты инновационного процесса в сельском хозяйстве. Обобщены факторы, сдерживающие развитие сельскохозяйственной отрасли в целом и инновационного процесса в ней в частности. Выделены первоочередные и стратегические направления развития сельского хозяйства на инновационной основе, а также направления государственной поддержки такого развития.

Ключевые слова: экономика, инновационное развитие, динамика, сельскохозяйственное производство, государственная поддержка.

ANNOTATION

The purpose of the article is to identify the role and tendencies of development of the Ukrainian agricultural sector over the last decade; identify obstacles and opportunities for its further growth on an innovative basis. The role of the agricultural sector in the economy of the country by the indicators of its share in the gross value added, in exports, the value of fixed assets and capital investment is determined. Using the graphical method, comparison, as well as the method of equalization of the dynamic series, the tendency of the development of the industry with the consideration of the inflation factor and without it was made. The specific

features of the innovation process in agriculture are considered, taking into account the variety and purpose of scientific and technological developments, the dependence of agricultural production on natural conditions and processes, the shortage of skilled personnel. Generalized factors that impede the development of the agricultural sector as a whole and the innovation process in it in particular in terms of commercialization, efficiency of management, financing, legal structure and innovation infrastructure. The reasons for the low demand of agricultural producers for scientific and technical and knowledge-intensive products are identified, as well as the sources of financing of innovation-investment projects in the industry. By comparing the dynamics of the value of agrarian producers' fixed assets and the amount of capital investments in the agrarian sector, the tendencies of its equipment as a material basis of innovative development have been established. Areas of agricultural development on an innovative basis are highlighted, taking into account the possibility of their realization in the near and distant future. The directions of state support of innovation and investment development of agrarian industry are presented, taking into account national macroeconomic features, national tax legislation, legislation in the sphere of regulation of innovative activity, as well as specifics of realization of state policy in the country.

Key words: economy, innovative development, dynamics, agricultural production, state support.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Економічний розвиток є однією із центральних проблем економічної науки і практики як на рівні окремих ринкових агентів, так і на макро-, і глобальному рівнях. Дослідження природи економічного зростання, керування ним у різних галузях, в тому числі і в сільському господарстві, уже традиційно ґрунтується на математичних моделях та емпіричному аналізі зростання. Автори теорії інституційної економіки досить переконливо обґрунтували ідею всебічної залежності економічного розвитку від усіх сфер діяльності суспільства. Таким чином, досліджуючи тенденції розвитку навіть окремої галузі, а не національної економіки загалом, ми маємо враховувати низку чинників як економічної природи, так і суто соціальні, політичні тощо.

Незважаючи на унікальність умов функціонування кожної соціально-економічної систе-

ми (чи то підприємства, чи то галузі, чи національної економіки), не можна ігнорувати певних спільних закономірностей, які супроводжують процес їхнього розвитку. У сучасному світі, коли темпи науково-технічного прогресу прискорюються в геометричній прогресії, найбільш помітний вплив на розвиток економіки чинять інновації. Причому незалежно від того, хто ініціює інноваційний процес (чи то держава, чи підприємці), саме інноваційна активність визначає майбутній рівень розвитку економічної системи. Безальтернативність інноваційного шляху розвитку економіки України визнана як на науково-практичному, так і на законодавчому рівнях [1; 3; 23, с. 5].

Сільське господарство, будучи однією з центральних галузей економіки країни, має також орієнтуватися на інноваційну модель розвитку. Як слушно зазначив М.І. Грицаєнко у монографічному дослідженні, «практична реалізація переходу до інноваційної моделі розвитку економіки має особливе значення для аграрної сфери» [4, с. 7]. У Державній цільовій програмі розвитку українського села закріплено, що розвиток аграрної сфери повинен забезпечуватися «шляхом інноваційно-інвестиційного зміцнення матеріально-технічної бази аграрного сектору, впровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій» [5, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблеми економічного розвитку агропродовольчого сектору, а також інновацій як чинника такого розвитку досліджувалися багатьма авторами, серед яких слід виділити праці М.І. Грицаєнка, О.І. Гуророва, С.І. Дем'яненка, П.М. Макаренка, Л.І. Михайлової, О.В. Олійника, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, Д.В. Шияна, О.Г. Шпикуляка, О.В. Шубравської та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Незважаючи на суттєві напрацювання в означеному напрямі, вимагають подальшого дослідження сучасний стану і тенденції розвитку агропродовольчого сектору економіки, оскільки умови функціонування галузі змінюються досить динамічно. Потребують обґрунтування (уточнення) підходи до управління розвитком агропродовольчого сектору на інноваційній основі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета нашого дослідження – виявлення ролі та тенденцій розвитку сільськогосподарської галузі України протягом останнього десятиріччя; виявлення перешкод і можливостей подальшого зростання на інноваційній основі.

Виклад основного матеріалу досліджень із поглибленим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Агропромисловий комплекс України був і залишається провідною галуззю економіки України. Так, галузь є лідером за часткою у валовій доданій вартості країни: тут створюється від 7 до 12% валового внутрішнього продукту (рис. 1).

І якщо обсяг ВВП країни у доларовому еквіваленті у 2018 р. знизився порівняно як з 2010-м, так і 2014 роком (у гривневому вимірі зростання ВВП було зумовлено інфляційним фактором), то виробництво валового продукту за рахунок сільського, лісового та рибного господарства зросло.

Незважаючи на кризові явища, зумовлені чинниками різного походження, агропромисловий комплекс залишається одним із рушіїв підтримки національної економіки, щороку демонструючи позитивні темпи нарощування обсягів виробництва продукції. За п'ять років (з 2014 по 2018 р.) обсяг виробництва сільськогосподарської продукції в Україні зріс більш як на 7%.

Важливість сільського господарства для національної економіки стає більш помітною в контексті зовнішньої торгівлі, яка прямо визначає валютні запаси країни та міцність гривні, а відповідно, і стабільність національної економіки. Протягом 2010–2018 рр. частка сільськогосподарської продукції в загальному обсязі експорту зросла з 21 до 39,3%. Експорт сільськогосподарської продукції незмінно залишається найбільшою експортною категорією з 2013 року. У 2018 році її частка була майже вдвічі більша, ніж у другій за величиною категорії експорту (чорні метали). Чистий позитивний баланс зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими товарами в 2018 році досяг 13,6 млрд дол. США, перевищивши попередній рекорд, встановлений у 2017 році, на 100 млн дол. США. Частка продукції АПК у загальному експорті за січень-жовтень 2019 року становила 42,9%, у тому числі майже половину становить зерно [7].

Частка сировинної продукції у структурі експорту є прямим свідченням рівня розвитку країни. І очевидним є той факт, що, зберігаючи тенденцію нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, агропромисловий сектор України разом із тим має значний додатковий нереалізований потенціал щодо нарощування експорту продукції з більшою доданою вартістю, а також виробництва дефіцитної на світовому ринку органічної продукції [8]. Виробництво та експорт глибоко переробленої сільгосппродукції та збільшення обсягів органічної продукції можуть стати тими напрямками розвитку, які уже в найближчій перспективі забезпечать позитивний економічний ефект для галузі. У віддаленішій перспективі такий ефект можуть і мають забезпечувати наукомісткі виробництва, які потребують більших капітальних вкладень, мають довший термін окупності та вищий інвестиційний ризик, але забезпечують незаперечні конкурентні переваги на ринку (у тому числі світовому).

Не можна ігнорувати той факт, що в Україні є багато перешкод на шляху комерціалізації наукових досліджень: вчені не мають належних знань, досвіду та готовності до комерціалізації;

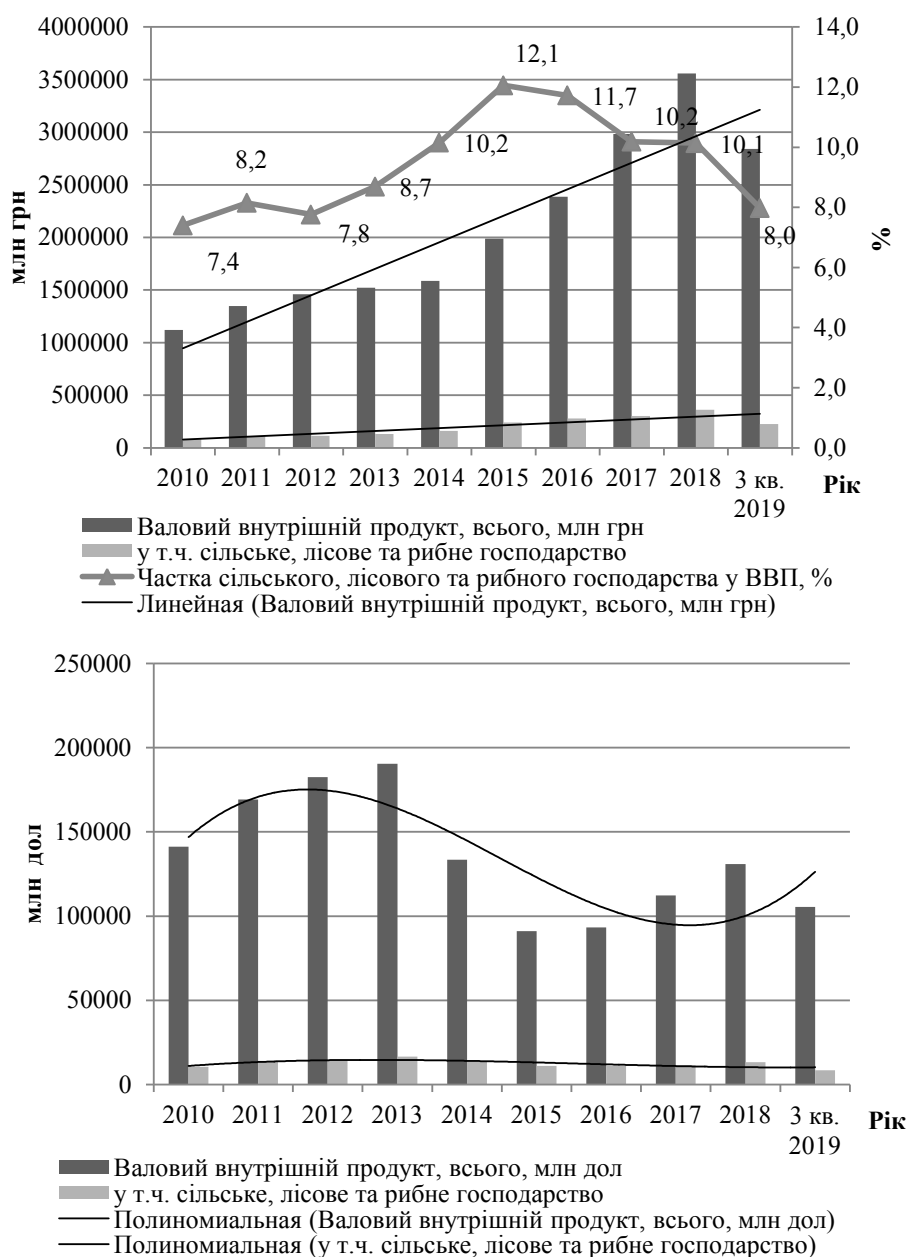

Рис. 1. Динаміка ВВП України та частки сільського, лісового та рибного господарства у ньому, 2010–2019 рр.

Джерело: побудовано автором за [7]

управлінцям не вистачає ефективних управлінських навичок стосовно діяльності у сфері досліджень; фінансування інновацій є помітно недостатнім, комерціалізації науково-дослідної діяльності заважають недоліки правової структури і загалом немає ефективної інфраструктури для інновацій [1].

Крім того, інноваційний процес у сільському господарстві має низку специфічних рис, які ускладнюють сам цей процес, а також облік результативності впровадження інновацій. Так, порівняно з промисловою галуззю в агропромисловому виробництві ширше розмаїття науково-технічних розробок, пропонувані для користування, різна їхня цільова спрямо-

ваність, що зумовлюється множинністю видів сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, істотною різницею в технологіях їх виробництва. Велика залежність сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов, біологічних процесів у живих організмах підвищує ризиковість упровадження інновацій. Крім того, реалізація інновацій передбачає перепідготовку кадрів та підвищення їхньої кваліфікації, тоді як в аграрній галузі традиційно бракує фахових працівників, у тому числі і у сфері інноваційного менеджменту.

Сільськогосподарським виробникам важко підтримувати стабільний попит на науково-технічну та наукомістку продукцію у зв'язку

Рис. 2. Динаміка вартості основних засобів і суми капітальних інвестицій у сільському, лісовому та рибному господарстві України, 2014–2018 рр.

Джерело: побудовано автором за [7]

з важким фінансовим станом, недостатністю бюджетних джерел фінансування, складністю отримання кредитів [9]. Остання обставина змушує сільгоспвиробників фінансувати проекти розвитку (у тому числі інноваційні) за рахунок власних джерел. Так, за оперативною інформацією структурних підрозділів із питань агропромислового розвитку облдержадміністрацій станом на липень 2019 року у регіонах країни в агропромисловому комплексі реалізовано та триває підготовка і впровадження 444 інвестиційних проектів загальною вартістю понад 40,6 млрд грн, основним джерелом фінансування залишаються власні кошти підприємств АПК – 72,8% [10].

Динаміка капітальних вкладень у сільгоспвиробництво може слугувати опосередкованим індикатором інноваційності його розвитку. У сільському, лісовому та рибному господарстві триває скорочення оснащення основними засобами, оскільки темп нарощення капітальних інвестицій в агровиробництво недостатній для повноцінного відтворення основних засобів, що виводяться внаслідок зношення (рис. 2).

Оновлення основних засобів має відбуватися на інноваційній основі, але це капіталомісткий процес, і для його повноцінної реалізації необхідні макроекономічні передумови планомірного накопичення капіталу, а вони в Україні хронічно відсутні. За таких обставин альтернативою могла би стати державна підтримка. Досвід реалізації державних програм сприяння розвитку окремих галузей і підприємств в Україні свідчить, що найбільш дієвими є ті способи підтримки, які передбачають автоматичний режим дії, що зводить корупційний складник до мінімуму або усуває його. Одним із таких способів є пільгове оподаткування суб'єктів гос-

подарської діяльності. Але сучасне податкове законодавство України не передбачає реальної підтримки інноваційно активних виробників.

Висновки. Аналіз динаміки розвитку галузі сільського господарства в Україні підтвердив високу значущість галузі для економіки країни, особливо в період економічних криз різного походження. З іншого боку, динаміка показників обсягу виробництва сільгосппродукції, капітальних інвестицій, вартості основних засобів сільгоспвиробників свідчить про нестабільність розвитку галузі, що зумовлюється насамперед макроекономічними та політичними чинниками, а також особливостями самого сільгоспвиробництва. Дослідження показало, що зростання показників у гривневому еквіваленті за період з 2010 року мало під собою суто інфляційну основу, що особливо проявилось в період з 2014 року. Водночас сільгоспвиробництво демонструвало відносну стабільність порівняно з іншими галузями економіки в період із початку військових дій на території країни.

Необхідність подальшого розвитку галузі на інноваційній основі є очевидною і безальтернативною, оскільки, незважаючи на значний природно-біологічний потенціал країни, екстенсивні фактори сільгоспвиробництва є кінець кінцем вичерпними, тоді як впровадження результатів НДКР стає все більш потужним фактором інтенсифікації і підвищення конкурентоспроможності виробництва. Дефіцит вільних коштів, а також відсутність реальної державної підтримки в частині активізації інноваційного процесу в аграрній галузі стали головними стримуючими факторами на шляху її інноваційного розвитку, тому саме ці напрями і мають стати першочерговими об'єктами для змін. Найбільш ефективним способом підтримки інноваційного розвитку

суб'єктів господарської діяльності, який діятиме в автоматичному режимі і не залежатиме від волі окремих чиновників, є пільгове оподаткування інноваційно активних підприємств. Подальші дослідження в цьому напрямі ми пов'язуємо з методологією визначення розмірів таких пільг і способів їх надання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Інноваційна політика: Європейський досвід та рекомендації для України. Т. 1. Ключові особливості інноваційної політики в якості основи для розробки заходів сприяння інноваціям, що спрямовують Україну до заснованої на знаннях конкурентоспроможної економіки – порівняння ситуації в ЄС і Україні. Проект ЄС “Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні”; за ред. Г. Румпф, Дж. Строгилупулос, І. Єгоров. Київ : Фенікс, 2011. 214 с.
2. Інформація щодо інвестиційних проектів, які реалізуються в АПК станом на 1 липня 2019 року / Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk/investiciji/vprova-dzhennya-investicijnih-proektiv> (дата звернення: 25.01.2020).
3. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / кол. авт.: Г.П. Клімова, С.М. Іванов, Л.С. Шевченко та ін. ; за ред. Ю.Є. Атаманової, Г.П. Клімової. Харків : Право, 2015. 450 с.
4. Шпикуляк О.Г., Грицаєнко М.І. Розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері: менеджмент та ефективність: монографія. Херсон: ОЛДІ–ПЛЮС, 2016. 424 с.
5. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» : Постанова ВРУ № 2632–VI від 21.10.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2632-17> (дата звернення: 22.01.2020).
6. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року // Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-p> (дата звернення: 25.01.2020).
7. Статистичний щорічник України за 2018 рік / за ред. Вернер І.С. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 482 с.
8. Стан галузей АПК / Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk/stan-rozvitku-apk/stan-galuzej-apk> (дата звернення: 25.01.2020).
9. Стратегія розвитку експорту продукції сільськогосподарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 588-р / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80> (дата звернення: 03.02.2020).
10. Стан фінансування програм підтримки АПК у 2019 році / Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/stan-finansuvannya-program-pidtrimki-apk-u-2019-roci> (дата звернення: 01.02.2020).
11. Шпортюк Н.Л. Упровадження інноваційних технологій публічного управління в агропромисловому комплексі України (теоретичний аспект) // *Публічне адміністрування: теорія та практика*, 2019, вип. 1(21). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-01\(21\)/14.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-01(21)/14.pdf) (дата звернення: 20.01.2020).
12. Кернасюк Ю. Державна підтримка АПК // *Агробізнес сьогодні*: веб-сайт. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/14260-derzhavna-pidtrymka-apk.html> (дата звернення: 29.01.2020).
13. Макаренко І.П., Рогожин О.Г. Світові тенденції розвитку систем інноваційних індикаторів // *Математичне моделювання в економіці*. 2017. № 1–2. С. 142–158.
14. Органічне виробництво в Україні / Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini> (дата звернення: 22.01.2020).
15. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності за 2018 рік: Аналітична довідка. Київ : Український інститут науково-технічної експертизи та інформації, 2019. 117 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/2019/07/12/kmu2018final.pdf> (дата звернення: 22.01.2020).

REFERENCES:

1. Hudrun Rumpf, Dzhordzh Strohylopulos, Ihor Yehorov (ed.) (2014) *Innovatsiyna polityka: Yevropeys'kyy dosvid ta rekomendatsiyi dlya Ukrayiny. Klyuchovi osoblyvosti innovatsiynoyi polityky v yakosti osnovy dlya rozrobky zakhodiv spryannya innovatsiyam, shcho spryamovuyut' Ukrayinu do zasnovanoi na znannyakh konkurentospromozhnoyi ekonomiky – porivnyannya sytuatsiyi v YES i Ukrayini* [Innovation policy: European experience and recommendations for Ukraine. Key features of innovation policy as a basis for developing innovation promotion measures that guide Ukraine to a knowledge-based competitive economy – Comparing the situation in the EU and Ukraine]. *Proekt YES "Vdoskonalennya stratehiy, polityky ta rehulyuvannya innovatsiy v Ukrayini"* [Improving innovation strategies, policies and regulation in Ukraine]. Vol. 1. Kyiv : Feniks.
2. Information-analytical portal of AIC of Ukraine. *Informatsiya shchodo investytsiynykh proektiv, yaki realizuyut'sya v APK stanom na 1 lypnya 2019 roku* [Information on investment projects implemented in the agroindustrial complex as of July 1, 2019]. Available at: <https://agro.me.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk/investiciji/vprovadzhenya-investicijnih-proektiv> (accessed 25 January 2020).
3. Klimova H.P., Ivanov S.M., Shevchenko L.S. et. al. Atamanova Yu.Ye., Klimova H.P. (ed.) (2015) *Kontseptual'ni zasady stanovlennya innovatsiynoho suspil'stva v Ukrayini* [Conceptual foundations of becoming an innovative society in Ukraine]. Kharkiv : Pravo. (in Ukrainian)
4. Shpykulyak O.H., Hrytsayenko M.I. (2016) *Rozvytok innovatsiynoyi diyal'nosti v ahraryi sferi: menezhment ta efektyvnist'* [Innovation development in the agricultural sector: management and efficiency]. Kherson : OLDI–PLYUS. (in Ukrainian)
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2010) *Pro Rekomendatsiyi parlament's'kykh slukhan' na temu: «Stratehiya innovatsiynoho rozvytku Ukrayiny na 2010–2020 roky v umovakh hlobalizatsiynykh vyklykiv»* [On the Recommendations of the Parliamentary Hearings on the topic: «Strategy of Innovative Development of Ukraine for 2010–2020 in the Conditions of Globalization Challenges»]: *Postanova VRU № 2632–VI vid 21.10.2010*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2632-17> (accessed 22 January 2020).
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2007) *Derzhavna tsil'ova prohrama rozvytku ukrayins'koho sela na period do 2015 roku* [State Target Program for the Development of the Ukrainian Village for the Period up to 2015]. *Zatverdzheno Postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 19 veresnya 2007 r. № 1158*. Avail-

- able at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-p> (accessed 25 January 2020).
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) *Statystychnyy shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik*. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo.
  8. Information-analytical portal of AIC of Ukraine. Stan haluzey APK [The state of agriculture]. Available at: <https://minagro.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk/stan-rozvitku-apk/stan-galuzej-apk> (accessed 25 January 2020).
  9. Verkhovna Rada of Ukraine (2019) Stratehiya rozvytku eksportu produktsiyi sil'skoho hospodarstva, kharchovoyi ta pererobnoyi promyslovosti Ukrainy na period do 2026 roku. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 lypnya 2019 r. № 588-r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80> (accessed 03 February 2020).
  10. Information-analytical portal of AIC of Ukraine. Stan finansuvannya prohram pidtrymky APK u 2019 rotsi [Funding status for agribusiness support programs in 2019]. Available at: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/stan-finansuvannya-program-pidtrimki-apk-u-2019-roci> (accessed 01 February 2020).
  11. Shportyuk N.L. (2019) Uprovadzheniya innovatsiynykh tekhnolohiy publichnoho upravlinnya v ahropromyslovomu kompleksi Ukrainy (teoretichnyy aspekt) [Introduction of innovative technologies of public management in the agro-industrial complex of Ukraine (theoretical aspect)]. *Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka* [Public Administration: Theory and Practice], vol. 1(21). Available at: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-01\(21\)/14.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-01(21)/14.pdf) (accessed 20 January 2020).
  12. Kernasyuk Yu. (2019) Derzhavna pidtrymka APK [State support for agriculture]. *Ahrobiznes s'ohodni* [Agribusiness Today]: Website. Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/14260-derzhavna-pidtrymka-apk.html> (accessed 29 January 2020).
  13. Makarenko I., Rohozhyn O. (2017) Svitovi tendentsiyi rozvytku system innovatsiynykh indyktoriv [Global trends in the development of innovative indicator systems]. *Matematychni modelyuvannya v ekonomitsi* [Mathematical modeling in economics], No 1–2, pp. 142–158.
  14. Information-analytical portal of AIC of Ukraine. Orhanichne vyrobnytstvo v Ukraini [Organic production in Ukraine]. Available at: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukraini/> (accessed 22.01.2020).
  15. Ukrainian Institute of Scientific and Technical Expertise and Information (2019) Stan rozvytku nauky i tekhniky, rezul'taty naukovo i naukovo-tekhnichnoyi diyal'nosti za 2018 rik [State of development of science and technology, results of scientific and technical activity for 2018]. Kyiv: Ukrainian Institute of Scientific and Technical Expertise and Information. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/2019/07/12/kmu2018final.pdf> (accessed 22.01.2020).

СЕКЦІЯ 4 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 330.101

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-12>

Вареник І.В.
*кандидат економічних наук,
старший викладач
Шосткинського інституту
Сумського державного університету*

Varenik Irina
*Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer,
Shostka Institute of Sumy State University*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

STATE REGULATION AND FINANCIAL SUPPORT OF SMALL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості та проблеми розвитку малого підприємництва в Україні, методи державного регулювання та способи фінансової підтримки, податкове та регуляторне стимулювання підприємницької діяльності, доведено необхідність перегляду Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва. Недосконалість регуляторної політики держави здійснює стримуючий вплив на розвиток малих підприємств в Україні. Державне фінансове стимулювання підприємництва потребує вдосконалення й пошуку активних джерел та напрямів підтримки розвитку сфери бізнесу. Європейський досвід фінансової підтримки розвитку підприємництва доводить значний позитивний ефект загалом для економічної системи. У статті проаналізовано основні тенденції фінансової підтримки підприємництва в сучасних умовах, наведено наявні проблеми фінансування розвитку малого та середнього підприємництва, запропоновано шляхи їх вирішення в сучасних умовах.

Ключові слова: державне регулювання, державний бюджет, мале підприємництво, підприємці, система оподаткування, електронний кабінет, платники податків.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены особенности и проблемы развития малого предпринимательства в Украине, методы государственного регулирования и способы финансовой поддержки, налоговое и регуляторное стимулирование предпринимательской деятельности, доказана необходимость пересмотра Национальной программы содействия развитию малого предпринимательства. Несовершенство регуляторной политики государства оказывает сдерживающее влияние на развитие малых предприятий в Украине. Государственное финансовое стимулирование предпринимательства требует усовершенствования и поиска активных источников и направлений поддержки развития сферы бизнеса. Европейский опыт финансовой поддержки развития предпринимательства доказывает значительный положительный эффект в целом для экономической системы. В статье проанализированы основные тенденции финансовой поддержки предпринимательства в современных условиях, приведены существующие проблемы финансирования развития малого и среднего предпринимательства, предложены пути их решения в современных условиях.

Ключевые слова: государственное регулирование, государственный бюджет, малое предпринимательство, предпри-

ниматели, система налогообложения, электронный кабинет, налогоплательщики.

ANNOTATION

The article deals with the peculiarities and problems of small business development in Ukraine, methods of state regulation and methods of financial support, tax and regulatory stimulation of entrepreneurial activity, the necessity of revision of the National program for promotion of small business development is proved. The imperfection of the regulatory policy of the state has a deterrent effect on the development of small businesses in Ukraine. The state financial stimulation of entrepreneurship requires improvement and finding of active sources and directions of support of business sphere development. The European experience in financial support for business development has shown a significant positive overall effect on the economic system. The article analyzes the main tendencies of financial support of entrepreneurship in modern conditions, presents the existing problems of financing the development of small and medium-sized enterprises and suggests ways to solve them in modern conditions. Based on the role of small business for the country's economy, each state tries to create the most favorable conditions for its development. In Ukraine, the State Support Programs are approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine in accordance with the procedure established by law, and the State Regulatory Service of Ukraine implements the issue of supporting small business development. As a driving force of the economy, small business plays a very important role: it gives wide freedom of market choice, provides fast recoupment of costs, ensures competition in the market; helps to fill the market with goods and services; promptly reacts to changes in consumer demand, is more resilient after the negative effects of the environment. In social terms, an important function of small business is that it helps to create new jobs, find new market niches to increase entrepreneurial activity, fill the state budget with funds that are transferred in the form of taxes and fees. Traditional methods of small business support are also relevant: reducing the tax burden; establishing tax breaks for newly created small business entities and enterprises that provide jobs to the most socially disadvantaged citizens.

Key words: state support, state budget, small businesses, individual entrepreneurs, simplified tax system, electronic office, taxpayers.

Постановка проблеми. Досі в складних економічних умовах, у яких перебуває наша країна, існує низка проблем, які заважають розвитку підприємницького сектору, адже саме підприємництво забезпечує основну частку доходу в національному господарстві. Приділення уваги підвищенню ефективності функціонування сектору підприємництва в нашій країні виражає чітку необхідність, тому що Україна сьогодні перебуває на шляху великої економічної перебудови, євроінтеграції та вдосконалення чинного механізму відповідно до вимог європейської спільноти. В сучасних умовах існує низка проблем, які заважають активному розвитку підприємницької сфери. Саме проблеми законодавчого регулювання, фінансової підтримки за рахунок пошуку інноваційних джерел фінансування малого бізнесу в Україні є проблемами цього дослідження й подальших наукових розробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку малого підприємництва досліджувались науковцями та економістами, зокрема, багато проблем висвітлено в працях таких учених, як О. Федішин, Л. Лорінов, О. Поліщук, В. Цимбал, Г. Соболев, З. Варналій, К. Криткин, Р. Руднік.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Впродовж 2016 року на законодавчому рівні вжито певних заходів з підтримки підприємницької діяльності в Україні шляхом прийняття відповідних нормативних актів [1]. Треба зауважити, що українські науковці недосконало дослідили банківську політику кредитування малого бізнесу [3]. Наприклад, в економічно розвинених країнах питома вага кредиту в структурі джерел фінансування бізнесу становить не менше 60%. Зовсім іншою є структура джерел фінансового забезпечення малого бізнесу в Україні, де частка кредиту не менше 20% [4]. Отже, залишилися невизначеними багато питань з досліджень процесів регулювання малого підприємництва в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні та аналізі стану та головних проблем малого бізнесу в економічній системі України, пошуку нових можливостей фінансування та реалізації національної програми розвитку бізнесу. Метою дослідження є також виявлення додаткових можливостей для вдосконалення підприємницької сфери та відповідності її світовим стандартам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економіка сучасного підприємства має важкі умови для процвітання й розвитку на етапі перехідних відносин. Досить позитивними є можливості євроінтеграційного руху та відкриття нових каналів для збуту й постачання. Інтелектуальний капітал підприємства є однією з важливих складових, які забезпечують стабільний розвиток у сучасних умовах. Інтелектуальний капітал відіграє у становленні нової економіки тієї ж ролі, що й місце матеріально-речовинно-

го капіталу в економіці виробництва. Сьогодні інтелектуальний капітал набуває значення стратегічного фактору економічного розвитку підприємств в Україні. На сучасній стадії розвитку інтелектуальний капітал перетворюється на стратегічний ресурс підприємства, що забезпечує його конкурентну позицію у сфері інновацій, впровадження стартапів для підвищення розвитку та процвітання. Як наслідок, частка нематеріальних активів у структурі капіталу підприємств прямує до 90% [4].

Інтелектуальний капітал досить суттєвий вплив має на розвиток підприємницької сфери. Це здобутки, які дають змогу рухати підприємство й нарощувати його потенціал. Завдяки належному фінансуванню інтелектуального капіталу зростають його можливості, водночас підвищується економічна ефективність від підприємницької діяльності. Не можна обійтись тут без державної підтримки. На жаль, у нашій країні відзначено дуже низький рівень державної підтримки підприємництва, нормативні акти й законодавство не забезпечують виконання сучасних актуальних завдань і потреб у процесах економічної діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу. Зарубіжний досвід свідчить про те, що в малому бізнесі зайнято понад 50% працездатного населення світу. У таких державах, як США, Японія, Німеччина, частка ВВП, виробленого малими та середніми підприємствами, становить 50–60% від загальної його обсягу, а чисельність їх працівників – більше половини (близько 60%) від загальної кількості працюючих [6].

Належне фінансування інтелектуального капіталу в системі підприємництва забезпечує [6]:

- зацікавленість підприємців-новаторів у підвищенні ефективності власних стартапів;
- фінансову мотивацію працівників;
- додатковий контроль процесу комерціалізації з боку інвесторів;
- прискорення виробничого циклу та швидке виведення інноваційного товару на ринок;
- маркетингову підтримку інтелектуальних інновацій.

Ускладнюють процес фінансування інтелектуальної власності такі чинники, як специфічний механізм реалізації прав інтелектуальної власності та їх виключний характер, порівняно низька ліквідність об'єктів інтелектуальної власності, необхідність довгострокового фінансування стартапів, складність прогнозування майбутніх грошових потоків від комерціалізації нововведень [8].

Проблеми фінансування комерціалізації інтелектуального капіталу в Україні полягають у нерозвиненості банківської системи, недостатньому розвитку фондового ринку, специфічному характері діяльності вітчизняних венчурних фондів, відсутності ефективних механізмів управління ризиками під час інвестування коштів в інноваційні проекти, значній кількості порушень майнових прав інтелектуальної власності [8].

Традиційними способами фінансування інтелектуального капіталу на підприємствах малого та середнього підприємництва є продаж пайових фінансових інструментів, венчурне фінансування, внески співвласників, комерційні кредити, інноваційне проєктне кредитування, емісія цінних паперів. краудфандинг.

Можна окремо відзначити, що такий спосіб фінансової підтримки бізнесу, як краудфандинг, є одним з інноваційних методів на сучасному етапі розвитку та становлення підприємництва.

Основними тенденціями та чинниками розвитку краудфандингу, зокрема як інструменту фінансування інтелектуального капіталу підприємств малого та середнього бізнесу, є такі [4]:

- технологічні досягнення й розвиток соціальних засобів масової інформації (сучасний рівень розвитку технологій дає змогу користувачам Інтернету вступати в онлайн-спільноти за інтересами, щоб обмінюватися ідеями й вирішувати нагальні проблеми);

- відмова від посередництва (забезпечується прямий зв'язок покупців з продавцями, творців з інвесторами й проєктів зі спільнотами; традиційні бізнес-моделі занадто складні й вимагають великих часових і фінансових витрат);

- труднощі малого бізнесу щодо залучення початкового капіталу (стартапи стикаються з великими труднощами, намагаючись залучити невеликі суми для початкового фінансування).

Підприємці починають освоювати краудфандинговий спосіб фінансування, завдяки якому вони отримують не тільки необхідний стартовий капітал, але й додаткову рекламу через соціальні мережі, а також безцінні відгуки від споживачів. Багато інвесторів усвідомлюють, що вони можуть брати участь в реалізації проєктів від початку до кінця, відстежуючи процес їх розвитку і допомагаючи за потреби. Це велика підтримка сучасному підприємству в умовах, що склалися в нашій країні.

Однак, незважаючи на перелік прийнятих останнім часом органами державної влади й управління нормативних документів, розвиток малого підприємництва в Україні здійснюється в несприятливому макро- та мікросередовищі. Разом з вищеперерахованими негативними чинниками на його розвиток негативно впливають чинники загальної макроекономічної динаміки, інфляція, низький рівень платоспроможності населення. Більшість гальмуючих чинників виходять за межі суто регуляторної політики й мають макроекономічну природу [4]. Найнебезпечнішим є те, що заходи щодо підтримки малого підприємництва досить часто входять у суперечність з іншими напрямками економічної політики держави, зокрема її бюджетно-податковими, грошово-кредитними, валютними складовими частинами [6]. Отже, сучасна політика стимулювання розвитку підприємництва в Україні потребує вжиття комплексу взаємопов'язаних заходів і виходить далеко за межі компетенції спеціалізованих державних

структур, зокрема Держпідприємництва [5]. На нашу думку, до одного з визначальних завдань останнього на сучасному етапі мають увійти пошук засобів та вироблення пропозицій щодо узгодження потреби всебічного стимулювання розвитку підприємництва з потребами забезпечення в Україні макроекономічної стабільності й довгострокового збалансованого інноваційно орієнтованого економічного зростання [4, с. 80].

У соціальному аспекті важлива функція малого бізнесу полягає в тому, що він сприяє створенню нових робочих місць, пошуку нових ринкових ніш для підвищення підприємницької активності, наповненню державного бюджету коштами, що перераховуються у вигляді податків та зборів [7].

Згідно з даними наукових досліджень від січня 2014 року населення України почало суттєво економити та може собі дозволити купити лише речі першої необхідності. Так, від січня 2014 року тарифи на водопостачання підвищились майже на 70%, електроенергію – на 150%, природний газ – на 600%, опалення – до 100%, ціни на продукти харчування – майже на 100%, проїзд у громадському транспорті – на 100%, ціни на медикаменти – щонайменше на 50% [6]. Отже, основними статтями видатків стали сплата комунальних послуг та купівля речей першої необхідності. Це пояснює те, чому значно скоротилися можливості для відкриття власної справи, пошуку стартапів у молодих підприємців. Такий аналіз доводить необхідність посилення державної підтримки малого підприємництва та приділення максимальної уваги проблемам фінансування стартапів і різних проєктів у галузі малого та середнього бізнесу. Позитивними є зміни в Податковому кодексі за результатом прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 20 грудня 2016 року № 1791-VIII. Такі зрушення створюють податкову підтримку мікробізнесу.

Висновки. За результатами проведеного дослідження та вищевикладеного матеріалу державне регулювання та підтримка розвитку малого бізнесу в Україні є необхідними передумовами забезпечення економічної стабільності на внутрішньому ринку товарів та послуг у нашій країні. Сьогодні в Україні спостерігаються різні варіанти вирішення одних і тих самих проблемних питань щодо регулювання підприємницької діяльності, що негативним чином позначається на якості рішень у цій сфері.

З огляду на велику соціальну значущість підтримки малого підприємства погоджуємося з думкою [2] про необхідність перегляду Закону України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємства в Україні». Використання позитивного досвіду Китаю зі стимулювання розвитку малого та середнього підприємства, зокрема ефективна діяльність фондів, що забезпечують отримання позик з

низькими відсотками та субсидій для погашення отриманих позик, надання гарантійних зобов'язань задля отримання банківських позик на розвиток бізнесу, має стати стимулом для реалізації аналогічних програм на вітчизняному ринку [5]. Актуальним є також традиційний метод підтримки малого підприємництва, що проявляється у зниженні податкового навантаження, встановленні податкових пільг для новостворених підприємств – суб'єктів малого підприємництва та підприємств, які надають робочі місця найбільш соціально незахищеним громадянам, встановленні та фінансуванні мінімальної частки державних закупівель і послуг суб'єктів малого підприємництва, податковій підтримці співробітництва малого й великого бізнесу, створенні розвиненої системи інформаційно-консультаційного забезпечення та розвитку регіональних фондів підтримки малого підприємництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Варналій З. Мале підприємництво: основи теорії і практики. Київ : Знання, 2008. 302 с.
2. Ляпін В. Основні методи розвитку малого підприємництва в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3(20). С. 90–95.
3. Ольвінська Ю. Особливості державного регулювання малого підприємництва у країнах світу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 6. С. 68–75.
4. Поліщук О., Цимбал В. Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2011. № 32. С. 80–86.
5. Про розвиток і державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 3. С. 23.
6. Панченко А. Про ефективність методів фінансування бізнес-проектів. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 7. С. 61–68.
7. Філіпенко А. Фінансові перспективи України. *Економіка України*. 2015. № 6. С. 11–24

REFERENCES:

1. Varnaliy Z. (2008) Male pidpriemnictvo: osnovi teorii i praktiki [Small business: the foundations of theory and practice]. Kiev : Znannya, p. 302.
2. Liapin V. (2017) Osnovni metody rozvitku malogo pidpriemnitstva v Ukraini [Basic methods of small business development in Ukraine]. *Strategichni prioriteti*, vol. 3(20), pp. 90–95.
3. Olvinska Yu. (2018) Osoblivosty dergavnogo reguluvannia malogo pidpriemnitva v krainah svitu. [Features of state regulation of small business in the countries of the world]. *Dergavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvitok*, vol. 6, pp. 68–75.
4. Polischuk O. (2011) Problemi rozvitku malogo biznesu v Ukraini [Problems of development of small business in Ukraine]. *Problemi pidvischenia efektyvnosti infrastruktury*, vol. 32, pp. 80–86.
5. Zakon Ukraini pro rozvitok i dergavnu pidtrimku malogo i serehdnogo pidpriemnitva v Ukraini. (2012) [The Law of Ukraine "On Development and State Support of Small and Medium-Sized Entrepreneurship in Ukraine"]. *Vidomosti verhovnoi radi Ukraini*, vol. 3, pp. 23.
6. Panchenko A. (2017) Pro efektyvnist finansuvannia biznes proektiv [On the effectiveness of methods of financing business projects]. *Visnik Kiivskogo nationalnogo universitetu*, vol. 7, pp. 61–68.
7. Filipenko A. (2015) Finansovi perspektyvy Ukraini [Financial prospects of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, vol. 6, pp. 11–24.

УДК 338.242

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-13>**Ващенко О.П.***аспірант кафедри менеджменту
Державного університету телекомунікацій***Vaschenok Oleg***PhD student in the Department of Management
State University of Telecommunications***ОЦІНКА РІВНЯ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ****ASSESSMENT OF THE LEVEL OF RESOURCE PROVISION
OF TELECOMMUNICATION ENTERPRISES****АНОТАЦІЯ**

У статті розкрито сутність ресурсного забезпечення діяльності підприємств. Ресурсне забезпечення підприємства кожної галузі характеризується структурою необхідних і доступних ресурсів залежно від галузевої належності, характеру виробництва, місця знаходження; системою прийняття рішень щодо ресурсного забезпечення розроблення та виконання ресурсних стратегій; оптимальним співвідношенням ресурсів для досягнення певних цілей розвитку. Для телекомунікаційних підприємств найбільш вагомими є такі складові частини ресурсного забезпечення діяльності, як інформаційна, кадрова, фінансова та матеріально-технічна. Виведено інтегральний показник оцінювання рівня ресурсного забезпечення діяльності телекомунікаційних підприємств. Здійснено визначення рівня ресурсного забезпечення ПрАТ «Київстар». Рівень ресурсного забезпечення ПрАТ «Київстар» є достатнім. Запропоновано основні етапи процедури оцінювання ресурсного забезпечення телекомунікаційних підприємств.

Ключові слова: ресурсне забезпечення, телекомунікаційне підприємство, ПрАТ «Київстар», оцінка, рівень, інтегральний показник.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрыта сущность ресурсного обеспечения деятельности предприятий. Ресурсное обеспечение предприятия каждой отрасли характеризуется структурой необходимых и доступных ресурсов в зависимости от отраслевой принадлежности, характера производства, местоположения; системой принятия решений ресурсного обеспечения разработки и осуществления ресурсных стратегий; оптимальным соотношением ресурсов для достижения определенных целей развития. Для телекоммуникационных предприятий наиболее весомыми являются такие составляющие части ресурсного обеспечения деятельности, как информационная, кадровая, финансовая и материально-техническая. Выведен интегральный показатель оценивания уровня ресурсного обеспечения деятельности телекоммуникационных предприятий. Осуществлено определение уровня ресурсного обеспечения ЧАО «Киевстар». Уровень ресурсного обеспечения ЧАО «Киевстар» является достаточным. Предложены основные этапы процедуры оценивания ресурсного обеспечения телекоммуникационных предприятий.

Ключевые слова: ресурсное обеспечение, телекоммуникационное предприятие, ЧАО «Киевстар», оценка, уровень, интегральный показатель.

ANNOTATION

Availability of resources of enterprise activity is an important condition of formation, reproduction and its further development. Full functioning of the enterprise is possible only with a sufficient quality of different types of resources involved in the activity of the enterprise. At the same time, the successful activity of

the enterprise promotes the level of its availability of resources. The purpose of the research is to develop an integral indicator of determining the level of resource support for telecommunications enterprises. The article revealed the essence of the resource support for enterprises. Resource support of enterprise of every industry is characterized by the structure of necessary and available resources depending on the industry, the nature of production, location; decision-making system for resource to ensure the development and implementation of resource strategies, the optimum ratio of resources to achieve certain development goals. The significance and impact of resources on the efficiency of the enterprise is determined by the role played by the resource for achieving the objectives of the enterprise, its replacement capabilities, the level of influence of the price on individual resources and the scorecard characterizing the efficiency of the enterprise resources and determine their impact on the deliverables. For telecommunication enterprises the most significant are the following components of the resource provision of activities: information and, personnel, financial and technical. Output integral indicator of the assessment of the level of resource support of telecommunications enterprises. The level of resource provision for Kyivstar was determined. The level of resource provision of Kyivstar is sufficient. The main stages of the assessment procedure resource support of telecommunication enterprises are proposed: determinate the main types of resources, determinate the existing quantity and reserves of resources, calculate the indexes of the level of separate components resource, calculate the level of integral indicator resource provision of the enterprise, the implementation of the optimum resource provision for the enterprise.

Key words: resource, telecommunications company, Kyivstar, assessment, level, integral indicator.

Постановка проблеми. Забезпеченість ресурсами діяльності підприємства є важливою умовою формування, відтворення та його подальшого розвитку. Повноцінне функціонування підприємства є можливим лише за наявності достатньої кількості різних видів ресурсів, які беруть участь у діяльності підприємства. Водночас успішна діяльність підприємства сприяє підвищенню рівня його ресурсозабезпеченості, тому постає питання визначення рівня ресурсного забезпечення діяльності підприємств за допомогою одного інтегрального показника, який би враховував наявність усіх ресурсів підприємства і давав загальну оцінку їх кількості для функціонування підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження поняття «ресурсне забезпе-

чення» присвячені роботи багатьох вітчизняних і закордонних учених, таких як І. Балабанов, К. Борзенкова, С. Брю, О. Крушельницька, Л. Когут, Ю. Майданевич, Я. Ларіна, С. Мочерний, Л. Окорокова, Т. Пантелеева, Є. Румянцева, О. Устенко, С. Юрій, А. Яковенко.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є розроблення інтегрального показника визначення рівня ресурсного забезпечення діяльності телекомунікаційного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ресурсне забезпечення підприємства кожної галузі характеризується структурою необхідних і доступних ресурсів залежно від галузевої належності, характеру виробництва, місця знаходження; системою прийняття рішень щодо ресурсного забезпечення розроблення та виконання ресурсних стратегій; оптимальним співвідношенням ресурсів для досягнення певних цілей розвитку. Значення та вплив ресурсів на ефективність роботи підприємства визначається роллю, яку відіграє ресурс для досягнення цілей підприємства, можливостями його заміни, рівнем впливу ціни на окремі ресурси та системою показників, що характеризують ефективність використання ресурсів підприємства та визначають їх вплив на кінцеві результати діяльності [1, с. 84].

Для телекомунікаційних підприємств найбільш вагомими є такі складові частини ресурсного забезпечення діяльності, як інформаційна, кадрова, фінансова та матеріально-технічна.

Інформаційна складова ресурсного забезпечення діяльності підприємства – це сукупність даних зовнішнього та внутрішнього середовища, які використовуються для планування та прогнозування майбутніх тенденцій розвитку підприємства, уникнення помилкових дій, реалізації стратегічно важливих рішень тощо [2, с. 73].

Кадрове забезпечення як складова ресурсного забезпечення діяльності підприємства утворюється як результат тісної взаємодії не лише лінійних та функціональних керівників підприємства, але й персоналу загалом.

Матеріально-технічна складова частина є невід'ємною частиною роботи виробничого підприємства, що дає змогу вирішити завдання організації ефективної діяльності останнього з мінімальними затратами, необхідною точністю та достовірністю в установлені строки за допомогою матеріальних ресурсів, будівель, споруд, обладнання, машин, пристроїв, обчислювальної техніки, оргтехніки тощо [2, с. 73].

Результати проведених досліджень переконають у доцільності розрахунку інтегрального показника оцінювання ресурсного забезпечення телекомунікаційних підприємств у вигляді взаємозалежних фінансових та організаційно-інформаційних показників розвитку.

Отже, рівень ресурсного забезпечення телекомунікаційного підприємства можна визначити за такою формулою:

$$RP_3 = R\Phi_3 + RI_3 + RK_3 + RMT_3, \quad (1)$$

де RP_3 – рівень ресурсного забезпечення телекомунікаційного підприємства; $R\Phi_3$ – рівень фінансового забезпечення діяльності телекомунікаційного підприємства; RI_3 – рівень інформаційного забезпечення діяльності телекомунікаційного підприємства; RK_3 – рівень кадрового забезпечення діяльності телекомунікаційного підприємства; RMT_3 – рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності телекомунікаційного підприємства.

Відповідно, показник рівня фінансового забезпечення телекомунікаційного підприємства визначається таким чином:

$$R\Phi_3 = K\phi c + K\delta a + K_p, \quad (2)$$

де $R\Phi_3$ – рівень фінансового забезпечення телекомунікаційного підприємства; $K\phi c$ – коефіцієнт фінансової стійкості телекомунікаційного підприємства; $K\delta a$ – коефіцієнт ділової активності телекомунікаційного підприємства; K_p – коефіцієнт рентабельності телекомунікаційного підприємства.

Рівень інформаційного забезпечення телекомунікаційного підприємства визначається за такою формулою:

$$RI_3 = Y_i n_i + \Pi_i + P_m, \quad (3)$$

де RI_3 – рівень інформаційного забезпечення телекомунікаційного підприємства; $Y_i n_i$ – якість передачі виробничої інформації та документації діяльності телекомунікаційного підприємства; Π_i – цінність інформації діяльності телекомунікаційного підприємства; P_m – рівень технологічності системи інформаційного забезпечення й діяльності телекомунікаційного підприємства.

Рівень кадрового забезпечення телекомунікаційного підприємства визначається за такою формулою:

$$RK_3 = P_m z + P_a, \quad (4)$$

де RK_3 – рівень кадрового забезпечення телекомунікаційного підприємства; $P_m z$ – рівень технічного забезпечення роботи персоналу на підприємстві; P_a – рівень автоматизації діяльності персоналу підприємства.

Рівень матеріально-технічного забезпечення телекомунікаційного підприємства визначається за такою формулою:

$$RMT_3 = t + P_a + R_m, \quad (5)$$

де RMT_3 – рівень матеріально-технічного забезпечення телекомунікаційного підприємства; t – технологічність діяльності телекомунікаційного підприємства; P_a – рівень автоматизації діяльності телекомунікаційного підприємства; R_m – рівень технічного забезпечення діяльності телекомунікаційного підприємства.

Кількість елементів як рівня ресурсного забезпечення телекомунікаційного підприємства загалом, так і кожної його складової частини зокрема може змінюватися залежно від умов діяльності підприємства, його розмірів, наявних ресурсів, ресурсів, які беруть участь у його діяльності, кількості видів діяльності, інших внутрішніх і зовнішніх чинників.

Однак саме такий підхід дасть можливість комплексно оцінити ресурсне забезпечення телекомунікаційного підприємств за будь-яких умов, за наявності будь-яких ресурсів у будь-якій кількості.

Визначмо показник рівня ресурсного забезпечення для ПрАТ «Київстар» [3].

Для оцінювання рівня фінансового забезпечення ПрАТ «Київстар» визначено такі складові частини (табл. 1).

Рівень фінансового забезпечення ПрАТ «Київстар» у 2018 році становив 1,89.

Таблиця 1

Складові частини рівня фінансового забезпечення ПрАТ «Київстар»

Показники	2018 рік
Власний капітал, грн.	16 735 315
Чистий прибуток, грн.	6 194 679
Короткострокові кредити, грн.	7 802 735
Довгострокові зобов'язання, грн.	342 276
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,48
Коефіцієнт ділової активності	0,89
Коефіцієнт рентабельності діяльності	0,52

Для визначення рівня інформаційного забезпечення ПрАТ «Київстар» визначимо його складові частини (табл. 2).

Рівень інформаційного забезпечення ПрАТ «Київстар» становить 20,92.

Для оцінювання рівня кадрового забезпечення ПрАТ «Київстар» визначимо такі складові частини (табл. 3).

Рівень кадрового забезпечення ПрАТ «Київстар» становив у 2018 році 1,38.

Для визначення рівня матеріально-технічного забезпечення ПрАТ «Київстар» розрахуємо її складові частини (табл. 4).

Рівень матеріально-технічного забезпечення ПрАТ «Київстар» у 2018 році становить 2,81.

Відповідно, ресурсне забезпечення ПрАТ «Київстар» у 2018 році становить:

$$RPз = 1,89 + 20,92 + 1,38 + 2,81 = 27.$$

Як бачимо з розрахунків, рівень ресурсного забезпечення ПрАТ «Київстар» є достатнім, про що свідчить його позитивне значення.

Висновки. Отже, процедура оцінювання ресурсного забезпечення телекомунікаційних підприємств має містити такі етапи:

Таблиця 2

Складові частини рівня інформаційного забезпечення ПрАТ «Київстар»

Критерій	Значимість критерія	Середня експертна оцінка, балів	Значення критерія з урахуванням його значимості
<i>Складник 1. Якість передачі виробничої інформації та документації</i>			
Трудомісткість отримання інформації	0,36	3	1,08
Повнота інформаційного й документаційного масиву	0,49	7	3,43
Оперативність комплектування інформаційного й документаційного масиву	0,15	6	0,9
Загальна оцінка складника 1 становить 5,41			
<i>Складник 2. Цінність інформації</i>			
Точність інформації	0,54	8	4,32
Своєчасність інформації	0,33	6	1,98
Вартість інформації	0,13	7	0,91
Загальна оцінка складника 2 становить 7,21			
<i>Складник 3. Рівень технологічності системи інформаційного забезпечення</i>			
Рівень інформаційної забезпеченості, необхідний для виконання функцій співробітниками та прийняття управлінських рішень	0,35	7	2,45
Наявність можливості використання інформації та документації	0,4	9	3,6
Наявність та рівень розвитку інформаційно-технічних засобів комунікації	0,25	9	2,25
Загальна оцінка складника 3 становить 8,3			

Таблиця 3

Показники рівня кадрового забезпечення ПрАТ «Київстар»

Показник	2018 рік
Нетто-потреба в персоналі, осіб	2580
Додаткова потреба в персоналі, осіб	123
Рівень технічного забезпечення роботи персоналу	0,68
Рівень автоматизації діяльності персоналу	0,7

Таблиця 4

Складові частини рівня матеріально-технічного забезпечення діяльності ПрАТ «Київстар»

Показник	2018 рік
Рівень технологічності надання телекомунікаційних послуг	0,98
Рівень автоматизації надання телекомунікаційних послуг	0,88
Рівень технічного забезпечення надання телекомунікаційних послуг	0,95

1) визначення основних видів ресурсів, які забезпечують діяльність телекомунікаційного підприємства;

2) виявлення наявної кількості й резервів відповідних ресурсів підприємства;

3) розрахунок показників рівня окремих складових ресурсного забезпечення;

4) розрахунок інтегрального показника рівня ресурсного забезпечення підприємства;

5) розроблення заходів підтримки оптимального ресурсного забезпечення підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Крушельницька О. Управління матеріальними ресурсами : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2003. 162 с.
2. Когут Л. Особливості ресурсного забезпечення діяльності виробничого підприємства в сучасних умовах господарювання. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія : Економіка*. 2014. Вип. 1(1). С. 72–74.

3. Консолідована фінансова звітність ПрАТ «Київстар» за 2018 рік. URL: https://cdn.kyivstar.ua/sites/default/files/about/partners/2018/fs_kyivstar_conso_2018_ukr_.pdf?_ga=2.90919513.25798291.1580736743-1225126561.1580736743 (дата доступу: 30.01.2020).

REFERENCES:

1. Krushelnitska O. (2003) *Upravlinnya materialnyimi resursamy* [Management of material resources]. Kiyv : Kondor, pp. 85–92. (in Ukrainian)
2. Kogut L. (2014) *Osoblyvosti resursnogo zabezpechennya vyrobnychogo pidpryemstva v suchasnyh umovah gospodaruвання* [Features of resource support of activity of production enterprise in modern conditions of management]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Economy series*. Vol. 1(1), pp. 72–74. (in Ukrainian)
3. *Kosolidovana finansova zvitnist PrAT "Kyivstar" za 2018 rik* [Consolidated financial statements of "Kyivstar" for 2018] Available at: https://cdn.kyivstar.ua/sites/default/files/about/partners/2018/fs_kyivstar_conso_2018_ukr_.pdf?_ga=2.90919513.25798291.1580736743-1225126561.1580736743 (access date: 30.01.2020).

УДК 338.46

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-14>

Воронько-Невіднича Т.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії

Іщенко М.В.
студент
Полтавської державної аграрної академії

Мирошник В.С.
студент
Полтавської державної аграрної академії

Voronko-Nevidnycha Tatiana
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Management
Poltava State Agrarian Academy

Ishchenko Mykola
Student
Poltava State Agrarian Academy

Myroshnyk Vitaliy
Student
Poltava State Agrarian Academy

АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ

ASPECTS OF IMPROVEMENT OF ENTERPRISE LOGISTIC ACTIVITY MANAGEMENT

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовано, що за сучасних умов глобалізаційні процеси економіки характеризуються високим рівнем складності, розширенням інструментарію конкурентної боротьби, що відбувається на умовах функціонування вітчизняних підприємств. Така ситуація вимагає від керівництва підприємства пошуку й використання нових підходів, методів забезпечення його функціонування у довгостроковій перспективі. На цьому шляху суб'єкти підприємницької діяльності зіштовхуються з питаннями підвищення ефективності управління фінансовими, матеріальними, інформаційними та іншими потоками, що здійснюються у їх внутрішньому та зовнішньому середовищі, тому ефективність управління поточними процесами найбільшою мірою визначається рівнем організації логістичних систем підприємств. У зв'язку з цим виникає необхідність поглибленого дослідження їхньої сутності, принципів формування, можливих напрямів удосконалення управління логістичною діяльністю, обсягів логістичних операцій тощо.

Ключові слова: підприємство, логістика, логістична система, логістичні елементи, управління, технології.

АННОТАЦИЯ

В статье выяснено, что в современных условиях глобализационные процессы экономики характеризуются высоким уровнем сложности, расширением инструментария конкурентной борьбы, что отражается на условиях функционирования отечественных предприятий. Такая ситуация требует от руководства предприятия поиска и использования новых подходов, методов обеспечения его функционирования в долгосрочной перспективе. На этом пути субъекты предпринимательской деятельности сталкиваются с вопросами повышения эффективности управления финансовыми, материальными, информационными и другими потоками, осуществляемыми в их внутренней и внешней среде, поэтому эффективность управления потоковыми процессами в наибольшей степени определяется уровнем организации логистических систем предприятий. В связи с этим

возникает необходимость углубленного исследования их сущности, принципов формирования, возможных направлений усовершенствования управления логистической деятельностью, объемов логистических операций и т. д.

Ключевые слова: предприятие, логистика, логистическая система, логистические элементы, управление, технологии.

ANNOTATION

It was found that, under the current conditions, the globalization processes of the economy are characterized by a high level of complexity, expansion of the tools of competition, which reflects the functioning conditions of domestic enterprises. Certainly, the goal of any production entity is to maximize revenue under conditions of minimizing costs. In turn, deteriorations of market conditions and competition conditions require the management of the enterprise to search and use new approaches and methods of ensuring the competitiveness of business entities. On this path, they face problems of increasing the efficiency of management of financial, material, information and other flows that take place in their internal and external environment. Therefore, the efficiency of flow processes management is largely determined by the level of organization of logistic systems of enterprises. For that matter, there is a need for an in-depth study of their nature, principles of formation, possible directions for optimization of logistics costs and volumes of logistics operations. It was proved that the development of logistics is gaining ground and is of interest of many institutions concerning identifying trends in the mentioned process. Despite the positive dynamics and significant potential, the domestic logistics market continues to develop and consolidate. The pace of development of national logistics is still lower than the world due to which there is a relative lag of world logistics processes, underutilization of opportunities, loss of competitive positions etc. The active involvement of Ukrainian enterprises in global supply chains, the entry of domestic producers into the world markets forced the top management of enterprises to pay attention to the logistics of their business, to the organization of logistics processes, as well as to the opportuni-

ty reduction of their logistics costs through effective partnership with logistics operators. The definitions of the logistic system, which are most commonly found in the scientific literature, are considered. It was analyzed that modern logistics is a management concept in the system of development, organization, management and realization of efficient and economically profitable movement of resources in the systems of value creation within one or several enterprises.

Key words: enterprise, logistics, logistics elements, management, technology.

Постановка проблеми. Безумовно, метою будь-якого виробничого суб'єкта господарювання є отримання максимального доходу за умов мінімізації витрат. Погіршення умов ринкової кон'юнктури та конкуренції вимагає від керівництва підприємства пошуку й застосування нових підходів та методів забезпечення їх функціонування у довгостроковій перспективі. Дослідники наголошують на тому, що перевагами, які отримує менеджмент унаслідок удосконалення й оптимізації логістичних процесів, є зменшення розміру запасів ресурсів до 50%, термінів доставки продукції на 25–45%, загального часу виконання замовлення підприємством до 60%, зменшення потреби у виробничих і складських площах на 40–70% тощо [4, с. 18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії управління логістичними потоками здійснили Б. Анікін, М. Григорак, М. Денисенко, А. Кальченко, О. Кленін, Т. Косарева, Є. Крикавський, Ю. Кулик, П. Левковець, І. Майорова, Л. Михайлова, М. Окландер, В. Перебийніс, М. Румянцев, В. Сергєєв, А. Сумець, Д. Уотерс, Дж. Хескетт та інші науковці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомості досягнення в теорії та методології, досі є низка невирішених питань, що потребують подальших досліджень. Зокрема, йдеться про можливі напрями вдосконалення управління логістичною діяльністю на рівні суб'єкта підприємницької діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування сутності, принципів формування, можливих напрямів удосконалення управління логістичною діяльністю підприємства тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток логістики набуває розмаху й викликає зацікавленість багатьох інституцій стосовно встановлення тенденцій зазначеного процесу. Зокрема, щорічно Світовий банк підсумовує рейтинг країн за логістичною ефективністю. Так, у 2018 р. Україна посіла 66 місце зі 160 країн, які підлягали рейтингуванню. Радує те, що за досліджуваним показником наша країна посіла третє місце серед країн пострадянського простору [14; 15]. Це доводить, що в Україні посилюється увага до впровадження логістики в усі сфери економічної діяльності національного господарства.

Сучасна логістика є концепцією управління в системі розроблення, організації, реалізації ефективного та економічно вигідного руху ресурсів у системах створення вартості одного або декількох підприємств, а також управління ним.

Як зауважує професор В. Перебийніс, логістика залежно від її сучасного рівня розвитку є «комплексним (системним) методом розробки стратегій і механізму оптимізації господарчих зв'язків на основі міжпідприємчих чи міжфункціональних економічних компромісів» [9, с. 190].

Поняття «логістична система» походить від загального «система» і є одним з основних у логістиці, що реалізує системний підхід. Однак сьогодні немає єдиного прийнятого визначення цього поняття. Розглянемо сутність визначень логістичної системи, що найчастіше зустрічаються в науковій літературі (табл. 1).

Ми повністю розділяємо думку про те, що загально високим рівнем розвитку логістики в будь-якій країні має позитивні ефекти, такі як зниження вартості товарів і послуг, створення нових робочих місць, збільшення обігу оптової та роздрібно торгівлі й підвищення сервісу обслуговування покупців, підвищення інвестиційної привабливості територій з розвинутою транспортно-складською інфраструктурою, поліпшення екологічної обстановки завдяки оптимізації транспортної інфраструктури, збільшення доходів держави від реалізації транзитного потенціалу [10, с. 128].

В Україні за останні роки на вітчизняному ринку логістичних послуг сталися якісні зміни, а саме зміни філософії та логістичного мислення. Нині багато компаній усвідомили, що логістика є реальним інструментом підвищення ефективності бізнесу. Активне залучення українських підприємств до глобальних ланцюгів поставок, вихід вітчизняних виробників на світові ринки змусили топ-менеджмент промислових, сільськогосподарських, торгових і сервісних підприємств звернути увагу на логістику свого бізнесу, організацію логістичних процесів (закупівель, виробництва, розподілу), а також на можливість зменшення своїх логістичних витрат за рахунок ефективного співробітництва (партнерства) з логістичними операторами. Наслідками такої зміни стало зростання вимог до якості логістичних послуг, гарантії надійності доставки товарів, збереження вантажів і прозорості бізнес-процесів. В результаті вже зараз підприємства можуть відзначити підвищення рівня організованості, суттєве зростання застосування інформаційних технологій, комплексність надання логістичних послуг [5, с. 128].

Розглянемо можливі напрями вдосконалення управління логістичною діяльністю підприємства (рис. 1).

Зокрема, серед напрямів удосконалення управління логістичною діяльністю підприємства необхідно зацентувати увагу на впровадженні та розвитку цифрової логістики як одного з інструментів управління транспортними потоками; застосуванні автономних транспортних засобів для доставки вантажів (дрони, безпілотні вантажівки тощо). До того ж доцільним є впровадження інформаційної системи SRM, перевагами якої є вдосконалення стратегії вибору постачальників, зменшення часу циклів постачання й бюджетів закупівель, вартості матеріальних ресурсів; опти-

Таблиця 1

Визначення поняття «логістична система» у фаховій літературі

Автор (автори)	Сутність визначення
В. Алькема, О. Сумець [1, с. 56]	Організаційно-управлінський механізм координації, який дає змогу досягти ефекту завдяки чіткій злагодженості у діях спеціалістів різноманітних служб, що беруть участь в управлінні матеріальним потоком.
В. Банько [2, с. 16]	Спеціально організована інтеграція логістичних елементів (ланок) у межах певної економічної системи для оптимізації процесів трансформації матеріального потоку.
М. Денисенко, П. Левковець, Л. Михайлова [3, с. 12]	Сукупність та цілісність функціональних взаємопов'язаних елементів (підсистем, субсистем), які визначають її призначення.
А. Кальченко [6, с. 23]	Адаптивна система зі зворотними зв'язками, яка виконує ті чи інші логістичні функції (операції), складається з підсистем і має розвинуті внутрішньо системні зв'язки та зв'язки із зовнішнім середовищем.
Є. Крикавський, Н. Чорнописька [8, с. 16]	Спеціально організована інтеграція логістичних елементів (ланок) у межах певної економічної системи для оптимізації процесів трансформації матеріального потоку.
Т. Колодізева [7, с. 35]	Складна система, що складається із сукупності елементів, так званих ланок логістичної системи, між якими встановлені певні функціональні зв'язки й відношення.
В. Перебійніс, О. Перебійніс [9, с. 120]	Адаптована (самоналагоджувана та самоорганізована) система з оберненим зв'язком, що виконує логістичні функції та логістичні операції, складається зазвичай із декількох систем та має розвинуті зв'язки із зовнішнім середовищем.
І. Смирнов, Т. Косарева [12, с. 115]	Складна організаційно завершена (структурована) економічна система, що складається зі взаємозалежних у єдиному процесі управління матеріальними і супутніми їм потоками елементів, а саме ланок, сукупність, межі й задачі функціонування яких об'єднані внутрішніми цілями організації бізнесу і (або) зовнішніми цілями.
В. Сергеев [11, с. 15]	Складна економічна система, що складається зі взаємопов'язаних елементів, а саме ланок управління.

мізація структури витрат на організацію логістичної діяльності та тривалість виробничого циклу; ефективно функціонуюча структура логістичної мережі, посилення позицій удосконалення управління взаємовідносинами з постачальниками на переговорах щодо умов контрактів тощо.

Результатами адаптації посадових обов'язків фахівців підприємства можна вважати врахування потреб щодо необхідності постійного моніторингу споживчих переваг та оброблення відповідних даних; перехід до гнучких методів управління; впровадження чат-ботів як одного з найефективніших засобів забезпечення постійної клієнтської підтримки; формування системи контрактних взаємовідносин зі споживачами; впровадження CRM-системи як інструмента реалізації клієнтоорієнтованого підходу до логістичного сервісу та обслуговування споживачів у контексті концепції маркетингу взаємовідносин.

Серед інших напрямів удосконалення управління логістичною діяльністю нами виокремлено застосування мережевого підходу до організації збутової діяльності підприємства, активізації розвитку цифрового маркетингу й електронної комерції, оптимізації ризик-менеджменту через реалізацію принципів, методів, інструментів та всієї сукупності функцій управління комплексом послідовно здійснених логістичних процесів.

Ймовірними наслідками вдосконалення управління логістичною діяльністю підприємства є отримання синергетичного ефекту від скорочення часу виконання замовлень та чисельності допоміжних працівників; зниження обсягів складських запасів, оптимізації використання виробничих, складських площ; зростання рівня задоволеності попиту та якості логістичного обслуговування; мінімізація витрат; оптимізація матеріальних, транспортних, інформаційних та

Рис. 1. Напрями вдосконалення управління логістичною діяльністю підприємства

Джерело: сформовано авторами за джерелом [13]

фінансових потоків; адаптація організаційної культури, збільшення рівня рентабельності господарської діяльності підприємства загалом тощо.

Висновки. Використання логістики є одним з резервів підвищення економічної ефективності будь-якого підприємства. Визначено, що домінуючим завданням логістичної системи є зростання прибутку суб'єкта підприємницької діяльності за рахунок досягнення найкращого результату господарювання з найменшими витратами, максимальної адаптації до динамічно змінюваних умов зовнішнього середовища. Подальші дослідження пов'язані з реалізацією запропонованих напрямів удосконалення управління логістичною діяльністю на рівні окремого підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алькема В., Сумець О. Логістика. Теорія та практика : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2008. 272 с.
2. Банько В. Логістика : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2013. 345 с.
3. Денисенко М., Левковець П., Михайлова Л. та ін. Організація та проектування логістичних систем : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
4. Дідур Г. Ефективність застосування логістики в управлінні матеріальними потоками аграрних підприємств. *Сучасні тренди та перспективи логістики, маркетингу, збутової діяльності плодоовочівництва в епоху цифрових технологій* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченій 35-річчю економічного факультету (м. Херсон, 20–21 вересня 2019 р.). Херсон, 2019. С. 18–20.
5. Іваніщева А. Сучасні напрямки розвитку логістичних технологій в Україні. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2016. Т. 15. Вип. 3 (34). С. 96–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rectpu_2016_15_3_9 (дата звернення: 06.02.2020).
6. Кальченко А. Логістика : підручник. Київ : КНЕУ, 2013. 85 с.
7. Колодізева Т., Руденко Г. Методичне забезпечення оцінки ефективності логістичної діяльності підприємств : монографія. Харків : ХНЕУ, 2012. 292 с.
8. Крикавський Є., Чернописька Н. Логістичні системи : навчальний посібник. Львів : НУ «ЛП», 2009. 264 с.
9. Перебийніс В., Перебийніс О. Транспортно-логістичні системи. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2014. 312 с.
10. Полякова О., Шраменко О. Сучасні тенденції розвитку транспортно-логістичної інфраструктури в Україні і світі. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 58. С. 126–134.
11. Сергеев В. Логістика в бізнесі. Москва : ИНФРА-М, 2001. 680 с.
12. Смирнов І., Косарева Т. Транспортна логістика : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2013. 224 с.
13. Трушкіна Н., Ринкевич Н. Науково-методичні та прикладні засади вдосконалення управління логістичною діяльністю підприємств. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 34. С. 219–227. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/34_2019_ukr/34.pdf (дата звернення: 06.02.2020).
14. Україна потрапила до ТОП пострадянських країн з найкращою логістикою. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/transport/ukraina-popala-v-top-postsovetskih-stran-s-luchshelogistikoy-1158634.html> (дата звернення: 06.02.2020).
15. Що відомо про цей рейтинг від Світового банку. URL: <https://nachasi.com/2018/07/30/logistychna-efektyvnist-ukrayiny> (дата звернення: 06.02.2020).

REFERENCES:

1. Alkema V., Sumets O. (2008) *Loghistyka. Teorija ta praktyka : navchalnyj posibnyk* [Logistics. Theory and Practice]. Kyiv : Professional Publishing House. (in Ukrainian)
2. Banko V. (2013) *Loghistyka* [Logistics]. Kyiv : CST. (in Ukrainian)
3. Denysenko M., Levkovets P., Mikhailova L. (2010) *Organizatsiya ta proektuvannya logistichnikh sistem* [Organization and design of logistics systems]. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Didur Hr. (2019) *Efektivnistj zastosuvannya loghistryky v upravlinni materialjnymy potokamy aghramykh pidpryemstv* [Efficiency of application of logistics in the management of material flows of agricultural enterprises]. *Proceedings of the Suchasni trendy ta perspektyvy loghistryky, marketinghu, zbutovoi dijalnosti plodoovochivnyctva v epokhu cyfrovikh tekhnologhij prysvjachena 35-richchju Ekonomichnogho fakul'tetu* (Ukraine, Kherson, September 20–21, 2019). Kherson, pp. 18–20.
5. Ivanischeva A. (2016) *Suchasni naprjamky rozvytku loghistrychnykh tekhnologhij v Ukrajinі* [Modern directions of development of logistic technologies in Ukraine]. *Market Economics: Modern Management Theory and Practice*, vol. 15. Iss. 3(34). P. 96–116. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rectpu_2016_15_3_9 (accessed: 06.02.2020).
6. Kalchenko A. (2013) *Loghistyka* [Logistics]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian).
7. Kolodizieva T., Rudenko G. (2012) *Metodychne zabezpechennja ocinky efektyvnosti loghistrychnoji dijalnosti pidpryemstv : monohrafija* [Methodical support for the evaluation of the efficiency of logistic activity of enterprises]. Kharkiv : KhNEU. (in Ukrainian)
8. Krykavskyy E., Chomopiska N. (2009) *Loghistrychni systemy* [Logistic systems]. Lviv : Lviv Polytechnic National University. (in Ukrainian)
9. Perebyynis V., Perebyynis O. *Transportno-loghistrychni systemy* [Transport-logistic systems]. Poltava : Editorial and Publishing Department of Poltava University of Consumer Cooperation of Ukraine. (in Ukrainian)
10. Polyakova O., Shramenko O. (2017) *Suchasni tendenciji rozvytku transportno-loghistrychnoji infrastruktury v Ukrajinі i sviti* [Current trends in the development of transport and logistics infrastructure in Ukraine and in the world]. *Bulletin of Economics of Transport and Industry*. № 58. Pp. 126–134.
11. Sergeev V. (2011) *Logistika v biznese* [Logistics in business]. Moscow : INFRA-M. (in Russian)
12. Smirnov I., Kosareva T. (2013) *Transportna loghistryka* [Transport Logistics]. Kyiv : TsUL (in Ukrainian).
13. Trushkina N., Rinkevich N. (2019) *Naukovo-metodychni ta prykladni zasady vdoskonalennja upravlinnja loghistrychnoji dijalnistju pidpryemstv* [Scientific-methodical and applied principles of improving the management of logistic activity of enterprises]. *Market infrastructure*, vol. 34. P. 219–227. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/34_2019_ukr/34.pdf (accessed: 06.02.2020).
14. *Ukraina potrapyla do TOP postradjanskykh krajin z najkrashhoju loghistrykoju* [Ukraine is in the TOP of the post-Soviet countries with the best logistics]. Available at: <https://ukr.segodnya.ua/economics/transport/ukrainapopala-v-top-postsovetskih-stran-s-luchshelogistikoy-1158634.html> (accessed: 06.02.2020).
15. *Shho vidomo pro cej rejtyng vid Svitovogho banku* [What is known about this rating from the World Bank]. Available at: <https://nachasi.com/2018/07/30/logistychna-efektyvnist-ukrayiny> (accessed: 06.02.2020).

УДК 005.8:005.334:658

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-15>**Занора В.О.***кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри менеджменту та економічної безпеки
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького***Зачосова Н.В.***доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту та економічної безпеки
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького***Zanora Volodymyr***Candidate of Economic Sciences (Ph.D.), Docent, Doctoral Candidate,
Management and Economic Security Department,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy***Zachosova Nataliia***Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Management and Economic Security Department,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ

RISK MANAGEMENT OF ENTERPRISE DEVELOPMENT PROJECTS: THEORETICAL-METHODICAL BACKGROUND

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблематику управління ризиками проєктів розвитку підприємств, відповідність його теоретико-методичного базису сучасним вимогам. Акцентовано увагу на необхідності формування підсистеми управління ризиками на підприємстві за її відсутності задля максимізації можливостей та мінімізації небезпек/загроз господарської діяльності підприємств. Проведено узагальнення теоретико-методичних основ управління ризиками з виокремленням тенденцій, перспективних напрямів його вдосконалення й розвитку. Розглянуто як сутність категорії «ризик», так і складові процесу/підсистеми управління ризиками, його мету. Зауважено на важливості проведення навчання фахівців різних підрозділів теоретичним та методичним основам управління ризиками задля ефективного функціонування підсистеми. Зазначено необхідність урахування сучасних тенденцій управління ризиками для забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Ключові слова: ризик, розвиток, проєкт, підприємство, управління ризиками.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены проблематика управления рисками проектов развития предприятий, соответствие его теоретико-методического базиса современным требованиям. Акцентируется внимание на необходимости формирования подсистемы управления рисками на предприятии при ее отсутствии с целью максимизации возможностей и минимизации опасностей/угроз хозяйственной деятельности предприятий. Проведено обобщение теоретико-методических основ управления рисками с выделением тенденций, перспективных направлений его совершенствования и развития. Рассмотрены как сущность категории «риск», так и составляющие процесса/подсистемы управления рисками, его цель. Обращено внимание на важность проведения обучения специалистов различных подразделений теоретическим и методическим основам управления рисками с целью эффективного функционирования подсистемы. Указана необходимость учета современных тенденций управления рисками для обеспечения конкурентоспособности предприятия.

Ключевые слова: риск, развитие, проект, предприятие, управление рисками.

ANNOTATION

The article deals with the issues of risk management, its conformity with the theoretical and methodical basis of modern requirements. Building an effective risk management system for today, in times of accelerated change, is the key to effective enterprise business activity. The importance of risk management as an integral part of the enterprise management system determines the need to elaborate the methodological basis, current trends and features of risk management. Risk management issues are of particular importance in the context of enterprise development project management. Reviewing and analyzing the basics and practices will help to identify the anchor points in the process of building a risk management subsystem. The purpose of the study is to identify trends, perspectives and features of enterprise risk management. It is stated that risk is an attribute of economic activity of enterprises, organizations, institutions. The functioning of organizations in risk conditions determines the feasibility of implementing risk management because of the need to take into account its impact on their activities. Among the unresolved issues remains the formation of effective risk management system in terms of taking into account the features of the enterprise, its management system, etc., such as various aspects of stakeholder management. Attention is drawn to the necessity of forming a risk management subsystem in an enterprise in its absence in order to maximize opportunities and minimize the dangers/threats of enterprises business activity. Generalization of theoretical and methodical bases of risk management with identification of tendencies, perspective directions of its improvement and development is conducted. Both the essence of the risk category and the components of the process/subsystem of risk management, its purpose are considered. It is emphasized on the importance of training the specialists of different units in the theoretical and methodical bases of risk management for the effective functioning of the subsystem. It is emphasized on the need to take into account the current tendencies of risk management in order to ensure the competitiveness of the enterprise.

Key words: risk, development, project, enterprise, risk management.

Постановка проблеми. Побудова ефективної системи управління ризиками (англ. “risk management”) сьогодні, в часи пришвидшення

змін, є запорукою результативної господарської діяльності підприємства. Важливість управління ризиками як складової частини системи управління підприємством визначає необхідність опрацювання методологічного базису, сучасних тенденцій та особливостей управління ризиками. Огляд та аналіз основ і практик дадуть змогу зорієнтуватися з визначенням опорних точок в процесі побудови підсистеми управління ризиками. Вищенаведене є більш актуальним з огляду на тенденцію запровадження проектного управління діяльністю підприємств, що передбачає управління їхнім розвитком через проекти.

Вирішення поставленої низки проблем ускладнюється різноманітністю ризиків, їхніми взаємозв'язками та складністю. Конкретний ризик може бути складним, будучи синергетичним впливом декількох чинників. Ризики також є головним чинником змін у системі управління підприємством, проектом. Незважаючи на те, що ризик має як негативний, так і позитивний аспекти, забезпечення діяльності підприємства, реалізації проекту тощо від збитків, втрат, що можуть бути наслідком його впливу, є пріоритетним завданням.

Сучасні умови ведення підприємницької діяльності, зокрема вплив чинників Індустрії 4.0 (англ. "Industry 4.0"), перехідної економіки, є визначальними щодо пріоритетності управління ризиками як підсистеми управління підприємством, проектом тощо. Важливим аспектом є формування такої підсистеми управління ризиками, що не лише відповідає сучасним стандартам, але й є адаптивною щодо швидкоплинних змін у внутрішньому та зовнішньому середовищах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед фахівців, що досліджували проблематику управління ризиками, слід назвати таких, як С.В. Войтко [1], О.А. Гавриш [2], О.М. Герасименко [3], О.Б. Данченко [4].

С.В. Войтко [1] приділив увагу класифікації ризиків господарської діяльності підприємства, а також особливостям управління ними. О.А. Гавриш [2] провів критичний аналіз нормативних засад управління проектними ризиками. О.М. Герасименко [3] розглядала послідовність формування комплексної системи управління ризиками, а також необхідність врахування чутливості компанії до ринкових ризиків. О.Б. Данченко [4], по-перше, досліджувала ризики як причини відхилень у проектах, по-друге, аналізувала методичний інструментарій управління ними. Автори досліджень [5; 6] уточнили сутність категорії «ризик» та її взаємозв'язок з категоріями «небезпека», «можливість». У роботі [7] авторка визначила понятійні особливості та характерні змістові риси термінів «небезпека», «виклик», «загроза» й «ризик».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак подальший розвиток управлінських технологій, зміна умов функ-

ціонування підприємств, необхідність забезпечення адаптивності системи управління визначають важливість регулярного перегляду науково-методичних основ управління ризиками, тенденцій та особливостей.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення тенденцій, перспективних напрямів та особливостей управління ризиками проектів розвитку підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ризик є атрибутом господарської діяльності підприємств, організацій, установ. Функціонування організацій в умовах ризику визначає доцільність запровадження управління ризиками через необхідність врахування його впливу на їхню діяльність. В тому чи іншому сенсі керівництво усіх без винятку підприємств, організацій, установ здійснює процес управління ризиками, однак найчастіше він характеризується фрагментарністю, відсутністю чітких алгоритмів дій, некомпетентністю з огляду на неврахування сучасних методик, практик управління ризиками. Водночас вплив на діяльність підприємств привертає все більшу увагу науковців, фахівців до проблематики управління ризиками з огляду на їх поширеність, різноманітність, прояви негативного аспекту, що приводить не лише до зниження рівня прибутку, але й до отримання збитку. Ризик може впливати як на окрему роботу, що здійснюється на підприємстві, так і на проект, що реалізується, а також на його діяльність загалом. Задля нейтралізації негативного аспекту ризику (як мінімум) та максимізації можливостей (як максимум) необхідним є налагодження й відпрацювання процесу управління ризиками. Управління ризиками є вимогою часу, що викликана змінами внутрішнього та зовнішнього середовищ діяльності підприємств. Одним із результатів ефективного управління ризиками господарської діяльності підприємств є забезпечення її стабільності як умови виживання та подальшого розвитку [5].

Перегляд підходів до розуміння сутності категорії «ризик», а саме перехід від концентрування виключно на негативному аспекті ризику до необхідності врахування позитивного складника, зумовив розвинення методології управління ризиками, відображеної, наприклад, у джерела [8]. Отже, сьогодні ризик розглядають також як джерело відхилення від мети, що може мати як негативні, так і позитивні наслідки для суб'єкта господарювання. Реалізація ризику включає три варіанти результату, а саме негативний, нульовий та позитивний [5].

Однак серед невирішених питань залишається проблематика формування результативної підсистеми управління ризиками щодо врахування особливостей господарської діяльності підприємства, його системи управління, зокрема різноманітних аспектів управління зацікавленими сторонами. Йдеться про ті моменти функціонування підприємства, що можуть бути або є

джерелом ризику. Актуальності зазначеному додає доречність формування інтегрованої системи управління, про що йдеться в роботі [9].

Як зазначає О.Ю. Давидова [10], управління та ризик є взаємопов'язаними компонентами економічної системи. Ризик можна визначати як вплив певної ситуації/сукупності обставин на мету, що характеризується ймовірністю перетворення умов на причину та прогнозованим рівнем наслідку, що є результатом дії причини. Одночасно зазначимо, що наслідки можуть мати не лише негативний, але й позитивний характер [6].

Ключовими складовими частинами управління ризиками, за РМВоК [8], є визначення ризиків, планування управління ризиками, якісний аналіз ризиків, кількісний аналіз ризиків, планування реагування на ризики, здійснення реагування на ризики, моніторинг ризиків. Процес управління ризиками має здійснюватися регулярно, тобто є ітеративним.

Різноманітна інтерпретація вищезазначених основних складових частин управління ризиками має місце в інших наукових працях, зокрема [11], де зазначається, що процес управління ризиками включає виявлення можливих ризиків та аналіз їх впливу на діяльність організації; оцінювання можливих фінансових та нефінансових втрат від реалізації ризиків; формування стратегії управління ризиками; вплив на ризик; аналіз результатів та оцінювання ефективності методів управління ризиками.

Серед даних, які має продукувати підсистема управління ризиками, слід назвати такі, як низка ризиків господарської діяльності промислових підприємств, що розглядаються як загрози/небезпеки, а також як можливості; взаємозв'язок ризиків між собою, тобто їхній синергетичний ефект; частота появи ризиків, ймовірність настання, а також рівень наслідків; заходи щодо максимізації/мінімізації ризиків/їхнього впливу.

У підсистемі управління ризиками, як традиційно в будь-якій управлінській системі, мають місце такі складові частини, як суб'єкт управління та об'єкт управління. Суб'єктом/суб'єктами управління можуть бути фахівець з управління ризиками; керівники структурних підрозділів; фахівці окремих підрозділів тощо.

Метою управління ризиками на цьому етапі розвитку методології є не лише мінімізація загроз/небезпек, але й максимізація потенційних можливостей. Зазначене має сприяти отриманню підприємством прибутку та запобіганню втратам. Вищенаведене дає змогу уточнити зміст категорії «ризик-орієнтоване управління» [9], що визначається як ітеративний, динамічний процес, що є сукупністю управлінських функцій з інтегрованими складовими частинами управління ризиками, завданням якого є мінімізація/максимізація ризиків, а також яке здійснюється для досягнення мети організації.

Серед основних ризиків господарської діяльності промислового підприємства визначають

такі [1], як ціновий ризик, що зумовлений, зокрема, зростанням/зниженням цін на ресурси, наприклад виробничі; ризик непродуктивних витрат, що зумовлений, зокрема, помилками планування, низькою професійністю працівників, зношенням елементів технічної (технологічної) системи. З огляду на наведене можемо зробити висновок про необхідність достеменно розуміння властивостей визначеного ризику, а саме його складності, тобто чи є визначений ризик узагальнюючим для певної їх сукупності. Отримана інформація дасть змогу врахувати всі особливості впливу такого ризику на господарську діяльність підприємства.

З огляду на подальше поширення умов Індустрії 4.0 на діяльність підприємств важливим є визначення можливостей застосування інформаційних технологій, систем управління ризиками задля підвищення ефективності процесу. Інформаційні системи управління ризиками, що забезпечують збирання, збереження та аналіз даних, реагування на ризикові події та їх прогнозування, підтримку прийняття рішень, є системами диспетчерського управління та збирання інформації, системами оперативного управління обладнанням; системами управління активами ЕАМ-системи та RCM-системи; системами підтримки прийняття рішень [3].

Серед основних функцій управління ризиками традиційно виокремлюють такі, як планування (в межах планування здійснюється прогнозування ймовірності та наслідків впливу ризиків); організація; контроль та регулювання. Реалізація зазначених функцій передбачає наявність необхідної організаційної структури, що відповідає за управління ризиками, вмотивованості виконавців, політики та процедур управління тощо.

Ризик, як і будь-який стан, має свій певний «життєвий цикл»: він виникає, розвивається й припиняється під дією різноманітних факторів та умов. Зрозуміло, що кожен ризик має свої особливості, які впливають на його виникнення та розвиток, втім, можна виокремити загальні тенденції «протікання» ризику. У процесі розвитку ризику можна виділити такі стадії:

- 1) сигналізування про можливість виникнення;
- 2) прояв ознак виникнення того чи іншого ризику;
- 3) розгортання ризику;
- 4) ліквідація чи мінімізація наслідків ризику або «загибель» об'єкта ризику [12].

Наявні ризики та проблеми в економічній системі приводять до необхідності коригування інтересів різних категорій зацікавлених сторін [13].

Серед основних чинників, які потрібно врахувати під час формування підсистеми управління ризиками проектів розвитку на підприємстві, визначаємо такі (рис. 1), як законодавство України та/або міжнародне; зміст/сутність/розуміння категорії «ризик»; нормативні документи (стандарти тощо) з управління ризиками; Індустрія 4.0 та інші чинники глобальних процесів;

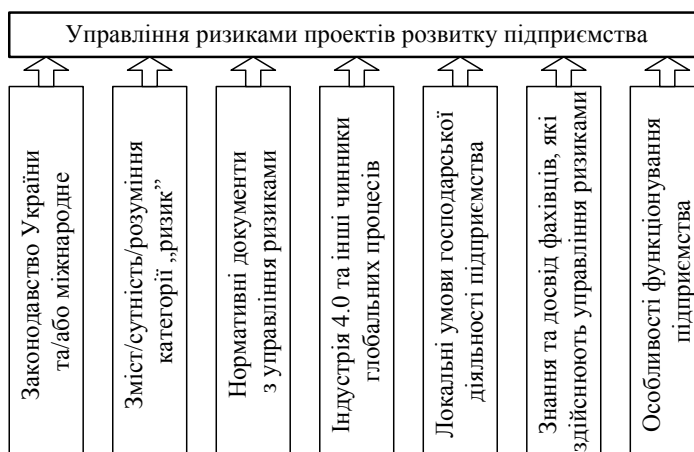
локальні умови господарської діяльності підприємства; знання та досвід фахівців, які здійснюють управління ризиками на підприємстві; особливості функціонування підприємства.

Висновки. Отже, серед тенденцій управління ризиками господарської діяльності промислових підприємств визначаємо такі, як доцільність організування підсистеми управління ризиками на підприємстві за її відсутності; реорганізація підсистеми управління ризиками системи управління підприємством за її наявності для врахування такої її властивості, як адаптивність; необхідність проведення навчання фахівців різних підрозділів теоретичним та методичним основам управління ризиками; опрацювання, врахування, запровадження стандартів з управління ризиками в підсистему управління підприємством; запровадження інформаційної технології щодо управління ризиками; формування та запровадження політики з управління ризиками на підприємстві; створення комісії з фахівців різних підрозділів задля проведення управління ризиками проєктів розвитку підприємства; врахування інтересів зацікавлених сторін у процесі управління ризиками проєктів розвитку підприємства.

У подальших дослідженнях варто приділити увагу розробленню організаційно-економічних механізмів щодо формування чи реорганізації підсистеми управління ризиками проєктів розвитку підприємства з урахуванням визначених перспективних напрямів її вдосконалення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Занора В.О., Войтко С.В. Управління підприємствами: планування технологічних витрат, ризик-менеджмент, мотивування, прийняття управлінських рішень : монографія. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського ; Політехніка, 2017. 224 с.
2. Гавриш О.А., Кавун В.А. Критичний аналіз нормативних засад управління проєктними ризиками. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2017. № 14. С. 216–222.
3. Герасименко О.М. Формування комплексної системи ризик-менеджменту з врахуванням чутливості компанії до ринкових ризиків. *Ефективна економіка*. 2013. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_21
4. Данченко О.Б., Занора В.О. Проєктний менеджмент: управління ризиками та змінами в процесах прийняття управлінських рішень : монографія. Черкаси, 2019. 278 с.
5. Занора В.О., Недотопа І.Ю. Інтерпретація сутності категорії «ризик». *Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації* : матеріали VI Міжнародної наукової конференції (Київ, квітень 2016 р.). Київ, 2016. С. 26–27.
6. Занора В.О., Недотопа І.Ю. Ризики, загрози, небезпеки, можливості: взаємоузгодження категорій. *Економічна безпека України* : тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 22 квітня 2016 р.). Львів, 2016. С. 105–107.
7. Зачосова Н.В. Поняття фінансової безпеки як наукової та управлінської категорії у взаємозв'язку з дефініціями ви-

Рис. 1. Чинники впливу на формування підсистеми управління ризиками проєктів розвитку підприємства

Джерело: сформовано авторами

клику, безпеки, загрози і ризику. *Вісник Черкаського університету. Економічні науки*. 2019. № 2. С. 34–40.

8. A guide to the project management body of knowledge (PMBOK guide) : 6th ed. Newtown Square : Project Management Institute, 2017. 756 p.
9. Занора В.О. Ризик-орієнтоване управління виробничо-технологічними витратами машинобудівних підприємств. *Бізнес-Інформ*. 2014. № 4. С. 157–161.
10. Давидова О.Ю. Ключові фактори управління ризиками на підприємствах ресторанного господарства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. Вип. 25(1). С. 128–132.
11. Макалюк І.В., Бабенко І.Ю. Управління ризиками інвестиційних проєктів. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2016. Вип. 18. С. 63–70.
12. Великанова М.В. Управління ризиком та його стадії: економіко-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 20–24.
13. Kutsenko D.M. Orienteers of strategic management of financial and economic security of enterprises: interests, challenges, risks. *Вісник Черкаського університету. Економічні науки*. 2019. № 2. С. 50–58.

REFERENCES:

1. Voitko S.V., Zanora V.O. (2017). Upravlinnia pidpriemstvamy: planuvannia tekhnolohichnykh vytrat, ryzyk-menedzhment, motyvuvannia, pryiniattia upravlinskykh rishen [Enterprise management: technological costs planning, risk management, motivation, management decisions making]. Kyiv : Politekhnikha. (in Ukrainian)
2. Havrysh O.A., Kavun V.A. (2017). Krytychnyi analiz normatyvnykh zasad upravlinnia proektnykh ryzykamy [Critical analysis of regulatory framework of project risks management]. *Ekonomicnyi visnyk NTUU "KPI"*, № 14, pp. 216–222. (in Ukrainian)
3. Herasyenko O.M. (2013). Formuvannia kompleksnoi systemy ryzyk-menedzhmentu z vrakhuvanniam chutlyvosti kompanii do rynkovykh ryzykiv [Formation of the complex system of risk management with consideration of sensitivity to market risks]. *Efektivna ekonomika*, № 5. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_21 (in Ukrainian)
4. Danchenko O.B., Zanora V.O. (2019). *Proektnyi menedzhment: upravlinnia ryzykamy ta zminamy v protsesakh pryin-*

- iattia upravlinskykh rishen* [Project Management: Risk and Change Management in Decision Making Processes]. Cherkasy : Chabanenko. (in Ukrainian)
5. Zanova V.O., Nedotopa I.Yu. (2016). Interpretatsiia sutnosti katehorij "ryzyk" [Interpretation of the risk category essence]. *IV Mizhnarodna naukova konferentsiia. Antykryzovyi rozvytok sotsialnykh ta ekonomichnykh protsesiv v umovakh hlobalizatsii – Crisis development of social and economic processes in the conditions of globalization*. Kyiv (in Ukrainian).
  6. Zanova V.O., Nedotopa I.Yu. (2016). Ryzky, zahrozy, nebezpeky, mozhyvosti: vzaiemouzghodzhennia katehorii [Risks, threats, dangers, opportunities: category harmonization]. *Vseukrainska nauково-praktychna konferentsiia. Ekonomichna bezpeka Ukrainy – Economic security of Ukraine*. Lviv. (in Ukrainian)
  7. Zachosova N.V. (2019). Poniattia finansovoi bezpeky yak naukovoї ta upravlinskoi katehorii u vzaiemozv'язku z defynitsiiamy vyklyku, nebezpeky, zahrozy i ryzky [The concept of financial security as a scientific and management category relating to the definitions of the challenge, danger, threat and risks]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu [Bulletin of the Cherkasy University. Economic Sciences]*, № 2, pp. 34–40. (in Ukrainian)
  8. Project Management Institute (2017). A guide to the project management body of knowledge (PMBOK guide) : 6th edition. Newtown Square : PMI.
  9. Zanova V.O. Ryzkyk-orientovane upravlinnia vyrobnycho-tekhnolohichnykh vytratamy mashynobudivnykh pidpriemstv [Risk-oriented Management of Production and Technological Costs of Engineering Enterprises]. *Biznes-Inform [Business Inform]*. 2014. № 4, pp. 157–161. (in Ukrainian)
  10. Davydova O.Iu. (2017). Kliuchovi faktory upravlinnia ryzkykamy na pidpriemstvakh restorannoho hospodarstva [Key facts of risk management at restaurant enterprises]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky" [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences"]*, vol. 25(1), pp. 128–132. (in Ukrainian)
  11. Makaliuk I.V., Babenko I.Yu. (2016). Upravlinnia ryzkykamy investytsiinykh proektiv [Risk Management of Investment Projects]. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo [Modern Problems of Economics and Business]*, vol. 18, pp. 63–70. (in Ukrainian)
  12. Velykanova M.V. (2017). Upravlinnia ryzkykom ta yoho stadii: ekonomiko-pravovyi analiz [Risk Management and his Stages: Economic and Legal Analysis]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, Economy and Law]*, № 12, pp. 20–24. (in Ukrainian)
  13. Kutsenko D.M. (2019). Oriientyry stratehichnoho upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv: interesy, vyklyky, ryzky [Orienters of strategic management of financial and economic security of enterprises: interests, challenges, risks]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu [Bulletin of the Cherkasy University. Economic Sciences]*, № 2, pp. 50–58.

УДК 658:005.622:33

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-16>**Іванова М.І.***доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту**Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»***Грошелева О.Г.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту**Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»***Усатенко О.В.***кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту**Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»***Ivanova Maryna***Dr. Sc. (Econ.),**Assoc. Prof., Professor Department of Management,
Dnipro University of Technology***Grosheleva Olena***Cand. Sc. (Econ.),**Associate Professor Department of Management,
Dnipro University of Technology***Usatenko Oleksandr***Cand. Sc. (Tech.),**Assoc. Prof., Associate Professor Department of Management,
Dnipro University of Technology*

УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISE RECEIVABLES AS A TOOL OF ECONOMIC SECURITY

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено застосування сучасних інструментів управління дебіторською заборгованістю задля забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. При цьому використано загальнонаукові та спеціальні методи системно-структурного аналізу й синтезу для виокремлення підходів до трактування категорії «економічна безпека», систематизації факторів, що впливають на економічну безпеку, вдосконалення етапів управління дебіторською заборгованістю та кореляційно-регресійного аналізу для з'ясування щільності кореляційного зв'язку між дебіторською заборгованістю та чистим прибутком промислового підприємства. Теоретичне дослідження підходів до систематизації факторів впливу на економічну безпеку підприємства дало змогу виокремити дебіторську заборгованість. Запропоновано використовувати кореляційно-регресійний аналіз для виявлення зв'язку між факторами, що забезпечують діяльність підприємства, та результатом його функціонування. Отримано результати кореляційного зв'язку між дебіторською заборгованістю та чистим прибутком. Запропонований інструментарій дає змогу визначити оптимальний для підприємства обсяг дебіторської заборгованості. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на пошук шляхів управління базою контрагентів, з якими підприємство взаємодіє, для забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, дебіторська заборгованість, чистий прибуток, кореляційно-регресійний аналіз.

АННОТАЦІЯ

В статье исследовано применение современных инструментов управления дебиторской задолженностью с целью обеспечения экономической безопасности предприятия. При этом

использованы общенаучные и специальные методы системно-структурного анализа и синтеза для выделения подходов к трактовке категории «экономическая безопасность», систематизации факторов, влияющих на экономическую безопасность, совершенствование этапов управления дебиторской задолженностью и корреляционно-регрессионного анализа для определения плотности корреляционной связи между дебиторской задолженностью и чистой прибылью промышленного предприятия. Теоретическое исследование подходов к систематизации факторов влияния на экономическую безопасность предприятия позволило выделить дебиторскую задолженность. Предложено использовать корреляционно-регрессионный анализ для выявления связи между факторами, обеспечивающими деятельность предприятия, и результатом его функционирования. Получены результаты корреляционной связи между дебиторской задолженностью и чистой прибылью. Предложенный инструментальный позволяет определить оптимальный для предприятия объем дебиторской задолженности. Дальнейшие исследования должны быть направлены на поиск путей управления базой контрагентов, с которыми предприятие взаимодействует, для обеспечения экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, дебиторская задолженность, чистая прибыль, корреляционно-регрессионный анализ.

ANNOTATION

The article explores the use of modern tools for accounts receivable management to ensure the economic security of an entity. General and special methods of system-structural analysis and synthesis were used to identify approaches to the interpretation of the

category "economic security", to systematize factors affecting economic security, to improve the stages of receivables management; correlation-regression analysis was used to find out the degree of correlation between accounts receivable and the net profit of an industrial enterprise. According to the results of the literature review, the author's definition of the "economic security" category has been formed, which implies a set of top management measures to ensure sustainability and stable development under the influence of external and internal environment factors; the proposed measures will allow an economic entity to continuously perform financial and economic activities and obtain stable indicators of income. Theoretical study of approaches to the systematization of factors influencing the economic security of the enterprise allowed distinguishing accounts receivable. It has been found that receivables withdraw part of the enterprise's assets from circulation, forcing the enterprise to finance the activities of consumers in the form of commodity credit; on the other hand, it is a tool for increasing sales. It has been proposed to use correlation-regression analysis to identify the relationship between the factors that support the enterprise's performance and the results of its functioning. The correlation between receivables and net income was assessed; it has been proved that the variation of the net profit by 52.62% is a variation of the amount of receivables. The regression analysis revealed that the receivables affect the net profit by a weight of 0.068 and the coefficient of elasticity is 1.337, which indicates that the amount of receivables has a significant effect on the net profit of the enterprise. The proposed toolkit allows an enterprise to determine the optimal amount of receivables, which will provide the entity with economic security. Further research should focus on finding ways for client and counterparty data management to ensure economic security.

Key words: economic security, accounts receivable, net income, correlation-regression analysis.

Постановка проблеми. Постійні зміни ринкового середовища потребують від керівництва використання дієвих інструментів для забезпечення економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання. Сьогодні серед основних факторів, що впливають на діяльність підприємства, слід назвати вибір та подальший взаємозв'язок з контрагентами, оскільки саме від своєчасності й регулярності сплати фінансових зобов'язань залежатимуть як фінансова стійкість і ліквідність, так і величина чистого прибутку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню становлення категорії «економічна безпека» присвячена значна кількість публікацій сучасних учених-економістів, серед яких особливе місце посідають праці таких науковців, як А.В. Череп [1] та О.В. Петренко [2]. Їх роботи були спрямовані на систематизацію загроз, що впливають на економічну безпеку, та причин їх виникнення. При цьому підтверджена увага до управління дебіторською заборгованістю та її вплив на економічну безпеку публікаціями таких науковців, як О.С. Хринюк [3], О.Б. Чорненька [4] та Б.В. Дергалюк [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій, недостатньо вирішеним залишається питання використання зручного інструментарію, який дасть змогу управляти дебіторською заборгованістю шляхом оптимізації її обсягу, що забезпечить економічну безпеку промислового підприємства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз застосування су-

часних інструментів управління дебіторською заборгованістю для забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомим фактом є наявність значної кількості трактувань категорії «економічна безпека», серед яких на особливу увагу заслуговує визначення, що надає А.В. Череп: «це механізм впливу, захищеності і контролю за процесом розвитку та захисту всіх сфер діяльності, інтересів підприємств від негативної дії факторів ринкового середовища з метою забезпечення стабільності функціонування та процвітання промислових підприємств, фінансового та соціального розвитку не лише суб'єктів господарювання, але й регіону, конкурентної боротьби, досягнення основної мети за допомогою регулювання з боку керівництва та шляхом запобігання, уникнення або пристосування до сучасних умов розвитку протягом довгострокового періоду» [1].

За результатами огляду літератури було сформовано авторське визначення категорії «економічна безпека»: це комплекс заходів топ-менеджменту задля забезпечення стійкості й сталого розвитку під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які дають змогу суб'єкту господарювання безперерійно здійснювати фінансово-господарську діяльність та отримувати стабільні показники прибутку.

Дослідження О.В. Петренко виявило, що визначення категорії «економічна безпека» можна трактувати у двох напрямках. Перший ґрунтується на тому, що у підприємства є внутрішня структура, що функціонує у зовнішньому середовищі для досягнення конкретних цілей; якщо внутрішня структура має позитивну характеристику, суб'єкт господарювання перебуває в безпеці; коли ж зовнішнє оточення дає негативний вплив, підприємство все одно може здійснювати свою діяльність і досягати поставлених цілей за вжиття певних запобіжних заходів захисту. Інший підхід ґрунтується на таких категоріях, як «загроза» й «захищеність від загроз», а наголос переноситься на якісні параметри (стійке функціонування, прогресивний розвиток тощо); визначені загрози, звичайно, можуть вплинути на ці параметри, але за наявності захисту безпека підприємства може бути забезпечена [2].

Систематизувавши фактори, що впливають на економічну безпеку підприємства, ми визначили, що одне з найголовніших місць серед них посідає управління дебіторською заборгованістю.

О.С. Хринюк за ступенем впливу на економічну безпеку підприємства умовно поділив дебіторську заборгованість на нормальну (переважно позитивний вплив) й прострочену (суттєвий негативний вплив). При цьому автор пропонує управляти дебіторською заборгованістю через виконання таких поточних завдань [3], як вибір умов продаж, які забезпечують гарантоване надходження грошових коштів; встановлення та дотримання граничного рівня де-

біторської заборгованості; визначення системи знижок і надбавок для різних груп покупців; прискорення інкасації дебіторської заборгованості; зменшення бюджетних боргів; оцінювання упущених альтернатив від можливого використання коштів, «законсервованих» у дебіторській заборгованості.

О.Б. Чорненька продовжила дослідження у вибраному напрямі й довела, що мета управління заборгованістю підприємства полягає не в її уникненні, а у зведенні її величини до оптимального рівня, який визначають особливості середовища функціонування підприємства, його фінансово-майновий стан та стратегія подальшого розвитку, а також досягнення балансу дебіторської та кредиторської заборгованостей і максимального рівня їхньої оборотності для забезпечення прибуткової діяльності підприємства [4]. При цьому авторка для вирішення зазначених проблем задля забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання пропонує етапи управління дебіторською заборгованістю, що наведені на рис. 1.

Б.В. Дергалюк [5] розглядає питання управління дебіторською заборгованістю шляхом вжиття трьох груп заходів, які, по-перше, гарантують розрахунок за товари та послуги суб'єктами ринку фінансових послуг; по-друге, спрямовані на забезпечення виконання зобов'язання покупцем; по-третє, передбачають повернення дебіторської заборгованості підпри-

ємством. На думку автора, це дасть змогу виробникам забезпечувати конкурентні переваги завдяки використанню м'якої кредитної політики, проте мінімізувати ризики неповернення боргів клієнтами, що забезпечить економічну безпеку господарюючим суб'єктам. За виникнення сумнівної заборгованості вищезазначені інструменти дадуть змогу вжити заходів щодо повернення в примусовому порядку боргів або забезпечення такого повернення суб'єктами фінансового ринку.

Проведений аналіз дає змогу констатувати, що дебіторська заборгованість, а саме її рівень, має прямий вплив на рівень економічної безпеки, тому подальше дослідження буде спрямоване на формування дієвого інструментарію, що дасть змогу вирішити це питання.

В.В. Кириї [6] підняв дійсно актуальне питання наявності так званого феномена невідзначеності, через який поширюється кількість використання експертного оцінювання, яке не завжди дає змогу отримати кількісний результат. Цю проблему автор пропонує вирішувати шляхом оброблення експертних оцінок на базі теорії нечіткої логіки, за допомогою яких можуть бути отримані якісні результати. Перевагами запропонованого інструментарію є простота опису, легкість взаєморозуміння між обчислювальною технікою та людиною, яка користуватиметься даними, обґрунтоване зменшення наявної та достовірної інформації.

Етапи управління дебіторською заборгованістю
визначення суб'єктів управління дебіторською заборгованістю та розподіл повноважень між ними
налагодження ефективної системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління дебіторською заборгованістю підприємства
формування принципів кредитної, авансової, закупівельної політик, політики надання знижок та їх реалізація
планування утворення дебіторською заборгованості, розроблення відповідних бюджетів
формування механізмів мотивації щодо оптимального управління дебіторською заборгованістю, зокрема вибір і запровадження адекватних форм, систем оплати праці суб'єктів управління
оцінювання доцільності використання інструментів рефінансування дебіторської заборгованості (факторинг, форфейтинг, облік векселів)
здійснення контролю за своєчасним погашенням дебіторської заборгованості та співвідношенням дебіторської і кредиторської заборгованості (значне перевищення першої загрожує економічній безпеці підприємства і потребує залучення додаткових джерел фінансування)
використання сучасних інструментів управління дебіторською заборгованістю з метою забезпечення економічної безпеки підприємства

Рис. 1. Етапи управління дебіторською заборгованістю

Джерело: вдосконалено за джерелом [4]

Результатом його дослідження є формування рекомендацій для стягнення дебіторської заборгованості, що забезпечить економічну безпеку підприємства.

Найбільш поширеною метою діяльності будь-якого промислового підприємства є отримання прибутку як ефекту від операційної та фінансової діяльності, що утворюється внаслідок реалізації виробленої продукції чи послуг. На суму прибутку впливає ефективність використання ресурсів, що надходять до підприємства та забезпечують його діяльність. Оскільки ресурси завжди обмежені, а можливості підприємства щодо виробництва та реалізації продукції також перебувають під стримуючим впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, виявлення сили та напрямку їх впливу є важливим завданням, що має обов'язково знайти своє відображення у забезпеченні економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Для виявлення зв'язку між факторами, що забезпечують діяльність підприємства та його результатом (за умови відсутності сталої аналітичної залежності) пропонуємо до використання інструментарій кореляційно-регресійного аналізу щодо аналітичної інформації ПрАТ «Дніпровський коксохімічний завод». Попередні етапи аналізу діяльності дали змогу виявити наявність кризи, що відбивається у скороченні обсягів виробництва та реалізації продукції, збільшенні всіх видів витрат, окрім тих, що безпосередньо пов'язані з операційною діяльністю підприємства, погіршенні показників ділової активності.

Аналізуючи рівень прибутку, маємо особливу увагу приділяти його динаміці. Оскільки динаміка характеризує розвиток явища в часі, аналіз динаміки уможливілює прогнозування майбутнього рівня прибутку, а на цій основі – визначення перспективних напрямів розвитку підприємства та забезпечення його економічної безпеки. Одним із головних завдань аналізу динаміки є встановлення закономірностей зміни рівнів явища, що вивчається. Крім постійної дії систематичних і випадкових факторів, рівень ряду динаміки перебуває під впливом обставин, зумовлених періодичністю коливань.

Вибір форми кривої значною мірою визначає результати екстраполяції тренду (прогнозування). Базою вибору форми кривої має бути аналіз сутності розвитку явища. Наявність дебіторської заборгованості, з одного боку, вилучає частину коштів підприємства з обігу, змушуючи його у формі товарного кредиту фінансувати частину діяльності споживачів, що значним чином впливає на економічну безпеку підприєм-

ства, а з іншого боку, є інструментом збільшення обсягів реалізації, що для ПрАТ «ДКХЗ» є надзвичайно актуальним завданням в умовах скорочення обсягів активності. Водночас важливо визначити такий обсяг дебіторської заборгованості, який би сприяв збільшенню ефекту від діяльності підприємства. Для вирішення цього завдання пропонується використовувати кореляційно-регресійний аналіз.

В табл. 1 наведено вхідні дані, сформовані на підставі даних бухгалтерської звітності ПрАТ «ДКХЗ» за 2014–2018 рр., які використовуються для оцінювання впливу дебіторської заборгованості на чистий прибуток підприємства [7].

Таблиця 1
Вхідні дані для кореляційно-регресійного аналізу даних бухгалтерської звітності ПрАТ «ДКХЗ» за 2014–2018 рр.

Рік	Чистий прибуток (у), тис. грн.	Сума дебіторської заборгованості (х), тис. грн.
2014	65,732	646,55
2015	254,51	2 432,27
2016	-273,26	2 086,34
2017	1192,96	9 171,40
2018	-0,373	9 720,94

Джерело: [7]

Кореляційний аналіз показав, що кореляція між чистим прибутком та сумою дебіторської заборгованості становить 0,5262 (середній рівень кореляційного зв'язку). Таким чином, варіація обсягу чистого прибутку на 52,62% є варіацією суми дебіторської заборгованості.

Використовуючи таблицю вхідних даних (таблиці 1), ми здійснили регресійний аналіз за допомогою пакета інструменту аналізу даних в прикладному програмному забезпеченні Microsoft Excel (надбудова «Аналіз даних»). Результати розрахунків наведені в табл. 2, 3.

Таблиця 2
Регресійна статистика

Множинний R	0,526210199
R-квадрат	0,276897174
Нормований R-квадрат	0,035862898
Стандартна похибка	551,0096513
Кількість спостережень	5

За результатами проведеного регресійного аналізу коефіцієнт детермінації становить 0,277.

Табличне значення критерія зі ступенями свободи $k_1 = 1$ і $k_2 = 3$ є таким: $F_{\text{табл}} = 10.1$. Оскільки фактичне значення $F < F_{\text{табл}}$, то кое-

Таблиця 3

Результати дисперсійного аналізу

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	1	348785,2	348785,2	1,148788	0,36236
Залишок	3	910834,9	303611,658	–	–
Всього	4	1259620	–	–	–

Таблиця 4

Результати регресійного аналізу

	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистика	P-значення
Y	-83,4319724802	395,3391167	-0,211039001	0,846379317532
X	0,06886550685	0,06425129	1,071815070	0,3623597999

фіцієнт детермінації статистично не значимий (знайдена оцінка рівняння регресії статистично ненадійна). Результати регресивного аналізу демонструє табл. 4.

Отже, за даними регресійного аналізу дебіторська заборгованість впливає на чистий прибуток з вагою 0,068. Коефіцієнт еластичності становить 1,337: оскільки він більше 1, то при варіації змінної X на 1% змінна Y зміниться більш ніж на 1%. Іншими словами, сума дебіторської заборгованості суттєво впливає на чистий прибуток підприємства. Графічна інтерпретація залежності чистого прибутку від суми дебіторської заборгованості зображена на рис. 2.

Виходячи з представлених на рис. 2 даних, можемо сказати, що типом залежності є поліном другого порядку, гілки якого спрямовані донизу. Враховуючи тип рівняння регресії, представленого на рис. 2, можемо розрухувати оптимальний обсяг дебіторської заборгованості, за якого чистий прибуток підприємства матиме максимальне значення. Алгоритм розрахунків є таким (1):

$$y(dx) = -0,00001 \times x^2 + 0,206 \times x - 267,76; \quad (1)$$

$$y'(dx) = 0;$$

$$\frac{0,206}{2 \times 0,00001} = 10301 \text{ тис. грн.}$$

Розраховані дані свідчать про те, що оптимальним для підприємства є обсяг дебіторської заборгованості у розмірі 10301 тис. грн. За наявності такої дебіторської заборгованості в умовах, що склалися, підприємство ПрАТ «ДКХЗ» може отримати чистий прибуток у розмірі 703,346 тис. грн., що забезпечить цьому суб'єкту господарювання економічну безпе-

ку. Однак на кінець 2018 р. показники свідчать про відсутність чистого прибутку та досить високу дебіторську заборгованість. Таким чином, підприємству необхідно вживати заходів щодо зменшення дебіторської заборгованості.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження, відзначаємо, що економічна безпека – це комплекс заходів топ-менеджменту задля забезпечення стійкості й сталого розвитку під впливом факторів зовнішнього й внутрішнього середовища, які дають змогу суб'єкту господарювання безперерійно здійснювати фінансово-господарську діяльність та отримувати стабільні показники прибутку. Одне з найголовніших місць серед факторів, що впливають на економічну безпеку підприємства, посідає управління дебіторською заборгованістю. Рівень дебіторської заборгованості безпосередньо впливає на економічну безпеку, що вимагає використання дієвого інструментарію оптимізації її розміру. Метою діяльності більшості промислових підприємств є отримання прибутку як ефекту від операційної та фінансової діяльності, що утворюється внаслідок реалізації виробленої продукції чи послуг. За обмеженої кількості ресурсів промислові підприємства перебувають під стримуючим впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, а виявлення сили та напрямку їх впливу є важливим завданням, що має обов'язково знайти своє відображення у забезпеченні економічної безпеки суб'єкта господарювання. Для виявлення зв'язку між факторами, що забезпечують діяльність підприємства, та його результатом (за умови відсутності сталої аналітичної залежності) було використано кореляційно-регресійний аналіз для визначення такого обсягу дебіторської заборгованості, який

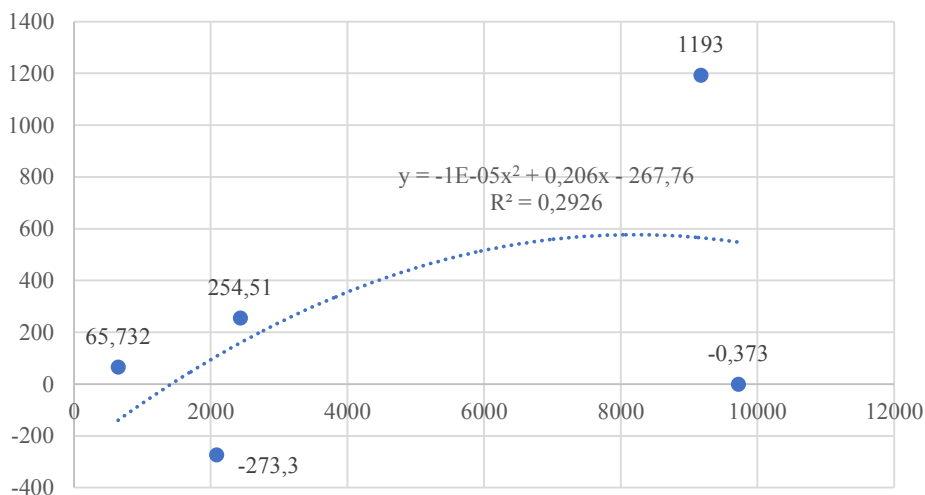

Рис. 2. Графічне зображення залежності досліджуваних показників

би сприяв збільшенню ефекту від діяльності підприємства. Кореляційний аналіз довів, що кореляція між чистим прибутком та сумою дебіторської заборгованості становить 0,5262, тобто варіація обсягу чистого прибутку на 52,62% є варіацією суми дебіторської заборгованості для ПрАТ «ДКХЗ». При цьому коефіцієнт еластичності становить 1,337, що констатує суттєвий вплив дебіторської заборгованості на чистий прибуток підприємства. Оптимальним для підприємства є обсяг дебіторської заборгованості в розмірі 10 301 тис. грн. За наявності такої дебіторської заборгованості в умовах, що склалися, підприємство ПрАТ «ДКХЗ» може отримати чистий прибуток у розмірі 703,346 тис. грн., що забезпечить цьому суб'єкту господарювання економічну безпеку.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на пошук шляхів управління базою контрагентів, з якими підприємство взаємодіє, для забезпечення економічної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Череп А.В., Лясковец О.В. Сутність економічної безпеки як складової частини діяльності підприємства та сучасні підходи до її трактування. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 31(1). С. 27–34.
2. Петренко О.В., Антоненко В.М. Економічна безпека підприємства: загрози та шляхи їх пересічення. *Економіка і суспільство*. 2016. № 2. С. 328–333.
3. Хринюк О.С., Ружицький А.В. Управління взаєморозрахунками як центральна ланка механізму підвищення економічної безпеки підприємства. *Формування ринкової економіки*. 2012. № 27. С. 196–203.
4. Чорненька О.Б. Управління заборгованістю як фактор забезпечення економічної безпеки підприємства. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2017. № 1. С. 170–178.
5. Дергалюк Б.В. Управління дебіторською заборгованістю як інструмент забезпечення економічної безпеки підприємств в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_9_45 (дата звернення: 02.02.2020).
6. Кирій В.В., Чеченець Д.О., Петрова Р.В., Довгопол Н.В. Механізм управління дебіторською заборгованістю газотранспортного підприємства. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2018. № 4. С. 103–112.
7. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. Звіт емітента. URL: <https://smida.gov.ua/db/participant/05393085> (дата звернення: 02.02.2020).

REFERENCES:

1. Cherep A.V. and Liaskovets' O.V. (2016) Sutnist' ekonomichnoi bezpeky iak skladovoi chastyny diial'nosti pidpriemstva ta suchasni pidkhody do ii traktuvannia [The essence of economic security as an integral part of the enterprise and modern approaches to its interpretation]. *Visnyk Pryazov's'koho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 31(1). pp. 27–34.
2. Petrenko O.V. and Antonenko V.M. (2016) Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: zahrozy ta shliakhy ikh peresichennia [Economic security of the enterprise: threats and ways of their intersection]. *Ekonomika i suspil'stvo*, no. 2, pp. 328–333.
3. Khryniuk O.S. and Ruzhyts'kyj A.V. (2012) Upravlinnia vzaemorozrakhunkamy iak tsentral'na lanka mekhanizmu pidvyschennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Settlement management as a central element of the mechanism of improving the economic security of the enterprise]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky*, no. 27. pp. 196–203.
4. Chornen'ka O.B. (2017) Upravlinnia zaborhovanistiu iak faktor zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Debt management as a factor in ensuring the economic security of the enterprise]. *Naukovi zarysky Ukrain's'koi akademii drukarstva*, no. 1, pp. 170–178.
5. Derhaliuk B.V. (2015) Upravlinnia debitors'koiu zaborhovanistiu iak instrument zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv v suchasnykh umovakh [Debt management as a tool for ensuring the economic security of enterprises in modern conditions]. *Efektivna ekonomika*, no. 9. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_9_45 (accessed: 2 February 2020).
6. Kyrij V.V., Chechenets' D.O., Petrova R.V. and Dovhopol N.V. (2018) Mekhanizm upravlinnia debitors'koiu zaborhovanistiu hazotransportnoho pidpriemstva [The mechanism for managing the receivables of a gas transportation company]. *Suchasnyj stan naukovykh doslidzhen' ta tekhnolohij v promyslovosti*, no. 4, pp. 103–112.
7. Stock market infrastructure development agency of Ukraine. Issuer report of PrAT "Dniprovs'kyj koksokhimichnyj zavod". Available at: <https://smida.gov.ua/db/participant/05393085> (accessed: 2 February 2020).

УДК 330

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-17>**Касатонова І.А.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування
та міжнародних економічних відносин**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету***Kasatonova Inna***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and
International Economic Relations**Kharkov National Automobile and Highway University*

УТОЧНЕННЯ СУТНОСТІ БІЗНЕСУ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

DETERMINATION OF ESSENCE OF THE BUSINESS IN MARKET ECONOMIC

АНОТАЦІЯ

У статті визначено сутність та зміст поняття «бізнес» на підставі узагальнення сучасних підходів провідних учених. Встановлено основні компоненти бізнесу, такі як ризик, новації, автономія, керівництво, індивідуальність, прибуток, бізнес-операції. Усі форми бізнесу (виробничий, комерційний, фінансовий, електронний) є перспективними формами функціонування підприємств в умовах подальшого розвитку та інформатизації економіки України. Інфраструктура бізнесу – це підприємства, які забезпечують бізнес необхідними засобами виробництва, транспортом, зв'язком, інформацією, кредитними ресурсами, робітниками, рекламою. Метою функціонування бізнесу є отримання та максимізація прибутків. У статті розглянуто основні відмінності бізнесу та підприємництва, загальні соціально-економічні аспекти управління ним.

Ключові слова: бізнес, підприємництво, бізнесмен, підприємець, новації.

АННОТАЦИЯ

В статье определены сущность и содержание понятия «бизнес» на основе обобщения современных подходов ведущих ученых. Установлены основные компоненты бизнеса, такие как риск, новации, автономия, руководство, индивидуальность, прибыль, бизнес-операции. Все формы бизнеса (производственный, коммерческий, финансовый, электронный) являются перспективными формами функционирования предприятий в условиях дальнейшего развития и информатизации экономики Украины. Инфраструктура бизнеса – это предприятия, которые обеспечивают бизнес необходимыми средствами производства, транспортом, связью, информацией, кредитными ресурсами, рабочими, рекламой. Целью функционирования бизнеса является получение и максимизация прибыли. В статье рассмотрены основные отличия бизнеса и предпринимательства, общие социально-экономические аспекты управления им.

Ключевые слова: бизнес, предпринимательство, бизнесмен, предприниматель, новации.

ANNOTATION

The article defines the essence and content of the concept of "business" on the basis of generalization of modern approaches of leading scientists. The basic components of business are established, namely: risk, innovation, autonomy, leadership, individuality, profit, business operations. All forms of business are promising form of functioning of enterprises in the conditions of further development and informatization of the Ukrainian economy. Business infrastructure is an enterprise that provides the business with the necessary means of production, transportation, communications, information, credit, workers and advertising. The purpose of operating a business is to generate and maximize profits. The main differences

between business and entrepreneurship, general socio-economic aspects of managing them are considered in the article. Current conditions economies characterized by rapid economic development systems require enterprises to put them into practice effective ways of organizing business activities. The purpose of this work is to generalize the approaches to the essence and features of the business of the enterprise. Business can be called different parts of human life, but there are four main types of it: industrial, commercial, financial and electronic business. In the conditions of the greatest spread of information computer technologies, the scale of e-business of all industries and economic entities is not an exception. Object of study is the process of business activity, which is considered from the point of view of doing business. The subject of research is a methodological toolkit for influencing business as an economic category at the current stage of market economy of the country. Methodology of research: the study has been carried out through an analysis of scientific papers on the topic. The methods of theoretical generalization, analysis and synthesis of information, formalization are used in the article. Findings: in the article theoretical principles of economic category "business" are examined. Practical relevance: evolution of scientific approaches to defining the essence of business (entrepreneurship).

Key words: business, entrepreneurship, businessman, entrepreneur, innovation.

Постановка проблеми. Коли наша країна почала етап переходу від планової економіки до ринкових відносин, то одночасно, окрім ринкових методів господарювання, з'явилась нова економічна термінологія. Більшість населення країни почала займатися підприємницькою діяльністю, що зазвичай називають бізнесом. Це слово походить від англійського "business" й позначає справу, заняття, комерційну, торгову діяльність. Проблемою постає місце бізнесу в науці та уточнення його сутності, яка впливає на його розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представниками сучасної української школи, які розглядають питання ведення бізнесу, є В.І. Богачов, К.В. Кравченко, В.В. Селезньов, А.С. Соснін, П.П. Пригунов, А.М. Виноградська, Б.З. Воробйов, Є.М. Локтев, Ю.І. Плетень, В.О. Сизоненко, Л.І. Донець, Н.Г. Романенко, А.В. Шлійко, В.Н. Тупкало, К.І. Редченко, Л.Д. Гуторова, Т.В. Калінеску, В.Г. Шинкаренко, О.С. Іванілов, І.А. Дмитрієв. Представника-

ми сучасної російської школи з питань бізнесу та підприємництва є В.Д. Грибов, Ю.В. Богатін, В.А. Швандар, І.Н. Герчикова, Ю.В. Тарануха, О.С. Віханський, Н.І. Базилев, В.Я. Горфінкель, Е.Я. Шейнин, Ю.Б. Рубін, Н.Ю. Круглова, М.Г. Лапуста. Науковці описують економічну природу бізнесу, коригують політико-економічну трактовку цієї категорії, пропонують перспективні напрями обґрунтування всієї ринкової трансформаційної економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В економічній літературі існують різні точки зору науковців щодо змісту бізнесу, адже вони розуміють його як вид діяльності, як комерційну вигоду, як грошовий потік, як економічну категорію. Однак реалії сьогодення говорять про те, що в літературі з економіки єдиного термінологічного підходу, який би характеризував зміст, галузі функціонування, мету, організаційно-правові форми бізнесу, однозначно ще не встановлено, тому проблема уточнення сутності бізнесу має досить великий інтерес для вивчення наявних форм бізнесу й потребує визначення теоретичних та методологічних принципів підприємницької діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Зріст ролі та впливу підприємницької діяльності на економіку вказав на необхідність інтеграції підходів до обґрунтування сутності та ознак бізнесу в ринковій економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши погляди різних учених на питання формулювання понять «підприємство» й «бізнес», можемо побачити досить багато розбіжностей у визначенні, хоча досить часто ці категорії ототожнюють. О.С. Іванілов аргументує різницю цих понять таким чином.

Бізнес – поняття ширше, ніж підприємство, й охоплює всі відносини, що виникають між усіма учасниками ринкової економіки, включаючи в дію не тільки підприємців, але й споживачів, найманих працівників, державні структури.

Підприємство – динамічний, активний елемент бізнесу, що є ініціативною, самостійною діяльністю, яка здійснюється на свій ризик і під свою майнову відповідальність громадянами, об'єднаннями громадян. Підприємство включає в обіг свого суб'єкта-підприємця, а не всіх учасників ринку, тому можемо говорити про підприємницький бізнес разом зі споживчим і трудовим. Переважно є такі дві моделі підприємницького бізнесу:

- класична, що орієнтується на максимізацію віддачі від ресурсів, які має підприємство (фірма, організація);

- інноваційна, що передбачає використання будь-яких можливостей (у межах закону) для підприємства, навіть якщо власних ресурсів для цього недостатньо [1, с. 43].

Розглянемо визначення, наведене у великому економічному словнику: «бізнес – економічна діяльність, що дає прибуток; будь-який вид

діяльності, що приносить дохід або іншу особисту користь» [2].

А.С. Соснін, П.П. Пригунов під «бізнесом розуміють особливий вид економічної активності (доцільна діяльність, спрямована на вилучення прибутку), яка базується на самостійній ініціативі, відповідальності та інноваційній підприємницькій ідеї» [3, с. 77].

Колектив авторів Б.З. Воробйов, Є.М. Локтев, Ю.І. Плетень характеризують бізнес як справу у той чи іншій сфері підприємництва, коли за наявності визначеного ризику досягається намічений комерційний успіх [4, с. 389].

Статтею 42 Господарського кодексу України (з 1 січня 2004 р. вступив у дію) встановлено таке визначення: «підприємство – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [5].

Нормативною базою для здійснення підприємницької діяльності є Господарський кодекс України. На відміну від нього, Закон України «Про підприємство» зазначає, що існує «спрямованість такої діяльності на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг та здійснення торгівлі з метою одержання прибутку» [6].

Далі розглянемо еволюцію наукових підходів до встановлення сутності та змісту бізнесу (підприємства) у табл. 1 [7, с. 64–66].

Згідно з Цивільним кодексом України трактування підприємства має такий зміст: «самостійна, здійснювана на власний ризик діяльність, спрямована на систематичне одержання прибутку від використання майна, продажу товарів, виконання робіт або надання послуг особами, зареєстрованими в цій якості у встановленому законом порядку». «Ефективність підприємницької діяльності може оцінюватися не тільки розмірами отриманого прибутку, але й зміною вартості бізнесу (ринкової вартості підприємства)» [10].

Після того як Україна стала незалежною державою та змінилась її законодавча база, на підставі різних форм власності почав розвиватися бізнес. Це є наслідком змін у законодавчому аспекті нашої країни, неналежним рівнем володінням методологією менеджменту та досвідом ведення підприємницької діяльності, неврахуванням фактору ризику у перспективі ведення власної справи.

Бізнесом можна назвати різні ланки людського життя, але існує чотири основних його види, а саме виробничий, комерційний, фінансовий та електронний бізнес.

До виробничого бізнесу можна віднести підприємства державного та недержавного секторів, які займаються виробництвом товарів, виконанням робіт, наданням послуг. Серед них слід назвати фізичних та юридичних осіб, які виробляють матеріальні й духовні блага, споживчі товари. Розвиток суспільства базується

Таблиця 1

Еволюція наукових підходів до визначення сутності бізнесу

№	Рік, представник	Підхід пов'язується з...	Визначальна риса
1	1725 р., Ричард Катільйон	ризиком	Економічна функція особливого роду; невизначеність економічної діяльності.
2	XVIII ст., Й.Х. Тюнен, Ф. Найт	новаторством	Підприємницьке мистецтво; діяльність як новатора.
3	1776 р., Адам Сміт	намаганням забезпечити прибуток	Особистий інтерес індивідуумів; трудова теорія вартості; невтручання держави.
4	1797 р., Карно Боро	відповідальністю	Планування, контроль, організація та володіння підприємством.
5	XVIII ст., Д. Рікардо, К. Маркс	автономією, саморегулюванням	Економічні процеси й комерційна активність самоініціюються.
6	1803 р., Жан Батист Сей	поєднанням факторів виробництва (землі, праці, капіталу)	Організація виробничого процесу; промисловість та індустрія.
7	1848 р., Дж.С. Міль	керівництвом	Контроль, нагляд і прийняття рішень.
8	XIX ст., А. Маршал, Дж.Б. Кларк	активною роллю безпосередньо підприємця	Четвертий фактор виробництва – організація людей, функція координування, підприємницька здатність.
9	1934 р., Йозеф Шумпетер	нововведеннями, новими комбінаціями	Творче руйнування, інноваційний підхід, що створює новий ресурс, який порушує прийнятий баланс.
10	1975 р., Ф. фон Хайек, 1974 р., А. Шапіро	характеристикою поведінки, ініціативністю	Пошук і вивчення нових ринкових можливостей, організація соціально-економічних механізмів, роль керуючого менеджера.
11	1985 р., Р. Хізріч, М. Пітерс	створенням чогось нового, що має ринкову вартість	Діяльність в умовах ризику, отримання як винагороди грошей і задоволення досягнутим.
12	XX ст., А. Хоскінг	індивідуальністю	Винагородою, зокрема прибутком, є відчуття задоволення від заняття особистою справою.
13	XX ст., Е.Дж. Долан, Д. Ліндсей	інноваціями	Використання нових технологій і нових сфер вкладання капіталу, подолання стереотипів.
14	XX ст., К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю	узагальненням	Здатність поєднувати певні ресурси, приймати послідовні рішення, створювати нововведення та ризикувати.
15	XX ст., Г. Піншот	внутрішньо фірмовим підприємництвом	Інтрапренерство – розвиток бізнесу на незалежній основі, категорії «інтрапренер» та «інтракапітал» (для підрозділів).
16	1964 р., Пітер Друкер	інноваційним менеджментом	Отримання результатів, відмінних від попередніх, аналізуються управлінські аспекти.
17	1997 р., Анатолій Бусигін	мистецтвом ведення власної справи	Ділова активність, вміння думати й аналізувати, що реалізується у формі ділового проектування.
18	2005 р., В.Д. Грибов	діловими відносинами	Сукупність ділових відносин підприємців задля задоволення попиту споживачів та отримання прибутку [8, с. 5].
19	2005 р., А.М. Виноградська	бізнес-операціями	Бізнес охоплює більший спектр видів діяльності шляхом проведення як одноразових, так і постійних бізнес-операцій [9, с. 27].

переважно на цьому виді бізнесу, який з'явився ще в епоху становлення цивілізації як такої. На жаль, реалії сьогодення вказують на зменшення обсягів виробничого бізнесу в нашій країні.

Комерційний бізнес представлений торговельними підприємствами, а саме супермаркетами, магазинами, ринками, кіосками, продовольчими ларьками, товарними біржами та іншими комерційними організаціями. Їх комерційна діяльність здійснюється через купівлю й продаж будь-яких товарів і послуг. Комерційний бізнес є закупівельно-посередницькою діяльністю підприємств, тобто у товаровиробників купується товар за зниженою ціною й перепродається за збільшеною ціною споживачам, при цьому виникає націнка, що утворює при-

буток цих підприємств. Чим більше посередників між товаровиробниками й торгівельними підприємствами, тим дорожче товари для споживачів. Одним з напрямів комерційного бізнесу є експортно-імпорتنі операції, що свідчить про те, що товар закуповується в одній країні, а продається в іншій.

Фінансовий бізнес – це відособлена сфера комерційного бізнесу, у якій продається й купується особливий товар, а саме гроші, акції, векселя, облігації, іноземна валюта, цінні папери фондового ринку країни. У цьому бізнесі гроші у формі кредиту «продаються» на певний час покупцеві, що згодом повертає у повному обсязі зайняту в кредитора суму й виплачує за користування нею заданий відсоток. Відсоток

характеризує певну ціну цього товару й забезпечує підприємству-кредитору його заробіток. Продаж і перепродаж іноземної валюти, а також цінних паперів також належать до галузі фінансового бізнесу, де є свій предмет праці та готовий товар, що приносить прибуток його власникові за умови вдалого ведення бізнесу.

Фінансовий бізнес реалізується через різні організації й установи, такі як комерційні банки, кредитні союзи, інвестиційні й лізингові компанії, фондові біржі, трастові й страхові компанії. Однак помилково вважати, що різні організаційні форми бізнесу зможуть розвиватися самостійно. Перехід до регульованої ринкової економіки потребує не лише відповідної правової бази, але й надання відповідної допомоги цим формам бізнесу, а також умілої організації, управління (керівництва) й контролю [11, с. 7].

Нині економіка країни не стоїть на місці, а постійно розвивається, пристосовується й змінюється. Ті умови, в яких підприємства працювали ще п'ять років тому, неможливо порівнювати з тими умовами, в яких підприємство має працювати зараз. Нині склалась така ситуація в країні, коли відбувається швидка зміна економіки, відповідно, змінюються підприємство, його умови й методи господарювання. Підприємства України мають перейти на новий рівень: від копіювання аналогів розвитку підприємств за кордоном до розроблення своїх перспективних програм розвитку і виживання підприємств у сучасних швидкозмінних умовах [12, с. 115].

Серед багатьох напрямів розвитку інформатизації суспільства особливу увагу останнім часом приділяють проблемі переходу ринкової економіки на рівень електронної. В умовах найбільшого поширення інформаційних комп'ютерних технологій не є винятком масштабність електронного бізнесу всіх галузей і суб'єктів господарювання. З ростом населення планети й мобілізації ресурсів електронна економіка не обмежується бізнесом електронної торгівлі й сервісів, а стосується кожного аспекту життя, а саме культури, охорони здоров'я, освіти, фінансової сфери.

Завідувач кафедри Електронної комерції Поволзького державного університету телекомунікації та інформатики, доктор економічних наук, дійсний член Академії Телекомунікації та Інформатики, автор понад 60 наукових та навчально-методичних публікацій в галузі сучасних технологій ведення бізнесу в умовах постіндустріальної економіки А.В. Юрасов вперше дав закінчене наукове визначення поняття електронного бізнесу та його предметної галузі: «під електронною комерцією слід розуміти будь-яку економічну діяльність з використанням електронних інформаційних технологій. Предметною областю електронної комерції як галузі економічної науки є економічні відносини, в процесі яких використовуються електронні інформаційні технології» [13].

Підприємства бізнесу за масштабами та розмірами здійснюваних основних технологічних

операцій можуть бути великими, середніми й малими. Віднесення бізнесу до тієї чи іншої категорії переважно базується на чисельності зайнятих у бізнесі. Так, до малого бізнесу зазвичай відносять структури з чисельністю працюючих, що не перевищує 50 осіб. Підприємства середнього бізнесу мають чисельність працівників від 50 до 250 осіб, а підприємства великого бізнесу – більше 250 осіб.

Сам по собі бізнес без широко розгалуженої інфраструктури існувати не може. Під інфраструктурою бізнесу варто розуміти сукупність підприємств, організацій та установ, які, функціонуючи спільно, обслуговують бізнес, надаючи йому ті чи інші платні послуги, забезпечують його необхідними засобами виробництва, транспортом, зв'язком, інформацією, кредитними ресурсами, робочою чисельністю, рекламою, консультаціями тощо. Саме завдяки наявності необхідної інфраструктури сучасний бізнес придбав цивілізовані форми, у яких кожен його елемент спеціалізується на виконанні певних функцій, чим забезпечується висока продуктивність праці й у сфері самого бізнесу, й у сфері підприємств інфраструктури [14, с. 6].

Висновки. Серед багатьох напрямів розвитку ринкової економіки особливу увагу останнім часом приділяють проблемі успішного ведення підприємницької діяльності або бізнесу. У дослідженні обґрунтовано основні визначальні риси бізнесу, такі як ризик, новачі, автономія, керівництво, індивідуальність, ініціативність, прибуток, вигода, бізнес-операції, ділові відносини. Це говорить про масштабність цієї категорії відносно підприємництва. Бізнесом можна назвати різні ланки людського життя, але існує чотири основних його види, а саме виробничий, комерційний, фінансовий та електронний бізнес. З ростом населення планети й мобілізації ресурсів електронний бізнес не обмежується бізнесом електронної торгівлі та сервісів, а стосується кожного аспекту життя, а саме культури, охорони здоров'я, освіти, фінансової сфери, тому цей вид бізнесу є перспективним шляхом розвитку економічних відносин як сьогодні, так і в майбутньому. Також процеси переведення господарювання підприємств в електронну форму є перспективною формою функціонування підприємств в умовах подальшого розвитку та інформатизації економіки України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Іванілов О.С. Економіка підприємства : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2009. 725 с.
2. Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. Москва : Институт новой экономики, 2004. 1376 с.
3. Соснин А.С., Прыгунов П.Я. Менеджмент безопасности предпринимательства. Киев : Европейский университет, 2002. 357 с.
4. Воробьев Б.З., Локтев Э.М., Плетень Ю.И. Основы коммерческой деятельности : учебное пособие для вузов. Киев : Европейский университет, 2004. 419 с.

5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 14.01.2020).
6. Про підприємництво : Закон України від 27 березня 1991 р. № 887-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 14.01.2020).
7. Дмитрієв І.А., Касатонова І.А. Сутність та зміст поняття «бізнес-портфель підприємства». *Економіка транспортного комплексу* : збірник наукових праць. № 16. Харків : ХНАДУ, 2010. С. 62–72.
8. Грибов В.Д. Основы бизнеса : учебное пособие. Москва : Финансы и статистика, 2005. 160 с.
9. Виноградська А.М. Основи підприємництва : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 544 с.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 13.01.2020).
11. Дмитрієв І.А., Касатонова І.А. Формування та оцінювання бізнес-портфеля підприємства автомобільного транспорту : монографія. Харків : ХНАДУ, 2010. 152 с.
12. Касатонова І.А. Автоматизовані програми і процеси переведення господарювання підприємств у електронну форму. *Європейський вектор модернізації економіки: креативність, прозорість і сталий розвиток* : монографія / за ред. Л.Л. Калініченко. Харків : ФОП Панов А.М., 2018. С. 115–127.
13. Юрасов А.В. Электронная коммерция : учебное пособие. Москва : Дело, 2003. 480 с.
14. Богатин Ю.В. Экономическое управление бизнесом : учебное пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 391 с.
- [Basics of commercial activity: a tutorial for universities]. Kiev : Publishing House of Europe University, 419 p. (in Russian)
5. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV [The economic code of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (accessed: 14.01.2020).
6. Propidpryemnytstvo: Zakon Ukrainy vid 27.03.1991 № 887-XII [About entrepreneurship: Law of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (accessed: 14.01.2020).
7. Dmitriev I.A., Kasatonova I.A. (2010) Sutnist ta zmist poniattia "biznes-portfel pidpryemstva" [Essence and content of the term "business portfolio of an enterprise"]. *Ekonomika transportnoho kompleksu : zbirnyk naukovykh prats* [Economy of the transport complex : a collection of scientific works]. Kharkiv : KhNADU, no. 16, pp. 62–72.
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [The civil code of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (accessed: 14.01.2020).
9. Gribov V.D. (2005) *Osnovy biznesa : uchebnoye posobiye* [Business basics : a tutorial]. Moscow : Finance and Statistics. 160 p. (in Russian)
10. Vinogradskaya A.M. (2005) *Osnovy pidpryemnytstva: navchalnyi posibnyk* [Entrepreneurship basics : a tutorial]. Kiev : Condor, 544 p. (in Ukrainian)
11. Dmitriev I.A., Kasatonova I.A. (2010) *Formuvannia ta otsiniuvannia biznes-portfelia pidpryemstva avtomobilnoho transportu : monohrafiia* [Formation and evaluation of the business portfolio of the road transport enterprise : a monograph]. Kharkiv : KhNADU, 152 p. (in Ukrainian)
12. Kasatonova I.A. (2018) *Avtomatyzovani prohramy i protsesy perevedennia hospodariuvannia pidpryemstv u elektronnu formu* [Automated programs and processes for translating business management into electronic form]. *Yevropeyskyi vektor modernizatsii ekonomiky: kreatyvnist, prozorist i stalnyi rozvytok: monohrafiia* [The European vector of economic modernization: creativity, transparency and sustainable development: a monograph]. Kharkiv : FOP Panov A.M., pp. 115–127. (in Ukrainian)
13. Yurasov A.V. (2003) *Elektronnaya kommersiya* [E-commerce]. Moscow : Case, 408 p. (in Russian)
14. Bogatin Yu.V. (2001) *Ekonomicheskoye upravleniye biznesom: uchebnoye posobiye dlya vuzov* [Economic Business Management: a tutorial for universities]. Moscow : UNITY-DANA, 391 p. (in Russian)

REFERENCES:

1. Ivanilov O.S. (2009) *Ekonomika pidpryemstva* [Enterprise economics: tutorial]. Kyiv : Training center lit., 725 p. (in Ukrainian)
2. Azrilian A.N. (ed.) (2004) *Bol'shoy ekonomicheskii slovar'* [Big economic dictionary]. Moscow : Institute a new economy, 1376 p. (in Russian)
3. Sosnin A.S., Prygunov P.Ya. (2002) *Menedzhment bezopasnosti predprinimatel'stva* [Enterprise security management]. Kiev : Publishing House of Europe University, 357 p. (in Russian)
4. Vorobiev B.Z., Loktev E.M., Pleten Yu.I. (2004) *Osnovy kommercheskoy deyatelnosti: uchebnoye posobiye dlya vuzov* [Basics of commercial activity: a tutorial for universities]. Kiev : Publishing House of Europe University, 419 p. (in Russian)
5. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV [The economic code of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (accessed: 14.01.2020).
6. Propidpryemnytstvo: Zakon Ukrainy vid 27.03.1991 № 887-XII [About entrepreneurship: Law of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (accessed: 14.01.2020).
7. Dmitriev I.A., Kasatonova I.A. (2010) *Sutnist ta zmist poniattia "biznes-portfel pidpryemstva"* [Essence and content of the term "business portfolio of an enterprise"]. *Ekonomika transportnoho kompleksu : zbirnyk naukovykh prats* [Economy of the transport complex : a collection of scientific works]. Kharkiv : KhNADU, no. 16, pp. 62–72.
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [The civil code of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (accessed: 14.01.2020).
9. Gribov V.D. (2005) *Osnovy biznesa : uchebnoye posobiye* [Business basics : a tutorial]. Moscow : Finance and Statistics. 160 p. (in Russian)
10. Vinogradskaya A.M. (2005) *Osnovy pidpryemnytstva: navchalnyi posibnyk* [Entrepreneurship basics : a tutorial]. Kiev : Condor, 544 p. (in Ukrainian)
11. Dmitriev I.A., Kasatonova I.A. (2010) *Formuvannia ta otsiniuvannia biznes-portfelia pidpryemstva avtomobilnoho transportu : monohrafiia* [Formation and evaluation of the business portfolio of the road transport enterprise : a monograph]. Kharkiv : KhNADU, 152 p. (in Ukrainian)
12. Kasatonova I.A. (2018) *Avtomatyzovani prohramy i protsesy perevedennia hospodariuvannia pidpryemstv u elektronnu formu* [Automated programs and processes for translating business management into electronic form]. *Yevropeyskyi vektor modernizatsii ekonomiky: kreatyvnist, prozorist i stalnyi rozvytok: monohrafiia* [The European vector of economic modernization: creativity, transparency and sustainable development: a monograph]. Kharkiv : FOP Panov A.M., pp. 115–127. (in Ukrainian)
13. Yurasov A.V. (2003) *Elektronnaya kommersiya* [E-commerce]. Moscow : Case, 408 p. (in Russian)
14. Bogatin Yu.V. (2001) *Ekonomicheskoye upravleniye biznesom: uchebnoye posobiye dlya vuzov* [Economic Business Management: a tutorial for universities]. Moscow : UNITY-DANA, 391 p. (in Russian)

УДК 330:101

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-18>**Кравченко М.В.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування
та управління фінансово-економічною безпекою
Дніпровського державного аграрно-економічного університету***Карамушка О.М.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри інформаційних систем і технологій
Дніпровського державного аграрно-економічного університету***Kravchenko Mykola***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting, taxation and
management of financial and economic security
Dnipro State Agrarian and Economic University***Karamushka Oleksandr***Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor of the Department of
Information Systems and Technologies
Dnipro State Agrarian and Economic University*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПРИКЛАДІ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА «СОЛОП»

THE EFFICIENCY OF ECONOMIC SECURITY FUNCTIONING ON THE EXAMPLE OF “SOLOP” AGRICULTURAL ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

Аграрні підприємства є базовою складовою частиною аграрного сектору України, який є майже єдиною галуззю, яка здатна забезпечувати постійне зростання обсягів та покращувати неблагополучну динаміку економічних процесів країни. Суверенність держави, забезпечення продовольчої та екологічної безпеки, створення соціально-економічних основ розвитку сільських територій та допомога в підвищенні матеріального добробуту населення країни, а також неабиякий потенціал для вдосконалення національної економіки та її ефективної інтеграції у світовий економічний простір забезпечують аграрний сектор України. Основоположним чинником ефективної діяльності та стійкого розвитку аграрних підприємств є система економічної безпеки, яка покликана здійснювати профілактику та захист підприємств від зовнішніх та внутрішніх загроз. У статті визначено сутність економічної безпеки, основи організації та функціонування системи економічної безпеки аграрних підприємств на прикладі товариства «Солоп». Визначено ефективність функціонування системи економічної безпеки в аграрному секторі. Запропоновано шляхи вдосконалення системи економічної безпеки аграрних підприємств.

Ключові слова: теоретичні аспекти, економічна безпека, аграрне підприємство, аналітичне забезпечення, загрози, оптимізація.

АННОТАЦІЯ

Аграрные предприятия являются базовой составляющей частью аграрного сектора Украины, который является почти единственной отраслью, которая способна обеспечивать постоянный рост объемов и улучшать неблагополучную динамику экономических процессов страны. Суверенность государства, обеспечение продовольственной и экологической безопасности, создание социально-экономических основ развития сельских территорий и помощь в повышении материального благосостояния населения страны, а также большой потенциал для совершенствования национальной экономики и ее эффективной интеграции в мировое экономическое про-

странство обеспечивают аграрный сектор Украины. основополагающим фактором эффективной деятельности и устойчивого развития аграрных предприятий является система экономической безопасности, которая призвана осуществлять профилактику и защиту предприятий от внешних и внутренних угроз. В статье определены сущность экономической безопасности, основы организации и функционирования системы экономической безопасности аграрных предприятий на примере общества «Солоп». Определена эффективность функционирования системы экономической безопасности в аграрном секторе. Предложены пути совершенствования системы экономической безопасности аграрных предприятий.

Ключевые слова: теоретические аспекты, экономическая безопасность, аграрное предприятие, аналитическое обеспечение, угрозы, оптимизация.

ANNOTATION

Agrarian enterprises are the basic component of the agrarian sector of Ukraine, which is almost the only branch that is able to provide continuous growth of volumes and to improve unfavorable dynamics of economic processes of the country. The sovereignty of the state, ensuring of food and ecological security, creation of socio-economic bases of development of rural territories and assistance in improving the material well-being of the population of the country, as well as the great potential for improving the national economy and its effective integration into the world economic space are all provided by the agrarian sector of Ukraine. The fundamental factor for the efficient operation and sustainable development of agricultural enterprises is the economic security system. This in turn is designed to prevent and protect businesses from external and internal threats. In today's world, the functioning of educational institutions is extremely dependent on the system of financial and economic security, which raises a great need and interest in implementing new approaches to its organization. Every educational institution, whether public or private, with its financial and economic security system, must meet the dangers and threats of achieving its goals and objectives. Security of electronic digi-

tal signatures is an important component of security. The article describes the essence of economic security, the basis of the organization and functioning of the system of economic security of agricultural enterprises on the example of "Solop". The efficiency of functioning of the economic security system in the agrarian sector has been determined. Ways to improve the system of economic security of agricultural enterprises are proposed. Accounting and analytical information is essential for ensuring the good functioning of the enterprise, because it allows identifying the weaknesses of the enterprise anticipates the negative and dangerous factors and shows the overall picture of the enterprise. All possible resources should be channeled to store and protect the accounting and analytical information of the enterprise, as this could lead to irreparable circumstances.

Key words: theoretical aspects, economic security, agrarian enterprise, analytical support, threats, optimization.

Постановка проблеми. В сучасному світі функціонування закладів освіти надзвичайно сильно залежить від системи фінансово-економічної безпеки, яка викликає неабияку необхідність та зацікавленість на шляху реалізації нових підходів до її організації. Кожен заклад освіти незалежно від того, яким він є: державним або приватним, маючи систему фінансово-економічної безпеки, якщо бажає досягти поставлених цілей та завдань, повинен виходити з необхідності протистояти небезпекам і загрозам. Однак це стає неможливим без правильно організованої системи та обліково-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки в університеті, коледжі чи професійному училищі [1, с. 7–10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо теоретичних аспектів системи економічної безпеки, то цій проблематиці присвячено багато наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених. Серед зарубіжних можна відзначити В.В. Архипова, О.А. Бородіна, Д.Л. Ламберта, Л.П. Гончаренка, Т.Є. Кочергіну, Р.А. Караллі. Значення системи економічної безпеки вивчали такі вітчизняні вчені, як Т.Г. Васильців, Я.А. Жаліло, Є.А. Олейников, А.І. Паламарчук, В.С. Пономаренко, А.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, В.П. Мартинюк, Т.Г. Сухорукова, Г.А. Пастернак-Таранушенко, С.І. Пирожков, В.І. Щелкунов.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Праці цих учених мають високу науково-теоретичну й практичну цінність, оскільки складають фундаментальний та методологічний апарат і визначають основні напрями подальших наукових досліджень у цій сфері задля поглиблення, вдосконалення та всебічного розвитку розуміння економічної безпеки як однієї з фундаментальних категорій економічної науки. Отже, важливість досліджень організації та функціонування системи економічної безпеки підприємств аграрного сектору зумовлює актуальність теми статті [2, с. 13–21].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у вивченні ефективності функціонування системи економічної безпеки аграрних підприємств та пошуку шляхів її вдосконалення на прикладі аграрного підприємства «Солоп».

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розгляд теоретико-методичних засад організації системи економічної безпеки аграрних підприємств;
- надання організаційно-економічної характеристики підприємства;
- аналіз стану економічної безпеки на підприємстві;
- розроблення шляхів удосконалення організації та функціонування системи фінансово-економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуване аграрне підприємство «Солоп» розташоване у селищі міського типу Покровського району Дніпропетровської області.

Підприємство діє на принципах повного господарського розрахунку, самофінансування й самоокупності, забезпечує соціальний розвиток і стимулювання працівників за рахунок накопичених засобів, несе повну відповідальність за результати власної господарської діяльності та виконання покладених на себе зобов'язань перед постачальниками й споживачами, бюджетом, а також перед трудовим колективом відповідно до чинного законодавства.

Ефективне управління майновим потенціалом підприємства потребує систематичного здійснення достовірного оцінювання його вартісної величини. Оцінювання майнового потенціалу полягає у визначенні вартості майнових об'єктів підприємства та величини економічних вигід, які можна отримати. Крім того, вартісна оцінка майнового потенціалу підприємства може виражатися через сукупність доходів підприємства, які отримуються від використання його майна під час усіх видів діяльності. Оцінку майна та капіталу «Солоп» наведено в табл. 1.

Нами в процесі аналізу було застосовано бухгалтерський метод (основним джерелом його даних був баланс підприємства), який наведено в табл. 2.

Коефіцієнт поточної ліквідності має рейтингову оцінку 10, що означає платоспроможність підприємства та здатність погасити свої короткострокові зобов'язання. Високий рівень коефіцієнта швидкої ліквідності показує те, що підприємство може погасити вчасно свої короткострокові зобов'язання за допомогою саме високоліквідних активів (грошові кошти, інвестиції або дебіторська заборгованість).

Період оборотності дебіторської заборгованості був на найнижчому рівні, що означає неефективне управління дебіторською заборгованістю, але за останні роки показник покращується, досягаючи рейтингу 9.

Коефіцієнт фінансової незалежності є одним з найважливіших показників фінансової стійкості. Він показує те, яку частину своїх активів компанія здатна профінансувати за рахунок власних фінансових ресурсів. Оскільки результат дорівнює 10 в увесь період дослідження, то підприємство в повному обсязі здатне фінансуватись за рахунок власних фінансових ресурсів.

Таблиця 1

Оцінка майна та капіталу «Солоп» за 2014–2018 рр., тис. грн.

№	Види активів (майна) та пасивів (капіталу)	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Відношення 2018 р до 2014 р., %
	Майно, усього	13 843	12 368	14 691	17 168	21 570	155,82
1	Необоротні активи	3 454,2	3 449,5	3 241,2	3 222,2	5 828,1	168,72
1.1	Основні засоби	3 423,2	3 275,9	3 117,4	3 061	5 243,4	153,17
1.2	Довгострокові біологічні активи	31	173,6	123,8	161,2	584,7	336,8
2	Оборотні активи	10 388,7	8 918,9	11 450,2	13 946,1	15 742	151,53
2.1	Запаси	1 837,5	2 156,7	6 100,1	8 546,9	8 918,4	485,35
2.2	Поточна дебіторська заборгованість	7 717	5 403,8	3 778,5	3 403,02	2 741,9	35,52
2.3	Гроші, еквіваленти та поточні фінансові інвестиції	21,4	364,8	48,6	457,4	11,7	54,67
2.4	Інші оборотні активи	–	–	–	–	93,2	–
2.5	Витрати майбутніх періодів	6,2	4,2	8	16,7	2 690,4	43 393,54
3	Необоротні активи, утримувані для продажу та групи вибуття	–	–	–	–	–	–
	Капітал, усього	13 842,9	12 368,4	14 691,4	17 168,3	21 570,1	155,8
4	Власний капітал	11 118,6	12 071,3	14 689,2	16 505,1	17 882,3	160,83
4.1	Зареєстрований (пайовий) капітал	2 109,3	2 109,3	2 109,3	2 109,3	2 109,3	100
5	Зобов'язання та забезпечення	2 718,9	297,1	2,2	428,6	1 577,9	58,03
5.1	Довгострокові зобов'язання	–	–	–	–	–	–
5.2	Поточні зобов'язання	2 718,9	297,1	2,2	428,6	1 577,9	58,03
5.3	Поточна кредиторська заборгованість	2 717	297,1	2,2	0	1 560,9	57,44
5.4	Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу та групи вибуття	–	–	–	–	–	–

Рентабельність показує те, скільки залишається в підприємства після покриття собівартості продукції. Проведені розрахунки показують повну рентабельність активів, капіталу та продажу.

Частка простроченої кредиторської заборгованості дорівнює 0, адже у підприємства немає кредиторських зобов'язань.

З огляду на дані табл. 2 рейтинг фінансового стану перебуває на рівні «А», а це означає, що підприємств є ліквідним, досить незалежним та рентабельним.

Система економічної безпеки досліджуваного підприємства ще перебуває на початковому рівні [3, с. 59–65].

Досліджуване підприємство не має власної служби економічної безпеки. Проте посадовою інструкцією визначено перелік обов'язків щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки, які виконує бухгалтер-економіст підприємства під управлінням керівника підприємства.

Головними завданнями бухгалтера-економіста щодо забезпечення функціонування системи економічної безпеки на підприємстві є:

- підтримка безпеки виробничо-господарської діяльності та захист документів, що є комерційною таємницею підприємства;
- забезпечення роботи з правового та інженерно-технічного захисту комерційних таємниць підприємства;

– недопущення до документів та відомостей, які є комерційною таємницею;

– організація такої роботи та особливого діловодства, яке робить неможливим одержання відомостей, що є комерційною таємницею;

– пошук та локалізація вірогідних каналів витоку конфіденційних даних в процесі господарської діяльності та надзвичайних ситуацій;

– забезпечення організації роботи з охорони приміщень, устаткування, продукції та технічних засобів, що необхідні для виробничої або іншої діяльності;

– оцінювання маркетингових ситуацій та неправомірних дій конкурентів і зловмисників;

– неперервний моніторинг реальних та потенційних загроз економічній безпеці підприємства.

На підприємстві позначають конкретні об'єкти, які необхідно захищати від потенційних загроз і протиправних посягань, у різних нормативних документах, що визначають забезпечення та організацію діяльності служби безпеки підприємств. Основними об'єктами безпеки підприємства «Солоп» є:

- 1) персонал (керівник, персонал, який володіє інформацією, що є комерційною таємницею);
- 2) матеріальні цінності та фінансові кошти;
- 3) інформаційні ресурси з обмеженим доступом;
- 4) засоби та системи комп'ютеризації діяльності підприємства;

Таблиця 2

Комплексна (рейтингова) оцінка фінансового стану ПП «Солоп О.А.»

№	Показник	2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.		2018 р.		Питома вага (Vi, %) в інтегрованому показнику
		значення	рейтинг	значення	рейтинг	значення	рейтинг	значення	рейтинг	значення	рейтинг	
1	Показники ліквідності											
1.1	Коефіцієнт поточної ліквідності	3,82	10	30,01	10	5204,63	10	32,53	10	9,97	10	8
1.2	Коефіцієнт швидкої ліквідності	2,84	10	19,41	10	1739,59	10	9,00	10	1,74	10	8
2	Показники ділової активності											
2.1	Період оборотності дебіторської заборгованості, днів	335,33	0	324,00	0	249,13	0	105,36	7	71,89	9	9
2.2	Період оборотності оборотних виробничих фондів та готової продукції, днів	81,87	9	84,26	9	131,84	6	185,40	4	169,18	4	9
2.3	Період оборотності активів, днів	619,93	4	646,19	4	702,55	4	436,65	7	421,08	7	9
3	Показники фінансової незалежності											
3.1	Коефіцієнт фінансової незалежності, %	19,64	10	2,40	10	0,01	10	2,49	10	7,31	10	9
3.2	Частка оборотних активів, сформованих за рахунок власних коштів, %	73,77	10	96,66	10	99,98	10	95,24	10	76,57	10	9
4	Показники рентабельності											
4.1	Рентабельність продажу, %	1092,9	10	952,7	10	2617,9	10	2188,5	10	1377,2	10	9
4.2	Рентабельність активів, %	1092,9	10	952,7	10	2617,9	10	2188,5	10	1377,2	10	9
4.3	Рентабельність капіталу, %	1092,9	10	952,7	10	2617,9	10	2188,5	10	1377,2	10	9
5	Інші показники											
5.1	Знос основних засобів, %	27,66	9	35,49	9	42,66	8	47,91	8	38,46	9	7
5.2	Частка простроченої кредиторської заборгованості, %	0,00	10	0,00	10	0,00	10	0,00	10	0,00	10	5
	Інтегрований показник фінансового стану	8,4	8,4	8,06	8,78	9,03	100					
	Рейтинг фінансового стану	A	A	A	A	A	-					

5) технічні засоби, системи охорони й захисту матеріальних та інформаційних ресурсів.

Основною небезпекою, яка грозить підприємству, є посягання на його матеріальні цінності. Таке може статися в результаті вчинення різних дій, таких як невміння та непрофесійне використання працівниками підприємства й порушення правил обслуговування, явище крадіжки, псування обладнання та виведення з ладу технічних засобів, його помилки, пошкодження або зовсім знищення. З цього випливає, що організація захисту матеріальних цінностей підприємства вимагає комплексного підходу, створення системи заходів організаційного, технічного, кадрового, спеціального, правового характеру [4, с. 34–39].

В сучасному світі найменш контрольованою галуззю є інформація, що пересилається через електронну пошту. Цим можуть легко скористатися інсайтери або злісні працівники, а велика частка даних, які є конфіденційними або важливими для діяльності підприємства, витікає саме через Інтернет, повідомлення, які надсилаються електронною поштою. До таких систем можна віднести “E-NIGMA”, “Secure”, “Altell”, що користуються у своїх програмах методами розмежування прав доступу до e-mail-повідомлень, які відповідають за дотримання інформаційної безпеки підприємства.

Щорічно створюється все більше нових програм, які займаються псуванням, знищенням даних, псуванням апаратного забезпечення, уповільненням роботи комп'ютера, а з кожним разом вони стають більш точними й мають більше впливу. Не можна не сказати про віруси, які в наш час вже вміють нічим не видати своєї присутності, а натомість збирають як конфіденційну, так і звичайну інформацію, таку як паролі, навчилися вести контроль за натисненням клавіш користувачами, далі збирають та передають отриману інформацію на заздалегідь визначену електронну адресу або навіть здійснюють якісь злочинні дії, знищують інформацію. Головним у наш час у протистоянні вірусам можна вважати використання антивірусів. Краще на підприємстві користуватися двома різними, незалежними програмами, наприклад “Dr.Web” і “AVP”. Антивірусні засоби рекомендується встановити на електронні обчислювальні машини (ЕОМ), а також на поштовий сервер. Ще одним варіантом є примус сканування всього трафіку, неодмінною є правильна політика безпеки, що включає періодичне оновлення використовуваних програм і антивірусних засобів на нові та більш досконалі [5, с. 67–70].

Підтримка безпеки даних підприємства традиційно трактується як сукупність тільки оборонних заходів. Відмінними прикладами оборонних заходів, якими користуються для захисту комунікаційних мереж, є міжмережеві екрани, шифрування й системи виявлення вторгнень (Intrusion Detection Systems, IDS).

Стратегія складається з класичної парадигми забезпечення безпеки «захищай, виявляй, вправляй».

В процесі діяльності «Солоп» створюються конфіденційні документи, які видаються наказом керівника про затвердження списку посадових осіб, які можуть працювати з ними.

Всі посадові особи підприємства, які працюють з конфіденційними документами, обізнані з правилами роботи з ними, ознайомлені під розписку з відповідними відомчими інструкціями або індивідуальною інструкцією, що визначає порядок роботи з конфіденційною інформацією.

Співробітникам, які мають право працювати або взаємодіяти з конфіденційними документами, забороняється усно чи письмово розголошувати будь-які відомості, що містяться в цих документах, якщо немає службової необхідності.

Важливою складовою безпеки є безпека електронних цифрових підписів. Говорячи про безпечність використання електронного цифрового підпису, маємо акцентувати увагу на захисті особистих ключів користувачів через те, що, заволодівши чужим ключем, злодій зможе від імені жертви користуватися цим підписом і накладати електронний цифровий підпис на документах та вчиняти дії в інформаційних системах, наприклад змінювати записи в базах даних, проводити нелегітимні грошові транзакції.

На підприємстві «Солоп» надійним варіантом такого захисту є захищений носій особистих ключів. В ньому вбудовані апаратно-програмні засоби, що відповідають за захист інформації від несанкціонованого доступу, насамперед від ознайомлення зі значенням параметрів особистих ключів та їх копіювання.

Висновки. Всі ці дії допомагають підприємству протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, уникати їх, складати конкуренцію іншим виробникам на сучасному ринку. Узагальнюючи все вищесказане, можемо зробити висновок про те, що облікова-аналітична інформація є основною для забезпечення якісного функціонування підприємства, адже вона дає змогу виявити слабкі сторони підприємства, передбачає негативні та небезпечні фактори та показує загальну картину діяльності підприємства. Ефективний розвиток підприємства був би неможливим без отриманої обліково-аналітичної інформації. Потрібно спрямувати всі можливі ресурси на збереження та захист обліково-аналітичної інформації підприємства, адже це може привести до надзвичайних наслідків.

На нашу думку, встановлення фактичного рівня фінансової безпеки – це ключовий етап її забезпечення, тому важливим є вибір інструментарію для здійснення такого оцінювання.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на пошук найбільш ефективних методів та заходів покращення фінансово-економічної безпеки підприємств агропромислового комплексу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Акмаєв А.І. Удосконалення оцінки конкурентоспроможності підприємства в умовах глобалізації. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. Вип. 99. С. 7–10.
2. Александрова О.В. Економічна стійкість сільськогосподарського виробництва як основний чинник його конкурентоспроможності. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету*. 2012. № 2. Т. 3. С. 13–21.
3. Алексеенко Н.В. Устойчивое развитие предприятия как фактор экономического роста. *Економіка і організація управління*. 2008. Вип. 3. С. 59–65.
4. Buhai V.Z., Omelchenko V.M. Analysis and evaluation of financial stability of the enterprise. *Держава та регіони*. 2008. № 1. С. 34–39.
5. Васильчак С.В. Економічна стійкість сільськогосподарських підприємств: стратегічний менеджмент. *Формування ринкових відносин в Україні* : збірник наукових праць / за ред. І.Г. Мансурова. Вид. 6(169). 2015. С. 67–70.
6. Improvement of enterprise competitiveness assessment in the conditions of globalization]. *Kultura narodov Prychernomoria*. Vol. 99, pp. 7–10.
7. Aleksandrova O.V. (2012) Ekonomichna stiikist silskohospodarskoho vyrobnytstva yak osnovnyi chynnyk yoho konkurentospromozhnosti [Economic sustainability of agricultural production as a major factor in its competitiveness]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu*, no. 2, t. 3. pp. 13–21.
8. Alekseenko N.V. (2008) Ustoichyvoe razvytye predpriyatiya kak faktor ekonomycheskoho rosta [Sustainable development of the enterprise as a factor of economic growth]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. Vol. 3, pp. 59–65.
9. Buhai V.Z., Omelchenko V.M. (2008) Analiz ta otsinka finansovoi stiikosti pidpriemstva [Analysis and evaluation of financial stability of the enterprise]. *Derzhava ta rehiony*, no. 1, pp. 34–39.
10. Vasylychak S.V. Ekonomichna stiikist silskohospodarskykh pidpriemstv: stratehichniy menedzhment [Economic sustainability of agricultural enterprises: strategic management]. *Zb. nauk. prats "Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini"* / za red. I.H. Mansurova. Vol. 6(169), pp. 67–70.

REFERENCES:

1. Akmaiev A.I. (2007) Udoskonalennia otsinky konkurentospromozhnosti pidpriemstva v umovakh hlobalizatsii [Im-

УДК 658:330.322

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-19>**Крамаренко К.М.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та військового господарства
Національної академії Національної гвардії України***Kramarenko Kateryna***PhD in Economics, Associate Professor
Associate Professor at the Department of
Management and Military Economy,
National Academy of the National Guard of Ukraine*

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

FORMATION OF THE MECHANISM OF MANAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено теоретичні засади формування механізму управління інвестиційною діяльністю підприємства. Розкрито наявні підходи до визначення поняття й мети інвестиційного менеджменту. Відзначено, що на управління інвестиційною діяльністю впливають внутрішні та зовнішні чинники, зокрема наголошено на визначній ролі державної інвестиційної політики. Обґрунтовано, що управління інвестиційною діяльністю має відповідати інвестиційній стратегії та бути спрямованим на досягнення поставлених цілей у різних сферах діяльності підприємства. Розглянуто поняття «механізм управління інвестиційною діяльністю», а також його основні елементи та принципи. Зазначено необхідність формування механізму управління інвестиційною діяльністю з урахуванням інноваційної спрямованості інвестиційних процесів.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, інвестиційний менеджмент, механізм, механізм управління, методи управління, інвестиційна політика, інновації.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы теоретические основы формирования механизма управления инвестиционной деятельностью предприятия. Раскрыты существующие подходы к определению понятия и цели инвестиционного менеджмента. Отмечено, что на управление инвестиционной деятельностью влияют внутренние и внешние факторы, в частности сделан акцент на важной роли государственной инвестиционной политики. Обосновано, что управление инвестиционной деятельностью должно отвечать инвестиционной стратегии и быть направленным на достижение поставленных целей в различных сферах деятельности предприятия. Рассмотрено понятие «механизм управления инвестиционной деятельностью», а также его основные элементы и принципы. Указана необходимость формирования механизма управления инвестиционной деятельностью с учетом инновационной направленности инвестиционных процессов.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, инвестиционный менеджмент, механизм, механизм управления, методы управления, инвестиционная политика, инновации.

ANNOTATION

The theoretical principles of formation of the mechanism of management of investment activity of the enterprise are investigated in the article. The relevance of the topic is due to the fact that traditional methods of enterprise management are gradually losing their effectiveness, and therefore there is a need to form a mechanism for managing the enterprise, in particular its investment activities. Existing approaches to defining the concept and purpose

of investment management are revealed and analyzed. It is noted that the process of managing investment activity is influenced by factors controlled by the enterprise (internal environment) and factors beyond its sphere of influence (external environment). The task of managing investment activity is considered. It is substantiated that the mechanism of investment activity management of an enterprise can be defined as – a set of institutional and organizational structures and a complex of methods of investment activity management, which they use, as well as a sequence of application of these methods. It is substantiated that during the formation of the investment management mechanism it should be taken into account that investment management is an integral part of the general management system, which must be flexible and able to adapt quickly to the changing external environment; management of investment activities should be consistent with the investment strategy and be aimed at achieving the set goals in different spheres of activity of the enterprise, and its effectiveness depends on the availability and completeness of legal, regulatory, information support. The concept of “mechanism of investment activity management”, as well as its basic elements and principles are considered. The disadvantages of the current mechanism of investment activity management are pointed out. Emphasis is placed on the crucial role of public investment policy. The generalized algorithm of decision-making concerning the mechanism of investment activity management is presented. The necessity of formation of the mechanism of investment activity management taking into account innovative orientation of investment processes is pointed out.

Key words: investment activity, investment management, mechanism, management mechanism, management methods, investment policy, innovations.

Постановка проблеми. Умови функціонування підприємств у ринковому середовищі характеризуються високим рівнем невизначеності й динамічності, що зумовлює необхідність пошуку нових, відповідних сучасним тенденціям підходів до забезпечення успішного розвитку підприємства. Нині традиційні методи управління підприємством поступово втрачають свою ефективність, тому постає необхідність формування механізму управління підприємством, зокрема його інвестиційною діяльністю, з урахуванням сучасних економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління інвестиційною діяльністю підприємства та формування його механізму знаходять своє відображення в роботах багатьох

науковців. Фундаментальний теоретичний аналіз інвестиційного процесу та управління ним в умовах ринку здійснено в працях таких зарубіжних учених, як Г. Александер, Дж. Бейлі, Л. Гітман, П. Друкер, М. Джонк. Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зробили І. Бланк [1], А. Загородній, Л. Гораль [2], Ю. Дробенко [3], В. Каюда, Т. Лепейко, Т. Майорова [4], І. Новикова [5], А. Пересада, В. Савчук, О. Удалих, В. Федоренко [6], О. Феєр [7; 8] та інші вітчизняні науковці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеність частини теоретичних, методологічних та прикладних аспектів формування механізму управління інвестиційною діяльністю підприємства потребує здійснення додаткових досліджень у цій сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності розроблення механізму управління інвестиційною діяльністю для підвищення ефективності інвестування як необхідної умови розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з Т. Майоровою, управління інвестиційною діяльністю є системою принципів та методів розроблення й реалізації управлінських рішень, пов'язаних зі здійсненням різних аспектів інвестиційної діяльності [4]. Ю. Дробенко зазначає, що інвестиційний менеджмент має на меті вплив на рух інвестиційних ресурсів, управління ним за допомогою інституціональних та організаційних структур, а також використанняваних ними форм та методів [3]. Більш повне, загальне визначення інвестиційного менеджменту формулюється таким чином: «менеджмент інвестиційний – система управління інвестиційним процесом. Головна мета – забезпечити реалізацію загальної та фінансової стратегії компанії» [9]. В. Федоренко інвестиційний менеджмент трактує як процес управління всіма аспектами інвестиційної діяльності суб'єкта підприємництва [6].

Процес управління в будь-якій сфері реалізується з огляду на очікуваний кінцевий результат. Метою інвестиційної діяльності є реалізація інвестиційних процесів для отримання економічного ефекту від інвестування. Досягнення задекларованого результату є можливим за допомогою забезпечення ефективного функціонування системи управління інвестиційною діяльністю. На думку В. Шеремета, головна мета інвестиційного менеджменту полягає в підвищенні ефективності інвестиційної діяльності [10].

Ми погоджуємося з визначенням інвестиційного менеджменту І. Новикової, яка розглядає інвестиційний менеджмент як систему принципів, прийомів, методів та управлінських функцій, на основі яких визначаються організаційні форми та механізми управлінського впливу на процеси інвестування задля забезпечення зростання вартості (цінності) підприємства та його стратегічного розвитку [5].

На процес управління інвестиційною діяльністю впливають чинники, підконтрольні підприємству (внутрішнє середовище), й чинники, що перебувають поза сферою його впливу (зовнішнє середовище). Зовнішнє середовище подано макро- й мезорівнями (економічні, політичні, демографічні, соціальні, науково-технічні, соціальні, рівень конкуренції, кон'юнктура ринку, галузеві чинники). До чинників внутрішнього середовища належать виробничі, кадрові, фінансові, інноваційні, інформаційні, маркетингові тощо. Усі вищепераховані чинники безпосередньо визначають процес управління інвестиційною діяльністю окремого суб'єкта господарювання у сучасних умовах [7].

Управління інвестиційною діяльністю підприємства спрямовується на вирішення таких завдань [11]:

- визначення основних напрямів інвестиційної діяльності відповідно до фінансової та загальної стратегії розвитку підприємства (розроблення інвестиційної стратегії);
- дослідження інвестиційного клімату, оцінювання інвестиційної привабливості об'єкта інвестування;
- визначення необхідного обсягу інвестиційних ресурсів та оптимізація їх структури;
- формування інвестиційного портфеля з урахуванням прийнятних ризиків і рівня прибутковості;
- оцінювання ефективності реалізації інвестиційних проєктів;
- контроль інвестиційної діяльності підприємства загалом і кожного проєкту зокрема.

Система управління формує основу будь-якої соціально-економічної системи. Вона складається з таких компонентів:

- керуюча підсистема, яка містить статичну (суб'єкти управління) та динамічну (процеси управління, зокрема планування, організація, аналіз, контроль, облік, які забезпечують реалізацію загальних і конкретних функцій управління) функціональні підсистеми;
- підсистеми забезпечення (нормативно-правове, організаційне, обліково-аналітичне, фінансове, кадрове, інформаційне тощо), які повинні створювати сприятливі умови для функціонування основних підсистем управління організацією;
- механізм управління, який визначає цілі, принципи, способи та методи управління об'єктами й процесами.

Механізм – це послідовність станів, процесів, що визначають певне явище, дію. У науковій літературі термін «механізм управління» є широко вживаним, але існує багато різних точок зору стосовно його формулювання. Загалом в економічній та управлінській науці «механізм» означає «внутрішню будову, систему чого-небудь». Механізм містить певну послідовність економічних явищ. Його складовими елементами одночасно є вхідні й вихідні явища, а також весь процес, який відбувається в ін-

тервалах між ними. Механізм є природною системою, що визначає необхідний взаємозв'язок, який виникає між різними економічними явищами [12]. Механізм – це сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, здійснення певних дій для досягнення мети [3].

Одним з основних механізмів управління економікою є механізм управління інвестиційними процесами. Механізм управління інвестиційними процесами є складовою фінансового механізму, який є важливим елементом національної економіки. Він є необхідним для забезпечення нормальної безперебійної роботи економічної системи, реалізації інвестиційної політики держави. На мікрорівні він забезпечує реалізацію інвестиційних процесів в організаціях, підприємствах [3].

Поширеним є інший підхід до тлумачення цього поняття, за якого механізм управління інвестиційними процесами є наявними формами й методами впливу держави на інвестиційну діяльність, що передбачає реалізацію управлінських функцій, таких як планування й організація взаємодії, мотивація, контроль [2]. Звичайно, роль держави в регулюванні інвестиційної діяльності беззаперечна, проте, вважаємо, що таке трактування є дещо звуженим.

І. Бланк розглядає механізм інвестиційного менеджменту як систему основних елементів, які регулюють процес розроблення й реалізації інвестиційних рішень (ринковий механізм регулювання інвестиційної діяльності підприємства, державне нормативно-правове регулювання інвестиційної діяльності підприємства, система конкретних методів здійснення управління інвестиційною діяльністю підприємства, внутрішній механізм регулювання окремих аспектів інвестиційної діяльності підприємства) [1].

Отже, механізм управління інвестиційною діяльністю підприємства можна визначити як сукупність інституціональних та організаційних структур і комплекс методів управління інвестиційною діяльністю, які ними використовуються, та послідовність застосування цих методів.

Механізм управління інвестиційною діяльністю включає такі елементи, як правове, нормативне, інформаційне забезпечення, методи та важелі управління інвестиційними процесами, державна інвестиційна політика.

Методи управління інвестиційними процесами – це сукупність інвестиційних способів, які використовуються в інвестиційній діяльності господарських суб'єктів (держави, підприємства) для виконання їх функцій. Здійснення процесів управління інвестиційною діяльністю підприємства відбувається на основі використання різних методів, інструментів, методик, а також техніки й технології. Для досягнення цілей управління інвестиційною діяльністю як динамічним процесом зазвичай застосовуються статистичні методи, методи факторного аналізу, економіко-математичного моделювання, прогнозування тощо,

які разом утворюють різні методики оцінювання ефективності, розвитку, вибору стратегії розвитку та його моделювання [3].

Можна виділити дві складові частини механізму управління інвестиційною діяльністю залежно від чинників впливу на інвестиційний процес. Зовнішній механізм управління інвестиційною діяльністю – це система інструментів, що регулюють умови здійснення інвестиційної діяльності, яка базується на діяльності зовнішніх суб'єктів управління. До нього належать ринковий механізм управління інвестиційною діяльністю, що є саморегулюючою та самонастроювальною системою й формується у сфері інвестиційного ринку, та державний механізм управління. Внутрішній механізм управління інвестиційною діяльністю – це система інструментів управління, які розробляються й використовуються безпосередньо на підприємстві, серед яких слід назвати методи управління інвестиційною діяльністю та нормування діяльності підприємства. На практиці формується єдиний механізм управління інвестиційною діяльністю як система зовнішнього й внутрішнього механізмів [2].

Під час формування механізму управління інвестиційною діяльністю слід враховувати те, що управління інвестиційною діяльністю є складовою загальної системи управління, яка повинна бути гнучкою й здатною швидко адаптуватися до мінливого зовнішнього середовища; має відповідати інвестиційній стратегії та бути спрямованим на досягнення поставлених цілей у різних сферах діяльності підприємства, а ефективність цього процесу залежить від наявності та повноти правового, нормативного, інформаційного забезпечення.

Основними засадами механізму управління інвестиційно-інноваційною діяльністю є орієнтація на потреби підприємства, цілеспрямованість, комплексність, системність, ефективність, плановість, інформаційна забезпеченість, диверсифікація, перспективність, пріоритетність [2].

Чинний механізм управління інвестиційною діяльністю характеризується недостатньою розвиненістю елементів, серед яких слід назвати:

- фінансово-кредитні складові частини інвестиційного процесу відтворення капіталу, формування ресурсів та джерел інвестування на підприємстві;
- політику державного регулювання інвестиційної діяльності;
- комплекс методичних питань, пов'язаних з оцінюванням ефективності інвестування у діюче виробництво [2].

Сучасні умови економічного розвитку вимагають активної політики стимулювання інвестицій. Для цього Україні необхідні, по-перше, якісний контроль за видатками й доходами бюджету, по-друге, вирішення проблеми боргового тягаря. Поточні тенденції в інвестиційній політиці загалом все ж таки характеризуються подальшою лібералізацією та спрощенням про-

цедур здійснення іноземних інвестицій. Водночас активізувалися зусилля щодо регулювання інвестицій для досягнення цілей державної політики (захист довкілля, боротьба з бідністю, питання національної безпеки тощо) [13].

У сучасних умовах механізм управління інвестиційною діяльністю має формуватися з урахуванням інноваційної спрямованості інвестиційних процесів, оскільки це є необхідною передумовою конкурентоспроможності на ринку. Такий механізм повинен бути нерозривним процесом, де відбуваються вибір цілей інвестування, визначення напрямів інвестування та джерел їх фінансування, а також формування збалансованої за вибраними критеріями інвестиційної програми, що спрямовується на інноваційний розвиток і забезпечення реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії. Прийняття рішення про інвестування в інновації є стратегічним, одним з найважливіших і складних завдань управління підприємством. Алгоритм прийняття рішень щодо управління інвестиційною діяльністю включає формування набору цілей, напрямів інвестування (зокрема, інвестування в інновації), визначення джерел, обсягів інвестиційних ресурсів, термінів інвестування, обґрунтування й вибір методики, конкретних показників оцінювання ефективності як окремих інвестиційних проєктів, так й інвестиційної діяльності підприємства загалом. Вибір найефективніших напрямів інвестування має відбуватися з урахуванням інноваційної складової частини розвитку підприємства.

Висновки. Отже, формування механізму управління інвестиційною діяльністю підприємства є стратегічно важливим завданням, що пов'язане з досягненням поставлених цілей у різних сферах діяльності підприємства. Ефективність та дієвість такого механізму визначається не лише внутрішніми, але й зовнішніми чинниками, зокрема державною інвестиційною політикою. Під час формування механізму управління інвестиційною діяльністю підприємства слід зважати на те, що інвестиційні процеси у сучасних умовах повинні мати інноваційну спрямованість.

Цей напрям досліджень є перспективним, зокрема в такій його частині, як прикладні аспекти формування механізму управління інноваційно-інвестиційною діяльністю.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бланк И. Инвестиционный менеджмент : учебный курс. 2-е изд., перераб. и доп. Киев : Эльга ; Ника-центр, 2006. 552 с.
2. Гораль Л., Король С. Формування та організація механізму управління інвестиційно-інноваційною діяльністю газорозподільних підприємств: методологічний аспект. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 278–283. URL: <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/59.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).
3. Дробенко Ю. Механізм управління інвестиційними процесами. *Вісник Національного університету «Львівська*

- політехніка»*. *Проблеми економіки та управління*. 2003. № 484. С. 255–258.
4. Майорова Т. Інвестиційна діяльність : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
  5. Новикова І. Вартісно-орієнтоване управління інвестиційною діяльністю підприємства : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04. Суми, 2013. 219 с.
  6. Федоренко В. Інвестиційний менеджмент. Київ : МАУП, 1999. 184 с.
  7. Феєр О. Управління інвестиційною діяльністю підприємств у ринкових умовах. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2016. № 851. С. 140–145.
  8. Феєр О. Управління інвестиціями як складова інвестиційного механізму підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 256–259. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/5_ukr/46.pdf (дата звернення: 01.02.2020).
  9. Менеджмент : понятійно-термінологічний словник / за ред. Г. Щокіна та ін. Київ : МАУП, 2007. 291 с.
  10. Шеремет В., Павлюченко В., Шапиро В. и др. Управление инвестициями : в 2 т. Москва : Высшая школа, 1998. Т. 1. 416 с.
  11. Крамаренко К. Управління інвестиційною діяльністю підприємств в умовах сталого розвитку економіки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. № 4(21). С. 246–250. URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/21-2019-ukr> (дата звернення: 31.01.2020).
  12. Назарчук Т., Косіюк О. Менеджмент організацій : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 560 с.
  13. Крамаренко К. Теоретичні основи державного регулювання інвестиційної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 5(1). С. 197–201.

REFERENCES:

1. Blank I. (2006) *Investitsionnyy menedzhment* [Investment management]. Kiev: El'ga; Nika-tsentr (in Russian).
2. Horal L., Korol S. (2016) Formuvannia ta orhanizatsiia mekhanizmu upravlinnia investytsiino-innovatsiinoiu diialnistiu hazorozpodilnykh pidpriemstv: metodolohichnyi aspekt [Formation and organization of the mechanism of management of investment and innovation activity of gas distribution companies: methodological aspect]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* [Global and national problems of economy] (electronic journal), vol. 9, pp. 278–283. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/59.pdf> (accessed: 01 February 2020).
3. Drobenco Yu. (2003) Mekhanizm upravlinnia investytsiinykh protsesamy [The mechanism of management of investment processes]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. *Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 484, pp. 255–258.
4. Maiorova T. (2009) *Investytsiina diialnist* [Investment activity]. Kyiv : Tsentur uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
5. Novykova I. (2013) *Vartysno-orientovane upravlinnia investytsiinoiu diialnistiu pidpriemstva* [Value-oriented investment management of the enterprise] (PhD). Sumy: Sumy State University.
6. Fedorenko V. (1999) *Investytsiinyi menedzhment* [Investment management]. Kyiv: MAUP. (in Ukrainian)

7. Feier O. (2016) Upravlinnia investytsiinoiu diialnistiu pidpriemstv u rynkovykh umovakh [Management of investment activity of enterprises in market conditions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, no. 851, pp. 140–145.
8. Feier O. (2016) Upravlinnia investytsiinyi yak skladova investytsiinoho mekhanizmu pidpriemstva [Investment management as a component of the enterprise investment mechanism]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and society] (electronic journal). no. 5, pp. 256–259. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/5_ukr/46.pdf (accessed: 01 February 2020).
9. Shchokin H. (ed.) (2007) *Menedzhment: poniatiino-terminolohichni slovnyk* [Management: vocabulary]. Kyiv: MAUP. (in Ukrainian)
10. Sheremet V., Pavlyuchenko V., Shapiro V. (ed.) (1998) *Upravlenie investitsiyami* [Investment management]. Moskva: Vysshaya shkola. (in Russian)
11. Kramarenko K. (2019) Upravlinnia investytsiinoiu diialnistiu pidpriemstv v umovakh staloho rozvytku ekonomiky [Management of investment activity of enterprises in conditions of sustainable economic development]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia* [Eastern Europe: Economics, Business and Management] (electronic journal), vol. 4(21), pp. 246–250. Available at: <http://www.east-europe-ebm.in.ua/21-2019-ukr> (accessed: 31 January 2020).
12. Nazarchuk T., Kosiiuk O. (2016) *Menedzhment orhanizatsii* [Management of Organizations]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
13. Kramarenko K. (2014) Teoretychni osnovy derzhavnoho rehuliuвання investytsiinoi diialnosti [Theoretical bases of state regulation of investment activity]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky"*, vol. 5(1), pp. 197–201.

УДК 338.43

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-20>

Могильна Л.М.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту
Сумського національного аграрного університету*

Mohylna Liudmyla

*Ph.D.,
Senior Lecturer of the Department of Management
Sumy National Agrarian University*

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ НА МОЛОКОПЕРЕРОБНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ ПІД ЧАС ВИХОДУ НА ЗОВНІШНІ РИНКИ

THE PRODUCT QUALITY CONTROL AT THE MILK PROCESSING ENTERPRISE ON ENTERING TO THE FOREIGN MARKET

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено основні проблеми вітчизняних молокопереробних підприємств. Визначено, що український молокопереробний комплекс нині є перспективним, але для просування своєї молочної продукції на закордонні ринки слід звернути увагу на певні фактори, які впливають на розвиток цієї галузі. Як показує практика, основним із них є все-таки якість молочної сировини. У майбутньому зусилля провідних підприємств із виробництва молочних продуктів мають бути зосереджені на адаптації до норм ЄС щодо безпечності, якості та гігієни під час виробництва своєї продукції. У статті проаналізована діяльність ТОВ «Буринський молокозавод» Буринського району Сумської області, здійснено SWOT-аналіз, охарактеризовано стан управління якістю продукції підприємства під час виходу на зовнішні ринки збуту. Зазначено, що важливою умовою виходу молокопереробного підприємства на міжнародні ринки збуту є забезпечення рівня якості продукції відповідним міжнародним стандартам.

Ключові слова: якість, якість продукції, управління якістю продукції, сертифікація, молокопереробне підприємство.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы основные проблемы отечественных молокоперерабатывающих предприятий. Определено, что украинский молокоперерабатывающий комплекс на сегодня является перспективным, но для продвижения своей молочной продукции на зарубежные рынки сбыта следует обратить внимание на определенные факторы, которые влияют на развитие данной отрасли. Как показывает практика, основным из них является все-таки качество молочного сырья. В будущем усилия ведущих предприятий по производству молочных продуктов должны быть сосредоточены на адаптации к нормам ЕС в отношении безопасности, качества и гигиены при производстве своей продукции. В статье проанализирована деятельность ООО «Буринский молокозавод» Буринского района Сумской области, осуществлен SWOT-анализ, охарактеризовано состояние управления качеством продукции предприятия при выходе на внешние рынки сбыта. Отмечено, что важным условием выхода молокоперерабатывающего предприятия на международные рынки сбыта является обеспечение уровня качества продукции соответствующим международным стандартам.

Ключевые слова: качество, качество продукции, управление качеством продукции, сертификация, молокоперерабатывающее предприятие.

ANNOTATION

The article examines the main problems of domestic dairy enterprises. Determined that the Ukrainian dairy complex today is promising, but to promote its dairy products on foreign markets

it is necessary to pay attention to certain factors that affect the development of the industry. The quality of raw milk is defined and regulated at the state level by the law. The paper focuses on the problems of improving milk. Every manufacturer should be aware of the fact that quality products can only be obtained under the condition of high technology, balanced application of all components in the development of high quality products. In the future efforts of the leading enterprises for production of dairy products should be focused on adaptation to EU standards in respect of safety, quality and care in manufacturing its products. In Europe, other rules have long been in force. There, second-class milk was long abandoned. There is such a requirement of the European standard that in order to make hard cheese, it is necessary that certification is passed not only by the food industry, but also by the milk producer. In this case, dairies can only buy products from certified milk producers; otherwise the certificate is not valid. This means that quality control will be stricter: from milking to production. The article analyzes the activities of LLC «Burynskyi molokozavod» Burynskyi district of Sumy region carried out a SWOT analysis, described the status of quality management of the enterprises when entering foreign markets. The influence of the main factors of the external and internal environment on the competitiveness of dairy products is considered. The components of the mechanism for ensuring the competitiveness of LLC «Burynskyi molokozavod» are determined. Noted that an important condition for the output of milk processing enterprises on the international markets is ensuring the quality of products comply with international standards. An important role in quality assurance plays certification of products. It should be noted that the major milk company is environmentally conscious manufacturers. The implementation of certification and environmental labeling of own products allow businesses to be competitive on the world market.

Key words: quality, product quality, product quality control, certification of, a milk processing plant.

Постановка проблеми. Під час виходу підприємства на зовнішні ринки слід розуміти, що для забезпечення конкуренції на ринку продуктів харчування, зокрема молочної продукції, підприємство повинно чітко орієнтуватися на споживача, щоб задовольнити його потреби у продукції високої якості. Важливу роль у конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на міжнародному ринку молочної продукції має зовнішньоекономічна діяльність.

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності повинен бути спрямований на адаптацію стратегії підприємства в умовах високої конку-

ренції. Насамперед потрібно орієнтуватися на потреби споживача та виробляти продукцію високої якості. Під час просування товарів на міжнародний ринок виникають різні перешкоди, які можуть стосуватися не тільки якості, а й відмінностей певних організаційних та законодавчих аспектів. Тому особлива актуальність теми і зумовила її вибір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями щодо вдосконалення системи управління якістю продукції на підприємствах займалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Найбільш відомими серед них є: В. Антощук, М. Берест, З. Гайлер, А. Гличев, Е. Демінг, Л. Дікань, Ю. Іванова, Д. Димеденко, В. Ластовецький, Л. Матвеева, Г. Одинцова, В. Пономаренко, П. Саблук, О. Савченко, С. Стуков, О. Уільямсон та ін. Проте невирішеною залишається проблема впровадження системи управління якістю на підприємствах молокопереробної галузі України в умовах міжнародної інтеграції.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виявлення перспективних напрямів дослідження управління якістю продукції підприємства під час виходу на міжнародні ринки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На управління якістю продукції на молокопереробному підприємстві впливає сукупність різних чинників та умов, від організаційної структури, наявних ресурсів до сукупності компонентів та внутрішніх зв'язків, які забезпечують ефективне функціонування цієї системи. Систему управління якістю продукції необхідно розглядати як цільову підсистему системи управління підприємством.

На економічний складник виробництва молочних продуктів впливає ціна на молоко та показники його якості. Молоко – малотранспортабельний продукт, який ще й швидко псується. Впродовж року воно виробляється нерівномірно. Є сезонність виробництва. Вона залежить від розподілу отелень. Більшість худоби телиться у осінньо-зимовий період. У весняно-літній період збільшується кількість зеленої маси і, як результат, підвищуються надой молока. Тому зазвичай влітку спостерігається надлишок мо-

лока і зниження попиту на нього, тоді як взимку конкурентна боротьба загострюється. Рівень закупівельних цін на молоко, що закуповується переробними підприємствами Сумської області, наведено в табл. 1.

У межах проекту Ради з питань експорту продовольства (UFEB) та ФАО/ЄБРР «Україна: нарощення потенціалу асоціації агробізнесу у розвитку експортних ринків» аналітичний відділ Асоціації виробників молока (АВМ) розробив карту якісного молока України [4]. Кожна область наведена цифровими даними, які вказують на кількість молока екстрагатунку. Зазначимо, що в Україні є проблеми із преміальною молочною сировиною. Лише в чотирьох регіонах України частка молока екстрагатунку сягає понад 66% від загального виробництва (відповідно 79,1%, 77,2%, 74,1%, 66,9%) – це Черкаська, Харківська, Київська, Чернігівська області. У Полтавській області цей показник дорівнює 51,8%. Сумська область у цьому рейтингу займає лише шосте місце, бо частка молочної сировини екстрагатунку становить 34,7%. У решті областей України молоко екстрагатунку має ще нижчий відсоток або взагалі не виробляється.

Слід відмітити, що для того, щоб забезпечити високу якість своєї продукції, потрібно мати сировину (сире молоко) найвищої якості. В Україні розрізняють 4 ґатунки молока. З 01.01.2019 р. набрав чинності державний стандарт ДСТУ 3662:2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови» – документ, який встановлює вимоги для молока ґатунків «екстра», «вищий» і «перший» [2]. Водночас цим же наказом було скасовано національний стандарт ДСТУ 3662:97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі» в частині вимог до молока екстра-, вищого та першого ґатунків, а в частині вимог до молока другого ґатунку стандарт діяв до 01.01.2020 р. З 1 січня 2020 р. по 1 січня 2022 р. молоко другого ґатунку продовжуватиме закуплятися, однак вже для виготовлення нехарчових продуктів (кормів для тварин, казеїну тощо).

Перехід на нові стандарти та відмова від закупівлі молока другого ґатунку негативно по-

Таблиця 1

Закупівельні ціни на молоко в Сумській області, 10.01.2020 р.

№ з/п	Назва підприємства	Закупівельна ціна на молоко, що закуповується від:				
		сільськогосподарських підприємств				господарств населення
		екстра	вищий ґатунок	I ґатунок	II ґатунок	
1	ПАТ «Бель Шостка Україна»	9900-11000	9800-10900	9600-10700	9000-10200	
2	Філія «Сумський молочний завод»			8800-9100		5000
3	Філія «Роменський молочний комбінат» ПП «Рось»		9500-10000	9500-9900		5000
4	ТОВ ОМПК «Славія»		9200-9900	7500-9500		5000-5500
5	ТОВ «Буринський молокозавод»	9500-10300	9500-103900	8500-10000	7500-9700	5000

Джерело: [3]

значиться на всьому ринку молочної продукції. Домогосподарства втратять можливість заробітку, а переробні підприємства – сировину. Є така вимога європейського стандарту, що для того, щоб запропонувати споживачу якісний молочний продукт, треба, щоб сертифікацію пройшло не лише молокопереробне підприємство, але і виробник молока. У цьому разі підприємства можуть закуповувати продукцію тільки у сертифікованих виробників молока. Це означає, що буде більш жорсткий контроль якості. Якщо у 2020 році не буде зроблено нічого кардинального на законодавчому рівні стосовно вимог до якості молока, то селяни, не маючи змоги здавати його, просто вирізатимуть худобу, залишаючись без додаткового заробітку. Слід наголосити, що утримання великої рогатої худоби для селянина стане дорогим хобі. Тому, якщо виробники молока другого ґатунку втратять можливість збуту своєї продукції, це може привести до зростання тіншового ринку. Водночас для фермерів очевидна користь від запровадження нових стандартів: молоко вищого ґатунку можна дорожче продати.

Зазначимо, що фактична градація молока на ґатунки – це градація якості. Так, у США теж є поділ молока на ґатунки. Там їх всього два – А (пастеризоване) і В. Перший використовується для прямих продажів, у тому числі в магазинах, а інший – в основному для виробництва сиру. У минулому були ще два сорти – АА і US Extra Grade, але зараз їх не використовують.

В ЄС взагалі немає поділу молока на ґатунки. Є тільки «екстра», про що записано в регламенті Європейського Парламенту. Наголосимо, що українське молоко екстраґатунку – це європейське молоко нижчого класу, яке приймається для переробки. Виходячи з цього, Україна не зобов'язана скасовувати другий ґатунок, але в межах гармонізації норм повинна забезпечити перехід до високих стандартів. Це і буде відбуватися в найближчі роки [5].

Чистота та ґатунок молока залежать від технічних умов. Якщо використовувати автоматичне доїння, чисті ємності, правильно підходити до умов утримання великої рогатої худоби, вмить охолоджувати молоко та тримати його в холодному стані, то і невеликі господарства зможуть отримувати сировину більш високого ґатунку. При цьому слід не забувати про вчасний ветеринарний огляд тварин.

Крім того, наказ взагалі не стосується власників корів, які готують у домашніх умовах харчові продукти з молока з метою приватного домашнього споживання. Як зазначається в обґрунтуванні наказу, проект «розроблено з метою встановлення єдиних, адаптованих до норм ЄС вимог щодо безпечності, якості та гігієни під час виробництва та введення в обіг молока, молозива і молочних продуктів із них» [1, с. 204].

Дійсно, для розширення ринків збуту молочних виробів необхідно, щоб підприємства молочної галузі відповідали міжнародним стан-

дартам. Зазначимо, що ТОВ «Буринський молокозавод» експортує свою продукцію з 2016 р. Для гарантування високої якості власної продукції молокозавод має відповідні сертифікати якості, тому продукція молокозаводу може гідно себе показати в умовах жорсткої конкуренції на зовнішньому ринку.

Наголосимо, що одним із базових засобів стратегічного аналізу є SWOT-аналіз, що дає змогу виявити і структурувати сильні та слабкі сторони підприємства, а також його потенційні можливості та загрози. Узагальнення результатів проведеного аналізу показано у матриці SWOT (таблиця 2).

Відповідно до проведеного SWOT-аналізу можна стверджувати, що ТОВ «Буринський молокозавод» має досить стійку позицію на ринку молочних продуктів та формує позитивний імідж у споживачів за рахунок екологічності та високої якості продукції.

Слід відмітити, що здійснення експортної діяльності неможливе без чіткої та налагодженої системи управління якістю продукції на підприємстві. Система управління якістю продукції являє собою регламентований стандартами підприємства порядок регулювання виробничих процесів. Про якість продукції ТОВ «Буринський молокозавод» говорить той факт, що питома вага експорту в 2018 р. становила 42,9%. Серед контрагентів підприємства є представники з різних країн світу, таких як Марокко, Азербайджан, Алжир, Саудівська Аравія, Єгипет та Бангладеш. Зазначимо, що потоки своєї продукції підприємство спрямовує в країни Північної Африки – Алжир, Єгипет, Марокко, які входять у десятку найбільших імпортерів з України.

Продукція підприємства цілком конкурентна на африканському ринку, на якому відсутні обмеження, що є на інших ринках, насамперед ЄС. Наголосимо, що розширення експорту до країн Африки пов'язується з рівнем дипломатичних відносин між Україною та країнами континенту. Нині Україна підтримує дипломатичні відносини на рівні Посольств із 11 країнами Африки за 54 наявних там держав. Слід відмітити, що найбільшу питому вагу у структурі експорту підприємства в 2016 р. та 2018 р. займали відповідно Марокко (72,7%) та Алжир (46,7%).

Із 2017 р. ТОВ «Буринський молокозавод» почало експортувати свою продукцію в Єгипет. Зазначимо, що всі імпортні продукти в цій країні повинні відповідати вимогам та мати: транспортну накладну; комерційний інвойс; пакувальний лист; страховку; дозвіл на ввезення продуктів харчування; сертифікат HALAL; сертифікат походження (із зазначенням країни-імпортера, обсягу партії, виду продукції, дати виробництва, терміну придатності товару, назви компанії-експортера; порту входу і назви компанії-отримувача); сертифікат, що підтверджує факт відвантаження товару із дотриманням

Таблиця 2

Матриця SWOT-аналізу діяльності ТОВ «Буринський молокозавод»

Стан зовнішнього середовища:			
	Можливості: 1. Використання нових технологій та стандартів якості для покращення продукції. 2. Виробництво продукції високої якості (солодковершкове масло та сухе знежирене молоко) 3. Розширення географії експорту.	Загрози: 1. Використання закордонних технологій конкурентами. 2. Зростання тиску конкурентів 3. Нестабільність економічного середовища. 4. Посилення позицій конкурентів. 5. Спалах епідемій серед худоби.	
Стан внутрішнього середовища	Сильні сторони: 1. Висококваліфікований робочий персонал. 2. Проведення модернізації 3. Розширення ринків збуту. 4. Поставка сировини з екологічно чистих районів України 5. Різноманітний асортимент продукції. 6. Доволі високий рівень якості продукції. 7. Виробництво безпечної для здоров'я продукції. 8. Ефективна політика підприємства в області якості продукції. 9. Експорт частини продукції до закордонних країн.	Розширення роздрібної торгівлі та удосконалення стимулюючих заходів для підвищення попиту, завоювання більшої частки ринку, повніше використання державної підтримки, застосування передових досягнень в техніці, технології, організації управління та маркетингу	За рахунок залучення нових технологій в виробництві зайняти передове положення в галузі
	Слабкі сторони: 1. Рекламні заходи неефективні 2. Зміни в потребах споживачів	Дослідження ринку і використання методів прогнозування та стимулювання попиту на продукцію	Мінімізувати вплив конкурентів на підприємство, зосередитись на виробництві екологічно чистої продукції.

Джерело: побудовано автором

температурного режиму і пакуванням відповідно до прийнятих стандартів (індивідуальна герметична упаковка з обов'язковою наявністю товарної та тарної етикеток арабською мовою).

Процедура імпорту: кожна поставка продуктів харчування проходить візуальний огляд після прибуття, щоб підтвердити відповідність упаковки й обмеження в термінах придатності; кожна поставка підлягає випадковому відбору зразків для лабораторного аналізу. Загалом процедура митного очищення товару може займати від 10 до 16 днів. Ключові порти: Олександрія, Думят і Порт-Саїд. Таким чином, можемо відзначити жорсткий контроль із боку контролюючих органів для імпортованих товарів, незважаючи на частковий внутрішній дефіцит продукції в молочній галузі Єгипту. Для більшого завоювання цього ринку керівникам підприємства завжди потрібно брати участь у спеціалізованих виставках, таких як Міжнародна виставка продуктів харчування «The International Trade Exhibition for Food and Beverages in Cairo» та Міжнародна виставка сільського господарства та продовольства для Африки та Близького Сходу «Сахара».

Важливу роль у забезпеченні якості відіграє сертифікація продукції. Потрібно відзначити, що великі молокопереробні підприємства є екологічно свідомими виробниками. Здійснення сертифікації, екологічного маркування власної продукції дає змогу підприємствам бути конкурентоспроможними на світовому ринку.

Наголосимо, що в ТОВ «Буринський молокозавод» впроваджена система НАССР та система менеджменту якості відповідно до вимог ДСТУ ISO 9001-2009. У січні 2016 року підприємство сертифікувало систему управління безпечністю харчових продуктів і систему менеджменту якості на виробництво молока сухого відповідно до вимог європейських стандартів (LST EN ISO 22000: 2007, LST EN ISO 9001: 2008). Сертифікати відповідності було видано громадською організацією «LST SERT», м Вільнюс, Литва. Виробнича лабораторія підприємства акредитована на технічну компетентність відповідно до вимог ДСТУ ISO / IEC 17025.

У 2017 році був отриманий сертифікат HAS 23000 (Halal Assurance System) від організації LPPOM MUI для реалізації сухого знежиреного молока в мусульманські країни. Крім того, в 2017 році пройдено 2-й етап сертифікаційного аудиту системи менеджменту безпеки харчових продуктів на відповідність міжнародним вимогам по схемі FSSC 22000.

Зазначимо, що сертифікат HALAL підтверджує відповідність виробництва продукції вимогам Законів Ісламу. Тут діють особливі правила, у певних країнах не їдять м'яса заборононих тварин. Також особливе ставлення до крові тварин і способу їх забою. Саме тому HALAL диктує досить жорсткі вимоги не тільки до сировини, що використовується у процесі виготовлення «халяльних» продуктів, але й до персоналу, виробничих приміщень, інструмен-

тів, які використовують працівники, спецодягу, пакування та маркування. Відділ видачі сертифікату «Халяль» ретельно вивчає абсолютно всі складові частини товару. Це необхідно для того, щоб переконатися, що продукція не містить у собі «наджасу». Це означає, що в ній немає «нечистот», таких як мертвечина, наркотичні речовини та ті, що можуть викликати сп'яніння, речовини тваринного походження (жир, кров, кістки). Особлива увага приділяється відсутності харчових барвників та домішок, що штучно збільшують термін зберігання.

Отримання сертифікату HALAL – це ретельне вивчення лінії виробництва групою фахівців, які мають відповідні знання не тільки з питань ісламу, але і у сфері виробництва, біології, хімії та інших необхідних наук. Після процедури ревізії виробництва результати проведених аналізів передають начальнику відділу видачі сертифікату «Халяль» з метою запуску розгляду можливості отримання відповідного сертифікату. HALAL – це марка якості та довіри. Виробники усіх цивілізованих країн нині проводять сертифікат відповідності HALAL. Це новий рівень стандартів, що дають змогу істотно розширити географію експорту.

Для того щоб мінімізувати ризики, молокопереробним підприємствам під час виходу на зовнішній ринок доцільно також взяти курс на переоснащення та модернізацію виробництва та впровадження новітніх технологій у виробництві молокопродуктів, що ТОВ «Буринський молокозавод» і зробило, модернізувавши свої виробничі лінії.

Висновки з цього дослідження. Категорія якості продукції є однією з найскладніших серед тих, з якими доводиться мати справу фахівцям у сфері виробництва. Вона є критерієм вибору сировини, а також важливим чинником планування виробництва й оцінювання його результатів, визначення його складності та ефективності, організації праці, створення нових виробів. Європейський стиль виробництва – це відповідність базовим вимогам. З 1 січня 2020 р. для виробництва молочної продукції молокопереробні підприємства не повинні закуповувати молоко другого ґатунку. Обмеження такого молока відбуватиметься поступово з перехідним періодом, але навіть після цього його можна буде використати для виробництва кормів для тварин та казеїну. Водночас виробникам молока потрібно працювати над поліпшенням санітарно-гігієнічних умов праці, обов'язковою ідентифікацією худоби, лікуванням, контролем якості молока, його охолодженням. Ці дії повинні привести до отримання молокопереробними підприємствами сировини більш високого ґатунку, що дасть можливість споживачеві отримати більш якісний молочний продукт. На прикладі ТОВ «Бу-

ринський молокозавод» виявлено, що гарантом високої якості продукції молокозаводу є сертифікати, завдяки яким молокопереробне підприємство може гідно себе показати в умовах жорсткої конкуренції на зовнішньому ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антощенко В.В. Державне регулювання і підтримка молочної галузі в умовах євроінтеграції. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 4. С. 201–209.
2. ДСТУ 3662:2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови», наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ») від 27 червня 2018 р. № 188. URL: <http://uas.org.ua/ua/services/standartizatsiya/109-2/> (дата звернення: 02.02.2020).
3. Інформація про рівень закупівельних цін на молоко, що закуповується переробними підприємствами Сумської області. Департамент агропромислового розвитку. URL: <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/42-napryamki-diyalnosti/kharchova-ta-pererobna-promislovist/molokopererobna-galuz> (дата звернення: 02.02.2020).
4. Молочна карта України. АВМ. Асоціація виробників молока. URL: <http://avm-ua.org/uk/post/avm-stvorila-molocnu-kartu-ukraini> (дата звернення: 02.02.2020).
5. Скільки фермерам буде коштувати перехід на нові стандарти молока. АВМ. Асоціація виробників молока. URL: <http://avm-ua.org/uk/post/skilki-fermeram-bude-kostuvati-perehid-na-novi-standarti-moloka> (дата звернення: 04.02.2020).

REFERENCES:

1. Antoshchenkova V.V. (2018) Derzhavne rehulivannia i pidtrymka molochnoi haluzi v umovakh yevrointehratsii. *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Serii «Ekonomiczni nauky»*. vol. 4. pp. 201-209. (in Ukrainian)
2. DSTU 3662:2018 «Moloko-syrovyna korov'yache. Tekhnichni umovy», nakaz Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi naukovo-doslidnyi i navchalnyi tsentr problem standartyzatsii, serityfikatsii ta yakosti» (DP «UkrNDNTs») vid 27 chervnia 2018 y. no. 188. URL: <http://uas.org.ua/ua/services/standartizatsiya/109-2/> (accessed: 02.02.2020) (in Ukrainian)
3. Informatsiia pro riven zakupivelnikh tsin na moloko, shcho zakupovuietsia pererobnymy pidpriemstvamy Sumskoi oblasti. Departament ahropromyslovoho rozvytku. URL: <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/42-napryamki-diyalnosti/kharchova-ta-pererobna-promislovist/molokopererobna-galuz> (accessed: 02.02.2020). (in Ukrainian)
4. Molochna karta Ukrainy. AVM. Asotsiatsiia vyrobnykiv moloka. URL: <http://avm-ua.org/uk/post/avm-stvorila-molocnu-kartu-ukraini> (accessed: 02.02.2020). (in Ukrainian)
5. Skilky fermeram bude koshtuvaty perekhid na novi standarty moloka. AVM. Asotsiatsiia vyrobnykiv moloka. URL: <http://avm-ua.org/uk/post/skilki-fermeram-bude-kostuvati-perehid-na-novi-standarti-moloka> (accessed: 04.02.2020). (in Ukrainian)

УДК 658:339

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-21>

Павлішина Н.М.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу та логістики
Національного університету «Запорізька політехніка»

Милосердова А.К.
магістрант
Національного університету «Запорізька політехніка»

Pavlishina Nina
Candidate of Sciences (Economics)
Associate professor of the department of marketing and logistics
National University «Zaporizka politekhnika»

Miloserdova Anna
Master
National University «Zaporizka politekhnika»

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА АВІАБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ НА ПРИКЛАДІ АТ «МОТОР СІЧ»

ANALYSIS OF COMPETITIVENESS OF PRODUCTION OF AVIATION BUILDING ENTERPRISE ON THE CASE OF MOTOR SICH JSC

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сутність понять «конкурентоспроможність» та «конкурентоздатність». Відмічено, що, незважаючи на деяку синонімічність цих понять, що часто приводить до їх ототожнення, вони мають різне змістовне навантаження. Виявлено ключову відмінність дефініцій, яка полягає у часовому періоді. Окреслено характеристики конкурентоздатності продукції, наведено методичні аспекти оцінки конкурентоздатності товару. Проведено аналіз маркетингового середовища підприємства АТ «Мотор Січ» методом проведення PEST-аналізу, результати якого підтвердили наявність складного маркетингового середовища. Здійснено розрахунок конкурентоздатності продукції АТ «Мотор Січ» за товарною групою «авіадвигуни» на базі експертних оцінок. Результати оцінки графічно наведено з використанням моделі «багатокутник конкурентоздатності».

Ключові слова: конкуренція, конкурентоздатність, АТ «Мотор Січ», PEST-аналіз, багатокутник конкурентоздатності.

АННОТАЦИЯ

В статье исследована сущность понятий «конкурентоспособность» и «конкурентность». Отмечено, что, несмотря на некоторую синонимичность этих понятий, что часто приводит к их отождествлению, они имеют разную смысловую нагрузку. Выявлено ключевое отличие дефиниций, которое заключается во временном периоде. Определены характеристики конкурентоспособности продукции, приведены методические аспекты оценки конкурентоспособности товара. Проведен анализ маркетинговой среды предприятия АО «Мотор Сич» методом PEST-анализа, результаты которого подтвердили наличие сложной маркетинговой среды. Осуществлен расчет конкурентоспособности продукции АО «Мотор Сич» по товарной группе «авиадвигатели» на базе экспертных оценок. Результаты оценки графически представлены с использованием модели «многоугольник конкурентоспособности».

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, АО «Мотор Сич», PEST-анализ, многоугольник конкурентоспособности.

ANNOTATION

The article raises the issue of determining the essence of the concepts of «competitiveness» and «ability to compete». These definitions are often used by domestic scientists and practitioners.

It is noted that despite some synonymy of these concepts, which often leads to their identification, they have different semantic load. An analysis of the definitions of the studied definitions made it possible to highlight their key difference, which lies in the time period. Based on this, the work examines precisely the competitiveness of products, as their ability to provide value in the future period. And that means determining the competitive position of the enterprise in the industry. The key characteristics of product competitiveness, which form the basis of the analysis, are determined. The methodological aspects of assessing the competitiveness of the goods. The analysis of the marketing environment of Motor Sich JSC was carried out using the PEST analysis method. The results of the analysis confirmed the presence of an unfavorable marketing environment for the plant. In connection with the destruction of existing economic relations, the difficult political situation in the country, the plant should independently adapt its activities to the needs of the environment. A competitive advantage for an enterprise can be the competitiveness of its products and the competent management of its promotion. The calculation of the competitiveness of the products of Motor Sich joint stock company based on expert assessments was carried out. The assessment was carried out for the product group «aircraft engines». This product group was chosen due to the fact that it is the most famous and significant in the structure of the production of the plant. In addition, the plant provides service for this group of products, having service centers in several countries. The assessment results are graphically presented using the competitive polygon model. The analysis allows us to determine the competitiveness of AT Motor Sich products in comparison with the three closest competitors, identify the main shortcomings, and also outline promising areas of strategic development.

Key words: competition, competitiveness, Motor Sich JSC, PEST analysis, competitiveness polygon.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За сучасних умов конкуренція є рушійною силою розвитку об'єктів і суб'єктів ринку. Кінцева мета будь-якого підприємства – досягнення бажаних результатів у конкурентній боротьбі, які залежать від конкурентоздатності його товарів і послуг, тобто від

того, наскільки краще вони порівняно з аналогами здатні задовольнити потреби споживача. Для успішного функціонування підприємства в умовах конкуренції головним чинником є наявність конкурентноздатної продукції. Це твердження обґрунтоване для кожного підприємства, а надто для тих, хто працює у складному маркетинговому середовищі, у галузях із гострою конкуренцією, яка виходить за межі країни, із значними бар'єрами виходу з галузі. До стратегічно важливих галузей української економіки належить вітчизняне авіабудування, яке є основою зміцнення конкурентоспроможності країни в контексті пріоритетів національного розвитку. А його найбільш вагомим представником є АТ «Мотор Січ». Розуміння можливостей підприємства конкурувати зі своєю продукцією на світовій арені вимагає адекватної оцінки її характеристик порівняно з аналогами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Теоретичний інтерес у вивченні конкурентноздатності продукції становлять результати, описані в роботах закордонних і вітчизняних учених: О.В. Дейнеги [2], Н.В. Куденко [3], А.Г. Мокроносова [4], Н.М. Сулими, Л.М. Степасюк, О.В. Величко [5], С.М. Клименко [6] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Необхідність оцінки конкурентноздатності авіадвигунів АТ «Мотор Січ» пов'язана зі складним поточним становищем підприємства. Оскільки авіабудування є основним напрямом роботи заводу, варто розуміти, які перспективи має підприємство на світовій арені. Адже вирішення існуючих проблем заводу пов'язано з переорієнтацією з російського ринку збуту на світові, які вирізняються значно більшим рівнем конкуренції та відсутністю усталених господарчих зв'язків.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є оцінка маркетингового середовища АТ «Мотор Січ» та конкурентноздатності його продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Головною метою діяльності будь-якого комерційного підприємства є максимізація прибутку. Об'єктивні умови ринкового господарювання породжують суперництво між підприємствами, що виробляють ідентичні товари чи послуги. Різні форми власності на засоби виробництва, свобода вибору господарської діяльності товаровиробників, боротьба за джерела сировини, ринки збуту виробленої продукції є факторами формування конкурентного середовища, які мобілізують особистий економічний інтерес і підприємницький потенціал. Конкурентноздатність продукції є необхідною складовою частиною формування конкурентноздатності комерційних підприємств загалом. За досягнення високого рівня конкурентно-

здатності підприємство має більше можливостей для підтримання та підвищення рівня конкурентноздатності товару.

У загальному вигляді здатність підприємств адаптуватися до навколишніх умов та витримувати конкуренцію характеризує така економічна категорія, як конкурентноздатність.

Варто відмітити, що у вітчизняній науковій літературі є два схожі за значенням, але не тотожні поняття: «конкурентноздатність» та «конкурентоспроможність». Ці терміни мають по дві лінгвістичні основи, перша з яких однакова і є похідною від слова «конкуренція», що означає «суперництво, боротьба, змагання» [1, с. 448]. Другу основу у слові «конкурентоспроможність» становить слово «спроможність», що описує потенційну здатність виконувати, здійснювати, робити що-небудь, а у слові «конкурентноздатність» – «здатність», що описує уміння здійснювати, виконувати, робити що-небудь, поводити себе певним чином [1, с. 360]. Враховуючи лінгвістичні особливості понять, вітчизняний науковець економіст О. Дейнега сформулював відповідно такі визначення до наведених категорій:

а) конкурентноздатність – це здатність певного об'єкта (товару, підприємства, регіону, країни) витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об'єктами на цьому ринку;

б) конкурентоспроможність – це комплекс характеристик об'єкта (товару, підприємства, регіону, країни), який визначає його потенційний результат на ринку [2, с. 63].

Таким чином, конкурентноздатність є категорією, яку більшою мірою слід застосовувати до об'єктів, які вже діють на ринку, а конкурентоспроможність – до новостворених об'єктів, які тільки мають виходити на ринок.

Узагальнення визначень конкурентноздатності, наданих такими науковцями, як Н.В. Куденко [3], А.Г. Мокроносов [4], Н.М. Сулима, Л.М. Степасюк, О.В. Величко [5], С.М. Клименко [6], дає змогу виокремити такі характеристики конкурентноздатності як економічної категорії:

– характеризується відносною оцінкою на основі порівняння;

– включає в себе складники, що мають короткострокові та довгострокові показники;

– рівень показника залежить від конкурентноздатності наявного товару та конкурентоспроможності потенційно нового;

– рівень показника конкурентноздатності залежить від ефективності роботи підприємства.

Відповідно до визначення конкурентноздатності продукції, наданого Н. Сулімою, Л. Степасюк та О. Величко, можна відмітити, що успішність функціонування будь-якого підприємства залежить від рівня конкурентноздатності продукції, що пропонується ним цільовому сегменту. Оцінити конкурентноздатність продукції означає дати відносну характеристику здатності продукції задовольняти вимоги кон-

кретного ринку в цей період порівняно з продукцією конкурентів [5, с.146].

С. Клименко наводить такі методичні аспекти оцінки конкурентоздатності товару [6, с. 33]:

- методична база має будуватися відповідно до суті товару як продукту; під час визначення конкурентоздатності товару оцінюється те, наскільки краще чи гірше порівняно з товарами-конкурентами він задовольняє запити клієнтів, а під час обстеження чинників – наскільки вони сприяють або перешкоджають досягненню конкурентоздатності товару;

- у разі виявлення проблеми конкурентоздатності товару її вирішення доцільно здійснювати на основі маркетингового дослідження; ефективності використання можливостей та уникнення загроз її зовнішнього оточення;

- оцінку конкурентоздатності товару слід проводити періодично, а не лише в разі виникнення проблемної ситуації;

- оскільки промислові товари орієнтовані на певні сегменти клієнтів, складниками конкурентоздатності продукції є технічні, економічні та комерційні характеристики, якими більшість клієнтів керуються під час вибору того або іншого товару;

- перелік значущих для покупців складників конкурентоздатності товару має вибиратися відповідно до специфіки продукції промислового призначення;

- визначення набору складників конкурентоздатності товару; при цьому на перший план необхідно висувати ті, які мають найбільшу значущість для покупця; визначення «ваги» кожного параметра може проводитися за допомогою експертних методів;

- етапи оцінки конкурентоздатності товару мають специфіку залежно від конкурентної ситуації на ринку, виду товару, завдань оцінки, діяльності і стану підприємства, продукти якого оцінюються.

Виходячи з наведених методичних аспектів, оцінюючи конкурентоспроможність продукції авіаційної галузі, необхідно враховувати не тільки вимоги клієнтів до ціни та якості, а й інші чинники (забезпеченість запчастинами, організацію сервісу, репутацію країни-виробника і конкретного постачальника; ступінь популярності марки та прихильності до неї споживача).

Оцінка конкурентоздатності промислової продукції є вихідним елементом для виробничо-господарської діяльності підприємств в умовах ринкової економіки. Вивчення конкурентоздатності слід проводити безперервно та систематично на всіх етапах життєвого циклу продукції, що дає можливість своєчасно приймати рішення про оптимальні зміни товарного асортименту, необхідність пошуку нових ринків для виробничих товарів, розроблення та виробництво нових і модернізованих виробів, розширення та створення виробничих потужностей тощо.

Акціонерне товариство «Мотор Січ» – відоме підприємство машинобудівної галузі з високо-

технологічним виробництвом. Історія підприємства почалася у 1907 році та нараховує вже більше 100 років. Підприємство випускає 60 типів і модифікацій двигунів для понад 80 видів літаків і вертольотів різного призначення, а також газотурбінні установки. На заводі реалізований повний цикл створення авіадвигунів – від розроблення, виробництва і випробування до супроводу в експлуатації і ремонті. Всі авіаційні двигуни, їх виробництво та ремонт сертифіковані Авіаційним Регістром МАК та Державною авіаційною Адміністрацією України. Продукція підприємства експлуатується на літаках та вертольотах різного призначення більш ніж у 120 країнах світу. Розроблення та впровадження у виробництво сучасних технологій, що спираються на найновіші досягнення науки та техніки, професійний, висококваліфікований та згуртований колектив, унікальна виробнича база, ресурси – все це є плацдармом для успіху та постійного розвитку [7].

Нині діяльність АТ «Мотор Січ» перебуває під впливом цілої низки зовнішніх факторів, які зумовили основні тенденції його розвитку, в тому числі динаміку конкурентоздатності продукції на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Для аналізу макросередовища використано PEST-аналіз. PEST-аналіз – це маркетинговий інструмент, призначений для виявлення політичних (Political), економічних (Economic), соціальних (Social) і технологічних (Technological) факторів зовнішнього середовища, які впливають на бізнес підприємства [8]. Результати аналізу наведено у табл. 1.

Ключовими критеріями конкурентоспроможності товару у сфері виробництва авіадвигунів є: ціна, екологічність, відповідність стандартам якості, експлуатаційні характеристики двигунів (економічність), унікальність пропозиції, післяпродажне обслуговування. Оцінки (від 0 до 10) за показниками надали експерти: економіст зовнішньоторговельного департаменту, асистент відділу маркетингу та менеджер із закупівель та збуту. Для аналізу конкурентної позиції продукції АТ «Мотор Січ» вважаємо за необхідне як базу для порівняння вибрати продукцію лідера ринку «CFM International» та підприємства-конкурента, найближчого за ринковою часткою та широтою асортименту, – «ОДК-Сатурн». Оцінки за вибраними критеріями для АТ «Мотор Січ» та конкурентів наведено в табл. 2.

Графічне зображення відповідно до оцінок цих параметрів ілюструє «Багатокутник конкурентоспроможності», який зображено на рис. 1. З рис. видно, що найслабші конкурентні позиції у продукції АТ «Мотор Січ» за такими категоріями, як: екологічність, економічність, унікальність пропозиції та післяпродажне обслуговування.

Розглянемо досліджувані категорії детальніше:

- екологічність. Нині екологічні проблеми є досить поширеними, тому вони знаходяться під пильним наглядом громадськості. Хоча галузь виробництва авіадвигунів не є такою шкідли-

Таблиця 1

PEST-аналіз макросередовища АТ «Мотор Січ»

Політично-правові	+/-	Ступінь впливу	Важ	Економічні	+/-	Ступінь впливу	Важ
1) нестабільність політичної ситуації в Україні;	-	2	2	1) динаміка ВВП;	-	1	2
2) постійні зміни в законодавстві України;	-	2	3	2) коливання курсу національної валюти;	-	2	2
3) інтегрування до ЄС;	-	2	3	3) рівень інфляції;	-	2	2
4) гальмування політичними силами економічних реформ;	-	1	2	4) стан джерел сировини й енергоресурсів;	-	2	3
Коефіцієнт впливу			-0,5	Коефіцієнт впливу			-0,444
Соціально-демографічні	+/-	Ступінь впливу	Важ	Технологічні	+/-	Ступінь впливу	Важ
1) зниження чисельності працездатного населення та міграційні тенденції;	-	2	2	1) рівень новизни і сучасності обладнання;	-	3	3
2) зниження народжуваності;	-	1	1	2) розвиток галузей шостого технологічного укладу;	-	3	2
3) підвищення рівня безробіття;	+	2	2	3) контроль якості державою;	+	2	2
4) зростання рівня соціальних потреб населення;	-	2	2	4) тенденції науково-дослідних, конструкторських робіт.	-	3	2
Коефіцієнт впливу			-0,139	Коефіцієнт впливу			-0,472

Таблиця 2

Оцінка продукції компаній, що займаються виробництвом авіадвигунів

Критерії конкурентоздатності	«Мотор Січ»	«ОДК-Сатурн»	«CFM International»
Ціна	8	6	5
Екологічність	5	4	8
Відповідність стандартам якості	8	8	9
Економічність	6	5	9
Унікальність пропозиції	4	6	7
Післяпродажне обслуговування	7	8	9

вою, як інші види виробництва, деякі компанії, такі як «CFM International», роблять значний внесок у зменшення шкідливості виробництва та експлуатації авіадвигунів. Отже, підвищується цінність продукції компанії та поширюється її відомість;

– економічність. У зв'язку зі швидким розвитком технологій є багато методів щодо зменшення споживання енергії авіадвигунами. Це є вагомим фактором конкурентоспроможності продукції галузі авіабудування, тому що енергоспоживання є одним із ключових пунктів у виборі двигунів для літаків, особливо у сфері пасажирських перевезень;

– унікальність пропозиції. Нині асортимент АТ «Мотор Січ» є не досить різноманітним. Авіадвигуни виробляють для пасажирських, цивільних вантажних літаків, літаків загального призначення. Нішу виробництва авіадвигунів для воєнного призначення займає компанія «ОДК-Сатурн» [9]. Натомість компанія «CFM International» працює над виробництвом авіадвигунів нового покоління, вони є більш екологічними, економічними, швидше охолоджуються, а також мають більшу потужність;

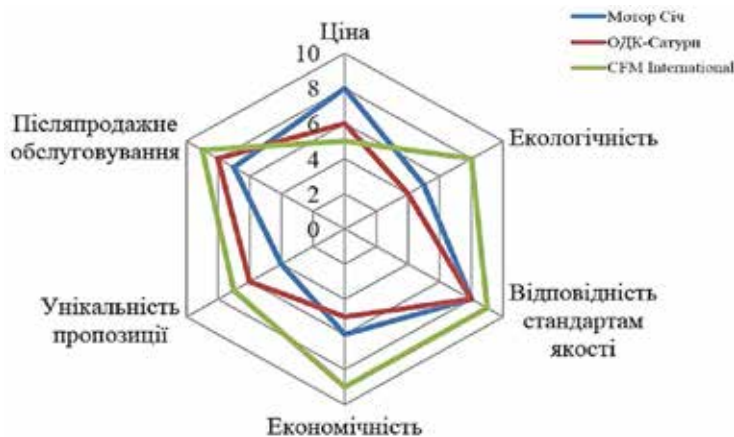

Рис.1 «Багатокутник конкурентоспроможності» продукції авіабудівних компаній

– післяпродажне обслуговування. Центрів післяпродажного обслуговування АТ «Мотор Січ» не досить. Є низка послуг, які вони надають, але це потребує багато часу. Представництва компанії не досить поширені як в Україні, так і за кордоном.

Виходячи з проведеного вище аналізу, можна сказати, що в умовах глибоких структурних змін міжнародного і національного ринку голо-

вне завдання АТ «Мотор Січ» полягає в пошуку своєї ніші в жорстких умовах конкуренції на світовому ринку. Для цього завод як підприємство, що діє в глобальній економіці, має враховувати особливості сучасного ринку.

Висновки із цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведений аналіз показав, що АТ «Мотор Січ» працює у складному маркетинговому середовищі. Незважаючи на те, що завод є найбільшим виробником авіадвигунів та вертолітної техніки в Україні, він не може розраховувати на підтримку з боку держави через складну політичну та економічну ситуацію. Підприємство має самостійно конкурувати у галузі зі значним рівнем конкуренції. Виявлено, що продукція заводу є досить конкурентоздатною, однак поступається продукції провідних підприємств. Це вимагає посилення уваги до її характеристик та складників маркетингу, зокрема просування. Подальшого дослідження потребує питання розроблення стратегії управління конкурентоздатністю продукції АТ «Мотор Січ» з урахуванням маркетингового оточення, можливостей підприємства та тенденцій розвитку галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
2. Дейнега О.В. Методологічні аспекти оцінювання конкурентоздатності підприємств. *Наукові праці Вінницького національного технічного університету* : електронне наукове фахове видання. Відділ Логістика. 2008. С. 61–68. URL: <http://vlp.com.ua/node/1864> (дата звернення: 04.12.2019).
3. Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2006. 152 с.
4. Мокроносів А.Г., Маврина І.Н. Конкуренція и конкурентоспособность: учебное пособие. Екатеринбург : изд-во Урал ун-та. 2014. 194 с.
5. Сулима Н.М., Степасюк Л.М., Величко О.В. Конкурентоспроможність продукції та підприємства : Суть конкурентоспроможності продукції. Київ : КОМПРИНТ, 2013. 335 с. URL: https://pidruchniki.com/84383/ekonomika/konkurentospromozhnist_produktsiyi_pidpriyemstva (дата звернення: 13.12.2019).
6. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. / С.М. Клименко та ін. Київ : КНЕУ, 2008. 520 с.
7. Офіційний сайт АТ «Мотор Січ» : продукція. URL: <http://www.motorsich.com/ukr/products/> (дата звернення: 07.12.2019).
8. PEST-аналіз. *Вікіпедія : вільна онлайн-енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/PEST-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7> (дата звернення: 11.12.2019).
9. Офіційний сайт ПАТ «ОДК-Сатурн». URL: <http://www.npo-saturn.ru/?sat=10> (дата звернення: 07.12.2019).

REFERENCES:

1. Velykyj tлумачnyj slovnyk suchasnoji ukrajinsjkoji movy (2003) [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian] : uklad. i gholov. red. V.T. Busel. Kyjiv : Irpinj : VTF «Perun». (in Ukrainian)
2. Dejnegha O.V. (2008) Metodologichni aspekty ocinjuvannja konkurentozdatnosti pidpriyemstv [Methodological aspects of enterprise competitiveness assessment]. *Naukovi praci Vinnycjkogho nacionaljnogho tekhnichnogho universytetu : elektronne naukove fakhove vydannja. Viddil Loghistyka*. [Scientific papers of Vinnitsa National Technical University: electronic scientific professional edition. Logistics department], pp. 61–68. Available at: <http://vlp.com.ua/node/1864> (accessed 04.12.2019).
3. Kudenko N.V. (2006) *Strateghichnyj marketyng* [Strategic Marketing]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
4. Mokronosov A.G., Mavrina I.N. (2014) *Konkurentsija i konkurentosposobnost* [Competition and competitiveness]. Ekaterinburg: Izd-vo Ural un-ta. (in Russian)
5. Sulyma N.M., Stepasjuk L.M., Velychko O.V. (2013) *Konkurentospromozhnistj produktsiji ta pidpriyemstva : sutj konkurentospromozhnosti produktsiji* [Product and Enterprise Competitiveness: The Essence of Product Competitiveness]. Kyjiv: KOMPRYNT, 2013. Available at: https://pidruchniki.com/84383/ekonomika/konkurentospromozhnist_produktsiyi_pidpriyemstva (accessed 13.12.2019).
6. Klymenko S.M., Omeljanenko T.V., Barabasj D.O., Dubrova O.S., Vakulenko A.V. (2008) *Upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpriyemstva* [Management of enterprise competitiveness]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
7. АТ «Motor Sich» : produkcija. Available at: <http://www.motorsich.com/ukr/products/> (accessed 07.12.2019).
8. PEST-analiz. *Vikipedija : viljna onlajn-encyklopedija*. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/PEST-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7> (accessed 11.12.2019).
9. PAT «ODK-Saturn». Available at: <http://www.npo-saturn.ru/?sat=10> (accessed 07.12.2019).

УДК 339.138:005.33

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-22>**Пащенко О.П.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і підприємництва
Державного університету «Житомирська політехніка»***Васьківський О.П.***студент магістратури спеціальності «Менеджмент»
Державного університету «Житомирська політехніка»***Куліш Н.***студентка спеціальності «Менеджмент»
Державного університету «Житомирська політехніка»***Pashchenko Olha***PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Entrepreneurship,
Zhytomyr Polytechnic State University***Vaskivskij Oleksandr***Master's Degree in Management
Zhytomyr Polytechnic State University***Kulich Natalia***Student of Management specialty
Zhytomyr Polytechnic State University*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

THEORETICAL ASPECTS OF EVALUATION OF ENTERPRISE MANAGEMENT EFFICIENCY

АНОТАЦІЯ

У статті уточнено визначення поняття «ефективність менеджменту», визначено складники ефективності менеджменту підприємства. Узагальнено критерії та визначено систему показників оцінки ефективності менеджменту підприємства. Запропоновано під час оцінки результатів діяльності підприємства виділяти економічну, організаційну та соціальну ефективність менеджменту підприємства. Узагальнено напрями оцінки ефективності менеджменту підприємства. Розроблено модель оцінки ефективності менеджменту підприємства. Наголошено на необхідності проводити оцінку як керованої, так і керуючої системи, а також внутрішнього та зовнішнього складників ефективності менеджменту. При цьому потрібно враховувати, що метою оцінки ефективності менеджменту можуть бути: зміна стратегії розвитку, зміна напрямку діяльності або вдосконалення внутрішніх процесів.

Ключові слова: ефективність менеджменту, критерії оцінки ефективності менеджменту, показники оцінки ефективності менеджменту, фактори впливу на ефективність менеджменту підприємства, модель оцінки ефективності менеджменту підприємства.

АННОТАЦИЯ

В статье уточнено определение понятия «эффективность менеджмента», определены составляющие эффективности менеджмента предприятия. Освещены критерии и определена система показателей оценки эффективности менеджмента предприятия. Предложено при оценке результатов деятельности предприятия выделять экономическую, организационную и социальную эффективность. Определены факторы, оказывающие влияние на эффективность менеджмента предприятия. Обобщены направления оценки эффективности менеджмента предприятия. Разработана модель оценки эффективности менеджмента предприятия. Отмечена необходимость проводить

оценку как управляемой, так и управляющей системы, а также внутренней и внешней составляющих эффективности менеджмента. При этом нужно учитывать, что результатами оценки эффективности менеджмента могут быть: изменение стратегии развития, изменение направления деятельности или усовершенствование внутренних процессов.

Ключевые слова: эффективность менеджмента, критерии оценки эффективности менеджмента, показатели оценки эффективности менеджмента, факторы влияния на эффективность менеджмента предприятия, модель оценки эффективности менеджмента предприятия.

ANNOTATION

The aim of the study is to clarify the concept «the efficiency of the management», to summarize the criteria of the efficiency of the management, to identify the factors that influence the effectiveness of management, to develop the model to evaluate the effectiveness of the company's management. The article clarifies the definition of «the efficiency of the management». Summarizing the conducted research, it is proposed to understand the term «the efficiency of the management» as the performance management activities, which can be expressed as method (measure) to achieve the ultimate objectives (goals) or the degree of use of potential possibilities of a certain company with optimal usage of resources for specifically-defined external conditions. That is, managerial work has a high executive level and quality of maturity, adaptability and rapid development. The components of effective management of the enterprise are identified. Overall, based on the basic control functions and strengths (capabilities) of the enterprise, effectiveness of management in practice can be expressed as. The criteria are generalized and the system of indicators to measure the effectiveness of the company's management is identified. It is proposed in the evaluation of the results of the company to highlight the economic, organizational and social effectiveness. The factors which influence the efficiency of enterprise management are determined, in particu-

lar: compliance with the interconnection of interests of all economic stakeholders: owners, managers, employees, suppliers; qualifications of managers and employees, their potential, professionalism, experience, knowledge and personal qualities; availability of the company's system of work organization, training and motivation, aimed at achieving high end results; development of material-technical base and technical equipment of the enterprise; the level of security of information, effective communication; developing organizational culture; manifestation of the social aspects of personnel, socio-psychological climate in the team. The directions of the assessment of efficiency of the enterprise management are generalized. A model of evaluating the efficiency of the enterprise management is elaborated. It is emphasized the need to evaluate both the managed and the management system, as well as the internal and external components of management effectiveness. It should be taken into consideration that the purpose of assessing the effectiveness of management can be: to change the development strategy, to change the direction of activity or to improve the internal processes.

Key words: effectiveness of management, criteria of evaluation of management effectiveness, indicators of evaluation of management effectiveness, factors of influence on the effectiveness of enterprise management, model of evaluation of enterprise management effectiveness.

Постановка проблеми. Перехід економіки України на ринкові відносини вимагає більш детального вивчення методів управління на рівні основної ланки господарювання – підприємства. Основним критерієм оптимального функціонування будь-якого підприємства в конкурентних умовах ринку є процес визначення, оцінки та забезпечення ефективності системи менеджменту цього підприємства. Це зумовлено необхідністю формування нових цілей, принципів та методів господарювання з метою задоволення нових потреб споживачів та вимог ринку.

Варто зазначити, що оцінка ефективності системи менеджменту підприємства передбачає процес інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства та становить основу для прийняття управлінських рішень з метою визначення стратегічних, тактичних та оперативних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти оцінки ефективності менеджменту підприємства досліджувалися багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими, такими як С.М. Пилипенко [1], С.Т. Пілецька, Т.Ю. Коритько [2], Н.Ю. Подольчак [3], О.М. Рац [4], А.В. Холодницька [5], О.Ю. Щеглова [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Щодо визначення сутності та змісту категорії «ефективність менеджменту» серед науковців відсутній єдиний підхід. Крім того, залишається невирішеним питання щодо підбору оптимальних моделей та показників оцінки ефективності менеджменту.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є уточнення поняття «ефективність менеджменту підприємства», узагальнення критеріїв ефективності менеджменту, визначення факторів, що здійснюють вплив на ефективність менеджменту, розроблення моделі оцінки ефективності менеджменту підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом ефективність менеджменту підприєм-

ства відображає рівень вирішення поставлених завдань, досягнення цілей, місії підприємства та його здатність до життєдіяльності в конкурентному середовищі. Узагальнюючи проведені дослідження, під терміном «ефективність менеджменту» пропонуємо розуміти результативність управлінської діяльності, яка може бути виражена як спосіб (міра) досягнення кінцевих цілей (мети) або ступеня використання потенційних можливостей певного підприємства за оптимального використання ресурсів за конкретно-визначених зовнішніх умов. Тобто управлінська праця має високий виконавчий рівень та якісні параметри погашення зобов'язань, високу адаптивність і стрімкий розвиток. Загалом, спираючись на основні функції управління та сильні сторони (можливості) підприємства, ефективність менеджменту на практиці може бути виражена як:

- прийняття та реалізація якісних управлінських рішень;
- зменшення (оптимізація) величини витрат на управління та відсутність браку продукції;
- своєчасно-виконана виробнича програма підприємства;
- сформована потужна матеріально-технічна (виробнича) база;
- задіяна гнучка система управління запасами на складах підприємства;
- задіяний комплекс процедур набору та відбору кадрів;
- задіяна ефективна система мотивації праці персоналу;
- наявний у колективі сприятливий морально-психологічний клімат;
- добре налагоджена система комунікацій у межах трудового колективу підприємства та поза ним;
- реалізовані інноваційні та інвестиційні проекти, програми розвитку діяльності підприємства;
- зменшення кількості коротко- та довгострокових заборгованостей;
- укладені та затверджені міжнародні договори, проекти співтовариства підприємства;
- досягнення високого рівня конкурентоспроможності підприємства;
- досягнення високого рівня інвестиційної привабливості підприємства;
- своєчасно видані та затверджені бюджет підприємства, річна, місячні та квартальні фінансові звітності обліку діяльності підприємства;
- задіяна розгалужена система маркетингових комунікацій (розширення зв'язків із громадськістю, піар, вдосконалена рекламна політика);
- розширення товарного асортименту продукції;
- задіяна оптимальна політика ціноутворення;
- розширення каналів розподілу (збуту) продукції (оптова, роздрібна торгівля, персональний продаж, виробництво на замовлення).

Оцінка ефективності менеджменту базується на певних критеріях і показниках. *Критерії ефективності* характеризують якісні сто-

рони процесу, його сутність; вони виражають якісні вимоги до ефективності управлінської діяльності.

Критерій ефективності повинен відповідати таким вимогам: повною мірою відображати результати господарської діяльності, фіксувати та вимірювати рівень досягнення поставленої мети; він традиційно формулюється як максимальне перевищення результатів над витратами ресурсів.

Як критерії оцінки ефективності менеджменту діяльності підприємства можуть виступати: прибутковість підприємства, якість продукції, рівень браку продукції, розміри та складники виробничої потужності, якість (ефективність) технології виробництва, ритмічність та безперервність виробничого циклу, виробничі плани використання ресурсів та устаткування, тип і вік обладнання, логістичні графіки поставки сировини і ресурсів, план збуту продукції, характеристики конкурентоспроможності продукції (надійність, транспортабельність, довговічність, безпечність); документація підприємства, норми праці, умови праці, режим роботи, відносини в колективі (працівник – працівник, керівник – підлеглий, керівник – колектив), плинність кадрів, рівень професійно-кваліфікаційної підготовки працівників (рівень фахової компетенції), своєчасність, обґрунтованість, оптимальність, правомірність, гнучкість прийнятих й реалізованих управлінських рішень; вимоги інвесторів та кредиторів, рівень ліквідності та платоспроможності, рівень рентабельності, рівень фінансової стійкості та ділової активності, співвідношення активів та зобов'язань (доходів та витрат), рівень експорту та імпорту продукції, калькуляція витрат підприємства; частка підприємства на ринку (імідж підприємства, громадські думки тощо, кон'юнктура ринку, темп зростання ринку, фаза (період) життєдіяльності підприємства, основні вимоги споживачів, якість маркетингових досліджень, рівень цін на відповідну продукцію, аналіз складників портфеля замовлень, складники номенклатури та асортименту продукції (ширина, глибина тощо), аналіз товароруху, фаза життєвого циклу товару, основні вимоги відбору постачальників та посередників, аналіз складників собівартості готової продукції, умови зберігання запасів продукції на складах, терміни постачання сировини й ресурсів та відвантаження готової продукції, незавершеного виробництва на склади, строки і терміни збуту готової продукції тощо.

Показники ефективності виражають кількісне співвідношення певних економічних величин, виражене переважно у вартісній формі. Для прикладу, показники фінансової стійкості виражають співвідношення власних і залучених коштів підприємства, характеризують рівень платоспроможності та кредитоспроможності підприємства. Фінансова стійкість передбачає те, що ресурси, вкладені у підприємниць-

ку діяльність, повинні окупитися за рахунок грошових надходжень від господарювання, а одержаний прибуток повинен забезпечувати самофінансування і незалежність підприємства від зовнішніх залучених джерел формування майна (активів).

Показники ділової активності характеризують динаміку ефективності виробничо-господарської діяльності загалом, прибутковість від реалізації продукції, валовий та чистий дохід від реалізації продукції, обсяги виробництва, рівень використання матеріальних і трудових ресурсів та ефективність використання основних засобів.

Показники оцінювання ефективності господарської діяльності виражають співвідношення отриманих результатів діяльності (загалом від операційної діяльності або від реалізації продукції) з величиною витрачених ресурсів підприємства відповідно до досягнутих цілей та інтересів власників.

Показники оцінки стану активів та зобов'язань характеризують величину використаних активів (майна) у матеріальній та нематеріальній (вартісній) формах, придбаних підприємством за рахунок власних або залучених ресурсів, з метою отримання прибутку; величину довгострокових і короткострокових заборгованостей підприємства у вартісній формі за певний минулий період, погашення якої, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Отже, система показників ефективності менеджменту повинна ґрунтуватися на зіставленні досягнутих підприємством результатів у їхньому вартісному еквіваленті з величиною управлінських зусиль. Зважаючи на те, що витрати стрибкоподібно зростають, процес слід розглядати у динаміці. Якщо у наступному після цього періоді істотно зросли обсяги виробництва та продажу продукції, збільшилася маса прибутку, то ефективність менеджменту відповідно підвищилася. Спрощено ефективність системи менеджменту визначається рівнем задоволення потреб працівників організації, споживачів та рівнем отриманих результатів.

Варто зауважити, що саме сформована керувана підсистема є результатом функціонування керуючої підсистеми. Тому результати керуючої підсистеми є фактично похідними від функціонування системи менеджменту.

З практичного погляду категорію «ефективність менеджменту» необхідно розглядати в різних аспектах із метою більш детального усвідомлення складності проблем і різноманітності критеріїв ефективності. Насамперед під час оцінювання результатів діяльності виділяють економічну, організаційну та соціальну ефективність менеджменту підприємства.

Економічна ефективність менеджменту відображає: ступінь використання матеріальних, фінансових, трудових, природних та інших ресурсів; виробництво продукції відповідної вартості за

найменших витрат. Вона виражається показниками результативності виробничо-господарської діяльності, такими як рентабельність підприємства, основних засобів, оборотних активів, обсяг виготовленої продукції, величина прибутку, фондвіддача, трудомісткість, коефіцієнт фінансового левериджу, коефіцієнт зносу основних засобів, рівень ліквідності, рівень ризику тощо.

Організаційна ефективність менеджменту характеризує: якість організаційної структури підприємства; якість системи її управління; реакцію системи управління на конфлікти, стреси, організаційні зміни; якість прийнятих та реалізованих управлінських рішень. Цей вид ефективності оцінюється за показниками рівня централізації функцій управління, співвідношення чисельності управлінських працівників між різними рівнями управління, питомою вагою керівників у загальній чисельності апарату управління.

Соціальна ефективність менеджменту відображає: відповідність витрат і соціальних результатів діяльності підприємства цілям і соціальним інтересам суспільства; вплив на процеси формування професійних характеристик та якостей працівників, керівників; формування корпоративного духу та відповідного психологічного клімату в колективі; атмосферу захищеності та причетності до цілей організації; результат впливу економічних заходів на формування професійного життя і досвіду працівників. Соціальну ефективність менеджменту можна оцінити за такими групами показників, як:

- показники, що відображають соціально-культурну сферу діяльності підприємства (рівень умов праці, рівень трудової дисципліни, рівень стабільності кадрів, рівень соціального страхування, динаміка зростання заробітної плати, відсутність загрози втратити роботу);

- показники, що відображають ступінь (міру) досягнення виробничо-господарських результатів діяльності та задоволення основних вимог функціонування ринку (продуктивність праці, рівень задоволення потреб споживачів, кількість вчасно наданих клієнтських замовлень).

Усі види ефективності пов'язані між собою та взаємозумовлені: підвищення економічної ефективності сприяє зростанню інших видів ефективності; соціальна ефективність поєднує властивості економічної та організаційної ефективності та спрямована на повне задоволення потреб працівників. Варто звернути увагу й на те, що кінцевий результат будь-якого виду ефективності менеджменту підприємства прямо або опосередкованого залежить від зміни багатьох факторів, проявів діяльності підприємства. Визначено, що основними факторами, які впливають на ефективність менеджменту підприємства, є:

- дотримання взаємозв'язку інтересів всіх учасників господарської діяльності: власників, менеджерів, співробітників, постачальників;

- кваліфікаційні якості менеджерів і співробітників підприємства, їхній потенціал, професіоналізм, досвід, знання та особисті якості;

- наявність на підприємстві системи організації праці, навчання і мотивації персоналу, що спрямована на досягнення високих кінцевих результатів;

- розвиток матеріально-технічної бази, технічної оснащеності підприємства;

- рівень забезпеченості інформацією, ефективні комунікації; розвиток організаційної культури;

- прояв соціальних аспектів діяльності персоналу, соціально-психологічний клімат у колективі.

Варто зазначити, що оцінка ефективності менеджменту підприємства буде на виході неповною (неточною) без аналізу показників ефективності за напрямками його діяльності, спираючись на основні потенціали функціонування підприємства (табл. 1).

Оцінка ефективності менеджменту підприємства являє собою метод визначення результативності господарської діяльності підприємства та його підрозділів на основі системи показників з метою розрахунку ступеня виконання поставлених завдань. Оцінка ефективності характеризує ефективний інструмент інформаційно-аналітичного забезпечення управлінської діяльності підприємства і може бути використана як для стратегічних, так і для тактичних цілей. У теорії та практиці управлінської науки виділяють декілька методичних підходів до оцінки ефективності менеджменту підприємства, таких як: традиційний, багаточинниковий, математичний, ергонометричний, оцінка ефективності діяльності на основі концепції *Perfomence Management*, інтегральний, рівневий.

Проведені дослідження свідчать про те, що система поглядів на підходи щодо оцінювання ефективності менеджменту підприємства зазнала суттєвих змін з огляду на впровадження нових методів менеджменту, які постійно оновлюються та ускладнюються, здатні адаптуватися під мінливі умови зовнішнього середовища.

У результаті на практиці це може привести до низки перешкод у їхньому впровадженні на підприємствах, таких як: труднощі в розумінні глобальних та національних проблем економіки для розрахунків показників, проблеми отримання первинної інформації, низький рівень підготовки персоналу для проведення необхідних розрахунків показників, нерозуміння керівниками необхідності застосування (впровадження на практиці) нових методів та підходів до оцінки ефективності діяльності підприємства [1].

Управлінська наука виділяє велику кількість методів оцінки ефективності менеджменту, але є лише обмежена кількість конкретних інструментів їх реалізації.

Проаналізувавши проведені дослідження з'ясовано, що практичного використання набули тільки деякі із вище перерахованих методів, зокрема: матричний метод, метод аналітичної геометрії і метод оцінки ефективності

Таблиця 1

Напрями оцінки ефективності менеджменту підприємства

№ з/п	Складова потенціалу підприємства	Напрями оцінки ефективності менеджменту підприємства
1.	Виробнича	Ефективність використання засобів праці; ефективність використання виробничого устаткування, ефективність технології виробництва, ефективність використання незавершеного виробництва, ефективність управління запасами на складах, ефективність управління МТЗ, ефективність ритмічності й рівномірності виробництва, ефективність виробничої потужності, результативність оперативно-календарного планування, результативність стратегічного й оперативного виробничого контролю.
2.	Трудова	Результативність прояву сприятливого морально-психологічного клімату, ефективність роботи апарату управління, ефективність роботи згуртованого трудового колективу, ефективність комунікаційних процесів, ефективність використання робочої сили, результативність оперативного кадрового контролю, результативність стратегічного кадрового контролю.
3.	Організаційна	Ефективність реалізації інноваційних проєктів, ефективність реалізації інвестиційних проєктів, ефективність реалізації комерційних проєктів, ефективність впроваджених бізнес-планів, ефективність впроваджених проєктів розвитку підприємства, результативність оперативного контролю, результативність стратегічного контролю.
4.	Фінансова	Ефективність бюджетування, ефективність ліквідності, ефективність фінансової стійкості, ефективність ділової активності, ефективність використання активів та зобов'язань, ефективність використання власного та залученого капіталу, результативність операційної діяльності, результативність оперативного фінансового контролю, результативність стратегічного фінансового контролю.
5.	Ринкова	Ефективність конкурентоспроможності, ефективність попиту і пропозиції продукції, ефективність маркетингових досліджень, ефективність маркетингових комунікацій, аналіз товарної політики, аналіз політики розподілу, результативність оперативного маркетингового контролю, аналіз збуту продукції, результативність стратегічного маркетингового контролю, результативність стратегічного маркетингового контролю, аналіз цінової політики.

Джерело: узагальнено авторами на основі проведених досліджень

формування фінансових результатів. Матричний метод, метод аналітичної геометрії характеризуються наявністю повного набору інструментарію і методичного забезпечення, а метод оцінки ефективності формування фінансових результатів характеризує ефективність управління на стадії формування фінансових результатів [2].

Отже, для того, щоб процес здійснення оцінки ефективності менеджменту підприємства виявився результативним на практиці, він повинен відповідати низці принципів, зокрема бути комплексним та інтегрованим:

Принцип 1. Оцінка ефективності системи менеджменту підприємства повинна бути комплексною та інтегрованою. Тобто процес оцінки координується вищим керівництвом, кожний працівник розглядає оцінку ефективності як частину обов'язків. Безпосередня участь працівників у розробленні місії, стратегій та цілей організації. Відповідно до встановленої місії та цілей менеджер розглядає ефективність власних рішень та дій.

Принцип 2. Оцінка ефективності системи менеджменту організації є процесом безперервним.

Принцип 3. Оцінка повинна носити збалансований характер. Тобто ефективність оцінюється з різних позицій (споживачів, менеджерів, акціонерів, суспільства тощо) з урахуванням політики діяльності підприємства.

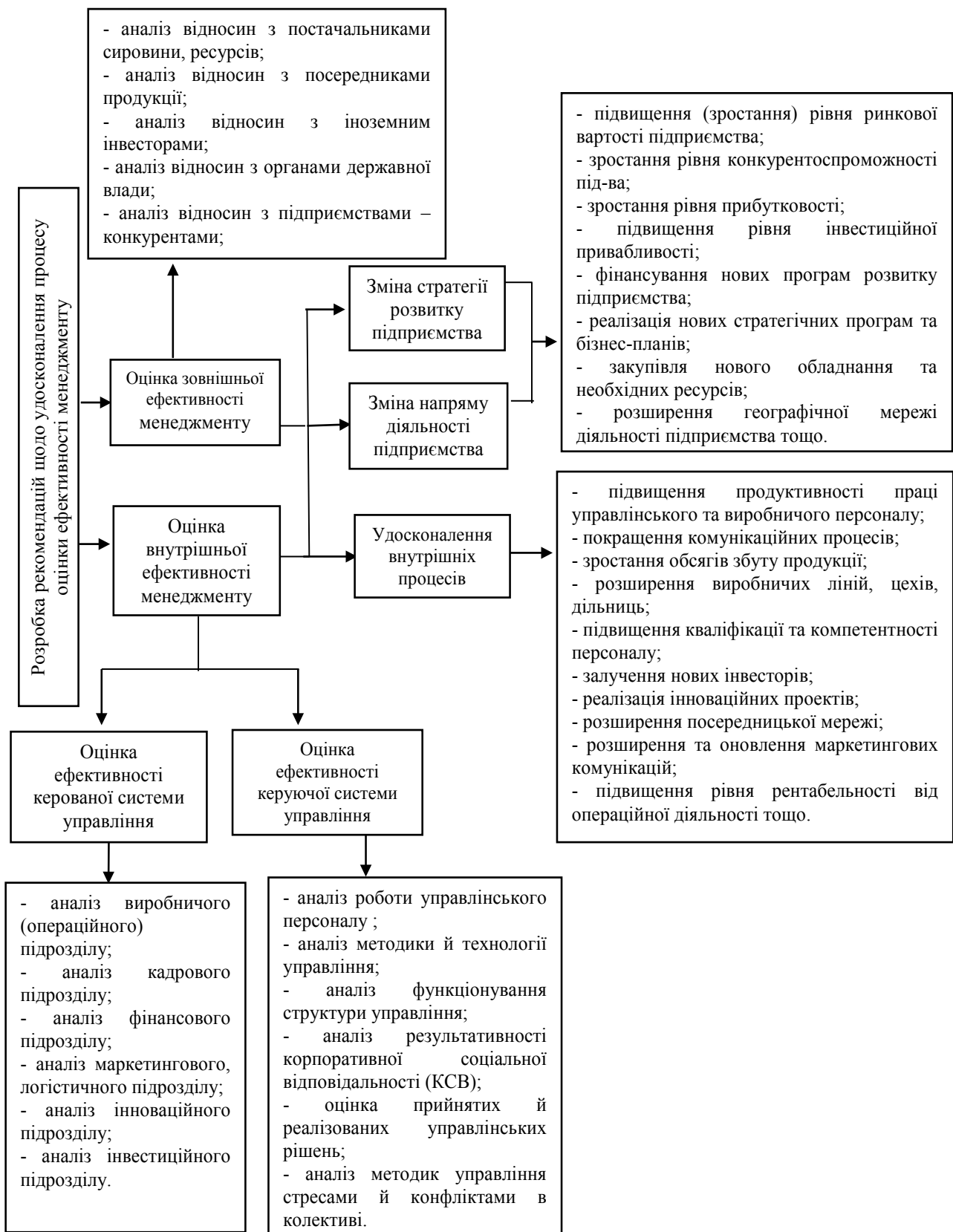
Принцип 4. Ефективність слід вимірювати з урахуванням чинника часу, тобто оцінюючи минулі, поточні та майбутні результати.

Принцип 5. Трансформація внутрішнього і зовнішнього середовища, дія сукупності суб'єктивних та об'єктивних чинників вимагають застосування динамічних моделей з урахуванням чинника економічного ризику для отримання адекватних результатів оцінки ефективності систем менеджменту підприємств [3].

Враховуючи все вищезазначене, авторами розроблено модель оцінки ефективності менеджменту підприємства (рис. 1).

Залежно від характеру процесу оцінки ефективності менеджменту підприємства об'єктом оцінки можуть бути: менеджмент загалом (система, організація, методи), структура менеджменту, рівень використання управлінської праці, ефективність роботи структурних підрозділів тощо. Менеджмент і його ефективність залежить від особливостей галузі (виробництва), технічної оснащеності (забезпеченості інструментами та устаткуванням), видів і типів технологічних процесів, масштабів, рівня спеціалізації виробництва, виду продукції, кваліфікації кадрів.

Висновки. Отже, для реалізації ефективної оцінки менеджменту підприємства необхідно проводити оцінку як керованої, так і керуючої системи, а також внутрішньої та зовнішньої складової. При цьому потрібно враховувати, що метою оцінки ефективності менеджменту можуть бути: зміна стратегії розвитку, зміна пряму діяльності або удосконалення внутрішніх процесів.

Рис. 1. Модель оцінки ефективності менеджменту підприємства

Джерело: розробка авторів

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пилипенко С.М. Теоретичні засади оцінки ефективності діяльності підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 452–456. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/94.pdf> (дата звернення: 23.01.2020).
2. Пілецька С.Т., Коритко Т.Ю. Ефективність управління підприємством, підходи та методи щодо її оцінки. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 5(67). С. 100–106. URL: http://psae-jml.nau.in.ua/journal/5_67_2018_ukr/17.pdf (дата звернення: 23.01.2020).
3. Подольчак Н.Ю. Принципи та аспекти оцінки ефективності систем управління організацій. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/8904/1/24.pdf> (дата звернення: 28.01.2020).
4. Рац О.М. Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства». *Економічний простір : Зб. наук. праць*. 2008. № 15. С. 275–285.
5. Холодницька А.В. Актуальні аспекти підвищення соціальної ефективності управління. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2012. № 4(16). С. 159–162.
6. Щеглова О.Ю. Ефективність управління підприємством та підходи до її визначення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 12. Ч. 2. С. 186–190.

REFERENCES:

1. Pilipenko S.M. (2016) Teoretichni zasady ocinki efektyvnosti diyal'nosti pidpriemstva [Theoretical ambush of an estimation of efficiency and effectiveness of business]. *Global'ni ta nacional'ni problemi ekonomiki* [Global and national economic problems] (electronic journal), vol. 10, pp. 452–456. Aviable at: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/94.pdf> (accessed: 23.01.2020).
2. Pilecka S.T., Koritko T.Yu. (2018) Efektivnist' upravlinnya pidpriemstvom, pidhodi ta metodi shchodo ii ocinki. *Problemi sistemnogo pidhodu v ekonomici* [Problems of systemic approach to economy] (electronic journal), vol. 5(67), pp. 100–106. Aviable at: http://psae-jml.nau.in.ua/journal/5_67_2018_ukr/17.pdf (accessed: 23.01.2020).
3. Podol'chak N.Yu. Principi ta aspekty ocinki efektyvnosti sistem upravlinnya organizacij. Aviable at: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/8904/1/24.pdf> (accessed: 28.01.2020).
4. Rac O.M. (2008) Vznachennya sutnosti ponyattya «efektivnist' funkcionuvannya pidpriemstva» [Vzneshennya sutnosti understanding «the effectiveness of the function of the enterprise». *Economy simple*, № 15, pp. 275–285.
5. Holodnic'ka A.V. (2012) Aktual'ni aspekty pidvishchennya social'noi efektyvnosti upravlinnya [Actual aspects of social and social efficiency management]. *Scientific Bulletin of the ChSEU*, № 4(16), pp. 159–162.
6. Shcheglova O.Yu. (2017) Efektivnist' upravlinnya pidpriemstvom ta pidhodi do ii vznachennya [Efficiency of enterprise management and approaches to its definition]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, vol. 12, part 2, pp. 186–190.

УДК 339.138:005.33

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-23>**Пащенко О.П.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і підприємництва
Державного університету «Житомирська політехніка»***Закапко О.І.***студентка спеціальності «Менеджмент»
Державного університету «Житомирська політехніка»***Борушак Н.О.***студентка магістратури спеціальності «Менеджмент»
Державного університету «Житомирська політехніка»***Pashchenko Olha***PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Entrepreneurship,
Zhytomyr Polytechnic State University***Zakapko Olha***Student of Management specialty
Zhytomyr Polytechnic State University***Borushchak Natalia***Master's Degree in Management
Zhytomyr Polytechnic State University*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF BRAND MANAGEMENT OF RESTAURANT ENTERPRISES

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено підходи до визначення та розуміння поняття «бренд-менеджмент» та запропоновано власне бачення. Розглянуто особливості процесу управління бренд-менеджментом. Розроблено модель ДНК бренду підприємств ресторанного господарства та визначено, що основним компонентом ДНК бренду виступає його ядро – провідна ідея бренду, легенда, спрямована на споживача, що має на меті завоювання та підтримання його довгострокової прихильності. Розкрито сутність ДНК бренду ТОВ «Нью-Айленд», визначено елементи його бренду (логотип, фірмові кольори, фірмові шрифти). Побудовано модель ідентичності бренду досліджуваного підприємства за такими компонентами, як: асоціації, імідж, індивідуальність, позиція, сприйнята якість, цінності та ядро. Досліджено особливості бренд-менеджменту підприємств ресторанного господарства.

Ключові слова: бренд, бренд-менеджмент, бренд-менеджер, ідентичність бренду, модель ДНК бренду.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы подходы к определению и пониманию понятия «бренд-менеджмент» и предложено собственное видение. Рассмотрены особенности процесса управления бренд-менеджментом. Разработана модель ДНК бренда предприятий ресторанного хозяйства и определено, что основным компонентом ДНК бренда выступает его ядро – ведущая идея бренда, легенда, направленная на потребителя с целью завоевания и поддержания его долгосрочной приверженности. Раскрыта сущность ДНК бренда ООО «Нью-Айленд», определены элементы его бренда (логотип, фирменные цвета, фирменные шрифты). Построена модель идентичности бренда исследуемого предприятия по следующим компонентам: ассоциации, имидж, индивидуальность, позиция, воспринимаемое качество, ценности и ядро. Исследованы особенности бренд-менеджмента предприятий ресторанного хозяйства.

Ключевые слова: бренд, бренд-менеджмент, бренд-менеджер, идентичность бренда, модель ДНК бренда.

ANNOTATION

The article explores the approaches to define and understand the concept of «brand management» and proposes one's own vision. Despite the multidimensionality of the phenomenon of the brand to a wider understanding it is used such related concepts as «branding» and «brand management». The study of the definitions of these terms gives grounds to assert that there is no uniform and clear understanding of their essence. Summarizing the results of the researches it is offered to understand brand management as strategically oriented managerial activities of the company, which is based on the formation, maintenance and development of the brand to increase commitment to the consumer audience and gain competitive advantage, ensuring their sustainability for the long-term success of the enterprise and growth of brand value. The model «DNA» of the brand is determined as a combination of its outer shell (brand attributes) and inner shell (brand identity) that are nested into one another. Brand development is a long, complicated process, which creates a unique feature that allows you to obtain long-term profits. The features of the process of brand management are considered. The DNA model of the restaurant business has been developed and it has been determined that the main component of the brand DNA is its core – the leading idea of the brand, a legend aimed at the consumer and aimed to win and maintain his long-term commitment. The DNA of the brand of New Island LLC is revealed, the elements of its brand are identified (logo, brand colors and brand fonts). It is determined that the brand management of the restaurant business has two branches at the same time: the management of the brand of restaurant goods (drinks and dishes offered by the establishment) and the management of the brand of restaurant services (ways of serving the customer, the atmosphere of the establishment, its internal and external appearance, etc.). The model of brand identity of the studied enterprise is constructed according to the following components: associations, image, individuality, position, perceived quality, values and core. The peculiarities of brand management of restaurant business enterprises are investigated.

Key words: brand, brand management, brand manager, brand identity, brand DNA model.

Постановка проблеми. Для формування високих конкурентних переваг, зміцнення конкурентоспроможності та досягнення стабільності на ринку, незважаючи на постійні зміни зовнішнього та внутрішнього середовищ, необхідним для кожного підприємства, в тому числі підприємства ресторанного господарства, стає створення якісної системи ефективного управління брендом. Саме брендинг сприяє формуванню лояльності споживачів, які готові платити більше за унікальну цінність бренду, альтернативи якій немає, та викликає інтерес інвесторів, які готові вкладати кошти в розвиток брендів із досвідом, сформованою позитивною репутацією і лояльністю перевірених клієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія бренд-менеджменту знаходить своє втілення у працях таких відомих класиків, як Ж. Капферер [5, 18], Ф. Котлер [28], К. Келлер [6] та багато інших. Проте поза увагою дослідників залишилися питання управління брендом та особливості формування ДНК бренду підприємств ресторанного господарства.

Формулювання цілей статті. Дослідження особливостей управління бренд-менеджментом підприємств ресторанного господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреба в ефективному управлінні брендом впливає з його складної та багатогранної сутності як системи певних цінностей для споживачів та підприємств. Управління брендом передбачає формування, зміцнення та розвиток відносин між брендом та споживчою аудиторією за рахунок розвитку його комунікативних, соціальних, індивідуальних та функціональних властивостей, а також забезпечує ідентифікацію торгової марки через управління її складовими елементами. Зважаючи на багатовимірність явища бренду, для більш широкого його розуміння використовують такі суміжні з ним поняття, як «брендинг» та «бренд-менеджмент». Дослідження дефініції цих термінів дає підстави стверджувати, що немає єдиного та чіткого розуміння їхньої сутності.

Загалом брендинг визначається як процес створення та розвитку іміджу марки, як комплекс заходів, спрямованих на формування образу торгової марки в уяві споживачів, що безпосередньо викликають підвищення конкурентних позицій продукту на ринку. Тому цей процес поєднує діяльність щодо спільного впливу на споживача рекламних повідомлень, товарної марки, пакування, матеріалів для стимулювання збуту та інших елементів комунікацій, об'єднаних певною ідеєю та відповідним оформленням, які виокремлюють товар серед його конкурентів і створюють образ [6, с. 73]. Комплексний вплив усіх зазначених засобів на свідомість споживчої аудиторії досягається шляхом безпосереднього використання інструментів бренд-іміджу – позитивного образу торгової марки, персоніфікація якого проводиться за допомогою науково обґрунтованих висно-

вків маркетингового дослідження. Необхідно зазначити, що в споживчому світі, де товари-конкуренти не мають суцільних відмінностей, брендинг займає керуючі позиції в процесі індивідуалізації підприємства.

Водночас у наукових джерелах запропоноване схоже за своєю сутністю тлумачення бренд-менеджменту. Тому бренд-менеджмент (від англ. brand management) – це застосування маркетингових технік до певного продукту, лінійки продуктів або бренду з метою підвищення їхньої значущості у сприйнятті споживача, збільшення цінності бренду [7, с. 2]. П. Темпорал у своїй книзі «Ефективний бренд-менеджмент» підкреслює, що бренд-менеджмент – це добре продумана теорія, тобто сформована система ідей, принципів і методів, яка узагальнює практичний досвід і відображає основні закономірності реалізованих процесів просування продукції [14, с. 65].

Проте Ф. Котлер та К. Келлер, наголошуючи на результативності процесів управління, ідентифікують бренд-менеджмент як процес розроблення та реалізації програм і маркетингових заходів, спрямованих на створення та управління торговими марками з метою максимізації їхньої вартості [2, с. 32].

При цьому, на думку Ж. Капферер, одного з трьох найкращих бренд-спеціалістів у світі, процес управління брендом повинен стати сукупністю двох складників: основи бренду та інновації [5, с. 18]. За словами науковця, бренд-менеджмент – це збалансованість основи бренду у її збереженні, оновленні, розширенні та рості, з одного боку, і створення нових товарів та послуг з урахування нових споживачів, нових сегментів ринку – з іншого.

Звертаючись до теорії сучасного бренд-менеджменту, спираючись на думку спеціаліста у сфері маркетингу, реклами і бренд-менеджменту Д. Аакера та виконавчого директора американської консалтингової компанії Brand leadership company С. Іоакимшталера, можна стверджувати, що нова парадигма бренд-менеджменту полягає насамперед у розвитку ідентичності бренду та активності бренд-менеджера [10, с. 39]. Саме тому важливим є внесок Нейла МакЕлроя, менеджера з маркетингу в компанії Procter&Camble, який у 1931 році запропонував ввести посаду бренд-менеджера для кожної окремої марки для того, щоб оптимізувати управління складниками портфеля [11].

Спираючись на наведені вище дефініції, можна стверджувати, що посилення впливу, формування стабільності та нарощення капіталу сформованого бренду є головним призначенням бренд-менеджменту. Тому доцільним є сформоване в результаті дослідження визначення бренд-менеджменту як стратегічно орієнтованої управлінської діяльності підприємства, яка ґрунтується на формуванні, підтримці та розвитку бренду для підвищення прихильності споживчої аудиторії та посилення конкурент-

них переваг, забезпечення їхньої стійкості з метою довготривалого успіху підприємства та зростання вартості бренду.

У процесі бренд-менеджменту відбувається формування бренду та виведення його на ринок за допомогою брендингу. У межах бренд-менеджменту прийнято виділяти п'ять головних етапів (фаз): формування марочного бачення; створення портрету торгової марки; позиціонування бренду на ринку і у свідомості споживачів; розроблення стратегії управління її активами; формування організаційної культури, що підтримує стратегічне управління [3, с. 62].

Формування марочного бачення несе в своїй сутності також розроблення назви і рекламного слогану товару чи послуги, побудову основних методів їх продажу та розповсюдження на ринку. Таке завдання є досить трудомістким і потребує залучення великої кількості інформативних та фінансових ресурсів. Крім того, найчастіше фірми не в змозі самостійно впоратися із завданнями цього напрямку, тому звертаються до інших компаній за професійною допомогою. Як результат, цей етап характеризують як досить тривалий, складний і дорогий процес, що вимагає великої кількості спеціалізованих знань щодо окремого ринку, споживчої аудиторії та конкурентної позиції на ньому.

Не менш важливим етапом є створення портрету торгової марки. Ця фаза полягає у формуванні та реалізації чіткої мети функціонування бренду, його ідеології для побудови у свідомості потенційних споживачів та суспільства загалом позитивного сприйняття товару чи послуги, що пропонує підприємство. Ідеологія бренду та його портрет вибудовуються конкретно під потреби вибраного сегменту цільового ринку [4, с. 123]. Після повного та глибокого аналізу потенційних споживачів та їхніх потреб компанія займається пошуком найоптимальнішого варіанту задоволення цих потреб, залучаючи усі необхідні ресурси, а також звертаючись за допомогою до компаній-партнерів.

Впровадження ідеології бренду відбувається через його позиціонування на ринку. Позиціонування бренду – це процес формування репутації бренду, його іміджу та характеристик таким чином, що споживачам цільової аудиторії легко відрізнити їх за цими цінностями від бренду конкурентів. Позиціонування бренду визначає напрям, необхідний для концентрації стратегічних зусиль компанії. Воно відбувається під впливом зовнішнього середовища і не повинне здійснюватися без самого бренду. Таким чином, позиціонування бренду одночасно є основним джерелом внутрішнього і зовнішнього розвитку компанії [12, с. 40].

За думкою Ф. Котлера, щоб створити успішний бренд, його розробнику слід відповісти на чотири головні запитання: «для кого?», «навіщо?», «для якого використання?» та «проти якого конкурента» [8, с. 429]. Науковець вважає, що чіткі відповіді на ці запитання дадуть

зможу підприємству вибрати правильне позиціонування бренду.

Після сформованих відповідей на ці питання бренд-менеджер може перейти до визначення стратегії бренду – способів залучення та напрямів використання ресурсів для ідентифікації бренду, формування його основних цінностей. У науковій літературі управління брендом також визначають як персонал, що відповідає за створення індивідуальних характеристик бренду, їх зміну для досягнення максимальної ефективності та розроблення планів антикризового управління брендом [3, с. 62].

Схожою за своїм змістом є позиція А.Б. Котляра, який трактує основну мету бренд-менеджменту як таку, що передбачає розвиток та зростання основного нематеріального активу підприємства – капіталу бренду [9, с. 4].

Створення умов для довготривалого функціонування вибраної стратегії бренду відбувається шляхом формування потужної організаційної культури, що є завершальним (п'ятим) етапом бренд-менеджменту. Організаційна культура – це система цінностей, переконань, уявлень, очікувань, символів, а також ділових принципів, норм поведінки, традицій тощо, які склалися в організації та її підрозділах за час діяльності та які сприймаються більшістю співробітників [1, с. 11].

Сьогодні менеджери підприємств розглядають власну організаційну культуру як потужний стратегічний інструмент, що забезпечує орієнтацію всіх підрозділів та окремих працівників підприємства на загальну мету, підвищує ініціативність співробітників, стимулює прагнення персоналу працювати на благо компанії, а також полегшує спілкування всередині фірми.

Крім зазначених етапів, бренд-менеджмент передбачає використання у своїй діяльності організаційної системи підприємства, що включає відповідні підрозділи, персонал та функції, що здійснюються ними.

На підприємстві, що орієнтоване на функціональну структуру управління, є окрема ланка (відділ, підрозділ) з управління брендами, на якій постійним персоналом виступають бренд-менеджери, а також керівник, який регулює основні процеси у її межах, за які повинен звітувати безпосередньо перед директором з маркетингу підприємства. Але в бренд-менеджмент залучається не лише зазначений відділ, але й представники інших структурних підрозділів, наприклад: відділу реклами, фінансового відділу, юридичного відділу, відділу зі збуту продукції та інших. Для того, щоб ефективно виконувати свою роботу, бренд-менеджер повинен чітко дотримуватися своїх обов'язків, серед яких: формування іміджу бренду, створення його індивідуальних характеристик та їх коригування у разі потреби; створення та реалізація операційних та фінансових цілей підприємства для просування бренду, призначення відповідальних за їх виконання; аналіз ринку, визначення шляхів позиціонування бренду; взаємодія з усіма необ-

хідними відділами підприємства задля досягнення максимальної ефективності бренду.

Для керівника служби управління брендами виділяють значно ширший спектр посадових обов'язків, до складу яких входять: відповіді на запитання, пов'язані з брендами; розроблення стратегій управління брендами та їх реалізація; детальний маркетинговий аналіз усіх питань, необхідних для прийняття управлінських рішень зі створення, просування та розвитку портфеля брендів; здійснення систематичного моніторингу брендів; виявлення факторів, що негативно впливають на портфель брендів, та прийняття рішень щодо їх усунення; контроль за діяльністю персоналу компанії, який виконує роботу з реалізації та розвитку маркетингових комунікацій; виконує інші важливі обов'язки, що виникають в результаті його діяльності [14, с. 257].

Загалом можна створити модель ДНК бренду як поєднання його зовнішньої оболонки (атрибути бренду) та внутрішньої оболонки (ідентичність бренду), вкладених одна в одну.

«ДНК» бренду – це суть бренду, яка містить у собі його зовнішні і внутрішні характеристики, відтворює його переваги і передає їх до споживача. Її елементи повинні бути достатніми й узгодженими між собою. Занадто насичена або невизначена «ДНК» бренду не сприймається споживачами. Цінність бренду безпосередньо пов'язана зі змістом такої «ДНК» [15].

Атрибути бренду – це сукупність сенсорних характеристик продукту, які споживач сприймає через зоровий, слуховий, нюховий, тактильний або смаковий контакт і які формують функціональні характеристики бренду (наприклад, ім'я бренду, фірмовий знак, логотип, кольорові поєднання, фірмові шрифти тощо).

Під ідентичністю бренду слід розуміти його зміст, що формується розробниками. Вона становить «генетичний код» бренду, в який зашифровано сім компонентів, таких як: асоціації бренду, імідж бренду, індивідуальність

бренду, позиція бренду, сприйнята якість бренду, цінності бренду і ядро бренду, які можуть бути поділені на менші складники – «нуклеоїди» (табл. 1).

Основним компонентом «ДНК» бренду виступає його ядро – провідна ідея бренду, легенда, спрямована на споживача, що має на меті завоювання та підтримання його довгострокової прихильності.

Розглянемо на прикладі моделі ДНК бренду підприємства ресторанного господарства ТОВ «Нью-Айленд».

Основною сферою діяльності підприємства є робота ресторану та надання послуг з доставки продуктів харчування (56.10). До інших видів діяльності ТОВ належать оптова торгівля харчовими продуктами та організація розваг і відпочинку.

Бренд-менеджмент ресторанного бізнесу має одночасно дві гілки: управління брендом ресторанних товарів (напої та страви, що пропонуються закладом) та управління брендом ресторанних послуг (способи обслуговування клієнтів, атмосфера закладу, його внутрішній та зовнішній вигляд тощо).

До першої гілки бренд-менеджменту належить меню закладу, яке представлене стравами європейської та української кухні. Проте найбільший акцент ресторан робить саме на другій позиції (національна українська кухня), пропонуючи клієнтам борщ та вареники як фірмові страви. Крім цього, споживачами цінується широкий асортимент напоїв «Нью-Айленд». Особливістю закладу є тематичні та сезонні страви: на Масляницю – млинці, в холодну пору – глінтвейн, на Хеллоуїн – страви з гарбуза.

Друга гілка системи управління брендом знаходить своє втілення в декількох компонентах закладу: 1) атмосфера, що поєднує в собі домашній затишок та вишуканість; 2) інтер'єр (комфортний, оновлений ресторан із лаконічними елементами і діючим у холодні дні каміном) та екстер'єр (комплекс розташований в гарній

Таблиця 1

Модель ДНК бренду підприємства ресторанного господарства

Ядро «ДНК» бренду		
Ідентичність бренду (система ознак і якостей бренду, що забезпечує його ідентифікацію і диференціацію).	Якість	рівень задоволення потреб клієнтів, суб'єктивна оцінка клієнтами корисності від споживання продукції і послуг підприємства.
	Цінність	поєднання функціональних, соціальних та індивідуальних характеристик бренду, які впливають на вибір споживача, встановлюють значущість товару (послуги) в його свідомості
	Індивідуальність	особливі, неповторні якості, з якими асоціюють клієнти бренд підприємства.
	Імідж	образ підприємства, який існує у свідомості клієнтів, що складається під впливом комплексу заходів, які реалізуються, в т.ч. корпоративної соціальної відповідальності, а також власного досвіду та комунікацій безпосередньо клієнтів і підприємства.
	Асоціації бренду	система знань клієнта про готельно-ресторанний комплекс; система почуттів, які виникають у клієнта при спогадах про бренд, при взаємодії з його атрибутами або під впливом комунікацій.
	Позиція бренду	місце бренду в свідомості споживача поряд із конкурентними брендами
		Атрибути бренду (набір звукових, візуальних, емоційних, позитивних чи негативних асоціацій).

Джерело: розроблено автором на основі проведених досліджень

природній місцевості, оточений двома великими озерами, за рахунок яких нагадує острів; ресторан нагадує човен на воді);

3) обслуговування корпоративів, весіль, днів народжень чи інших свят із можливістю фотосесії на території комплексу;

4) інші послуги, серед яких: літні басейни (дорослий та дитячий) оснащені новою системою фільтрації води, лежачками та зоною для відпочинку дітей та дорослих; поряд із басейною зоною є бар та відкритий будиночок з ресторанною їжею; оренда альтанок різного розміру по всій території закладу; дитячий майданчик із гойдалками, канатною доріжкою і хатинкою на курячих ніжках та «живий куточок», що включає качок, чорних лебедів та косулю в окремому вольєрі.

Виходячи з попередньо наведених компонентів «ДНК» бренду [10], можна побудувати модель ідентичності бренду «Нью-Айленд» (табл. 2).

Розроблення бренду – це довготривалий, складний процес, у результаті якого створюється унікальна властивість, що дає змогу отримувати довгострокові прибутки. Бренд, що вже відбувся, є також частиною забезпечувальної підсистеми системи управління підприємством, одним із його ключових факторів успіху [16].

Серед елементів бренду ТОВ «Нью-Айленд» були виділені такі позиції (табл. 3).

1) Назва комплексу «Нью-Айленд» у перекладі з англійської «NEWISLAND» означає «Новий острів». Вже з самої назви підприємство акцентує увагу на основній тематичній закладу, його фірмовому стилі – атмосфері острова в поєднанні з вишуканістю та домашнім затишком у його ідентичності.

2) Логотип – найважливіший візуальний елемент «Нью-Айленд». Логотип забезпечує

основну ідентифікаційну роль для бренду. Його правильне застосування в графічних та відеоматеріалах безпосередньо впливає на сприйняття бренду. Підприємством використовуються дві варіації логотипу: 1) Млин із написом «NEWISLAND»; 2) Веслувальник на човні в силуетному виконанні з написом «NEWISLAND». Млин тут символізує домашній смак ресторанної їжі та затишок закладу. З образом млину підприємство пов'язує себе через декоративний кам'яний млин висотою приблизно 3 метри на території комплексу. Веслувальник на човні – це людина, яка відпочиває в просторах океану поблизу острова, яка передає екзотичність комплексу, ідентифікує його як сучасний заклад в острівному стилі. Однак підприємство планує повністю перейти до першої варіації логотипу.

3) Фірмові кольори «Нью-Айленд». Використовуються 4 основні кольори «Нью-Айленд»: темно-зелений та світло-зелений, золотавий, темно-червоний. Кольори позначають важливі в очах клієнта цінності, які несе «Нью-Айленд»: темно-зелений та світло-зелений асоціюються з екологічністю, природною атмосферою, комфортом та безпекою. Золотавий та темно-червоний говорять про вишуканість та сучасність закладу.

4) Фірмовий шрифт. У назві закладу використовується фірмовий шрифт у старовинному стилі племен майя. Народ майя характеризується вражаючими досягненнями в культурі та величчю, надійністю кам'янистих споруджень, що часто перетворювалися у цілі міста. Таким чином, підприємство робить акцент на власній вишуканості, надійності та стрімкому розвитку.

Висновки. Отже, управління бренд-менеджментом посідає важливе місце в системі ме-

Таблиця 2

Ідентичність бренду «Нью-Айленд»

Компонент ідентичності	Характеристика компонента
1. Асоціації	Престиж, екологічна спрямованість.
2. Імідж	Дружній, позитивний.
3. Індивідуальність	Надійний помічник в організації свята.
4. Позиція	Цікава тематика закладу (острівний стиль).
5. Сприйнята якість	Смачна кухня та гарна презентація, дбайливий підхід до кожного клієнта; Чистота басейнів та території; в «Нью-Айленд» як вдома.
6. Цінності	Безпека, домашній затишок, ввічливий і уважний підхід, дружня атмосфера.
7. Ядро	«Тут ти зможеш відпочити!»

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Елементи бренду ТОВ «Нью-Айленд»

№ з/п	Назва елементу	Опис
1	Назва комплексу	«NEWISLAND» (з англ. «Новий острів»).
2	Логотип	2 варіації логотипу: 1) Млин з написом «NEWISLAND»; 2) Веслувальник на човні в силуетному виконанні з написом «NEWISLAND».
3	Фірмові кольори	Темно-зелений та світло-зелений, золотавий, темно-червоний.
3	Фірмовий шрифт	У старовинному стилі племен майя із логотипом веслувальника.

Джерело: розроблено автором

неджменту підприємства. Як показує практика, ефективно розроблений бренд та активна політика щодо його розвитку і підтримки є важливими елементами комунікацій зі споживачами. Саме розвиток бренду сприяє формуванню у свідомості споживача певних асоціацій та сподівань, які сприяють здійсненню повторного споживання товару чи послуги.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва : Издат. Дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Бренд-менеджмент: теорія і практика : навч. посіб. / укл. І.В. Струтинська. Тернопіль : Принт-офіс, 2015. 204 с.
3. Davis S. Building the Brand Driven Business: Operationalize Your Brand to Drive Profitable Growth. San Francisco : Jossey-Bass, 2009. 320 p.
4. Капферер Жан-Ноэль. Бренд навсегда: создание, развитие, поддержка ценности бренда. Москва : Вершина, 2007. 448 с.
5. Келлер К.Л. Стратегический бренд-менеджмент: создание, оценка и управление марочным капиталом: пер. с англ. Москва : Вильямс, 2005. 704 с.
6. Корпоративна культура : навч. посіб. / за заг. ред. Г.Л. Хааста. Київ : ЦУЛ, 2003. 403 с.
7. Котлер Ф., Келлер К.Л. Маркетинг менеджмент. СПб. : Питер, 2006. 816 с.
8. Котляр А.Б. Бренд-менеджмент у системі стратегічного управління підприємством. URL: http://www.rusnauka.com/33_DWS_2010/33_DWS_2010/Economics/73784.doc.htm (дата звернення 24.01.2020).
9. Малинка О.Я. «ДНК» бренду як система збереження, відтворення і передачі інформації до споживача та її концептуальна модель. *Маркетинг в Україні*. 2006. № 1(35). С. 34–38.
10. Нестерева Ю. Методи оцінки вартості бренду. *Маркетинг в Україні*. 2006. № 3(37). С. 61–64.
11. П'янкова О.В. Основні етапи становлення та розвитку брендингу у світі. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Сер. : Економічні науки. 2009. Вип. 24(1). С. 141–144.
12. Рожков И.Я. Планка для профи. Москва : Юрайт. 1997. 357 с.
13. Темпорал П. Эффективный бренд-менеджмент / пер. с англ. СПб. : Нева, 2004. 286 с.
14. Тесакова Н.В. Бренд и торговая марка: развод по-русски / СПб. : Питер, 2004. 267 с.
15. Устенко А.О. Структура системы менеджмента. *Бизнес Информ*. 2010. № 9. С. 134–140.
16. Шарков Ф.І. Константи гудвілу: стиль, публіситі, репутація, імідж і бренд фірми: навч. посіб. Москва : Видавничо-торгова корпорація «Дашков і К», 2010. 272 с.

REFERENCES:

1. Aaker D. (2003) *Sozdanye sylnyx brendov* [Building strong brands]. Moskow : Yzdat. Dom Grebennykova [Publishing House Grebennikova]. (in Russian)
2. Strutynska I. V. *Brend-menedzhment: teoriya i praktyka* (2015) [Brand management: theory and practice]. Ternopil : Print-ofis. (in Ukrainian)
3. Davis S. (2009) *Building the Brand Driven Business: Operationalize Your Brand to Drive Profitable Growth*. San Francisco : Jossey-Bass.
4. Kapferer Zhan-Noel (2007) *Brend nasegda: sozdanye, razvytye, podderzhka cennosty brenda* [Brand forever: creation, development, support of brand value]. Moskow : Vershyina. (in Russian)
5. Keller K.L. (2005) *Strategycheskyj brend-menedzhment: sozdanye, ocenka y` upravlenye marochnym kapytalom* [Strategic brand management: creating, evaluating and managing brand equity]. Moskow : Vylyams. (in Russian)
6. Xayet G.L. (2003) *Korporatyvna kultura* [Corporate culture]. Kyiv : CzUL. (in Ukrainian)
7. Kotler F., Keller K.L. (2006) *Marketyng menedzhment* [Marketing Management] SPb. : Pyter, 2006. (in Russian)
8. Kotlyar A.B. (2010) *Brend-menedzhment u systemi strategichnogo upravlinnya pidpryyemstvom* [Brand management in the strategic enterprise management system]. Available at: http://www.rusnauka.com/33_DWS_2010/33_DWS_2010/Economics/73784.doc.htm (accessed 24.01.2020).
9. Malynka O.Ya. (2006) «DNK» brendu yak systema zberezheniya, vidtvorennya i peredachi informaciyi do spozhyvacha ta yiyi konceptualna model [Brand DNA as a system for storing, reproducing and transmitting information to the consumer and its conceptual model]. *Marketing in Ukraine*, no. 1(35). pp. 34–38.
10. Nestereva Yu. (2006) *Metody ocinky vartosti brendu* [Methods of estimating brand value]. *Marketing in Ukraine*. no 3(37). pp. 61–64.
11. Pyankova O.V. (2009) *Osnovni etapy stanovlennya ta rozvytku brendyngu u sviti* [The main stages of branding and development in the world]. Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Avg. : Economic Sciences, vol. 24(1), pp. 141–144.
12. Rozhkov Y.Ya. (1997) *Planka dlya profy* [Bar for the pro]. Moskow : Yurait. (in Russian)
13. Temporal P. (2004) *Effektyvnyj brend-menedzhment* [Effective Brand Management]. SPb. : Neva. (in Russian)
14. Tesakova N.V. (2004) *Brend y togovaya marka: razvod po-russky* [Brand and trademark: divorce in Russian]. SPb. : Pyter. (in Russian)
15. Ustenko A.O. (2010) *Struktura systemi menedzhmenta* [Management system structure]. *Business Inform*, no. 9, pp. 134–140.
16. Sharkov F.I. (2010) *Konstanty gudvilu: styl, pablisyti, reputaciya, imidzh i brend firmy* [Goodwill constants: style, publicity, reputation, brand image and brand]. Moskow : Vidavnichno-trading corporation «Dashkov i K». (in Ukrainian)

УДК 339.166.82:658.849(477)

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-24>**Петренко В.С.***доктор економічних наук, доцент,
Херсонський державний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8336-7665>***Карнаушенко А.С.***кандидат економічних наук,
Херсонський державний аграрний університет
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1813-2792>***Petrenko Viktoriia***Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Kherson State University***Karnaushenko Alla***Candidate of Economic Sciences,
State Higher Educational Institution
“Kherson State Agrarian University”*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДОСТАВКИ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ

CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF FOOD DELIVERY IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

Особливістю сучасності являється хронічний дефіцит часу у багатьох людей. Для вирішення цієї проблеми потрібно скористатися послугою доставки продовольчих товарів та готових страв, таким чином суб'єкти торговельної діяльності задовольняють потреби зайнятих людей та звільняють їх від побутових турбот. Ця послуга набирає популярності серед споживачів, особливо її сегмент – доставка готових страв із ресторанів і кафе (піца, суши, бургери). В Україні відсоток людей, які користуються послугами доставки їжі, залишається низьким порівняно з аналогічними показниками в ЄС. Тому особливо важливим є визначення факторів, які стримують популярність цієї послуги серед українців. У статті визначено хронологію становлення ринку доставки продуктів харчування в Україні. Проведено громадське опитування в соціальній мережі щодо виявлення факторів, які впливають на онлайн-купівлю продуктів харчування. Визначено сегментацію послуг доставки продовольчих товарів та готових страв. Охарактеризовано та проаналізовано якості найпопулярніших сервісів доставки їжі у м. Києві. Встановлено найпопулярніші категорії товарів за кількістю замовлень у мережі Інтернет. Визначено основні маркетплейси в Україні та їхні частки.

Ключові слова: торгівля, підприємництво, доставка продуктів харчування, додаткові послуги, інтернет-торгівля.

АННОТАЦИЯ

Особенностью современности является хронический дефицит времени у многих людей. Для решения этой проблемы нужно воспользоваться услугой доставки продовольственных товаров и готовых блюд, таким образом субъекты торговой деятельности удовлетворяют потребности занятых людей и освобождают их от бытовых забот. Данная услуга набирает популярность среди потребителей, особенно его сегмент – доставка готовых блюд из ресторанов и кафе (пицца, суши, бургеры). В Украине процент людей, которые пользуются услугами доставки еды, остается низким по сравнению с аналогичными показателями в ЕС. Поэтому особенно важным является определение факторов, которые сдерживают популярность данной услуги среди украинцев. В статье определена хронология становления рынка доставки продуктов питания в Украине. Проведен общественный опрос в социальной сети по выявлению факторов, влияющих на онлайн-покупку продуктов питания. Определена сегментация услуг доставки продовольственных товаров и готовых блюд. Охарактеризованы и проанализированы качества самых популярных

сервисов доставки еды в г. Киеве. Установлены популярные категории товаров по количеству заказов в сети Интернет, а также определены основные маркетплейсы в Украине и их доли.

Ключевые слова: торговля, предпринимательство, доставка продуктов питания, дополнительные услуги, интернет-торговля.

ANNOTATION

A feature of the present is the chronic shortage of time in many people. To solve this problem, you need to order food and home-cooked meals to meet the needs of busy people, relieve them of everyday worries and save time. Food delivery services allow you to visit a virtual store, select the goods you want, and pay for them. This service is gaining popularity among consumers, especially its segment – the delivery of ready meals from restaurants and cafes (pizza, sushi, burgers). The main factor that gave impetus to the development of food delivery service in Ukraine was the widespread use of the Internet in the daily lives of Ukrainians. In Ukraine, the percentage of people using food delivery services remains low compared to similar indicators in the EU. Therefore, it is particularly important to identify the factors that hold back the popularity of this service among Ukrainians. The chronology of formation of the food delivery market in Ukraine is determined. A social survey has been conducted on a social network to identify factors that affect online grocery shopping. The survey results can be roughly divided into positive reviews about online grocery shopping and negative reviews at 56% to 44% respectively. Segmentation of food delivery services and ready meals is defined. The quality and most popular food delivery services in Kyiv are characterized and analyzed. The most popular product categories are installed by the number of online orders. The main marketplaces in Ukraine and their shares are identified. It has been found that competition from existing food delivery operators is an important and most likely factor in influencing the food delivery market. The most promising segment of the grocery delivery market is the delivery of groceries and supermarket kits. One of the important factors holding back the growth of this market is the distrust of customers in product quality. The purpose of the article was to research and analyze the main trends in the development of food sales with delivery to the home, as well as to determine the prospects for further development of this segment of trade. As a result of the research the goal is achieved and the tasks are fulfilled.

Key words: trade, entrepreneurship, food, ancillary services, e-commerce.

Постановка проблеми. У напруженому ритмі життя клопоти, пов'язані з придбанням продуктів харчування, займають велику кількість сил та часу. Відвідування багатолюдних супермаркетів, довгі пошуки потрібного товару та стояння в чергах біля кас стають поштовхом, щоби скористатися послугами онлайн-придбання продуктів харчування з доставкою додому.

Нині в Україні існує чимало онлайн-магазинів, які займаються продажем продуктів харчування. Асортимент цих магазинів мало чим відрізняється від асортименту великого супермаркету, адже в наявності є: м'ясо, солодощі та торти, круп'яні та хлібобулочні вироби, соки, вода, алкогольні та слабоалкогольні напої та ін. Багато відомих торгових марок роздрібних ритейлів вже надають послуги споживачам щодо отримання товару не виходячи з квартири, що в багато разів підвищує їхню популярність серед користувачів. Але процент українців, які користуються послугами інтернет-магазинів продуктів харчування, залишається дуже низьким – на рівні 5%, у ЄС такий процент становить 60–70%.

У зв'язку з вищевикладеним виникає необхідність у визначенні сучасного стану інтернет-магазинів продуктів харчування та подальших перспектив розвитку цього напряму діяльності роздрібних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостями діяльності та станом електронної торгівлі продуктами харчування займалися чимало вітчизняних науковці. І. Штундер та В. Назаренко В. [1] дослідили особливості формування лояльності на ринку громадського харчування в Україні та встановили, що саме позитивний імідж продавця підвищує та привертає увагу споживачів для того, щоби скористатися послугами онлайн-придбання продуктів харчування. В. Чайковська [2] та О. Дима [5] вивчали сучасний стан та основні тенденції електронної комерції в Україні, але в дослідженнях аналізувалася електронна комерція загалом, без урахування окремих категорій товарів. У роботі Д. Малкова [3] розглядалася інноваційна для сучасних закладів громадського харчування діяльність – доставка готових страв. У результаті встановлено, що для ефективного розвитку кейтерингу обов'язково повинні бути позитивні відгуки споживачів, наявність працюючого сайту закладу, професійний інвент-менеджмент, широкий асортимент, кваліфікований та ввічливий персонал. В. Апопій [4], О. Шалева та А. Кондратенко [6] розглядали соціально-економічні аспекти ритейлу в системі електронного бізнесу, а також теоретичні аспекти роздрібно торгівлі продовольчими товарами за допомогою мережі Інтернет. Незважаючи на велику кількість досліджень з цієї теми, більш детально варто розглянути фактори, що впливають на онлайн-замовлення продуктів харчування в інтернет-магазинах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження та аналіз

основних тенденцій розвитку продажу продуктів харчування з доставкою додому, а також визначення перспективності подальшого розвитку цього сегменту торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сегмент доставки продуктів наборів (для приготування певних страв), напівфабрикатів та продуктів із супермаркетів в Україні почав розвиватися відносно недавно та є однією зі складових частин ринку доставки їжі, який з'явився на початку 2001 року (табл. 1).

Популярність послуги доставки продуктів харчування прийшла з країн Європи та США. Головний аргумент для магазинів, кафе, ресторанів та інших закладів громадського харчування – надавати послуги доставки їжі як додатковий сервіс для постійних клієнтів. Сьогодні на ринку послуг доставки продуктів харчування є безліч компаній, що надають цю послугу, доставляючи популярні страви, такі як піца та суши. Такі компанії поділяються на:

1) компанії доставки продуктів із сегменту FMCG (fast moving consumer good – з англ. «швидко оборотний споживчий товар»), де багато торговельних підприємств мають готові страви власного виробництва;

2) онлайн-платформи з доставки продуктів харчування, які отримують замовлення за допомогою мережі Інтернет та програм для iOS або Android. На цих платформах готові страви замовляються з різних ресторанів, кафе, онлайн-супермаркетів та магазинів цілодобово [12].

Головним фактором, який дав поштовх розвитку послуги доставки їжі в Україні, стало широке використання мережі Інтернет у повсякденному житті українців. За підсумками 2018 р. частка інтернет-користувачів в Україні становить 63% (в 2010 р становила лише 30%) [8].

Інтернет-продавці відзначають, що близько 15–20% користувачів є регулярними клієнтами служб доставки, що становить близько 4 млн українців. Основними споживачами являються люди віком від 20 до 35 років, оскільки особи старшого віку звикли самостійно купувати продукти в магазинах або на ринках. Згідно зі статистичними спостереженнями встановлено, що молоде покоління (до 30 років), частіше користується послугами доставки готових страв та продуктів харчування, ніж старше покоління, незважаючи на те, що люди віком до 25 років менш платоспроможні, ніж люди віком 35+ [9].

За підсумками 2018 р. в Україні встановлено, що роздрібний товарообіг продуктами харчування зріс на 22%, включаючи онлайн-продажі такими продуктами.

Під час громадського опитування в соціальній мережі Facebook щодо факторів, які впливають на онлайн-купівлю продуктів харчування, встановлено, що:

– 19% всіх анкетованих респондентів вважають, що онлайн-купівля продуктів спрощує хатні клопоти, а також це ті покупки, які здійснюються для всієї родини без купівлі зайвих товарів;

Таблиця 1

Хронологія становлення ринку доставки продуктів харчування в Україні

№ з/п	Рік	Особливості
1	2001 рік	З'явилися перші служби доставки їжі. Мали локальний характер, основними клієнтами були офісні працівники середніх та великих компаній
2	2003 рік	Провідний рітейл «Фуршет» запустив додаткову послугу «Доставка продуктів харчування до порогу».
3	2007 рік	Послугу доставка продуктів харчування почала пропонувати торгова мережа «Мегамаркет»
4	2008 рік	З'явилися перші масові сервіси з доставки їжі. Сервіс з доставки їжі запустив «Фоззі». Клієнтами були офісні співробітники, які замовляли обіди з ресторанів і кафе. Деякі компанії, особливо у великих містах, надавали обіди як соціальний пакет для працівників.
5	2009 рік	До послуги доставки готової їжі долучилися популярні заклади громадського харчування, такі як: мережа ресторанів «Козирна карта», «Смачна картопля», «Дрова», «Кава Тайм», «Пузата хата», «Два гуся», «Домашня кухня».
6	2010–2013 рр.	Ринок доставки їжі зріс на 100%. За цей період збільшилася кількість нових суб'єктів підприємництва (кафе, ресторанів), які почали надавати послуги з доставки продуктів харчування.
7	2014 рік	Ринок доставки їжі продовжує активно розвивався за рахунок розширення сегментів: доставки продуктів з супермаркетів, доставки готових раціонів, а також інших нішевих видів доставки.
8	2016–2018 рр.	Деякі сегменти ринку доставки їжі показали двократне зростання, але все одно нині, за даними операторів, тільки близько 5% українців купують продукти харчування онлайн.

Джерело: згруповано авторами [1–14]

Таблиця 2

Найпопулярніші сервіси доставки їжі та готових страв у м. Києві

	Eda.ua – всеукраїнський сервіс доставки їжі	Glovo – міжнародна служба доставки	ЕКИПАЖ СЕРВИС	Uber Eats	ROYAL SERVICE
Час доставки їжі до клієнта, хв.	40	35	до 60	35	До 90
Час роботи сервісу	цілодобово	з 10.00 до 23.00	цілодобово	з 10.00 до 22.00	цілодобово
Бонусна програма	За кожне підтвержене замовлення та залишений відгук про ресторан нараховуються бонуси, які потім можна обмінювати на товари.	Кожному новому користувачеві – п'ять безкоштовних замовлень. Надають промокод на 100 грн для постійних користувачів. Залучення нового користувача – 100 грн.	За реєстрацію нараховується 30 бонусів, інші бонуси можна отримати за замовлення та залучення нових користувачів.	Бонусна програма у сервісу поки відсутня, але є можливість подарувати друзям 50 гривень за індивідуальним промокодом і отримати стільки ж, якщо ним скористаються	Бонусна програма у сервісу відсутня
Вартість доставки	Залежно від району проживання замовника доставка може бути від 0 грн до 100 грн	Залежно від району проживання замовника доставка може бути від 30 грн	Залежно від району проживання замовника доставка може бути від 0 грн до 85 грн	Доставка їжі безкоштовна з промокодом HELLOKYIV. Без промокода доставка буде коштувати 30 грн незалежно від розміру замовлення	Вартість доставки розраховується після підтвердження замовлення
Географія діяльності	Працює в 28 містах України	В обласних центрах України	Працює в 27 містах України	Працює в Києві, Львові та Одесі	Працює тільки в Києві

Джерело: згруповано авторами [9; 13; 14]

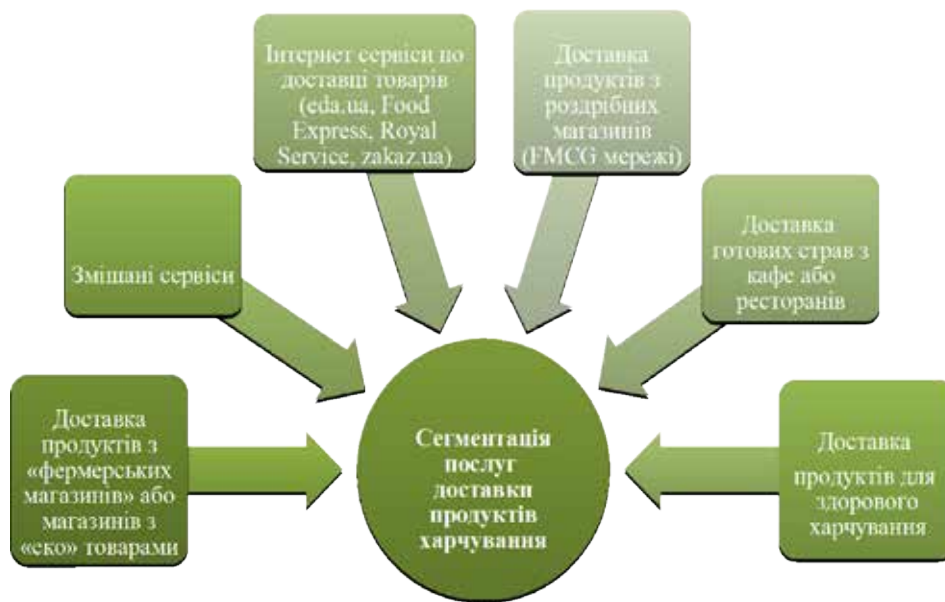

Рис. 1. Сегментація послуг доставки продовольчих товарів та готових страв

Джерело: згруповано авторами [12]

– 22% респондентів вважають, що основним фактором, який впливає на рішення скористатися послугою онлайн-купівлі продуктів харчування з доставкою додому, є зручність цієї послуги;

– 15% – вважають, що під час онлайн купівлі продуктів харчування ціни на такі товари будуть нижчі, ніж у супермаркетах та на громадських ринках;

– 19% – вважають, що товари, замовлені в онлайн-продавців продуктів харчування, не відповідають належній якості та з низьким терміном придатності;

– 25% – не користуються послугою онлайн-купівлі продуктів харчування.

Результати опитування можна умовно поділити на позитивні відгуки щодо онлайн-купівлі продуктів харчування та негативні у співвідношенні 56% до 44% відповідно.

В Україні виділяють багато різноманітних сегментів доставки продуктів харчування, більшість заявлених суб'єктами підприємницької діяльності форматів – популярні, такі як доставка готових страв із ресторанів та кафе, інші менш популярні серед споживачів, наприклад, інтернет-сервіси з доставки продуктів харчу-

вання, які потребують додаткової маркетингової стратегії в їх просуванні (рис. 1).

Онлайн-замовлення продовольчих товарів із супермаркетів є найбільш перспективним напрямом розвитку сучасних роздрібних ритейлів. Багато представників FMCG (Fozzy, «Мегамаркет», «Таврія В» та ін.) самостійно розвивають доставку продуктів харчування. Нині не менш популярним сервісом із доставки продуктів харчування є Zakaz.ua, який здійснює підбір продуктів із великих супермаркетів, таких як Fozzy, NOVUS, METRO, «Ашан», «Мегамаркет» [12; 13; 14]. Крім того, Zakaz.ua є найбільшим сервісом доставки готових страв із ресторанних мереж в Україні. Найбільш розвиненими сервісами доставки продуктів харчування є сервіси, які здійснюють свою діяльність у великих містах, таких як: Київ, Дніпро, Харків, Львів, Одеса (табл. 2 та табл. 3).

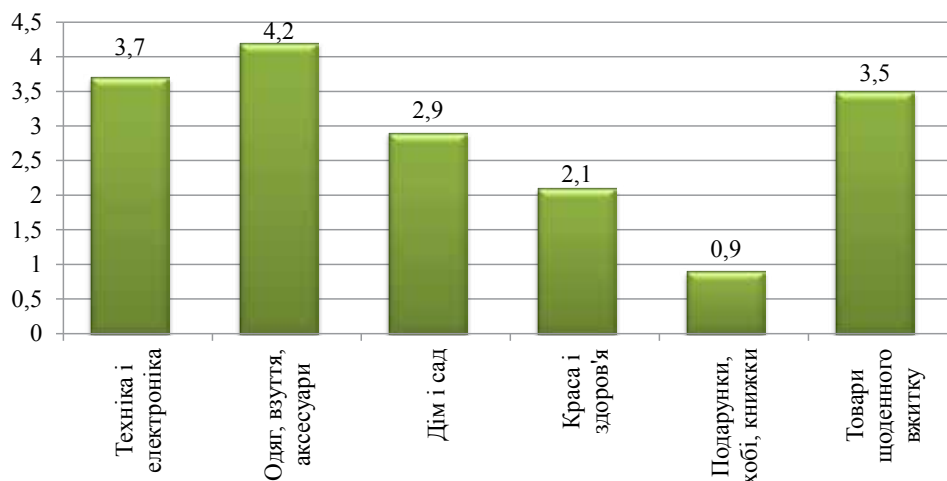
Згідно з табл. 3 встановлено, що 1 із 5 запропонованих сервісів має максимальну кількість позитивних оцінок. Eda.ua створений для першочергового задоволення потреб клієнтів. Всім іншим сервісам потрібно спрямувати свою діяльність на покращення вартості доставки товарів, на розширення географії та зменшення часу доставки.

Таблиця 3

Аналіз якостей найпопулярніших сервісів доставки їжі та готових страв

	Eda.ua	Glovo	ЭКИПАЖ СЕРВИС	Uber Eats	ROYAL SERVICE
Час доставки їжі до клієнта, хв.	+	+	-	+	-
Час роботи сервісу	+	-	+	-	+
Бонусна програма	+	+	+	-	-
Вартість доставки	+	+	+	+	-
Географія діяльності	+	+	+	-	-
Ранжирований ряд	1	3	2	4	4

Джерело: проаналізовано авторами

Рис. 2. Найпопулярніші категорії товарів за кількістю замовлень у мережі Інтернет у 2019 р., млн. шт
Джерело: сформовано авторами [7]

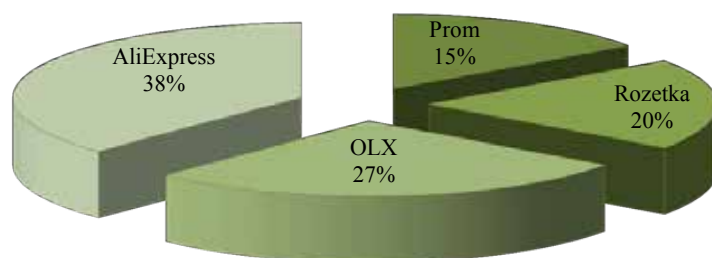
Згідно з даними Державної служби статистики України роздрібний товарооборот продуктів харчування, придбаних у магазинах, супермаркетах та на ринках, у 2018 р. становив 217,1 млрд грн., або 95,5% від усього товарообороту, і лише 4,5% було придбано онлайн, в тому числі 96,2% – онлайн-доставка продуктів харчування із супермаркетів та 3,8% – онлайн-доставка продуктових наборів, напівфабрикатів [8].

Онлайн-покупки продовольчих товарів залежності від регіонів займають близько 3–4% від усього товарообігу в роздрібній торгівлі, а отже, на 5% покупців, які купують онлайн із доставкою, припадає близько 4–5% загального товарообігу.

У 2018 р. тільки 5% українців купували продукти харчування у мережі Інтернет, тоді як техніку й електроніку в інтернеті купують 56% українців, а одяг – 49% (рис. 2).

Товарооборот на маркетплейсах EVO – Prom.ua, Bigl.ua, Shafa.ua, Crafta.ua – за період з січня по листопад 2019 р. становив 76 млрд грн, що на 17% більше, ніж за минулий аналогічний період. Кількість замовлень на таких онлайн-платформах порівняно з 2018 р. зросла на 21%. Середня сума в чеку становила 866 грн і порівняно з 2018 р. знизилась на 7–10% [7].

У структурі популярних інтернет-платформ із продажу товарів в Україні переважає

Рис. 3. Частка найпопулярніших інтернет-платформ із продажу товарів в Україні

Джерело: сформовано авторами [7]

AliExpress: за 2019 р. його обсяг збільшився на 17% порівняно з 2018 р., його частка становить 38% (рис. 3).

Згідно з даними Державної служби статистики України, домогосподарства з дітьми до 18 років витрачали в 2018 р. на продукти харчування 50,2% від доходу, а домогосподарства без дітей – 49,0%. У загальній структурі витрат за 2018 р. частка витрат на продукти харчування зросла з 49,3% до 50,0% [8].

Близько 61% online-замовлень продуктів харчування припадає на сервіс доставки продуктів zakaz.ua, який об'єднує доставку з 5 великих FMCG мереж в Україні. Керівництво цього майданчика зазначає, що близько 15% всіх замовлень припадає на сегмент B2B (бізнес для бізнесу) – HoReCa та офіси. У грошовому вираженні їхня частка становить 45%, а середній чек – у кілька разів вищий, ніж у звичайних покупців.

Висновки. Важливим і найбільш імовірним фактором впливу на ринок доставки продуктів харчування є конкуренція з боку наявних операторів із доставки готової їжі (кафе, ресторани, роздрібні продуктові мережі). Сегмент доставки продуктів харчування в Україні знаходиться на стадії становлення та особливо високої ризикованості. Хоча, за прогнозами аналітиків, український ринок доставки готових страв та продуктів харчування за найближчі роки збільшиться в 23 рази [11].

Перспективним сегментом ринку доставки продовольчих товарів є доставка продуктів та продуктових наборів із супермаркетів, яка в подальшому буде активно розвиватися. Одним із важливих чинників, який стримує зростання цього ринку, є недовіра клієнтів до якості продуктів. Цей сегмент варто розглядати з позиції можливого додаткового каналу збуту напівфабрикатів або інших наборів харчування з високим ступенем готовності та довгим терміном придатності.

За різними оцінками, у великих містах України регулярно відвідують заклади громадського харчування або замовляють доставку близько 10–15% населення. В Європейському Союзі цей показник становить до 50–60% [10]. Зростання реальних доходів населення створює передумови для збільшення сегменту доставки продуктів харчування новими суб'єктами торговельної діяльності.

Головна мета та стратегія онлайн-сервісів доставки їжі не акцентується на прагненні продати готову їжу та продукти харчування якомога дешевше (за оцінками Meituan, собівартість доставки їжі в Китаї становить \$1, яка з кожним роком знижується на 7%) [11]. Такі сервіси доставки прагнуть переконати споживачів відмовитися від приготування їжі вдома.

Інвестиційний банк UBS порівнює споживачів, які замовляють готовий щоденний раціон за допомогою Інтернету та мобільних додатків, із людьми, які раніше самі собі шили одяг, а тепер почали купувати готовий одяг [10]. У минулому столітті багато сімей у розвинених країнах шили одяг, але потім «сформувалися ланцюжки поставок та масове виробництво». Приготування їжі вдома чекає те ж саме.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Штундер І.О., Назаренко В.М. Особливості формування лояльності на ринку громадського харчування в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 3(25). С. 172–175.
2. Чайковська В.П. Електронна комерція в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку. *Інтелект XXI*. 2016. № 3. С. 38–48.
3. Малков Д.І. "Catering" як необхідна складова сучасних закладів громадського харчування. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2017. Т. 18. С. 73–76.
4. Алопий В.В., Шалева А.І. Ритейл України в системі електронного бізнесу: соціально-економічні аспекти. *Проблеми і перспективи електронного бізнесу: збірник наукових статей міжнародної науково-практичної конференції / редкол.: С.Н. Лебедева [и др.]; под. науч. ред. д-ра техн. наук, професора А.Н. Семенюти. Гомель: учреждение образования «Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации», 2017. 124 с.*
5. Дима О.О. Сучасні тенденції та переваги розвитку Інтернет-торгівлі в Україні. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 1, 2(2). С. 63–66.
6. Шалева О.І., Кондратенко А.М. Стан, проблеми та перспективи розвитку інтернет-торгівлі продуктами харчування в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 796–804.
7. Мобайл перемагає: за 1 півріччя українці купили через смартфон на 76% більше. *Evo business*. 2019. URL: <https://evo.business/mobile-peremagae-za-pivrichja-ukraincy-kupili-cherez-smartfony-na-76-bolshe/> (дата звернення: 05.02.2020).
8. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 05.02.2020).
9. Пообедать, не выходя из офиса. 6 сервисов и 12 ресторанов которые доставляют еду в Киеве. *MC.today*: веб-сайт. 2019. URL: <https://mc.today/poobedat-ne-vyhodya-iz-ofisa-top-5-kievskih-servisov-dostavki-edy/> (дата звернення: 05.02.2020).
10. Почему онлайн-сервисы доставки еды – более революционная идея, чем Uber. *Ведомости*: веб-сайт. 2019. URL: <https://www.vedomosti.ru/management/articles/2018/09/26/782122-zakaza-edi> (дата звернення: 05.02.2020).
11. Доставка еды в Украине. Некоторые курьеры получают 55 000 грн в месяц. *Liga.Tech*: веб-сайт. 2019. URL: <https://tech.liga.net/technology/article/dostavka-edy-v-ukraine-nekotorye-kuryery-zarabatyvayut-55-000-grn-v-mesyats> (дата звернення: 05.02.2020).
12. Обзор рынка доставки продуктов питания Украины. *InVenture*. URL: <https://investure.com.ua/analytics/investments/obzor-rynka-dostavki-produktov-ukrainy> (дата звернення: 05.02.2020).
13. Карнаушенко А.С. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку роздрібного товарообороту в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6847> (дата звернення: 05.02.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.51
14. Petrenko V., Karnaushenko A. Joint enterprises in foreign trade activity of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Т. 3. № 5. с. 203–207.

REFERENCES:

15. Shtunder I.O., Nazarenko V.M. (2017) Osoblyvosti formuvannya loyality na rynku hromads'koho kharchuvannya v Ukrayini [Features of forming loyalty in the catering market in Ukraine]. *International scientific journal Internauka*. no. 3(25). pp.172–175.
16. Tchaikovsky V.P. (2016) Elektronna komertsiya v Ukrayini: suchasnyy stan ta tendentsiyi rozvytku [E-Commerce in Ukraine: Current State and Trends]. *Intelligence XXI*, № 3, pp. 38–48.
17. Malkov D.I. (2017) "Catering" yak neobkhidna skladova suchasnykh zakladiv hromads'koho kharchuvannya [Catering as a necessary component of modern catering establishments]. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, vol.18, pp. 73–76.
18. Apopyy V.V., Shaleva A.Y. Ryteyl Ukrayny v systeme elektronnoho byznesa: sotsyal'no-ekonomicheskye aspekty [Retail of Ukraine in the system of electronic business: socio-economic aspects]. *Problemy y perspektivy elektronnoho byznesa: sbornyk nauchnykh statey mezhdunarodnoy nauchno-praktycheskoy konferentsyy* [Problems and prospects of e-business: a collection of scientific articles of an international scientific-practical conference]. Gomel: educational establishment "Belarusian Trade and Economic University of Consumer Cooperation", pp. 124.
19. Dyma O.O. (2015) Suchasni tendentsiyi ta perevahy rozvytku Internet-torhivli v Ukrayini [Current trends and advantages of the development of Internet commerce in Ukraine]. *Economic Journal-XXI*, no. 1, 2(2), pp. 63–66.
20. Shaleva O.I., Kondratenko A.M. (2017) Stan, problemy ta perspektivy rozvytku internet-torhivli produktamy kharchuvannya v Ukrayini [Development of Internet Food Trade in Ukraine]. *Economy and society*, no.13, pp. 796–804.
21. Mobayl peremahaye: za 1 pivrichchya ukraiyntsi kupyly cherez smartfon na 76% bil'she [Mobile wins: In the first half of the year, Ukrainians bought 76% more via smartphone]. *Evo business*. URL: <https://evo.business/mobile-peremagae-za-pivrichja-ukraincy-bought-cherez-smartfony-na-76-bolshe/> (accessed 05 Feb 2020).
22. Statistical information. *State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 05 Feb 2020).

23. Poobedat', ne vykhodya yz ofysa. 6 servysov y 12 restoranov kotorye dostavlyayut edu v Kyeve [To have lunch without leaving the office. 6 services and 12 restaurants that deliver food in Kiev]. *MC.today*. URL: <https://mc.today/poobedat-ne-vyhodya-iz-ofisa-top-5-kievskih-servisov-dostavki-edy/> (accessed 05 Feb 2020)
24. Pochemu onlayn-servyisy dostavky edy – bolee revolyutsyonnaya ydeya, chem Uber [Why online food delivery services are a more revolutionary idea than Uber]. *Sheets*. URL: <https://www.vedomosti.ru/management/articles/2018/09/26/782122-zakaza-edi> (accessed 05 Feb 2020).
25. Dostavka edy v Ukrainy. Nekotorye kur'ery poluchayut 55 000 hrn v mesyats [Delivery of food in Ukraine. Some couriers receive 55,000 UAH per month]. *League.Tech*. URL: <https://tech.liga.net/technology/article/delivery-edy-v-ukraine-nekotorye-kurery-zarabatyvayut-55-000-grn-v-mesyats> (accessed 05 Feb 2020).
26. Obzor rynka dostavki produktov pitaniya Ukrainy [Overview of the market of food delivery of Ukraine]. *InVenture*. URL: <https://inventure.com/analytics/investments/obsys-delivery-products-ukrainy> (accessed 05 Feb 2020).
27. Karнаushenko, A.S. (2019). Analiz suchasnoho stanu ta perspektyvy rozvytku rozdribnoho tovarooborotu v Ukraini [Analysis of the current state and prospects of retail trade turnover in Ukraine.]. *Effective economy*. № 1. [Online]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6847> (accessed 05 Feb 2020).
28. Petrenko, V. & Karнаushenko, A. (2017). Joint enterprises in foreign trade activity of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 3, no. 5, pp. 203–207.

УДК 338.43

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-25>**Савченко Т.В.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління бізнесом
Одеської національної академії харчових технологій***Savchenko Tetyana***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of business management,
Odessa National Academy of Food Technologies*

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ЗЕРНОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

IMPROVEMENT OF THE METHOD FOR ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF PRODUCTS OF GRAIN PROCESSING ENTERPRISES

АННОТАЦІЯ

У статті запропоновано методику комплексного оцінювання конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств. Складено алгоритм оцінки конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств. В основі пропонованого методу лежить оцінка двох групових показників – «якість продукції» та «ціна продукції». У межах кожного з критеріїв визначаються одиничні показники кожного з аспектів конкурентоспроможності продукції та групуються на підставі аналізу їхніх внутрішньогрупових та міжгрупових взаємозв'язків. Сформовано систему показників для групового показника «якість продукції», адаптовану під специфіку продукції зернопереробних підприємств. Основними показниками, що характеризують якість продукції (борошна), є вологість, білизна, крупність, клейковина, індекс деформації клейковини, число падіння. Методом експертного оцінювання встановлено вагомість показників у межах інтегрального та групового показників. Запропоновано принцип встановлення рівня конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств на основі отриманої узагальнюючої бальної оцінки.

Ключові слова: конкурентоспроможність продукції, методика оцінювання, система показників, експертна оцінка, зернопереробні підприємства.

АННОТАЦИЯ

В статье предложена методика комплексной оценки конкурентоспособности продукции зерноперерабатывающих предприятий. Составлен алгоритм оценки конкурентоспособности продукции зерноперерабатывающих предприятий. В основе предлагаемого метода лежит оценка двух групповых показателей – «качество продукции» и «цена продукции». В пределах каждого из критериев определяются единичные показатели каждого из аспектов конкурентоспособности продукции и группируются на основании анализа их внутригрупповых и межгрупповых взаимосвязей. Сформирована система показателей для группового показателя «качество продукции», адаптированная под специфику продукции зерноперерабатывающих предприятий. Основными показателями, характеризующими качество продукции (муки), являются влажность, белизна, крупность, клейковина, индекс деформации клейковины, число падения. Методом экспертной оценки установлена весомость показателей в пределах интегрального и группового показателей. Предложен принцип установления уровня конкурентоспособности продукции зерноперерабатывающих предприятий на основе полученной обобщающей бальной оценки.

Ключевые слова: конкурентоспособность продукции, методика оценки, система показателей, экспертная оценка, зерноперерабатывающие предприятия.

ANNOTATION

In the conditions of integration into the world economy and as a result of increasing competition, businesses need a methodical approach to assessing competitiveness in market conditions. One of the scientific tools to solve complex problems in the management process is expert judgment. Experts play a significant role in solving complex, unformalized management problems when it is impossible to apply a statistical approach. Market conditions for the economic development of grain processing enterprises determine the need to study the competitiveness of products as a system of parameters for assessing the provision of competitive advantages and their effective use in the strategic area of management. The development, use of a reasonable system of economic and technical parameters that correspond to the content, object and purpose of assessing the competitiveness of products of grain processing enterprises is a complex and systematic task of diagnosing the provision of competitive advantages of the economic entity taking into account the combined influence of external and internal factors of the market environment. In general, the basic algorithm for evaluating the competitiveness of products of grain processing companies is justified by us as a structural and logical scheme of the system of providing and calculating the integral indicator of the level of competitiveness of products. The method of complex estimation of competitiveness of products of grain processing enterprises is offered. The proposed method is based on the evaluation of two group indicators – «Product Quality» and «Product Price». Within each of the criteria, individual indicators of each of the aspects of product competitiveness are determined and grouped on the basis of the analysis of their intragroup and intergroup relationships. The system of indicators for the group indicator «Product quality» is adapted to the specifics of production of grain processing enterprises. The main indicators characterizing the quality of products (flour) are humidity, grain size, whiteness, size, gluten, gluten deformation index, number of falling. The weight of indicators within the integral and group indicators is established by the method of expert estimation. The principle of establishing the level of competitiveness of products of grain processing enterprises on the basis of the received general point evaluation is offered.

Key words: competitiveness of products, method for assessing, indicator system, expert evaluation, grain processing enterprises.

Постановка проблеми. Останнім часом в умовах глобалізації економіки спостерігається посилення конкуренції, притаманне для всіх країн і галузей економіки. Бурхливий сплеск ринкової активності, характерний для вітчизняного ринку, супроводжується процесами ви-

никнення та розвитку великої кількості нових підприємств та торгових марок, що сприяє подальшому загостренню конкуренції. Однією з головних причин низької конкурентоспроможності продукції українських підприємств є недостатня здатність боротися за розширення своєї частки на внутрішньому та зовнішньому ринках, просувати свої товари та завойовувати споживача, поставивши інтереси останнього у центр своєї виробничої та комерційної діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність у вдосконаленні управління конкурентоспроможністю продукції підприємства шляхом використання більш сучасного методологічного апарату з урахуванням галузевих особливостей функціонування підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних та практичних аспектів конкуренції та конкурентоспроможності продукції підприємств займаються Я. Базилюк, В. Блонська, З. Варналій, В. Геєць, Я. Жаліло, А. Загородній, С. Клименко, Ф. Котлер, М. Портер, М. Саєнко, Р. Фатхудинов, М. Юдін та інші вітчизняні та зарубіжні вчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на наявність потужної теоретичної бази, сьогодні є значне коло теоретичних та практичних завдань, що вимагають подальшого наукового пошуку. Тому завдання дослідження методів оцінки конкурентоспроможності продукції, а також узагальнення досвіду управління нею та вдосконалення методик оцінювання є завжди актуальними та стоять перед кожним підприємством у сучасних ринкових умовах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розроблення методики комплексного оцінювання конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успіх реалізації продукції на ринку залежить насамперед від рівня конкурентоспроможності продукції, що пропонується на цьому ринку. Оцінка конкурентоспроможності продукції – визначення її рівня – надає відносну характеристику здатності продукції задовольняти вимоги конкретного ринку в цей період порівняно з продукцією конкурентів [1, с. 240].

Оцінка конкурентоспроможності продукції необхідна для обґрунтування прийнятих рішень під час оцінки конкурентних позицій продукції і підприємства на конкретному ринку та перспектив її подальшої реалізації.

Показники конкурентоспроможності продукції є сукупністю критеріїв, що дають змогу оцінити її рівень у кількісному вимірі. Наскільки якісно побудована ця система показників із врахуванням конкурентної ситуації на ринку та потреб споживачів, настільки якісним буде виявлення ступеня відповідності товару очікуванням споживача.

Найбільш відомі нині моделі та методи оцінки конкурентоспроможності продукції можна розділити на дві групи: аналітичні і графічні методи.

Але будь-яка методика потребує адаптації під специфіку діяльності підприємств певної галузі. Тому основним завданням з удосконалення методики оцінювання конкурентоспроможності зернопереробних підприємств є формування системи показників, що відповідають галузевим потребам.

Оскільки процес управління загалом являє собою вплив суб'єкта на об'єкт за допомогою реалізації відповідних управлінських функцій, можна стверджувати, що процес управління якістю на підприємстві здійснюється за допомогою використання відповідних методів і тих функцій, послідовна реалізація яких забезпечує досягнення цілей у сфері якості.

Підприємство, яке бажає вдосконалити всі процеси своєї діяльності, має здійснювати їх відповідно до етапів робіт, наведених у циклі Е. Демінга. Нині він вважається сучасним циклом менеджменту якості. У цьому циклі передбачається виконання таких чотирьох етапів робіт, як:

- планування;
- виконання робіт;
- контроль результатів;
- коригувальні дії [2, с. 48–50].

Тому порядок визначення рівня конкурентоспроможності та загалом оцінки конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств включає такі етапи, як (рис 1).

1. Постановка цілей з оцінки конкурентоспроможності зернопереробних підприємств.

Цілями з оцінки конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств є:

- вибір методики оцінювання конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств;
- адаптація вибраної методики оцінювання під специфіку зернопереробних підприємств;
- оцінка конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств;
- з'ясування шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств.

Для проведення оцінювання показника «конкурентоспроможність продукції» необхідно розрахувати значення двох показників, а потім перевести у бальну оцінку – «якість продукції» ($Я_{np}$) та «ціна продукції» ($Ц_{np}$).

Основними показниками, що характеризують якість продукції (борошна), є:

- вологість ($Вл$);
- зерність ($Зр$);
- білизна ($Бл$);
- крупність ($Кр$);
- клейковина ($Кл$);
- індекс деформації клейковини ($ІДК$);
- число падіння ($Чп$).

Наступним кроком у формуванні комплексної методики оцінювання якості продукції є встановлення значущості одиничних показників у межах групового показника. Для цього скористаємося методикою експертної оцінки та формулами 1, 2, 3. Для аналізу погодженості експертів використовується коефіцієнт варіації

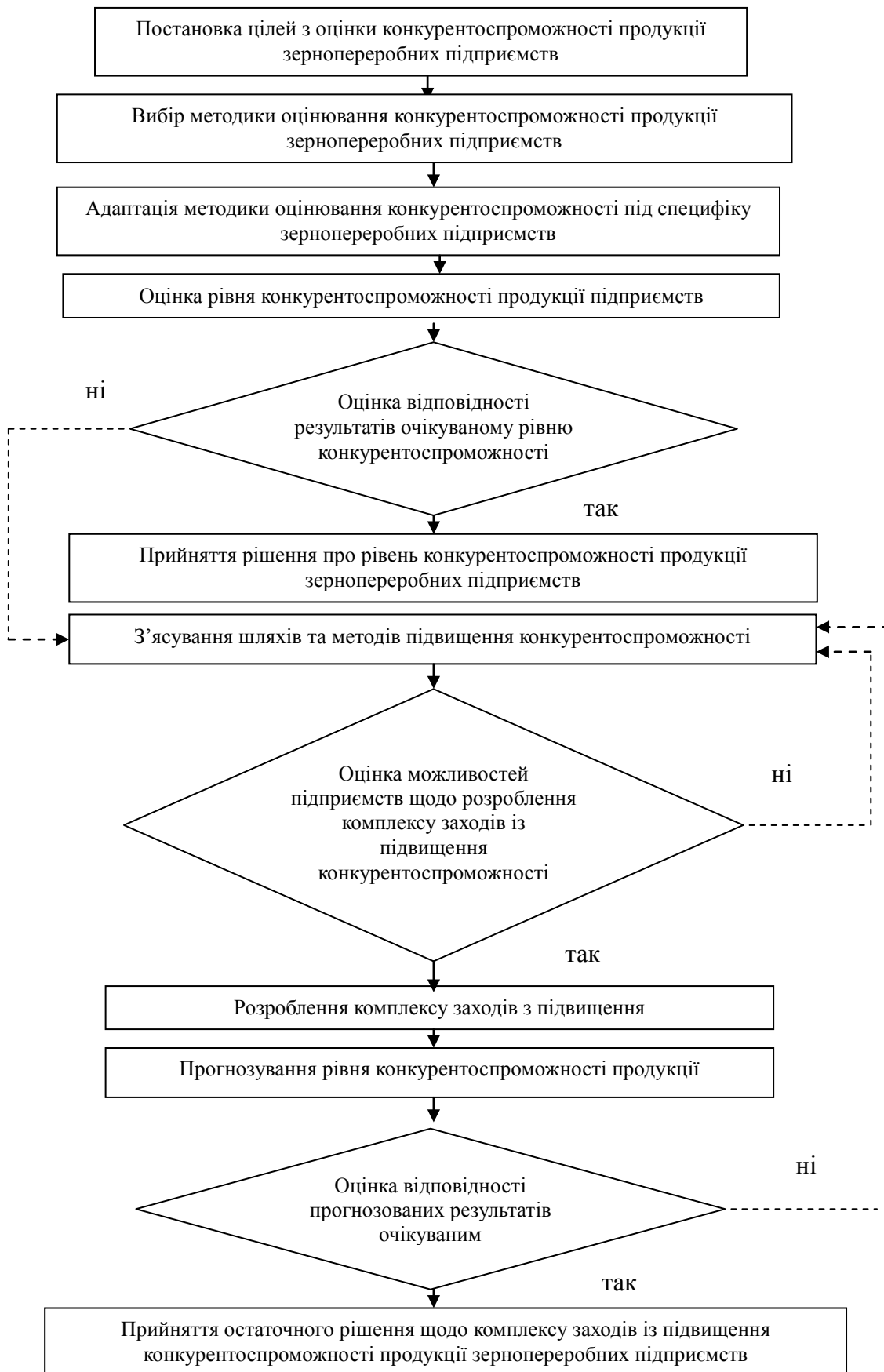

Рис. 1. Алгоритм управління конкурентоспроможністю продукції зернопереробних підприємств

Джерело: розроблено автором

варіантів відповідей (v). Він розраховується за такою формулою:

$$v = \sigma / q_j, \quad (1)$$

де σ – середньоквадричне відхилення;
 q_j – середнє значення оцінок.

$$\sigma = \sqrt{D(q_{ij})}, \quad (2)$$

В свою чергу $D(q_{ij})$ знаходимо за формулою:

$$D(q_{ij}) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (q_{ij} - \bar{q}_{ij})^2, \quad (3)$$

де n – кількість експертів.

Ступінь погодженості експертів визначається такими характеристиками коефіцієнта варіації [3, с. 527]:

$v \leq 0,10$ – погодженість висока;

$v = 0,11 - 0,15$ – погодженість вище середньої;

$v = 0,16 - 0,25$ – погодженість середня;

$v = 0,26 - 0,35$ – погодженість нижче середньої;

$v > 0,35$ – погодженість нижча від допустимої норми.

Визначимо вагомість одиничних показників для групового показника «Якість продукції» у табл. 1.

Таблиця 1

**Розрахунок коефіцієнтів вагомості
 одиничних показників групового показника
 «якість продукції»**

Показники Експерти	Вл	Кл	Бл	Кр	ІДК	Зр	Чп
1	10	10	9	7	10	7	9
2	9	9	9	8	10	7	9
3	10	10	8	8	10	7	8
4	9	9	8	7	9	8	8
5	10	9	9	7	10	8	9
6	8	9	8	8	10	7	8
7	10	9	8	7	10	7	9
8	9	10	8	8	9	8	9
9	9	10	9	8	10	8	9
10	9	10	8	8	10	7	8
q_{ij}	9,3	9,5	8,4	7,6	9,8	7,4	8,6
q_{jn}	0,15	0,16	0,14	0,13	0,16	0,12	0,14
σ	0,64	0,5	0,49	0,49	0,4	0,49	0,49
v	0,07	0,05	0,06	0,06	0,04	0,07	0,06

Джерело: розраховано автором

Наведені відповіді експертів у табл. 1 щодо визначення вагових коефіцієнтів і коефіцієнта варіації свідчать про те, що коефіцієнт варіації змінюється в межах норми (отримані коефіцієнти варіації становлять не нижче 0,07). Як показують розрахунки, найбільший вплив на показник «якість продукції» чинять показники клейковини борошна та ІДК.

На підставі експертних оцінок побудуємо залежність групового показника «якість продукції»:

$$Y_{np} = 0,15Vl + 0,16Kl + 0,14Bl + 0,13Kl + 0,16IDK + 0,12Zr + 0,14Чп \quad (4)$$

Отримані результати за одиничними показниками групового показника «Якість продукції» порівнюються в межах двох конкуруючих підприємств за 15-бальною шкалою. При цьому

у 5 балів оцінюється показник, що має значення гірше, ніж у конкурента; у 10 балів – показники майже однакові; у 15 – краще, ніж у конкурента.

Показник «ціна продукції» теж оцінюється за 15-бальною шкалою, але дещо за іншим принципом: 5 балів – ціна вища, ніж у конкурента; у 10 балів – ціни майже однакові; у 15 – ціна нижча, ніж у конкурента.

Для остаточного формування залежності узагальнюючого показника «конкурентоспроможність продукції» встановимо значущість показників «якість продукції» та «ціна продукції» у межах узагальнюючого показника. Для цього знову скористаємося методикою експертної оцінки та формулами 1, 2, 3. Визначимо вагомість показників для узагальнюючого показника «Конкурентоспроможність продукції» у табл. 2.

Таблиця 2

**Розрахунок коефіцієнтів вагомості
 показників узагальнюючого показника
 «конкурентоспроможність продукції»**

Показники Експерти	Y_{np}	$Ц_{np}$
1	10	7
2	9	7
3	10	7
4	9	8
5	9	8
6	9	7
7	9	7
8	10	8
9	10	8
10	10	7
q_{ij}	9,5	7,4
q_{jn}	56,2	43,8
σ	0,5	0,49
v	0,05	0,07

Джерело: розраховано автором

Наведені відповіді експертів у табл. 2 щодо визначення вагомості коефіцієнтів і коефіцієнта варіації свідчать про те, що коефіцієнт варіації змінюється в межах норми (отримані коефіцієнти варіації становлять не вище 0,07). Як показують розрахунки, найбільший вплив на конкурентоспроможність продукції чинить показник «якість продукції».

А це значить, що для отримання узагальнюючого показника «конкурентоспроможність продукції» використовується формула:

$$Kl = 0,56 Y_{np} + 0,44 Ц_{np} \quad (5)$$

Таким чином, для оцінювання конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств рекомендується розрахунок комплексного зваженого показника, який у свою чергу складається з групових зважених показників з переводом їх у бальну систему.

Після розрахунку коефіцієнту конкурентоспроможності продукції зернопереробного під-

приємства порівнюємо отриману бальну оцінку з максимально можливою (15 балів) та встановлюємо його рівень конкурентоспроможності:

– від 0 до 5 балів – продукція підприємства неконкурентоспроможна;

– від 6 до 10 балів – рівень конкурентоспроможності продукції середній;

– від 11 до 14 балів – рівень конкурентоспроможності продукції високий;

– 15 балів – продукція підприємства має найвищий рівень конкурентоспроможності.

Рішення про задовільний або незадовільний рівень ефективності управління конкурентоспроможністю продукції зернопереробного підприємства приймається на основі бальної оцінки.

Задовільним рівень ефективності управління конкурентоспроможністю продукції зернопереробного підприємства вважається, якщо бальна оцінка конкурентоспроможності, яку отримала продукція підприємства, становить не менше 6 балів. Але довгострокові перспективи з утримання стійких конкурентних позицій має підприємство, чия бальна оцінка конкурентоспроможності продукції становить не менше 11 балів.

Висновки. 1. Наявні методики оцінювання конкурентоспроможності продукції підприємства досить багатогранні, але системи показників розглянутих методик не відповідають у повному обсязі вимогам, які необхідно враховувати під час оцінювання конкурентоспроможності продукції саме зернопереробних підприємств.

2. Загальна оцінка конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств повинна формуватися як системний показник, що характеризує сукупність факторів, які форму-

ють такі показники, як «ціна продукції» та груповий показник «якість продукції».

3. Методика оцінювання конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств базується на розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності продукції зернопереробних підприємств як суми зважених бальних оцінок, які переведені шляхом порівняння з кількісних показників, що враховують специфіку продукції саме зернопереробних підприємств, що сприятиме підвищенню об'єктивності процесу визначення її рівня.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. С.М. Клименко, Т.В. Омеляненко, Д.О. Барабась, О.С. Дуброва, А.В. Вакулєнко. Управління конкурентоспроможністю підприємства / С.М. Клименко та ін. Київ : КНЕУ, 2006. 527 с.
2. Швець В.Є. «Менеджмент якості» в системі сучасного менеджменту. Стандарти та якість. 2004. № 6. С. 48–50.
3. Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 639 с.

REFERENCES:

1. Klymenko, S.M., Omeljjanenko, T.V., Barabasj, D.O., Vakulenko, A.V. (2006). Upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpryjemstva [Management of enterprise competitiveness]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
2. Shvets, V.Je. (2004). Menedzhment jakosti v systemi suchasnogho menedzhmentu [Quality management in a modern management system]. Standarty ta iakist, no. 6, pp. 48–50.
3. Kupalova, H.I. (2008). Teorija ekonomichnoho analizu: navch. posib. [The theory of economic analysis]. Kyiv: Znannja. (in Ukrainian)

УДК: 334.021.1

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-26>**Савченко Т.Г.***доктор економічних наук,
завідувач кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування
Сумського державного університету***Морозова Д.О.***студентка
Сумського державного університету***Savchenko Taras***Doctor of Economics,
Head of the Accounting and Taxation Department,
Sumy State University***Morozova Daria***Student,
Sumy State University*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

THEORETICAL ASPECTS OF MANAGEMENT OF EFFICIENCY OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається сутність категорії «ефективність». Визначено зовнішні фактори впливу на ефективність олійно-жирової промисловості. Дано оцінку ефективності олійно-жирової галузі в Україні. Досліджено основні аспекти управління ефективністю підприємств олійно-жирової промисловості в сучасних умовах. Розглянуто підходи до вивчення й оцінки ефективності діяльності підприємства. З огляду на специфіку функціонування підприємств олійно-жирового комплексу, розроблено набір факторів та показників, за якими проводиться оцінка ефективності системи управління. Запропонований підхід включає перелік факторів та показників, які найповніше охоплюють істотні характеристики управління виробничою та зовнішньоекономічною діяльністю, відображають у своїй сукупності якість продукції, ефективність використання ресурсів, ступінь досягнення цілей, рівень задоволеності потреб персоналу та споживачів, кінцеві фінансові індикатори та показники екологічності виробничих процесів.

Ключові слова: ефективність, результативність, управління, витрати, олійно-жирова промисловість, системний підхід.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается значение категории «эффективность». Определены внешние факторы влияния на эффективность масложировой промышленности. Дана оценка эффективности масложировой отрасли в Украине. Исследованы основные аспекты управления эффективностью предприятий масложировой промышленности в современных условиях. Рассмотрены подходы к изучению и оценке эффективности деятельности предприятия. Учитывая специфику функционирования предприятий масложирового комплекса, разработан набор факторов и показателей, по которым проводится оценка эффективности системы управления. Предложенный подход включает перечень факторов и показателей, которые наиболее полно охватывают существенные характеристики управления производственной и внешнеэкономической деятельностью, отражают в своей совокупности качество продукции, эффективность использования ресурсов, степень достижения целей, уровень удовлетворенности потребностей персонала и потребителей, конечные финансовые индикаторы и показатели экологичности производственных процессов.

Ключевые слова: эффективность, результативность, управления, расходы, масложировая промышленность, системный подход.

ANNOTATION

The article deals with the essence of the category «efficiency». External factors of influence on oil and fat industry efficiency are determined. The efficiency of oil and fat industry in Ukraine is evaluated. The basic aspects of the efficiency management of the oil and fat industry enterprises in modern conditions are investigated. Approaches to studying and evaluating the efficiency of the enterprise are considered. Taking into account the specifics of the functioning of the enterprises of the oil and fat complex, a set of factors and indicators was developed, which assesses the effectiveness of the management system. Management effectiveness is determined by the degree of its impact on the final indicators and the further development of activities. Therefore, in assessing the effectiveness of management, it is necessary to use the overall indicator of efficiency and indicators that characterize the effectiveness of individual areas of management, reflecting the internal and external relations in the management system. The proposed methodological approach includes a set of indicators of economic, social and environmental assessment of management effectiveness, as well as a structural and logical scheme of its implementation. The proposed approach includes a list of factors and indicators that most fully cover the essential characteristics of production and foreign economic activity management, reflecting in their totality product quality, resource efficiency, degree of achievement of goals, level of satisfaction of staff and consumers' needs, final financial indicators and indicators. The conducted research has shown that efficiency is a multidimensional concept and, as a characteristic of activity, is determined by the ratio of the result of the activity to its needs, goals and costs. For the practical use of this economic category in the planning and accounting of the enterprises of the oil and fat industry, it is necessary to consider it in various aspects, according to the scope, material production level, object of determination and calculation methods. Also, the criteria and indicators of the efficiency of management of production and foreign economic activity of the enterprise are grounded in the work. However, further improvement requires a method of scoring them.

Key words: efficiency, effectiveness, management, costs, oil and fat industry, systematic approach.

Постановка проблеми. Нині однією з найбільш ефективних і динамічних галузей агропромислового комплексу є харчова промисло-

вість, що включає в себе виробників олійних культур та олійно-жирової продукції. Останні тенденції у галузі вказують на різке зростання ролі факторів невизначеності на світових ринках. На практиці це означає, що знижуються темпи зростання глобальної економіки і, як наслідок, темпи зростання глобальної торгівлі. Через нестабільність доходів населення також можливе скорочення споживання продовольчої продукції. Тому розроблення та впровадження рекомендацій з управління ефективністю підприємств олійно-жирової промисловості є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням загальних аспектів проблеми ефективності функціонування підприємств займалися вітчизняні науковці: В.В. Іванієнко [1], Н.В. Каткова [3], А.В. Куценко [5], Ю.П. Сурмін [9], А.Д. Тевяшев та інші. Виникає необхідність у формуванні підходів до управління ефективністю підприємства олійно-жирової промисловості на основі вивчення сучасних методик та кращих прикладів їх практичного застосування.

Постановка завдання. Мета дослідження – вивчення теоретичних аспектів управління ефективністю підприємств олійно-жирової промисловості. Матеріали і методика дослідження базувалися на вивченні наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених щодо тенденцій розвитку АПК. У процесі дослідження використовувався порівняльний аналіз, абстрактно-логічний, структурно-функціональний, монографічний методи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення ефективності підприємства – складна і багатогранна проблема, що потребує нових рішень і зумовлює дискусії та розбіжності в її трактуванні [4, с. 196]. Різне тлумачення змісту управлінської категорії «ефективність» породжує термінологічну і понятійну плутанину серед теоретиків і практиків управління.

Більшість авторів, які досліджують поняття ефективності [1; 2; 6], трактують цю категорію як відношення ефекту (результату) до ресурсів, що були витрачені на його отримання. Тобто критерії ефективності формуються на основі витратного (спожиті ресурси) і ресурсного (застосо-

вані ресурси) підходів. Витратний підхід ґрунтується на оцінці упредметненої праці. Ресурсний підхід покликаний характеризувати ефективність використання ресурсів: трудових, матеріальних, фінансових. Визначення поняття «ефективність» різними авторами наведено у табл. 1.

Розглянувши підходи зазначених вище науковців щодо сутності та змісту поняття «ефективність», можна дійти висновку, що ефективність – це категорія, яка властива не всякій дії, а лише цілеспрямованій, що означає насамперед ступінь досягнення мети. Останнє, у свою чергу, передбачає отримання бажаного запланованого позитивного результату за умови підвищення продуктивності праці та мінімізації витрат [5, с. 10]. Отже, є підстави стверджувати, що дієвість, економічність, результативність і продуктивність є характеристиками ефективності, але кожна з них відображає лише один бік багатоаспектного поняття «ефективність».

В управлінській літературі ефективність підприємства пропонується вивчати за трьома підходами – цільовим, системним і вибіркоким. Як свідчить теорія та практика управління, цільовий підхід базується на логіці цілей і засобів, запропонованих англійським економістом Л. Робіном. Цей підхід визначає ефективність системи як здатність суб'єкта досягати визначених цілей за допомогою раціональних дій її складників. Раціоналізм полягає у виборі такого варіанта використання ресурсів підприємства, який би дав змогу досягти встановлених цілей із найменшими витратами. Однак цілі підприємства не завжди є чітко окресленими, що ускладнює процес визначення та виміру ефективності [5, с. 8].

Також, як правило, цілі підприємства можуть бути виражені у вигляді певних економічних показників, досягнення яких намагаються забезпечити в процесі діяльності різноманітними способами. Їхній вибір залежить від багатьох чинників, серед яких – закони, нормативні акти, укази, які регламентують діяльність, традиції, менталітет тощо. Так залежно від умов та вимог зовнішнього середовища, внутрішніх можливостей організації, а також інтересів її персоналу, відбувається різне за часом, склад-

Таблиця 1

Визначення поняття «ефективність» різними авторами

Автори	Трактування поняття
Іванієнко В.В. [1, с.76],	Економічна ефективність – відносний показник, що порівнює отриманий ефект із витратами чи ресурсами, використаними для досягнення цього ефекту
Іващенко Н.П. [2, с. 361]	Економічна ефективність – віддача у формі доходів різних ресурсів фірми, що знаходяться в її розпорядженні
Лямець В.І., Тевяшев А.Д. [6, с. 218]	Ефективність – це не просто властивість операції (процесу функціонування системи), що відбивається в її здатності давати певний ефект, а дієвість такої здатності, тобто результативність, співвіднесена з ресурсними витратами
Сурмін Ю.П. [9, с. 354]	Ефективність – показник успішності функціонування системи для досягнення встановлених цілей
Федулова Л.І. [11, с. 388]	Економічна ефективність – такий стан справ, за якого неможливо здійснити жодної зміни, яка більш повно задовольняє бажання однієї людини, не перешкоджаючи задоволенню бажань іншої людини

Джерело: сформовано на основі джерел [1; 2; 6; 9; 11]

ністю і витратами досягнення бажаних результатів діяльності підприємства. Врахування цієї залежності є необхідним для встановлення «реальних» цілей, які можна досягнути в наявних умовах функціонування підприємства. Як наслідок – можливість підприємства випереджати ті або інші обставини, а не пристосовуватися до них, що і забезпечує його ефективну діяльність.

Згідно з цільовим підходом, ефективність підприємства визначається його здатністю досягати визначених цілей за допомогою раціональних дій його складників. Однак досить часто інтереси окремих складових підприємства не співпадають із інтересами інших, що негативно впливає на формулювання загальних цілей і відповідно позначається на ефективності діяльності всієї організації. Тому цільовий підхід є доцільним із погляду задоволення інтересів кожного із зацікавлених складників, а не всієї організації. Також мотивація досягнення цілей переважає раціоналізм у виборі засобів для цього, що приводить до надмірного витрачання ресурсів підприємства [5, с. 9]. За системного підходу управління підприємством стає пасивним. Така ситуація спричинена концентрацією уваги підприємства на його виживанні завдяки пристосуванню до зовнішнього середовища. Для кращого протистояння до непередбачених змін зовнішнього середовища ефективна організація має у своєму розпорядженні певний обсяг невикористаних ресурсів, що передбачено вже самою можливістю пристосовуватися до змін. Наявність невикористаних ресурсів суперечить критерію мінімізації витрат. Отже, у цьому підході акцент робиться на внутрішніх характеристиках підприємства, що робить його більш придатним для оцінки діяльності бюджетних організацій.

Відповідно до вибіркового підходу, ефективність підприємства не може бути оцінена на основі заздалегідь установлених критеріїв або лише системних характеристик. Сутність цього підходу полягає у забезпеченні мінімального рівня задоволення усіх складників організації, мотиви діяльності та цілі яких відрізняються. За умови недотримання цього рівня організація є неефективною. Важливою і водночас складною у процесі використання вибіркового підходу є ідентифікація стратегічних складників, а також визначення ступеня їхнього впливу на діяльність підприємства загалом. Небажаною є також і зміна умов господарювання підприємства, що відбувається під впливом зміни значної кількості як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Це порушує рівновагу і приводить до зміщення економічного балансу на користь інших зацікавлених груп.

Розглянуті підходи до вивчення й оцінки ефективності діяльності підприємства мають свої переваги та недоліки. Таким чином, позитивних результатів можна досягти лише за умови комбінування вказаних підходів, що дасть змогу подолати одного компенсувати перевага-

ми іншого. Зокрема, нині значна увага у практиці управління ефективністю приділяється використанню системи збалансованих показників та використанню показників КРІ, особливо для керівників різного рівня. Цей підхід практикують не тільки у приватному бізнесі, але і для управління неприбутковими підприємствами. Він дає змогу забезпечити поєднання результативності, дієвості, ефективності в отриманні результатів та досягненні поставлених цілей, оскільки одним із важливих принципів управління (менеджменту) є своєчасність. В умовах динамічного, мінливого, складно прогнозованого зовнішнього середовища забезпечити отримання результатів, які б дозволяли створювати передумови для сталого розвитку, є стратегічним завданням сучасних менеджерів.

Необхідно відзначити, що нині немає чітких меж між поняттями «ефективність», «ефективність виробництва», «ефективність функціонування підприємства». Часто даючи визначення певного виду ефективності, автори повністю не розкривають логіки формування підходу до її трактування.

Завдання визначення ефективності виникає в різних ситуаціях, і його раціональне вирішення у конкретних умовах передбачає застосування тих або інших підходів чи методик. Можна виділити такі загальні напрями, за якими визначається ефективність [10, с. 370]:

- оцінювання ефективності виробництва з метою забезпечення оптимальної стратегії управління ним (досліджується ефективність використання ресурсів підприємства);
- оцінювання ефективності підприємства з метою визначення його привабливості як потенційного об'єкта інвестування (досліджується фінансова та комплексна ефективність);
- оцінювання ефективності підприємства на макrorівні з боку держави (комплексна оцінка).

Ці напрями доцільно доповнити оцінюванням ефективності:

- бізнес-процесів з метою забезпечення клієнтоорієнтованості (досліджуються всі основні процеси, які необхідні для створення цінності продукту (послуги));
- працівників із метою визначення резервів розвитку підприємства (організації), цей напрям є одним із трудомістких і витратних напрямів;
- системи управління підприємством з метою визначення ключових факторів успіху та можливостей сталого розвитку.

Стосовно олійно-жирової галузі необхідно враховувати її особливості під час побудови й організації функціонування системи управління та оцінки її ефективності. Адже в цій галузі економічні процеси відтворення тісно пов'язані з природними. Діяльність менеджменту зводиться одночасно до прогнозування стану природних умов, що є некерованим чинником, і розроблення та реалізації управлінських рішень щодо адаптації до несприятливих умов виробництва [8, с. 12].

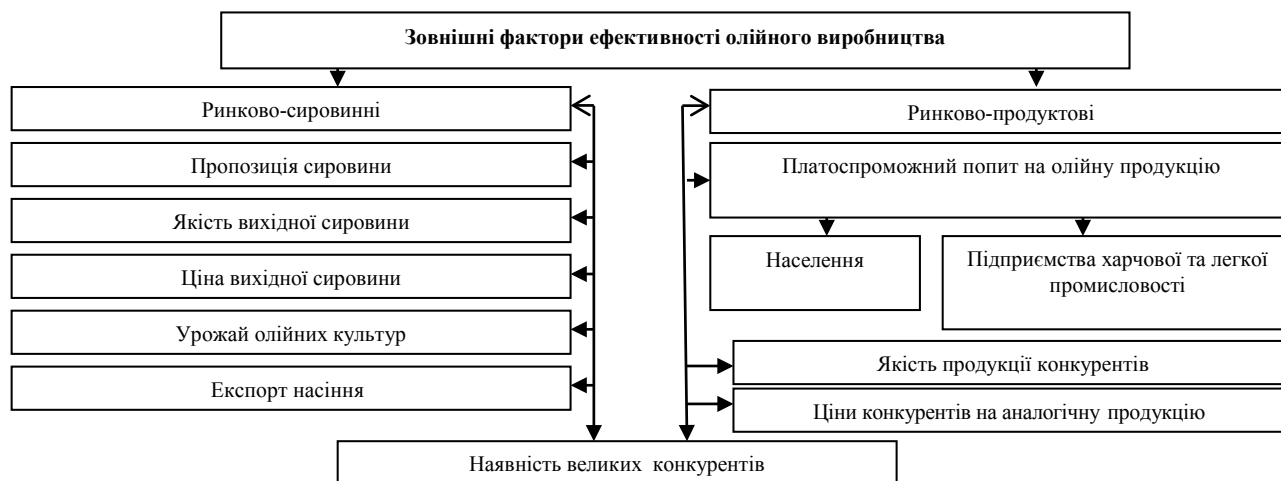

Рис. 1. Класифікація зовнішніх факторів ефективності олійного виробництва

Джерело: сформовано на основі джерела [3, с. 9]

Олійне виробництво є досить матеріаломістким: матеріальні витрати становлять у середньому 75% всіх витрат, тому зниження матеріаломісткості продукції є одним з перспективних напрямів підвищення ефективності олійного виробництва.

Крім матеріального фактора, ефективність олійного виробництва залежить від багатьох чинників, які перебувають у тісному взаємозв'язку, що зумовлює їхній комплексний вплив на кінцевий фінансовий результат. Нами узагальнені ознаки класифікації внутрішніх і зовнішніх факторів ефективності олійного виробництва в ринкових умовах господарювання. Так, основні зовнішні фактори ефективності поділяють на ринково-сировинні і ринково-продуктові (рис. 1).

Сучасне виробництво олійно-жирової промисловості в Україні є надзвичайно потужним. За результатами господарювання підприємствами цієї галузі у 2018–2019 роках було вироблено 6,4 млн т соняшникової олії, на експорт поставлено 6 млн т, загальний світовий обсяг ринку соняшникової олії становив 10 млн т. Таким чином Україна займала 60% цього ринку. З 2009 року Україна є лідером серед країн-експортерів соняшникової олії (табл. 2).

За останні роки збільшилася кількість заводів із переробки олії. У 2018–2019 роках в Україні збільшилося виробництво ріпакової

олії. Загальний урожай олійних культур становив близько 22 млн т. З них соняшнику – 14–14,5 млн т, з урахуванням того, що за цей період було зменшено посівні площі, але збільшилася врожайність як сої, так і ріпаку. Українські підприємства за 2018–2019 маркетингові роки збільшили виробництво нерафінованої соняшникової олії на 16,4%, рафінованої – на 7,7%. Водночас виробники рафінованої соняшникової олії виготовили за 6 місяців сезону 364,8 тис. т продукції, що на 9,1% більше від попереднього року. Таким чином, виробництво рафінованої та нерафінованої олії зростає, і вітчизняні підприємства-виробники прагнуть конкурувати не тільки на національному ринку, але і на світовому (рис. 2).

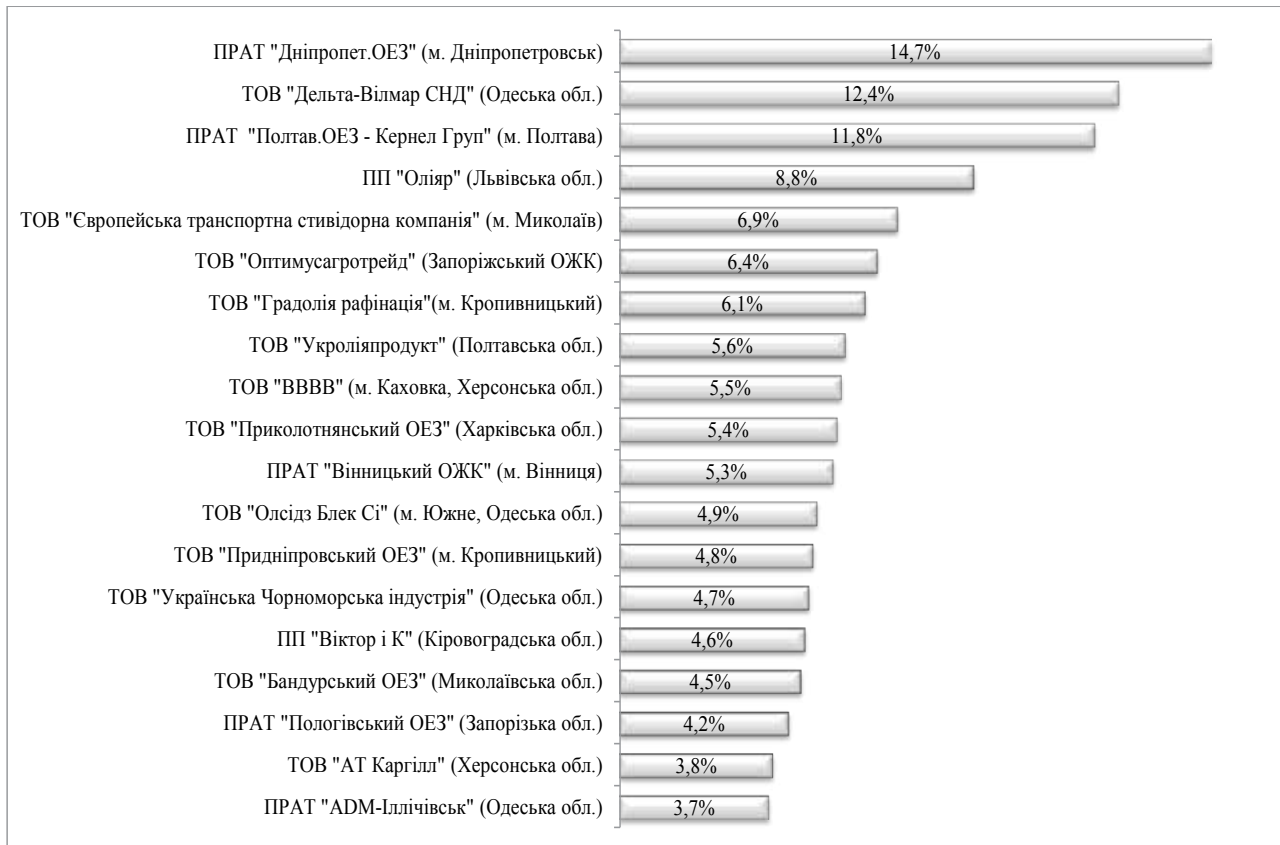
Тому, враховуючи специфіку функціонування підприємств олійно-жирового комплексу, нами було розроблено набір критеріїв та показників, за якими проводиться оцінка ефективності системи управління. Ефективність управління визначається ступенем його впливу на кінцеві показники і подальший розвиток діяльності. Тому, оцінюючи ефективність управління, необхідно використовувати загальний показник ефективності та показники, що характеризують ефективність окремих ділянок управління, відображаючи внутрішньо-зовнішні відносини в управлінській системі. Запропонований методичний підхід включає сукупність

Таблиця 2

Місце України в рейтингу серед основних країн-виробників соняшникової олії, %

Країни	Маркетингові роки				
	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Аргентина	4,4	6,9	6,8	6,0	6,3
Російська Федерація	23,1	19,7	20,3	22,0	23,1
Туреччина	7,5	8,6	8,1	6,0	6,1
Україна	53,8	52,4	54,1	56,0	55,1
Країни ЄС	4,8	5,7	4,1	4,7	3,9
Інші	6,4	6,7	6,6	5,3	5,6

Джерело: сформовано на основі джерела [13]

Рис. 2. Топ найбільших підприємств-виробників олії соняшникової за підсумками вересня-лютого 2018/2019 рр.

Джерело: сформовано на основі джерела [12]

індикаторів економічної, соціальної та екологічної оцінки ефективності управління, а також структурно-логічну схему її здійснення.

Кожен критерій розраховується бальним методом (відповідність фактично кожного окремого показника ефективності запланованому значенню позначається як «1», часткова відповідність – «0,5», а повна невідповідність – «0»), максимальна кількість балів дорівнює кількості показників (табл. 3).

Наведені показники є загальними для всіх підприємств олійно-жирового комплексу. Водночас деякі показники характерні тільки для підприємств-виробників олійного насіння (показник обсягу внесення органічних добрив, показник частки посівів технічних культур у структурі посівних площ). Показники соціальної групи слід визначати за допомогою опитування споживачів та персоналу.

Обґрунтованість цього методичного підходу має бути забезпечена раціональним плануванням, яке має опиратися на досягнення науки і практики. Запропонований підхід включає перелік факторів та показників, які найповніше охоплюють істотні характеристики управління виробничою та зовнішньоекономічною діяльністю, відображають у своїй сукупності якість продукції, ефективність використання ресурсів, ступінь досягнення цілей, рівень задоволеності

потреб персоналу та споживачів, кінцеві фінансові індикатори та показники екологічності виробничих процесів.

Висновки. Проведене дослідження поняття «ефективність» засвідчило, що у науковій літературі немає консенсусного тлумачення цього терміна. У більшості літературних джерел поняття «ефективність» трактується як відношення результату до витрат, що характеризує його лише з економічного погляду.

Таким чином, ефективність є багатоаспектним поняттям і як характеристика діяльності визначається відношенням результату діяльності до її потреб, цілей і витрат. Для практичного використання цієї економічної категорії під час планування та обліку на підприємствах олійно-жирової галузі необхідно розглядати її у різних аспектах, відповідно до сфери застосування, рівня матеріального виробництва, об'єкта визначення та методів розрахунку.

Одним із способів ефективного управління в олійно-жировій промисловості є органічне виробництво та якість продукції, що приведе до зростання попиту на рослинні жири та здорове харчування. Також у роботі обґрунтовано критерії та показники ефективності управління виробничою та зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. Однак подальшого удосконалення потребує методика їх бальної оцінки.

Таблиця 3

**Критерії та показники ефективності управління
виробничою та зовнішньоекономічною діяльністю підприємства**

Фактори оцінки	Показники
Ефективність виробничого процесу	1. показник якості продукції; 2. показник рівня врожайності; 3. показник відношення зібраної площі до посівної; 4. показник використання виробничої продукції; 5. показник рівня собівартості виробництва на 1 ц продукції; 6. показник терміну виробництва продукції;
Ефективність використання ресурсів	1. показник ефективності використання матеріальних ресурсів; 2. показник ефективності використання нематеріальних ресурсів; 3. показник ефективності використання трудових ресурсів;
Ефективність протікання інноваційно-інвестиційних процесів	1. показник оновлення технологій; 2. показник оновлення техніки; 3. показник впровадження нової продукції; 4. показник удосконаленої і нової продукції, що реалізована за межі країни; 5. показник витрат у загальних витратах на реалізацію удосконаленої і нової продукції за межі країни; 6. показник інноваційних витрат у витратах на виробництво;
Ефективність управління маркетинговою діяльністю	1. показник ринкової частки продукції підприємства на ринку; 2. показник рентабельності продажу; 3. показник рівня товарності 4. показник обсягу витрат на освоєння нових ринків;
Активність здійснення зовнішньоекономічних операцій	1. показник кількості експортно-імпортних операцій; 2. індекс вартісного обсягу експортно-імпортних операцій; 3. показник кількості зарубіжних ринків; 4. показник тривалості експортної (імпортної) операції;
Прибутковість	1. показник обсягу прибутку; 2. показник рентабельності виробництва; 3. показник рентабельності власного капіталу;
Задоволеність споживачів	1. показник рівня задоволеності якістю продукції; 2. показник рівня задоволеності асортиментом продукції; 3. показник рівня задоволеності щодо термінів поставки продукції;
Задоволеність персоналу	1. задоволення рівня задоволеності умовами праці; 2. показник рівня заробітної плати; 3. показник рівня задоволеності організаційною культурою на підприємстві; 4. показник коефіцієнта плинності кадрів;
Екологічність виробничих процесів	1. показник частки органічної продукції в загальних обсягах виробництва; 2. показник обсягу внесення органічних добрив; 3. показник впровадження міжнародних стандартів якості та безпечності продукції; 4. показник частки посівів технічних культур у структурі посівних площ.

Джерело: сформовано автором

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Іваниченко В.В. Финансовый анализ: учебное пособие. 2-е изд. Издательский дом «ИНЖЭК», 2003. 176 с.
2. Иващенко Н.П. Экономика фирмы. М. : ИНФРА, 2006. 528 с.
3. Каткова Н.В. Планування економічної ефективності діяльності підприємств олійного виробництва : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.04. Одеса, 2010. 20 с.
4. Куліков П.М. Ефективність підприємства в контексті його економічної безпеки. *Містобудування та територіальне планування*. 2014. Вип. 52. С. 196–200.
5. Куценко А.В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 205 с.
6. Лямець В.І., Тевяшев А.Д. Системний аналіз. 2-е вид., перероб. та допов. ХНУРЕ, 2004. С. 448.
7. Маркіна І.А. Методологічні питання ефективності управління. *Фінанси України*, 2000. № 6. С. 24–32.
8. Мацедонська Н.В. Управління підприємствами на ринку олійно-жирової продукції з використанням інформаційних та Інтернет-технологій : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Вінниця, 2012. 238 с.
9. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ : учебное пособие. Киев : МАУП, 2003. 368 с.
10. Ткачук Г.Ю. Підходи до оцінки ефективності господарської діяльності підприємств // *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2015. Вип. 1. С. 366–378.
11. Федуллова Л.І. Менеджмент організацій : підручник. Київ, 2003. 448 с.
12. Олійно-жирова галузь України. 2017: Інформаційно-аналітичний бюлетень олійно-жирової галузі України та Російської Федерації / УкрНДІОЖ НААН. Харків, 2017. 103 с.
13. Міністерство сільського господарства США (United States Department of Agriculture, USDA): офіційний сайт. URL: <http://www.usda.gov> (дата звернення: 05.12.2018).
14. Костенко О. Результативність діяльності як критерій ефективного управління сільськогосподарським підприємством // *Аграрна економіка*. 2012. № 3–4. С. 162–168.
15. Кравченко О.А., Ільницький В.В., Ульяновський О.І. Забезпечення результативності і ефективності виробничої

діяльності підприємства // Економіка: реалії часу. 2013. № 3(8). С. 29–35.

16. Бутенко Л.М. Стратегічні напрями розвитку підприємств олійно-жирової промисловості. *Стратегія підприємства: зміна парадигми управління та інноваційні рішення для бізнесу* : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 14–15 листопада 2013 р. Київ : КНЕУ, 2013. С. 16–18.

REFERENCES:

1. Yvanyenko V.V. (2003) *Finansovyy analiz: uchebnoe posobie* /Ivanenko V.V. [Financial analysis: a training manual /Ivanenko V.V.]. Publishing House "ENGEС", vol. 2, pp. 176.
2. Ivaschenko N.P. (2006) *Ekonomika firmy* [Company Economics]. INFRA, pp. 528.
3. Katkova N.V. (2010) *Planuvannia ekonomichnoi efektyvnosti diialnosti pidpriemstv oliinoho vyrobnytstva* [Planning of economic efficiency of activity of oil production enterprises] (PhD Thesis). Odessa, pp. 20.
4. Kulikov P.M. (2014) *Efektyvnist pidpriemstva v konteksti yoho ekonomichnoi bezpeky* [Efficiency of the enterprise in the context of its economic security]. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia* [Urban planning and territorial planning], vol. 52, pp. 196–200.
5. Kutsenko A.V. (2008) *Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizm upravlinnia efektyvnosti diialnosti pidpriemstv spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy* [Organizational and economic mechanism for managing the efficiency of consumer cooperatives in Ukraine] (PhD Monograph). Poltava: RVV PUSKU.
6. Liamets V.I., Teviashev A.D. (2004) *Systemnyi analiz* [System analysis]. *KNURE*, vol. 2, pp. 448.
7. I.A. Markina (2000) *Metodolohichni pytannia efektyvnosti upravlinnia* [Methodological issues of management effectiveness]. *Finance of Ukraine*, pp. 24–32.
8. Matsedonska N.V. (2012) *Upravlinnia pidpriemstvamy na rynku oliino-zhyrovoy produktsii z vykorystanniam informatsiinykh ta Internet-tekhnologii* [Management of enterprises in the market of oil and fat products using information and Internet technologies] (PhD Thesis). Vinnitsa, pp. 238.
9. Surmin Yu.P. (2003) *Teoriya sistem i sistemnyy analiz* [Systems theory and systems analysis]. Kiev: IAPM, pp. 368.
10. Tkachuk H.I. (2015). *Pidkhody do otsinky efektyvnosti hospodarskoi diialnosti pidpriemstv* [Approaches to the estimation of efficiency of business activity of enterprises]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu* [Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis], vol. 1, pp. 366–378.
11. Fedulova L.I. (2003) *Menedzhment orhanizatsii: pidruchnyk* [Organizations management: a textbook]. Kiev, pp. 448.
12. *Informatsiino-analitychnyi biuleten oliino-zhyrovoy haluzi Ukrainy ta Rosiiskoi Federatsii* [Information and analytical bulletin of the oil and fat industry of Ukraine and the Russian Federation] (2017) *Oliino-zhyrova haluz Ukrainy* [Oil and fat industry of Ukraine]. Kharkiv: Ukrainian National Academy of Sciences, pp. 103.
13. *Ministerstvo silskoho hospodarstva SShA* [United States Department of Agriculture, USDA]. Available at: <http://www.usda.gov> (accessed 05 December 2018).
14. Kostenko O. (2012) *Rezultatyvnist diialnosti yak kryterii efektyvnoho upravlinnia silskohospodarskym pidpriemstvom* [Performance as a criterion for effective management of an agricultural enterprise]. *Agrarian economy*, vol. 3–4, pp. 162–168.
15. Kravchenko O.A., Ilnytskyi V.V., Ulianovskyi O.I. (2013) *Zabezpechennia rezultatyvnosti i efektyvnosti vyrobnychoi diialnosti pidpriemstva* [Ensuring the efficiency and effectiveness of the enterprise's production activities]. *Economy: the realities of time*, vol. 3(8), pp. 29–35.
16. Butenko L.M. (2013) *Stratehichni napriamky rozvytku pidpriemstv oliino-zhyrovoy promyslovosti* [Strategic directions of development of oil and fat industry enterprises]. *Proceedings of the Stratehiia pidpriemstva: zmina paradyhmy upravlinnia ta innovatsiini rishennia dlia biznesu*. Kiev: KNEU, pp. 16–18.

УДК 336.22

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-27>**Слабик Н.О.**
студентка*Національного університету «Львівська політехніка»***Загородній А.Г.***кандидат економічних наук,**професор кафедри обліку на аналізу**Національного університету «Львівська політехніка»***Slabik Nataliia***student**of Lviv Polytechnic National University***Zahorodniy Anatoliy***Candidate of Sciences (Economics),**Professor of Accounting at Analysis**of Lviv Polytechnic National University*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВИДУ ДОГОВОРІВ ЩОДО НАЙМУ ПРАЦІВНИКІВ З МЕТОЮ ОПТИМІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TYPE OF EMPLOYMENT CONTRACTS WITH THE PURPOSE OF OPTIMIZATION OF TAX LOAD

АНОТАЦІЯ

Податкове навантаження – це наслідок впливу податків на економіку та на окремих платників, пов'язані з економічними обмеженнями щодо сплати податків і відхилення коштів від інших можливих цілей їх використання. Оптимальний рівень податкового тягара передбачає, що платники податків щодо своєї платоспроможності погоджуються сплачувати встановлені державою податкові платежі, отримуючи державні вигоди. У статті розглянуто основні форми оплати праці, а також базу оподаткування та ставки єдиного соціального внеску, податку на доходи фізичних осіб, військового збору. Висвітлено порядок здійснення нарахувань і утримань із заробітної плати працівників. Крім цього, проведено порівняльний аналіз оплати праці за трудовим та цивільно-правовим договорами з метою зниження податкового навантаження на підприємство.

Ключові слова: оплата праці, податкове навантаження, податкове планування, штатні працівники, фізична особа-підприємець.

АННОТАЦИЯ

Налоговая нагрузка – это следствие влияния налогов на экономику и на отдельных плательщиков, связанные с экономическими ограничениями по уплате налогов и отклонению средств от других возможных целей их использования. Оптимальный уровень налогового бремени предусматривает, что налогоплательщики в отношении своей платежеспособности соглашаются платить установленные государством налоговые платежи, получая государственные выгоды. В статье рассмотрены основные формы оплаты труда, а также база налогообложения и ставки единого социального взноса, налога на доходы физических лиц, военного сбора. Освещен порядок осуществления начислений и удержаний из заработной платы работников. Кроме этого, проведен сравнительный анализ оплаты труда по трудовым и гражданско-правовым договорам с целью снижения налоговой нагрузки на предприятие.

Ключевые слова: оплата труда, налоговая нагрузка, налоговое планирование, штатные работники, физическое лицо-предприниматель.

ANNOTATION

Taxation is one of the most important factors in supplementing budgets at all levels. At first, direct taxes are one of the most significant

methods of forming budget revenues in Ukraine. In particular, direct taxes are important instruments of state regulation of payer income, investment, capital accumulation, business activity, aggregate consumption and other important factors for the integrity, stability, and development of society. Taxation is a term that is implied when a taxing authority, usually it is a state government, imposes a tax. This term is relevant to all kinds of involuntary charges, to revenue, to profits and estate taxes. The tax burden is a result that we get from the impact of taxes on the economy and on individual taxpayers that are related to economic constraints on tax payments and the diversion of funds from another possible method of usage. The optimum level of the tax burden, in turn, refers to the fact that taxpayers, in relation to their capacity to pay, agree to pay state tax payments while receiving state benefits. The main difference between tax optimization and tax evasion is that taxpayers use methods, whether or not permitted by law, to reduce the amount of tax payments without breaking the law. The issue of optimizing the payroll tax burden, as one element of tax planning, remains uncovered in the economic literature. Further studies in this subject need to be performed. The following article deals with the basic forms of remuneration, as well as, the tax base and rates of the single social contribution, the personal income tax, and the military levy. The procedure of how to make payments and deductions from the salaries of employees is also illustrated in the article. To sum up, all of the accruals and deductions paid by both employer and employee are transferred to the budget by an enterprise that pays wages and performs the function of a tax agent. Besides that, a comparative analysis of the remuneration of labor and civil contracts is made in order to reduce the tax burden on the enterprise. Moreover, the level of the tax burden on the salary according to the type of relation with the employee was calculated and the optimal level of the tax burden for the enterprise was found.

Key words: wage, tax burden, tax planning, full-time employees, individual entrepreneur.

Постановка проблеми. Податкова система у всіх країнах є важливим регулятором економічного розвитку як країни загалом, так і окремого підприємства. Останнім часом уся увага держави спрямована на детінізацію тру-

дових правовідносин, виявлення неоформлених працівників та притягнення недобросовісних працедавців до відповідальності. Причиною уникнення офіційного працевлаштування працівників є бажання працедавців оптимізувати податковий тягар та спростити процедуру звільнення працівників у разі необхідності. Тому аналіз податкового навантаження на заробітну плату набуває сьогодні особливої актуальності для кожного підприємця. Основою податкового планування є вибір відносин працівника із працедавцем, які можуть будуватися на підставі як трудового, так і цивільно-правового договору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження сутності такого явища, як «податкове навантаження», внесли українські вчені А.В. Базилюк, І. Луніна, П.В. Мельник, А. Соколовська, Т.О. Меліхова, В.Я. Оліховський. Деякі з цих досліджень стосувалися питань податкового навантаження на оплату праці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових праць, до кінця не досліджене питання щодо оптимізації податкового навантаження на фонд оплати праці, тому воно потребує подальшого вивчення та обґрунтування для ефективного управління господарською діяльністю підприємств.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у відображенні порядку здійснення нарахувань та утримань із заробітної плати та дослідженні найвигідніших шляхів оптимізації податкового навантаження на підприємство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до чинного законодавства (Закону України «Про оплату праці» [1]), заробітна плата – це винагорода у грошовому виразі, яку працедавець виплачує працівнику за виконану ним роботу.

Заробітна плата та відрахування на соціальні заходи як елементи собівартості продукції (робіт або послуг) відіграють значну роль у витратах підприємства, зменшення яких дає йому змогу оптимізувати податкові платежі.

На фонд оплати праці нараховують єдиний соціальний внесок (ЄСВ), ставка якого становить 22% [2].

У табл. 1 наведено базу для обчислення ЄСВ найманих працівників.

Із заробітної плати утримують податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) та військовий збір (ВЗ). ПДФО – один з основних бюджетоутворюючих податків, який становить значну частку доходів до державного бюджету та основну частку доходів до місцевих бюджетів. Слід зауважити, що для більшості громадян ставка ПДФО до 2016 р. становила 15% (20%), Проте з 2016 р. і донині ставка ПДФО дорівнює 18%, тобто для більшості громадян ця ставка підвищилася. Базою оподаткування ПДФО є загальний оподатковуваний дохід платника податку.

ВЗ – це тимчасовий прямиий податок, який був запроваджений в Україні з початком російської збройної агресії в 2014 р. Його утримують із доходів фізичних осіб, ставка становить 1,5%. Платниками збору є фізичні особи або податкові агенти, визначені як платники ПДФО.

Об'єктом оподаткування ВЗ є усі види доходів, котрі підлягають оподаткуванню ПДФО. Суму збору перераховують до бюджету за правилами, встановленими для ПДФО. ВЗ, який сплачують згідно з ПКУ, належить до доходів загального фонду Державного бюджету України [3].

Відносини між працівником і працедавцем можуть бути закріплені як трудовим, так і цивільно-правовим договором. Тому доцільно провести порівняльний аналіз оплати праці за вибором виду відносин та дослідити, яку суму податків та зборів до бюджету повинен сплатити працівник та працедавець, якщо сума заробітної плати становить 10 000 грн.

У табл. 2 наведено розрахунок заробітної плати згідно з вибором відносин із працівником.

Отже, на основі вищенаведеної таблиці можна дійти таких висновків щодо відносин працівника і працедавця. Якщо між працівником та працедавцем укладено трудовий договір, у такому разі працедавець зобов'язується сплачувати ЄСВ до бюджету у сумі 2200 грн. Із заробітної плати цього працівника щомісячно утримують ПДФО та ВЗ у розмірі 1950 грн.

Альтернативним варіантом для підприємства є оформлення працівника як суб'єкта підприєм-

Таблиця 1

База оподаткування для обчислення єдиного соціального внеску

Основна заробітна плата	Винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.
Додаткова заробітна плата	Винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.
Інші заохочувальні та компенсаційні виплати	Виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, виплати в межах грантів, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад установлені зазначеними актами норми.
Допомога з тимчасової втрати працездатності (як перші п'ять днів за рахунок коштів підприємства, так і решта днів хвороби за рахунок коштів Фонду соціального страхування) або лікарняні виплати.	
Винагороди фізичним особам за цивільно-правовими договорами, за винятком цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою – суб'єктом підприємницької діяльності	

Таблиця 2

Розрахунок заробітної плати згідно з вибором відносин із працівником

Показники	Ставки податку	Розрахунок	форма ОП			
			штатний працівник	ФОП I група	ФОП II група	ФОП III група
Сума заробітної плати, грн	-	-	10000	-	-	-
Сума доходу, грн	-	-	-	10000	10000	10000
Нарахування ЄСВ із ЗП, грн	22%	(ЗПx22%)/100	2200	-	-	-
Нарахування ЄСВ із доходу, грн	22%	(ЗПx22%)/100	-	2200	2200	2200
Утримання ПДФО, грн	18%	(ЗПx18%)/100	1800	-	-	-
Утримання ВЗ, грн	1,5%	(ЗПx1,5%)/100	150	-	-	-
Єдиний податок, грн	I група = 10% x ПМПО* II група = 20% x мін.ЗП*; III група = 5% x від доходу для неплатників ПДВ* або 3% x від доходу для платників ПДВ	I гр. = (10% x 2102)/100; II гр. = (20% x 4723)/100; III гр. = (5% x 10000)/100;	-	210,2	944,6	500
Сума податків та зборів до бюджету (за місяць), грн.			4150	2410,2	3144,6	2700
<i>Додаткові позначення:</i> ПМПО* – прожитковий мінімум; мін.ЗП* – мінімальна заробітна плата; ПДВ* – податок на додаткову вартість.						

ницької діяльності на підставі цивільно-правового договору, адже все податкове навантаження покладається «на плечі» такого працівника. ФОП із свого доходу щомісячно перераховує до бюджету суму ЄСВ, а також сплачує ставки єдиного податку.

Ставки єдиного податку для платників I та II групи встановлюють місцеві ради залежно від виду господарської діяльності. Тому їхній максимальний розмір становить:

– для I групи платників єдиного податку – у межах до 10% розміру ПМПО;

– для II групи платників єдиного податку – у межах до 20% розміру мінімальної ЗП.

До 01.01.2020 р. розмір ПМПО становив 2007 грн, а мінімальна ЗП – 4173 грн. Проте з 01.01.2020 р. спостерігається збільшення ПМПО на 95 грн (2102 грн). Також спостерігається збільшення мінімальної ЗП на 550 грн (4723 грн).

Отже, з січня 2020 року ставки єдиного податку для ФОП становлять:

– для I групи – 210,20 грн (2102 грн x 10%);

– для II групи – 944,60 грн (4723 грн x 20%).

Порівняно з 2019 роком суми єдиного податку у 2020 р. збільшилися на 18,10 грн (210,20 грн – 192,10 грн) та 110 грн (944,60 грн – 834,60 грн).

Ставки єдиного податку для підприємців III групи у 2020 р. залишилися такими ж, як і у 2019 році, а саме 5% від доходу для неплатників ПДВ або 3% від доходу для платників ПДВ [4].

З вище наведеної таблиці можна бачити, що найменшу суму податків до бюджету сплачують ФОПи I групи, а саме 2410,2 грн.

Далі необхідно здійснити розрахунок податкового навантаження на оплату праці згідно з вибором відносин із працівником.

Податкове навантаження на оплату праці становить 41,5%;

– з 1992 р. по 2010 р. податкове навантаження становило від 61 до 73%.

– з 2011 р. до 03.08.2014 р. – від 55,36% до 70,3%,

– з 03.08.2014 р. до 2016 р. – від 57,86% до 71,8% [5, с. 134], спостерігається тенденція до її зменшення, проте частка податків є досить великою. Це спонукає суб'єкти господарювання шукати усі можливі законні шляхи зменшення податкового навантаження на оплату праці.

Податкове навантаження складається з податкового навантаження на заробітну плату та з податкового навантаження на фонд оплати праці підприємства.

Податкове навантаження на оплату плати працівника визначає частку утриманих податків і внесків із заробітної плати та обчислюється за формулою (1):

$$ПНЗП = \frac{(ПДФО + ВЗ)}{ЗП} * 100\%, \quad (1)$$

де ПНЗП – податкове навантаження на заробітну плату працівника, %.

Податкове навантаження на фонд оплати праці підприємства визначає частку сплачених внесків із оплати плати та обчислюється за формулою (2):

$$ПНФОП = \frac{ЄСВ}{ФОП} * 100\%, \quad (2)$$

де ПНФОП – податкове навантаження на фонд оплати праці, %; ФОП – фонд оплати праці підприємства, грн.

На основі табл. 2 здійснено розрахунок податкового навантаження на оплату праці (табл. 3).

Таблиця 3

Податкове навантаження на оплату праці згідно з вибором відносин із працівником

Показники	форма ОП			
	Штатний працівник	ФОП I група	ФОП II група	ФОП III група
Рівень податкового навантаження, %	42	24	31	27

Отже, згідно з вищенаведеними розрахунками, для ФОП I групи ставка податкового навантаження є найменшою, вона становить 24% від доходу.

Висновки. Держава зацікавлена у розвитку здорової економіки, щоб підприємства різної величини функціонували та сплачували податки і тим самим збільшували бюджет країни. Тому працедавцям і працівникам надається можливість вибирати, яким чином зареєструвати свої відносини. Правильність нарахування і вчасність сплати податків – важливий складник, оскільки підприємство несе фінансову відповідальність. Окрім того, підприємець зацікавлений сплатити якомога меншу суму податку. Для працедавця найменше податкове навантаження виникає під час оформлення працівника як суб'єкта підприємницької діяльності, платника єдиного податку, який працює за цивільно-правовим договором. Отже, працедавець зацікавлений у зменшенні податкового навантаження в інтересах підприємства, внаслідок чого менше податкове навантаження лягає на плечі працівника.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про оплату праці : Закон України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95> (дата звернення: 27.12.2019).
2. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08 липня 2010 р. № 2464-VI ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2464-1795> (дата звернення: 28.12.2019).
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 01 січня 2015 р. № 1621-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-18> (дата звернення: 28.12.2019).
4. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755- VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 28.12.2019).
5. Оліховський В.Я. Методи та інструменти податкового планування в системі менеджменту підприємства : дис. канд. ек. наук : 08.00.04. Львів, 2018. 270 с.
6. Оліховський В.Я. Шляхи оптимізації податкового навантаження на оплату праці. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 218–222.
7. Меліхова Т.О., Єрмоменко М.Р. Концептуальні основи обліку заробітної плати та аналізу податкового навантаження для підвищення рівня фінансової безпеки підприємства. *Економічний вісник Донбасу*. 2012. № 1(27). С. 150–155.

REFERENCES:

1. Pro oplatu praci : Zakon Ukrainy vid 24 bereznya 1995 pp. № 108/95-VR / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95> (accessed 27 December 2019).
2. Pro zbir ta oblik jedynogho vnesku na zaghaljnoobov'язkove derzhavne socialjne strakhuvannja : Zakon Ukrainy vid 08 lypnya 2010 pp. № 2464-VI VR / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2464-1795> (accessed 28 December 2019).
3. Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy ta dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo podatkovoji reformy : Zakon Ukrainy vid 01 sichnya 2015 pp. № 1621-VII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-18> (accessed 28 December 2019).
4. Podatkovyj kodeks Ukrainy vid 02 ghrudnya 2010 pp. № 2755- VI / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 28 December 2019).
5. Olikhovskiy V.Ja. (2018) Metody ta instrumenty podatkovogho planuvannja v systemi menedzhmentu pidpryjemstva [Tax planning methods and tools in the enterprise management system] (PhD Thesis). Lviv: Lviv Politechnic National Univesity.
6. Olikhovskiy V.Ja. (2014) Shlyakhy optymizaciji podatkovogho navantazhennja na oplatu praci [Optimization of payroll tax burden]. *Biznes Inform*, vol. 3, no. 6, pp. 218–222.
7. Melikhova T.O., Jerjomenko M.R. (2012) Konceptualni osnovy obliku zarobitnoji platy ta analizu podatkovogho navantazhennja dlja pidvyshennja rivnja finansovoji bezpeky pidpryjemstva [Conceptual basics of payroll accounting and tax burden analysis to improve the financial security of an enterprise]. *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*, vol. 1, no. 27, pp. 150–155.

УДК 477.303.424.

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-28>**Тітомир Л.А.***кандидат технічних наук,
доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Одеської національної академії харчових технологій***Данилова О.І.***кандидат хімічних наук,
старший науковий співробітник,
старший викладач кафедри товарознавства та митної справи
Одеської національної академії харчових технологій***Titomir Lyudmila***Candidate of Technical Sciences, associate professor
of department of hotel-restaurant business,
Odessa National Academy of Food Technologies***Danylova Olena***Candidate of Chemical Sciences,
Senior Research Officer, senior Lecturer
of department of Commodities and Custom Services,
Odessa National Academy of Food Technologies*

ЯКІСТЬ НАДАННЯ ПОСЛУГ ЯК ОСНОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

PROVIDING SERVICES QUALITY AS THE BASIS OF THE COMPETITIVENESS OF HOTELS

АНОТАЦІЯ

У статті охарактеризовані актуальні проблеми розвитку готельних підприємств України. Розглянуті особливості надання послуг та зроблено акцент на необхідності підвищення якості обслуговування гостей. Високий рівень комфорту, що задовольняє найрізноманітніші побутові, господарські та культурні запити гостей, повинен забезпечуватися всіма службами готельного підприємства. Автоматизовані системи бронювання номерів, можливість online ознайомитися із комфортністю номерів та їхнім дизайном стали нагальною потребою. Основними шляхами покращення якості послуг є впровадження систем управління клімат-контролем, освітленням, кадрове забезпечення підприємств, залучення широкого спектру додаткових послуг. Для збільшення кількості гостей необхідним є пропонування можливості суміщення ділових поїздок із відпочинком, пропозиції сімейного відпочинку круглий рік та залучення місцевих жителів до більш широкого використання можливостей додаткових послуг готелів, таких як: дитячі кімнати, арт-студії, spa-послуги, оздоровчі процедури, тренажерні зали тощо. Важливим ресурсом для підвищення конкурентоспроможності є створення готельних ланцюгів та більш тісне співробітництво з туроператорами, які останнім часом не є зорієнтованими на український ринок, а більше працюють із закордонними фірмами та готелями. Зменшення кількості великих готельних підприємств і розповсюдження по всій території України ідей концептуальних дизайн-готелів свідчить про вагомі зміни, що стосуються якості та форми надання послуг. Якісне харчування, зручності у гостьових будинках та стилізованих під природний відпочинок готельних підприємств, впровадження екологічно чистих технологій та відновлювальної енергетики, доброзичлива і ненав'язлива підтримка гостей – основні складники забезпечення задоволеності гостей та гарантія перетворення їх на постійних споживачів послуг.

Ключові слова: якість, готельний бізнес, конкурентоспроможність, комфорт, дизайн, системи управління.

АННОТАЦІЯ

В статье охарактеризованы актуальные проблемы развития гостиничных предприятий Украины. Рассмотрены особен-

ности предоставления услуг и сделан акцент на необходимости повышения качества обслуживания гостей. Высокий уровень комфорта, который удовлетворяет самые разнообразные бытовые, хозяйственные и культурные запросы гостей, должен обеспечиваться всеми службами гостиничного предприятия. Автоматизированные системы бронирования номеров, возможность online ознакомиться с комфортностью номеров и их дизайном стали необходимостью. Основными путями улучшения качества услуг являются внедрение систем управления контролем климата, освещением, кадровое обеспечение предприятий, предоставление широкого спектра дополнительных услуг. Для увеличения количества гостей необходимо предлагать возможность совмещения деловых поездок с отдыхом, семейный отдых круглый год и привлечь местных жителей к более широкому использованию возможностей дополнительных услуг гостиниц, таких как: детские комнаты, арт-студии, spa-услуги, оздоровительные процедуры, тренажерные залы и т.д. Важным ресурсом для повышения конкурентоспособности является создание гостиничных цепей и более тесное сотрудничество с туроператорами, которые в последнее время не ориентированы на украинский рынок, а больше работают с зарубежными фирмами и гостиницами. Уменьшение количества больших гостиничных предприятий и распространение по всей территории Украины идей концептуальных дизайн-гостиниц свидетельствует о весомых изменениях, которые касаются качества и формы предоставления услуг. Качественное питание, удобства в гостевых домах и стилизованных под природный отдых гостиничных предприятиях, внедрение экологически чистых технологий и восстанавливаемой энергетики, доброжелательная и ненавязчивая поддержка гостей – основные составляющие обеспечения удовлетворенности гостей и гарантия превращения их в постоянных потребителей услуг.

Ключевые слова: качество, гостиничный бизнес, конкурентоспособность, комфорт, дизайн, системы управления.

ANNOTATION

The article describes actual problems of development of hotel enterprises in Ukraine. The peculiarities of service provision are

considered and the emphasis is placed on the need to improve the quality of guest service. The high level of comfort, which satisfies the various household, economic and cultural requests of guests, should be ensured by all services of the hotel enterprise. Automated room reservation systems, the ability to view room comforts and their design on-line have become an urgent need. The main ways to improve the quality of services are the implementation of climate control systems, lighting, human resources for enterprises, and the involvement of a wide range of additional services. In order to attract more guests, it is necessary to offer the possibility of combining business trips with vacations, family vacation offers throughout the year with the possibility to plan a trip in advance at a convenient time and at an affordable price. In addition, it is important to involve locals in making more use of the hotel's additional services: children's rooms, art studios, spa services, wellness procedures, gyms, billiards and more. More efficient use of material resources requires the implementation of automated technical equipment control systems for the external and internal operation of the hotel enterprise. It will allow to optimize and simplify work of hotel staff, and also to facilitate access and use of services of hotel directly to guests. An important resource for increasing competitiveness is the creation of hotel chains and closer cooperation with tour operators, which recently are not oriented towards the Ukrainian market, but are working more with foreign companies and hotels. The decrease in the number of large hotel enterprises and dissemination in Ukraine the ideas of conceptual design hotels shows not only the necessity of introducing new management techniques to attract guests, but also more significant changes regarding the quality and form of service delivery. The implementation of clean technologies and renewable energetic is also attracting more guests. Good nutrition, amenities in guest houses and hotel enterprises that are styled for natural relaxation, friendly and unobtrusive support from guests are the main components of ensuring guest satisfaction and guarantee that they will convert to regular customers.

Key words: quality, hotel business, competitiveness, comfort, design, control systems.

Постановка проблеми. Готельний бізнес є однією із прибуткових галузей світової економіки, в якій постійно створюються нові робочі місця. Так, в Україні за останні два роки кількість колективних засобів розміщення збільшилася на 10,5–11,5% [1]. Водночас готельна індустрія значною мірою залежить від змін зовнішнього середовища, тому для готельних підприємств для забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності впровадження інноваційних підходів починається із вдосконалення інформаційного забезпечення діяльності засобів розміщення. При цьому необхідним є використання новітніх інформаційних технологій під час упровадження нових видів основних і додаткових послуг, а також розширення сфери використання нових можливостей комунікацій для просування готельних продуктів. В Україні внаслідок потрапляння її в список країн, які не рекомендуються до відвідування іноземними туристами, за останні роки значно зменшилася їх кількість, хоча у 2018–2019 рр. вже спостерігається збільшення відвідувань майже вдвічі. Лідером є Білорусь, збільшується кількість гостей з Ізраїлю, Німеччини, Туреччини, Російської Федерації. З туристичною метою до України завітали лише 0,3% гостей, для більшості мета відвідування – службова або ділова [1]. Крім того, досить висока вартість послуг для вітчизняних туристів приводить до високо-

го рівня конкуренції, що вимагає від готельних підприємств покращення якості послуг для залучення гостей. Останнім часом все важче залучити гостей тільки комфортними апартаментами і зручним географічним розташуванням. Стає необхідністю мати широкий набір технічних послуг, до яких відносять автоматичне бронювання номерів, супутникове телебачення, безкоштовний безпроводний інтернет, можливість суміщення ділових зустрічей, відпочинку та оздоровлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система заходів, яка здатна забезпечити високий рівень комфорту гостей, спрямована на те, щоб задовольнити різні їхні побутові, господарські та культурні запити, останнім часом зазнає значних змін, пов'язаних із тим, що ринок готельного господарства в Україні характеризується зростанням пропозиції, але водночас скороченням попиту на послуги розміщення, що посилює конкуренцію в галузі [2]. Варіантів, де зупинитися, для гостей нині є безліч: від найдешевших хостелів до фешенебельних готелів, від гостьових будинків і міні-готелів, туристичних кемпінгів, еко-готелів до концептуальних бутік-готелів з унікальним концептуальним оформленням дизайну кожного номера. Серед них в Україні слід відмітити готель у Полянці (Івано-Франківська область) «Історія», який являє собою 4-поверховий дизайн-готель, присвячений історії України на різних етапах, або «Стара правда», який переносить гостей у світ Толкієна. За концепцією «бутік-готель» в Україні найбільша кількість їх у м. Одеса – 7, серед яких широко відомі «Фредерік Коклен», «Отрада», «Джоконда», «Пале-Рояль», у Львові їх два – «Леополіс» та «Kavalier», у м. Київ – «Театр Апарт Отель», у м. Дніпро – «Axelhof Boutique Hotel» [3]. Необхідно відмітити, що найбільш активно готельна галузь розвивається в м. Київ (де останнім часом спостерігається збільшення засобів розміщення на 15%), у великих індустріальних містах країни (Дніпро – на 2,3%, Харків – на 3,8%), а також у рекреаційних зонах (Одеса та Одеська область – всього на 5,3%, Львів та Карпати загалом на 6,2%) [1–5].

Для більш легкого орієнтування із пропозиціями і зважаючи на світовий досвід [6], фахівці світової туристичної організації (UNWTO) рекомендують використовувати зіркову класифікацію готелів, виходячи з розміру номерів, їхнього планування, зручностей і оснащення, наявності допоміжних приміщень, устаткування для проведення дозвілля гостей і роботи ділових туристів, наявності додаткових видів послуг тощо. Останнім часом в Україні спостерігається тенденція, коли самі готельєри зменшують кількість зірок, при цьому особлива увага приділяється якості послуг та їх відповідності основним вимогам до якості, що висуваються до відповідних послуг у світі. Водночас невирішеними залишаються питання розвитку стратегій управління готельними підприєм-

ствами для підвищення якості надання послуг і конкурентоспроможності готельних підприємств. Так, у Європі, зокрема в Хорватії [7], вибір бізнес-стратегії здійснюється на всіх рівнях, починаючи з мікрорівня. При цьому підкреслюється, що лояльність клієнта є центральним концептом маркетингової науки. Важливим є чіткий зв'язок між організаційними структурами, управлінням, стратегіями і безпосередніми виконавцями.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій із цієї проблематики та з урахуванням актуальності тематики необхідно відмітити, що чіткого формулювання напрямів, на які необхідно звернути увагу під час розроблення стратегій управління, немає, у публікаціях наявні лише окремі можливості та підходи до підвищення якості надання послуг або окремі аспекти, характерні для конкретного підприємства для покращення конкурентоспроможності.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є визначення основних тенденцій розвитку готельних підприємств, формулювання напрямків розвитку стратегій для забезпечення конкурентоспроможності завдяки підвищенню якості обслуговування. Об'єктом дослідження є якість надання послуг на готельних підприємствах України. Предметом дослідження є визначення основних проблем та з'ясування перспектив розвитку конкурентоспроможних готельних підприємств в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Основним показником конкурентоспроможності підприємства є отримання сталого прибутку, який можна спрямувати на розвиток та розширення сфери надання послуг, покращення матеріальної або інформаційної бази, на створення резервів тощо.

У сфері гостинності прибуток можливо збільшити завдяки використанню таких методів [4]:

- понизити витрати на надання послуг;
- збільшити обсяг та різноманітність послуг, піднявши їхню якість,
- створити умови для повного задоволення очікування клієнтів (впровадження маркетингових технологій, інформаційних послуг, моніторинг та з'ясування потреб гостей);
- розширити асортимент послуг, у тому числі додаткових;
- проведення маркетингових заходів та поширення рекламної кампанії, у тому числі у соціальних мережах.

Зниження витрат на надання послуг на готельних підприємствах можливе, якщо розроблення нових готельних послуг здійснюється безпосередньо працівниками підприємства, без залучення зовнішніх організацій, але є низка заходів, зокрема впровадження автоматизованих систем управління, нового обладнання та його обслуговування, які неможливо здійснити без залучення відповідних зовнішніх фахівців.

Крім того, можливо зменшити витрати за рахунок транспортних, закупівельних (постачальницьких) послуг, якщо підрозділ, що контролює надання готельних послуг, здатний на професійному рівні контролювати ці заходи та враховувати, коли необхідним є залучення сторонніх організацій, і за можливості робити це за вимоги гостей за їхній рахунок, а коли можливо – обійтися власними фахівцями. Тоді важливими стають працівники планово-фінансових підрозділів, пов'язані з роботою економічних служб. Взагалі витрати, пов'язані з якістю готельних послуг, можна розділити на науково-технічні, управлінські і виробничі. Виробничі витрати можна розділити на матеріальні, технічні і трудові. При цьому кожен вид витрат можливо скоротити або зробити більш якісним.

Технологічні інновації надають прекрасну можливість збільшити обсяг та різноманітність послуг і є реальним методом збільшення прибутку. Особливо привабливими вони є, якщо включають лише витрати на впровадження.

Для задоволення потреб гостей повинні комплексно працювати всі служби готельного підприємства. Необхідно виділити кілька рівнів взаємодії працівників готелів із гостями, на яких без вкладення значних додаткових коштів можливо покращити якість обслуговування та заохотити гостей до відвідувань:

- управління маркетинговими стратегіями. Включає планування зустрічі, телефонні дзвінки і зв'язок із гостями, які вже зупинялися у готелі, виконання різних завдань, у тому числі ведення календаря і обліку різних зустрічей, симпозіумів тощо;

- автоматизоване управління системою бронювання номерів. Результати кожного звернення фіксуються для подальшого аналізу ситуації, зокрема, якщо відбувається відмова від номеру, із коректним з'ясуванням причини;

- управління відносинами з клієнтами. Можливість вести облік того, чому гість віддає перевагу, і всіх договірних умов, що дозволяють надавати індивідуальний пріоритет та забезпечити більш високий рівень сервісу;

- управління програмами лояльності та заохочення постійних гостей. Включає створення на готельному підприємстві власних програм знижок, бонусів, заохочення постійних клієнтів шляхом видачі преміальних сертифікатів тощо;

- управління безпекою гостей у готелі. Передбачає не тільки можливість надання сейфів для збереження цінностей та електронних ключів від номерів, але й протипожежну безпеку, безпеку знаходження на території готелю, недоторканність особистого життя і збереження особистих даних, при цьому проведення відеоспостереження не тільки на території готелю, але й на прилеглий території.

Останнім часом всі аспекти безпечності значною мірою впливають на рішення гостей щодо вибору готельного підприємства, тому важливим є забезпечення можливості евакуації гос-

тей у надзвичайних ситуаціях. Як тільки спрацьовують датчики сигналізації, відкриваються електронні замки запасних виходів, діє система сповіщення, і людей починають евакуювати по спеціальних шляхах, при цьому в готелі неухильно стежать за тим, щоб ці шляхи завжди були вільні. Усі інженерні системи готелю, пожежної сигналізації і сповіщення про пожежу, пожежогасіння і контролю доступу, відеоспостереження й охоронної сигналізації, а також система управління інженерним життєзабезпеченням повинні бути об'єднані в єдиний інформаційно-керуючий простір. Система електронних ключів все ширше використовується на готельних підприємствах України, оскільки її використання значно покращує роботу системи безпеки, дає змогу міняти код замків в готелі кожного місяця, а також під час виїзду та заїзду клієнта; спрощує роботу обслуговуючого персоналу, який має один універсальний ключ від усіх дверей.

Все більше гостей віддають перевагу готельним підприємствам, що дотримуються принципів екологічності не лише під час проектування і будівництва, але і в поточній діяльності готелю. Так, в Одеській області за останні п'ять років відкриті туристичні бази та екоготелі, що включають сонячні панелі на даху для нагріву води та опалення в осінньо-зимовий період. Вітряні генератори для вироблення електроенергії більше поширені на заході України, в Карпатах. Важливо, що необхідність зменшення енерговитрат першими відчували невеликі готельні підприємства, у яких проблеми самоопитності надзвичайно актуальні. Натепер в Одеській області сонячними батареями обладнані більш ніж півтора десятка підприємств, у тому числі арт-готель «Відпочинок у капітана», база відпочинку «Пелікан», що спеціалізується на зеленому туризмі. Не відстають і інші підприємства України – в Херсонській області сонячними батареями обладнано готельно-оздоровчий комплекс «Орхідея», на Черкащині – готель «Росява». У Львові «Villa Stanislavskiy» не тільки обладнана сонячними батареями, але й наявні генератори та система очистки води, що дає змогу економити на енергоносіях.

Все частіше в усіх областях України під час будівництва та реставрації готельних підприємств використовують будівельні матеріали з екологічного матеріалу, у тому числі меблі, зроблені з перероблених матеріалів. У дизайні використовуються нетоксичні матеріали (тканини, фарби тощо). На невеликих підприємствах, турбазах, сільських будинках, особливо у Карпатах, Івано-Франківській, Полтавській, Херсонській, Миколаївській областях, впроваджується безвідходне виробництво, коли харчові відходи йдуть на підсобне господарство або переробляються на добрива. Під Києвом знаходиться відомий екоготель «ШишкіNN», що передбачає наявність активного відпочинку та сра-процедур. У Дніпропетровській об-

ласті – розташований у курортній лісовій зоні «FriendHouse», який є зразком екологічної архітектури, оскільки побудований із натуральних екологічних матеріалів і має незвичайний дизайн. Незважаючи на прості рішення, схожість на природний ландшафт, комплекс є досить комфортним. Він вирішений як одноповерхова група споруд із відкритим двором, паркінгом, терасами, садово-парковими зонами. Частина приміщень, як і глинобитні «кокони», мають дуже своєрідні, нерегулярні стіни з множиною віконць. Такі ж стіни використані як декоративні елементи на ділянці.

Як довели останні дослідження [8], значним попитом користуються комплекси для відпочинку і релаксації із наявністю сра-центрів, які наявні майже у всіх 4–5-зіркових готелях. Необхідно відмітити, що на таких підприємствах рівень обслуговування і проживання вже наближений до європейських зразків, а от в сегменті 2–3-зіркових готелів ситуація залишає бажати кращого. Одним із резервів для таких підприємств є зменшення витрат на неякісне обслуговування (брак) і його виправлення, які складаються з витрат на надання послуг та витрат на їх виправлення, а також може включати оплату морального і (або) фізичного збитку, завданого відвідувачу неякісним обслуговуванням, хоча поки ще цей вид витрат в Україні не розповсюджений. Водночас витрати, пов'язані з якістю готельних послуг, а точніше її відсутністю, можуть виявитися дуже великими, і цей аспект необхідно враховувати заздалегідь. Оптимальним шляхом вирішення всіх цих проблем є залучення добре навченого персоналу, тим більше що в Україні останнім часом достатня кількість навчальних закладів, що готують відповідних фахівців.

Надання послуг, які пов'язані із оздоровленням, разом із найбільш привабливим для гостей видом відпочинку є важливим складником для залучення більшої кількості туристів, у тому числі сімейних, різного віку, які зможуть знайти для себе прийнятний та бажаний сегмент туристичного ринку.

Харчування гостей з урахуванням гендерних, дієтичних уподобань, надання можливості комплексного та дитячого, лікувального, спеціального харчування є важливим аспектом, оскільки все більше людей у світі приділять підвищену увагу своєму здоров'ю та режиму харчування. Створення сприятливих умов, у тому числі можливість гастрономічних або надання певних дієт за уподобанням гостей – важливий складник обслуговування, що не вимагає значних витрат, але добре запам'ятовується гостями.

Одним із шляхів як вирішення фінансових проблем, так і підвищення якості обслуговування є створення та поширення готельних ланцюгів. Найбільшими серед них є InterContinental Hotel Group (готелі по всьому світі), Wyndham Hotel Group (готелі в основному в Європі). На третьому місці – Marriott International (готелі по всьому світі, включаючи бюджетні варіанти та

розкішні готелі для VIP-персон). Далі йде Hilton Hotels, розповсюджений у США, який належить групі Blackstone і включає такі бренди, як Doubletree, Homewood Suites, Hilton Garden Inn и Hampton Inn, який останнім часом починає поширюватися у світі і навіть має свої інтереси в Україні, в Карпатах. Accor Group включає в основному готельні підприємства в Азії із брендами Sofitel, Novotel, Pullman, Mercure, Suite Hotel, All Seasons, Ibis, Etap, Motel 6, Formula 1, які активно розширюються, зростаючи щорічно в середньому на 3,7%. Далі йде американський франчайзер Choice Hotels, який останні 3–4 роки щорічно збільшує активи на 4,5%. В Україні вже присутні міжнародні готельні мережі Fairmont, Hilton, Holiday Inn, Hyatt, Ibis, Intercontinental, Premier, Radisson, Ramada Encore, Marriott International та інші. У сегменті сервісних апартаментів Києва близько 50% припадає на мережевих операторів, зокрема Reikartz Hotel Group, Senator Apartments і Royal Hospitality Group. В Україні наявні і національні готельні оператори – Premiere-Hotels International та Reikartz Hotels & Resorts. До складу Premiere-Hotels входять готелі в різних містах України: «Прем'єр Палас» (Київ), «Дністер» (Львів), «Стар» (Мукачеве), «Лондонська» (Одеса), «Аврора» і арт-готель «Космополіт» (Харків). В м. Одеса наявні і ефективно працюють готелі, поєднані у ланцюги: «Чорне море» (4 готелі) і мережа міні-готелів «GEORG» (3 готелі).

Враховуючи результати проведених досліджень, важливо більш чітко окреслити фактори, що впливають на конкурентоспроможність готельних підприємств та на рівень якості надання послуг. Ці фактори наявні як на макrorівні (рівні держави), так і на мікрорівні (безпосередньо готельного підприємства). На державному рівні важливим є створення прийняттого законодавчого середовища для розвитку вітчизняних готельних підприємств, зокрема узгодження туристичної, промислової, конкурентної, інноваційно-інвестиційної політики, посилення державного впливу на створення і функціонування готельних підприємств та сприяння розробленню регіональних цілевих комплексних програм для поширення туристичних послуг різним групам гостей, у тому числі створення сприятливого клімату для іноземних туристів та покращення інвестиційного середовища для залучення коштів.

На рівні окремого готельного підприємства важливо проводити цілеспрямовану діяльність щодо впливу на споживача на всіх етапах – від прийняття рішень щодо отримання послуг до бізнес-стратегій та розроблення комплексного плану управління та інноваційних програм, зокрема новітніх програмних продуктів.

Висновки із цього дослідження і дальші перспективи в цьому напрямі. Для поліпшення якості обслуговування на готельних підприємствах необхідним є залучення фахівців із відповідною базовою освітою, що дасть змогу вирішити кадрові проблеми галузі, тим більше що

останнім часом є можливість отримати другу освіту за відповідним фахом.

Основні маркетингові стратегії повинні враховувати гендерні чинники, стиль життя та уподобання гостей для максимального забезпечення їхнього задоволення наданими послугами. Найбільш затребуваним є розвиток еко-, етнотуризму, послуг із креативними творчими складниками та доброзичливою толерантною атмосферою.

Поширення готельних ланцюгів як іноземних, так і вітчизняних операторів є нагальною потребою для покращення якості, забезпечення стабільності роботи готелів, у тому числі фінансового стану.

Поглибленням спеціалізації готельних підприємств дасть змогу не тільки залучити більше гостей, але й завдяки розмаїттю пропозицій розширити коло туристів.

Головною метою підприємств готельної індустрії є досягнення конкурентних переваг у довгостроковому періоді, які забезпечуватимуть високий рівень прибутку та стабільне економічне зростання шляхом поліпшення якості послуг та розширення їхнього асортименту для стабільного функціонування цілий рік.

Впровадження автоматизованих систем управління дасть змогу полегшити вибір для гостей, а також скоротити витрати на самих готельних підприємствах, що значною мірою підвищить їхню конкурентоспроможність.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державний комітет статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.12.2019).
2. Т.В. Сіващенко, І.П. Панасюк. Формування кадрового потенціалу і компетенцій співробітників у стратегії готельних і туристичних підприємств під час впровадження інновацій. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 3(14). С. 237–244.
3. Innovative development of the economy: global trends and national features : Collective monograph. Lithuania: Publishing House "Baltija Publishing", 2018. 716 p. P. 353–376.
4. Індустрія гостинності в Україні: стан і тенденції розвитку: монографія / за заг. ред. проф. В.М. Зайцевої; Запорізький національний технічний університет. Запоріжжя : Просвіта, 2017. 240 с.
5. Goryushkina N.Y. et oll. Marketing Management in the Sphere of Hotel and Tourist Services *International Review of Management and Marketing*, 2016, 6(S6), 207–213.
6. Офіційний сайт Всесвітньої організації подорожей та туризму. Режим доступу: <http://www.wttc.org> (дата звернення: 06.12.2019).
7. Sonja Brlečić Valčić Lidija Bagarić Return on strategic effectiveness – the need for synchronising growth and development strategies in the hotel industry using revenue manageme. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja* – 2017, v. 30, no. 1, pp. 1631–1654. doi: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2017.1383173>
8. 2018 рік у сфері готельної індустрії: гра у проривні інновації. Режим доступу: <https://cushmanwakefield.com.ua/uk/2018-rik-u-sferi-gotelnoi-industrii-gra-u-prorivni-innovacii> (дата звернення: 02.11.2019).

REFERENCES:

1. State Statistics Committee of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 20.12.2019).
2. T.V. Civashenko, I.P. Panasiuk. Formuvannia kadrovoho potentsialu i kompetensii spivrobotnykiv u stratehii hotelnykh i turystychnykh pidpriemstv pid chas uprovadzhennia innovatsii [Formation of personnel potential and competencies of employees in the strategy of hotel and tourism enterprises during the implementation of innovations]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, 2019, vyp. 3(14), pp. 237–244.
3. Innovative development of the economy: global trends and national features: Collective monograph. Lithuania: Publishing House "Baltija Publishing", 2018. 716 p., pp. 353–376.
4. Industriia hostynnosti v Ukraini: stan i tendentsii rozvytku: monohrafiia [Hospitality industry in Ukraine: the state and trends of development]/ kolektyv avtoriv; za zah. red. prof. V.M. Zaitsevoi; Zaporizkyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet. Zaporizhzhia : Prosvita, 2017. 240 p.
5. Goryushkina N.Y. et all Marketing Management in the Sphere of Hotel and Tourist Services. *International Review of Management and Marketing*, 2016, 6(S6), 207–213.
6. Ofitsiyni sait Vsesvitnoi orhanizatsii podorozhei ta turizmu. Available at: <http://www.wttc.org> (accessed: 06.12.2019).
7. Sonja Brlečić Valčić Lidija Bagarić Return on strategic effectiveness – the need for synchronising growth and development strategies in the hotel industry using revenue manageme. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja* – 2017, v. 30, no. 1, pp. 1631–1654. doi: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2017.1383173>
8. 2018 rik u sferi hotelnoi industrii: hra u proryvni innovatsii [Hotel Industry 2018: A Breakthrough in Innovation [Online resource]. Available at: <https://cushmanwakefield.com.ua/uk/2018-rik-u-sferi-gotelnoi-industrii-gra-u-prorivni-innovacii> (accessed: 02.11.2019).

УДК 005.336.4:330.341.1

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-29>**Ціпуринда В.С.***кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний торговельно-економічний університет***Підкамінний І.М.***кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний торговельно-економічний університет***Tsipurinda Vladimir***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
National trade and economic University (KNTEU), Kyiv***Pidkaminniy Igor***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
National trade and economic University (KNTEU), Kyiv*

ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ ТА ІНСТРУМЕНТІВ КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

INNOVATSIINY PIDKHID BEFORE THE REMAINING PRIORITY OF THIS INSTRUMENT OF PERSONNEL MANAGEMENT AT THE DEVELOPMENT OF PIDPRISE

АНОТАЦІЯ

Досліджено інноваційний підхід до визначення пріоритетів та інструментів кадрового менеджменту в інноваційному розвитку підприємства та проаналізовано його сучасні завдання і роль для організування безперервного процесу нарощування конкурентних переваг у всіх напрямках ресурсного забезпечення, впровадження нововведень. У статті пропонується інноваційний підхід до комплексного розуміння вирішення проблем підготовки керівних кадрів у системі управління та самоуправління для розвитку підприємства як відкритої системи, що взаємоузгоджено розвивається в сучасних умовах, а також пов'язані з цим комплексні завдання як упорядкованої специфічної сфери, яка націлена на вирішення певних завдань впровадження інноваційних технологій у системі управління кожною соціально-економічною системою, у тому числі і вирошуванням лідерів для розвитку суспільства.

Ключові слова: інноваційний підхід, інновації, кадри, система, управління, самоуправління, відкрита система, взаємоузгоджений розвиток, упорядкування, інноваційні технології, професіоналізм, закони природи.

АННОТАЦИЯ

Исследован инновационный подход к определению приоритетов и инструментов кадрового менеджмента в инновационном развитии предприятия и проанализированы ее современные задачи и роль для организации непрерывного процесса наращивания конкурентных преимуществ во всех направлениях ресурсного обеспечения, внедрения инноваций. В статье предлагается инновационный подход к комплексному пониманию решения проблем подготовки руководящих кадров в системе управления и самоуправления для развития предприятия как открытой системы, которая взаимосогласованно развивается в современных условиях, а также связанные с этим комплексные задачи как упорядоченной специфической сферы, которая нацелена на решение некоторых задач внедрения инновационных технологий в системе управления каждой социально-экономической системой, в том числе и выращиванием лидеров для развития общества.

Ключевые слова: инновационный подход, инновации, кадры, система, управление, самоуправление, открытая система, взаимосогласованное развитие, упорядочивание, инновационные технологии, профессионализм, законы природы.

ANNOTATION

In the article the innovative going is offered near the complex understanding of problems of training of leading persons in control system and self-government for development of enterprise as open system, that concertedly develops in modern terms, and also complex tasks are related to it, as a well-organized specific sphere that is aimed at the decision of set tasks of introduction of innovative technologies in control system by every socio-economic system, in thereby and by an enterprise and for development of society. The innovative going is investigational near determination of priorities and instruments of skilled management in innovative development of enterprise and he is analysed modern tasks and role for organization of continuous process of increase of competitive edges in all directions of the resource providing, introduction of innovations taking into account the concordance of development of all forms of vital functions, id est systems of different level, that must be built on the basis of the Natural laws, taking into account basic primary 3 parameters of their development: space, time and energy. According to it, in the dynamics of development of the systems evidently, that consistently corresponding styles (stages) of management: give birth authoritarian, that related to dictatorship of legislator or employer (1th law), democratic (2th law), that related to delegation of part of the plenary powers by a leader. And as soon as there are the general concerted actions, the 3th stage of management comes – liberal (3th law). Thus, by major priorities and instruments of further development of the socio-economic systems, including enterprises, there is a concordance of internal and external processes, where a prominent role is occupied by creative development of man, as primary basis of all other systems. For this purpose must be ranged system, incremental and complex preparation of leader, that embraces management experience not only productive but also management the social and territorial systems and associations, must be adjusted for this purpose. And it can be basis of experience for successful guidance outside an enterprise, for example in the management of territorial communities or systems of social character. The system of triple repetition of management experience, both at the grassroots level and at the level of society, is solved by repetition of 4 basic functions of management: planning, organizing, motivating and controlling. Therefore, a gradual combination of triple-concerted experience

of strategic, tactical and operational types of planning, organizing, motivating and controlling with regulation aims to achieve an ideal management cycle in 12 stages, determinants.

Key words: Innovative hike, innovations, shots, system, management, self-government, open system, concerted development, arrangement, innovative technologists, professionalism, natural laws.

Постановка проблеми. Сучасні умови економічного розвитку ставлять перед його ініціаторами завдання організування безперервного процесу нарощування конкурентних переваг у всіх напрямках ресурсного забезпечення, впровадження нововведень та відповідної гнучкої системи управління, яка стимулює розвиток, у тому числі і розвиток системи підготовки керівних кадрів. Постійне розширення матеріальних та духовних потреб людини на усіх рівнях потребує і постійного розширення ресурсів, які обмежені у планетарному масштабі. І загальновідомо, що тут криється головна проблема світового розвитку, у тому числі і розвитку технології менеджменту, оскільки світові соціально-економічні кризи все більш зростають і за своєю глобальністю, і за частотою повторення.

Головним джерелом розвитку нині, окрім технічних, технологічних та фінансових ресурсів, є система так званих нематеріальних активів, і насамперед людські ресурси, професіоналізм і знання керівного складу підприємства і держави як упорядкована специфічна сфера, яка націлена на вирішення певних завдань упровадження інноваційних технологій у системі управління кожною соціально-економічною системою, у тому числі і підприємством. Однак, незважаючи на постійне зростання загального інтелектуального потенціалу як суспільства, так і керівного складу кожного підприємства, наявний стан менеджменту призводить до криз: соціально-економічних, екологічних тощо.

Тому у сучасному менеджменті особливо важливо побачити місце і роль кожної людини в управлінні як підприємством, так і розвитком суспільства як взаємно узгоджених систем. Для цього не досить тільки професійних знань сучасного менеджменту, потрібно поєднати з ними загальні знання про дію діалектичних законів природи, що дає змогу прогнозувати еволюцію суспільства, без чого практично неможливо прогнозувати і стратегію розвитку підприємства. Ще родоначальники політичної економії, у тому числі і К. Маркс, стверджували, що управління соціально-економічним розвитком повинно базуватися на дії загальних законів природи [1, Т. 23. – с. 37–90].

Нині дуже важливо підкреслити особливу роль кожної людини на підприємстві, де вона на своєму рівні включена в технологічний та управлінський процес і таким чином впливає на загальний менеджмент підприємства, а опосередковано – і на загальний менеджмент розвитку суспільства. Звідси виникає гостра потреба поєднати розуміння дії законів природи та управління взаємоузгодженою діяльністю різних систем:

людини – підприємства – суспільства на усіх рівнях їхньої діяльності. Як відомо, незнання закону, у цьому сенсі – закону метасистеми, не звільняє від відповідальності. І людський фактор на будь-якому рівні управління має стати особливим фактором впливу на розвиток підприємства та на інші соціально-економічні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню впливу нематеріальних факторів впливу на менеджмент систем присвячено достатньо наукових робіт зарубіжних та вітчизняних учених. Так, наприклад, вплив сучасних теорій менеджменту на розвиток персоналу вивчали Н.А. Пашкус, З. Савельєва [2, с. 17–20]. Теоретичні аспекти філософії управління та системного моделювання розкриття потенціалу персоналу знайшли своє висвітлення у роботах В.А. Полякова [3, с. 47–54; 4, с. 94–120]. Окремих питань розвитку людини в метасистемі планети приділяв увагу А.І. Суббето [5, с. 27–56]. Вплив сучасного суспільства на розвиток виробничих сил вивчав А.Н. Гумільов [6, с. 41–54]. Проблемам сучасних фінансово-економічних криз та шляхам і методам їх подолання присвятив свої дослідження А.А. Чухно [7, с. 72–84], В.С. Ціпуринда [8, с. 38–42].

Однак ще не досконально вивчено вплив закономірностей циклічного розвитку таких соціально-економічних систем, як суспільство, підприємство, вплив на розкриття творчого потенціалу персоналу, пріоритетів та цінностей кожної людини для розвитку внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, що зумовлюють розвиток суспільства та глобальної природної метасистеми і тим самим впливають на соціально-економічні процеси.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у застосуванні інноваційного підходу до визначення пріоритетів та інструментів кадрового менеджменту в інноваційному розвитку підприємства та суспільства.

Подальше вивчення причинно-наслідкових взаємозв'язків розвитку людського потенціалу підприємства та його впливу на системні основи інноваційних процесів узгодженого розвитку та трансформаційних процесів у економічному просторі суспільства зумовили вибір мети цього дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна людина повинна досягти поєднання розуміння причинно-наслідкових зв'язків узгодженого розвитку усіх систем, від макро- до мікросвіту, у т.ч. підприємства, суспільства, в яких вона, так чи інакше, бере безпосередньо чи опосередковано участь. Людина, і ніхто більше, створює процес трансформації всіх без винятку систем, створюючи можливість для їх виходу на якісно новий рівень, формує різні ступені інноваційного вдосконалення систем, що відбувається за дією законів природи.

Оскільки управління (як упорядкування явищ) – це узгодженість розвитку усіх форм

життєдіяльності, тобто різнорівневих систем, то воно повинно будуватися на основі законів природи, враховуючи основні первинні 3 параметри їхнього розвитку: простір, час і енергію. І тільки за дією законів природи можливо найбільш ефективно організувати простір життєдіяльності системи, вибрати найбільш оптимальний час її узгодженого розвитку у більших системах, у які вона входить, із найменшими витратами енергії.

Кожній системі дано життя, щоб організувати його найбільш ефективно, тобто за законами природи, і надається для цього певна енергія. Коли в управлінні життєдіяльністю системи є певний конфлікт, то це означає, що енергія на її життя витрачається всупереч дії законів природи, її простір формується неправильно і не відповідає вимогам часу. Кожна система: людина, організація, підприємство, які є складниками більшої системи – суспільства, повинна найбільш ефективно і узгоджено будувати свою життєдіяльність, враховуючи оптимальне співвідношення вищезгаданих 3 параметрів.

Якщо моделювати узгоджену діяльність підприємства у суспільстві на основі міждисциплінарного синтезу наук, то слід мати на увазі, що, як і будь-яка інша система, воно починає своє існування з дії закону боротьби і єдності протилежностей, або закону полярності. У природі цей закон породжує електричне поле. Це означає, що одночасно в системі розвивається полярно її внутрішній світ і зовнішній (для підприємства – це його внутрішнє і зовнішнє середовище). Це приводить до появи 1-го типу управління, коли вибудовується зовнішній світ згідно з уявою внутрішнього. Цей тип управління завжди є авторитарним, який із метою самозбереження нав'язує своє бачення прототипу зовнішнього світу іншим системам.

На наступному етапі побудови системою зв'язків у її зовнішньому середовищі вона вимушена будувати взаємоузгоджені зв'язки з іншою, у якої теж є свій внутрішній світ, яка також вибудовує свої зв'язки із зовнішнім світом на основі свого прототипу. Таким чином, зумовлено, що всі системи вчатьса узгоджувати свої інтереси, покликання, місію, цілі. Тому вступає в силу дія 2-го закону – закону подібності і спадкоємності (повторення). Це призводить до появи 2-го типу управління – демократичного, коли враховуються інтереси кожної системи, яка вступає у взаємозв'язки. У природі цей закон породжує на основі електричного поля магнітне поле (поле взаємного притягання, тяжіння). За певного узгодження покликань, цілей і інтересів дві системи, неминуче народжують третю, тобто спільне коло інтересів, бізнес, технологію спільної діяльності тощо. Це вже дія 3-го закону – закону збереження енергії. Формується електромагнітне поле не тільки спільних цілей і інтересів, а й спільної взаємодії. При цьому зберігається дія і попередніх Законів Полярності та Подібності. Це приводить до появи 3-го типу управління – ліберального, коли ініціатива діяльності здебіль-

шого, наприклад, на підприємстві, вже йде не від керівника, а від підлеглих. На рівні суспільства ініціатива повинна йти від народу, але від тих людей, які мають досвід і розуміння процесів управління та самоврядування.

Таким чином, у динаміці розвитку систем видно, що послідовно народжуються відповідні стилі (етапи) управління: авторитарний, що пов'язаний із диктатурою законодавця чи роботодавця (1-й закон), демократичний (2-й закон), що пов'язаний із делегуванням частини своїх повноважень керівником. І як тільки виникають спільні узгоджені дії, настає 3-й етап управління – ліберальний (3-й закон). За дією цього закону розширюється простір спільної діяльності систем, для підприємств – розширення сегменту ринку а також розширення та поглиблення процесу реалізації їхньої соціальної відповідальності у зовнішньому середовищі. Важливо відмітити, що ці етапи відображають і індивідуальний розвиток, узгодженість взаємозв'язків та управління взаємодіями, що на 4-му етапі повинно досягти резонансу, трансформації систем за рахунок переходу із кількісних накопичень у якісні. Це вже дія 4-го закону – закону циклічності та партисипативного стилю управління (самоврядування). Перші 3 закони формують структуру системи, а 4-й закон формує динаміку її розвитку в часі, що потребує включення в систему управління представників усіх підсистем, тобто формування самоврядування вищого рівня на підприємстві, аналогічно у суспільстві, коли система досягає 4-го етапу та дії 4-го закону, коли формується повнота прояву системи у просторі та часі.

Існує і 5-й етап, який відповідає 1-му етапу, але у новому циклі. Це вже дія 5-го закону – Закону альтернативності (свободи волі), який означає, що повинно йти одночасно розширення внутрішнє, а не тільки зовні, і означає поглиблення внутрішніх взаємозв'язків у системі, що невідворотно приводить до вдосконалення управління розвитком підсистем, тобто управління розвитком кожної людини. Нині в кожному суспільстві, на кожному підприємстві цей недолік щодо активного визволення творчих здібностей кожної людини ще має місце, тому світова соціально-економічна система все частіше потерпає кризи, при цьому загальновідомі цикли М. Кондратьєва все більше скорочуються.

Нині дуже важливо враховувати 6-й Закон – закон ієрархічності, дія якого зумовлює взаємодію вертикалі узгодження цілей і інтересів усіх без винятку систем: від макро- до мікросвіту, де суспільство чи підприємство займають своє важливе місце. Тому якщо не узгоджуються покликання, цілі та інтереси усіх різнорівневих систем, то канал перетікання енергії звужується і навіть блокується, з усіма наслідками, що звідси витікають згідно із законом збереження енергії, що приводить до криз.

7-й Закон – закон цілеорієнтованості, дія якого для узгодженого розвитку суспільства, підприємства чи людини дуже важлива в розумінні

ними, в якому напрямі потрібно розвиватися: в екстенсивному, чи інтенсивному; в напрямі аналізу, тобто інволюції чи еволюції; використання енергії роз'єднання чи синтезу, тобто об'єднання.

Тому найважливішими пріоритетами й інструментами подальшого розвитку соціально-економічних систем, у тому числі і підприємств, є узгодження внутрішніх та зовнішніх процесів, де визначну роль відіграє творчий розвиток людини як першочастинки усіх інших систем. Якщо не буде досягнуто більш якісного внутрішнього управління розвитком людини, то поступово припиниться і зовнішнє, оскільки вступає в дію знову закон полярності (новий етап), що призведе до напруги і криз. Для цього потрібна особлива рівновага поглиблення внутрішнього життя кожної системи і її зовнішньої взаємодії. Це стосується насамперед створення відповідних умов на підприємстві і в суспільстві для прояву кожної людини відповідно до її покликання, що реалізується в узгодженому розвитку всіх соціально-економічних систем. Загальновідомо, що наскільки людина управляє своїм внутрішнім світом, наскільки широко та гармонійно буде вибудовуватися простір її відносин зовні.

Це повною мірою стосується і підприємства, у програмі розвитку якого повинні проявлятися динамічно, залежно від етапу розвитку та професійної і управлінської підготовки людей, 4 стилі управління, що забезпечить йому ефективність, рівновагу й успішність. Таке підприємство здатне формувати новий простір свого прояву у більш стислий період часу та продукувати новизну й ефективність, входити в новий простір відносин не конфліктно, а з урахуванням інтересів кожного суб'єкта в ньому.

Звідки беруться талановиті керівники у суспільстві? Це ті керівники, які пройшли відповідні ступені управлінського досвіду на шляху керівництва різними системами на підприємстві. Тому кожне підприємство, як і суспільство, повинно бути зацікавлене у вироццванні досвідчених керівників, здатних вирішувати будь-які проблеми в управлінні. Але для цього повинна бути налагоджена системна, покрокова і комплексна підготовка керівника, що охоплює досвід управління не тільки виробничий, але й управління соціальними та територіальними системами й об'єднаннями (рис. 1).

При цьому досвід виробничого самоврядування набувається у сфері виробництва на різних рівнях управління підприємством та в побудові системи управління за участю в ній кожного працівника, а також співволодіння ресурсами підприємства на його рівні.

Досвід територіального самоврядування набувається у сфері управління розширенням ринку підприємства, побудови його філіалів та управління ними тощо. Досвід соціального самоврядування набувається у сфері роботи профспілок на підприємстві.

Тому, оскільки підприємство є первинною ланкою, що відображає устрій суспільства із його

трьома основними гілками влади з набуттям відповідного досвіду управління, кожний керівник, так чи інакше, для набуття повноти цього досвіду повинен бути знайомий із відповідним управлінням виробничого, соціального та територіального характеру на самому підприємстві. Кожний керівник на своєму рівні повинен включатися у вирішення питань соціального та територіального життя підприємства. І це може бути основою досвіду для успішного керівництва за межами підприємства, наприклад в управлінні територіальних громад чи систем соціального характеру.

Потрійність комплексу такого управління відображається і в 3 гілках управління підприємством, де законодавчою владою є збори акціонерів, якщо підприємство є акціонерним товариством, виконавчою владою є дирекція, а узгоджувальною – профспілковий комітет. Така система повністю відповідає 3 гілкам влади в суспільстві: законодавчій, що вирішується Верховною Радою; виконавчій, що вирішується урядом, та узгоджувальною, що вирішується судовою системою.

Ця система потрійності повторення досвіду управління як на низових рівнях, так і на рівні суспільства вирішується повторенням 4 основних функцій управління: плануванням, організуванням, мотивуванням і контролюванням. Тому поетапне поєднання потрійності узгодженого досвіду стратегічного, тактичного й оперативного видів планування, організування, мотивування та контролювання з регулюванням має на меті досягнення ідеального управлінського циклу в 12 етапів-детермінант.

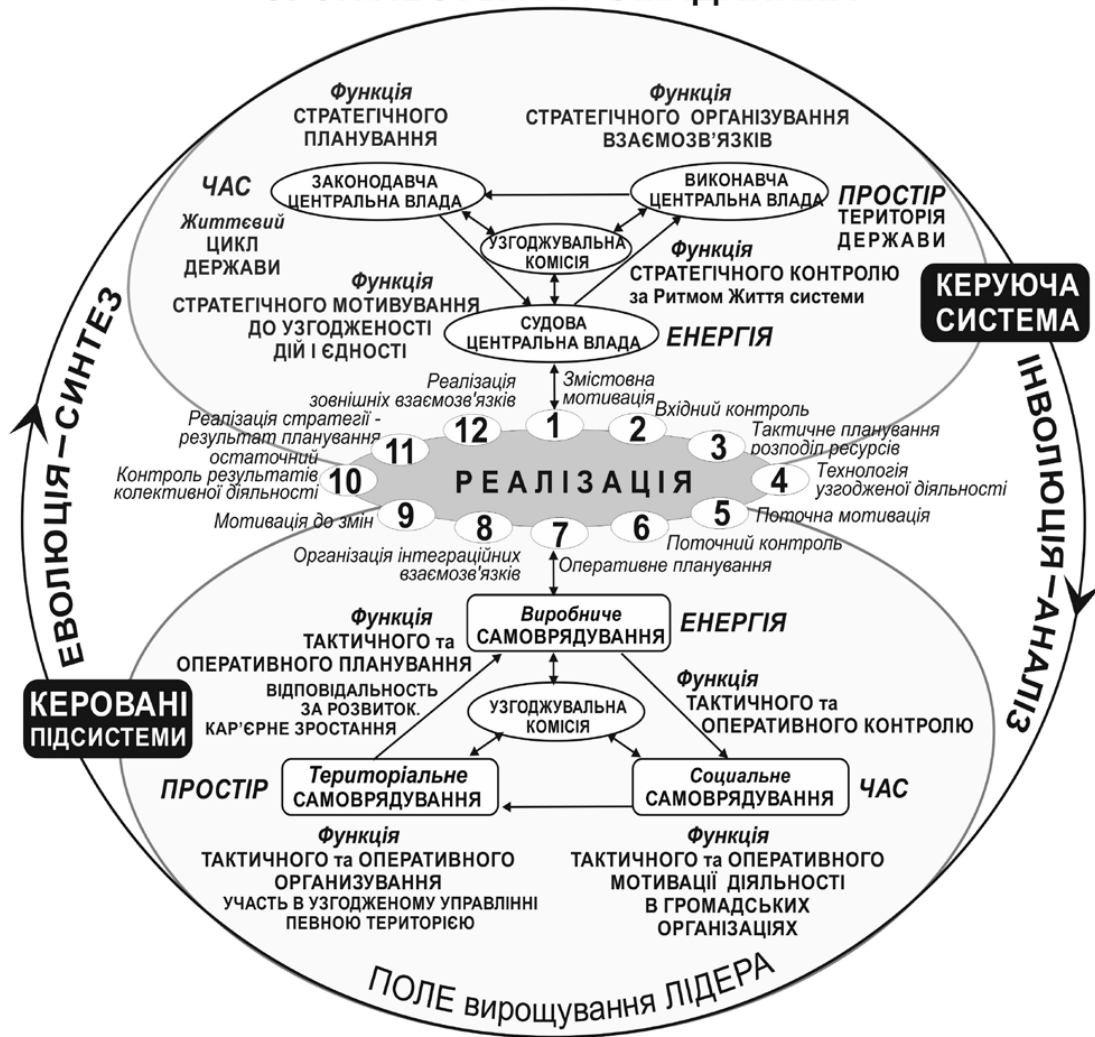
Коли підприємство займається таким внутрішнім удосконаленням, то воно не конкурує з іншими, а шукає нові можливості свого розвитку та реалізації на ринку. Дослідження, які проведені на підприємствах різних форм власності в Україні, Росії та Польщі з участю авторів, виявили ці особливості і проблеми в розвитку цієї тенденції. Наприклад, за участю авторів таким чином була перебудована система управління на підприємстві «Ласкомекс», м. Лодзь, Польща, що привело не тільки до підвищення ефективності діяльності підприємства, але і до формування нової системи якості як такої, що визнана європейськими нормами.

Підсумовуючи результати аналізу ефективності діяльності підприємств, зауважимо, що чим вищий рівень узгодженості комплексу цих 3 складових елементів підприємства, тим більше у підприємства конкурентних переваг для здійснення ефективної діяльності і розвитку і тим більше переваг у підготовці керівного складу підприємства, із якого і виходять кращі керівники на рівень управління суспільством.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна дійти таких висновків:

1. Для підготовки ефективного керівника необхідна його участь у накопиченні досвіду управління підприємством у потрійності виробничого, соціального та територіального характеру на кожному з рівнів управлінського циклу підприємства та його підрозділів. Таким чином, управлінський

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СУСПІЛЬСТВА І ГРОМАДЯНИНА

Рис. 1. Система причинно-наслідкового взаємозв'язку трьох гілок влади та комплексної підготовки керівника

цикл має 12 кроків-детермінант, що дає змогу досягти повноти досвіду планування, організування, мотивування та контролю в управлінні.

2. Така взаємно узгоджувальна система управлінського циклу дає змогу ефективно поєднувати керівнику будь-якого рівня свою роботу в трьох релятивних параметрах: у часі, просторі та ефективно розпоряджатися енергією (усіма видами ресурсів).

3. Ця система причинно-наслідкових взаємозв'язків дає змогу у такому полі вирощування лідера готувати керівний склад в ефективному управлінні системами будь-якого рівня та готувати для суспільства не тільки керівників, а і громадян високої свідомості.

Отже, кожне підприємство повинно бути відкритою системою, яка невпинно саморозвивається і для досягнення ефективного розвитку покладається на:

– структурно-динамічну систему узгодженого розвитку усіх складових елементів і систем,

– універсальну систему управління, яка забезпечує його оптимальну діяльність на всіх етапах розвитку (структурування, розвиток горизонтальних зв'язків між підсистемами, управління ієрархічними зв'язками та трансформаційним виходом на більш високий якісний рівень розвитку);

– систему управління і самоврядування, які розкривають ініціативу та відповідальність не тільки керівника, а й кожної людини за розвиток підприємства. При цьому накопичується керівниками різних рівнів комплексний досвід управління на підприємстві (виробниче, територіальне і соціальне самоврядування).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Москва: Политиздат, 1961. Т. 23. 712 с.
2. Пашкус Н.А. Современные теории управления: теории менеджмента на пороге XXI века / Н.А. Пашкус, В.Ю. Пашкус, З.А. Савельева. Санкт-Петербург: Сентябрь, 2002. 268 с.

3. Поляков В.А. Универсальная экономическая теория. Организационный механизм управления. Москва : Новый центр, 2014. 192 с.
4. Поляков В.А. Философия управления. Москва : Новый центр, 2016. 188 с.
5. Субетто А.И. Ноосферизм. Введение в ноосферизм. Санкт Петербург : Астерион, 2003. 538 с.
6. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. Москва : Кристалл, 2001. 638 с.
7. Чухно А.А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання. Економіка України. 2010. № 1. С. 4–16.

REFERENCES:

1. Marks K., Engels Ф. (1961) Sochinenia. 2-th publ. T. 23 [Is Compositions]. Moscow: Political Publishing House. (in Russian)
2. Pashkus N.A. (2002) *Sovremennie teorii upravlenia: teorii menedjmenta na poroge XXI veka* [The Modern theories rules: management theories on the threshold of the XXI century]. Sankt-Peterburg: September. (in Russian)
3. Polakov V.A. (2014) *Universalnaya ekonomicheskaya teoriia. Organizatsionnyi mekhanizm upravlenia* [Is the Universal economic theory. Organizatsional mechanism]. Moscow: New center. (in Russian)
4. Polakov V.A. (2016) *Philosophya upravlenia* [Management philosophy]. Moscow: New center. (in Russian)
5. Subetto A.I. (2003) *Noosferizm. Vvedenie v noosferizm* [Noosferizm. Introduction is to noosferizm]. Sankt-Peterburg: Asterion. (in Russian)
6. Gumilev L.N. (2001) *Etnogenez I biosfera Zemli* [Etnogenez and biosphere of Earth]. Moscow: Crystal. (in Russian)
7. Chuhno A.A. (2010) *Suchasna finansovo-ecnomichna kriza: priroda, shlychi I metody podolannia* [The Modern financially is an economic crisis: nature, ways and methods of her overcoming]. *Ukrainian economic Journal*, vol. 1, no. 1, pp. 4–16.

УДК 378.112:005.336.1(477)

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-30>**Чайка І.П.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту**Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»***Chaika Inna***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management**Higher Educational Institution of Ucoopspilka
«Poltava University of Economics and Trade»*

УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИМ ПРОСТОРОМ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

MANAGEMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATIVE SPACE OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена актуальним питанням маркетингу закладу вищої освіти (ЗВО). У статті наведено авторське визначення терміна «механізм маркетингового управління». Доведено, що маркетингове управління ЗВО вимагає формування і постійного удосконалення його інформаційно-комунікативного простору (ІКП). Визначено місце та роль ІКП у маркетинговому управлінні ЗВО, сформульовано його основну мету. У статті також проаналізовано підсистеми маркетингової інформаційної системи ЗВО та запропоновано шляхи їх удосконалення шляхом впровадження відповідних програм з урахуванням особливостей функціонування навчального закладу як підприємства. Окреслено змістовне наповнення: підсистеми внутрішнього маркетингового обліку; програм збору внутрішньої маркетингової інформації для вдосконалення підсистеми маркетингового спостереження; методів збору маркетингової інформації в умовах обмеженого бюджету.

Ключові слова: маркетинг, маркетингове управління, інформаційно-комунікативний простір, маркетингова інформаційна система, маркетингові дослідження, холізм, розвиток споживачів.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена актуальным вопросам маркетинга учреждения высшего образования. В статье представлено авторское определение термина «механизм маркетингового управления». Доказано, что маркетинговое управление УВО требует формирования и постоянного совершенствования его информационно-коммуникативного пространства (ИКП). Определено место и роль ИКП в маркетинговом управлении УВО, сформулированы его основные цели. В статье также проанализированы подсистемы маркетинговой информационной системы УВО и предложены пути их совершенствования путем внедрения соответствующих программ с учетом особенностей функционирования учебного заведения как предприятия. Обозначено содержательное наполнение: подсистемы внутреннего маркетингового учета; программ сбора внутренней маркетинговой информации для совершенствования подсистемы маркетингового наблюдения; методов сбора маркетинговой информации в условиях ограниченного бюджета.

Ключевые слова: маркетинг, маркетинговое управление, информационно-коммуникативное пространство, маркетинговая информационная система, маркетинговые исследования, холізм, развитие потребителей.

ANNOTATION

The article is devoted to topical issues of marketing of higher educational institutions (HEI). The article presents the author's

definition of the term «marketing management mechanism». It is proved that marketing in the marketing management of a university is not just one of its subsystems, but a link between all departments that coordinates relations both within the system and the relations of the enterprise as a system with the external environment. We consider the mechanism of marketing management as a multidimensional system of applying management and marketing methods, which proactively, that is, in accordance with the conscious core values and goals of the enterprise, provides a common and coordinated action of its functional units to achieve certain strategic goals. Marketing management of an enterprise requires the formation of an appropriate mechanism. Under such conditions, it is necessary to establish the appropriate information connection – the formation and management of the information space of the HEI. The article defines the place and role of information and communication space (ICS) in the marketing management of HEI, its main goals are formulated. The subsystems of the marketing information system of the HEI are analyzed and ways to improve them are proposed by introducing appropriate programs, taking into account the features of the functioning of the educational institution as an enterprise. In particular, the content is indicated: subsystems of internal marketing accounting; programs for collecting internal marketing information to improve the marketing surveillance subsystem; methods of collecting marketing information in a limited budget. As a result of managing the ICS, an analytical field is formed built on the principles of holism. It contains large volumes of marketing information collected by UVO stakeholders and processed by marketers. The marketing information system will allow university management and staff to quickly adapt to changes in the market environment, the needs of consumers and stakeholders, make the right current and strategic decisions.

Key words: marketing, marketing management, information and communication space, marketing information system, marketing research, holism, consumer development.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Маркетингове управління підприємством як процес спрямування системної маркетингової взаємодії його функціональних підрозділів на досягнення запланованих результатів вимагає формування відповідного механізму. Маркетинг за маркетингового управління ЗВО є не просто однією із його підсистем, а сполучною ланкою між усіма підрозділами, яка узгоджує як взаємозв'язки всередині системи, так і зв'язки підприємства як системи із зовнішнім середовищем. За таких умов необхід-

ним є налагодження відповідного інформаційного зв'язку – формування та управління інформаційним простором ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання формування та управління інформаційним простором підприємств різних сфер діяльності нині цікавлять українських науковців. Так, О. Татакі у роботі “Інформаційно-освітнє середовище вищого навчального закладу” розглядає процес формування і розвитку інформаційно-освітнього середовища ЗВО з позиції інформатизації останнього та трансформації у Smart-університет [1, с. 64–68]. І. Якубенко у статті “Комунікаційна привабливість підприємств як основа інформаційного управлінського простору” обґрунтовує комунікаційну привабливість підприємства за напрямками його управлінської діяльності [2, с. 91–96]. Але питання формування й управління інформаційно-комунікативним простором (ІКП) ЗВО досить не опрацьоване.

Мета статті – розглянути теоретичні основи формування інформаційно-комунікативного простору закладу вищої освіти та запропонувати шляхи вдосконалення його маркетингової інформаційної системи для підвищення афективності управління навчальним закладом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маркетингове управління ЗВО потребує безперервного вдосконалення. Ми розглядаємо механізм маркетингового управління як багатоаспектну систему застосування методів менеджменту і маркетингу, яка проактивно, тобто відповідно до усвідомлених глибинних цінностей та цілей діяльності підприємства, забезпечує спільні та скоординовані дії його функціональних підрозділів задля досягнення визначених стратегічних цілей. Благополучне функціонування механізму маркетингового управління потребує розвинутого інформаційного зв'язку у системі, тобто управління інформаційно-комунікативним простором (рис. 1).

Метою управління ІКП є створення умов переведення інтелектуального потенціалу особис-

тості, групи в продуктивний інтелектуальний капітал ЗВО, здатний безпосередньо створювати вартість. По суті, ІКП має вирішувати соціально-економічні протиріччя, що виникають внаслідок взаємодій соціальних груп та окремих індивідів (які часто важко сприймають нововведення, прагнуть відстоювати особисті інтереси), формуючи між ними системну взаємодію, спрямовану на досягнення маркетингових цілей ЗВО.

Для ефективного управління ІКТ є необхідним формування відповідної інформаційної бази даних – маркетингової інформаційної системи, яка стане своєрідним інформаційним контуром, в якому упорядковано накопичену маркетингову інформацію стосовно функціональних процесів всередині вишу, відомостей про зовнішнє мікро- і макросередовище ринку освітніх послуг. Таке упорядкування полегшить доступ до інформації, чим збільшить її затребуваність персоналом та ефективність маркетингового управління ЗВО загалом. «У багатьох навчальних закладах не розуміють, чому внутрішні записи та поточна маркетингова інформація можуть відігравати важливу роль у визначенні і вирішенні маркетингових проблем. Маркетингові дослідницькі проекти в ідеалі базуються на наявних даних і маркетинговій інформації, а не розпочинаються з нуля» [3, с. 74].

Фахівці з маркетингу виділяють у маркетинговій інформаційній системі три підсистеми: внутрішнього обліку компанії, маркетингового спостереження і маркетингових досліджень [4, с. 72]. Розглянемо кожну з них окремо, враховуючи специфіку функціонування ЗВО.

1. Підсистема внутрішнього обліку ЗВО складається з відомостей про кількість ліцензійних обсягів підготовки фахівців, кількість бюджетних місць, кількість контрактних місць, вартість навчальних курсів за контрактом, кількість студентів на тих чи інших навчальних курсах, даних про своєчасність оплати навчання замовниками, особистих відомостей про студентів (демографічних, психографічних) тощо. Важливо зорганізувати всю облікову інфор-

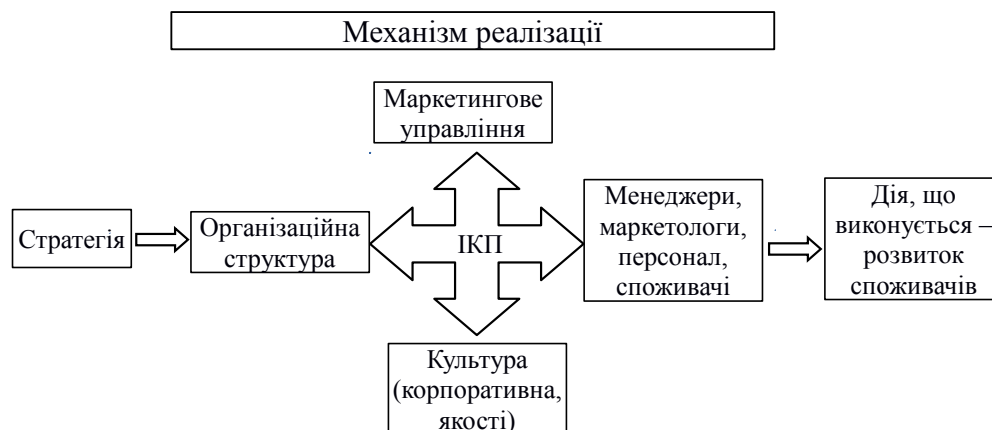

Рис. 1. Місце та роль інформаційно-комунікативного простору у маркетинговому управлінні ЗВО

Джерело: розробка автора

мацію так, щоб це дозволяло особам, що приймають рішення, інтерпретувати її у короткий термін. Наприклад, отримати дані про відсоток випускників середніх шкіл, які вибирають цей ЗВО, та динаміку зазначеного показника в останні роки. Тобто всі важливі відомості за окремими видами «складаються» до бази даних, доступ до якої мають відповідальні особи. Підсистема внутрішнього обліку має констатуючий характер, тобто містить дані про те, що відбулося.

2. Підсистема маркетингового спостереження надає відомості про те, що відбувається безпосередньо у поточний момент. Підсистема маркетингового спостереження – це «впорядкована сукупність джерел інформації і процедур її отримання, що використовується менеджерами для відтворення поточної картини змін, що відбуваються у ринковому середовищі» [4, с. 73]. Спостерігати за змінами ринкового середовища необхідно одночасно у багатьох напрямках, шляхом: вивчення преси і спеціалізованих видань; спілкування зі споживачами, партнерами, іншими зовнішніми щодо ЗВО суб'єктами ринку; моніторингу соціальних мереж; спілкування з внутрішнім споживачем – керівниками структурних підрозділів, викладачами, співробітниками.

Враховуючи те, що суб'єктом управління у запропонованому нами механізмі маркетингового управління ЗВО є не тільки керівники і професійні маркетологи, а й інші співробітники, що спілкуються особисто з кінцевим споживачем (через специфіку освітньої послуги як товару), вони мають також брати участь у визначенні і вирішенні проблем із розвитку споживачів. Однак це одночасно обтяжує роботу викладачів та інших співробітників. Для полегшення завдання визначення маркетингових проблем підсистема маркетингового спостереження має бути побудована раціонально, так, щоб мінімізувати витрати часу співробітників, які мають багато інших обов'язків. А обробляти зібрані дані та приймати на їхній основі важелі стратегічні рішення мають професіонали – менеджери і маркетологи.

Для вдосконалення підсистеми маркетингового спостереження ЗВО пропонуємо такі програми збору внутрішньої маркетингової інформації задля розвитку споживачів, як:

– Програма забезпечення зворотного зв'язку зі споживачами стосовно задоволеності послугами. Така програма має ґрунтуватися на задалегідь розроблених коротких (не більше десяти питань) листах опитування споживачів і охоплювати різноманітні напрями діяльності вишу (навчальний, виховний, матеріального забезпечення, сервісний та ін.), а також зборі від споживачів свідчень відповідності або невідповідності попередніх очікувань від співпраці зі ЗВО отриманим результатам. Слід зазначити, що всі основні роботи відповідно до програми виконуються спеціалістами-маркетологами: розроблення листів опитування, опрацювання

й аналіз результатів, розроблення рекомендацій щодо подальшого використання. А співробітники безпосередньо проводять опитування у зручний для себе час і в зручних обставинах. Так, не витрачаючи багато часу, викладачі за декілька хвилин до завершення заняття можуть роздати анкети студентам. Також анкети мають бути у вільному доступі для студентів у деканатах, бібліотеці, гуртожитках та інших місцях, звідки заповнені екземпляри забирають маркетологи. Звичайно ж, обробка й аналіз таких анкет не є повноцінним маркетинговим дослідженням, таким, що відбиває думку всієї генеральної сукупності споживачів. Але така робота дасть змогу «тримати руку на пульсі», швидко виявляти проблеми в обслуговуванні та змінювати тенденції запитів споживачів.

– Програма збору від співробітників записів прикладів обслуговування, яке дало гарний результат (прикладів позитивного досвіду). Мета програми – зосередити зусилля всіх без винятку співробітників на безперервному вдосконаленні обслуговування споживачів, формування у кожного співробітника відчуття особистої відповідальності за загальний результат діяльності вишу. Заохочення співробітників оприлюднювати приклади власного позитивного досвіду обслуговування дає їм можливість поділитися набутими знаннями та навичками, відчуття гордості за результати своєї роботи.

Вдосконалення підсистеми маркетингового спостереження ЗВО з метою розвитку споживачів має також включати збір маркетингової інформації про зовнішнє середовище вишу. Вирішити це завдання можливо за допомогою системного впровадження таких програм, як:

– Програма маркетингової розвідки – «це набір джерел та процедур, за допомогою яких менеджери отримують щоденну інформацію про вдосконалення у зовнішньому середовищі» [3, с. 82]. Вона стосується в основному збору даних про діяльність конкурентів із відкритих джерел: преси, статистичних звітів, публічних документів, відвідувань Днів відкритих дверей інших вишів, участі в спільних заходах для ЗВО регіону, конференцій тощо. Головне – переконати кожного співробітника, який отримав доступ до суттєвої з погляду маркетингу інформації, у необхідності і важливості поділитися нею з маркетологами або керівниками власного навчального закладу.

– Програма збору інформації від стейкхолдерів полягає у заохоченні партнерів, зовнішніх учасників навчального процесу (наприклад, фахівців підприємств, що надають студентам бази практики) надавати вишу корисну інформацію. Вона може стосуватися різних аспектів його діяльності: побажань щодо вдосконалення під частю навчального процесу знань та навичок студентів-практикантів; змін у законодавстві, які стосуються діяльності підприємства (щоб викладачі дізнавалися про них якнайшвидше та вдосконалювали свої навчальні курси); організації

зустрічі співробітників підприємства і їхніх дітей – майбутніх абітурієнтів із представниками кафедр, вступ на фахи яких планується, тощо.

3. Підсистема маркетингових досліджень дає змогу зібрати результати, які відповідають конкретній маркетинговій ситуації і на їх основі розробити відповідні стратегічні плани на майбутнє. «Маркетингове дослідження – це системне обрахування, збирання, аналіз та повідомлення даних і висновків, що стосуються особливостей маркетингової ситуації або проблеми, з якою має справу навчальний заклад» [3, с. 85]. ЗВО як підприємству з малим бюджетом на маркетинг необхідно творчо підходити до організації і проведення маркетингових досліджень, щоб їхній бюджет був мінімальним. Так, до проведення маркетингових досліджень можна долучати викладачів і студентів у межах вивчення економічних і управлінських дисциплін, якщо такі є в навчальних програмах. Досить ефективним може бути проведення опитувань у мережі Інтернет, а також моніторинг даних, які там уже викладені (наприклад, аналіз відгуків споживачів). Якщо мета маркетингових досліджень буде визначена чітко, їх проведення – своєчасним, а результати правильно інтерпретовані і приведуть до необхідних дій, то це допоможе ЗВО вдосконалити свою маркетингову стратегію та підвищити системну ефективність функціонування.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, у результаті управління ІКП утворюється аналітичне поле (побудоване на принципах холізму), яке містить великі обсяги необхідної для ефективного функціонування ЗВО інформації, зібраної як професійними маркетингологами, так і співробітниками, студентами, іншими стейкхолдерами. Її правильне розташування полегшує доступ зацікавленим особам та допомагає керівництву і співробітникам вишу швид-

ко адаптуватися до змін ринкового середовища, запитів споживачів і стейкхолдерів, приймати вірні поточні та стратегічні рішення, реалізуючи основне завдання механізму маркетингового управління ЗВО – розвиток споживачів. Подальшими розвідками у напрямі вдосконалення маркетингового управління ЗВО мають стати дослідження з удосконалення корпоративної культури – певної сукупності моделей поведінки співробітників вишу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Татакі О.О. Інформаційно-освітнє середовище вищого навчального закладу. Інформація та соціум : матеріали міжнар. Наук.-практ. конф. (Вінниця, 28-29 квітня 2016 р.). Вінниця, 2016. С. 64–68.
2. Якубенко І.М. Комунікаційна привабливість підприємств як основа інформаційного управлінського простору. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2018. № 2(24). С. 91–96.
3. Котлер, Ф., Карен, Ф.А. Фокс. Стратегічний маркетинг для навчальних закладів. Київ, 2011. 580 с.
4. Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. 3-е издание. Питер, 2010. 480 с.

REFERENCES:

1. Tatakі O.O. (2016). Informatsiino-osvitnie seredovishche vyshchoho navchalnoho zakladu. [Information and educational environment of higher educational institution]. Informatsiia ta sotsium: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Vinnytsia, 28-29 kvitnia 2016 r.). Vinnytsia, pp. 64–68.
2. Yakubenko I.M. (2018). Komunikatsiina pryvablyvist pidpriemstv yak osnova informatsiinoho upravlinskoho prostoru. [Communication attractiveness of enterprises as the basis of information management space]. Economics. Management. Business, № 2(24), pp. 91–96.
3. Kotler Ph., Karen F. A. Fox (2011). Strategic Marketing for Educational Institutions. Kyiv, 580 p.
4. Kotler Ph., Keller K.L. (2010). A Framework for Marketing Management. Piter, 480 p.

УДК 338.242.2

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-31>**Шуть О.Ю.***кандидат фармацевтичних наук, викладач,
викладач кафедри менеджменту і адміністрування
Національного фармацевтичного університету***Світлична К.С.***кандидат фармацевтичних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Національного фармацевтичного університету***Shut Oksana***Candidate of Sciences (Pharmacy), Lecturer
Lecturer of the Department of Management and Administration,
National University of Pharmacy***Svitlychna Karyna***Candidate of Sciences (Pharmacy), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Administration,
National University of Pharmacy*

ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ ПАРТНЕРСЬКОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ФАРМАЦЕВТИЧНИХ КОМПАНІЯХ

ASSESSMENT OF PARTNERSHIP MANAGEMENT POTENTIAL IN PHARMACEUTICAL COMPANIES

АНОТАЦІЯ

Нині однією із тенденцій фармацевтичного ринку стає виконання довгострокових взаємовигідних партнерських відносин, оскільки перспектива ефективного співробітництва стає запорукою прозорості та надійності ланцюга поставок та гарантує зниження витрат і забезпечення інших економічних інтересів партнерів. Менеджмент партнерських відносин має на меті розвиток взаємовигідних бізнес-відносин із тими контрагентами, співпраця з якими максимізує фінансові показники та водночас забезпечує гарантію якості ліків. Це набуває особливої актуальності з урахуванням того, що об'єктивно оцінити якість продукції (тобто ліків) кінцевому споживачеві практично неможливо. У статті обґрунтовано доцільність управління партнерством між виробничими фармацевтичними компаніями та оптовими дистриб'юторами, запропоновано алгоритм оцінки рівня партнерського менеджменту та визначення потенціалу його розвитку.

Ключові слова: партнерський менеджмент, ліки, фармацевтична компанія, відносини, партнерство, конкурентоспроможність.

АННОТАЦИЯ

Сегодня одной из тенденций на фармацевтическом рынке становится использование долгосрочных взаимовыгодных партнерских отношений, поскольку перспектива эффективного сотрудничества становится гарантией прозрачности и надежности цепочки поставок и обеспечивает снижение затрат, а также реализацию других экономических интересов. Целью менеджмента партнерских отношений является развитие взаимовыгодных бизнес-отношений с теми контрагентами, сотрудничество с которыми максимизирует финансовые показатели и одновременно обеспечивает гарантию качества лекарственных препаратов. Это имеет особое значение с учетом того, что объективно оценить качество продукции (то есть лекарственных препаратов) конечному потребителю практически невозможно. В статье обоснована актуальность управления партнерством для создания, сохранения и приумножения ценности. Предложен алгоритм оценки уровня партнерского менеджмента и определения потенциала его развития.

Ключевые слова: партнерский менеджмент, лекарственные препараты, фармацевтическая компания, взаимоотношения, партнерство, конкурентоспособность.

ANNOTATION

Under the changing conditions of functioning of modern enterprises, not only the ability to adapt to change, but also the ability to achieve sustainable development in the long term is of particular importance. Pharmaceutical production has certain characteristics that greatly differentiate it from other industries. Manufacturers of medicines are faced with such features as high science intensity, high impact of seasonal factor, short life cycle of most drugs, strong pressure from foreign competitors, tight regulation by the state, increasing requirements for product quality. At the same time, the pharmaceutical industry of Ukraine today has sufficient design capacities for the production of medicines, updates production technologies, creates research centers for the development and introduction of new medicines. One of the trends in the pharmaceutical market in recent years has been the establishment of long-term relationships between entities of different levels. The relevance of the development of partnerships is justified in the article. A partner management is especially important for pharmaceutical companies. It is related to the features of medicines as a commodity. Preserving the quality of drugs at all stages of the supply chain guarantees a profitable partnership. The achievement of competitiveness on the protracted prospect is possible due to a partner management. Formation of long-term interaction allows partners to obtain synergistic opportunities resulting from the exchange of resources, information, technology. A management necessity is reasonable partner relations in the article. Pre-conditions over for development of partnership are brought. The generalized cycle of management is worked out partner relations. The algorithm of diagnostics and estimation of partnership is reasonable in the article. The contents of the main stages are described in the article. Partnership assessment areas are developed and proposed. It is quality management, strategic development, financial and economic results, costs, threats and risks in the pharmaceutical industry.

Key words: partner management, medicines, pharmaceutical company, partnership, competitiveness.

Постановка проблеми. Необхідність та актуальність партнерського менеджменту для фармацевтичних компаній зумовлена специфічністю ліків як товару. Відсутність партнерства

фармацевтичної компанії із з постачальниками може зумовити неефективність процесу виробництва ліків. А відсутність партнерського менеджменту виробника зі своїми клієнтами також може призвести до втрати загальної споживчої цінності, доданої на попередніх етапах створення лікарських засобів.

Таким чином, виготовлення ефективних лікарських засобів ще не означає, що до покупця в аптеці вони надійдуть належної якості. Відповідальність за належне зберігання та транспортування вже готових препаратів перекладається на оптові фармацевтичні фірми. І лише взаємодіє виробників із надійними, перевіреними партнерами може гарантувати виконання ними соціальної функції із забезпечення населення якісними та доступними ліками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Слід зазначити, що дослідженню різних аспектів партнерського менеджменту присвячено багато робіт зарубіжних та вітчизняних авторів, таких як Д. Іган, Е. Пейн, Н. Чухрай, Я. Криворучко, Є. Крикавський [1–4]. У фармацевтичній галузі ці питання висвітлювалися О. Посилкіною, Б. Громоуком, З. Мнушко та іншими науковцям [5–8]. Проте у напрямі діагностики стану партнерського менеджменту для суб'єктів фармацевтичного ринку комплексні дослідження не проводилися.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування алгоритму проведення оцінки рівня розвитку партнерства, пошуку резервів покращення партнерського менеджменту між фармацевтичними компаніями різних ланок.

Виклад основного матеріалу. Рівень конкуренції на фармацевтичному ринку і розвиток комунікаційних процесів в Україні зумовлюють актуальність дослідження відносин між суб'єктами фармацевтичного ринку з погляду їхньої подальшої інтеграції, тобто в системі партнерського менеджменту.

Показник постійності клієнтської бази фармацевтичних компаній свідчить про існування передумов для партнерського менеджменту, оскільки лише перевірка бізнес-відносин часом створює довіру та відкритість у стосунках партнерів, яка необхідна для розвитку взаємовигідної співпраці в умовах конкурентного ринкового середовища на довгострокову перспективу.

Результати аналізу клієнтів фармацевтичних компаній Харківської області за критерієм «тривалість відносин» показали значну частку постійних клієнтів, тривалість відносин з якими становить понад 3 роки. З погляду міжнародної практики це створює необхідне підґрунтя для розвитку партнерства [6].

У фармацевтичній галузі партнерський менеджмент вважаємо за доцільне розглядати як цілісну систему налагодженого довгострокового взаємовигідного співробітництва, що передбачає визначення та реалізацію інтересів усіх партнерів та в кінцевому підсумку приводить до створення та отримання як економічних, так і соціальних вигод.

Позитивною тенденцією на вітчизняному фармацевтичному ринку є великий відсоток компаній, що вже мають програми розвитку партнерства (рис. 1).

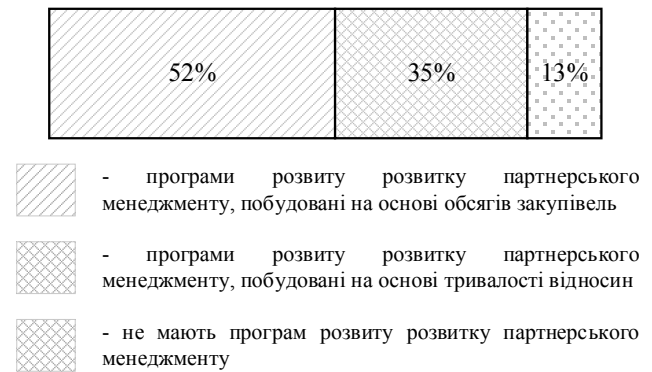

Рис. 1. Розподіл фармацевтичних компаній залежно від стану партнерського менеджменту

Таким чином, зважаючи на існування сприятливих умов для розвитку партнерського менеджменту, постає питання обґрунтування інструментарію оцінки та розвитку партнерства.

Партнерський менеджмент доцільно розглядати як багатоетапний процес, який можна описати у вигляді циклу (рис. 2) [9].

Рис. 2. Цикл управління партнерським менеджментом

Основні етапи запропонованого алгоритму розвитку партнерського менеджменту можна навести у вигляді табл. 1.

На першому етапі проводиться відбір тих сфер партнерства, що є пріоритетними для розвитку як для компанії-виробника, так і для її клієнтів. У межах досліджуваних фармацевтичних компаній вибрано такі сфери, як:

- 1) менеджмент якості;
- 2) стратегічний розвиток;
- 3) фінансово-економічні результати;
- 4) витрати;
- 5) загрози та ризики.

На другому етапі проведено відбір критеріїв, що дають змогу оцінити сфери відносин, вибрані на першому етапі. Необхідно зазначити, що розвиток партнерства, окрім забезпечення пев-

Таблиця 1

Алгоритм управління розвитком партнерства для компанії та її партнерів

Етап	Сутність етапу
1	Вибір напрямів розвитку партнерства, спільних для компанії та її клієнтів
2	Визначення критеріїв для оцінки стану партнерства (стимуляторів та дестимуляторів)
3	Вибір клієнтів для оцінки стану партнерського менеджменту
4	Оцінка фактичного рівня партнерського менеджменту для компанії та її клієнтів
5	Діагностика збалансованості розвитку партнерства для обох сторін (компанії та її партнера)
6	Визначення бажаного рівня розвитку партнерства для обох сторін
7	Діагностика потенціалу розвитку партнерського менеджменту між компаніями
8	Розроблення заходів щодо розвитку партнерського менеджменту
9	Моніторинг ефективності запропонованих та впроваджених заходів із розвитку партнерства

Таблиця 2

Результати розрахунку рівня розвитку партнерського менеджменту між фармацевтичною компанією «ЕЙМ» та її партнерами

Сфери розвитку партнерства	ТОВ «НВФК «ЕЙМ»	Партнер 1	Партнер 2	Партнер 3
Менеджмент якості	4,19	4,65	4,20	3,15
Стратегічний розвиток	2,80	3,35	3,75	1,80
Фінансово-економічні результати	4,70	3,94	3,30	3,75
Витрати	0,41	0,28	0,33	0,69
Загрози та ризики	0,26	0,32	0,42	0,57
Інтегральний коефіцієнт	11,03	11,33	10,5	7,44

них переваг для партнерів, має досить високий ступінь невизначеності та передбачає певні витрати. Тому на цьому етапі, окрім показників-стимуляторів, необхідно відокремлювати показники, що враховуватимуть від'ємні аспекти партнерства.

Після відбору партнерів, розвиток партнерства з якими є пріоритетним (етап 3), проводиться розрахунки, підсумкові результати яких наведено в табл. 2.

Виходячи із наведених в таблиці 2 даних, можемо дійти висновку, що для досліджуваної фармацевтичної компанії найбільш цінним є партнер 1. Відносини ж із партнерами 2 та 3 мають меншу цінність, проте більший потенціал для розвитку. Перевагою запропонованої методики є те, що в результаті розрахунку ми маємо дані щодо потенціалу розвитку відносин як із боку фармацевтичної компанії, так і з боку її партнерів [10].

Заключними етапами в діагностиці потенціалу партнерського менеджменту є впровадження конкретних заходів для розвитку партнерства та моніторинг їхньої ефективності.

Висновки із цього дослідження. Побудова бізнес-відносин та управління їхнім розвитком – одна з основних тенденцій сучасного підприємництва. Особливості фармацевтичної галузі надають партнерству особливого змісту та важливості. У статті обґрунтовано необхідність об'єктивної оцінки стану партнерства та запропоновано алгоритм діагностики та розвитку відносин. Використання цієї методики на практиці допомагає діагностувати та управляти взаємозв'язками між суб'єктами фармацевтичного ринку на якісно новому рівні, сприяє не тільки формуванню тривалих, надійних і вза-

ємовигідних відносин між усіма учасниками ланцюга поставок, а і найбільш повному задоволенню потреб кінцевих споживачів лікарських засобів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Иган Д. Маркетинг взаимоотношений. Анализ маркетинговых стратегий на основе взаимоотношений / пер. с англ. Е.Э. Лалаян. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 375 с.
2. Пейн Е. Управление взаимоотношениями с клиентами / пер. с англ. С. Писаревой. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. 192 с.
3. Оцінювання і розвиток відносин між бізнес-партнерами : монографія / Н.І. Чухрай та ін. ; за наук. ред. Н.І. Чухрай. Львів : «Растр-7», 2008. 360 с.
4. Трансформація вартості у розвитку відносин «підприємство-клієнт» : монографія / А. Чубала та ін. Львів : Львівська політехніка, 2007. 250 с.
5. Посилкіна О.В., Горбунова О.Ю. Формування партнерських відносин промислових фармацевтичних підприємств в умовах менеджменту якості. *Фармацевтичний часопис*. 2009. № 4(9). С. 73–76.
6. Горбунова О.Ю. Актуальність партнерства в логістичному фармацевтичному ланцюгу. *Актуальні питання створення нових лікарських засобів* : матеріали Всеукр. наук-практ. конф. студентів та молодих вчених, м. Харків, 21-22 квіт. 2010 р. Харків : НФаУ, 2010. С. 384.
7. Громовик Б.П. Фармацевтичне обслуговування відвідувачів аптек. *Фармацевтична енциклопедія* / за ред. В.П. Черних. Київ, 2010. С. 1462–1463.
8. Мнушко З.М., Дорохова Л.П. Структуризація постачальницьких та споживачьких критеріїв вибору оптовими фармацевтичними фірмами виробників лікарських засобів. *Управління, економіка та забезпечення якості в фармації*. 2008. № 1. С. 3–7.

9. Бутенко Н.В. Розвиток партнерства в національній економіці : монографія. Київ : ІЕП НАН України, 2015. 358 с.
10. Шуть О.Ю. Дослідження сучасних моделей управління партнерством. *Професійний менеджмент у сучасних умовах розвитку ринку* : матеріали VIII науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Харків, 1 листопада 2019 р. Харків : НФаУ, 2019. С. 157.

REFERENCES:

1. Igan J. Marketing vzaimootnosheniy. Analiz strategiy na osnove vzaimootnosheniy [Relationship Marketing. Relationship Marketing Strategies Analysis]. Moscow, YUNITI-DANA Publ., 2008. 375 p.
2. Payne A. Upravlenie vzaimootnosheniyami s klientami [Customer relationship management]. Moscow: Alpina Bisnes buk, 2007, 192 p.
3. Chukhrai N.I., Krivoruchko Y.Yu. Otsinyuvannya i rozvytok vidnosin mizh biznes partnerami [Assessment and development of relationships between business partners]. Lviv: Rastr-7, 2008. 360 p.
4. Chubala A., Krikavsky E., Chukhray N., Pator R., Vaselevsky M. Transformatsiya vartosti u rozvitku vidnosin pidpriemstvo-klient [Value transformation in the development of client-company relationships]. Lviv: Lvivska Politehnika, 2007. 250 p.
5. Posilkina O.V., Horbunova O.Y. Formuvannya partnerskih vidnosin farmatsevtichnih pidpriemstv v umovah menedzhmentu yakosti [Formation of partnerships of industrial pharmaceutical enterprises in terms of quality management]. *Pharmaceutical Journal*, no 4(9), pp. 73–76.
6. Horbunova O.Y., Posilkina O.V. Aktualnist partnerstva v logistichnomu pharmatsevtichnomu lantsugu [The relevance of partnerships in the logistics pharmaceutical chain]. *Aktualni pitannya stvorennya novih likarskih zasobiv*. Kharkiv: Natsionalniy pharmatsevtichniy universitet, 2010. P. 384.
7. Gromovik B.P. Pharmatsevtichne obsluhovuvannya vidviduvachiv aptek [Pharmaceutical service for pharmacy visitors]. *Pharmaceutical Encyclopedia*. Kiyiv: MORION Publ., 2010. Pp. 1462–1463.
8. Mnushko Z.M., Dorokhova L.P. Strukturyzatsiia postachalnytskykh ta spozhyvatskykh kryteriiv vyboru optovymy pharmatsevtichnyimi firmamy vyrobnykiv likarskykh zasobiv [Distribution of criteria of suppliers and consumers for a choice by the wholesale pharmaceutical firms of producers medications]. *Management. Economy And Quality Assurance In Pharmacy*, 2008, no. 1, pp. 3–7.
9. Butenko N.V. Rozvytok partnerstva v natsionalnii ekonomitsi [Developing partnerships in the national economy]. Kyiv: Institut ekonomiki i prognozuvannya NAN Ukraini, 2015. 358 p.
10. Shut O.Yu. Doslidzhennia suchasnykh modelei upravlinnia partnerstvom [Research of modern partnership management models]. *Profesiyni menedzhment u suchasnykh umovakh rozvytku rynku*. Kharkiv: Natsionalniy pharmatsevtichniy universitet, 2019. Pp. 157–158.

УДК 378.11.009.12

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-32>

Яковенко О.І.
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри управління
підприємницькою та туристичною діяльністю
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Величко І.І.
*магістрантка
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Yakovenko Olena
*Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Management of Entrepreneur and Tourism Activity
of the Izmil State University of Humanities*

Velychko Inna
*Master's student
of the Izmil State University of Humanities*

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ SWOT-АНАЛІЗУ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

PRACTICAL ASPECTS OF THE APPLICATION OF SWOT ANALYSIS IN THE PROCESS OF FORMING A DEVELOPMENT STRATEGY FOR HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто практичні аспекти застосування методу SWOT-аналізу у процесі формування стратегії розвитку закладу вищої освіти. З'ясовано, що здійснення SWOT-аналізу охоплює п'ять послідовних етапів: визначення вимог до компетентності експертів, підбір експертів за встановленими критеріями і створення експертних груп для здійснення SWOT-аналізу; вибір закладу освіти (найвпливовішого конкурента на вибраному сегменті) для порівняння; складання переліку ключових чинників успіху діяльності організації у певній галузі, визначення показників, за якими будуть оцінені сильні і слабкі сторони діяльності, можливості і ризики для розвитку і функціонування; здійснення експертної оцінки; аналіз результатів, побудова матриці-SWOT, розроблення стратегічних альтернатив. Звернено увагу на труднощі, що можуть виникати у процесі реалізації кожного з етапів SWOT-аналізу: визначення об'єкта для порівняння, ключових чинників успіху, переваг і недоліків ЗВО відповідно до форми власності, визначення чинників зовнішнього середовища, що впливають на можливості розвитку і створюють ризики у діяльності ЗВО.

Ключові слова: SWOT-аналіз, етапи SWOT-аналізу, ключові чинники успіху, сильні сторони діяльності закладу освіти, слабкі сторони діяльності закладу освіти, можливості розвитку, ризики діяльності.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены практические аспекты применения метода SWOT-анализа в процессе формирования стратегии развития высшего учебного заведения. Выяснено, что осуществление SWOT-анализа охватывает пять последовательных этапов: определение требований к компетентности экспертов, подбор экспертов по установленным критериям и создание экспертных групп для осуществления SWOT-анализа; выбор учебного заведения (самого сильного конкурента на выбранном сегменте рынка) для сравнения; составление перечня ключевых факторов успеха деятельности организации в определенной отрасли, определение показателей, по которыми будут оценены сильные и слабые стороны деятельности,

возможности и риски для развития и функционирования; проведение экспертной оценки; анализ результатов, построение матрицы-SWOT, разработка стратегических альтернатив. Обращено внимание на трудности, которые могут возникнуть в ходе реализации каждого из этапов SWOT-анализа: определение объекта для сравнения, ключевых факторов успеха, преимуществ и недостатков высших учебных заведений в соответствии с формой собственности, определение факторов внешней среды, которые влияют на возможности развития и создают риски для деятельности высших учебных заведений.

Ключевые слова: SWOT-анализ, этапы SWOT-анализа, ключевые факторы успеха, сильные стороны деятельности учебного заведения, слабые стороны деятельности учебного заведения, возможности развития, риски деятельности.

ANNOTATION

The article discusses the practical aspects of the application of the SWOT analysis method in the process of forming the development strategy of a higher education institution. It was found that the implementation of the SWOT analysis covers five consecutive stages: determining the requirements for the competence of experts, selecting experts according to established criteria and creating expert groups for carrying out a SWOT analysis; the choice of an educational institution (an influential competitor in a selected segment) for comparison; compiling a list of key factors for the success of the organization's activities in a particular area, determining indicators by which the strengths and weaknesses of the activity, opportunities and risks for development and functioning will be evaluated; expert assessment; analysis of results, building a matrix-SWOT, development of strategic alternatives. Attention is drawn to the difficulties that may arise during the implementation of each of the stages of the SWOT analysis. So, at the stage of creating a group of experts and their preliminary selection, the difficulty for the HEI lies in the fact that today in not one of the educational institutions there is a marketing service or even a position of a marketer who would monitor the market environment at a high professional level. The complexity of the second stage lies in the choice of the organization of the base for comparison. Now

in Ukraine there are HEIs of public and private forms of ownership, which makes it difficult to compare since different forms of ownership create opportunities and risks in the strategic development of the institution and determine the presence of certain disadvantages and advantages in activities. At the third stage, key success factors and a list of indicators that should be evaluated by experts are determined. Today, the competitiveness of HEI is determined by the level of compliance with the key success factors put forward by international and domestic experts in determining the rating of an educational institution, and the list of such success factors is very large and it is difficult to choose a specific composition for a particular institution. In addition, it is important to take into account the influence of such groups of factors as macroeconomic, sectoral, and regulation of activities and to determine the risk groups for the development of the educational institution and the strength of their influence. It is noted that the difficulties of the stage of expert assessment and the formation of strategic alternatives associated with the subjectivity of expert assessments.

Key words: SWOT analysis, stages of the SWOT analysis, key success factors, strengths of the institution, weaknesses of the institution, development opportunities, risks of activity.

Постановка проблеми. Забезпечити якісну підготовку фахівця може лише заклад освіти, що має високий рівень конкурентоспроможності як на вітчизняному, так і міжнародному ринку освітніх послуг. Провідним інструментом забезпечення конкурентоздатності закладу освіти є розроблення та впровадження стратегії розвитку освітнього закладу. Стратегічний аналіз перспектив розвитку ЗВО передбачає проведення діагностики стану зовнішнього середовища щодо можливостей підвищення конкурентної позиції закладу на ринку освітніх послуг та ризиків, з якими може зіткнутися освітня установа у своїй діяльності, й оцінки стратегічного потенціалу ЗВО щодо формування конкурентних переваг і їх використання у процесі реалізації стратегії розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування стратегії та стратегічного управління в закладах освіти розкрито в працях: С. Натрошвілі, Н. Василькова, І. Каленюк, О. Кулік та інші. Питання щодо змісту інструментів стратегічного аналізу та особливостей їх застосування знайшли відображення у працях Л. Балабанової, М. Саєнко, О. Перфилової, О. Виханського і багатьох інших науковців, але нині не досить уваги приділено практичним аспектам та особливостям застосування SWOT-аналізу для формування стратегії розвитку закладів вищої освіти.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення практичних аспектів застосування SWOT-аналізу у процесі формування стратегії розвитку закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування стратегії розвитку будь-якого суб'єкта господарювання та його бізнес одиниць (підрозділів), у тому числі і у галузі освіти, потребує якісного попереднього проведення стратегічного аналізу. Вивчення літератури показало, що фахівці з менеджменту вважають, що найбільш придатним для всіх сфер діяльності є метод SWOT-аналізу. Відзначимо, що методика здійснення SWOT-аналізу наведена у багатьох наукових працях [1; 2; 3; 4] та має загальний алгоритм проведення (рис. 1).

Слід відмітити, що на кожному з визначених етапів проведення SWOT-аналізу можуть виникати певні труднощі. Так, на етапі створення групи експертів та їх попереднього відбору складність для ЗВО полягає у тому, що нині в жодному із закладів освіти немає маркетингової служби і навіть посади маркетолога, який здійснював би моніторинг ринкового середови-

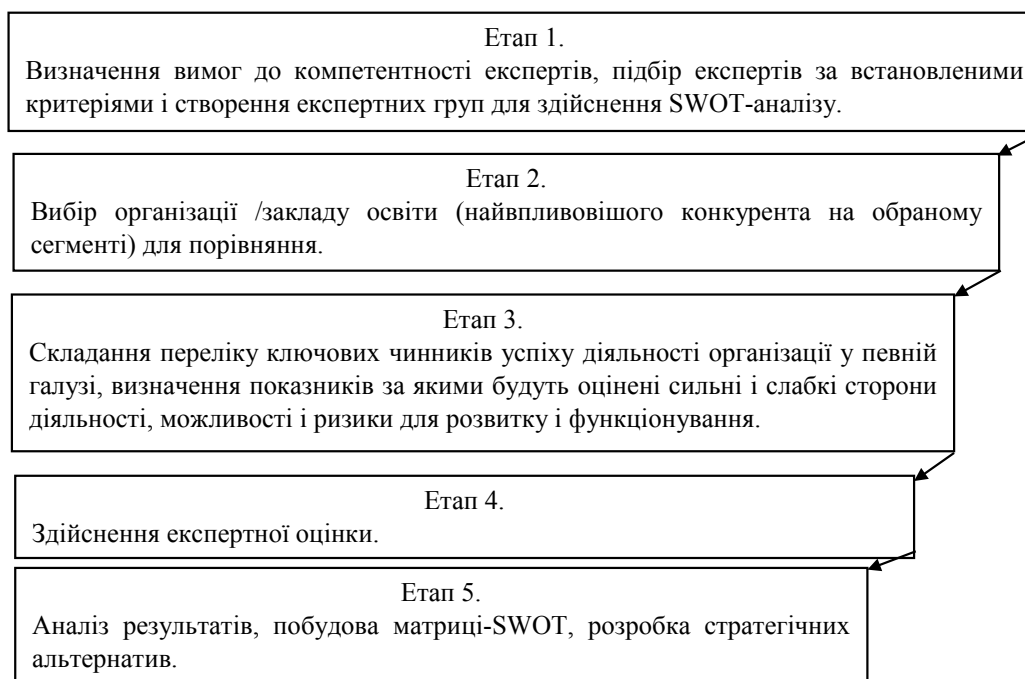

Рис. 1. Алгоритм проведення SWOT-аналізу

Джерело: складено за джерелами [4; 5]

ща на високому професійному рівні. Але разом із тим більшість вітчизняних закладів освіти у своєму складі мають кафедри (відділення) або факультети, що займаються фаховою підготовкою спеціалістів економічного профілю: підприємців, менеджерів, маркетологів, тощо, і тому слід обов'язково залучати ці структурні підрозділи та/або окремих фахівців, компетентних у проведенні маркетингових досліджень.

Складність другого етапу полягає у виборі організації бази для порівняння. Нині в Україні існують ЗВО державної і приватної форми власності, що зумовлює складність для порівняння, оскільки різні форми власності формують різні можливості та ризики у стратегічному розвитку закладу освіти й зумовлюють наявність певних недоліків і переваг у діяльності. Узагальнимо у таблиці типові переваги та недоліки ЗВО приватної і державної форми власності (табл. 1).

На третьому етапі визначають ключові чинники успіху і перелік показників, що має бути оцінено експертами. Нині конкурентоспроможність ЗВО визначається рівнем відповідності ключовим чинникам успіху, що висувають міжнародні та вітчизняні експерти під час визначення рейтингу закладу освіти. Аналіз наукових джерел показав, що нині є великий перелік чинників успіху діяльності ЗВО на ринку освітніх послуг.

Зведемо у таблиці найбільш вживані експертами чинники (табл. 2).

У процесі визначення переліку чинників, що впливають на діяльність ЗВО і, відповідно на її успіх, слід також врахувати і такі групи чинників, як: макроекономічні, галузеві, регульована діяльності (табл. 3).

На цьому ж етапі визначають можливості і ризики розвитку ЗВО на ринку освітніх послуг.

Відзначимо, що ризики щодо розвитку ЗВО насамперед пов'язані із впливом (проявом) чинників зовнішнього середовища, а от сила їхнього впливу багато у чому залежить від управлінської компетентності керівників ЗВО, того, чи вчасно спрогнозовано негативний вплив певного чинника і розроблено адаптивні дії щодо реакції на нього, чи спрогнозували і чи використали можливості, що представили суб'єкти ринку освітніх послуг для розвитку закладу тощо.

Вивчення літератури щодо класифікації ризиків ЗВО на ринку освітніх послуг дало змогу визначити їхні групи та зміст впливу кожного виду ризику на розвиток ЗВО (див. табл. 4).

Наступний етап – це здійснення експертної оцінки. Для проведення SWOT-аналізу зазвичай використовують метод експертної оцінки. Науковці рекомендують його виконувати у певній послідовності:

Таблиця 1

Типові переваги та недоліки ЗВО приватної і державної форми власності

Форма власності ЗВО	Преваги ЗВО	Недоліки ЗВО
1	2	3
Державна форма власності	наявність академічних та освітніх традицій, потужних наукових шкіл	низька ефективність використання ресурсів
	розвинута матеріально-технічна база, соціальна інфраструктура, у тому числі наявність гуртожитків для здобувачів освіти	невисокий рівень вмотивованості до мотивації до ефективної діяльності за окремими напрямками
	орієнтація на виконання вимог регулюючих та контролюючих органів	низька ринкова адаптивність до викликів ринкового середовища
	гарантування трудових, соціальних та професійних прав працівників	консервативний підхід до прийняття стратегічних рішень
		низький рівень ринкової орієнтації на запити споживачів (роботодавців) щодо якості й асортименту освітніх послуг
Приватна форма власності		надмірна бюрократизація управлінського процесу, наявність складних формальних процедур
	орієнтація на задоволення ринкового попиту та вимог споживачів (роботодавців) щодо якості й асортименту освітніх продуктів	низький рівень наукової роботи
	орієнтація на максимально ефективне використання ресурсів	схильність до формального виконання ліцензійних вимог провадження освітньої діяльності
	схильність до впровадження інновацій (управлінських, освітніх, тощо)	низький рівень матеріально-технічного забезпечення, у тому числі щодо забезпечення власними навчальними приміщеннями, гуртожитками, тощо
	швидка реакція на зміни умов функціонування та висока адаптивність до них	низький рівень захищеності трудових, соціальних та професійних прав працівників

Джерело: складено за [6]

Таблиця 2

Ключові чинники, що визначають успіх діяльності ЗВО на ринку освітніх послуг

Класифікаційна група	Перелік чинників
1	2
Чинники, що враховують у визначенні топ-100 або топ-200 в провідних міжнародних рейтингах	якість досліджень та сильне міжнародне партнерство і співробітництво
	можливість наймати найкращий професорсько-викладацький, науково-дослідницький, управлінський, адміністративний персонал, ведучи пошук таких професіоналів не лише в межах своєї країни, а й на глобальному ринку праці
	створення умов для можливості співпраці своїх дослідників з кращими фахівцями у відповідній галузі науки, незалежно від того, в якій країні вони знаходяться
	компетенції з широкого спектру галузей науки і дисциплін (суспільні, гуманітарні науки, інженерні науки, математика, природничі, медичні науки тощо)
	потужне керівництво з чіткими місією та баченням для організації
	автономія: організаційна, фінансова, академічна та кадрова
	висока якість навчання та спроможність залучати найкращих студентів (у тому числі для магістерського та докторського рівнів освіти) не лише на національному, а й на міжнародному рівнях (відсоток іноземних студентів у провідних університетах світу з кожним роком зростає)
	змішане, диверсифіковане фінансування, що означає відсутність надмірної залежності лише від одного джерела фінансування
Експерт у сфері вищої освіти Джаміл Салмі	концентрація таланту (інтернаціоналізація)
	потужне фінансування: отримують базове фінансування з державного бюджету – для поточних витрат і досліджень; виграють фінансування на проведення досліджень на основі договорів із державними і приватними організаціями, беручи участь у тендерах на умовах конкуренції; користуються власними фондами цільового капіталу; отримують власні доходи від плати студентами за навчання
Інші чинники успіху ЗВО на ринку освітніх послуг	ефективне управління через забезпечення автономії: вільне використання своїх ресурсів (коштів) за самостійно визначеними напрямками і без обмежень; самостійно визначити пріоритети своєї науково-дослідницької роботи, приймати рішення стосовно своїх навчальних планів і програм, відбирати для себе найкращих студентів на умовах конкуренції, вільно встановлювати плату за навчання, відбирати, приймати на роботу і звільняти співробітників і академічний персонал, вільно приймати рішення про винагороду професорсько-викладацького корпусу та інші вигоди.
	культуру переваги (відмінності) і конкурентоспроможності
	культуру постійного самоаналізу та відкритості до змін
	багатогранність (установи одночасно є дослідницькими і навчальними; пропонують широкий спектр фахових напрямів і дисциплін; вони є досить великими за розміром з огляду на кількість студентів і співробітників
	пропозиція навчальних програм на другому і третьому ступенях вищої освіти
університети повинні отримувати прибуток від результатів своєї наукової роботи	
участь у міжнародному науковому співробітництві та зв'язках зі своїми колегами за кордоном	

Джерело: складено за [7; 8; 9]

– визначити, сформулювати та оприлюднити мету дослідження;

– обрати коло питань, на які експерти мають дати відповіді та/або скласти перелік показників, які слід оцінити;

– розробити форму, яку експерти повинні заповнити у процесі оцінювання;

– ознайомити експертів із критеріями, за якими буде здійснено оцінку;

– запропонувати експертам здійснити оцінку;

– обробити отримані від експертів форми та проаналізувати результати;

– узагальнення результатів, визначення трендів;

– формулювання висновків.

Важливим у процесі проведення експертної оцінки є дотримання певних принципів: комплексності, системності, об'єктивності, достовірності, адекватності, прозорості [5, с. 195]. Отже,

здійснення експертами оцінки сильних і слабких сторін у діяльності ЗВО, можливостей і загроз щодо його розвитку та розвитку його структурних підрозділів проводиться таким чином:

– експертам пропонується оцінити два ЗВО: один заклад – це ЗВО, для якого здійснюють SWOT-аналізу, другий заклад – найбільш потужний конкурент – база для порівняння;

– експерти за запропонованим переліком чинників (показників) здійснюють їх ранжування, тобто визначають значущість для розвитку, ефективності чи критичність впливу на результати діяльності ЗВО (підрозділу). Слід відмітити, що значущість показника визначається від 0 до 1, але сума значущості усіх показників має дорівнювати 1;

– експерти за запропонованим переліком чинників (показників) здійснюють їх оцінку в балах по двох ЗВО. Зазначимо, що така оцінка

Таблиця 3

Групи чинників, що впливають на результати діяльності ЗВО на ринку освітніх послуг

Група чинників, що впливає на результати діяльності ЗВО на ринку освітніх послуг	Перелік чинників відповідно до кожної групи
Макроекономічні	– демографічна криза, що знайшла прояв у зменшенні контингенту студентів (споживачів освітніх послуг); – погіршення стану економіки обмежує бюджетні можливості, безпосередньо впливає на скорочення обсягів фінансування державних ЗВО; – непрогнозована інфляція не дає можливість ЗВО сформулювати виважену цінову політику (ціна послуги визначається у теперішніх показниках, а витрати будуть змінюватися на її надання протягом всього періоду навчання); – нерозвиненість і висока вартість системи кредитування навчання; – розрив зв'язків між наукою, освітою і виробництвом гальмує адаптацію ЗВО до вимог ринкового середовища.
Галузеві	– різний статус ЗВО різних форм власності; – відсутність стандартизованих методик формування ціни надання освітніх послуг, через що ЗВО у процесі конкурентної боротьби часто вдаються до цінової дискримінації та демпінгу задля стимулювання збуту послуг; – необхідність постійного підвищення ланцюга цінності освітньої послуги за рахунок зменшення її прибутковості (надання житла студентам, забезпечення практичного навчання тощо).
Регулювання діяльності	– наявність процедур акредитації ЗВО та ліцензування освітніх продуктів створює додаткові витрати, що позначаються на ціні освітнього продукту; – директивне регламентування управлінських і освітніх процесів діяльності ЗВО (організації освітнього та виховного процесу, здійснення фінансової діяльності тощо); – діяльність НАЗЯО і інших контролюючих органів, що здійснюють нагляд за процесом надання освітніх послуг, умовами і якістю послуг у сфері вищої освіти.

Джерело: складено за [10]

Таблиця 4

Групи та види ризиків, що впливають на розвиток діяльності ЗВО на ринку освітніх послуг, та зміст їхнього прояву

Група ризику	Вид ризику	Зміст впливу (прояву) ризику на діяльність ЗВО
1	2	3
політичні	корупційні правові	нерівні умови розвитку освітніх структур у системі вищої освіти внаслідок лобювання інтересів окремих освітніх структур за принципом наявності «зв'язків» в органах влади; може призвести до несправедливості у розподілі ресурсів
	ідеологічні	неприйняття змін у системі вищої освіти суспільством, домінування ідей непопулярності вищої освіти серед молоді; призводить до зниження попиту на відповідні види освітніх послуг
	правові	зміни у законодавстві, відсутність послідовності в освітній політиці, можливість відкликання ліцензій тощо.
фінансово-економічні	ресурсної забезпеченості	зменшення обсягів надходження фінансових ресурсів із різних джерел фінансування, що позначається на всіх забезпечуючих процесах
	бюджетної забезпеченості	скорочення бюджетного фінансування розвитку ЗВО, наукової діяльності тощо
	економічної ефективності функціонування	неефективність розподілу фінансових ресурсів, необґрунтованість створення освітніх продуктів приводить до збитків діяльності ЗВО
соціально-психологічні	соціальні	зменшення цінності вищої освіти для громадян країни
	іміджеві	втрата довіри споживачів до ЗВО
організаційно-управлінські ризики	програмно-методичні	необґрунтований вибір номенклатури й асортименту освітніх продуктів приводить до збитків через незатребуваність певних освітніх програм
	організаційні	необґрунтована організаційна структура управління приводить до збільшення витрат на управління та гальмування всіх управлінських процесів
	кадрові	конкуренція ЗВО за залучення найбільш кваліфікованих кадрів може призвести до відтоку кращих науково-педагогічних працівників, що може вплинути на неможливість виконати кадрові умови надання освітніх послуг
	втрати якості послуг	зниження рівня конкурентоспроможності випускників на ринку праці

Джерело: складено за [11; 12]

може здійснюватися від 0 до 10 балів, а напрям впливу (позитивний чи негативний) зазначається за допомогою знаків: «+» (або без знаку) – позитивний вплив, «-» – негативний вплив;

– за кожним показником визначається середньозважена оцінка як добуток бальної оцінки і рангу;

– за кожною групою визначається загальна оцінка, порівнюється між двома ЗВО, робиться загальний висновок про «силу», «слабкість», «можливість» та «загрози», тобто визначається загальний показник конкурентоспроможності ЗВО;

– будується матриця-SWOT. У літературі пропонують такий вигляд матриці-SWOT (рис. 2):

Матриця-SWOT	Можливості:	Загрози:
	1. .... 2. .... 3.	1. .... 2. .... 3. ....
Сильні сторони: 1. .... 2. .... 3.	Поле «С і М»	Поле «С і З»
Слабкі сторони: 1. .... 2. .... 3.	Поле «Сл і М»	Поле «Сл і З»

Рис. 2. Матриця-SWOT

Джерело: [4]

Відзначимо, що матриця-SWOT заповнюється у такій послідовності:

– вибираються за кожною групою ті показники (як правило, три-чотири), що мають найбільше середньозважене значення, якщо це група «загрози», то ті значення, що мають найбільшу оцінку зі знаком мінус, заносяться у матрицю;

– у кожному з чотирьох полів зазначаються стратегічні альтернативи, що можуть виникнути за поєднання двох груп чинників. Максимальне значення стратегічних альтернатив, що можуть бути запропоновані під час зазначення трьох показників у кожній групі, може становити 81 (3*3*3*3).

Зазначимо, що експерти, як правило, розглядають до 10 стратегічних альтернатив, особливо увагу приділяють при цьому стратегічним альтернативам, що потрапили у клітину «С і М» і «Сл і З», щоб визначити найбільш привабливі стратегічні альтернативи розвитку та спрогнозувати найбільш вірогідні ризики і заздалегідь розробити можливі дії превентивного характеру.

Завершальним кроком SWOT-аналізу ЗВО є оцінка стратегічних альтернатив формування або коригування стратегічних цілей та розроблення альтернатив щодо визначення напрямів і заходів щодо їх реалізації.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, розгляд практичних аспектів застосування SWOT-аналізу у процесі формування стратегії розвитку закладу вищої освіти дав змогу визначити п'ять основних етапів здійснення

SWOT-аналізу. Звернено увагу на труднощі, що можуть виникати у процесі реалізації кожного з етапів SWOT-аналізу. Так, на етапі створення групи експертів та їх попереднього відбору складність для ЗВО полягає у тому, що нині в жодному із закладів освіти немає маркетингової служби і навіть посади маркетолога, який здійснював би моніторинг ринкового середовища на високому професійному рівні. Складність другого етапу полягає у виборі організації бази для порівняння. Нині в Україні існують ЗВО державної і приватної форми власності, що зумовлює складність для порівняння, оскільки різні форми власності формують різні можливості та ризики у стратегічному розвитку закладу освіти й зумовлюють наявність певних недоліків і переваг у діяльності. На третьому етапі визначають ключові чинники успіху і перелік показників, що має бути оцінено експертами. З'ясовано, що конкурентоспроможність ЗВО визначається рівнем відповідності ключовим чинникам успіху, що висувають міжнародні та вітчизняні експерти під час визначення рейтингу закладу освіти, а перелік таких чинників успіху дуже великий, тому складно вибрати для певного закладу їх певний склад. Окрім цього, важливим є врахування впливу таких груп чинників, як макроекономічні, галузеві, регулювання діяльності, та визначити групи ризиків щодо розвитку закладу освіти і силу їхнього впливу. Наголошено, що труднощі етапу експертної оцінки та формування стратегічних альтернатив пов'язані із суб'єктивністю оцінок експертів.

Подальше дослідження буде спрямовано на пошук шляхів підвищення ефективності застосування SWOT-аналізу для формування стратегії розвитку ЗВО.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Саєнко М.Г. Стратегія підприємства : підручник. Тернопіль : «Економічна думка», 2006. 390 с.
2. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій підприємства: навчальний посібник / Під ред. д.е.н., проф. академіка АЕН України Л.В. Балабанової. Донецьк : ДонДУЕТ, 2001. 180 с.
3. Виханський О.С., Наумов А.И. Менеджмент : учебник. 3-е изд. М. : Экономистъ, 2003. 528 с.
4. Перфілова О.Є. Проблеми та особливості впровадження SWOT-аналізу в практику стратегічного управління вітчизняних підприємств. URL: http://vlp.com.ua/files/13_27.pdf (дата звернення: 14.12.2019).
5. Яковенко О.І. Методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств. кол. монографія / за ред. В.І. Захарченко та М.М. Меркулова. Одеса: Атлант, 2018. С. 194–204.
6. Натрошвілі С.Г. Стратегічне управління вищим навчальним закладом: теорія, методологія, практика : монографія. К. : КНУТД, 2015. 320 с.
7. Sadlak J., Liu Nian Cai (eds.). The World-class University as Part of a New Higher Education Paradigm. Bucharest: CEPES 2009. URL: <https://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources> (дата звернення: 14.12.2019).

8. Salmi J. The Challenge of Establishing World-Class Universities. Washington: World Bank 2009. URL: <https://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources> (дата звернення: 14.12.2019).
9. Василькова Н.В. Ключові фактори успіху університетів на глобальному ринку освітніх послуг. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2016_13_51 (дата звернення: 14.12.2019).
10. Натрошвілі С.Г. Стратегічні орієнтири розвитку системи вищої освіти в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій. Економічний вісник університету. 2012. № 18/2. С. 125–129.
11. Каленюк І.С., Куклін О.В., Ямковий В.А. Сучасні ризики розвитку вищої освіти в Україні. *Економіка України*, 2015, 2(639), с. 70–83.
12. Дуднева Ю.Е. Ризики в діяльності системи вищої освіти. URL: https://adaptive.org.ua/images/docs/forum_01_2019/dudntva.pdf (дата звернення: 14.12.2019).
5. Yakovenko O.I. Metodichni pidhody do otsinky rivnya konkurentnospromozhnosti pidpriemstv [Methodological approaches to assessing the level of competitiveness of enterprises]. Odesa: Atlant, 2018. P. 194–204.
6. Natroshvili S.G. Strategichne upravlinnya vyschym navchalnim zakladom: teoriya, metodologiya, praktika [Strategic management of a higher educational institution: theory, methodology, practice]. Kyiv: KNUTD, 2015. 320 p.
7. Sadlak J., Liu Nian Cai (eds.). The World-class University as Part of a New Higher Education Paradigm. Bucharest: CEPES 2009. Available at: <https://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources> (accessed 14 December 2019).
8. Salmi J. The Challenge of Establishing World-Class Universities. Washington: World Bank 2009. Available at: <https://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources> (accessed 14 December 2019).
9. Vasilkova N.V. Kluchovi faktory uspihu universitetiv ta globalnomu rynku osvitnih poslug [Key success factors for universities in the globaleducationalservicesmarket]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2016_13_51 (accessed 14 December 2019).

REFERENCES:

1. Sayenko M.G. Strategia pidpriemstva [Enterprise strategy] Pidruchnyk. Ternopil: "Economiczna dumka", 2006. 390 p.
2. SWOT-analysis – osnova formuvannya marketyngovyh strategiy pidpriemstva [Basis for the formation of marketing enterprises] : Navchalny posibnyk. Donetsk: DonDuet, 2001. 180 p.
3. Vyhansky O.S., Naumov A.I. Menedzhment [Management] : Uchebnyk. 3-e izdanie. M.: Ekonomist, 2003. 528 p.
4. Perfilova O.E, Problemy ta osoblyvosti vprovadgennya SWOT-analizu v practyku strategichnogo upravlinnya vitchyznyanyh pidpriemstv. [Problems and features of the introduction of SWOT analysis in the practice of strategic management of domestic enterprises.] Available at: http://vlp.com.ua/files/13_27.pdf (accessed 14 December 2019).
10. Natroshvili S.G. Strategichni oryentyry rozvytku systemy vyschoi osvity v umovah suchasnyh sotsialno-ekonomichnyh transformatsiy [Strategic guidelines for the development of higher education in the context of modern socio-economic transformations]. Ekonomichny visnyk universytetu, 2012, № 18/2, p. 125–129.
11. Kalenyuk I.S., Kuklin O.V., Yamkovyi V.A. Suchasni ryzyky rozvytku vyschoi osvity v Ukraini [Modern risks of the development of higher education in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, 2015, 2(639), p. 70–83.
12. Dudneva U.E. Ryzyky v diyalnosti systemu vyschoi osvity [Risks in the activities of the higher education system]. Available at: https://adaptive.org.ua/images/docs/forum_01_2019/dudntva.pdf/ (accessed 14 December 2019).

СЕКЦІЯ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 631.22.003.1

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-33>**Гопцій О.Б.**

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри планування території
населених пунктів та будівництва
Харківського національного аграрного
університету імені В.В. Докучаєва*

Масленнікова В.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри планування території
населених пунктів та будівництва
Харківського національного аграрного
університету імені В.В. Докучаєва*

Hoptsi Oleksander

*Candidate of Sciences (Economics), associate professor
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev*

Maslennikova Victoria

*Candidate of Sciences (Economics), associate professor
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev*

СТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНО ДОЦІЛЬНИХ ВИРОБНИЧИХ БУДІВЕЛЬ ДЛЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

CREATION OF ECONOMICALLY VIABLE INDUSTRIAL BUILDINGS FOR FARMS

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто та проаналізовано крупні й великі агропідприємства, які мають значний фінансовий потенціал, сучасні технології та техніку, частіше за все займаються рослинництвом, оскільки тваринництво потребує більше трудових ресурсів, матеріально-технічної бази, забезпечення галузі основними фондами (будівлями, спорудами тощо). Все це може викликати низку негативних наслідків саме для середнього й дрібного фермерства, представники якого займаються виробництвом тваринної продукції та які вклали кошти в будівництво ферм, устаткування, техніку. Основні виробничі фонди посідають значне місце, впливають на собівартість продукції та її остаточну ціну. Крім того, будівництво виробничих будівель займає довготривалий час, збудована за об'ємом невелика будівля в подальшому за потреби часто не може бути збільшена, а її реконструкція чи технічне переоснащення потребує додаткових капіталовкладень.

Ключові слова: агропідприємства, фермерські господарства, ферми, тваринницька продукція, кошти, будівництво.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены и проанализированы крупные и большие агропредприятия, имеющие значительный финансовый потенциал, современные технологии и технику, чаще всего занимающиеся растениеводством, поскольку животноводство требует больше трудовых ресурсов, материально-технической базы, обеспечения отрасли основными фондами (зданиями, сооружениями и т. д.). Все это может вызвать ряд негативных последствий именно для среднего и мелкого фермерства, представители которого занимаются производством животноводческой продукции и которые вложили средства в

строительство ферм, оборудование, технику. Основные производственные фонды занимают значительное место, влияют на себестоимость продукции и ее окончательную цену. Кроме того, строительство производственных зданий занимает длительное время, построенное по объему небольшое здание в дальнейшем при необходимости часто не может быть увеличено, а его реконструкция или техническое переоснащение требует дополнительных капиталовложений.

Ключевые слова: агропредприятия, фермерские хозяйства, фермы, животноводческая продукция, средства, строительство.

ANNOTATION

Large and large agribusinesses with significant financial potential are considered and analyzed; most often they are engaged in crop production, as animal husbandry requires more manpower, material and technical resources, providing the industry with fixed assets (buildings, structures, etc.). All this can cause a number of negative consequences – especially for medium and small-scale farming, which are engaged in the production of animal products and who have invested money for the construction of farms, equipment, and machinery. Fixed assets occupy a significant place and affect the cost of production and not its final price. In addition, the construction of industrial buildings takes a long time, the volume of a small building in the future, if necessary, often cannot be increased, and its reconstruction or refurbishment require additional investment. Today there are a number of typical projects of different capacities of buildings for the keeping of cattle, but the construction of which requires certain conditions and surveys. For example, a barn 20–50 m long should be placed on a flat area with a slope of 1–2°, which is not always possible. There are problems

with orientation to the sides of the world, ensuring the availability of insulation, location relative to wind directions, etc. To present a vision of a new type of production building (barn) that would automatically meet economic animal-veterinary, fire-fighting and other requirements. It would be possible, if necessary, to increase the production volume or transform it into another industrial building, in line with market proposals. As a result of analysis of a number of typical projects of barns by capacity, method of keeping cattle, geometric dimensions, area of enclosing structures, usable area, architectural and construction requirements, planning scheme, it is established that the "classical" rectangular system in the plan, in some cases, does not meet the requirements set out for the purpose of this article. The area of 24 m² is determined by the required boxing area for the maintenance of 4 heads, passages (aisles) for distribution of feed, removal of manure, milking and care of animals, air volume according to veterinary standards.

Key words: agribusinesses, farms, livestock products, funds, construction.

Постановка проблеми. В основу земельної реформи покладено право розпорядження землею або право на землекористування. При цьому відбувається перерозподіл землі на утворення нових виробництв, таких як велико-товарне, родинне дрібне та середнє фермерство. Однак гравці, що виступають на ринку, перебувають у нерівних умовах. Так, крупні й великі агропідприємства, які мають значний фінансовий потенціал, сучасні технології та техніку, частіше за все займаються рослинництвом, оскільки тваринництво потребує більше трудових ресурсів, матеріально-технічної бази, забезпечення галузі основними фондами (будівлями, спорудами тощо). Все це може викликати низку негативних наслідків саме для середнього й дрібного фермерства, представники якого займаються виробництвом тваринної продукції та які вклали кошти в будівництво ферм, устаткування, техніку. Основні виробничі фонди посідають значне місце, впливають на собівартість продукції та її остаточну ціну. Крім того, будівництво виробничих будівель займає довготривалий час, пов'язане з трудомістким («мокрим») процесом, адже збудована за об'ємом невелика будівля в подальшому за потреби часто не може бути збільшена, а її реконструкція чи технічне переоснащення потребує додаткових капіталовкладень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує низка типових проектів різної місткості будівель для утримання худоби, спорудження яких, однак, потребує певних умов та обстежень. Так, наприклад, корівник 20–50 м довжиною повинен розташовуватися на рівній ділянці з ухилом 1–2°, що не завжди є можливим. Виникають проблеми щодо орієнтації за сторонами світу, забезпечення наявної інсоляції, розташування відносно напрямів вітрів тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є надання бачення нового типу виробничої будівлі (корівника), яка б машинально відповідала економічним зооветеринарним, протипожежним та іншим вимогам, а також мала можливість за необхідності збільшити обсяг виробництва чи трансформувати її під іншу будівлю виробничого призначення відповідно до пропозицій ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор – це специфічна галузь економіки, яка безпосередньо пов'язана із земельним потенціалом, земельною територією як головною територіально-просторовою частиною довілля, основним засобом у сільськогосподарському виробництві. Раціональне використання й експлуатація земельних територій зі збиттям природоохоронних заходів є однією з центральних проблем економічного розвитку держави, особливо з переходом до ринкової економіки в контексті розвитку земельних відносин.

Аналіз динаміки розвитку та механізму здійснення сучасної земельної реформи показав, що подальше проведення земельної реформи має здійснюватися на основі спеціальних державних та регіональних програм з визначенням наукового, матеріально-технічного, фінансового та правового забезпечення, а також пакета законодавчо-нормативних актів, які регламентуватимуть цей процес. Отже, головним критерієм оцінювання результатів земельної реформи є еколого-економічна ефективність аграрного землеволодіння й землекористування в державі. Основними завданнями реформування земельних відносин є використання та обіг земельних ділянок, упровадження їх у приватну власність на землю, надання можливості селянину стати реальним власником землі, перетворення сільського господарства на високорозвинену галузь економіки. Земля повинна стати капіталом селянина, яким він має вільно й самостійно розпоряджатися. Без приватної власності на землю неможливі ринкові відносини, немає інтересу до праці, впевненості в завтрашньому дні.

В результаті аналізу низки типових проектів корівників щодо місткості, способу утримання худоби, геометричних розмірів, площі огорожуваних конструкцій, корисної площі, архітектурно-будівельних вимог, планувальної схеми встановлено, що «класична» прямокутна система в плані часто не відповідає вимогам, поставленим за мету статті.

Так, математичні розрахунки показують (табл. 1), що будівля площею 24 м² висотою 3 м за різною геометричною формою в плані має суттєві розбіжності.

Площа 24 м² обумовлена потрібною площею боксу на утримання 4 голів, проїздів (проходів) для роздачі кормів, видалення гною, здійснення доїння та догляду за тваринами, об'ємом повітря за ветеринарними нормами.

Результати табл. 1 свідчать про те, що найбільш економічним варіантом конфігурації будівлі є круг, площа огороження якого на 8,01 м² менша за площу огороження прямокутної форми. Співвідношення огорожувальних конструкцій (стін) та площі будівлі круга становить 2,17, а прямокутника – 2,58, що також більше в 1,2 рази.

Однак кругла в плані будівля створює труднощі або взагалі неможливість розміщення технологічного обладнання та виконання виробни-

Таблиця 1

Порівняльні показники будівлі залежно від її конфігурації в плані при заданих параметрах (площа становить 24 м², висота – 3 м)

Конфігурація будівлі в плані	Довжина сторін, м	Периметр, м	Площа огороження, м ²	Співвідношення			
				огороження та площі	площі та огороження	площі огороження та огороження кругу	відсотка та площі огороження кругу
Прямокутник	4×6	20,00	60,00	2,58	0,4	1,15	+15,4
Квадрат	4	19,60	58,80	2,45	0,41	1,13	+13,1
Шестикутник	3,04	18,24	54,72	2,28	0,44	1,05	+5,25
Круг	R=2,76	17,33	51,99	2,17	0,46	1,0	0

чих процесів, а також здійснення блокування об'єктів. Найбільш наближеним за показниками до круга є шестикутник. Ця фігура має збільшення площі огороження порівняно з кругом на 0,05, або на 5,25% (прямокутник – на 15,4%).

Виходячи з вищевикладеного, пропонуємо модуль будівлі для утримання чотирьох корів у формі шестикутника. Ця фігура разом зі своїми технічними характеристиками має низку таких переваг:

1) можливість обладнання механізмами й устаткуванням для здійснення технологічних процесів (роздача кормів, видалення гною, здійснення доїння безпосередньо в боксах);

2) легке блокування з іншими модулями шляхом утворення єдиного будівельного об'єкта за необхідності збільшення потужностей;

3) забезпечення розведення напрямів роздачі кормів і видалення гною, що диктується ветеринарними та санітарно-гігієнічними вимогами;

4) можливість використовувати модуль для різних вікових груп тварин (наприклад, корови, молодняк старше 1 року, молодняк молодше 1 року);

5) легке виконання вимог інсоляції, орієнтації за сторонами світу, врахування режиму вітрів, пристосування до особливостей рельєфу та конфігурації земельної ділянки завдяки вибраній конфігурації під час розташування на земельній ділянці.

Принципова схема планування модуля показана на рис. 1, при цьому розміщення тварин, годівниць, напрямки (лінії) роздачі кормів, видалення гною, зона доїння можуть бути змінені залежно від машин, механізмів, які застосовуються в технологічних процесах, а також від варіанта блокування модулів.

Задля зручного розташування на земельній ділянці залежно від її конфігурації, наявності під'їзних шляхів, розміщення будівель та споруд для зберігання й приготування кормів, гноєсховищ, архітектурно-будівельних та інших норм і правил пропонуються можливі варіанти блокування модулів. Вибраний варіант блокування дає можливість зменшити кількість огорожуючих конструкцій («сандвіч»-панелей) (рис. 2), що також сприяє здешевленню будівництва.

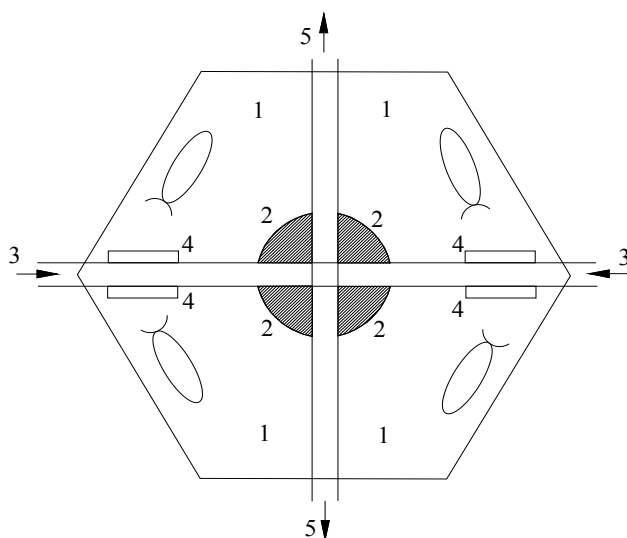

Рис. 1. Схема планування модуля

Примітка: 1 – блоки для утримання тварин; 2 – зона доїння; 3 – лінія роздачі кормів; 4 – годівниця; 5 – видалення гною

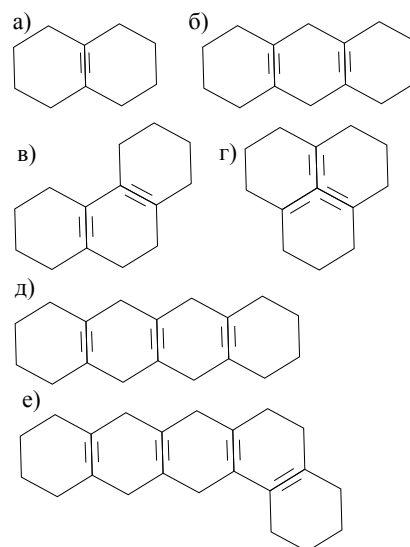

Рис. 2. Варіанти блокування модулів зі зменшенням кількості огорожуючих конструкцій
Примітка: а) – 2; б), в) – 4; г), д) – 6; е) – 8

Пропонується виготовляти модуль у заводських умовах у вигляді «сандвіч»-панелей, тобто зовнішній та внутрішній шар покриття (метал, пластик) повинен мати теплоізоляційний матеріал між ними. Монтаж здійснюється безпосередньо на будівельному майданчику. Підлога й покрівля виконуються як збірні елементи у вигляді шістьох трикутників з відповідними гідро- та пароізоляційними властивостями (рис. 3).

Віконні і дверні отвори можуть бути виконані на заводі згідно з варіантом блокування або прорізатися безпосередньо на будівельному майданчику з подальшим монтажем віконних і дверних блоків.

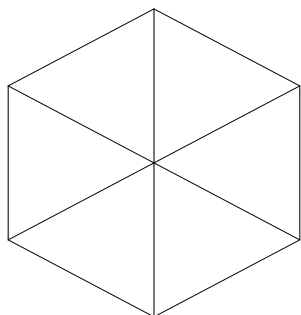

Рис. 3. Схема конструкції підлоги та покрівлі

Висновки. Запропоноване конструктивне рішення тваринницької ферми у вигляді модуля порівняно з класичною прямокутною схемою створює умови для сучасного виготовлення продукції, дає можливість поступового нарощування потужностей, здешевлює будівництво, прискорює час введення в експлуатацію, отже, окупність будівлі, поліпшує архітектурно-будів-

ельні якості, більшою мірою сприяє дотриманню будівельних, санітарних, зооветеринарних, ротопожежних та інших норм, більш раціональному використанню земельної ділянки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ходаківська О. Земельні відносини у сільському господарстві: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Землепорядний вісник*. 2015. № 7. С. 18–22.
2. Федоров М., Ходаківська О., Корчинська С., Солов'яненко Н. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 року / за ред. Ю. Лупенка, М. Федорова. Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. 60 с.
3. Федоров М., Месель-Веселяк В., Саблук П., Ходаківська О. Рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 60 с.
4. Новаковський Л. Уповільнена хода земельної реформи. *Дзеркало тижня*. 2015. № 24.

REFERENCES:

1. Khodakivska, O. (2015). Zemelni vidnosyny u silskomu hospodarstvi: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Land relations in agriculture: state, problems and prospects of development]. *Zemleporiadnyi visnyk*, vol. 7, pp. 18–22.
2. Fedorov, M., Khodakivska, O., Korchynska, S. and Solov'ianenko, N. (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of land relations in agriculture till 2020]. Kyiv: NNTs IAE.
3. Fedorov, M., Mesel-Veseliak, V., Sabluk, P. and Khodakivska, O. (2009). *Rekomendatsii shchodo zabezpechennia rozvytku zemelnykh vidnosyn u rynkovykh umovakh* [Recommendations for ensuring the development of land relations in market conditions]. Kyiv: NNTs IAE.
3. Novakovskiy, L. (2015). Upovilnena khoda zemelnoi reformy [Land reform progress slowed]. *Dzerkalo tyzhnia*, vol. 24, pp. 15–19.

УДК 330.341.1:332(477)(045)

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-34>**Єрмакова О.А.***доктор економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України***Iermakova Olga***Doctor of Economics, Associate Professor,
Senior Researcher of the
Institute of Market and Economic & Ecological Research of the
National Academy of Sciences of Ukraine*

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ¹

CURRENT CHALLENGES FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF REGIONS OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасні виклики для інноваційного розвитку регіонів України, зокрема глокалізацію, «розумне» економічне зростання на основі інновацій, конкуренцію на основі інноваційних переваг, екологізацію інноваційного розвитку, децентралізацію, нелінійну модель створення інновації, неоіндустріалізацію, чотириохланкову модель інноваційної діяльності та соціальний капітал, імпакт-інвестиції та соціальні інновації, мобільність людських ресурсів та нові компетенції. У статті визначено принципи регіональної інноваційної політики, обумовлені викликами інноваційного розвитку. Розуміння сучасних тенденцій є важливим для підвищення ефективності регіональної політики та підвищення адаптивності регіональних інноваційних систем до постійних змін, обумовлених інноваційним розвитком.

Ключові слова: інноваційна економіка, розвиток, регіон, регіональна інноваційна система.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены современные вызовы для инновационного развития регионов Украины, в частности глокализация, «умный» экономический рост на основе инноваций, конкуренция на основе инновационных преимуществ, экологизация инновационного развития, децентрализация, нелинейная модель создания инновации, неоиндустриализация, четырехкомпонентная модель инновационной деятельности и социальный капитал, импакт-инвестиции и социальные инновации, мобильность человеческих ресурсов и новые компетенции. В статье определены принципы региональной инновационной политики, обусловленные вызовами инновационного развития. Понимание современных тенденций является важным для повышения эффективности региональной политики и повышения адаптивности региональных инновационных систем к постоянным изменениям, обусловленным инновационным развитием.

Ключевые слова: инновационная экономика, развитие, регион, региональная инновационная система.

ANNOTATION

Current challenges for innovative development of Ukrainian regions are revealed in the article, among them there are following:

1) glocalization that is a dialectical combination of global and local dimensions of a particular phenomenon. In the innovation

sphere, glocalization is manifested through the integration of regional innovation systems into the global networks through numerous communication channels;

2) "smart" innovation-based economic growth: the European essence of smart-specialization includes the development not only in industry, but a wide range of sectors of regional economy that are prosperous for innovations. Innovative development priorities in the region should not be focused to support the specific industries (even advanced ones), but to develop any innovations for the most promising industries of regional economy and allow the regional economy to adapt to unpredictable market fluctuations in future; the priorities should be identified as functional development issues rather than sector ones due to the strategy aspects; therefore, if the sector development priorities were identified "manually", there is a risk of mechanical determination of basic industries in the region that specified by smart-specialization criteria, and preserve the outdated economic structure of the regions of Ukraine;

3) competition based on innovative advantages: economic history shows that competitive advantages based on "first nature" are not permanent and unchanged, and if in the early industrial era the competitive position of a region was determined by natural resources and geographical position, then in post-industrial, knowledge-based economy era, competitiveness is determined by human capital and innovations;

4) ecologization of innovative development;

5) decentralization: the reform of decentralization in Ukraine has made it necessary to implement the mechanisms of economic growth of the united territorial communities, including in the field of innovative development;

6) non-linear model of innovation development: the implementation of a policy of stimulating demand for innovation marks the transition from a linear model of innovation development focused on research and development to a broader understanding of the value chain;

7) neo-industrialisation that is based on the production based on innovations, information technologies and computer-integrated systems;

8) quadruple innovation helix model that includes social capital;

9) impact investments and social innovations;

10) mobility of human resources and new competencies.

The determined above challenges prove the necessity to formulate a regional innovation policy based on the following principles: systematicity, multi-level governance, sustainable development, effectiveness, dialectics of global and local dimensions,

¹ Публікація виконана в рамках наукового проекту «Розробка стратегій інноваційного розвитку для регіонів України на закладах глокалізації (на прикладі Одеської області)» за рахунок коштів бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230).

priority of national interests, cross-sector cooperation and participativity, cooperation and development of prolonged value chains by all participants of innovative development, authenticity and uniqueness, resource availability. The implementation of these principles will help to increase the adaptability of regional innovation systems to the constant changes caused by innovative development that is one of the main tasks of regional innovation policy.

Key words: innovative economy, development, region, regional innovation system.

Постановка проблеми. Основне завдання сучасної економічної політики України полягає в переході від ресурсорієнтованої економіки, яка забезпечує переваги в короткостроковому періоді, до інноваційної економіки, яка є запорукою розвитку країни в довгостроковій перспективі. Реформа децентралізації влади, яка відбувається в Україні, обумовлює необхідність дослідження процесів забезпечення інноваційного розвитку на рівні регіонів. Як засвідчує світовий досвід, регіони містять вагомий потенціал інноваційного розвитку, а завданням наукових досліджень за цим напрямом є виявлення важелів активізації цього потенціалу з урахуванням парадигмальних зрушень, обумовлених поступом глобальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні тенденції в інноваційному розвитку регіонів досліджені на основі праць таких науковців та практиків, як П. Беннепорт, А. Дассен, Є. Гребенніков, О. Ісланкіна, У. Ким, П. Кругман, Р. Моборн, В. Новицький, Е. Фіаксель, а також досліджень міжнародних організацій, зокрема Організації економічного співробітництва і розвитку та Всесвітнього економічного форуму.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Різноманітні виклики інноваційного розвитку потребують систематизації, розкриття їх впливів на інноваційні системи регіонів України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення сучасних викликів для інноваційного розвитку регіонів України для того, щоби в подальшому їх врахувати під час формування регіональної інноваційної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виклики інноваційного розвитку систематизовано за групами інститутів регіональної інноваційної системи відповідно до їх функцій. Ними, зокрема, є інститути державного регулювання у сфері інновацій, інститути генерації та споживання інновацій, інститути ринкової інфраструктури, інститути кадрового забезпечення в інноваційній сфері.

На основі вивчення світового досвіду та реалій вітчизняної економіки можна виокремити такі ключові виклики, які існують в процесі розроблення та реалізації стратегії інноваційного розвитку регіону.

Виклики інноваційного розвитку за групою інститутів державного регулювання.

1) Глокалізація. Глокалізація – це діалектичне поєднання глобальних та локальних вимірів

певного явища [1]. В інноваційній сфері глокалізація проявляється через інтеграцію регіональних інноваційних систем із глобальними мережами через численні комунікаційні канали.

2) «Розумне» економічне зростання на основі інновацій. Одним із важливих напрямів реалізації положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, а також економічної інтеграції зі спільним ринком ЄС та забезпечення залучення до глобальних ланцюжків доданої вартості є реалізація в Україні ідеї смарт-спеціалізації. З огляду на необхідність долучення до Стратегії розумних спеціалізацій Європейського Союзу в Україні з 2016 р. проводиться досить активна робота щодо розроблення узгодженої з ЄС позиції. Нині концепцію смарт-спеціалізації на практиці намагається застосовувати Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України, формуючи принципи нової промислової політики, зокрема в проєкті Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 р. При цьому принциповою відмінністю застосування концепції смарт-спеціалізації в Україні від європейського підходу є «штучне» визначення пріоритетів секторального розвитку та лобювання державної підтримки певних секторів та напрямів економічної діяльності, що консервує застарілу економічну структуру регіонів України. В ЄС концепція смарт-спеціалізації застосовується як інноваційна система розумних рішень, спрямованих на активізацію структурних змін в економіці регіонів, формування та розвитку регіональної спроможності ефективного функціонування на найважливіших світових ринках. Концепція смарт-спеціалізації, яка впроваджується в ЄС, повністю виключає галузеву пріоритетність підтримки, натомість вона націлена на підтримку безпосередньо інновацій у найбільш перспективних галузях регіональної економіки [2]. Перенесення акцентів від підтримки галузей до підтримки інновацій для перспективних галузей також є дієвим механізмом протидії олігархічній моделі економіки, оскільки олігархічні структури, як правило, не зацікавлені у впровадженні інновацій.

3) Конкуренція на основі інноваційних переваг. Поняття порівняльної переваги має походження з економічної теорії міжнародної торгівлі та передбачає, що держава або регіон має спеціалізуватися на тих секторах економіки, де ця територія має відповідні ресурси для розвитку (робоча сила, матеріали, енергія, податки, інфраструктура тощо), а також які забезпечують цінову перевагу у виробництві товару із їх використанням. Така регіональна політика переважно стимулювала пропозицію. Економічна історія свідчить про те, що конкурентні переваги, побудовані на «першій природі» [3], не є вічними та незмінними; якщо у ранню індустріальну епоху конкурентне положення регіону визначалось природними ресурсами та географічним положенням, то в постіндустріальну

епоху, тобто епоху економіки знань, конкурентними перевагами стають людський капітал та інновації. Інновативність стратегій розвитку також дає змогу уникнути жорсткої конкуренції за сценарієм «виграш/програш». Однією із сучасних теорій цього напрямку є стратегія «блакитного океану», авторами якої є Чан Кім та Рене Моборн [4]. Сутність цієї стратегії полягає в тому, що уникнення конкурентної боротьби є можливим за допомогою створення «блакитних океанів», тобто ринків, на яких відсутня конкуренція. Створення такого ринку передбачає випуск унікального продукту. Основний постулат цієї концепції звучить так: «щоби перемогти в конкурентній боротьбі, треба не вступати в цю боротьбу взагалі». Ринки, на яких його учасники, намагаючись перевершити своїх конкурентів, перетягують більшу частину наявного попиту, Ч. Кім та Р. Моборн назвали «червоні океани». «Блакитні океани» передбачають відхід від конкуренції шляхом переходу до не зайнятих ніким ринкових ніш, що, безумовно, потребує інноваційного підходу.

Виокремлення як конкурентних переваг регіональних економік таких, як низькі логістичні витрати й розвинута логістична інфраструктура, вигідне географічне положення та вихід до Чорного моря, наявність виробничих майданчиків, високий мінерально-сировинний потенціал, угода про вільну торгівлю з ЄС та іншими країнами, свідчить про подальше бажання експлуатувати конкурентні переваги індустріальної епохи, що посилюватиме подальшу консервацію економічної структури регіональної економіки, яка є неадекватною вимогам часу.

4) Екологізація інноваційного розвитку. Поглиблення екологічної кризи обумовило проникнення екологічної складової в усі сфери людської діяльності, зокрема в інноваційну діяльність.

5) Децентралізація. Реформа децентралізації влади в Україні та процес добровільного об'єднання територіальних громад запустили процеси впровадження механізмів економічного зростання об'єднаних територіальних громад, зокрема, у сферу інноваційного розвитку.

Виклики інноваційного розвитку за групою інститутів генерації та споживання інновацій.

1) Нелінійна модель створення інновацій. В основу моделі стимулювання пропозиції інновацій покладено сформоване Й. Шумпетером у 20-х рр. минулого століття уявлення про інновації як про лінійний процес, який виникає на рівні фундаментальних наукових досліджень, отримує розвиток у рамках прикладних досліджень з подальшою комерціалізацією. Проте багато дослідників вважають лінійну модель інновацій неправильною, оскільки вона не пояснює появу нових очікуваних ринком продуктів та послуг без суттєвих досліджень. В середині 60-х рр. минулого століття Міністерство оборони США оприлюднило результати дослідження, де зазначалося, що лише 0,3% розробок стали результатом теоретичних досліджень. Політика

стимулювання пропозиції інновацій має низку ризиків, зокрема суттєву затримку у часі між наданням державної підтримки та отриманням економічного ефекту; низьку віддачу від заходів державної підтримки, адже лише невелика кількість компаній, які отримали ту чи іншу підтримку, виявляються в змозі запропонувати ринку інноваційний продукт чи послугу; незначну частку економіки, яка підпадає під дію цієї активності.

Впровадження політики стимулювання попиту на інновації знаменує перехід від лінійної моделі інноваційного розвитку, сфокусованої на дослідженнях і розробках, до більш широкого розуміння ланцюга створення вартості, до якого залучений інноваційний продукт. Модель стимулювання попиту на інновації поєднує розвиток інновацій з підвищенням ефективності державних витрат в пріоритетних для урядів напрямках. Ризиками цієї моделі є такі: традиційна орієнтація на закупівлі товарів за найменшою ціною, а також високий рівень фрагментації державного попиту може обмежити масштаб інноваційних закупівель; державні закупівлі можуть створити неринкові бар'єри для імпорту інноваційної продукції; галузеве регулювання має довгострокові наслідки й повинне базуватись на певній стратегії; стандартизацію важко використовувати як інструмент державної політики, оскільки право визначення індустріальних стандартів належить, як правило, професійним самокерованим організаціям та асоціаціям, більш того, багато стандартів мають міжнародний характер.

2) Неоіндустріалізація, в основі якої лежить виробництво на базі інноваційних, інформаційних технологій та комп'ютерно інтегрованих систем. Для України питання вибору подальшого шляху розвитку промислового комплексу стоїть особливо гостро з огляду на його критичне положення. Нині відбувається активна деіндустріалізація країни. Якщо орієнтуватись на рівень показників найбільш розвинених країн, то, згідно з оцінкою Українського союзу промисловців і підприємців, обсяг продукції промислового комплексу України повинен наближатися до 1,0 трлн. дол. Ці цифри здаються фантастичними. Досягти їх традиційними методами простої ринкової самоорганізації практично неможливо, бо це вимагає не просто створення принаймні додатково понад 5 млн. нових, високоефективних робочих місць, а принципово нової технологічної та виробничої складності промисловості, що ґрунтується на новостворюваних, спеціально підібраних під конкретні умови України інноваціях, інтегруючих вітчизняну виробничу й збутову системи в глобальні ланцюжки технологій, забезпечуючи збільшення інтелектуальної, інноваційної складових частин у ланцюжках доданої вартості за рахунок технологій 5–6 технологічних укладів.

Розвиток промисловості вимагає не тільки глибокої виробничо-технологічної, структурної

трансформації промислових підприємств і промислово-фінансових об'єднань. Цього неможливо досягти без зміни позиціонування промисловості в житті країни, зміни підходу держави до її функціонування й розвитку. Випереджаючий розвиток промисловості має стати пріоритетним завданням усіх державних органів і структур України та керованого ними вітчизняного бізнесу в союзі з представниками громадянського суспільства [5].

Виклики інноваційного розвитку за групою інститутів ринкової інфраструктури у сфері інновацій.

1) Чотирьохланкова модель інноваційної діяльності. Ця модель доповнює взаємодію органів влади, бізнес-спільноти, науки важливим системоутворюючим елементом, а саме соціальним капіталом, який сприяє перетворенню знань, що циркулюють між учасниками інноваційної діяльності, на інновації. Для того щоб ефективно використовувати ресурс соціального капіталу в інтересах інноваційного розвитку регіону, необхідно включити до інструментарію регіональних стратегій відповідні механізми його мобілізації, зокрема краудсорсинг і краудфандинг. Потенціал соціальних мереж здатний стати каталізатором та прискорювачом динамічних інноваційних процесів в регіоні.

2) Імпакт-інвестиції та соціальні інновації. Імпакт-інвестування (перетворююче інвестування) стало глобальним трендом та є вкладенням, що спрямовані не лише на отримання прибутку, але й на соціальні зміни. Це не класична благодійність, адже проєкт інвестицій впливу перш за все має бути чітко вимірним, заснованим на принципах окупності та класичного інвестування. Проте саме такий підхід дає змогу соціально відповідальному бізнесу поєднувати підприємництво з висловленням своїх цінностей на практиці. Поступово імпакт-інвестування переходить із розряду побічної функції компанії до її ключових складових частин. Перетворююче інвестування ввело в обіг низку нових понять та інструментів, таких як соціальні облігації та вимірні показники соціального впливу, на основі яких складаються рейтинги компаній. Ємність ринку перетворюючих інвестицій сьогодні не дуже велика навіть у світових масштабах, а в межах України все ще скромніше. В українських інвесторів є два варіанти. Перший передбачає реалізацію соціальних проєктів за кордоном через міжнародні фонди, а другий – розвиток соціальних проєктів в Україні, на території функціонування підприємства-інвестора. Прикладами другого варіанта в Одеській області можуть бути Зелений театр, Impact Hub Odessa, 4City [6].

Виклики інноваційного розвитку за групою інститутів кадрового забезпечення у сфері інновацій.

1) Мобільність людських ресурсів, нові компетенції. Глобалізація, інтеграція економік кра-

їн привели до підвищеної мобільності людських ресурсів. Разом із безумовними перевагами, такими як дифузія інновацій, отримання нових знань та досвіду, мобільність, існує низка серйозних ризиків, зокрема «втеча розуму» за кордон. Уряди країн впроваджують інструменти з мінімізації таких ризиків, зокрема для заохочення молодих фахівців працювати на батьківщині розробляють державні програми, що передбачають практичне вирішення питань житла, розміру зарплати, перспектив зростання.

Викликом для системи освіти є необхідність формування компетенцій, які є необхідними в умовах економіки знань. Це, зокрема, вирішення комплексних завдань, критичне мислення, креативність, управління трудовими ресурсами, взаємодія з іншими людьми, емоційний інтелект, розсудливість та вміння приймати рішення, готовність і вміння допомагати іншим, ведення переговорів, когнітивна гнучкість [7].

Висновки. Розглянуті вище виклики доводять необхідність формування регіональної інноваційної політики на основі таких засад, як системність, багаторівневість управління, сталий розвиток, результативність, діалектика глобального та локального вимірів, пріоритетність національних інтересів, зближення, міжсекторне співробітництво та партисипативність, співробітництво й створення подовжених ланцюжків доданої вартості всіма учасниками інноваційного розвитку, автентичність та унікальність, ресурсозабезпеченість. Впровадження цих засад сприятиме підвищенню адаптивності регіональних інноваційних систем до постійних змін, обумовлених інноваційним розвитком, що є одним із головних завдань регіональної інноваційної політики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Исланкина Е., Фияксель Э. Глокализация инноваций: роль кластеров и международного контекста в региональном развитии. *Инновации*. 2015. № 11(205). С. 64–74.
2. Снеговая Е. Smart-специализация и stupid-реализация. *Zn.ua*. № 1191.
3. Krugman P. The Role of Geography in Development. *International Regional Science Review*. 1999. № 2. Vol. 22. P. 142–161.
4. Ким У., Моборн Р. Стратегия голубого океана. Москва : Hippo, 2005. 248 с.
5. Нова індустріалізація – реальний шанс для України / за ред. В. Новицького. Київ : Антикризова рада громадських організацій України, 2018. 39 с.
6. Гребенников Є. Дилеми «Прибуток VS суспільне» благо більше не існує. *The Impact Press: Annual Report of Impact Hub Odessa*. 2017. № 1.
7. 10 skills you need to thrive tomorrow – and the universities that will help you get them. *World Economic Forum*. URL: https://www.weforum.org/agenda/2016/08/10-skills-you-need-to-thrive-tomorrow-and-the-universities-that-will-help-you-get-them/?utm_content=buffer51265&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer (дата звернення: 13.01.2020).

REFERENCES:

1. Islankina E., Fiyaksel E. (2015). Glokalizaciya innovacij: rol klasterov i mezhdunarodnogo konteksta v regionalnom razvitii [Glocalization of innovation: the role of clusters and the international context in regional development]. *Innovations*, no. 11, pp. 64–74. (in Russian)
2. Snegovaya E. (2018). Smart-specializaciya i stupid-realizaciya [Smart specialization and stupid implementation]. *Zn.ua*, no. 1191. (in Ukrainian)
3. Krugman P. (1999). The Role of Geography in Development. *International Regional Science Review*, vol. 22, no. 2, pp. 142–161. (in English)
4. Kim W., Mauborgne R. (2005). *Strategiya golubogo okeana* [Blue Ocean Strategy]. Moscow : Hippo. (in Russian)
5. Novickij V. (ed.) (2018). *Nova industrializaciya – realnij shans dlya Ukraini* [New industrialization is a real chance for Ukraine]. Kyiv : Antikrizova rada gromadskih organizacij Ukraini. (in Ukrainian)
6. Grebennikov Ye. (2017). Dilemi “Pributok VS suspilne blago bilshe” ne isnuye [Dilemmas “Profit VS public good” no longer exists]. *Annual Report of Impact Hub Odessa*, no. 1. (in Russian)
7. WorldEconomicForum (2016). *10 skills you need to thrive tomorrow – and the universities that will help you get them*. Available at: https://www.weforum.org/agenda/2016/08/10-skills-you-need-to-thrive-tomorrow-and-the-universities-that-will-help-you-get-them/?utm_content=buffer51265&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer (accessed: 13.01.2020).

УДК 332.055.3

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-35>

Погосян Л.О.

аспірант

Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

Pohosyan Luiza

Postgraduate

Kharkiv National Economy and Economy University Semen Kuznetsya

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ ТА СЕР В УКРАЇНІ

UPDATING OF INFORMATION SPACE FOR ANALYSIS OF SOCIAL TENSIONS AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться аналіз показників соціально-економічного розвитку, що впливають на розвиток регіону та рівень соціальної напруженості. Проведений аналіз актуалізує показники, які мають домінуючий вплив на рівні макрорегіону (України) серед регіональних систем (областей) у сучасних умовах розвитку країни та її регіонів. У результаті наведена система показників для оцінки соціальної напруженості, які мають вагомий вплив на ВРП і є актуальними саме для України під час оцінки соціальної напруженості і СЕР у 2015–2018 роках. Є необхідність у гнучкій системі показників, здатній вказати на актуальні показники для досліджуваного регіону в певний проміжок часу. Такий підхід дає змогу, ґрунтуючись на регіональних статистичних показниках, сформулювати потрібну систему показників із метою подальшого використання для побудови комплексу моделі з оцінки та аналізу соціальної напруженості в регіональній системі.

Ключові слова: розвиток, соціальна напруженість, показники соціально-економічної напруженості, економічний розвиток, соціальний розвиток, соціально-економічні показники.

АННОТАЦИЯ

В статье проводится анализ показателей социально-экономического развития, влияющих на развитие региона и уровень социальной напряженности. Проведенный анализ актуализирует показатели, которые имеют доминирующее влияние на уровне макрорегиона (Украины) среди региональных систем (областей) в современных условиях развития страны и ее регионов. В результате представлена система показателей для оценки социальной напряженности, которые оказывают значительное влияние на ВРП и актуальны именно для Украины при оценках социальной напряженности и СР в 2015–2018 годы. Существует необходимость в гибкой системе показателей, способной указать на актуальные показатели для испытываемого региона в определенный промежуток времени. Такой подход позволяет, основываясь на региональных статистических показателях, сформировать нужную систему показателей с целью дальнейшего использования для построения комплекса модели оценки и анализа социальной напряженности в региональной системе.

Ключевые слова: развитие, социальная напряженность, показатели социально-экономической напряженности, экономическое развитие, социальное развитие, социально-экономические показатели.

ANNOTATION

In the modern world, as before, today, in the process of automation of many processes, people and society occupy a significant place in the development of any country. That is why dissatisfaction with the living conditions of the population in society arises so-

cial tensions manifestations of which have different manifestations and consequences, both for society and for the economy and the state in which the increase of social tensions. The article focuses on indicators that characterize social tensions and have an impact on the GRP (GDP), which characterizes the development of the regional system. Against the background of constant changes in Ukraine and the world, as scientists say, there is a need to investigate such a complex issue as the impact of social tension on the development of regional systems. According to scientists, social tensions are capable of both stimulating development and negatively destroying regional systems. In this regard, modern scientists are trying not only to track the negative impact, but also to predict the ego for the development of measures to reduce the negative impact of social tension. Due to the importance of building a qualitative predictive model of the impact of social tensions that can lead to a change in the main indicator of regional development (GRP), it makes sense to take into account not only the extreme impact of each of the indicators of social tension, but also its complex impact and dependence between them. The article analyzes the indicators of socio-economic development that affect the development of the region and the level of social tensions. The conducted analysis updates the indicators that have a dominant influence on the level of macro-region (Ukraine) among its regional systems (regions) in the current conditions of development of the country and its regions. As a result, a system of indicators for assessing social tensions and having a significant impact on GRP is presented and is relevant for Ukraine in assessing social tensions and socio-economic development in 2015–2018. A prerequisite for this study is the need for a flexible metric system capable of pointing to current indicators for the region under study over a period of time. This approach allows, based on regional statistical indicators, to form the necessary system of indicators for further use to build a complex model for assessing and analyzing social tensions in the regional system.

Key words: development, social tensions, indicators of socio-economic tensions economic development, social development, socio-economic indicators.

Постановка проблеми. Соціальна напруженість у сучасному світі є актуальним об'єктом дослідження, який вимагає застосування системного підходу. Вченими різних країн, що досліджували проблему соціальної напруженості, особливо з позицій соціально-економічного розвитку, сформована велика кількість систем показників для побудови моделі. Всі ці моделі здебільшого використовуються для моніторингу соціальної напруженості в різних країнах та регіональних системах. З огляду на це, не

всі вони відповідають особливостям України та подіям, що відбуваються в сучасному світі. У зв'язку із цим більшість досліджень спрямовані на побудову якісної моделі з урахуванням основних показників соціальної напруженості та розроблення рекомендацій щодо подолання проблем, пов'язаних із негативним впливом соціальної напруженості на ВРП. Все це вимагає врахування сучасних подій, які відбуваються, та особливостей досліджуваного регіону. Саме тому першим кроком є вибір домінуючих показників саме для дослідження регіональної системи, оскільки є велика кількість різноманітних передумов, що здатні призвести до зростання соціальної напруженості. Виникає потреба у виборі показників, за допомогою яких можливо якісно оцінити ризики та наслідки зростання соціальної напруженості. Через те, що соціальна напруженість тісно пов'язана із соціально-економічним розвитком вчені досить часто використовують показник соціально-економічного розвитку для аналізу соціальної напруженості. Оскільки саме інформаційний простір є підґрунтям будь-якого дослідження та відіграє вагомий роль, є потреба у виборі показників, які актуальні саме для українських регіональних систем, з урахуванням того, що в регіонах України за останні роки відбулося багато змін.

Мета статті – виявлення показників, що впливають на соціально-економічний розвиток та соціальну напруженість, на першому кроці аналізу показників та їх наявності. Після цього для відокремлення показників із вагомим значенням було використано математичні методи.

Аналіз літератури. Над цією проблемою працювали різні вчені. Соціальна напруженість є міждисциплінарним поняттям, актуальним серед вітчизняних та закордонних учених. Серед вітчизняних та закордонних учених цією проблемою займалися: В.В. Близнюк [1], С.А. Харчук, І.С. Пенькіна [3], О.В. Полуякова [4], В.А. Козицький, А.В. Стасишин [5], В.В. Трохимчук, К.А. Козлова [6], У.Я. Садова, Т.М. Степура [7], Олена А., Сергій М. [8], В.В. Узунов, Н.А. Кизим [9], С.В. Белай [10], Л.Д. Яценко, О.О. Коломієць [11], М.А. Наумова [14], А.Д. Пілько [15; 16], А.А. Мазаракі, В.Д. Лагутін, А.Г. Герасименко [18], Е.М. Лібанова [19], В.О. Рукавишников [20] та інші.

Ці вчені здебільшого вивчали проблеми соціальної напруженості з позиції впливу на економіку та соціально-економічний розвиток регіональних систем.

Соціальна напруженість розглядається різними науковими напрямками, такими як: соціологія, політологія, психологія, історія, економіка тощо. Соціальна напруженість є міждисциплінарним поняттям, і при цьому немає єдиного визначення, ні міждисциплінарного, ні в жодному з наукових напрямів. З позиції економіки найбільш доречними є два визначення соціальної напруженості, оскільки вони найбільш по-

вно характеризують соціальну напруженість з економічної позиції.

Соціальна напруженість – це поняття, що характеризує особливий стан суспільного життя, який відрізняється загостренням внутрішніх суперечок об'єктивного і суб'єктивного характеру, часто посилені дією зовнішніх обставин іншого походження. Глибинні причини цього явища – сукупність економічних, політичних, соціальних та інших процесів, спрямованість руху яких призводить до виникнення в суспільстві нестабільної (політичної, економічної, військової) або конфліктної ситуації [20].

Грунтуючись на вибраному напрямі дослідження та поясненні терміну соціальної напруженості, сучасні вчені поділяються на тих, хто проводить соціопитування, що досить часто трапляється в західно-європейських дослідженнях, у країнах, що мають меншу від України територію. Також є інший напрям дослідження, коли вченим для країн із великою територією набагато складніше провести соціопитування одночасно в усіх регіонах та отримати якісну базу для дослідження. Саме тому досить часто використовуються інші системи показників, які публікуються в щорічних або щомісячних статистичних збірниках за розглянутими регіональними системами. Систем показників що складаються з останнього напрямку інформаційного простору дослідження, є велика кількість, усі вони так чи інакше повторюються, проте немає єдиної загальної системи цих показників. Це пов'язано з тим, що система показників, як і модель, що використовується в певній регіональній системі, не здатна так само якісно вказувати на рівень соціальної напруженості і в інших регіонах або в тому самому регіоні через 10 років. Передумовою цього є те, що в різний проміжок часу та в різних країнах для суспільства більш важливими є різні речі, людина живе в різних умовах. Щодо часового виміру в суспільстві нині відбувається маса трансформацій та вагомі технологічні зміни, які впливають на людину. Країни світу, як і різні регіональні системи, мають різний рівень розвитку та різні орієнтири в розвитку, в тому числі й економіки, саме тому неможливо використовувати в зовсім різних регіональних системах одну і ту саму систему показників.

Вибір актуальних показників є важливим фундаментом дослідження, яке включає такі етапи, як:

- актуалізація домінуючих показників соціально-економічного рівня;
- побудова багатофакторної моделі;
- оцінка впливу домінуючих показників на ВРП;
- оцінка наслідків соціальної напруженості на рівні макrorівня України.

Відповідно до зазначених кроків насамперед була сформована система показників відповідно до аналізу літератури та наявності показників, що характеризують соціально-економічний роз-

виток регіону та соціальне напруження. До переліку показників, що були сформовані на підставі аналізу літератури, входять:

- ВРП [15];
- Безробітне населення (за методологією МОП) [1–8; 11; 12; 13; 15; 19];
- середньомісячна заробітна плата [11; 12; 15; 19];
- сума заборгованості із виплати заробітної плати [8; 13; 14; 15; 19];
- обсяг реалізованої промислової продукції за регіонами [11; 12; 14; 15; 17; 18; 19];
- оборот роздрібною торгівлі, млн грн [11; 12; 15; 17; 18; 19];
- капітальні інвестиції за регіонами [12; 15; 19];
- вантажооборот, млн ткм [12; 15; 19];
- пасажирооборот, млн пас. км [12; 15; 19];
- експорт [12; 15; 19];
- імпорт [12; 15; 19];
- сальдо [12; 15; 19];
- доходи [12; 14; 15; 17; 18; 19];
- кількість підприємств [12; 15; 17; 18; 19];
- загальна сума субсидій, призначених домогосподарствам для відшкодування витрат на оплату ЖКГ, тис. грн [11; 12; 15; 19];
- кількість прибулих [11; 12; 14; 15; 19];
- кількість вибулих [11; 12; 14; 15; 19];
- міграційний приріст, скорочення (–) [9; 11; 12; 14; 15; 19].

З погляду аналізу головних показників регіонального розвитку, а саме серед показників соціально-економічного розвитку, результатом їхньої динаміки є показник ВРП. Результатом негативного впливу соціальної напруженості на оцінці збитків для економіки та регіону також оцінюється для регіональних систем через показник ВРП. Відповідно до цього серед системи показників, що були вибрані для дослідження соціально-економічного розвитку та оцінки наслідків від соціальної напруженості, на другому кроці була побудована кореляційна залежність кожного показника з показниками ВРП. Для побудови комплексу моделей були сформовані

панельні дані за кожним із показників із регіонів України за 2015–2018 рр. Відповідно до інформаційного простору була сформована вихідна матриця розмірністю 96*17 (m × n). Результати отриманих показників рівня кореляційної залежності між показниками наведені в табл. 1.

Відповідно до табл. 1, до показників, що мають сильний зв'язок із показником ВРП, належать: безробітне населення (за методологією МОП); обсяг реалізованої промислової продукції за регіонами; капітальні інвестиції за регіонами; експорт; імпорт; кількість підприємств за їхніми розмірами за регіонами. До показників, що мають середній рівень зв'язку, належать: оборот роздрібною торгівлі, млн грн; пасажирооборот, млн пас. км; загальна сума субсидій, призначених домогосподарствам для відшкодування витрат на оплату ЖКГ, тис. грн; кількість прибулих; кількість вибулих. Усі ці показники є домінуючими та мають залежність із ВРП регіонів України за 2015–2018 рр. Всі вони є актуальними для подальшого дослідження, оцінки та аналізу стану регіонального розвитку та оцінки можливих збитків від соціальної напруженості в майбутньому.

Висновок. У роботі була запропонована система заходів, за допомогою якої вибирається система показників, яка є актуальною для дослідження як соціально економічного розвитку, так і соціальної напруженості. Формування системи показників для побудови показника соціальної напруженості через показник ВРП зумовлено тим, що соціальна напруженість може мати як позитивний, так і негативний відбиток на економіці. З огляду на це, сучасні розрахунки оцінюють рівень соціальної напруженості саме з погляду наслідків, негативних для показника ВРП, тому є сенс насамперед звернути увагу на домінуючі показники впливу на головний показник розвитку регіональної системи (ВРП). Запропонований алгоритм вибору показників дає змогу враховувати саме домінуючі показники системи серед показників СЕР

Таблиця 1

Результати отриманих показників рівня кореляційної залежності між показниками

показник	рівень кореляції	показник	рівень кореляції
Безробітне населення (за методологією МОП)	0,796626	Експорт	0,852846
Середньомісячна заробітна плата за регіонами за період з початку року	0,457546	Імпорт	0,877485
Сума заборгованості із виплати заробітної плати	0,282303	Сальдо	0,428379
Обсяг реалізованої промислової продукції за регіонами	0,909177	Кількість підприємств за їхніми розмірами за регіонами	0,873291
Оборот роздрібною торгівлі, млн грн	0,582591	Загальна сума субсидій, призначених домогосподарствам для відшкодування витрат на оплату ЖКГ, тис. грн	0,520793
Капітальні інвестиції за регіонами	0,917878	Кількість прибулих	0,665231
Вантажооборот, млн ткм	0,368851	Кількість вибулих	0,644861
Пасажирооборот, млн пас. км	0,538365	Міграційний приріст, скорочення (–)	0,355184

Джерело: власна розробка автора (Source: Own elaboration)

для досліджуваного регіону в певний проміжок часу. У результаті апробації на показниках регіональних систем України серед 17 показників соціально-економічного розвитку домінуючими показниками впливу соціальної напруженості, здатними вплинути на ВРП, є 11 показників. Ці показники є домінуючими та актуальними у 2015–2018 рр. Отримані результати були використані в подальших дослідженнях та побудові комплексу моделі з оцінки, аналізу та прогнозування соціальної напруженості в регіональних системах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Близнюк В.В. Система показників оцінки безробіття в Україні. Наукові записки. Економічні науки. 2013. Том 21. С. 22–27. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8527/Blyznyuk_Systema_pokaznykiv_ocinky.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 07.09.2019)
2. Закон України “Про затвердження Державної програми зайнятості населення на 2001–2004 роки”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3076-14> (дата звернення: 07.09.2019).
3. Харчук С.А., Пенькна І.С. Безробіття як одне з глобальних проблем світу та напрями його подолання. Економіка та держава № 7 2016. С. 71–76. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/7_2016/15.pdf (дата звернення: 07.09.2019).
4. Полуяктова О.В. Проблеми безробіття в Україні. Економіка та суспільство. 2016. Вип. 2 С. 31–35. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/6.pdf (дата звернення: 07.09.2019).
5. Козицький В.А., Стасишин А.В. Системно-динамічний підхід до дослідження структурних співвідношень між макроекономічними індикаторами соціальної сфери. Економічна теорія та історія економічної думки. 2018. Вип. 26-1. С. 5–10. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/3.pdf (дата звернення: 07.09.2019).
6. Трохимчук В.В., Козлова К.А. Добробут населення: індикатори рівня та якості життя в сучасних умовах розвитку України. Економіка та управління національним господарством. 2017. Вип. 14. С. 52–56. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/14_2017_ukr/11.pdf (дата звернення: 07.09.2019).
7. Садова У.Я., Степура Т.М. Робочі місця як основа нової політики зайнятості й відтворення якості людського потенціалу в Україні. Актуальні тенденції ринку праці та проблеми зайнятості в Україні. 2017. С. 15–22.
8. Олена А., Сергій М. Інтегральна оцінка соціальної напруженості регіонів. Socio-Economic Problems and the State, 2015, vol. 13(2), pp.161–168. URL: <https://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15aasn.pdf> (дата звернення: 07.09.2019).
9. Узунов В.В., Кизим Н.А. Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны: монографія. Харків : ИД «ИНЖЭК», 2007. 204 с.
10. Белаї С.В. Таксономічний метод оцінювання соціально-економічної безпеки регіонів України. Державне управління та місцеве самоврядування. 2011. Вип. 4(11). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2011_4/11bsvbr.pdf (дата звернення: 07.09.2019).
11. Яценко Л.Д., Коломієць О.О. Регіональний аспект соціальної напруженості в Україні: стан, фактори формування та шляхи подолання. Аналітична доповідь. Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (НБУВ). Київ, 2015. С. 23.
12. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.09.2019).
13. Соціальні індикатори рівня життя населення: Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 07.09.2019).
14. Наумова М.А. Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Науковий погляд: економіка та управління. 2018. № 2(60). С. 130–142.
15. Пілько А.Д., Гарда Т.П. Моделі оцінювання та аналізу асиметрії регіонального розвитку. Економіка розвитку. 2018. № 2(86). С. 24–35.
16. Пілько А.Д. Постановка задачі оцінки рівня безпеки розвитку територіальної системи. Бізнес-Інформ. 2013. № 10. С. 173–179.
17. Постанова від 20 грудня 1997 р. № 1449 “Про Концепцію розвитку внутрішньої торгівлі України” м. Київ.
18. Внутрішня торгівля України : монографія / А.А. Мазаракі, В.Д. Лагутін, А.Г. Герасименко [та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 864 с.
19. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : колективна науково-аналітична монографія / За ред. Е.М. Лібанової. К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. 496 с.
20. Рукавишников В.О. Социальная напряженность Диалог. 1990. № 8. С. 6–11.

REFERENCES:

1. Blyznyuk V.V. (2013). Systema pokaznykiv ocinky bezrobittja v Ukraini [The system of unemployment estimation indicators in Ukraine]. Proceedings. Economic sciences. Vol. 21. Pp. 22–27. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8527/Blyznyuk_Systema_pokaznykiv_ocinky.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed 07.09.2019).
2. Zakon Ukrainy “Pro zatverdzhennja Derzhavnoji prohramy zajnjatosti naselejnja na 2001–2004 roky” [Law of Ukraine “On Approval of the State Program of Employment for the Population 2001–2004”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3076-14> (accessed 07.09.2019).
3. Kharchuk S.A., Penkna I.S. (2016). Bezrobittja jak odne z globalnykh problem svitu ta naprjamy johho podolannja [Unemployment as one of the global problems of the world and directions of its overcoming]. Economy and State, No. 7, pp. 71–76. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/7_2016/15.pdf (accessed: 07.09.2019).
4. Poluyaktova O.V. (2016). Problemy bezrobittja v Ukraini. Ekonomika ta suspiljstvo [Problems of unemployment in Ukraine]. Economy and society, vol. 2, pp. 31–35. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/2_eng/6.pdf (accessed: 07.09.2019).
5. Kozitsky V.A. Stasishin A.V. (2018). Systemno-dynamichnyj pidkhd do doslidzhennja strukturnykh spivvidnoshenj mizh makroekonomichnymy indykatoramy socialjnoji sfery [A system-dynamic approach to the study of structural relationships between macroeconomic indicators of the social sphere]. Economic theory and history of economic thought, vol. 26–1, pp. 5–10. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/3.pdf (accessed: 07.09.2019).

6. Trokhimchuk V.V., Kozlova K.A. (2017). Dobrobut naselennja: indykatory rivnja ta jakosti zhyttja v suchasnykh umovakh rozvytku Ukrainy. [Welfare of the population: indicators of the level and quality of life in the current conditions of development of Ukraine]. *Economy and management of the national economy*. Vol. 14. Pp. 52–56. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/14_2017_ukr/11.pdf (accessed: 07.09.2019).
7. Sadova U.Ya., Stepura T.M. (2017). Robochi miscja jak osnova novoji polityky zajnjatosti j vidtvorennja jakosti ljudsijkogho potencialu v Ukraini [Workplaces as a basis for a new employment policy and reproduction of the quality of human potential in Ukraine]. *Current labor market trends and employment problems in Ukraine*. Pp. 15–22.
8. Olena A., Sergij M. (2015). Integhraljna ocinka socialjnoi napruzhenosti rehioniv [Integral assessment of social tensions of regions]. *Socio-Economic Problems and the State*. Type 13(2), pp.161–168. URL: <https://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15aoasn.pdf> (accessed: 07.09.2019).
9. Uzunov V.V., Kizim N.A. (2007). Proghrammno-celevoj podkhod k ghosudarstvennomu upravleniju socyalnoj naprjazhennostiju v rehionakh stran [Programmatic and targeted approach to state management of social tensions in the regions of the country]. Kharkov: INZHEK ID. (in Ukrainian)
10. Belay S.V. (2011). Taksonomichnyj metod ocinjuvannja socialjno-ekonomichnoji bezpeky rehioniv Ukrainy [A taxonomic method for assessing the socio-economic security of Ukrainian regions]. *Public administration and local self-government*, vol. 4(11). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2011_4/11bsvbru.pdf (accessed: 07.09.2019).
11. Yatsenko L.D., Kolomiets O.O. (2015). Rehionalnyj aspekt socialjnoi napruzhenosti v Ukraini: stan, faktory formuvannja ta shljakhy podolannja [Regional Aspect of Social Tension in Ukraine: Status, Formation Factors, and Ways to Overcome]. Analytical report. Government Information and Analytical Support Service (NBUU). Kyiv. (in Ukrainian)
12. State Statistics Service of Ukraine. Official site. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 09.09.2019).
13. Social indicators of living standards of the population: Statistical compilation. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 09.09.2019).
14. Naumova M.A. (2018). [Demography, Labor Economics, Social Economics and Politics]. *Scientific Perspective: Economics and Governance*, No. 2(60), pp. 130–142.
15. Pilko A.D., Garda T.P. (2018). Modeli ocinjuvannja ta analizu asymetriji rehionalnogho rozvytku [Models of estimation and analysis of asymmetry of regional development]. *Economics of development*. No. 2(86). Pp. 24–35.
16. Pilko A.D. (2013). Postanovka zadachi ocinky rivnja bezpeky rozvytku terytorialjnoi systemy [Formulation of the problem of estimating the level of security of development of the territorial system]. *Business Inform*. No 10. Pp. 173–179.
17. Decree No. 1449 of December 20, 1997 “On the Concept of Development of Internal Trade of Ukraine”, Kyiv.
18. Mazaraki A.A., Lagutin V.D., Gerasimenko A.G. [and others] (2016). Vnutrishnja torghivlja Ukrainy [Domestic Trade of Ukraine] for the total. ed. Doctor of Economics. of sciences, prof. A.A. Mazaraki. Kiev: Kiev. nat. trading econ. univ., pp. 864 .
19. Libanova E.M. (ed.) (2010). Ljudsjkyj rozvytok v Ukraini: minimizacija socialjnykh ryzykiv: kolektyvna naukovo-analitychna monoghrafija [Human Development in Ukraine: Minimizing Social Risks: A Collective Scientific Analytical Monograph]. Kiev: Institute of Demography and Social Research. M.V. Ptukhi, NAS of Ukraine, State Committee for Statistics of Ukraine, pp. 496.
20. Rukavishnikov V.A. (1990). Socyalnaja naprjazhennostj Dyalogh [Social Tensions Dialogue], No 8, pp. 6–11.

УДК 330.59

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-36>**Шулла Р.С.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та аудиту
Ужгородського національного університету***Попик М.М.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри туристичної інфраструктури
та готельно-ресторанного господарства
Ужгородського національного університету***Повідайчик М.М.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри кібернетики та прикладної математики
Ужгородського національного університету***Shulla Roman***Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics)
Associate Professor at the Department of Accounting and Auditing
State University «Uzhhorod National University»***Popyk Mariana***Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics)
Associate Professor at the Department of
Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Business
State University «Uzhhorod National University»***Povidaychuk Mykhailo***Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics)
Associate Professor at the Department of
Cybernetics and Applied Mathematics
State University «Uzhhorod National University»*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ: СУЧАСНІ МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС ОЦІНКИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В ЕТНІЧНОМУ ВИМІРІ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF QUALITY OF LIFE ASSESSMENT: CURRENT METHODOLOGICAL APPROACHES AND THEIR USE WHEN ASSESSING THE QUALITY OF LIFE IN THE ETHNIC DIMENSION

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сучасні концептуальні підходи до оцінки якості життя в етнічному вимірі. Обґрунтовано доцільність використання підходу до оцінки якості життя відповідно з концепцією «станів якості життя» В. Цапфа. Запропоновано теоретичну модель формування та економіко-математичну модель обчислення індексу об'єктивних умов життя, індексу суб'єктивного сприйняття якості життя та індикаторів різних сфер життя окремого індивіда. Для етнічних груп розроблено алгоритм розрахунку сукупних та усереднених значень об'єктивних та суб'єктивних індексів, а також індикаторів у розрізі сфер та станів якості життя. Для покращення інформативності міжетнічного аналізу запропоновано використання профілів структури етнічних груп та профілів середніх показників якості життя етнічних груп в розрізі окремих сфер та станів якості життя.

Ключові слова: якість життя, об'єктивні умови життя, суб'єктивне сприйняття якості життя, об'єктивні та суб'єктивні індикатори, стани якості життя, етнічна група.

АННОТАЦІЯ

В статье освещены современные концептуальные подходы к оценке качества жизни: объективистская, субъективистская концепции и комбинированная концепция оценки качества жизни В. Цапфа. В статье предложена универсальная

модель формирования индекса объективных условий жизни и индекса субъективного восприятия качества жизни отдельного индивида, которая в качестве параметров содержит такие составляющие элементы, как «сферы жизни», «объективные и субъективные индикаторы отдельных сфер жизни» и коэффициенты взвешивания отдельных индикаторов. Авторами разработана экономико-математическая модель для вычисления релевантных показателей оценки качества жизни и разработан алгоритм расчета индексов объективных условий жизни и субъективного восприятия качества жизни для этнических групп. Для улучшения информативности анализа предложено использование профилей структуры этнических групп в разрезе состояний качества.

Ключевые слова: качество жизни, объективные условия жизни, субъективное восприятие качества жизни, объективные и субъективные индикаторы, состояния качества жизни, этническая группа.

ANNOTATION

Nowadays, both in academia and among practitioners, there is an increasing reason to doubt the suitability of traditional macroeconomic indicators (GDP) for assessing the level of well-being of society as a whole and social groups in particular. One of the most promising and effective tools for measuring the well-being of society in recent times has been the concept of «quality of life»,

which is not restricted only to the research of market aspects of the socio-economic system, but also takes into account the level of satisfaction of needs of society in all spheres of life. The main purpose of the article is to substantiate the conceptual approaches and to improve the existing methodological tools for assessing the quality of life in the ethnic dimension, which, in turn, will improve the quality of information support for management entities at macro and meso levels in the process of implementation of relevant socio-economic programs. This article highlights current conceptual approaches to assessment the quality of life: the objectivist, subjectivist concept and the combined concept of the quality of life assessment by V. Zapf. In the article there is proposed the universal model of formation of the index of objective living conditions and the index of subjective perception of quality of life of an individual, which contains such constructive components as «spheres of life», «objective and subjective indicators of separate spheres of life» and the weighting factors of specific indicators. An economic-mathematical model for calculating the relevant indicators of assessment of quality of life have been proposed by authors, as well as an algorithm for calculating the index of objective living conditions and the index of subjective perception of quality of life for ethnic groups have been developed. To improve the informative nature of the analysis, it is suggested to use profiles of ethnic groups in the context of quality of life states and profiles of indicators of quality of life of ethnic groups in terms of specific spheres of life. The quality of life of society as a whole and of particular ethnic groups is a multidimensional concept that covers the level of satisfaction of the needs of individuals in different spheres of life. For the assessment of quality of life, it is advisable to use the concept of V. Zapf, which, based on the use of a two-dimensional rating scale, allows to decompose the structure of society into 4 groups in accordance with the so-called «quality of lifestyles». This, in turn, can significantly increase the degree of analyticity of information and the informative nature of such an assessment. The methodological tools proposed in the article in the form of theoretical and economic-mathematical models of the formation of quality of life indexes can significantly increase the informativeness of the analysis of quality of life, which is a prerequisite for effective diagnosis of socio-economic problems of society and ethnic groups in particular.

Key words: quality of life, objective living conditions, subjective perception of quality of life, objective and subjective indicators, quality of life states, ethnic group.

Постановка проблеми. Нині у фаховому середовищі не безпідставно висловлюються сумніви щодо придатності традиційних макроекономічних показників для оцінки рівня добробуту і благополуччя суспільства загалом та окремих соціальних груп зокрема [2; 8].

Такий традиційний макроекономічний показник, як ВВП, призначений насамперед для вимірювання результатів суспільного виробництва благ в економіці країни за календарний період. Економічне зростання у формі збільшення показника ВВП ще не означає автоматичного покращення добробуту суспільства, оскільки таке зростання може відбуватися за рахунок погіршення екологічної ситуації або за рахунок погіршення рамкових умов життя для майбутніх поколінь, що вимагатиме в майбутньому іммобілізації додаткових ресурсів для вирішення зазначених проблем. Серед інших недоліків показника ВВП у фаховій літературі часто зазначається також його виключна орієнтованість на результати суспільного виробництва, які реалізуються в ах механізму ринкового обміну, але не враховують виробництво економічних благ в домогосподарствах для задоволення власних потреб [8].

Відповіддю на зазначені недоліки традиційних макроекономічних показників стала розробка в кінці 60-х та на початку 70-х років минулого століття альтернативних концепцій для вимірювання добробуту суспільства, зокрема концепції «якості життя», яка на відміну від традиційних макроекономічних показників не зводиться до вимірювання результатів суспільного виробництва в єдиному вартісному вимірнику, а, навпаки, є багатовимірним підходом, що базується на різних вимірниках і враховує задоволення людських потреб в різних сферах життя [1; 8].

За останні десятиріччя у вітчизняній фаховій літературі широко висвітлювалась проблема оцінки якості життя: концептуальні підходи до оцінки якості життя, оцінка якості життя в розрізі соціальних груп, регіонів, міст тощо [2; 4]. Натомість недостатньо дослідженою, на наш погляд, у вітчизняній літературі залишається проблема оцінки якості життя в етнічному вимірі, яка є особливо актуальною для регіонів України з багатонаціональним складом населення. Це в свою чергу і обумовило вибір теми наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців проблема оцінки якості життя досліджувалась у працях таких учених, як Е.М. Лібанова, О.М. Гладун, Л.С. Лісогор, І.В. Гукалова, О.В. Болотна, Р.Т. Теслюк, М.А. Наумова, В.Г. Никифорова, Д.У. Вікулова, Є. Приступа, Н. Куриш, Н. та інші.

Теоретичні основи концепції якості життя досліджувались у працях таких зарубіжних учених, як Д.К. Гэлбрейт (J.K. Galbraith), А. Сен (A. Sen), А. Кемпбелл (A. Campbell), Х. Узітало (H. Uusitalo), Х.Х. Нолль (H.H. Noll), Р. Хабіх (R. Nabich) та інші. Серед зарубіжних авторів особливої уваги заслуговує німецький соціолог В. Цаф (W. Zapf), котрий на основі синтезу об'єктивістської та суб'єктивістської концепції запропонував перспективний підхід до оцінки якості життя на основі класифікації суспільства в розрізі станів якості життя «благополуччя», «депривація», «резигнація» та «дисонанс» [7].

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування концептуальних підходів та удосконалення існуючого методичного інструментарію оцінки якості життя у етнічному вимірі, що дасть змогу підвищити якість інформаційного забезпечення суб'єктів управління на макро- та мезорівні під час реалізації відповідних соціально-економічних програм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Такі традиційні макроекономічні показники на державному (регіональному) рівні, як ВВП (ВРП), стосуються населення країни (регіону) загалом і не дозволяють оцінити рівень благополуччя в розрізі окремих його складників, зокрема в розрізі окремих етнічних груп. Натомість альтернативною концепцією для оцінки рівня добробуту соціально-економічної системи, яка може бути використана для оцінки рівня

благополуччя окремих складників суспільства і позитивно зарекомендувала себе в практиці західних країн, є концепція «якості життя» [1].

Серед науковців нині немає одностайної думки щодо сутності поняття «якість життя» [1; 2; 6; 7]. Поряд із терміном «якість життя» у фаховій літературі в синонімічному змісті досить часто вживаються також терміни «матеріальний добробут», «стандарти життя» [1]. Необхідно відмітити, що термін «якість життя» за своїм змістом є ширшим, ніж поняття матеріального добробуту. Якщо поняття матеріального добробуту характеризує рівень забезпеченості індивідів або домогосподарств товарами та послугами, то поняття «якість життя» включає в себе також і такі загальні життєві обставини, як умови праці, стан навколишнього середовища, рівень інтегрованості у суспільне життя, рівень освіти, стан здоров'я та ін. [1; 2; 7].

У зарубіжній літературі нині сформувалися дві антагоністичні концепції якості життя: об'єктивістська (скандинавський підхід) та суб'єктивістська (американський підхід) [5].

Об'єктивістська концепція виходить із того, що якість життя визначається виключно об'єктивними умовами життя індивіда (домогосподарства, соціальної групи, суспільства) в різноманітних сферах (здоров'я, освіта, доходи, робота та ін.) [5]. Згідно з цим підходом за ідентичних об'єктивних умов життя індивідів однаковою є і їхня якість життя, а за відмінних об'єктивних умов якість життя теж буде відрізнятися. При цьому якість життя пропонується вимірювати за допомогою так званих «об'єктивних індикаторів» [7].

Натомість суб'єктивістська концепція якості життя основну увагу звертає не на об'єктивні умови, а на сприйняття й оцінку об'єктивних умов життя окремим індивідом або сукупністю індивідів [7]. При цьому суб'єктивне сприйняття якості (умов) життя формується під впливом особистісних характеристик індивіда (системи цінностей, цілей, очікувань, типу характеру та ін.) [3]. Згідно з цим підходом за різних рівнів об'єктивних умов життя індивідів їхнє суб'єктивне сприйняття якості життя може збігатися, а за ідентичних умов суб'єктивне сприйняття якості життя може і різнитися. При цьому якість життя пропонується вимірювати за допомогою так званих «суб'єктивних індикаторів» [7].

Інтегральний підхід до оцінки якості життя запропонував німецький вчений В. Цаф (рис. 1).

В. Цаф пропонує оцінку якості життя здійснювати на основі так званих «станів якості життя» (нім. *Stände der Lebensqualität*), які формуються на основі комбінування виміру «об'єктивних умов життя» (нім. *objektive Lebensbedingungen*) та виміру «суб'єктивного сприйняття якості життя» (нім. *subjektiv wahrgenommene Lebensqualität*).

Для кожного окремого індивіда, що включений у соціологічну вибірку, В. Цаф пропонує розраховувати сукупний індекс об'єктивних умов життя (максимальне значення – 15 балів) та сукупний індекс суб'єктивного сприйняття якості життя (максимальне значення – 15 балів) [7].

Зазначені індекси формуються на основі агрегування значень об'єктивних (суб'єктивних) індикаторів за 5 сферами життя. При цьому медіанне значення на шкалі об'єктивних умов життя (суб'єктивного сприйняття якості життя) виступає точкою розподілу на відповідні стани якості життя [7].

Результатом аналізу в межах концепції Цафа є структура суспільства, в якій відображено частки індивідів, що належать до відповідних станів «якості життя». При цьому пояснення розподілу суспільства в розрізі станів якості життя В. Цаф проводить на основі аналізу соціального статусу індивідів [7].

У ситуації застосування концепції В. Цафа до оцінки якості життя в етнічному вимірі формування індикаторів якості життя здійснюється не в розрізі соціальних груп, а в розрізі етнічних груп.

Для цілей оцінки якості життя нами пропонується використання авторського підходу до формування сукупних індексів якості життя в розрізі об'єктивного та суб'єктивного складників (рис. 2). При цьому первинні значення індикаторів моделі можуть бути сформовані на основі інформації, отриманої в межах відповідного соціологічного опитування.

Оскільки запропонована модель носить універсальний характер, то в ній в експліцитній формі не вказано конкретні значення таких параметрів, як сфери життя, первинні індикатори в межах конкретних сфер життя та значення коефіцієнтів зважування. Запропонована модель відображає насамперед основні структурні компоненти системи вимірювання якості життя індивіда.

Наповнення запропонованої моделі конкретними параметрами може відбуватися на розсуд окремого науковця, виходячи із специфіки кон-

Об'єктивні умови життя	Суб'єктивне сприйняття якості (умов) життя	
	Добре	Погано
Добре	Стан «благополуччя»	Стан «дисонансу»
Погано	Стан «резигнації»	Стан «депривації»

Рис. 1. Стани якості життя за концепцією В. Цафа [1; 7]

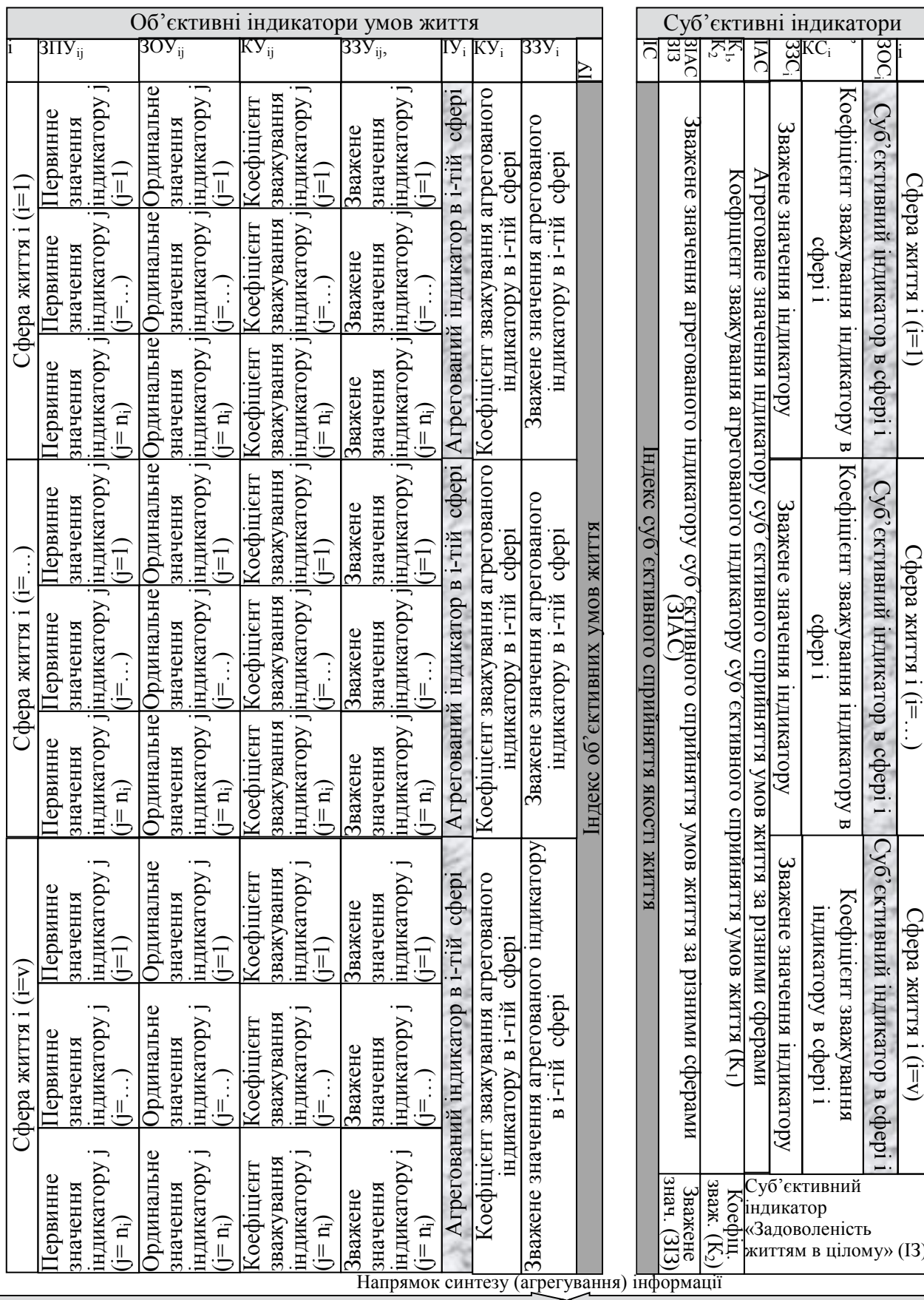

Рис. 2. Модель формування індексу об'єктивних умов життя та індексу суб'єктивного сприйняття якості життя окремого індивіда

Джерело: авторська розробка

кретної наукової проблеми та специфічних контекстних умов.

Зокрема, в межах цієї статті авторами пропонується використання об'єктивних та суб'єктивних індикаторів для таких сфер життя, як: освіта, здоров'я, доходи та фінансове становище, побутові умови проживання, місцевість та навколишнє середовище, робота, суспільне життя.

На відміну від В. Цаффа, ми вважаємо за доцільне додатково включити до аналізу сферу навколишнього середовища та сферу роботи і зайнятості, оскільки як перша, так і друга сфера в умовах зростання екологічних проблем та в умовах глобалізаційних тенденцій на ринку праці є достатньо релевантними і мають суттєвий вплив на якість життя суспільства загалом та індивідів зокрема.

На відміну від концепції Цаффа, пропонуємо в межах кожної сфери життя як для об'єктивних, так і для суб'єктивних індикаторів застосовувати не трибальну, а десятибальну ординальну шкалу оцінювання, яка нині є загальноприйнятою системою оцінки в зарубіжній теорії та практиці.

Як видно з рис. 2, модель складається із двох ізоморфних частин, які характеризуються своєю структурною подібністю (симетричністю): для кожної сфери життя пропонується розраховувати один агрегований індикатор умов життя ($ЗОУ_i$) та фіксувати один індикатор суб'єктивного сприйняття якості життя ($ЗОС_i$).

Оскільки в межах однієї сфери життя під час оцінювання об'єктивних умов зазвичай використовуються декілька об'єктивних індикаторів, то пропонується під час агрегування їхніх ординальних значень у загальний індикатор окремої сфери життя ($ІУ_i$) використовувати коефіцієнти зважування (стадія первинного зважування). Можливим є також використання диференційованих коефіцієнтів зважування і на стадії синтезу агрегованих індикаторів окремих сфер життя у сукупний індекс умов життя (стадія вторинного зважування). При цьому коефіцієнти зважування в обох випадках виконують не тільки функцію диференціювання внеску окремого індикатора в результуючий показник, але і функцію масштабування значення результуючого показника. Доцільно, на нашу думку, застосовувати коефіцієнти зважування із значеннями в діапазоні від 0 до 1, що лімітує максимальне значення індексу об'єктивних умов та індексу суб'єктивного сприйняття якості життя окремого індивіда на рівні 10 балів.

Також і для суб'єктивних індикаторів доцільним є використання коефіцієнтів зважування. При цьому коефіцієнти зважування можуть використовуватися як на стадії первинного синтезу індикаторів різних сфер у сукупний агрегований індикатор суб'єктивного сприйняття умов життя (стадія первинного зважування), так і на стадії формування сукупного індексу суб'єктивного сприйняття якості життя (стадія вторинного зважування).

Із наведених на рис. 2 показників повноцінною інформативністю як об'єкти аналізу володіють агреговані індикатори умов життя ($ІУ_i$) та суб'єктивні індикатори ($ЗОС_i$) в i -тій сфері, суб'єктивний індикатор «задоволеності життям в цілому» ($ІЗ$), а також сукупні індекси умов життя ($ІУ$) та суб'єктивного сприйняття якості життя ($ІС$).

Як видно з рис. 2, під час формування загального індексу суб'єктивного сприйняття якості життя ($ІС$) пропонується поряд із індикаторами окремих сфер використання такого індикатора, як «Задоволеність життям загалом» ($ІЗ$). При цьому необхідно відмітити, що арифметична сума зважених значень суб'єктивних індикаторів за окремими сферами життя ($ЗЗС_i$), як засвідчують емпіричні дослідження [3], зазвичай, не збігається із значенням узагальнюючого індикатора «Задоволеність життям загалом». Пов'язане це з тим, що для перших в суб'єктивних оцінках іманентним є превалювання впливу когнітивного складника, а для останнього суттєвим є вплив поряд із когнітивним складником також і складника афективного (емоційного) характеру [3]. Саме тому доцільним є згладжування впливу факторів афективного характеру на значення сукупного індексу суб'єктивного сприйняття якості життя ($ІС$) за рахунок використання відповідних коефіцієнтів на 2-й стадії зважування. При цьому не вважаємо за доцільне повне виключення індикатора «Задоволеність життям загалом» із механізму розрахунку сукупного індексу суб'єктивного сприйняття якості життя, оскільки сама категорія «суб'єктивне сприйняття якості життя» імпліцитно містить у собі як когнітивну, так і афективну складову [3].

Значення коефіцієнтів зважування може бути отримане або на основі експертних оцінок, або на основі виявлення системи преференцій респондентів в межах соціологічного опитування [7]. На нашу думку, для об'єктивних індикаторів доцільним є використання експертних оцінок, а для суб'єктивних – визначення на основі системи преференцій респондентів, хоча за відсутності інформації щодо преференцій експертні оцінки є цілком придатним інструментом для отримання відповідних значень коефіцієнтів зважування.

Як видно з рис. 2, вихідною інформацією для розрахунку індексу якості життя ($ІУ$) на основі оцінки об'єктивних умов життя в різних сферах є первинні значення об'єктивних індикаторів у відповідних сферах життя. При цьому кожному первинному значенню об'єктивного індикатора ($ЗІУ_{ij}$) присвоюється відповідне ординальне значення ($ЗОУ_{ij}$). На відміну від об'єктивних індикаторів, первинне значення суб'єктивних індикаторів вже на момент збору інформації фіксується в ординальній шкалі і не потребує перетворення.

Проблемною є ситуація, коли під час проведення соціологічного опитування первинне

значення якогось індикатора (об'єктивного або суб'єктивного) з тих чи інших причин респондентом не було вказане. У такій ситуації доцільно, на нашу думку, коефіцієнт зважування такого індикатора пропорційно розподілити між значеннями коефіцієнтів решти індикаторів, що беруть участь у зважуванні, або елімінувати дані такого респондента під час проведення аналізу.

Наведена на рис. 2 модель відображає вихідну, проміжну та результуючу інформацію

щодо якості життя, а також напрям трансформації інформації під час її агрегування в загальні індекси об'єктивних умов життя (ІУ) та суб'єктивного сприйняття якості життя (ІС).

Наведений на рис. 2 універсальний підхід до формування загальних індексів об'єктивних умов життя та суб'єктивного сприйняття якості життя можна представити також і у формі економіко-математичної моделі, яка складається із певної системи взаємопов'язаних формул:

Таблиця 1

Показники якості життя індивіда та методика їх розрахунку

№	А) Показники об'єктивних умов життя	Б) Показники суб'єктивного сприйняття якості життя
1	$33U_{ij} = 3OU_{ij} \cdot KU_{ij},$ $i = 1, \dots, v; j = 1, \dots, n_i$	$33C_i = 3OC_i \cdot KC_i,$ $i = 1, \dots, v$
2	$IU_i = \sum_{j=1}^{n_i} 33U_{ij} = \sum_{j=1}^{n_i} 3OU_{ij} \cdot KU_{ij},$ $i = 1, \dots, v$	$IAC = \sum_{i=1}^v 33C_i = \sum_{i=1}^v 3OC_i \cdot KC_i$
3	$33U_i = IU_i \cdot KU_i = \sum_{j=1}^{n_i} 3OU_{ij} \cdot KU_{ij} \cdot KU_i,$ $i = 1, \dots, v$	$3IAC = K_1 \cdot IAC = K_1 \cdot \sum_{i=1}^v 3OC_i \cdot KC_i$ $3IZ = K_2 \cdot IZ$
4	$IU = \sum_{i=1}^v 33U_i = \sum_{i=1}^v \sum_{j=1}^{n_i} 3OU_{ij} \cdot KU_{ij} \cdot KU_i$	$IC = 3IAC + 3IZ = K_1 \cdot \sum_{i=1}^v 3OC_i \cdot KC_i + K_2 \cdot IZ$

Джерело: авторська розробка

де $33U_{ij}$ – зважене значення j-го індикатора об'єктивних умов життя в i-тій сфері; $3OU_{ij}$ – ординальне значення j-го індикатора об'єктивних умов життя в i-тій сфері; KU_{ij} – коефіцієнт зважування j-го індикатора об'єктивних умов життя в i-тій сфері; IU_i – значення агрегованого індикатора об'єктивних умов життя в i-тій сфері; $33U_i$ – зважене значення агрегованого індикатора об'єктивних умов життя в i-тій сфері; KU_i – коефіцієнт зважування агрегованого індикатора об'єктивних умов життя в i-тій сфері; IU – індекс якості життя (об'єктивних умов життя), розрахований на основі оцінки об'єктивних умов життя в різноманітних сферах; $3OC_i$ – первинне (ординальне) значення суб'єктивного індикатора в i-тій сфері; KC_i – коефіцієнт зважування суб'єктивного індикатора в i-тій сфері; $33C_i$ – зважене значення суб'єктивного індикатора в i-тій сфері; IAC – агреговане значення індикатора суб'єктивного сприйняття умов життя за різними сферами; $3IAC$ – зважене значення агрегованого індикатора суб'єктивного сприйняття умов життя за різними сферами; K_1 – коефіцієнт зважування агрегованого індикатора суб'єктивного сприйняття умов життя за різними сферами; $3IZ$ – зважене значення суб'єктивного індикатора «задоволеності життям в цілому»; IZ – первинне (ординальне) значення суб'єктивного індикатора «задоволеності життям загалом»; K_2 – коефіцієнт зважування суб'єктивного індикатора «задоволеності жит-

тям загалом»; IC – індекс суб'єктивного сприйняття якості життя.

Для проведення оцінки якості життя в етнічному вимірі важливим є питання принципів формування вибірки, на основі якої базується відповідне соціологічне опитування. На нашу думку, вибірка для проведення соціопитування повинна за структурою представлення етнічних груп відповідати структурі населення досліджуваного регіону: частка представлення відповідної етнічної групи у вибірці повинна дорівнювати частці цієї етнічної групи у складі населення регіону відповідно до даних статистичних органів.

Можливим є також застосування більш складного принципу формування вибірки, який базується на використанні системи ієрархічних критеріїв. Зокрема, доцільним, на нашу думку, може бути використання на першому ієрархічному рівні критерію «етнічної приналежності», а на наступних ієрархічних рівнях, наприклад, – критеріїв «віку», «статі» «соціального статусу» тощо.

Оскільки у статті висвітлюються концептуальні підходи до оцінки якості життя в етнічному вимірі, то достатнім у цьому дослідженні вважаємо використання основного – етнічного критерію під час формування вибірки. Окрім того, зазвичай значна частина індикаторів різних сфер життя стосуються не тільки респондента, але й домогосподарства респондента (в т.ч. членів домогосподарства різного віку,

статі, соціального статусу), а тому відсутність таких додаткових критеріїв вибірки, як вік, стать, соціальний статус, не матиме суттєвого негативного впливу на рівень репрезентативності та інформативності результатів аналізу якості життя окремих етнічних груп (в цій ситуації критерії віку, статі, соціального статусу враховуються в імпліцитній формі).

Наведена на рис. 2 модель та відповідна їй система формул (1–4, таб. 1) дозволяє для окремого респондента (індивіда) розрахувати релевантні для аналізу показники якості життя: індекси об'єктивних умов життя та суб'єктивного

сприйняття якості життя, агреговані об'єктивні та суб'єктивні індикатори окремих сфер життя. Для розрахунку зазначених показників для окремої етнічної групи в цілому необхідним є сумування їх значень для всіх індивідів, що входять до складу відповідної етнічної групи.

Якщо за допомогою S позначити певну етнічну групу, а за допомогою L окремого індивіда даної етнічної групи, то, базуючись на системі формул 1–4 (табл. 1), релевантні для аналізу показники якості життя для окремої етнічної групи можуть бути розраховані за формулами 1–4 (табл. 2):

Таблиця 2

Показники якості життя етнічної групи та методика їх розрахунку

№	Показники якості життя етнічної групи, які стосуються:		Діапазон значень індексів
	А) всіх індивідів етнічної групи	Б) одного індивіда (середнє значення)	
1	$IY_S = \sum_{L=1}^{R_S} IY_{SL} = \sum_{L=1}^{R_S} \sum_{i=1}^v \sum_{j=1}^{n_i} 3OY_{SLij} \cdot KY_{ij} \cdot KY_i$	$CIY_S = IY_S / R_S$	$S = 1, \dots, m$
2	$IC_S = \sum_{L=1}^{R_S} IC_{SL} = \sum_{L=1}^{R_S} \sum_{i=1}^v 3OC_{SLi} \cdot KC_i \cdot K_1 + K_2 \cdot I3_{SL}$	$CIC_S = IC_S / R_S$	$S = 1, \dots, m$
3	$IY_{Si} = \sum_{L=1}^{R_S} IY_{SLi} = \sum_{L=1}^{R_S} \sum_{j=1}^{n_i} 3OY_{SLij} \cdot KY_{ij}$	$CIY_{Si} = IY_{Si} / R_S$	$i = 1, \dots, v;$ $S = 1, \dots, m$
4	$3OC_{Si} = \sum_{L=1}^{R_S} 3OC_{SLi}$	$C3OC_{Si} = 3OC_{Si} / R_S$	$i = 1, \dots, v;$

Джерело: авторська розробка

де IY_S – індекс об'єктивних умов життя S-тої етнічної групи; IC_S – індекс суб'єктивного сприйняття якості життя S-тої етнічної групи; IY_{SL} – індекс об'єктивних умов життя для L-того індивіда S-тої етнічної групи; IC_{SL} – індекс суб'єктивного сприйняття якості життя для L-того індивіда S-тої етнічної групи; $3OY_{SLij}$ – ординальне значення j-го індикатора об'єктивних умов життя в i-тій сфері для L-того індивіда S-тої етнічної групи; $3OC_{SLi}$ – первинне (ординальне) значення суб'єктивного індикатора в i-тій сфері для L-того індивіда S-тої етнічної групи; $I3_{SL}$ – первинне (ординальне) значення суб'єктивного індикатора «задоволеності життям в цілому» для L-того індивіда S-тої етнічної групи; IY_{Si} – значення агрегованого індикатора об'єктивних умов життя в i-тій сфері для S-тої етнічної групи; IY_{SLi} – значення агрегованого індикатора об'єктивних умов життя в i-тій сфері для L-того індивіда S-тої етнічної групи; $3OC_{Si}$ – значення суб'єктивного індикатора в i-тій сфері для S-тої етнічної групи; CIY_S – середнє значення індексу об'єктивних умов життя на одного індивіда S-тої етнічної групи; CIC_S – середнє значення індексу суб'єктивного сприйняття якості життя на одного індивіда S-тої етнічної групи; CIY_{Si} – середнє значення агрегованого індикатора об'єктивних умов життя в i-тій сфері на одного індивіда S-тої етнічної групи; $C3OC_{Si}$ – середнє значення суб'єктивного індикатора в i-тій сфері на одного індивіда S-тої

етнічної групи; R_S – кількість індивідів S-тої етнічної групи відповідно до вибірки.

Наведені у формулах 1А-4А (таб. 2) сукупні показники дозволяють вже проводити певний аналіз якості життя окремої етнічної групи на основі порівняння індикаторів (індексів) в розрізі об'єктивної та суб'єктивної складової, порівняння різних сфер життя та порівняння в динаміці при збереженні структури та величини вибірки. Але рівень інформативності зазначених показників не є достатнім для проведення міжетнічного аналізу якості життя, оскільки відповідно з принципами формування вибірки в кожену етнічну групу, зазвичай, входить різна кількість індивідів і відповідно абсолютні значення індикаторів (індексів) в цій ситуації не є придатні для порівняння. Тому більш репрезентативними є середні значення показників якості життя на одного індивіда певної етнічної групи (формули 1Б-4Б, таб. 2).

Значення наведених у формулах 1Б-4Б індексів (індикаторів) CIY_S , CIC_S , CIY_{Si} та $C3OC_{Si}$ дозволяють провести на їх основі міжетнічний аналіз якості життя і відповідне ранжування етнічних груп. Але середні значення зазначених індексів, розраховані на одного індивіда, не дозволяють виявити, на скільки диференційованою є якість життя індивідів окремої етнічної групи.

Більш диференційований підхід до формування аналітичних показників якості життя в етнічному вимірі представлений у формі алгоритму (рис. 3):

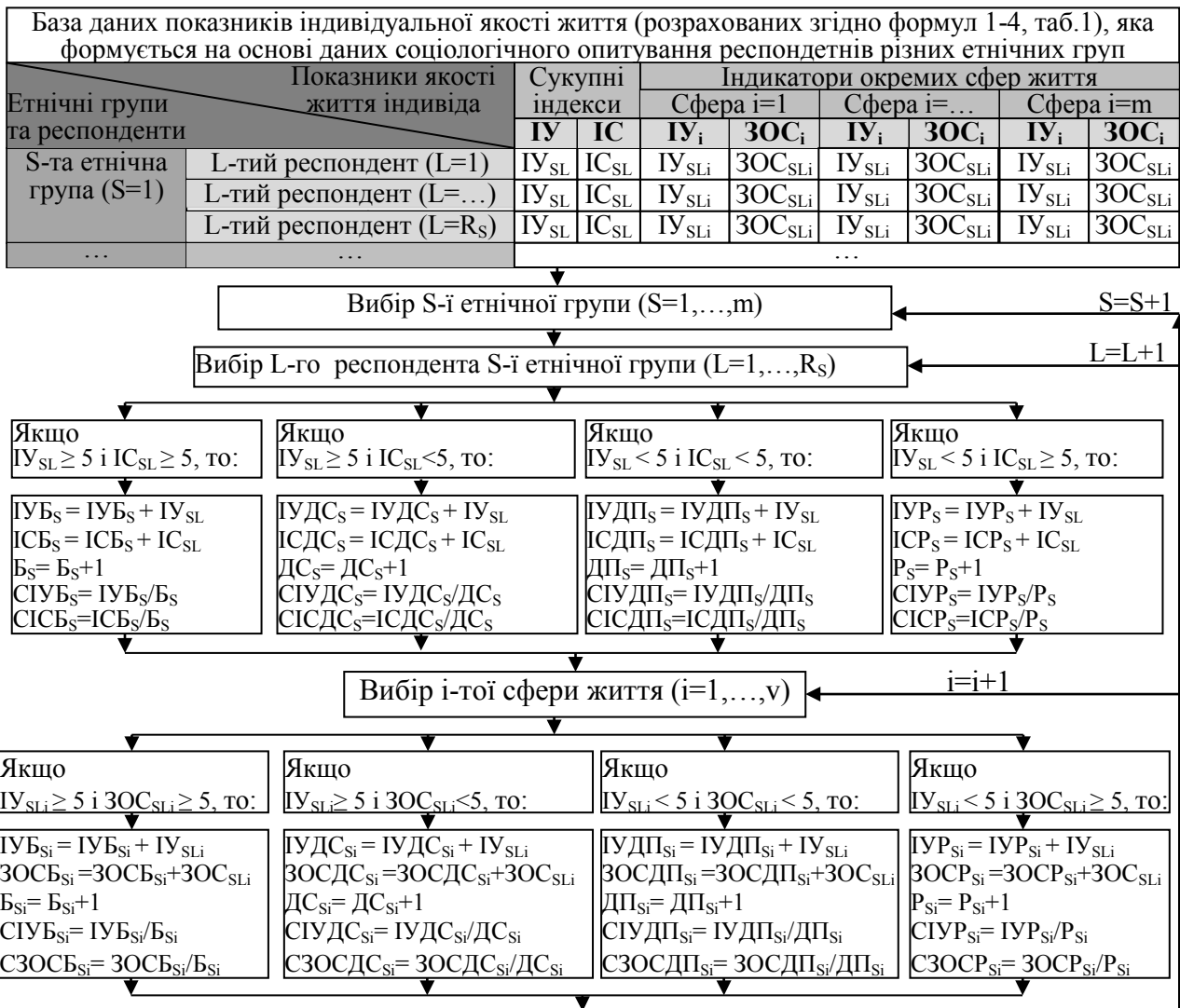

Рис. 3. Алгоритм розрахунку релевантних показників оцінки якості життя етнічних груп на основі диференціації станів якості життя

Джерело: авторська розробка

Де IUB_s (IUC_s , $IUDP_s$, IUR_s) – сукупне значення індексу об’єктивних умов життя для індивідів S-тої етнічної групи, які позиціонуються в стані якості життя «благополуччя» («дисонанс», «депривація», «резигнація» відповідно); ICB_s (ICD_s , $ICDP_s$, ICP_s) – сукупне значення індексу суб’єктивного сприйняття якості життя для індивідів S-тої етнічної групи, які позиціонуються в стані якості життя «благополуччя» («дисонанс», «депривація», «резигнація» відповідно); B_s (D_c , D_p , P_s) – кількість індивідів S-тої етнічної групи, які у відповідності із індивідуальними значеннями індексів об’єктивних умов життя та суб’єктивного сприйняття якості життя відносяться до стану якості життя «благополуччя» («дисонанс», «депривація», «резигнація» відповідно); $SIUB_s$ ($SIUC_s$, $SIUDP_s$, $SIUR_s$) – середнє значення індексу об’єктивних умов життя для індивідів S-тої етнічної групи, які позиціонуються в стані якості життя «благополуччя» («дисонанс»,

«депривація», «резигнація» відповідно); $SICB_s$ ($SICD_s$, $SICDP_s$, $SICP_s$) – середнє значення індексу суб’єктивного сприйняття якості життя для індивідів S-тої етнічної групи, які позиціонуються в стані якості життя «благополуччя» («дисонанс», «депривація», «резигнація» відповідно); IUB_{si} (IUC_{si} , $IUDP_{si}$, IUR_{si}) – сукупне значення індикатора об’єктивних умов життя в i-тій сфері для індивідів S-тої етнічної групи, які позиціонуються в стані якості життя «благополуччя» («дисонанс», «депривація», «резигнація» відповідно); $ZOCS_{bi}$ ($ZOCD_{si}$, $ZOCDP_{si}$, $ZOCP_{si}$) – сукупне значення суб’єктивного індикатора в i-тій сфері для індивідів S-тої етнічної групи, які позиціонуються в стані якості життя «благополуччя» («дисонанс», «депривація», «резигнація» відповідно); B_{si} ($D_{c_{si}}$, $D_{p_{si}}$, P_{si}) – кількість індивідів S-тої етнічної групи, які у відповідності із індивідуальними значеннями об’єктивного та суб’єктивного індикатора в i-тій сфері життя відносяться до стану якості

життя «благополуччя» («дисонанс», «депривація», «резигнація» відповідно); $CIUB_{Si}$ ($CIUD_{Si}$, $CIUDP_{Si}$, $CIUR_{Si}$) – середнє значення індикатора об’єктивних умов життя в i -тій сфері для індивідів S -тої етнічної групи, які позиціонуються в стані якості життя «благополуччя» («дисонанс», «депривація», «резигнація» відповідно); $CZOCB_{Si}$ ($CZOD_{Si}$, $CZODP_{Si}$, $CZOCR_{Si}$) – середнє значення суб’єктивного індикатора в i -тій сфері для індивідів S -тої етнічної групи, які позиціонуються в стані якості життя «благополуччя» («дисонанс», «депривація», «резигнація» відповідно).

В рамках запропонованого алгоритму (рис. 3) згідно із обраними критеріями (індивідуальними індексами якості життя та індикаторами якості життя в окремих сферах) здійснюється певна кількість циклів розподілу індивідів окремої етнічної групи в розрізі станів якості життя «благополуччя», «депривація», «дисонанс» та «резигнація». Відповідно до запропонованої нами моделі (рис. 2) і алгоритму (рис. 3) максимальне значення індексу об’єктивних умов життя, індексу суб’єктивного сприйняття якості життя та суб’єктивних і об’єктивних індикаторів окремих сфер для індивіда може складати по 10 балів. Виходячи з цього медіанне значення, яке є критерієм для віднесення індивіда до відповідного стану якості життя (благополуччя, депривація, резигнація, дисонанс), складає 5 балів. Після розподілу в рамках кожного стану якості життя обчислюються сукупні значення показників якості життя для всіх індивідів певної етнічної групи

(суб’єктивного та об’єктивного індексу якості життя, суб’єктивних та об’єктивних індикаторів якості життя в розрізі окремих сфер). Дані щодо кількісного розподілу індивідів в розрізі станів якості життя та інформація щодо сукупних значень індексів якості життя та значень індикаторів окремих сфер життя є передумовою для розрахунку середніх значень релевантних показників якості життя для кожної етнічної групи.

На рис. 4 наведено приклад профілів етнічних груп з диференціацією часток індивідів, які належать до окремих станів якості життя відповідно до застосовуваних критеріїв розподілу:

Превалювання в структурі профілю етносу індивідів в групі «депривація» та водночас відносно низька частка осіб в групі «благополуччя» сигналізує про наявність соціально-економічних проблем в складі відповідного етносу.

Отже, структура профілю окремого етносу дозволяє отримати сигнальну інформацію для проведення відповідної соціально-економічної політики влади на державному або регіональному рівні.

У більш наглядній формі міжетнічний аналіз якості життя можна провести на основі порівняння профілів усереднених значень показників якості життя в розрізі окремих сфер життя та станів якості життя (рис. 5).

Кожна етнічна група, зазвичай, буде мати специфічний профіль усереднених значень показників якості життя: на рис. 5, наприклад, структура профілю етнічної групи $S=1$ характеризується суттєвішим диференціюванням

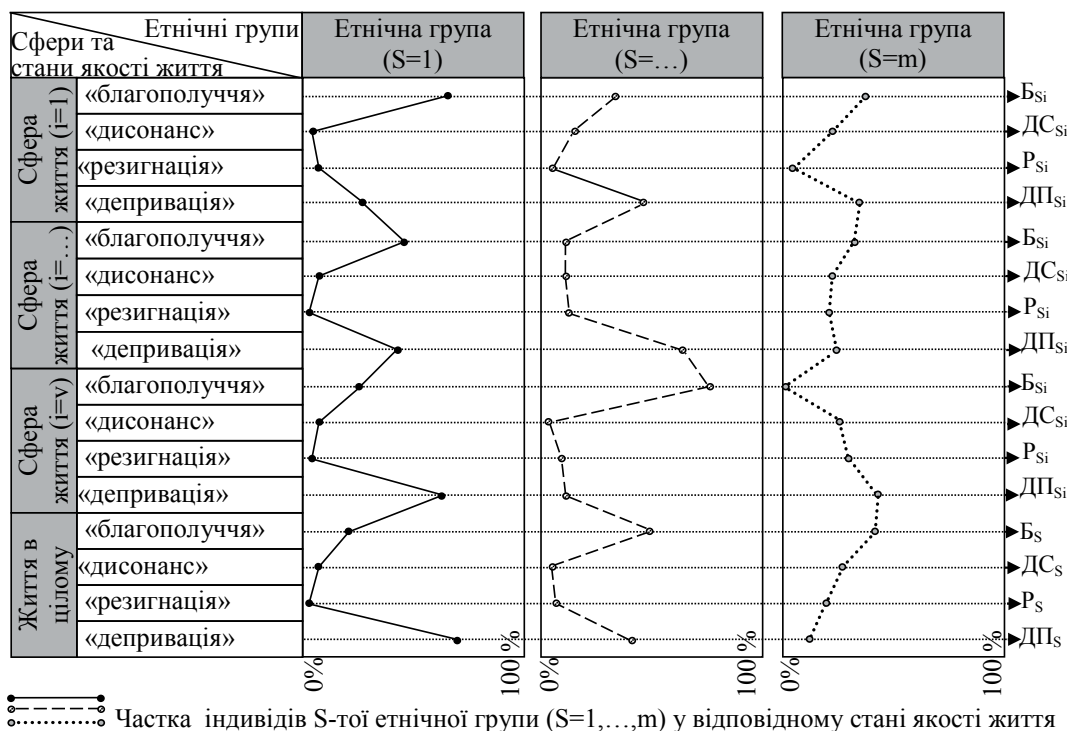

Рис. 4. Приклад профілів окремих етнічних груп з виокремленням часток індивідів в розрізі станів якості життя

Джерело: авторська розробка

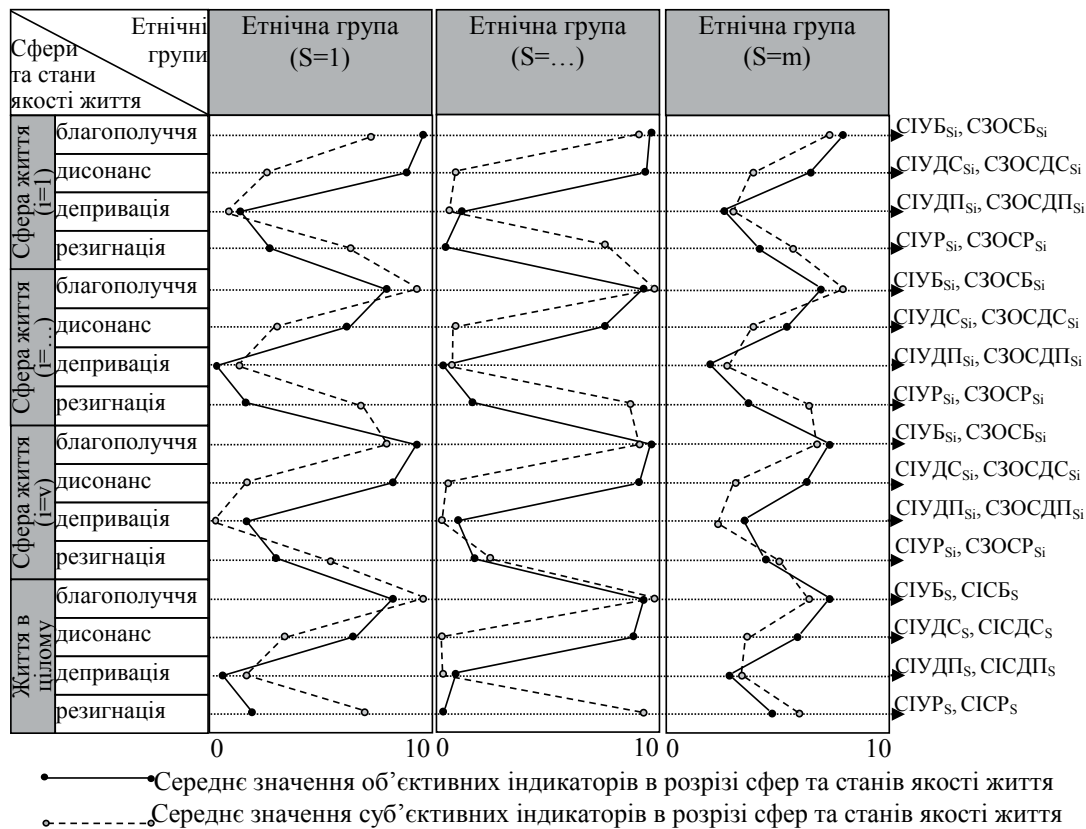

Рис. 5. Приклад профілів середніх значень показників якості життя на одного індивіда відповідної етнічної групи в розрізі окремих сфер життя та станів якості життя

Джерело: авторська розробка

якості життя індивідів стану «благополуччя» та «депривація», ніж для етнічної групи $S=m$.

Наведені на рис. 5 профілі етнічних груп дозволяють у наглядній формі проводити порівняння значень релевантних показників якості життя у вимірі «суб'єктивне – об'єктивне значення індексу (індикатора)», в розрізі сфер життя та етнічному вимірі. Це, в свою чергу, дозволяє проводити ранжування не тільки етнічних груп, але і ранжування сфер життя в рамках певної етнічної групи, що є основою для розробки пріоритетів соціально-економічної політики органів влади на макро- та мезорівні

Висновки і перспективи подальших досліджень. Первинним призначенням традиційних економічних показників на макrorівні (ВВП) та мезорівні (ВРП) є насамперед вимірювання результатів діяльності економічної системи країни і регіону відповідно. Водночас інформативність зазначених показників як індикатора добробуту і благополуччя суспільства піддається все більшим сумнівам.

Альтернативним підходом до вимірювання рівня добробуту суспільства є концепція якості життя, відмінною ознакою якої порівняно із традиційними вартісними індикаторами є її багатовимірність на основі врахування життєвих обставин індивідів у багатьох сферах людського буття.

Для цілей аналізу якості життя в етнічному вимірі як критерій першого ієрархічного рівня під час декомпонування суспільства на складові елементи доцільно використовувати етнічний критерій. При цьому в умовах застосування концепції В. Цапфа до аналізу якості життя в етнічному вимірі показники якості життя формуються в розрізі етнічних груп, сфер життя, станів якості життя (благополуччя, депривація, резигнація, дисонанс) та з урахуванням критерію «характер оцінки» (оцінка об'єктивних умов життя індивіда або суб'єктивна оцінка якості життя самим індивідом).

Запропоновані у статті економіко-математичні моделі обчислення сукупних індексів якості життя та індикаторів якості життя в окремих сферах можуть бути використані як методичний інструментарій для обробки вихідних емпіричних даних щодо якості життя, отриманих у межах відповідного соціологічного опитування.

Запропоновані авторами профілі етнічних груп, які характеризують структуру окремого етносу в розрізі станів якості життя та усереднені показники якості життя на одного індивіда відповідної етнічної групи, можуть використовуватися як інструмент постійного моніторингу соціально-економічної ситуації та діагностики соціально-економічних проблем, які виникають у межах окремої етнічної групи в різноманітних

сферах життя, що, в свою чергу, є передумовою для проведення ефективної соціально-економічної політики органів влади на національному та регіональному рівні.

Подальшим перспективним напрямом досліджень є доповнення запропонованого інструментарію моніторингу та діагностики якості життя етнічних груп, який за своєю суттю може характеризуватися як модель описового характеру, інструментами пояснювального та прогностичного характеру, які дають змогу виявляти причинно-наслідкові зв'язки між якістю життя та чинниками, які на неї впливають.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Glatzer W. *Lebensqualität. Eine über Wachstum und Wohlstand hinausgehende gesellschaftliche Leitidee. Blätter der Wohlfahrtspflege*. Frankfurt: Springer. 2012. № 4. P. 123–129.
2. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація. Київ: Друкарня МВС України, 2009. URL: <https://igu.org.ua/sites/default/files/pdf-text/life-quality.pdf> (дата звернення: 20.11.2019).
3. Kämpfer S. *Migration und Lebenszufriedenheit. Eine theoriegeleitete empirische Analyse*. Berlin: Opladen. 2014. 340 p. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/39274/ssoar-2014kampferMigration_und_Lebenszufriedenheit_eine_theoriegeleitete.pdf?sequence=1&isAllowed=y&Inkname=ssoar-2014-kampfer-igration_und_Lebenszufriedenheit_eine_theoriegeleitete.pdf (accessed 10 November 2019).
4. Мельниченко О.А. Підвищення рівня та якості життя населення. Харків: Магістр, 2010. 260 с.
5. Noll H. *Konzepte der Wohlfahrtsentwicklung: Lebensqualität und „neue“ Wohlfahrtskonzepte. Papers, Research Network Project “Work and Ecology”*. Berlin: WZB Berlin Social Science Center. 2000. P. 490–505.
6. Zapf W. *Komponenten der Wohlfahrtsmessung. Sozialpolitik und Sozialberichterstattung*. Frankfurt: Springer. 1977. P. 247–266.
7. Zapf W. *Lebensbedingungen und wahrgenommene Lebensqualität. Sozialer Wandel in Westeuropa*. Frankfurt: Springer. 1979. P. 767–790. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/16713/ssoar-1979-zapf-lebensbedingungen_und_wahrgenommene_lebensqualitat.pdf?sequence=1b (accessed 5 October 2019).
8. Zapf W. *Zur Messung der Lebensqualität. Zeitschrift für Soziologie*. 1972. № 1. № 4. P. 353–376. URL: <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/zfsoz.1972.1.issue-4/zfsoz-1972-0405/zfsoz-1972-0405.pdf> (accessed 20 November 2019).

REFERENCES:

1. Glatzer, W. (2012). *Lebensqualität. Eine über Wachstum und Wohlstand hinausgehende gesellschaftliche Leitidee. Blätter der Wohlfahrtspflege*. Frankfurt: Springer. № 4. P. 123–129. (in German)
  2. Gukalova, I.V. (2009). *Yakist zhyttia naselelnia Ukrainy: suspilno-geohrafichna kontseptualizatsiia* [Quality of life of Ukrainian population: social and geographical conceptualization]. Kyiv: Ministry of Internal Affairs of Ukraine printing house. Available at: <https://igu.org.ua/sites/default/files/pdf-text/life-quality.pdf> (accessed 20 November 2019). (in Ukrainian)
  3. Kämpfer, S. (2014). *Migration und Lebenszufriedenheit. Eine theoriegeleitete empirische Analyse*. Berlin: Opladen. 340 s. Available at: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/39274/ssoar-2014kampferMigration_und_Lebenszufriedenheit_eine_theoriegeleitete.pdf?sequence=1&isAllowed=y&Inkname=ssoar-2014-kampfer-Migration_und_Lebenszufriedenheit_eine_theoriegeleitete.pdf (accessed 10 November 2019). (in German)
  4. Melnychenko, O. A. (2010). *Pidvyshchennia rivnia ta yakosti zhyttia naselelnia* [Improving the level and quality of life of the population]. Kharkiv: Magistr. (in Ukrainian)
  5. Noll, H. (2000). *Konzepte der Wohlfahrtsentwicklung: Lebensqualität und „neue“ Wohlfahrtskonzepte. Papers, Research Network Project “Work and Ecology”*. Berlin: WZB Berlin Social Science Center. P. 490–505. (in German)
  6. Zapf, W. (1977). *Komponenten der Wohlfahrtsmessung. Sozialpolitik und Sozialberichterstattung*. Frankfurt: Springer. P. 247–266. (in German)
  7. Zapf, W. (1979). *Lebensbedingungen und wahrgenommene Lebensqualität. Sozialer Wandel in Westeuropa*. Frankfurt: Springer. P. 767–790. Available at: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/16713/ssoar-1979-zapf-lebensbedingungen_und_wahrgenommene_lebensqualitat.pdf?sequence=1 (accessed 5 October 2019). (in German)
- Zapf, W. (1972). *Zur Messung der Lebensqualität. Zeitschrift für Soziologie*. № 1. № 4. P. 353–376. Available at: <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/zfsoz.1972.1.issue-4/zfsoz-1972-0405/zfsoz-1972-0405.pdf> (accessed 20 November 2019). (in German)

СЕКЦІЯ 6 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 338.436(477)

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-37>**Борисова В.А.***доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Сумського національного аграрного університету***Borisova Victoria***Doctor of Sciences in Economics, Professor,
Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Sumy National Agrarian University*

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОЇ СФЕРИ

ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS OF REPRODUCTION OF THE NATURAL RESOURCES POTENTIAL OF THE AGRARIAN SPHERE

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено напрями відтворення природних ресурсів в аграрній сфері. Обґрунтовано сутність природного ресурсного потенціалу аграрної сфери. Проведено класифікацію факторів, що приводять до виникнення екологічних проблем в АПВ. З'ясовано напрями підвищення раціонального використання земельних водних, повітряних, лісових ресурсів аграрної сфери. Обґрунтовано особливості екологізації сільськогосподарського виробництва, проаналізовано шляхи підвищення раціонального природокористування в аграрній сфері. Доведено необхідність комплексного вжиття формуючих середовище, природоохоронних, реабілітаційних, комплексно-меліоративних, агрозоотехнічних та організаційно-господарських заходів, що дасть змогу забезпечити поліпшення природних умов для сільськогосподарського виробництва, підвищити родючість ґрунтів, продуктивність та економічну ефективність використання й відтворення природного ресурсного потенціалу аграрної сфери.

Ключові слова: природний ресурсний потенціал, аграрна сфера, відтворення природних ресурсів, екологізація сільськогосподарського виробництва, агропромислове виробництво.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы направления воспроизводства природных ресурсов в аграрной сфере. Обоснована сущность природного ресурсного потенциала аграрной сферы. Проведена классификация факторов, приводящих к возникновению экологических проблем в АПП. Выявлены направления повышения рационального использования земельных водных, воздушных, лесных ресурсов аграрной сферы. Обоснованы особенности экологизации сельскохозяйственного производства, проанализированы пути повышения рационального природопользования в аграрной сфере. Доказана необходимость комплексного принятия формирующих среду, природоохранных, реабилитационных, комплексно-мелиоративных, агрозоотехнических и организационно-хозяйственных мер, что позволит обеспечить улучшение природных условий для сельскохозяйственного производства, повысить плодородие почв, производительность и экономическую эффективность использования и воспроизводства природного ресурсного потенциала аграрной сферы.

Ключевые слова: природный ресурсный потенциал, аграрная сфера, воспроизводство природных ресурсов, эко-

логизация сельскохозяйственного производства, агропромышленное производство.

ANNOTATION

The article explores the directions of reproduction of natural resources in the agricultural sphere. The essence of the natural resource potential of the agrarian sphere, which is considered as a complex system of natural objects, users of which are enterprises of agro-industrial production with existing technologies and socio-economic relations, a component of the ecological and economic potential of the state are substantiated. The classification of the factors that lead to environmental problems in agro-industrial production is carried out. The negative environmental consequences in their totality significantly impair the conditions of agricultural production; reduce the productivity and economic efficiency of using the natural resource potential of agro-industrial production. Therefore, greening the development of productive forces and, above all, agriculture, the reproduction of the natural resource potential of the agricultural sector should be the main focus of state policy and economic activity of the population. The directions of improvement of rational use of land water, air, forest resources of agrarian sphere are found out. The features of ecologization of agricultural production are substantiated, which are aimed at continuous increase of production of ecologically clean, vitaminated, nutritious products of agriculture and animal husbandry, for which it is necessary to use all economic mechanisms of stimulating its production. In the process of agro industrial production all directions of nature management are carried out: resource consumption, resource use, environmental protection, transformation of natural-territorial complexes, processes of reproduction of natural resources. Resource using is preferred. This is, first of all, the use of land as agricultural land and a spatial basis for the placement of infrastructure and facilities, the use of surface water sources for agriculture, processing and more. The necessity of complex implementation of environment forming, environmental, rehabilitation, complex-reclamation, agro-technical and organizational-economic measures is proved, which will allow to provide improvement of natural conditions for agricultural production, to increase soil fertility, productivity and economic efficiency of use and reproduction of natural resources.

Key words: natural resource potential, agrarian sphere, reproduction of natural resources, greening of agricultural production, agro-industrial production.

Постановка проблеми. Достатній рівень природно-ресурсного потенціалу – це один із найважливіших чинників ефективного розвитку агропромислового виробництва. Існують різні підходи до визначення його сутності, наприклад, за М. Реймерсом, це «спроможність природних систем без збитку для себе (а отже, і для людей) віддавати необхідну людству продукцію або робити корисну для нього роботу в рамках господарства даного історичного типу», у більш вузькому економічному розумінні – це «доступна при даних технологіях і соціально-економічних відносинах сукупність природних ресурсів» [1]. Характеризуючи економічну сутність природно-ресурсного потенціалу, С. Пирожков і М. Хвесик відзначають, що, будучи складовою ланкою загального закону розвитку, сукупна продуктивність, зокрема продуктивність виявлених, пізнаних ресурсів за певний період, складає дійсну сутність поняття потенціалу [2].

Використання поняття «природний ресурсний потенціал» дає змогу оцінити в динаміці та всій повноті якісну й кількісну визначеність наявних природних ресурсів. При цьому ми виходимо з традиційного розуміння поняття «природні ресурси», коли під природними ресурсами розуміються елементи й сили природи, що на цьому рівні розвитку продуктивних сил і вивченості можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства у формі особистої участі в матеріальній діяльності. Відзначимо, що в сучасних інтерпретаціях цього поняття особливий акцент робиться на розумінні природних ресурсів як потенційних споживчих вартостей і на їх територіальному розміщенні.

Природний ресурсний потенціал аграрної сфери розглядається нами як комплексна система природних об'єктів, користувачами яких є підприємства АПВ за наявних технологій та соціально-економічних відносин, складова частина еколого-економічного потенціалу держави [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленню теоретичних та практичних питань раціонального використання й відтворення природних ресурсів присвячено праці таких вітчизняних та закордонних вчених-економістів, як В. Борнос, М. Бреді, Т. Ворожейкін, Е. Реянауд, І. Конєва, В. Осипов, Ж. Паче, С. Пирожков, М. Реймерс, А. Сарбачер, Д. Семанда, О. Семенда, Т. Скриль, Ю. Скрипник, Л. Соколенко, Ф. Фулкооніс, М. Хвесик, Дж. Хрістов, Л. Хромушина, І. Шалигіна.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак напрями пошуку шляхів покращення використання та відтворення природного ресурсного потенціалу аграрної сфери потребують подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування сутності природного ресурсного потенціалу аграрної сфери, обґрунтування напрямів підвищення раціонального використання природних ресурсів аграрної сфери та особливостей екологізації сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природне середовище є необхідною складовою частиною розвитку суспільства. Мінералоутворюючий природний потенціал постачає нам неорганічні матеріали. Водні та наземні біоценози складають потенціали постачання як ресурсів, так і нормального для людини середовища, що відповідає життєво важливим потребам, передусім екологічним. Беручи участь у формуванні клімату та погоди, а також забезпечуючи кругообіг води в природі, потенціали характеризують, зрештою, спроможність навколишнього середовища перетворювати речовину й енергію не тільки завдяки їх взаємодії з іншими потенціалами, але й тоді, коли вони взяті самі по собі [4; 5]. Це твердження є основним в розумінні процесів відтворення природного потенціалу. Якщо соціальні та економічні результати досягаються переважно за рахунок діяльності людини, то стабільне відтворення довкілля здійснюється силами самої природи. Замінити цю самовідновлювану функцію людина не в змозі, адже наявна занадто складна та багатокomпонентна природна система, тому вона може лише сприяти їй.

Аграрний потенціал, на думку низки вчених [6], – це стратегічний ресурс національної безпеки, що вимагає цілеспрямованого підходу до його формування, що базується на сучасній технологічній основі. Аграрний ресурсний потенціал – це потенціал суб'єктів господарювання, регіонів та країни, що визначається кількістю, якістю та збалансованістю природних, біологічних, матеріальних та трудових ресурсів, в процесі взаємодії яких реалізується їх інтегральна здатність продукувати відповідні обсяги та види продукції. Аграрний ресурсний потенціал задля дослідження та вжиття практичних заходів щодо його цілеспрямованого формування та ефективного використання необхідно розглядати як цілісну динамічну систему ресурсів. Достовірну оцінку ресурсного потенціалу можна отримати на основі даних про наявні ресурси.

Взаємозалежність усіх складових аграрного ресурсного потенціалу обумовлює необхідність розширення компенсаційних властивостей ресурсів. Останнє пов'язане з використанням у виробництві ресурсів різної якості. При цьому вдосконалення функціональних характеристик аграрного ресурсного потенціалу загалом і його складових елементів зокрема є важливим критерієм розвитку потенціалу господарств. Це має особливе значення для визначення засобів і методів формування потенціалу галузі, оскільки його зростання та вдосконалення досить часто пов'язують лише зі збільшенням рівня ресурсозабезпеченості. Водночас зміни в складі ресурсів сільського господарства впливають не тільки на величину потенціалу, але й на його структуру, оскільки співвідношення функціональних якостей як окремих видів ресурсів, так і їх однорідних груп змінюється під впливом кількісних та якісних зрушень. Для розвитку аграрного ресурсного потенціалу велике

значення має забезпечення його стійкої динаміки, перш за все, якісних змін у складі ресурсів та їх кількісному приросту, бо в жодній галузі народного господарства не спостерігається таких змін ресурсозабезпеченості, як у сільському господарстві [7].

Ринкова трансформація агропродовольчої сфери має здійснюватися одночасно з її екологічною адаптацією до навколишнього середовища. Без комплексного та якнайшвидшого вирішення цих органічно взаємопов'язаних завдань, від яких, зрештою, залежить високо-ефективне, екологічнобезпечне й конкурентоспроможне функціонування АПК, Україна не може розраховувати на істотне підвищення рівня як власної продовольчої, так і ресурсо-екологічної безпеки.

В агропромисловий комплекс залежно від прийнятих методичних підходів до його складу включають від кількох одиниць до кількох десятків галузей. Найбільш відомим є підхід, за якого в ньому виділяють три сфери, такі як виробництво засобів виробництва для АПК, включаючи галузі агросервісного обслуговування; сільське, рибне, а також частково лісове господарство; переробні галузі АПК і торгівля (агропродовольчий ринок). Агропромислове виробництво має безпосередній контакт з живою природою та впливає на її стан. Виступаючи знаряддям виробництва в АПК, елементи природи самі формують базу для існування людини, яка за ступенем її розвитку усвідомлює необхідність ефективного використання природного ресурсного потенціалу та переносить важелі виробництва з природних факторів на економічні. Виявити внутрішні причини появи негативних екологічних наслідків, визначити основні підходи до екологізації агропромислового виробництва дає змогу класифікація факторів, що приводять до виникнення екологічних проблем в АПВ (рис. 1).

Антропогенні фактори приводять до погіршення (деградації) стану земельних ресурсів, зокрема поступового зниження родючості ґрунту й запасів гумусу в ньому; порушення режиму ґрунтового живлення; знищення ґрунтової біоти; ерозії ґрунтів (водної та вітрової); підкислення ґрунтів; засолення й вилугування ґрунтів; заболочення ґрунтів; забруднення ґрунтів пестицидами та мінеральними добривами, важкими металами, компонентами промислових викидів і відходів; забруднення ґрунтів радіоактивними відходами; ущільнення ґрунтів (технічного, біосферного тощо); підтоплення земель.

Від системи землеробства залежить забруднення водних ресурсів, а саме «цвітіння» води в результаті підвищення кислотності та зміни мінерального складу; потрапляння у водойма (під час змиву) залишків мінеральних добрив і пестицидів; забруднення підземних вод; погіршення режиму живлення водних джерел; фізичне забруднення водних джерел (стічні води з полів зрошення, тваринницьких ферм, побутові води, відходи основного виробництва

й тваринництва), тобто мінеральне (хімічне) та органічне (біологічне) забруднення; забруднення вод радіоактивними відходами; збільшення у воді кількості збудників хворіб, зменшення кількості розчинного кисню.

Антропогенні фактори впливають також на деградацію біологічних ресурсів, зокрема деградацію лісів (необґрунтоване вирубування дерев, усихання лісів); зменшення здатності до самоочищення біосфери й поглинання шкідливих речовин; порушення природного стану екосистем; зникнення деяких видів рослин внаслідок забруднення повітря, води, ґрунту; руйнування рослинного покриву пасовищ; зменшення кількості мисливських видів звірів і птахів; зменшення рибних ресурсів, підвищення захворюваності риб і збільшення джерел захворювань [8].

Техніко-технологічні фактори призводять до забруднення атмосферного повітря, зокрема насичення повітря органічними й неорганічними сполуками шкідливих речовин (збільшення ГДК у повітрі); забруднення повітря викидами з тваринницьких комплексів (пил, аміак, неприємний запах тощо); забруднення повітря нітрат-іонами мінеральних добрив і пестицидів; забруднення повітря відпрацьованими газами та паливно-мастильними матеріалами; порушення міграційних потоків повітря [4].

Забруднення навколишнього середовища хімічними сполуками викликає проблеми екології людини та біоти, зокрема проблеми екологічності продуктів харчування, забруднення середовища існування людини (чистота базису існування, а саме землі, води, повітря), зменшення поля рекреаційної безпеки людини й природно-рекреаційний зон для відновлення нормального духовного та фізичного її стану, збільшення кількості хворих і видів захворювань, підвищення вмісту в організмі радіоактивних елементів.

Отже, необхідна екологізація сільськогосподарського виробництва, що передбачає:

- здійснення еволюційного переходу до прогресивної системи біосферозахисного землеробства, адаптивного до умов довкілля;
- регламентацію використання шкідливих видів технології виробництва сільськогосподарської продукції (застосування пестицидів, мінеральних добрив, інтенсивних технологій, важкої сільськогосподарської техніки);
- підвищення полязахисного й загального заліснення територій;
- зменшення розораності сильно деградованих земель, рівня розораності угідь;
- відмову від нового гідромеліоративного будівництва, зменшення глибини осушення меліоративних земель, переходу на ресурсозберігаючі технології зрошуваного землеробства;
- вдосконалення способів обробітку ґрунту;
- формування високопродуктивних та екологічно стійких агроландшафтів;
- вжиття ґрунтозахисних природоохоронних заходів;

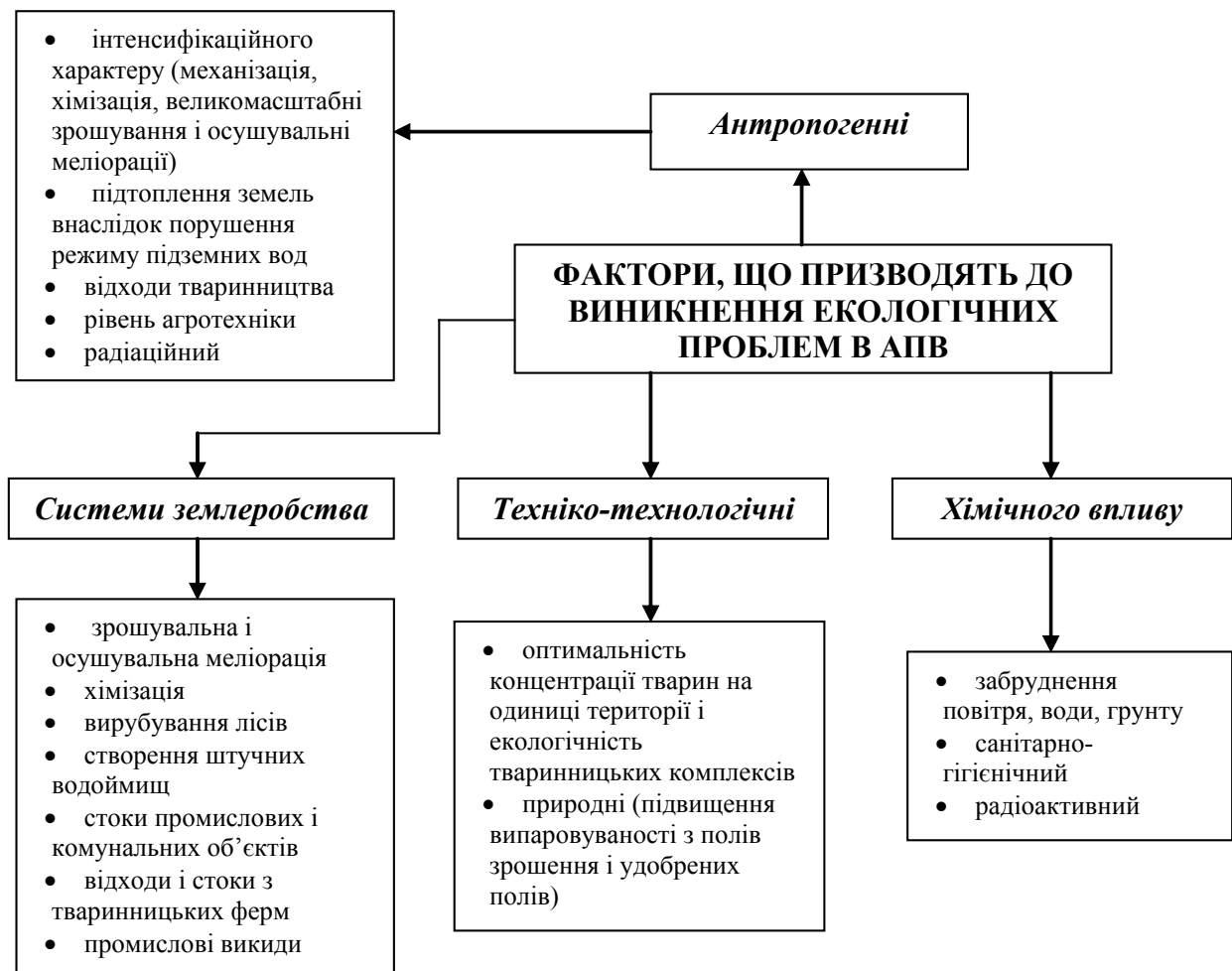

Рис. 1. Класифікація факторів, що приводять до виникнення екологічних проблем в АПВ

Джерело: складено автором

– виведення з користування малопродуктивних сільськогосподарських угідь, перш за все в регіонах з високою розораністю територій;

– застосування технології біологічного землеробства задля виробництва екологічно захищеної сільськогосподарської продукції;

– вжиття природоохоронних заходів на підставі міжнародних правових вимог та посилення їх ролі в сільськогосподарському виробництві;

– ефективне поєднання економічних та природоохоронних вимог на підставі міжнародних факторів антропогенного тиску на земельні та біологічні ресурси, ландшафти;

– дотримання вимог і стандартів екологічної безпеки у сільському господарстві;

– розроблення ефективного механізму відповідальності за порушення правил сільськогосподарського природокористування тощо.

Негативні екологічні наслідки у своїй сукупності значно погіршують умови сільськогосподарського виробництва, знижують продуктивність та економічну ефективність використання природного ресурсного потенціалу АПВ, тому екологізація розвитку продуктивних сил, насамперед сільського господарства, відтворення природного ресурсного потенціалу аграрної сфе-

ри мають бути головними напрямками державної політики й господарської діяльності населення [9]. Під екологізацією сільськогосподарського виробництва ми розуміємо постійне поліпшення природних умов для його розвитку, перехід на адаптивні системи ведення землеробства, розміщення галузей і культур у тих природних умовах, які для них є найбільш сприятливими, широке впровадження біотехнологій, розвиток селекційної роботи, сильне поширення нових високоврожайних і стійких проти несприятливих погодних умов, хворіб і шкідників сільськогосподарських культур, поліпшення племінної роботи, виведення племінних високопродуктивних порід. Екологізація сільськогосподарського виробництва спрямована на постійне нарощування виробництва екологічно чистої, вітамінізованої, поживної продукції землеробства й тваринництва, для чого необхідно задіяти всі економічні механізми стимулювання її виробництва.

Широке коло економічних, правових та організаційних питань необхідно вирішувати для відтворення земельних ресурсів, зокрема слід вжити таких заходів [2; 4]:

– інвентаризація земель, що використовуються не за призначенням;

- створення державного реабілітаційного фонду земель;
- впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території;
- рекультивация порушених земель;
- поліпшення екологічного стану зрошувальних земель;
- розроблення науково обґрунтованих критеріїв оцінювання наслідків осушення земель;
- встановлення рівнів забруднення ґрунтів антропогенними викидами тощо.

Фактично системи ведення землеробства базувались переважно на природній родючості ґрунту, що призвело до катастрофічних наслідків [2]. Середньорічний змив ґрунту перевищує допустимі норми у 2–3, а в окремих районах – 6–8 разів. Щорічно від змиву ґрунтів поверхневим стоком і видуванням вітру втрачається майже 450–500 млн. т ґрунту, де містяться такі речовини, як гумус (15–18 млн. т), азот (73–75), фосфор (0,55–0,60) і калій (0,9–1,0 млн. т). Втрати поживних речовин лише через змив водної ерозії становлять 12–17 кг/га валового азоту, 10–14 кг/га фосфору і 80–90 кг/га калію. Вони зростають зі збільшенням крутизни схилів: до 5 градусів змив ґрунту складає в середньому 20 т/га, а втрати елементів живлення рослин – 185 кг, за 5–12 градусів – 55,8 і 512 кг відповідно, за 12–17 градусів – 114 т/га і 1 047 кг. Розрахунки показують, що для цих втрат еквівалентною кількістю добрив необхідно внести у ґрунт органічних добрив 200 млн. т, аміачної селітри – 2,1, простого суперфосфату – 2,8, а калійної солі – 22,8 млн. т.

Водна ерозія спричинює винос дрібнозему, водночас гумусу та поживних речовин, погіршує водно-фізичні й фізико-хімічні властивості ґрунтів. На змитих землях залежно від рівня еродованості знижується врожайність сільськогосподарських культур таким чином: на слабозмитих – до 20%, середньозмитих – 40%, сильнозмитих – 60%. Розрахунки показали, що на еродованих ґрунтах у 1990 р. Україна недоодержала 3,5 млн. т зерна, близько 3 млн. т цукрових буряків, 0,25 млн. т насіння соняшнику, близько 0,9 млн. т овоче-бахчевих культур, 3,5 млн. т картоплі й 4,0 млн. т кормів в кормових одиницях. Загальний недобір сільськогосподарської продукції становить близько 7,5 млн. т умовного зерна [10].

Використовуючи досягнення конструктивної екології, вважаємо, що вкрай необхідно сконструювати такі агроландшафти, в яких оптимальне поєднання всіх компонентів природного середовища забезпечило б їх максимальну екологічну стійкість. За умови конструкції таких ландшафтів можна звести до мінімуму вплив усіх стихійних явищ у природі, зокрема великих посух, пилових бур, водної та вітрової ерозії, заболочення й підтоплення земель.

ґрунтовий покрив в Україні характеризується підвищеною кислотністю. Всього в

Україні нараховуються 9,7 млн. га земель з підвищеною кислотністю, зокрема в зоні Степу – 135,6 тис. га, Лісостепу – 5,6 млн. га, Полісся – 3,2, в Карпатах – 0,8 млн. га, тому вапнування кислих земель у лісостепових та степових районах України має стати важливим агротехнічним заходом щодо їх корінного поліпшення. Немало в Україні також засолені земель. Їх площа становить 1,6 млн. га, 0,7 – у Степу, 0,7 – у Лісостепу, 0,2 млн. га – на Поліссі. Солонцеві й солонцюваті ґрунти займають 3,2 млн. га, зокрема в зоні Степу – 1,7, Лісостепу – 0,4 млн. га [10]. Гіпсування цих ґрунтів є одним із важливих заходів їх поліпшення. Наявність великої кількості засоленіх і солонцюватих земель, необхідність удобрення ґрунтів вимагають розвитку в Україні потужного агрохімічного комплексу. Він має бути сукупністю галузевої хімічної промисловості з виробництва високоякісних мінеральних, бактеріальних і грибкових добрив, хімічних меліорантів, пестицидів та гербіцидів, добре налагодженою системою агрохімічного обслуговування та мережу наукових установ для наукового забезпечення хімізації сільського господарства. Однак проблему підвищення родючості ґрунтів не може забезпечувати лише хімічна меліорація.

Вирішальну роль має відігравати нарощування виробництва органічних добрив, розвиток вермікультури й збільшення виробництва біогумусу, адже за останні десятиріччя в результаті суттєвого дисбалансу між внесенням органічних добрив у ґрунт і виносом із нього поживних речовин урожаєм сільськогосподарських культур гумусомісткість ґрунтів знизилась на 0,4–0,8%, а в деяких районах – на 1%. Всі ґрунти, які у 30-х рр. ХХ століття вважались високогумусними, перейшли у середньогумусні, середньогумусні – у малогумусні. Через це в кожному господарстві повинні бути побудовані типові гноєсховища й гноївкозбірники, своя фабрика органічних добрив.

В Україні більше 20 млн. га земель перебуває у посушливій зоні, близько 5,5 млн. га заболочених і перезволожених земель – в Поліссі та західних районах України. Задля підвищення їх продуктивності у 70–80-х рр. минулого століття здійснювалися роботи з великомасштабної меліорації земель, а саме близько 6,0 млн. га, зокрема 3,5 млн. га осушених і 2,5 млн. га зрошуваних [2].

Найбільш високими темпами осушення земель мало місце на Поліссі. Тут питома вага осушених земель у загальній площі сільськогосподарських угідь досягла 30,4%, перезволожених земель – 58,5%, у Львівській області – 45,7% і 74,6% відповідно, у Волинській – 40% і 70,5%, у Рівненській – 44,9% і 85,3%, у Житомирській – 25,1% і 43,9%, у Чернігівській – 14,9% і 34,3%. Меліоративне перетворення ландшафтів відбувалося в гірських і передгірських районах Карпат, де осушені землі займають 36,4% площі сільськогосподарських угідь і 80% перезволожених земель, зокрема в

Івано-Франківській області – 32,4% і 67,1% відповідно, а в Закарпатській – 41,1% і 98,4%. Роботи щодо осушення земель відбувалися також у зоні Лісостепу, де осушені площі займають 6% сільськогосподарських угідь і 57,5% перезвожених земель, зокрема в Тернопільській області – 15,2% і 67,1% відповідно, в Чернівецькій – 24,8% і 68%, в Київській – 11,2% і 51,8%. В інших областях осушені землі займають 0,4–6,6% сільськогосподарських угідь [2].

Докорінне поліпшення заболочених і перезвожених земель дало змогу нормалізувати їх гідрологічний режим, покращити фізико-хімічні властивості ґрунтів, залучити до сільськогосподарського обробітку нові, ще не використані землі, підвищити їх продуктивність і забезпечити значне зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

В перезвоженій зоні України сформувався великий регіональний гідромеліоративний комплекс, в завдання якого входило якісне поліпшення заболочених і перезвожених земель. Він є сукупністю галузей промисловості з виробництва машин та обладнання для будівництва гідротехнічних споруд і меліоративних систем, будівельних організацій для їх будівництва й капітального ремонту, гідромеліоративних станцій та наукових установ для наукового забезпечення розвитку меліорації, проектних організацій для проектування й будівництва меліоративних систем та їх капітального ремонту, меліоративних системи і фонду осушених земель. Протягом останніх років відбуваються зміна його функцій та виробничої структури, переорієнтація його діяльності на підтримання в належному технічному й агротехнічному стані меліоративних земель.

Розвиток зрошуваної меліорації сприяв підвищенню продуктивності посушливих земель, зростанню виробництва зерна, технічних культур, овочів, ягід, кормів та розвитку тваринництва. В усіх областях України питома вага валового збору сільськогосподарських культур на зрошуваних землях була значно вищою за їх частку в загальній посівній площі. Питома вага зернових культур на зрошуваних землях складала 9% усієї посівної площі, а в загальному зборі зерна – 15%, картоплі – 60% і 72,3% відповідно, городини – 73,6% і 82%, плодів і ягід – 30,3% і 54,5%, винограду – 11,2% і 20,1%, кормів у кормових одиницях – 30% і 56,5% [10]. Темпи збільшення валової продукції на зрошуваних землях перевищували обсяги введення їх в експлуатацію. Загалом гектар зрошуваних земель був у 2,5 рази продуктивнішим за богарний.

На півдні України сформувався регіональний іригаційно-меліоративний комплекс, який охоплює гідротехнічні й водогосподарські споруди та фонд меліорованих земель, основним завданням якого є забезпечення високої продуктивної та економічної ефективності використання посушливих земель. Він суттєво впливає на

зменшення залежності сільськогосподарського виробництва від стихійних сил природи, найбільше – від посух.

Отже, в процесі агропромислового виробництва здійснюються всі напрями природо-користування, такі як ресурсоспоживання, ресурсокористування, охорона навколишнього природного середовища, перетворення природно-територіальних комплексів, процеси відтворення природних ресурсів. Переважним є ресурсокористування. Це насамперед є використанням земельних ресурсів, як сільськогосподарських угідь і просторового базису для розміщення споруд та об'єктів інфраструктури, використанням поверхневих водних джерел для потреб сільського господарства, галузей переробки.

Висновки. На підставі проведеного аналізу вітчизняного й зарубіжного досвіду в галузі розроблення й застосування економічних регуляторів зниження антропогенного навантаження на природне середовище з'ясовано, що можливість та ефективність використання різних економічних механізмів залежать від рівня їх розроблення. Після проведеного реформування підприємств АПВ необхідно на державному рівні забезпечити відтворення земельних ресурсів.

Раціональне використання земельних ресурсів дасть змогу ефективно розвиватися багатом поколінням. Перехід від однієї моделі управління аграрним землекористуванням до іншої пов'язаний зі значною трансформацією управлінських структур та механізмів, розширенням та збагаченням державного втручання в процесі землекористування. Стимулювання інтенсивного та економічно ефективного використання земельних ресурсів автоматично не вирішує екологічних проблем галузі. Необхідно застосовувати спеціальні групи методів, які за допомогою фінансово-економічних важелів змогли б господарюючі суб'єкти зацікавити у вжитті заходів щодо захисту й відтворення продуктивної сили земель, оздоровлення природного середовища сільської місцевості.

Отже, тільки комплексне вжиття формуючих середовища, природоохоронних, реабілітаційних, комплексно-меліоративних, агрозоотехнічних та організаційно-господарських заходів дасть змогу забезпечити поліпшення природних умов для сільськогосподарського виробництва, підвищити родючість ґрунтів, продуктивність та економічну ефективність використання й відтворення природного ресурсного потенціалу аграрної сфери.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь-справочник. Москва : Мысль, 1990. 637 с.
2. Економічна оцінка природного багатства України / за ред. С. Пирожкова, М. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАНУ, 2015. 396 с.
3. Борисова В. Регулювання процесу економічного відтворення природно-ресурсного потенціалу АПВ. *Розвиток*

національних фінансово-економічних систем в умовах глобалізації : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції пам'яті професора М. Михайлова (22 листопада 2018 р., м. Суми). Суми : СНАУ, 2018. С. 204–207.

4. Боронос В., Соколенко Л. Мотиваційні механізми в системі управління екологоорієнтованими змінами природокористування. *Мотиваційні механізми дематеріалізаційних та енергоефективних змін національної економіки* / за ред. І. Сотник. Суми : Університетська книга, 2016. С. 234–239.
5. Reynaud E., Fulconis F., Paché G. Agro-ecology in action: The environmental oasis projects. *Environmental Economics*. 2019. Vol. 10. Iss. 1. P. 66–78.
6. Khromushyna L., Konieva I., Skrypnyk Yu., Shalyhina I. Formation of Resource Potential of Agrarian Enterprises on the Principles of Ecological and Economic Security. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2018. Vol. 9. Iss. 5. P. 979–986.
7. Semenda D., Semenda O. Assessment of ecological and economic efficiency of agricultural lands preservation. *Environmental Economics*. 2018. Vol. 9. Iss. 1. P. 47–56.
8. Skryl T., Osipov V., Vorozheikin T. On The Way to Ecological Agriculture: Decision-Making in Agrarian State Policy. *International Journal of Ecology & Development*. 2019. Vol. 34. Iss. 4. P. 26–34.
9. Sahrbacher A., Hristov J., Brady M. A combined approach to assess the impacts of Ecological Focus Areas on regional structural development and agricultural land use. *Review of Agricultural, Food and Environmental Studies*. 2017. Vol. 98. Iss. 3. P. 111–144.
10. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 26.01.2020).

REFERENCES:

1. Reymers N.F. (1990). *Prirodopol'zovanie. Slovar'-spravochnik* [Environmental management. Reference Dictionary]. Moscow : Mysl'. 637 p. (in Russian)
2. Pirozhkov S., Khvesyuk M. (2015). *Ekonomichna ocinka pryrodno-gohatstva Ukraïny* [Economic assessment of natural wealth of Ukraine]. Kyjiv : State Institution "Institute of Environ-

mental Economics and Sustainable Development of NAS of Ukraine". 396 p. (in Ukrainian)

3. Borysova V. (2018). Reghuljuvannja procesu ekonomichnogho vidtvorennja pryrodno-resursnogho potencialu APV [Regulation of the process of economic production of natural resource potential of the AIP]. Proceedings of the *Rozvytok nacionaljnykh finansovo-ekonomichnykh system v umovakh globalizaciji: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi nauk.-prakt. internet-konf. pam'jati profesora M.Gh. Mykhajlova*. (Ukrainian, Sumy, November 22, 2018). Sumy : SNAU, p. 204–207. (in Ukrainian)
4. Boronos V., Sokolenko L. (2016). Motyvaciini mekhanizmy v systemi upravlinnja ekolohoorientovanymy zminamy pryrodokorystuvannja [Motivational mechanisms in the system of management of ecologically oriented changes of nature management]. *Motovaciini mekhanizmy dematerializacijnykh ta energhoefektyvnykh zmin nacionaljnoi ekonomiky* [Motivational mechanisms of dematerialization and energy-efficient changes in the national economy] (eds. I. Sotnyk). Sumy : Universtyetsjka knygha, p. 234–239. (in Ukrainian)
5. Reynaud E., Fulconis F., Paché G. Agro-ecology in action: The environmental oasis projects. *Environmental Economics*. 2019. Vol. 10. Iss. 1. P. 66–78.
6. Khromushyna L., Konieva I., Skrypnyk Yu., Shalyhina I. Formation of Resource Potential of Agrarian Enterprises on the Principles of Ecological and Economic Security. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2018. Vol. 9. Iss. 5. P. 979–986.
7. Semenda D., Semenda O. Assessment of ecological and economic efficiency of agricultural lands preservation. *Environmental Economics*. 2018. Vol. 9. Iss. 1. P. 47–56.
8. Skryl T., Osipov V., Vorozheikin T. On The Way to Ecological Agriculture: Decision-Making in Agrarian State Policy. *International Journal of Ecology & Development*. 2019. Vol. 34. Iss. 4. P. 26–34.
9. Sahrbacher A., Hristov J., Brady M. A combined approach to assess the impacts of Ecological Focus Areas on regional structural development and agricultural land use. *Review of Agricultural, Food and Environmental Studies*. 2017. Vol. 98. Iss. 3. P. 111–144.
10. Website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 26.01.2020).

УДК 332.365:504.052:347.426.6

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-38>**Весперіс С.З.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і управління**Конотопського інституту Сумського державного університету***Зубко К.Ю.***кандидат економічних наук,
викладач кафедри економіки і управління**Конотопського інституту Сумського державного університету***Самусь Г.І.***кандидат економічних наук,
викладач кафедри економіки і управління**Конотопського інституту Сумського державного університету***Vesperis Svitlana***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professor at Department of Economics and Management
Konotop Institute Sumy State University***Zubko Kateryna***Candidate of Economic Sciences,
Lecturer at Department of Economics and Management,
Konotop Institute Sumy State University***Samus Hanna***Candidate of Economic Sciences,
Lecturer at Department of Economics and Management,
Konotop Institute Sumy State University*

ОЦІНКА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗБИТКІВ, СПРИЧИНЕНИХ НЕЦІЛЬОВИМ ВИКОРИСТАННЯМ ЗЕМЕЛЬ

EVALUATION OF ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC DAMAGES CAUSED BY LAND MISUSE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто порядок нормативної грошової оцінки земель в Україні. Визначено рентний дохід із земельної ділянки певного цільового призначення. Проведено розрахунок нормативного середньорічного доходу від використання земель житлової та громадської забудови. Проаналізовано методику розрахунку понаднормативного середньорічного доходу внаслідок фактичного функціонального використання земельних ділянок, яке не відповідає їх цільовому призначенню. Узагальнено коефіцієнти, які враховують регіональні відмінності формування понаднормативного середньорічного доходу внаслідок фактичного функціонального використання земельних ділянок, що не відповідає їх цільовому призначенню. Запропоновано заходи ефективної протидії порушенням земельного законодавства та недотриманню норм раціонального землекористування.

Ключові слова: природні ресурси, сталий розвиток, нецільове використання земель, грошова оцінка.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрен порядок нормативной денежной оценки земель в Украине. Определен рентный доход с земельного участка определенного целевого назначения. Проведен расчет нормативного среднегодового дохода от использования земель жилой и общественной застройки. Проанализирована методика расчета сверхнормативного среднегодового дохода вследствие фактического функционального использования земельных участков, которое не соответствует их целевому назначению. Обобщены коэффициенты, учитывающие региональные различия формирования сверхнормативного среднегодового дохода вследствие фактического функционального

использования земельных участков, не соответствующему их целевому назначению. Предложены меры эффективного противодействия нарушениям земельного законодательства и несоблюдению норм рационального землепользования.

Ключевые слова: природные ресурсы, устойчивое развитие, нецелевое использование земель, денежная оценка.

ANNOTATION

The rational land use is achieved through intended use of land, ensuring high efficiency of land use, implementation of measures for land protection, reproduction and increase of soil fertility. Purpose of land is the procedure, conditions, limits of exploitation (use) of land, all established by law for the achievement of specific purposes, taking into account the categories of land which have a special legal regime. Establishing the land use and its compliance is the basis for rational use of land resources. At the same time, inappropriate use of land, accompanied by deviations from the requirements of the approved documentation on land management, has recently become one of the most widespread violations of land legislation. This predetermined the purpose of the study on the procedure of regulatory monetary valuation of land in Ukraine, the justification of approaches to determining the damage caused to society due to the use of land that does not meet their intended purpose, established for the transfer of land to property or usage, based on comparative regulated average annual land use revenue for actual and permitted use. Nowadays, inappropriate land use causes damage to the ecological and economic condition of Ukraine. The determination of the income that could be obtained as a result of the use of land for the intended purpose in normal circumstances has a significant impact on the compensation of damage caused by the unauthorized occupation of land and its misuse.

Under such conditions, it is necessary to determine the standard average annual income from the targeted use of land based on the indicators of the normative monetary valuation of land, which in accordance with the Law of Ukraine "On Land Valuation" is a capitalized rental income from land, determined by established and approved standards. This article determines the rental income from a piece of land of a specific purpose. The calculation of the standard annual average income from the use of land of residential and public buildings is made. The method of calculating the excess of average annual income due to the actual functional use of land plots that does not meet its intended purpose is analyzed. Generalized coefficients that take into account regional differences in the formation of excess average annual income due to the actual functional use of land that does not meet its intended purpose. Measures are suggested to effectively counteract violations of land legislation and non-compliance with the rules of rational land use.

Key words: natural resources, sustainable development, misuse of land, monetary valuation.

Постановка проблеми. Еколого-економічні проблеми використання природних ресурсів набувають суттєвого значення у зв'язку з переходом на нові системи господарювання, що пов'язані зі зміною форм власності на землю, розвитком орендних земельних відносин та збільшенням техногенного навантаження.

Під час проведення земельної реформи з'явилися нові небезпечні явища в процесі землекористування. В період становлення ринкових відносин відбувалося створення нових агроформувань без еколого-економічного обґрунтування структури земельних угідь і посівних площ, у результаті чого майже вдвічі зростають площі під пропасними культурами на родючих ґрунтах, зменшуються площі лісів, забруднюються водойми, що приводить до ерозійних явищ і створює передумови до виникнення інших деградаційних процесів (виснаження ґрунтів, вірусне зараження, забруднення й нестача прісної води тощо).

Таким чином, незважаючи на великі досягнення в теоретичному та експериментальному дослідженні питань нецільового використання земель, низка питань не була вирішена на момент постановки завдання дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам використання й охорони земель, розвитку деградаційних процесів та їх впливу на стан довкілля, стратегії боротьби з цими явищами та оцінювання їх екологічних та економічних наслідків присвячені роботи таких учених, як Д.І. Бабміндра, Д.С. Добряк, А.Г. Мартин, С.О. Осипчук, А.Д. Юрченко [1–4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас багато аспектів досліджуваної проблеми, особливо використання земельних ресурсів на засадах сталого розвитку, проведення еколого-економічного оцінювання збитків від нецільового використання земель як у теоретичному, так і в практичному відношеннях, залишаються невирішеними або є дискусійними, тому зумовлюють необхідність більш глибоких науково-методологічних обґрунтувань під час формування та вдосконалення засад сталого природокористування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування шляхів оцінювання еколого-економічних збитків, спричинених нецільовим використанням земель, розроблення практичних рекомендацій подолання цього негативного кризового явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значних збитків еколого-економічному стану України завдає нецільове використання земель. Відшкодування шкоди, завданої самовільним зайняттям земельних ділянок та їх нецільовим використанням, пов'язується з визначенням доходу, який міг би бути отриманий унаслідок використання земель за цільовим призначенням за звичайних обставин.

Для досягнення вищезазначених цілей доцільно визначити нормативний середньорічний дохід від цільового використання земель з огляду на показники нормативної грошової оцінки земель, яка, відповідно до Закону України «Про оцінку земель», є капіталізованим рентним доходом із земельної ділянки, визначеним за встановленими й затвердженими нормативами.

Нормативна грошова оцінка земель в Україні здійснюється на основі:

– Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення (крім земель у межах населених пунктів), що затверджений Наказом Держкомзему України, Мінагрополітики України, Мінбудархітектури України, Держкомлісгоспу України, Держводгоспу України, Української академії аграрних наук від 27 січня 2006 року № 19/16/22/11/17/12 [5];

– Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, що затверджений Наказом Держкомзему України, Мінагрополітики України, Мінбудархітектури України, Української академії аграрних наук від 27 січня 2006 року № 18/15/21/11 [6].

Однак слід також мати на увазі, що на підставі показників нормативної оцінки земель можна визначити рентний дохід із земельної ділянки певного цільового призначення, а не дохід загалом. Для переходу від рентного доходу до загального слід скористатися таким показником, як норма рентабельності, а саме припущенням про те, що затрати на отримання певного доходу (економічного ефекту) компенсуються цим доходом із певним перевищенням, чим є рента. Отже, відповідно до коефіцієнта норми рентабельності (відношення доходу до затрат) у 1,35, який застосовується під час нормативних розрахунків, загальний дохід із земельної ділянки може бути визначений за такою формулою:

$$D = \frac{P_d}{1.35}, \quad (1)$$

де D – загальний дохід від використання земель, грн./га; P_d – рентний дохід від використання земель, грн/га.

Нормативний середньорічний дохід від використання земель житлової та громадської забудови

дови отримують з огляду на показники, що використовуються під час оподаткування земель житлової та громадської забудови згідно зі статтею 7 Закону України «Про плату за землю» (табл. 1).

Коефіцієнти, які застосовуються для населених пунктів обласного значення, міста Києва (Кн), а також коефіцієнти, які враховують курортний статус населених пунктів (Кк), беруться згідно зі статтею 7 Закону України «Про плату за землю».

Коефіцієнти, які враховують функціональне використання земель, беруться у зв'язку з істотною відмінністю у розмірах нормативного середньорічного доходу від використання земельних ділянок у межах категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення згідно з Порядком нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель у межах населених пунктів) [7].

Понаднормативний середньорічний дохід внаслідок фактичного використання земельної ділянки, яке не відповідає їх цільовому призначенню, характеризує перевищення середньорічного доходу внаслідок фактичного функціонального використання земельних ділянок над тим, який відповідає їх використанню за цільовим призначенням [8].

Розрахунок понаднормативного середньорічного доходу внаслідок фактичного функціонального використання земельних ділянок, яке не відповідає їй цільовому призначенню, розраховується як різниця між розрахунковим середньорічним доходом від фактичного функціонального використання земель та нормативним середньорічним доходом від використання

земель цієї категорії за основним цільовим призначенням [9].

Фактично розрахунок здійснюється за такою формулою:

$$ПСД_{НВ} = НСД_{НВ} - НСД_{ЦВ}, \quad (2)$$

де ПСД_{НВ} – понаднормативний середньорічний дохід внаслідок фактичного функціонального використання земельних ділянок, яке не відповідає їх цільовому призначенню, грн./га; НСД_{НВ} – нормативний середньорічний дохід від фактичного функціонального використання земельних ділянок, яке не відповідає їх цільовому призначенню, грн./га; НСД_{ЦВ} – нормативний середньорічний дохід від цільового використання земель, грн./га.

Певною методологічною проблемою за такого підходу є розрахунок понаднормативного середньорічного доходу внаслідок фактичного використання земельних ділянок для сільськогосподарських потреб, адже розрахунковий середньорічний дохід від їх використання є меншим за середній нормативний середньорічний дохід із земель усіх інших категорій, а понаднормативний дохід, відповідно, повинен мати від'ємне значення. Очевидно, в цьому разі слід застосувати прийом, який у чинній нормативній базі застосовується, зокрема, під час оцінювання земель лісового фонду у степових регіонах, де відповідна рента має від'ємне значення, а дохід привіюється до відомого показника, а саме затрат на лісорозведення.

Розрахункові середньорічні доходи для інших категорій земель беруться з урахуванням коефіцієнтів Порядку нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель у межах населених пунктів), а саме:

Таблиця 1

Розрахунок нормативного середньорічного доходу від використання земель житлової та громадської забудови

Групи населених пунктів з чисельністю населення, тис. осіб.	Середня ставка податку, коп. за 1 м ²	Середня ставка податку, грн./га ((2) / 100 x 10 000)	Ставка податку залежно від грошової оцінки земель	Нормативна грошова оцінка земель, грн./га ((3) / (4))	Термін капіталізації, років	Нормативний середньорічний економічний ефект від використання земель житлової та громадської забудови грн./га ((5) / (6))	Норма рентабельності	Нормативний середньорічний дохід, грн./га ((7) / 0,35)
до 0,2	1,5	150	0,01	15 000	33	455	1,35	1 298,7
від 0,2 до 1	2,1	210	0,01	21 000	33	636	1,35	1 818,2
від 1 до 3	2,7	270	0,01	27 000	33	818	1,35	2 337,7
від 3 до 10	3	300	0,01	30 000	33	909	1,35	2 597,4
від 10 до 20	4,8	480	0,01	48 000	33	1 455	1,35	4 155,8
від 20 до 50	7,5	750	0,01	75 000	33	2 273	1,35	6 493,5
від 50 до 100	9	900	0,01	90 000	33	2 727	1,35	7 792,2
від 100 до 250	10,5	1 050	0,01	105 000	33	3 182	1,35	9 090,9
від 250 до 500	12	1 200	0,01	120 000	33	3 636	1,35	10 389,6
від 500 до 1000	15	1 500	0,01	150 000	33	4 545	1,35	12 987,0
від 1 000 й більше	21	2 100	0,01	210 000	33	6 364	1,35	18 181,8

Джерело: складено й розраховано авторами на основі джерела [6]

- комерційне та інше високодохідне використання становить 2,5;
- поточне будівництво, розвідування корисних копалин – 0,5;
- відкриті розробки, кар'єри, шахти та відповідні споруди – 1,2;
- полігони зі звалищами сміття – 0,65 [6].

Понаднормативний дохід унаслідок фактичного функціонального використання земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення під недозволену забудову об'єктами промисловості, який за використовуваного підходу мав би дорівнювати нулю, доцільно прийняти на рівні половини нормативного середньорічного доходу в цій категорії [8].

Визначаючи понаднормативний дохід, маємо також врахувати регіональні відмінності у його формуванні, адже наведені вище показники є середніми по Україні, а в окремих областях та регіонах можуть спостерігатися істотні відмінності щодо доходності земель порівняно із середнім по державі рівнем. Такі відмінності

мають бути враховані на основі відповідного коефіцієнта (табл. 2).

Коефіцієнти, які враховують наявність обмежень (обтяжень), що визначають особливий режим використання земельної ділянки (K_0), доцільно брати на основі експертної оцінки важкості шкоди, що завдається внаслідок нецільового використання земель (табл. 2).

Узагальнення інформації щодо шкоди, заподіяної внаслідок невикористання земельної ділянки за цільовим призначенням, наведемо в табл. 3.

Таким чином, основою визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, є сума відповідних втрат нормативного середньорічного доходу від цільового використання земель та понаднормативного середньорічного доходу внаслідок фактичного функціонального використання земельних ділянок, яке не відповідає їх цільовому призначенню.

Ефективна протидія порушенням земельного законодавства та недотриманню норм раціонального землекористування є головною запорукою

Таблиця 2

Розрахунок коефіцієнтів, які враховують регіональні відмінності у формуванні понаднормативного середньорічного доходу внаслідок фактичного функціонального використання земельних ділянок, яке не відповідає їх цільовому призначенню

Адміністративно-територіальне утворення	Облікова площа земель (крім земель житлової та громадської забудови), тис. га	Орієнтовний нормативний середньорічний дохід (без урахування земель житлової та громадської забудови), тис. грн.	Орієнтовний нормативний середньорічний дохід (без урахування земель житлової та громадської забудови), грн./га	Відношення орієнтовного нормативного середньорічного доходу по області до середнього по Україні
м. Київ	94,6	1 309 637,7	13 843,95	7,99
Вінницька область	2 556,9	3 992 612,3	1 561,51	0,90
Волинська область	2 016,7	3 977 339,9	1 972,20	1,14
Дніпропетровська область	3 067,2	5 471 947,6	1 784,02	1,03
Донецька область	2 521,2	5 524 463,8	2 191,20	1,27
Житомирська область	2 891,6	5 037 225,6	1 742,02	1,01
Закарпатська область	1 374,9	2 711 951,8	1 972,47	1,14
Запорізька область	2 687,2	4 326 365,5	1 609,99	0,93
Івано-Франківська область	1 587,2	3 522 949,0	2 219,60	1,28
Київська область	2 705,1	4 746 148,1	1 754,52	1,01
Кіровоградська область	2 396,1	3 718 944,6	1 552,08	0,90
Луганська область	2 454,7	4 351 155,5	1 772,58	1,02
Львівська область	2 199,6	3 899 625,2	1 772,88	1,02
Миколаївська область	2 390,8	3 519 664,6	1 472,17	0,85
Одеська область	3 249,1	5 105 180,0	1 571,26	0,91
Полтавська область	2 825,0	4 753 815,6	1 682,77	0,97
Рівненська область	2 019,4	3 520 093,0	1 743,14	1,01
Сумська область	2 418,6	3 522 154,1	1 456,28	0,84
Тернопільська область	1 437,7	2 279 455,6	1 585,49	0,92
Харківська область	3 059,4	5 015 432,0	1 639,35	0,95
Херсонська область	2 805,2	4 321 475,1	1 540,52	0,89
Хмельницька область	2 273,7	3 148 428,0	1 384,72	0,80
Черкаська область	2 028,4	3 516 002,3	1 733,39	1,00
Чернівецька область	837,7	1 109 154,0	1 324,05	0,76
Чернігівська область	3 224,8	4 842 179,2	1 501,54	0,87
Всього (у середньому)	59 772,4	103 516 220,4	1 731,84	1,00

Таблиця 3

Розрахунок розміру шкоди, заподіяної внаслідок невикористання земельної ділянки за цільовим призначенням

Показник	Позначення показника	Джерело одержання показника
Місце розташування земельної ділянки	Київська область, Бориспільський район (за межами населених пунктів)	
Населений пункт обласного значення, місто Київ або Севастополь	Ні	
Курортний статус населеного пункту	Ні	
Площа земельної ділянки, га	S	Акт перевірки дотримання вимог земельного законодавства
Площа, на якій виявлено нецільове використання земель, га	$S_{\text{НВ}}$	
Фактичне використання земельної ділянки	Землі не використовуються, не вживається заходів для боротьби з бур'янами	
Функціональне використання земельної ділянки згідно із земельно-кадастровою документацією, обмеження (обтяження)	Рілля	
Категорія земель за основним цільовим призначенням	Землі сільськогосподарського призначення	
Коефіцієнт, який застосовується до населених пунктів обласного значення, міста Києва	$K_{\text{НП}}$	
Коефіцієнт, який враховує курортний статус населених пунктів	$K_{\text{КС}}$	
Нормативні середньорічні втрати валового продукту (ефекту) внаслідок невикористання земель власниками земель (землекористувачами), грн./га	$\text{ВНС}_{\text{ВП}}$	$\text{ВНС}_{\text{ВП}}$
		$\text{ВНС}_{\text{ВП}} \times K_{\text{НП}} \times K_{\text{КС}}$
Понаднормативний середньорічний валовий продукт (ефект) внаслідок фактичного використання земельних ділянок, яке не відповідає їх цільовому призначенню, грн./ га	$\text{ПСВ}_{\text{П}}$	
Коефіцієнт, який враховує регіональні відмінності у понаднормативному середньорічному валовому продукті (ефекті) внаслідок фактичного використання земельних ділянок, яке не відповідає їх цільовому призначенню	$K_{\text{РВ}}$	
Коефіцієнт, який враховує наявність обмежень (обтяжень), що визначають особливий режим використання земельної ділянки	$K_{\text{ОР}}$	
Розмір шкоди, заподіяної внаслідок нецільового використання земельної ділянки, грн.	$Z_{\text{НВ}}$	$S_{\text{НВ}} \times 0,33 \times (\text{ВНС}_{\text{ВП}} + \text{ПСВ}_{\text{П}} \times K_{\text{РВ}}) \times K_{\text{ОР}}$
зокрема, шкода, що заподіяна:		
– державі		$Z_{\text{НВ}} \times 0,65$
– місцевій громаді		$Z_{\text{НВ}} \times 0,35$

Джерело: складено й розраховано авторами на основі джерела [10]

збереження корисних властивостей землі для майбутніх поколінь, забезпечення високої якості довкілля та умов для проживання людей.

Вирішення завдання може бути здійснене за рахунок вжиття таких заходів:

– запровадження економічного механізму відповідальності порушників земельного законодавства, затвердження методики та порядку визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням;

– розроблення галузевої системи стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель;

– забезпечення обов'язковості розроблення й реалізації власниками землі та землекористувачами робочих проєктів землеустрою щодо рекультивативі порушених земель;

– проведення періодичного моніторингу, створення автоматизованої інформаційної системи для виявлення порушень земельного законодавства, перш за все нецільового використання земельних ділянок.

Висновки. Отже, для ефективного землекористування необхідно вдосконалити нормативно-правову базу шляхом внесення змін і доповнень для вжиття заходів покарання за порушення земельного законодавства. На регіональних рівнях необхідно розробити відповідні програми моніторингу виявлення нецільового використання земельних ділянок, визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, а також передбачити фінансування з державного та місцевого бюджету на їх розроблення й вжиття. На місцевих рівнях слід застосовувати методичні підходи до визначення розмірів збитків внаслідок порушення структури земельних угідь та нецільового використання земель.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабміндра Д.І. Визначення економічної оцінки шкоди (збитків) від деградації земель. *Землепорядний вісник*. 2008. № 2. С. 40–44.
2. Добряк Д.С., Канаш О.П., Бабміндра Д.І., Розумний І.А. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова пере-

- думова їх екологобезпечного використання. Київ : Урожай, 2009. 462 с.
3. Мартин А.Г. Управління земельними ресурсами: пріоритетні завдання на сучасному етапі реформ. *Землевпорядний вісник*. 2008. № 2. С. 30–36.
  4. Осипчук С.О. Природно-сільськогосподарське районування України. Київ : Урожай, 2008. 191 с.
  5. Про оцінку земель : Закон України від 11 грудня 2003 року № 1378-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 229.
  6. Про Порядок нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель у межах населених пунктів) від 27 січня 2006 року № 19/16/22/11/17/12 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 5 квітня 2006 року № 389/12263). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0389-06> (дата звернення: 27.01.2020).
  7. Про Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів від 27 січня 2006 року № 18/15/21/11 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 5 квітня 2006 року № 388/12262). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0388-06> (дата звернення: 26.01.2020).
  8. Про затвердження форм державного акта на право власності на земельну ділянку та державного акта на право постійного користування земельною ділянкою : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2002 року № 49. *Офіційний вісник України*. 2002. № 14. Ст. 753.
  9. Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу. *Офіційний вісник України*. 2007. № 55. Ст. 2221.
  10. Кривов'яз Є.В., Мартин А.Г. Організаційно-економічний механізм відшкодування збитків, спричинених нецільовим використанням земель : монографія. Київ : КОМПРИНТ, 2015. 206 с.
  4. Osypchuk S.O. Pryrodno-silskohospodarske raionuvannia Ukrainy (2008) [Natural and agricultural zoning of Ukraine]. Kyiv : Urozhai. (in Ukrainian)
  5. Pro otsinku zemel : Zakon Ukrainy vid 11 hrudnya 2003 roku №1378-IV [On land valuation : Law of Ukraine from 11 December 2003 № 1378-IV] (2004). Kyiv : Parlam. vyd-vo, № 15. St. 229. (in Ukrainian)
  6. Pro Poriadok normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel ne-silskohospodarskoho pryznachennia (krim zemel u mezhakh naselenykh punktiv) vid 27 sichnya 2006 roku № 19/16/22/11/17/12 (zareiestrovano v Ministerstvi yustytysii Ukrainy 5 kvitnyaa 2006 roku № 389/12263) IV [About the Procedure of the normative monetary valuation of non-agricultural lands (except lands within settlements) from January 27, 2006, No. 19/16/22/11/17/12 (registered with the Ministry of Justice of Ukraine on April 5, 2006, No. 389/12263)] (n. d.). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0389-06> (accessed: 27 January 2020). (in Ukrainian)
  7. Pro poriadok normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia ta naselenykh punktiv vid 27 sichnya 2006 roku № 18/15/21/11 (zareiestrovano v Ministerstvi yustytysii Ukrainy 5 kvitnya 2006 roku № 388/12262) [On the procedure for regulatory monetary valuation of agricultural land and settlements from 27 January, 2006 No. 18/15/21/11 (registered with the Ministry of Justice of Ukraine on April 5, 2006 No. 388/12262)]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0388-06> (accessed: 26 January 2020). (in Ukrainian)
  8. Pro zatverdzhennia form derzhavnoho akta na pravo vlasnosti na zemelnu dilianku ta derzhavnoho akta na pravo postiinoho korystuvannia zemelnoiu diliankoiu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 kvitnya 2002 roku № 49 / Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On approval of forms of the state act on the right of ownership of the land plot and the state act on the right of permanent use of the land plot : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 2 April, 2002, № 49 / Information of the Verkhovna Rada of Ukraine] (2002). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 14. St. 753. (in Ukrainian)

REFERENCES:

1. Babmindra D.I. (2008) Vyznachennia ekonomichnoi otsinky shkody (zbytkiv) vid dehradatsii zemel [Determination of economic assessment of damage (damage) from land degradation]. *Zemlevporiadnyi visnyk*. No. 2(26), pp. 40–44. (in Ukrainian)
2. Dobriak D.S., Kanash O.P., Babmindra D.I., Rozumnyi I.A. (2009) Klasyfikatsiia silskohospodarskykh zemel yak naukova peredumova yikh ekolohobezpechnoho vykorystannia [Classification of agricultural lands as a scientific prerequisite for their environmentally friendly use]. Kyiv : Urozhai. (in Ukrainian)
3. Martyn A.Gh. (2008) Upravlinnja zemel'nymy resursamy: priorytetni zavdannja na suchasnomu etapi reform [Land management: Priorities at the current stage of reform]. *Zemlevporjadnyj visnyk*. № 2, pp. 30–36. (in Ukrainian)
9. Metodyka vyznachennia rozmiru shkody, zapodiianoi vnasli-dok samovilnoho zainiattia zemelnykh dilianok, vykorystannia zemelnykh dilianok ne za tsilovym pryznachenniam, zniattia gruntovoho pokryvu (rodiuchoho sharu gruntu) bez spetsialnoho dozvolu [Methods of determining the amount of damage caused as a result of unauthorized occupation of land plots, use of land plots not for the intended purpose, removal of the soil cover (fertile soil layer) without special permission] (2007) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 55. St. 229. (in Ukrainian)
10. Kryvov'яз Ye.V., Martyn A.H. (2015) Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm vidshkoduvannia zbytkiv, sprychynenykh netsilovym vykorystanniam zemel [Organizational and economic mechanism of compensation for losses caused by misuse of land]. (Monographia). Kyiv : KOMPRYNТ, 206 pp. (in Ukrainian)

УДК 332.36

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-39>

Макарова В.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та логістики
Сумського національного аграрного університету

Makarova Victoria
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Marketing and logistics Department
Sumy National Agrarian University

ПРИНЦИП ПАРЕТО В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СТАЛОГО АГРАРНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

THE PARETO PRINCIPLE IN THE CONTEXT OF THE ORGANIZATION SUSTAINABLE AGRARIAN LAND USE

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено узагальнений зміст принципу Парето щодо оптимізації сфери суспільної та виробничої діяльності. Встановлено, що внаслідок впливу конструктивних або деструктивних факторів у будь-якій системі отримання запланованих результатів відбувається через реалізацію незначної частки (відсотку) зусиль з усього потенційно реального комплексу виконаних дій та вжитих заходів. Визначено, що більшість чинників, пов'язаних з виробничою діяльністю людини в природному середовищі, з одного боку, не гарантує довгочасного й стабільного еволюціонування економіки, а з іншого боку, стає причиною втрати природних ресурсів чи їх властивостей. Проаналізовано особливості прояву принципу Парето у сфері аграрного землекористування. Обґрунтовано, що вирішення екологічних проблем вимагає регламентованого землекористування, що забезпечить природне відтворення якісних властивостей земельних ресурсів та підвищить їх стійкість до експлуатаційних навантажень.

Ключові слова: принцип Парето, сталий розвиток, стале аграрне землекористування, гармонізація економічного й екологічного векторів розвитку, ефект декаплінгу.

АННОТАЦИЯ

В статье исследован обобщенный смысл принципа Парето касательно оптимизации сферы общественной и производственной деятельности. Установлено, что вследствие влияния конструктивных или деструктивных факторов в любой системе получение запланированных результатов происходит из-за реализации незначительной доли (процента) усилий со всего потенциально реального комплекса выполненных действий и принятых мер. Определено, что большинство факторов, связанных с производственной деятельностью человека в природной среде, с одной стороны, не гарантирует долговременного и стабильного эволюционирования экономики, а с другой стороны, становится причиной потери природных ресурсов или их свойств. Проанализированы особенности проявления принципа Парето в сфере аграрного землепользования. Обосновано, что решение экологических проблем требует регламентированного землепользования, что обеспечит естественное воспроизводство качественных свойств земельных ресурсов и повысит их устойчивость к эксплуатационным нагрузкам.

Ключевые слова: принцип Парето, устойчивое развитие, устойчивое аграрное землепользование, гармонизация экономического и экологического векторов развития, эффект декаплинга.

ANNOTATION

The article deals with the problem of the Pareto principle in the context of optimization of economic development rates and consumption rates of productive land resources, namely produc-

tive properties of agricultural lands. Established that due to the influence of constructive or destructive factors in any system, the planned results obtained due to the realization of a small fraction (percent) of efforts from all the potentially possible complex of actions and measures implemented. It is determined that most factors related to human production activity in the natural environment, on the one hand, do not guarantee a long-term and stable evolution of the economy, and on the other hand, cause the loss of natural resources or their properties. It is substantiated that the organization of sustainable agrarian land use is directly related to the carrying out of factor analysis and taking into account the factors affecting the interaction of production and natural systems in the areas of both improving the economic well-being of society and preserving the productive properties of land resources. Analyzed that in modern conditions there is an extensive mechanism of production measures, in which economic interests greatly exceed the possibilities of land resources. In other words, it can mean a state where the natural resource will not have the capacity to meet the needs of production and, over time, its capacity will be left without resource support. Analyzed the peculiarities of manifestation of the Pareto principle in the field of agrarian land use. Substantiated that the solution of environmental problems requires regulated land use, which will ensure natural reproduction of quality properties of land resources and increase their resistance to operational loads. The presented model of interaction between natural and production systems objectively attests to the separation, distinctness, separation of mechanisms for establishing effective functions in each (ecological or economic) system. The implementation of this approach should lead to a reconciliation of differences in the growth rates of economic prosperity and ecological decline, which is the basis for the practice of establishing agrarian agriculture.

Key words: Pareto principle, sustainable development, sustainable agrarian land use, harmonization of economic and environmental development vectors, decoupling effect.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що принцип Парето розглядається як один з принципів оптимізації, відповідно до якого «20% зусиль надають можливість отримання 80% результату, а решта – 80% зусиль – лише 20% результату». Означене правило у наукових роботах може мати назву «принцип Парето» чи «закон Парето». Визнаючи принцип Парето як певний інструментарій в аналізі ефективності певного виду суспільної діяльності, можемо вбачати співвідношення його числових компонентів такою пропорцією, що не є сталою, а може проявляти певну структурну варіативність за-

лежно від різних видів господарської діяльності. У зв'язку з цим організація сталого аграрного землекористування пов'язана з проведенням факторного аналізу та врахуванням чинників, що позначаються на взаємодії виробничої та природної систем за напрямками як підвищення економічного добробуту суспільства, так і збереження продуктивних властивостей природного (земельного) ресурсу. Правильне виділення позитивних зусиль та обмеження негативних зусиль за науково-обґрунтованого мінімуму дій та заходів дають змогу одержати вагому частину запланованого економічного результату за одночасного збереження екологічної відновності довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням співвідношення витрачених сьогодні зусиль і набутих у майбутньому результатів присвятили свої праці чимало зарубіжних учених, серед яких найбільш відомими стали роботи К. Джині, Д. Джурана, Д. Зіпфа, С. Кларка, Р. Коха, Я. Старака, Й. Юрана та інших дослідників. Серед вітчизняних учених слід виділити таких, як С.Б. Іваницька, М.І. Карлін, О.О. Кім, О.Г. Левченко, В.І. Перебийніс, Г.В. Разумов, Д.А. Найк, Н.П. Струк, В.П. Тронь.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте наукові роботи зазначених дослідників зазвичай містять приклади реалізації принципу Парето та не досліджують ймовірну варіативність його складових вимірників, що нині є досить актуальним щодо розбудови сталої структури сільськогосподарського землекористування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз особливостей прояву принципу Парето у сфері аграрного землекористування та розроблення науково-практичних пропозицій щодо подальшого узгодження розбіжностей у темпах зростання економічного добробуту та екологічного занепаду якості земельних ресурсів. Об'єктом дослідження є процес організації та функціонування сталої аграрного землекористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В процесі проектного прогнозування щодо збереження цінності продуктивних угідь за умови цільового використання природного ресурсу набуває особливого значення питання встановлення коливань показника урожайності сільськогосподарських культур або доходу від реалізації сільськогосподарської продукції у стані зміни (зростання або зниження) на 1% якісних властивостей орних земель. За наведеного підходу утворюється формальна конструкція (1) такої конфігурації:

$$IL = \frac{GVP(\%)}{NR(\%)} = \frac{\Delta GVP / GVP}{\Delta NR / NR} = \frac{\Delta GVP}{GVP} \times \frac{NR}{\Delta NR}, \quad (1)$$

де IL – індекс втрат (loss index), ум. од.; NR – базовий обсяг споживання природного ресурсу (natural resource) чи його властивостей, нат. од.; GVP – базовий валовий обсяг продукції

(gross volume of production) с/г, нат. од.; ΔNR – поточна зміна обсягів споживання природного ресурсу чи властивостей, нат. од.; ΔGVP – поточна зміна обсягів валових обсягів продукції с/г, нат. од.; $NR(\%)$, $GVP(\%)$ – відносні частки.

У процесі логічно-математичних перетворень формат (1) трансформується в такий вираз:

$$IL = \frac{P_E / P_B}{R_E / R_B} = \frac{I_P}{I_R}, \quad (2)$$

де IL – індекс втрат (loss index), ум. од.; P_E/P_B – показник динаміки змін в обсягах продукції с/г, ум. од.; R_E/R_B – показник динаміки змін за обсягами споживання природного ресурсу чи його властивостей, ум. од.; I_P – індекс змін в обсягах продукції с/г, ум. од.; I_R – індекс змін за обсягами споживання природного ресурсу чи його властивостей, ум. од.; E (ending) – кінцевий зріз досліджень; B (beginning) – базовий зріз досліджень.

З іншого боку, розгляд порівнюваних темпів економічного розвитку й темпів витрачання продуктивного земельного ресурсу, а саме продукуючих властивостей орних земель, передбачає регламентацію нормативів землекористування на основі оптимізації співмірності складових частин (I_P та I_R) формули (2). За цього підходу темп зміни рівня економічного прогресу має залишатися меншим за індекс витрачання земельного ресурсу ($I_P < I_R$), що обумовлює феномен відносного декаплінгу, зміст якого можна представити за допомогою графічної абстракції (рис. 1) взаємовпливу вимірників I_P та I_R у системі сільськогосподарського землекористування.

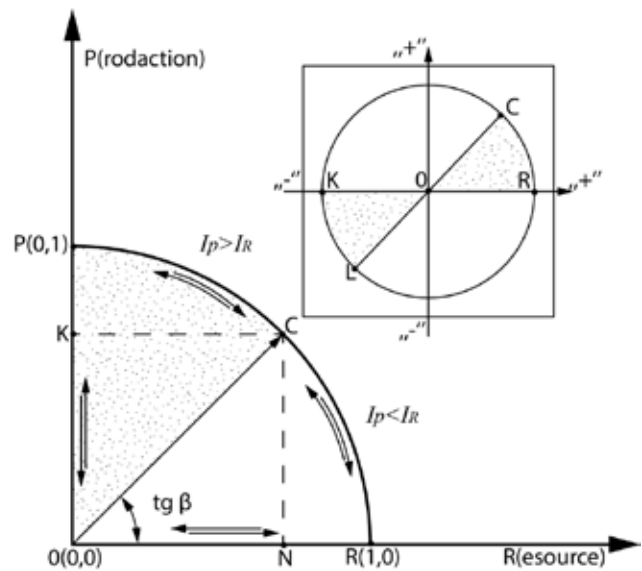

Рис. 1. Графічна абстракція взаємовпливу економічної та екологічної складових у системі сільськогосподарського землекористування

Джерело: складено автором

Як наслідок, під графічною абстракцією розуміємо спрощену науково-придатну модель, до якої не включені деякі економічні та неекон-

мічні фактори, що в досліджуваній процедурі не набули вирішального значення, тому можуть бути упущені задля отримання більш чіткої та зрозумілої картини процесу або явища. У контексті аналізу графічної абстракції (рис. 1) слід відзначити, що за такими умовами:

$$R = \{R_i\} \Leftrightarrow R_i \in R; R_i(t) = f(R_i) = R_E / R_B = I_R, \quad (3)$$

де R – масив показників обсягів споживання (втрати) природного ресурсу чи його властивостей, нат. од.; R_i – i -й показник обсягів споживання (втрати) природного ресурсу чи його властивостей, нат. од.; R_E/R_B – показник динаміки змін за обсягами споживання (втрати) природного ресурсу чи його властивостей, ум. од.; I_R – індекс змін за обсягами споживання (втрати) природного ресурсу чи його властивостей, ум. од.; E (ending) – кінцевий зріз досліджень; B (beginning) – базовий зріз досліджень,

а також за подібністю:

$$P = \{P_i\} \Leftrightarrow P_i \in P; P_i(t) = f(P_i) = P_E / P_B = I_P, \quad (4)$$

де P – масив показників обсягів сільськогосподарської продукції, нат. од.; P_i – i -й показник обсягів сільськогосподарської продукції, нат. од.; P_E/P_B – показник динаміки змін за обсягами сільськогосподарської продукції, ум. од.; I_P – індекс змін за обсягами сільськогосподарської продукції, ум. од.; E (ending) – кінцевий зріз досліджень; B (beginning) – базовий зріз досліджень, можна стверджувати, що:

$$IL(t) = f(IP / IR), \quad (5)$$

$$FEPSZ(t) = f(1 - IL(t)), \quad (6)$$

де F_{EPSZ} – фактор екологічної потужності системи (ecological power factor), ум. од.; IL – індекс втрати (loss index) природних ресурсів чи їх властивостей, ум. од.

В процесі аналізу економічно-екологічних перетворень у системі до виразу (6) вводиться дефініція «фактор» (*factor*), що виявляє обставини, чинники, умови, які попереджують можливе утворення кризових явищ, пов'язаних з виникненням загрозливих ситуацій чи утворенням небезпечних станів. За філософської позиції фактор є такою причинною умовою, яка упереджує потенційний наслідок. Знаючи причини (умови), за яких стають можливими шкідливі наслідки, можемо не тільки попереджати їх виникнення, але й мінімізувати ступінь ймовірнісної загрози в разі їх критичного прояву.

За такого трактування фактор (F_{EPSZ}) завжди буде залежати від співвідношення (I_P/I_R), тобто від співмірності темпів економічного піднесення та екологічного занепаду, які на графічній абстракції (рис. 1) представляють відрізки OK (I_P) та ON (I_R). З позицій геометрії відношення OK (I_P) до ON (I_R) визначається тангенсом кута ($tg\angle\beta$), який змінює своє значення від 0 до 1 на інтервалі від 0° до 45° й від 1 до $+\infty$ на інтервалі від 45° до 90° . Якщо підставити відповідне значення $tg\beta = 1$ (кут 45°) у вираз (5), то точка C на кривій PR буде позначати стан, коли $IL = f(I_P / I_R) = 1$, відповідно, $F_{EPSZ} = 1 - IL = 0$. Та-

кий результат є співпадаючим з точкою умовної рівноваги «0», яка визнає тотожність відносних темпів зростання економічних надбань і темпів витрат природного ресурсу ($I_P = I_R$).

У секторі ORC тангенс кута β ($tg\angle\beta$) зростає повільно: від $0,0175$ ($\beta = 1^\circ$) до $0,9657$ ($\beta = 44^\circ$). Функціонування системи землекористування за таких умов є хоча й ситуативним, проте з показниками, які відображають умови, за яких $I_P < I_R$; $IL < 1$, а фактор екологічної потужності системи землекористування (F_{EPSZ}) має значення в межах інтервалу $0 < F_{EPSZ} < 1$, залишаючись додатною величиною, що є більшою за нуль та має плюсовий просторовий вимір.

За суто математичного підходу можна отримати тотожні вимірники $tg\angle\beta$ і у секторі OKL , однак економічні й екологічні показники у заданому просторі мають від'ємні значення, що суперечить науковій поміркованості. Отже, за подібністю з принципом В. Парето, що відзеркалює нерівномірність кумулятивного розподілу причин та наслідків у природі [2; 5, с. 178], слід визнати, що лише $12,5\%$ (45° від 360°) відношень (I_P / I_R) є ефективними в еколого-економічному сенсі. Подане тільки підтверджує, що не всі фактори рівнозначні та не всі дії рівноцінні. У такий спосіб від того, які фактори ми будемо вибирати та які дії проводити, буде залежати майбутнє природних ресурсів.

Аналізуючи останню тезу більш детально, маємо відзначити, що наслідком у наданому дослідженні є індекс втрати природних ресурсів чи їх окремих властивостей ($IL = I_P / I_R$) за намагання суспільства (його окремих представників) збільшити віддачу сільгоспугідь ($I_P = P_E / P_B$); фактор екологічної потужності системи землекористування (F_{EPSZ}) є причинним показником, який співвідносить економічні інтереси та природні можливості; принцип Парето – це емпіричне співвідношення, яке означає, що за умовами протікання певного процесу або явища 80% наслідків спричинені 20% причин; принцип Парето не набув статусу загального закону, тому співвідношення 80% та 20% має відносний характер; цінність правила Парето стосується безпосереднього визнання нерівномірності в розподілі вимірників причин (зусиль) і наслідків (результатів) [6].

На графічній інтерпретації (рис. 2) центральних положень принципу Парето «1» по вісі абсцис визнає 100% комплексу відношень об'єктів, «1» по вісі ординат є 100% сумарного результату від дії комплексу відношень.

Пряма NC характеризує втрати природних ресурсів чи їх властивостей ($y=1-x$). Пряма OB позначає втрати капіталу й праці на отримання урожаю ($y=x$). Функціональна крива OLB відображає природні та виробничі втрати ($y=f(x)$) та є траєкторією зростання віддачі земельного ресурсу. Перетин OLB з NC відбувається у точці L , яка має назву «точка Парето» й визначається такими координатами: $0,125/0,875$. Сенс «точки Парето» вбачає стрімке зростання віддачі земель

за умови незначної втрати виробничого й природного ресурсів (прямокутник $ONPR$). Віддача угідь зростає неістотно, але втрати природного та виробничого ресурсів стрімко збільшуються.

Повертаючись до обговорення графічної абстракції (рис. 1), встановлюємо, що в разі перетину вектором OC позначки, на якій $\angle\beta = 45^\circ$, а $tg\angle\beta = 1$, значення тангенсів кутів, а також відношень (I_p / I_R), починають стрімко зростати:

$$\angle\beta \ 46^\circ \ 63^\circ \ 71^\circ \ 72^\circ \ 84^\circ \ 85^\circ \ 87^\circ \ 88^\circ \ 89^\circ;$$

$$tg\angle\beta \ 1,0355 \ 1,9626 \ 2,9042 \ 3,0777 \ 9,5144 \ 11,4301 \ 19,0811 \ 28,6363 \ 57,2900$$

Наведені темпи зростання індексу втрати природних ресурсів чи їх окремих властивостей $IL(t) = f(I_p / I_R)$ демонструють екстенсивний механізм вжиття виробничих заходів, за якого економічні інтереси значною мірою перевищують можливості земельних ресурсів. Іншими словами, це може означати такий стан, за якого природний ресурс не матиме потенціалу задовольнити потреби виробництва, а з часом його потужності залишаться без ресурсного підкріплення.

Задля прогностичного убезпечення від формування еколого-економічного колапсу в сільському господарстві сьогодні існують дві реально можливі траєкторії дії, що виходять із конструкту (5):

$I_p \leftarrow$ зниження темпів економічної експлуатації ресурсу;

$$IL = \dots$$

$I_R \leftarrow$ підвищення темпів екологічного відтворення ресурсу.

Розв'язання ускладнень економічного вектору пов'язане як з інноваційними модернізаціями в різнопланових сферах (землевпорядній, агрономічній, технічній, організаційній тощо) безпосереднього обробітку землі, так і з науковим проривом у наномолекулярних технологіях формування посадкового матеріалу та переробки сільгосппродукції, а також створенні штучних ресурсних полігонів з вирощування овочів, фруктів, грибів та інших продуктів рослинництва. Вирішення екологічних проблем вимагає регламентованого землекористування, що забезпечить природне відновлення та антропогенне відтворення якісних властивостей сільськогосподарських земель та підвищить їх стійкість до експлуатаційних навантажень.

Представлена модель взаємодії природної та виробничої систем об'єктивно засвідчує роз'єднаність, розмежованість, роздільність механізмів із налагодження усталено-результативних функцій у кожній (екологічній чи економічній) системі. Між тим визначені дефініції (розділення, розмежування, роз'єднання) позначають відокремлення, відсторонення, віддалення за певними ознаками, унеможливлення зв'язків і відношень між якимось частинами, встановлення межі або утворення розриву між явищами, надання одному процесу переваги або протиставлення іншому процесу [7, с. 665,

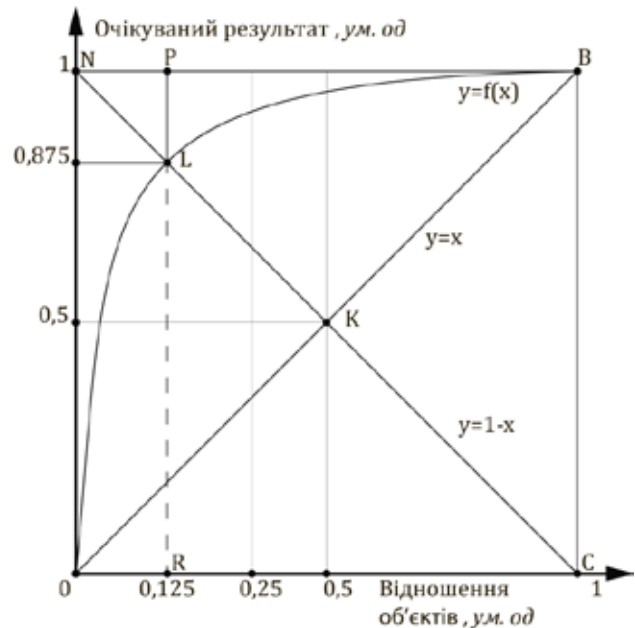

Рис. 2. Графічна інтерпретація основних положень принципу Парето

Джерело: сформовано на основі узагальнюючих матеріалів [1; 2; 6]

676, 737]. Подана методологічна колізія дає змогу засвідчити, що екологічна (природна) й економічна (виробнича) системи мають істотні розходження як в умотивованих основах та рушійних силах свого розвитку, так і в різновидах покладених на них і виконуваних ними завдань. Саме тому порівняння результатів еволюційного становлення екологічної та економічної структур не може відбуватися на рівні співставлення їх безпосередніх результатів, але має сенс досліджувати та порівнювати індекси (темпи) їх змін.

Позначена різновекторність еколого-економічного розвитку досліджувалась у попередніх роботах [8, с. 47], де визнано, що означений процес (феномен, ефект) у своїй оптимальній варіації зарубіжні та вітчизняні наукові джерела отожднюють з англійським поняттям “decoupling effect”, що має українськомовний відповідник «ефект декаплінгу». Подане визначення трактується різними джерелами як ефект, що «розчіплює», «роз'єднує», «розв'язує». Остання з лексем є найбільш прийнятною в аспекті того, що, згідно з її тлумаченням в українській мові, поняття «розв'язувати» визначає дії, пов'язані з оригінальним розкриттям якоїсь проблеми та пошуком досить умотивованого рішення в контексті її вирішення [7, с. 642]. Водночас слід погодитися з думкою Б.М. Данилишина та О.О. Веклич про відсутність масштабного дослідження в українській економічній галузі феномена декаплінгу, відповідно, брак чіткого українського тлумачення щодо спеціального англійського терміна “decoupling” [756, с. 13], який, роз'єднуючи специфічні проблеми економічної та екологічної підсистем, ув'язує їх відокремле-

ні елементи в об'єднану систему, що передбачає втілення економічних намірів без провадження надмірного тиску на природне довкілля.

Висновки. Отже, на основі викладених припущень і міркувань можна позначити такі конструктивні положення:

1) оскільки за своєю сутністю принцип Парето визначає нерівномірність у кумулятивному (спільному для двох перемінних) розподілі зусиль та результатів у конструкції «суспільство – природа», є актуальною пропозиція щодо негативного впливу на ефективність організації позначеної системної конструкції;

2) відмежування, роз'єднання, диференціювання економічних та екологічних траєкторій розвитку системи сільськогосподарського землекористування дасть можливість не лише виокремити сукупність найсуттєвіших показників, які обумовлюють економічні доходи та екологічні збитки, але й визначити мінімальний комплекс реальних зусиль, що мають забезпечити отримання максимально можливого результату.

Реалізація означеного підходу має привести до узгодженості розбіжностей у темпах зростання економічного добробуту та екологічного зубожіння, що слугує базисом у практиці організації усталеного аграрного землекористування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кох Р. Принцип 80/20 та 92 фундаментальних закони природи. Наука успіху. Київ : Видавничий центр «КМ-БУКС», 2019. 360 с.
2. Pareto V. On the Economic Phenomenon. *International Economic Papers*. 1953. No. 3. L. P. 184.
3. Blackman I, Chan E. Using Pareto Principle plus statistic methodology in establishing a cost-estimating model. URL: http://www.conference.net.au/cibwbc13/papers/cibwbc2013_submission_149.pdf (дата звернення: 28.01.2020).
4. Wilkinson L. Revising the Pareto Chart. *The American Statistician*. 2006. Vol. 60. No. 4. November. URL: <http://www.tandfonline.com/toc/utas20/current> (дата звернення: 04.01.2020).
5. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія. Київ : Центр наукових досліджень Національного банку України ; Знання, 2011. 504 с.
6. Василенко Т.В. Миф о 80/20. URL: www.improvement.ru/zametki/pareto (дата звернення: 22.12.2019).
7. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР ; Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 8 : Природа-Рячтливий, 1977. 927 с.
8. Макарова В.В. Структурування системи сільськогосподарського землекористування: ретроспектива і напрямки модернізації : монографія. Суми : Університетська книга, 2018. 114 с.
9. Данилишин Б.М. Ефект декаплінгу як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля. *Вісник НАН України*. 2008. № 5. С. 12–18.

REFERENCES:

1. Kokh R. (2019). *Pryntsyp 80/20 ta 92 fundamental'nykh zakonov pryrody* [The 80/20 Principle and the 92 Fundamental Laws of Nature. The science of success]. K.: KM-BUKS Publishing Center, 360 pp. (in Ukrainian)
2. Pareto V. (1953). On the Economic Phenomenon. *International Economic Papers*. No. 3.L. P. 184 (in English).
3. Blackman I, Chan E. (2013). Using Pareto Principle plus statistic methodology in establishing a cost-estimating model. Available at: http://www.conference.net.au/cibwbc13/papers/cibwbc2013_submission_149.pdf (accessed: 28 January 2020). (in English)
4. Wilkinson L. (2006). Revising the Pareto Chart. *The American Statistician*. Vol. 60. No. 4. November. Available at: <http://www.tandfonline.com/toc/utas20/current> (accessed: 4 January 2020).
5. Arbuзов S.H. (2011). *Bankivs'ka entsyklopediya* [Banking Encyclopedia]. K.: Tsentr naukovykh doslidzhen' Natsional'noho banku Ukrayiny ; Znannya. 504 p. (in Ukrainian)
6. Vasilenko T.V. *Mif o 80/20* [Myth about 80/20]. Available at: www.improvement.ru/zametki/pareto (accessed: 22 December 2019). (in Russian)
7. Slovyk ukrayins'koyi movy: v 11 t. (1977). AN URSR ; Instytut movoznavstva ; za red. I.K. Bilodida. K. : Naukova dumka, 1970–1980. T. 8 : Pryroda-Ryachtylyvyi. 927 s. (in Ukrainian)
8. Makarova V.V. (2018). *Strukturuvannya systemy sil's'kohospodars'koho zemlekorystuvannya: retrospektyva i napryamy modernizatsiyi* [Structuring of agricultural land use system: retrospective and directions of modernization] monohrafiya. Sumy : Universytet-s'ka knyha, 114 p. (in Ukrainian)
9. Danylyshyn B.M. (2008). *Efekt dekaplinhu yak faktor vzayemozv'yazku mizh ekonomichnym zrostanniam i tyskom na dovkillya* [The effect of decapling as a factor in the relationship between economic growth and environmental pressures]. *Visnyk NAN Ukrayiny*. № 5, pp. 12–18. (in Ukrainian)

СЕКЦІЯ 7 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.5:338.27](477)

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-40>**Кущенко О.І.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри статистики, обліку та аудиту
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна***Калинько М.С.***магістр
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна***Kushchenko Elena***Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Statistics, accounting and auditing
V.N. Karazin Kharkiv National University***Kolinko Nikita***Master of the Department of Statistics, accounting and auditing
V.N. Karazin Kharkiv National University*

АНАЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

ANALYTICAL FORECASTING OF THE LABOR MARKET OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

Актуальність економічного бізнес-аналізу заснована на необхідності приймати управлінські рішення, які ґрунтуються на якісно проведених аналітичних дослідженнях. У статті на основі системного підходу проведено аналітичне моделювання та прогнозування показників ринку праці в Україні. Досліджено аналітичні розрахунки значень лінійних та поліноміальних ліній тренду щодо процесів на ринку праці в країні у 1990–2018 роках. Результатом є побудова мультиплікативних та адитивних моделей показників ринку праці, на основі яких за допомогою програми Caterpillar SSA зроблено аналітичне прогнозування до 2021 року з подальшим порівнянням з офіційними даними Державної служби статистики України. Зроблено рекомендаційні висновки та пропозиції щодо використання алгоритму прогнозування процесів на ринку праці та їх взаємозв'язку з ВВП України.

Ключові слова: лінійний та поліноміальний тренд, модель прогнозування динаміки ВВП, адитивні та мультиплікативні моделі прогнозування, програма Caterpillar SSA, алгоритм аналітичного прогнозування.

АННОТАЦИЯ

Актуальность экономического бизнес-анализа основана на необходимости принимать управленческие решения, которые основываются на качественно проведенных аналитических исследованиях. В статье на основе системного подхода проведено аналитическое моделирование и прогнозирование показателей рынка труда в Украине. Исследованы аналитические расчеты значений линейных и полиномиальных линий тренда касательно процессов на рынке труда в стране в 1990–2018 годы. Результатом является построение мультипликативных и аддитивных моделей показателей рынка труда, на основе которых с помощью программы Caterpillar SSA сделано аналитическое прогнозирование до 2021 года с дальнейшим сравнением с официальными данными Государственной службы статистики Украины. Сделаны рекомендательные вы-

воды и предложения по использованию алгоритма прогнозирования процессов на рынке труда и их взаимосвязи с ВВП Украины.

Ключевые слова: линейный и полиномиальный тренд, модель прогнозирования динамики ВВП, аддитивные и мультипликативные модели прогнозирования, программа Caterpillar SSA, алгоритм аналитического прогнозирования.

ANNOTATION

Actuality of economic business-analysis is reasonable a necessity to accept administrative decisions on the basis of qualitatively undertaken analytical studies. The work is dedicated to the analytical study of the labour market in Ukraine. In the article on the basis of approach of the systems an analytical design and prognostication of indexes of labour-market are conducted in Ukraine. The purpose of the study is to provide an analytical assessment of the state of the labour market of Ukraine as a whole and regions in particular, to develop a forecast of its development using a set of economic and statistical methods. The subject of the study is the national economy. Subject of research: Ukrainian labour market. Several groups of methods were used in the work. General scientific methods, including analysis and synthesis to determine the legislative and theoretical foundations of the functioning of the Ukrainian labour market; inductions and deductions to find a correlation between statistics and the phenomena they characterize, others. Special methods, statistical ones, were also used, among which analytical methods were used to assess the state of the Ukrainian labour market in general and in the regions in particular, a set of forecasting methods for developing a forecast of the labour market development. The analytical calculations of values of linear trend lines of processes are investigational at the market of labour in a country for 1990–2018. As a result is a construction of multiplicative and additive models of indexes of labour-market, on the basis of that by means of the program Caterpillar SSA analytical prognostication is done 2021 to with the further comparing to the official figures of Government service of statistics of Ukraine. Elements of scientific novelty

are contained in the algorithm of development of the labour market forecast and in a comprehensive approach to forecasting interrelated indicators of the development of the labour market in order to form practical conclusions and provide recommendations for further regulation of this market and to build a competitive strategy for enterprises in this market. The authors conclude that the population will decrease with the tendency for the aging of the nation, decrease in the level of economically active population and stable unemployment. As a result, we can say that there are negative trends in the labour market that can lead to a fall in the real GDP index with stable labour productivity indicators and a continuing trend of migration growth. To remedy the situation, a set of medium- and long-term actions has been proposed.

Key words: linear and polynomial trend, GDP dynamics forecasting model, additive and multiplicative forecasting models, Catpillar SSA program, analytical forecasting algorithm.

Постановка проблеми. З розвитком «нової економіки» та переходу до наступного технологічного укладу людина та її здібності починають відігравати все більшу роль. В науковій літературі з'являється все більше термінів, які характеризують участь людини у виробничому процесі, зокрема «робоча сила», «людський капітал», «людські ресурси», «кадри», «персонал». Отже, роль людини в процесі виробництва змінюється й стає все більш вирішальним фактором, який визначає конкурентоздатність усього підприємства. Ще у часи СРСР був лозунг про те, що «кадри вирішують все». З того моменту нічого не змінилось, а іноді ситуація навіть погіршилась. З автоматизацією та інформатизацією виробничого процесу підприємства відмовляються від некваліфікованої робочої сили, але управління автоматизованими системами покладається на кваліфікованих робітників, вартість помилки яких зазвичай вище за помилку некваліфікованого робітника, тому підприємства націлені на оптимізацію витрат та економію, але пошук кваліфікованих робітників постає все гострішим питанням сьогодення. Також на кількість і, відповідно, на вартість людських ресурсів впливає мобільність людини не тільки в межах країни, але й між країнами та у світі загалом. З візовою лібералізацією та знову ж таки розвитком «нової економіки», яка стирає межі між країнами завдяки цифровому світу, залучати людей до праці в конкретне підприємство стає дедалі складніше, бо ареною є не локальний ринок, а світовий, тому дослідження тенденцій ринку праці України та їх аналітичне прогнозування є актуальним щодо оцінювання потенціалу розвитку країни загалом та людського капіталу зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку ринку праці України, його регулювання та реформування, аспекти зайнятості населення, безробіття є об'єктом наукових досліджень вітчизняних учених, зокрема В. Близнюк, В. Петюха, І. Бондар, Е. Лібанової, І. Дехтярьової, О. Кваши, А. Колота, М. Войнаренко, Д. Богині, І. Петрової, М. Ведернікова, О. Піщуліної. Водночас потребує додаткового аналітичного дослідження ринок праці в Україні за умов загальної економічної та політичної ситуації, а також зміни керівництва країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна та практичне значення одержаних нами результатів містяться в алгоритмі розроблення прогнозу ринку праці та комплексному підході до прогнозування взаємопов'язаних показників цього ринку, а також у формуванні практичних висновків та наданні рекомендацій щодо подальшого регулювання ринку праці в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в наданні аналітичної оцінки стану ринку праці України загалом та розробленні прогнозу його розвитку з використанням комплексу економіко-статистичних методів. Для досягнення мети були встановлені такі завдання, як визначення статистичних показників, за якими буде проводитися оцінювання та будуватися прогноз ринку праці України; визначення взаємозв'язку статистичних показників ринку праці; розроблення аналітичного прогнозу ринку праці в Україні, а також більш ретельне розроблення адитивного прогнозу безробіття шляхом поліноміальних трендів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адитивна модель прогнозування передбачає агрегування окремих компонентів рівнів динамічного ряду на основі інформації за кілька років. За її допомогою можна зробити якісний прогноз динамічного ряду. Відразу варто відзначити, що такі моделі поділяються на два типи, такі як адитивна та мультиплікативна. Адитивна має одиницю виміру таку саму, як і динамічні ряди, які характеризують різноманітні показники ринку праці в Україні. Мультиплікативні моделі вимірюються у відносних величинах [1].

Розробимо прогноз ВВП у фактичних цінах (рис. 1), з якого видно, що за наявності та збереження попереднього стану економіки, стабілізації геополітичних відносин та розвитку економічної системи, за відсутності негативних тенденцій у світі, які б могли вплинути, показники ВВП будуть розвиватися у напрямі збільшення.

Динаміка розвитку ВВП у країні тісно пов'язана з усіма показниками ринку праці, які беруть участь у дослідженні, тому побудова їх моделей допоможе нам зробити більш точний прогноз.

На рис. 2 зображено прогноз чисельності економічно активного населення, кількості зайнятого населення та безробітного. Прогноз цих показників узгоджується з прогнозними показниками ВВП: показники активності та зайнятості населення зростають, а безробіття знижується. Розглянемо прогноз чисельності постійного населення, результати якого представлено на рис. 3.

З рис. 3 видно, що за умови збереження тенденцій попередніх років чисельність населення продовжить знижуватися, що вже говорить про негативні тенденції, за яких можуть скластися всі вищезгадані прогнози: зниження безробіття може бути викликаним зниженням кількості постійного населення, тобто безробітні фізично перестануть бути постійним населенням, що є можливим лише за умови смерті чи від'їзду до

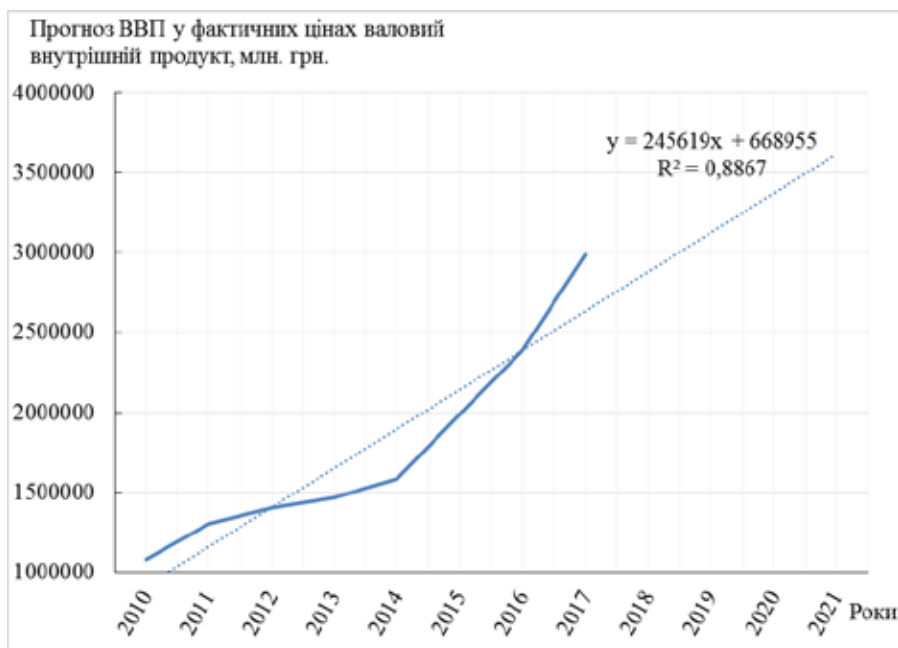

Рис. 1. Прогнозування розвитку ВВП адитивним методом на 2019–2021 роки шляхом побудови лінійної лінії тренду

Джерело: побудовано авторами за даними джерела [2]

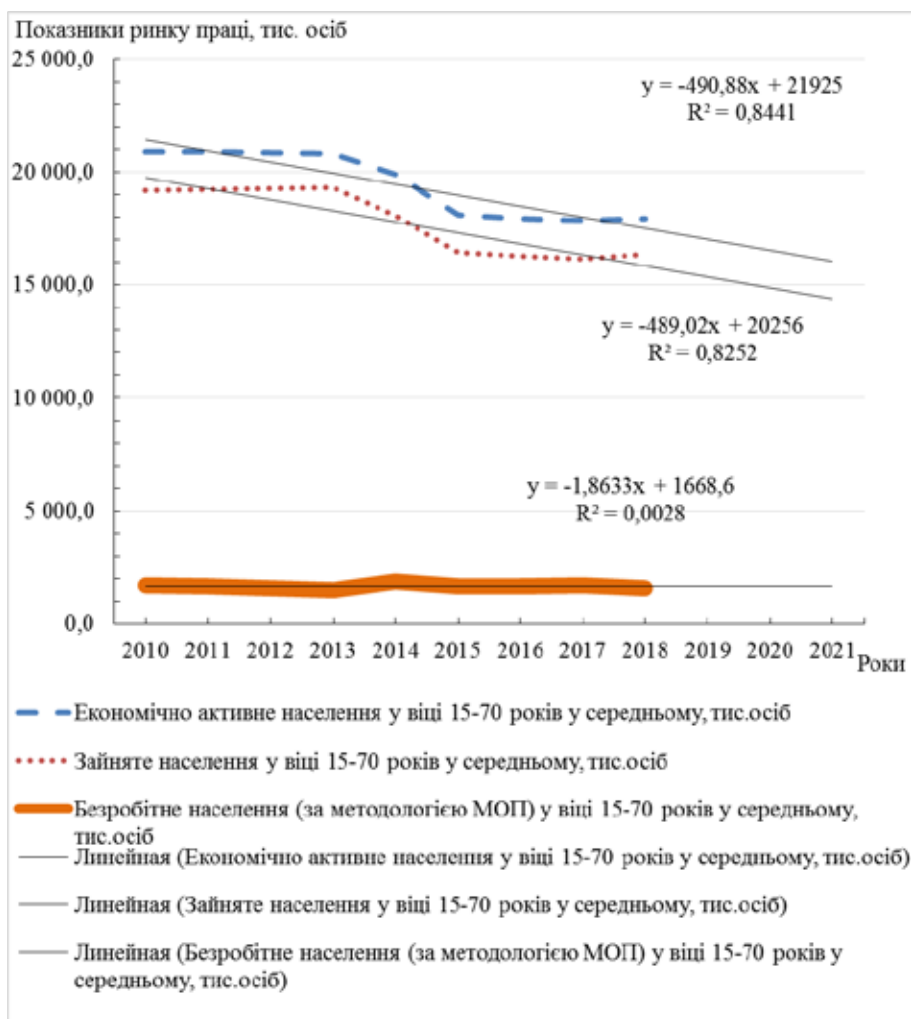

Рис. 2. Показники прогнозування ринку праці адитивним методом на період до 2021 року шляхом побудови лінійних трендів, тис. осіб

Джерело: побудовано авторами за даними джерела [2]

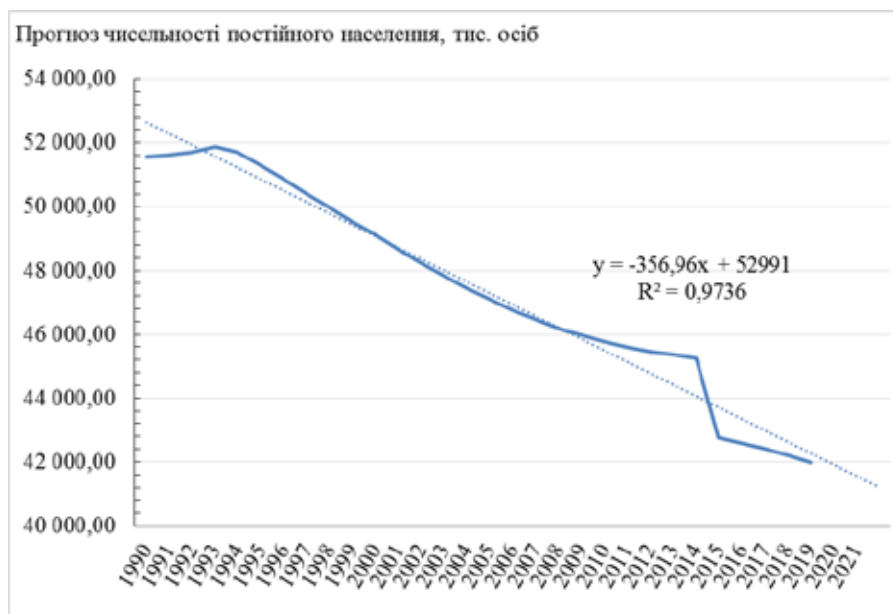

Рис. 3. Прогноз чисельності постійного населення адитивним методом на період до 2021 року шляхом побудови лінійних трендів, тис. осіб

Джерело: побудовано авторами за даними джерела [2]

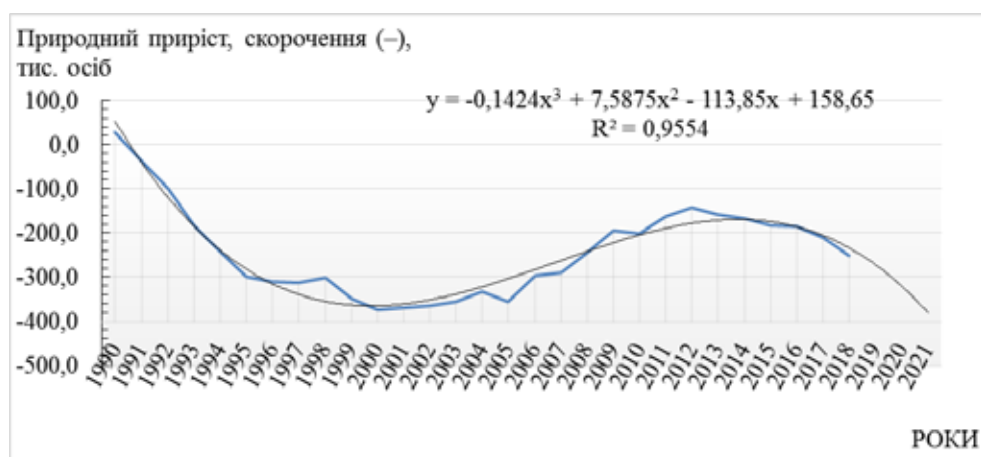

Рис. 4. Прогноз природнього приросту, скорочення (-) адитивним методом на період до 2021 року шляхом поліноміальних трендів, тис. осіб

Джерело: побудовано авторами за даними джерела [2]

Рис. 5. Прогноз міграційного приросту, скорочення (-) адитивним методом на період до 2021 року шляхом поліноміальних трендів, тис. осіб

Джерело: побудовано авторами за даними джерела [2]

Таблиця 1

Узагальнені результати прогнозу показників ринку праці адитивним методом на 2019–2021 роки

№	Назва показника	Модель	Коефіцієнт апроксимації	Рік		
				2019	2020	2021
1	ВВП	$y = 245619x + 668955$	$R^2 = 0,88669$	3 125 185	3 370 804	3 616 423
2	Економічне активне населення віком 15–70 років, тис. осіб	$y = -490,88x + 21925$	$R^2 = 0,84406$	17 016	16 525	16 034
3	Зайняте населення віком 15–70 років у середньому, тис. осіб	$y = -489,02x + 20256$	$R^2 = 0,82518$	15 365,8	14 876,78	14 387,76
4	Безробітне населення (за методологією МОП) віком 15–70 років у середньому, тис. осіб	$y = -1,8633x + 1668,6$	$R^2 = 0,00282$	1 651	1 649	1 647
5	Чисельність постійного населення, тис. осіб	$y = -356,96x + 52991$	$R^2 = 0,97364$	42 282,2	41 925,24	41 568,28
6	Природний приріст, скорочення (-), тис. осіб	$y = -0,1424x^3 + 7,5875x^2 - 113,85x + 158,65$	$R^2 = 0,95542$	-273	-321	-381
7	Міграційний приріст, скорочення (-), тис. осіб	$y = -0,1332x^3 + 6,7061x^2 - 93,197x + 275,88$	$R^2 = 0,58513$	-81	-137	-204

Джерело: розроблено авторами

іншої країни світу, тому має сенс розглянути прогноз природного та міграційного приросту або скорочення (рис. 4, рис. 5 відповідно).

Прогноз вибраних показників показує негативні тенденції, але з високим коефіцієнтом надійності. Так, показники природного скорочення будуть збільшуватися, як і показники міграційного приросту, але з більшою вірогідністю, адже коефіцієнт апроксимації вище.

Узагальнені результати прогнозування показників зведені в табл. 1

В результаті можна говорити, що зазначені негативні тенденції мають місце й можуть бути змінені шляхом якісних перетворень в економічній системі та житті суспільства.

Для більшої достовірності розробимо прогноз основних показників ринку праці, а саме кількості постійного населення та кількості безробітного населення за методологією МОП віком 15–70 років у середньому за допомогою використання програми Caterpillar SSA.

Singular spectrum analysis (сингулярний спектральний аналіз), або SSA, – це метод аналізу часових рядів та прогнозування, який об'єднує елементи класичного аналізу часових рядів, багатofакторну статистику, багатовимірну геометрію, динамічні системи та обробку даних.

Основний метод SSA складається з двох етапів, таких як розкладання та реконструкція. Сутність методу полягає у перетворенні одновимірного часового ряду на багатовимірний ряд. SSA заснований на розкладанні сингулярних значень конкретної матриці, побудованої за часовим рядом. Щодо часових рядів не передбачається ні параметрична модель, ні стаціонарність. Це робить SSA безмодельним методом, отже, дає змогу мати дуже широкий діапазон застосовності. Саме тому цей метод може бути застосований в нашому випадку для аналізу ринку праці в Україні за узагальнюючими показниками, які було наведено

вище. У проведенні дослідження та побудові прогнозу використаємо програму Caterpillar SSA [3].

На рис. 6 зображено часовий ряд чисельності постійного населення щорічно та час (щорічні дані). Наш ряд має 29 точок у 1990–2018 роках. На наступному етапі вибираємо довжину нашої «гусениці», яка дорівнює 24.

Далі з алгоритму програми будуюмо рис. 7, 8, 9.

Аналізуємо зв'язки за допомогою кореляційної матриці (рис. 8). Чим темніше світло, тим тісніше зв'язок. Отже, ми вибираємо для подальшого аналізу компонентами 1–16. За цими шістнадцятьма компонентами було побудовано відновлений та ряд апроксимації.

З рис. 9 бачимо, що ці ряди наближені за своїми значеннями. Будуюмо прогноз нашої моделі, випробувавши декілька варіантів, на два роки наперед, згідно з вибраним нами періодом прогнозування раніше.

Проаналізуємо прогнозні значення та розрахуємо похибку прогнозу (табл. 2).

За результатами розрахунку похибка прогнозу MAPE досить низька, а саме приблизно 1%. Таким чином, ми можемо сказати, що з великою вірогідністю кількість населення буде знижуватися та досягне значень, які зазначені в таблиці.

Розробимо більш ретельний прогноз рівня безробіття іншим методом за допомогою програмного забезпечення для отримання більшої кількості альтернатив. Відповідно, проаналізуємо показники безробіття.

На рис. 11 зображено часовий ряд кількості безробітного населення за методологією МОП віком 15–70 років у середньому, тис. осіб. Наш ряд має 19 точок у 2010–2018 роки. На наступному етапі вибираємо довжину нашої «гусениці», яка дорівнює 24, тобто алгоритм є тим самим, що й за прогнозування попереднього показника. На рис. 12 ми вже даємо наступний прогноз на три роки рівня безробіття у країні.

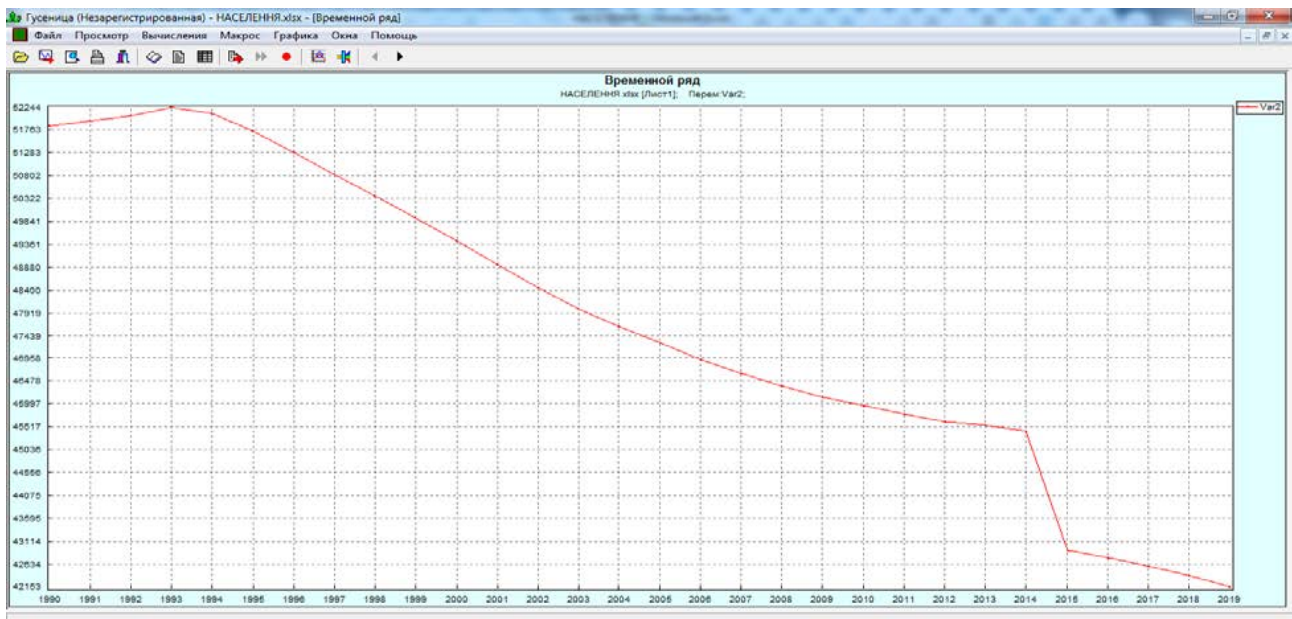

Рис. 6. Часовий ряд чисельності постійного населення у 1990–2018 роках

Джерело: побудовано авторами за даними джерела [2]

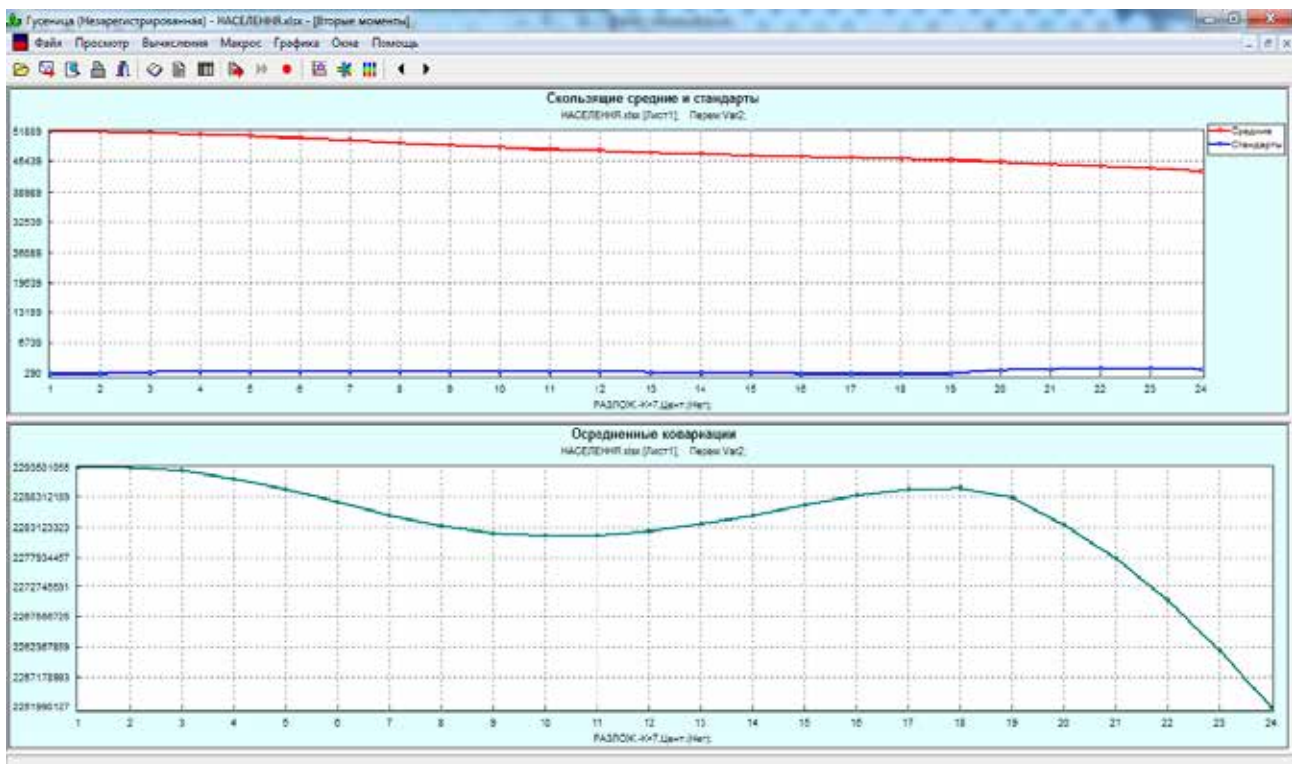

Рис. 7. Довжина ряду показника, що аналізується в програмі Caterpillar SAS

Джерело: побудовано авторами

Проаналізуємо прогнозні значення з розрахунком похибки (табл. 3).

В результаті розрахунків бачимо, що прогнозна модель досить надійна та правдива, помилка прогнозу становить майже 0%.

Висновки. В результаті аналітичного прогнозування ринку праці в Україні ми можемо стверджувати, що показники ВВП у фактичних цінах за збереження попередніх умов будуть збільшуватися.

Проте кількість економічно активного населення та зайнятого населення буде знижуватися. Навіть за зниження рівня безробіття збільшення ВВП буде проблемою, адже для цього необхідно підвищити продуктивність праці або збільшити рівень інфляції. Перший чинник досягається складніше, ніж другий, адже для нього необхідний комплекс умов, таких як привабливий інвестиційний клімат для втілення інновацій, автоматизації ви-

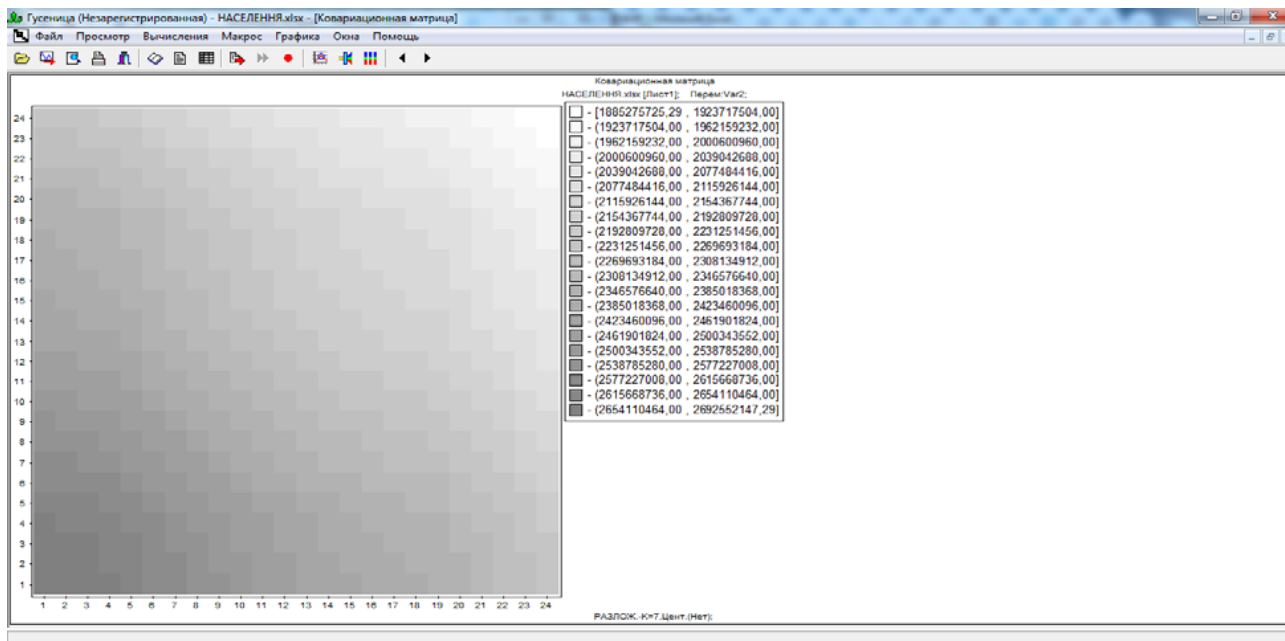

Рис. 8. Кореляційна матриця за 24 компонентами ряду показника, що аналізується в програмі Caterpillar SAS

Джерело: побудовано авторами

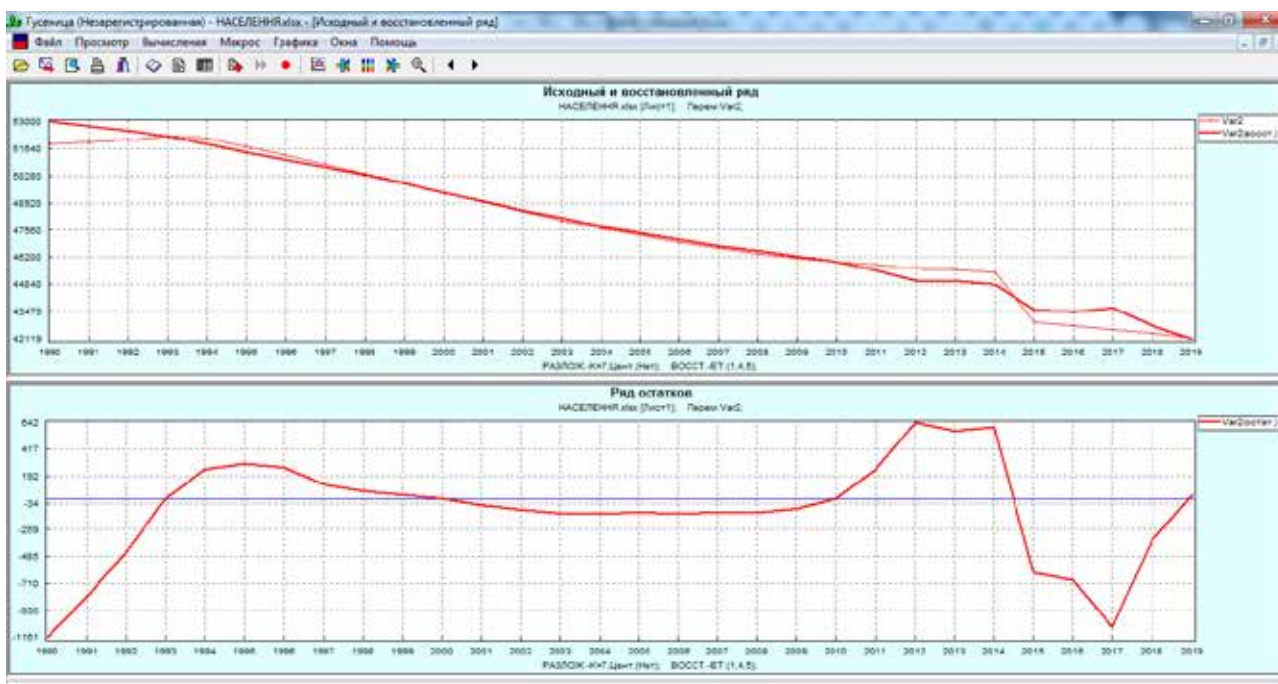

Рис. 9. Відновлений та ряд апроксимації щодо 16 компонентів у програмі Caterpillar SAS

Джерело: побудовано авторами

робництва, втілення нової техніки та технології, зміна структури виробництва в бік технологічної продукції з високим рівнем доданої вартості. Цей процес досить довгий і має змінити установки сьогодні в країні. Прогноз чисельності населення декількома методами показує продовження негативних тенденцій щодо подальшого зниження. В результаті ми можемо говорити про необхідність зміни цих тенденцій шляхом стимулювання природного приросту, прогноз за яким є також не-

гативним, адже вже сьогодні природний приріст падає з 2012 року після підвищення у 2002 році; стимулювання міграційного приросту, прогноз якого також є негативним, але не таким надійним. Міграційний приріст перебуває на нульовому рівні з 2008 року, адитивне прогнозування безробіття шляхом поліноміальних трендів свідчить про незначне зростання рівня, а за цим прогнозом перебуватиме на стабільному рівні. Таким чином, можна говорити, що чисельність населення буде

Таблиця 2

Розрахунок помилки прогнозу чисельності постійного населення

Рік	Чисельність постійного населення, факт	Чисельність постійного населення, прогноз	Помилка прогнозу
2016	42 761	43 439,11	-1,56%
2017	42 585	43 350,41	-1,77%
2018	42 386	42 528,08	-0,33%
2019	42 153	42 266,63	-0,27%
Помилка прогнозу MAPE			-0,98%
2020		42 171,993	
2021		41 602,310	

Джерело: побудовано авторами

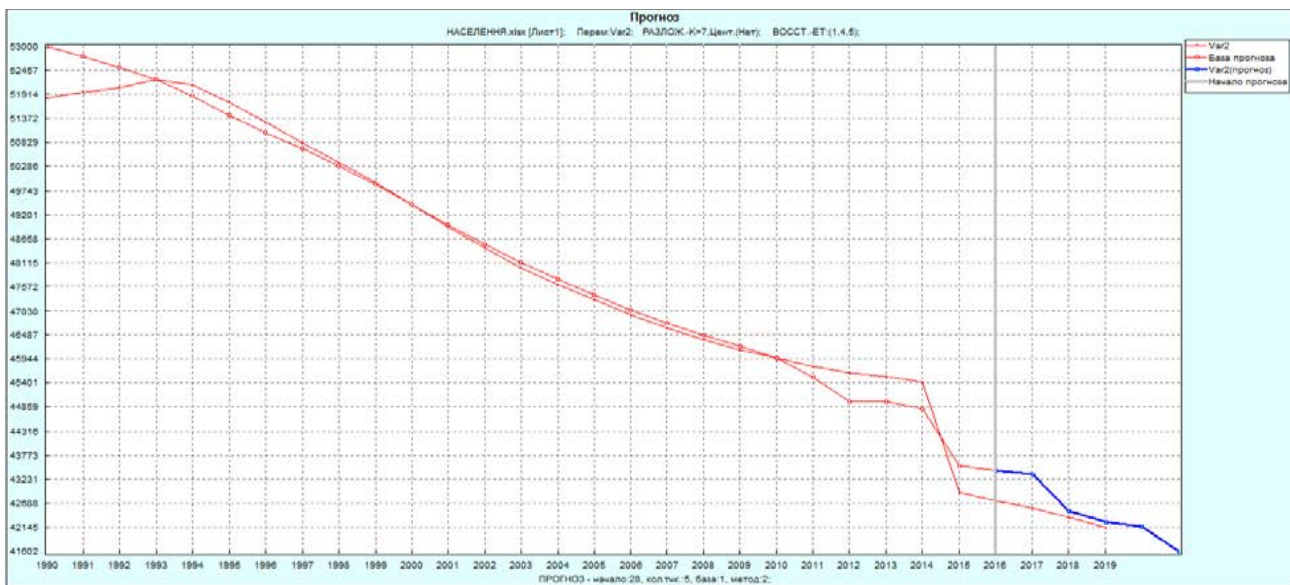

Рис. 10. Часовий ряд чисельності постійного населення у 1990–2018 роках з прогнозом на 2 роки в програмі Caterpillar SAS, тис. осіб

Джерело: побудовано авторами

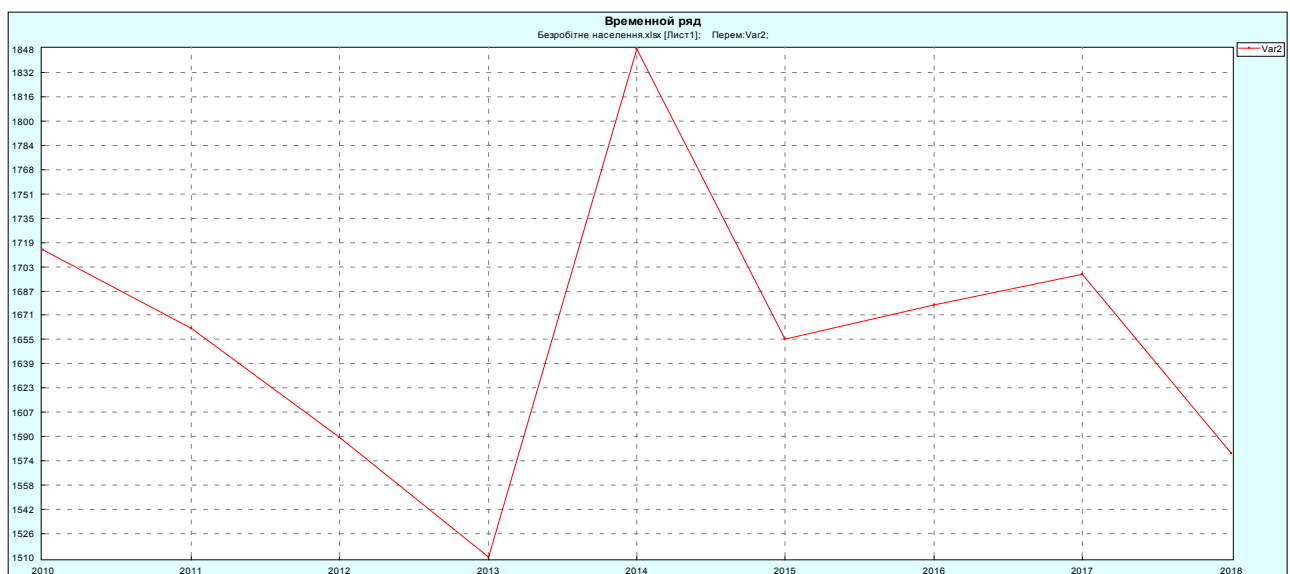
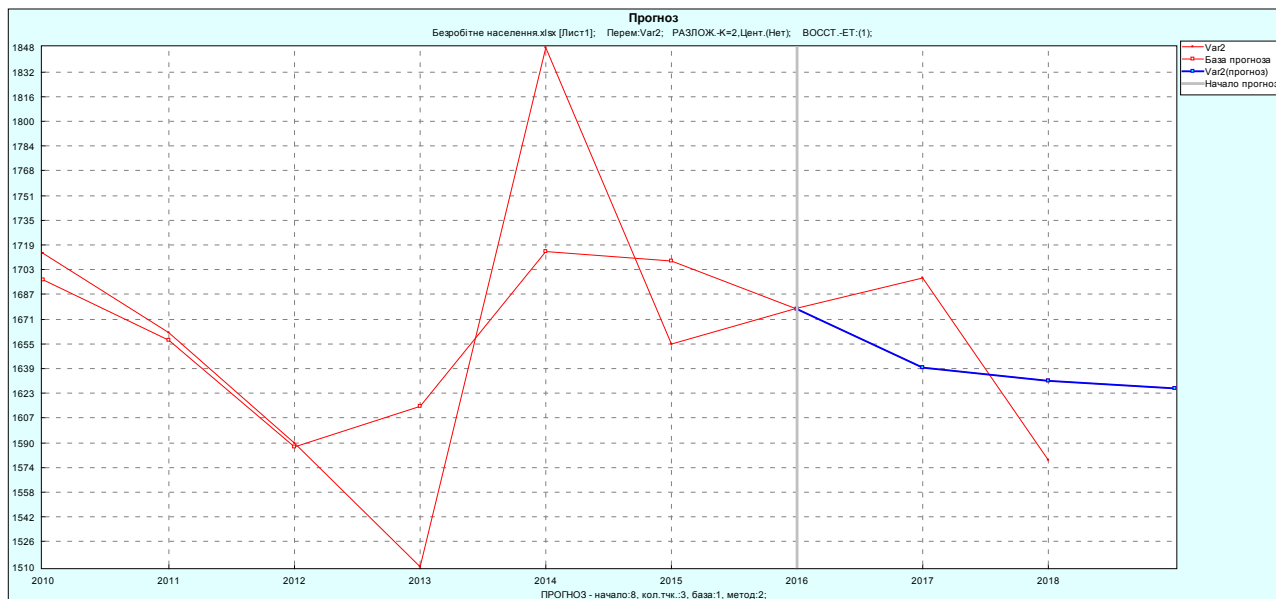

Рис. 11. Часовий ряд кількості безробітного населення за методологією МОП віком 15–70 років у середньому у 2010–2018 роки, тис. осіб

Джерело: побудовано авторами

Рис. 12. Часовий ряд кількості безробітного населення за методологією МОП віком 15–70 років у середньому у 2010–2018 роки з прогнозом на 3 роки в програмі Caterpillar SAS, тис. осіб

Джерело: побудовано авторами

Таблиця 3

Розрахунок помилки прогнозу чисельності безробітного населення за методологією МОП віком 15–70 років у середньому, тис. осіб

Рік	Чисельність безробітного населення за методологією МОП віком 15–70 років у середньому, факт	Чисельність безробітного населення за методологією МОП віком 15–70 років у середньому, прогноз	Помилка прогнозу
2016	1 678	1 677,207	0,05%
2017	1 698	1 639,16	3,59%
2018	1 579	1 630,966	-3,19%
2019		1 625,853	
2020		1 630,637	
2021		1 633,343	
Помилка MAPE		MAPE	0,15%

Джерело: побудовано авторами

знижуватися з тенденціями до старіння нації, зниження рівня економічно активного населення та стабільним рівнем безробіття. В результаті ми можемо стверджувати, що на ринку праці присутні негативні тенденції розвитку, які можуть привести до падіння реального показника ВВП за стабільних показників продуктивності праці та збереження тенденції міграційного приросту.

Для виправлення ситуації необхідно звернутися до комплексу середньо- та довгострокового характеру, компонентами якого є стимулювання рівня народжуваності; зміна системи перекваліфікації та підвищення кваліфікації населення; вдосконалення роботи центрів зайнятості населення шляхом профорієнтації до затребуваних спеціальностей; стимулювання міграційного приросту населення; повернення осіб, які раніше виїхали за кордон; стимулювання притоку висококваліфікованих кадрів, а також підвищення продуктивності праці для збереження темпів зростання ВВП та рівня навантаження на працюючих осіб щодо пенсійного забезпечення старшого покоління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Additive and multiplicative models. URL: <http://www-ist.massey.ac.nz/dstirlin/CAST/CAST/Hmultiplicative/multiplicative1.html> (дата звернення: 20.01.2020).
- Статистична інформація // Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.11.2019).
- Time series analysis and forecasting Caterpillar-SSA method. URL: <http://www.gistatgroup.com> (дата звернення: 21.10.2019).

REFERENCES:

- Additive and multiplicative models. URL: <http://www-ist.massey.ac.nz/dstirlin/CAST/CAST/Hmultiplicative/multiplicative1.html> (date of appeal: of January, 20 2020).
- Statystyčna informacija. Oficijnyj sajт deržavnoi sluzhby statystyky Ukraїny. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (date of appeal: of November, 22 2019).
- Time series analysis and forecasting Caterpillar-SSA method. URL: <http://www.gistatgroup.com> (date of appeal: of October, 21 2019).

СЕКЦІЯ 8 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.71

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-41>**Варцаба В.І.***доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів і банківської справи
Ужгородського національного університету***Vartsaba Vira***Doctor of Science, Professor,
Head of the Department of Finance and Banking,
Uzhgorod National University*

МАКРОПРУДЕНЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК НАПРЯМ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

MACROPRUDENTIAL REGULATION AS A DIRECTION OF ANTI-CRISIS POLICY OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті проведено дослідження інструментів макропруденційної політики центрального банку, що впроваджуються та використовуються в Україні. Подано характеристику інструментів макропруденційного регулювання, які згруповані за відповідними напрямками дії (інструменти капіталу, інструменти ліквідності та секторальні інструменти). Представлено низку проблем функціонування банківського сектору економіки України, таких як короткостроковість фондування банків, значний рівень доларизації банківського сектору, висока частка державного капіталу в банківському секторі, перетікання активів та операцій до небанківського сектору, висока концентрація кредитних ризиків, висока частка непрацюючих кредитів. У цьому контексті подано низку макропруденційних заходів щодо їх подолання. З'ясовано, що макропруденційна політика не здатна повністю усунути системні ризики, але може не допустити їх надмірного накопичення та знизити ймовірність їх реалізації.

Ключові слова: банківська система, центральний банк, монетарна політика, макропруденційне регулювання, коефіцієнти ліквідності, коефіцієнти капіталу.

АННОТАЦІЯ

В статье проведено исследование инструментов макропруденциальной политики центрального банка, которые внедряются и используются в Украине. Предоставлена характеристика инструментов макропруденциального регулирования, которые сгруппированы по соответствующим направлениям действия (инструменты капитала, инструменты ликвидности и секторальные инструменты). Представлен ряд проблем функционирования банковского сектора экономики Украины, таких как краткосрочность фондирования банков, значительный уровень долларизации банковского сектора, высокая доля государственного капитала в банковском секторе, перетекание активов и операций в небанковский сектор, высокая концентрация кредитных рисков, высокая доля неработающих кредитов. В этом контексте предоставлен ряд макропруденциальных мер по их преодолению. Выяснено, что макропруденциальная политика не способна полностью устранить системные риски, но может не допустить их чрезмерное накопление и снизить вероятность их реализации.

Ключевые слова: банковская система, центральный банк, монетарная политика, макропруденциальное регулирование, коэффициенты ликвидности, коэффициенты капитала.

ANNOTATION

In the article, there were explored the instruments of the central bank's macro prudential policy that are implemented and used in Ukraine. The development and implementation of macro prudential policy by the central bank of Ukraine are in the implementation phase. It was substantiated that the monetary policy of the National Bank of Ukraine in the system of macro prudential regulation should play a key role ensuring the stability of the monetary market and the banking system, as well as creating conditions and incentives for the development of the favorable economic environment, economic growth and employment. It was given the characteristic of macro prudential regulation instruments that were grouped according to their respective fields of activity, namely: the capital instruments, the liquidity instruments, and the sectoral instruments. At the same time, it was emphasized that regulators can create additional instruments if it is required by the current state of the financial sector. There were highlighted the problems of functioning of the banking sector of the Ukrainian economy, namely: short maturity of bank financing, significant level of dollarization of the banking sector, high share of state capital in the banking sector, flow of assets and operations to the non-banking financial sector, high concentration of credit risks, high proportion of non-performing loans. In this context, there were presented macro prudential measures to overcome these problems, such as introduction of a number of additional standards of liquidity and capital, additional risk weights for foreign currency assets, active monitoring of the implementation of state banks' development strategies, development of a micro and macro prudential oversight of the non-bank financial sector, monitoring the implementation of related credit reduction programs, etc. It was noticed that macro prudential police can not completely eliminate systemic risks but may not over-accumulate them and reduce the probability of their occurrence. In general, macro prudential police must take into account the national features of the financial system, so the selected instruments will be effective and will help achieve the objectives.

Key words: banking system, central bank, monetary policy, macro prudential regulation, liquidity ratios, capital ratios.

Постановка проблеми. Питання забезпечення стійкості банківської системи в процесі стратегічного управління національним господарством виявляється вирішальним, особливо в період

поширення кризових явищ та економічних шоків. Банківська система, будучи ефективним інструментом залучення фінансових ресурсів, покликана здійснювати процес розподілу акумульованого капіталу між різними секторами національного господарства, сприяючи цим активізації інвестиційної діяльності, економічному зростанню країни й підвищенню добробуту населення. Однак тільки стійка до внутрішніх та зовнішніх потрясінь банківська система здатна ефективно виконувати функцію посередництва в перерозподілі фінансів, забезпечуючи стрімке економічне зростання країни. Саме тому такий напрям антикризової політики держави як забезпечення стійкості банківської системи набуває особливої актуальності та потребує обґрунтованого науково-методичного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальність теми дослідження спонукає до обговорення вищезазначених проблем серед широкого кола вчених та практиків. Зокрема, питання забезпечення стабільності банківської системи держави шляхом застосування інструментів макропруденційного регулювання неодноразово піднімалися у працях таких зарубіжних та вітчизняних науковців, як О. Барановський, О. Вовчак, Ф. Девіс, Н. Кіотакі, В. Козюк, В. Коваленко, Х. Мінські, С. Міщенко, Д. Мур, С. Науменкова, Дж. Стігліц.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нині в Україні розроблення та реалізація макропруденційної політики центрального банком перебувають на етапі впровадження. Також не вирішеним залишається питання визначення стратегічних пріоритетів реалізації стратегії макропруденційного регулювання. Крім того, особливої актуальності набуває здійснення такого нагляду задля забезпечення системної стабільності. Саме тому подальші напрацювання в цій сфері є пріоритетними, що визначає важливість дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження інструментів макропруденційної політики, що впроваджуються та використовуються в Україні, а також їх застосування в контексті вирішення проблем функціонування банківської системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківська система держави та її економіка характеризуються тісним зв'язком, адже досягнення високих показників функціонування економіки країни неможливе без ефективної та стабільної банківської сфери, і навпаки. Саме тому центральний банк є основним генератором ідей щодо розвитку банківського сектору, зокрема під час кризи. У цьому контексті вважаємо, що антикризова програма розвитку банківського бізнесу повинна:

– чітко формулювати цілі програми розвитку банківського сектору та шляхи їх досягнення, які мають бути адекватними тенденціям зміни зовнішнього й внутрішнього середовища банків;

– включати опис заходів коротко- та довгострокового характеру, які забезпечують здійснення антикризової програми;

– передбачати змістовні кількісні та якісні результати запропонованих заходів, можливі терміни їх досягнення;

– узгоджуватися з програмами та політикою розвитку держави й економіки, а також враховувати позиції та дії всіх гілок влади й політичних сил, а також інтереси вітчизняних суб'єктів господарювання та іноземних установ;

– забезпечувати комплексне розв'язання питань фінансового оздоровлення та відновлення банківських установ, конкретизуючи завдання в розрізі окремих груп банків;

– відповідати рекомендаціям міжнародних фінансових установ, зокрема Міжнародного валютного фонду та Базельського комітету, з питань банківського нагляду [3, с. 130].

В умовах тривалої кризи основним завданням регуляторів фінансового сектору має бути перехід від забезпечення фінансової стабільності до реалізації макропруденційної політики та макропруденційного регулювання, адже такий підхід дає змогу забезпечити контрциклічне регулювання й підтримку макроекономічної фінансової стабільності, тому логічним видається те, що функції розроблення реалізації такої політики повинні покладатися на центральні банки, що дасть їм змогу більш ефективно виконувати функції як антикризового управління, так і стимулювання економічного розвитку. За таких умов монетарна політика центрального банку в системі макропруденційного регулювання повинна відігравати ключову роль, забезпечуючи стабільність грошово-кредитного ринку та банківської системи, а також створюючи умови та стимули для розвитку господарської кон'юнктури, економічного зростання та зайнятості [2, с. 270].

Макропруденційна політика – це створення та застосування набору пруденційних інструментів для обмеження системних ризиків. Пруденційні інструменти є системою банківського нагляду, за якої головна увага органів нагляду зосереджується на регулярному проведенні оцінювання загального фінансового стану, результатів діяльності та якості керівництва [5]. Варто зауважити, що ефективність макропруденційної політики залежить від результативності взаємодії з мікропруденційною політикою, грошово-кредитною політикою, фіскальною політикою та іншими сферами впливу, функціонування яких передбачає забезпечення фінансової стабільності. Сучасні ринкові системи активно запроваджують інструменти макропруденційної політики, що дає їм змогу мінімізувати системні ризики, пов'язані зі структурними змінами в економіці. Зокрема, такі держави, як Великобританія, Чехія, Польща, країни ЄС, Сполучені Штати Америки, Китай, успішно адаптували окремі інструменти макропруденційної політики. Саме тому однією з пріоритетних функцій НБУ є сприяння фінансовій стабільності шля-

хом проведення системної макропруденційної політики [1].

Для вжиття заходів макропруденційної політики у 2015 році в Україні було створено Раду з фінансової стабільності. Її ключовими завданнями є виявлення та нівелювання ризиків для фінансової системи. Крім того, Рада координує взаємодію між НБУ та іншими регуляторами фінансового сектору для вжиття заходів макропруденційної політики.

Для реалізації макропруденційної політики розроблено набір інструментів, згрупований за відповідними напрямками дії (рис. 1).

Подана класифікація не є повною, адже регулятори можуть створювати нові додаткові інструменти, якщо цього вимагає поточний стан розвитку фінансового сектору. Крім того, вибір конкретного інструменту залежить від поточних та проміжних цілей, на які впливають стан економіки, платіжного балансу, фінансових ринків, обсяги міжнародних резервів, наявність зв'язку між інструментами грошово-кредитної політики та реальним сектором економіки, а також визначені пріоритетні цілі центрального банку. Крім вибору інструменту, центральний банк як регулятор визначає його величину та доповнює іншими для прискорення очікуваного результату, коригування отриманого або ж замінює на більш прийнятний.

Впровадження контрциклічного буфера капіталу має на меті встановлення вищих вимог до капіталу в період кредитної експансії з можливістю їхнього зниження вимог під час еконо-

мічного спаду. Запровадження цього інструменту підвищує стійкість банківської системи та обмежує експансивну фазу кредитного циклу. Критерієм встановлення чи деактивації контрциклічного буфера капіталу є розрив між темпами зростання кредитів та ВВП.

Буфер системної важливості впроваджується як додаткові вимоги до капіталу системно важливих банків. Запровадження цього інструменту підвищує здатність таких банків покривати втрати, що зменшує ймовірність кризових явищ та масштаб їх наслідків.

Буфер системного ризику передбачає формування додаткового запасу капіталу для зниження вразливості до довготермінових системних ризиків. Цей інструмент може вибірково застосовуватися до окремих груп банків.

Буфер консервації капіталу впроваджується задля створення запасу капіталу понад мінімальні обов'язкові вимоги за стабільного розвитку економіки задля покриття можливих збитків та недопущення порушення мінімальних вимог до достатності капіталу в майбутньому.

Коефіцієнт покриття ліквідністю розраховується як відношення суми наявних у банку ліквідних активів до чистих відпливів коштів, що очікуються протягом тридцяти днів у разі виникнення кризових явищ. Так, за умови підтримання значення коефіцієнта на рекомендованому рівні банки зберігатимуть достатній рівень ліквідності навіть під час кризового періоду.

Коефіцієнт чистого стабільного фінансування визначає мінімальну частку довгострокового

Рис. 1. Класифікація інструментів макропруденційного регулювання Національного банку України

Джерело: побудовано на основі джерела [4]

фондування залежно від ліквідності та залишкової строковості активів банку. Цей інструмент покликаний спонукати фінансові установи переорієнтуватися на довгострокові джерела формування ресурсного потенціалу.

Встановлення граничного співвідношення розміру кредиту та вартості забезпечення допомагає визначити максимальний розмір кредиту (насамперед, споживчого) залежно від вартості забезпечення. Дотримання цього показника банками дасть змогу запобігти надмірному зростанню кредитування.

Встановлення граничного співвідношення суми обслуговування боргу та доходу позичальника обмежує максимальну суму кредиту, який може отримати фізична особа, залежно від рівня її доходів. Така норма покликана більш жорстко контролювати процес кредитування та запобігати зростанню заборгованості за кредитами населенню.

Нарешті, НБУ може вимагати від банків частіше або детальніше розкривати певну інформацію. Цей інструмент збільшує поінформованість громадськості про діяльність банківських установ, підвищуючи якість оцінювання ризиків учасниками фінансового ринку [4].

Сьогодні НБУ вже використовує низку класичних макропруденційних інструментів та заходів, які можна прирівняти до них. Наступними роками планується запровадження ще кількох інструментів. Протягом цього часу НБУ адаптуватиме їх до українських умов, збиратиме необхідну інформацію, напрацьовуватиме моделі для оцінювання ефектів застосування інструментів. Зокрема, це пов'язане з тим, що сьогодні в Україні є низка ризиків тривалої дії, які вимагають від НБУ відстеження їхнього розвитку та регулювання.

У табл. 1 подано проблеми банківської системи України та шляхи їх вирішення із застосуванням інструментів макропруденційного регулювання.

Складність макропруденційної політики полягає в тому, що відповідні інструменти слід застосовувати тоді, коли ризики для фінансової системи є незначними. Проте в такі моменти уповноваженим особам може бракувати рішучості (так званий ефект небажання діяти), адже досить часто доцільність обмежень складно донести до учасників ринку та суспільства. Зрештою, слід зазначити, що макропруденційна політика не здатна повністю усунути системні ризики, але може не допустити їх надмірного накопичення та

Таблиця 1

Проблеми функціонування банківського сектору економіки України та макропруденційні заходи щодо їх вирішення

Проблема	Можливі дії НБУ	Ефект від застосування інструментів
Короткостроковість фондування банків	Запровадження нормативів LCR (коефіцієнт покриття ліквідністю) та NSFR (коефіцієнт чистого стабільного фінансування), жорсткіших вимог до внутрішніх практик управління ліквідністю банків.	Подовження строковості фондування, усунення розривів строковості між активами й пасивами, формування запасу ліквідності шляхом тримання більшої частки активів у високоліквідних складових.
Значний рівень доларизації банківського сектору	Запровадження додаткових ваг ризику для валютних активів, жорсткіших вимог до оцінювання кредитного ризику за кредитами в іноземній валюті, розроблення рекомендацій банкам для зниження частки валютних кредитів у портфелях.	Зниження валютного ризику для банків та їхніх клієнтів.
Висока частка державного капіталу у банківському секторі	Активний моніторинг виконання стратегій розвитку держбанків, спрямованих на усунення наявних проблем, встановлення буферів системної важливості та системного ризику, формування вимог щодо посилення управління ризиками.	Зниження частки державного капіталу у банківському секторі, посилення конкуренції, підвищення операційної та фінансової ефективності держбанків.
Перетікання активів та операцій до небанківського фінансового сектору	Розбудова системи мікро- та макропруденційного нагляду за небанківським фінансовим сектором після ухвалення закону про консолідацію наглядових функцій (так званого Закону про спліт).	Звуження каналів регуляторного арбітражу у фінансовому секторі, якісніше регулювання та забезпечення вищої стійкості небанківських фінансових установ.
Висока концентрація кредитних ризиків	Контроль за виконанням програм скорочення пов'язаного кредитування, вжиття заходів впливу в разі порушення графіків виконання програм, встановлення жорсткіших правил розрахунку достатності регулятивного капіталу для банків, що порушують нормативи пов'язаного кредитування.	Досягнення помірних обсягів кредитів, наданих пов'язаним із банком особам, підвищення якості кредитного портфеля.
Висока частка непрацюючих кредитів	Окремою постановою зобов'язання банків вибудувати ефективну внутрішню систему роботи з непрацюючими активами, розробити рекомендації щодо роботи з непрацюючими кредитами.	Очищення балансів банків від проблемних кредитів, побудова систем моніторингу стану кредитного портфеля.

Джерело: складено на основі джерела [4]

знизити ймовірність їх реалізації. Таким чином, вона підвищує стійкість економіки та банківської системи. Загалом макропруденційна політика повинна враховувати національні особливості фінансової системи, щоб обрані інструменти були дієвими та сприяли досягненню цілей.

Висновки. Як бачимо, фінансова стабільність – це індикатор довіри як до окремого банку, так і до системи загалом із боку інвесторів, вкладників, партнерів та кредиторів. Нестабільна банківська система не може ефективно функціонувати, задовольняти потреби клієнтів та держави. В умовах кризи саме фінансова стабільність банків зазнає найбільшого удару, тому необхідність забезпечення макроекономічної та фінансової стабільності в Україні актуалізує завдання посилення пруденційної складової регулювання банківської системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кудин С., Гурська М. Макропруденційна політика як засіб підтримання фінансової безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2019. № 7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/34.pdf (дата звернення: 24.01.2020).
2. Міщенко С. Поєднання функцій стратегічного розвитку та антикризового управління в діяльності центральних банків. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 2. С. 266–272.
3. Сенищ П. Сучасна державна політика антикризового регулювання розвитку банківського сектора економіки України. *Економічний дискурс*. 2016. Вип. 4. С. 129–136.
4. Стратегія макропруденційної політики / Національний банк України. URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83019081> (дата звернення: 24.01.2020).
5. Чік М. Організація та регулювання внутрішнього аудиту у банківських установах. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/97.pdf (дата звернення: 23.01.2020).

REFERENCES:

1. Kudyn S., Hurska M. (2019). Orhanizatsiya ta rehulyuvannya vnutrishnoho audytu u bankivskykh ustanovakh [Organization and regulation of internal audit in banking institutions]. *Efektivna ekonomika* [Effective Economics]. (electronic journal). Vol. 7. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/34.pdf (accessed: 24 January 2020).
2. Mishchenko S. (2016). Poyednannya funktsiy stratehichnoho rozvytku ta antykrizovoho upravlinnya v diyalnosti tsentralnykh bankiv [Combining the functions of strategic development and crisis management in the activities of central banks]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Current problems of the economy]. Vol. 2, pp. 266–272.
3. Senyshch P. (2016). Suchasna derzhavna polityka antykrizovoho rehulyuvannya rozvytku bankivskoho sektora ekonomiky Ukrainy [Modern state policy of anti-crisis regulation of the development of the banking sector of the Ukrainian economy]. *Ekonomichnyy dyskurs* [Economic discourse]. Vol. 4, pp. 129–136.
4. Stratehiya makroprudentsiynoyi polityky [Macroprudential policy strategy]. *Natsionalnyy bank Ukrainy* [National Bank of Ukraine]. URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83019081> (accessed: 24 January 2020).
5. Chik M. (2018). Orhanizatsiya ta rehulyuvannya vnutrishnoho audytu u bankivskykh ustanovakh [Macroprudential policy as a means of maintaining the financial security of the state]. *Effective Economics*, № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/97.pdf (accessed: 23 January 2020).

УДК 336.71

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-42>**Заславська О.І.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і банківської справи
Ужгородського національного університету***Zaslavska Olha**
*PhD in Economics,**Associate Professor of the Department of Finance and Banking,
Uzhgorod National University*

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕПОЗИТНОЇ ПОЛІТИКИ АТ КБ «ПРИВАТБАНК»

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEPOSIT POLICY OF JSC CB “PRIVATBANK”

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено практичні аспекти формування й реалізації депозитної політики банку на прикладі АТ КБ «ПриватБанк». З'ясовано, що ефективна депозитна діяльність є важливим завданням банківського менеджменту, а формування депозитної політики банків посідає провідне місце у забезпеченні їх конкурентних переваг на фінансовому ринку. У практичній частині дослідження представлено динаміку обсягів строкових депозитів та наданих кредитів АТ КБ «ПриватБанк» у 2014–2018 рр. Ефективне функціонування та розвиток банку значною мірою визначаються оптимальністю співвідношення відсоткових ставок за депозитами та кредитами. Представлено аналіз вартості залучених та розміщених коштів АТ КБ «ПриватБанк». Для оцінювання ефективності депозитної політики АТ КБ «ПриватБанк» використано такі показники, як генеральний коефіцієнт надійності, коефіцієнт фінансового важеля, коефіцієнт миттєвої ліквідності, ефективність операцій з процентними коштами, коефіцієнт співвідношення кредитів і зобов'язань, крос-коефіцієнт. Виявлено, що у 2017–2018 рр. практично всі розраховані коефіцієнти демонструють суттєве підвищення ефективності депозитної політики АТ КБ «ПриватБанк».

Ключові слова: банк, банківські ресурси, депозит, депозитна політика, ефективність депозитної політики.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы практические аспекты формирования и реализации депозитной политики банка на примере АО КБ «ПриватБанк». Выяснено, что эффективная депозитная деятельность является важным заданием банковского менеджмента, а формирование депозитной политики банков занимает ведущее место в обеспечении их конкурентных преимуществ на финансовом рынке. В практической части исследования представлена динамика объемов срочных депозитов и предоставленных кредитов АО КБ «ПриватБанк» в 2014–2018 гг. Эффективное функционирование и развитие банка во многом определяются оптимальностью соотношения процентных ставок по депозитам и кредитам. Представлен анализ стоимости привлеченных и размещенных средств АО КБ «ПриватБанк». Для оценивания эффективности депозитной политики АО КБ «ПриватБанк» использованы такие показатели, как генеральный коэффициент надежности, коэффициент финансового рычага, коэффициент мгновенной ликвидности, эффективность операций с процентными средствами, коэффициент соотношения кредитов и обязательств, кросс-коэффициент. Выявлено, что в 2017–2018 гг. практически все рассчитанные коэффициенты демонстрируют существенное повышение эффективности депозитной политики АО КБ «ПриватБанк».

Ключевые слова: банк, банковские ресурсы, депозит, депозитная политика, эффективность депозитной политики.

ANNOTATION

In the article, there were explored the practical aspects of the formation and implementation of the deposit policy of the bank on the example of JSC CB “PrivatBank” in the context of improving the strategy of innovative development of the deposit services market in Ukraine. It was found out that effective deposit activity is an important task of banking management, and the formation of banks' deposit policy is a leading factor in securing their competitive advantages in the financial market. In the practical part of the article, it was presented the dynamics of term deposits and loans granted by JSC CB “PrivatBank” in 2014–2018. In this context, it was found out that the deposit policy of JSC CB “PrivatBank” since 2016 was ineffective, although the dynamics showed some improvements. The effective functioning and development of the bank are largely determined by the optimality of the ratio between interest rates on deposits and loans. It was presented an analysis of the value of attracted and placed funds of JSC CB “PrivatBank”. It was found out that during the analyzed period, the interest spread tended to increase and reached its maximum value in 2018. Such a result testifies the effectiveness of the bank's deposit policy in this aspect. In order to assess the effectiveness of the deposit policy of JSC CB “PrivatBank”, we used such indicators as general reliability ratio, financial leverage ratio, instant liquidity ratio, interest rate efficiency, credit and liabilities ratio, cross-ratio. It was revealed that in 2017–2018 practically all calculated coefficients showed a significant increase in the efficiency of the deposit policy of JSC CB “PrivatBank”. In this respect, the experts of Moody's believe that any potential outflow of deposits will be managed for JSC CB “PrivatBank”, because its liquidity buffer fully covers all individual and corporate demand deposits. In the modern conditions of deposit activity, when the reality is multivariate, high competition, and unstable external environment, the role and importance of analytical procedures is increasing, and analytical support is an integral part of the process of managing the bank's activity in general and of deposit management in particular.

Key words: bank, banking resources, deposit, deposit policy, effectiveness of deposit policy.

Постановка проблеми. Головною метою банківського менеджменту у сфері мобілізації грошових коштів є створення оптимальної ресурсної бази, яка за умови найменших видатків на формування ресурсів сприятиме підтримці стабільного рівня доходів. Це означає, що характер активних операцій та попит на них вимагають формування відповідного ресурсного забезпечення. За таких умов ключову роль відіграють структура й обсяги ресурсів банку, перш за все

депозитних коштів. Отже, ефективна депозитна діяльність є важливим завданням банківського менеджменту, а формування депозитної політики банків посідає провідне місце у забезпеченні їх конкурентних переваг на фінансовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем ресурсного забезпечення діяльності банків знайшли своє відображення у працях Т. Васильєвої, О. Васюренка, О. Вовчак, Ж. Довгань, Е. Долана, С. Козьменка, О. Колодізева, О. Лаврушина, Р. Міллера, А. Мороза, Д. Полфремана, П.С. Роуза, М. Савлука, В. Уоскіна та інших зарубіжних та вітчизняних науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що, попри значні досягнення науковців у сфері дослідження ринку банківських депозитних послуг, певні аспекти цієї проблеми залишаються невирішеними й вимагають подальшого вивчення. Зокрема, фінансові кризи початку ХХІ ст. супроводжувалися деструктивним впливом на банківський сектор України. Значним дестабілізуючим фактором стало вилучення коштів із рахунків клієнтів, що привело до різкого зменшення ресурсної бази банків і, як наслідок, виникнення проблеми фінансової стійкості банківської системи. За таких умов пріоритетним завданням менеджменту українських банків на цьому етапі є формування ефективної депозитної політики як визначального фактору їх надійності та фінансової стійкості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження практичних аспектів формування й реалізації депозитної політики банку на прикладі АТ КБ «ПриватБанк» у контексті вдосконалення стратегії інноваційного розвитку ринку депозитних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність банківських установ базується на певних принципах, серед яких особливе значення має принцип ефективного використання залучених ресурсів. Відповідно до цього принципу залучені кошти банку повинні бути не лише збережені, але й повернені з приростом (депозитним відсотком), який є часткою загального приросту авансованої вартості (позичкового відсотка). Останнє є вкрай важливим для визначення ефективності депозитної політики, оскільки своєчасне повернення позики може мати місце в разі її невикористання [2, с. 161].

На рис. 1 представлено динаміку обсягів строкових депозитів та наданих кредитів АТ КБ «ПриватБанк» у 2014–2018 рр.

Як видно з рис. 1, у 2014–2015 рр. обсяг кредитів перевищував обсяг зобов'язань за строковими депозитами, що свідчить про ефективну депозитну політику банку. Наступними роками обсяг строкових депозитів банку значно перевищував обсяг наданих банком кредитів, а саме у 2016 р. він перевищував його у 4,1 рази; у 2017 р. – у 3,5 рази; у 2018 р. – у 2,4 рази. З одного боку, перевищення обсягу притоку коштів на депозити над обсягами кредитування свідчить про підвищення довіри до банку як фізичних, так і юридичних осіб. З іншого боку, це свідчить про наявність ресурсів, які неефективно використовуються, внаслідок чого банк не отримує достатньо прибутку для покриття зобов'язань за депозитами, що впливає на його фінансову стійкість. Отже, враховуючи наведені аргументи, можемо стверджувати, що, відповідно до цієї умови, депозитна політика АТ КБ «ПриватБанк» з 2016 р. є неефективною, хоча спостерігається динаміка до покращення.

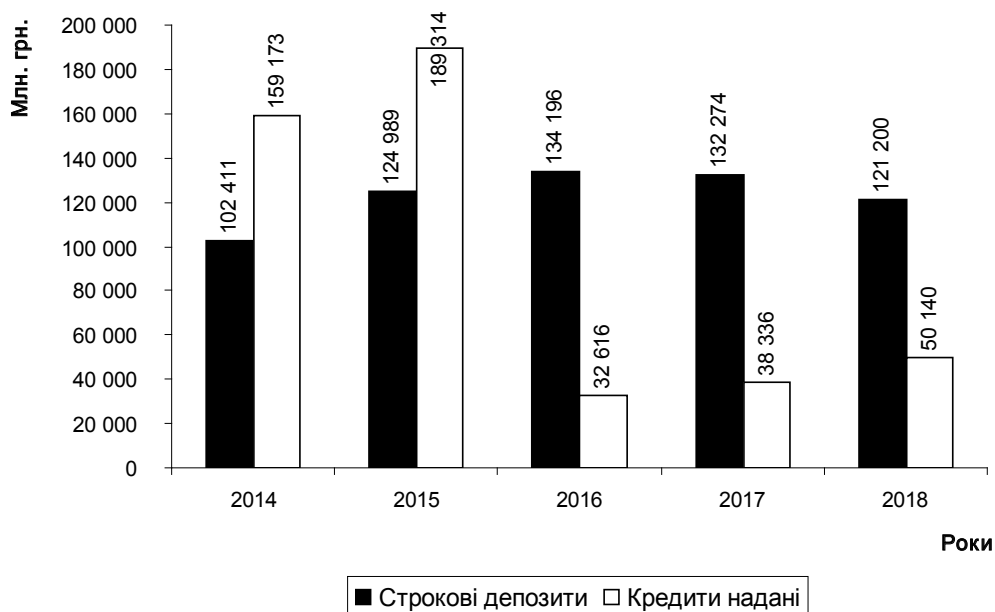
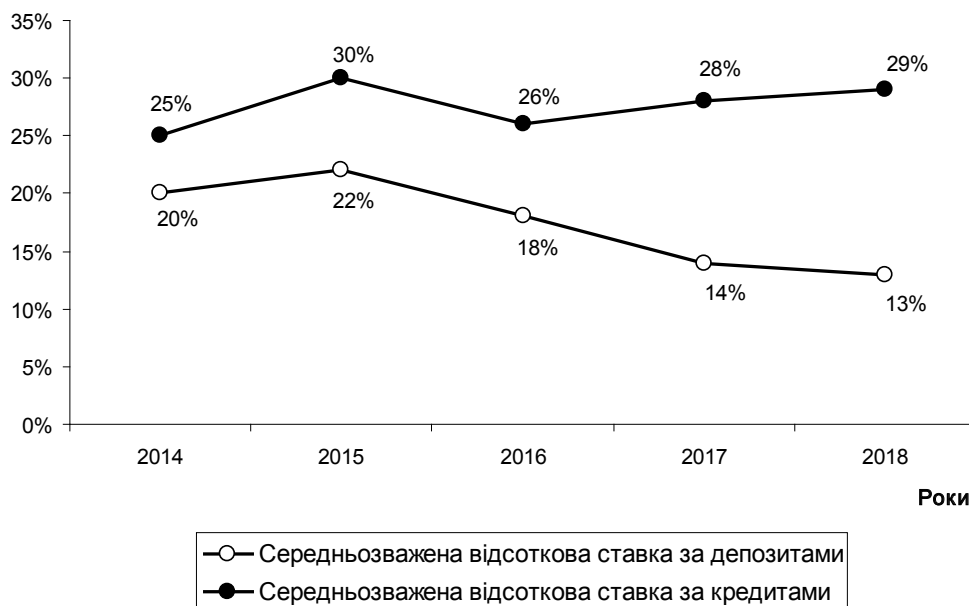

Рис. 1. Динаміка обсягів депозитів та кредитів АТ КБ «ПриватБанк» за 2014–2018 рр., млн. грн. (на кінець року)

Джерело: побудовано на основі джерела [1]

Рис. 2. Динаміка середньозважених відсоткових ставок за кредитами та депозитами АТ КБ «ПриватБанк» за 2014–2018 рр.

Джерело: побудовано на основі джерела [1]

Ефективне функціонування та розвиток банку значною мірою визначаються оптимальністю співвідношення відсоткових ставок за депозитами та кредитами. Дохід банку визначається спредом між кредитними й депозитними ставками. Отже, наступною умовою ефективності депозитної політики банку є якомога більша різниця між відсотковими ставками за кредитами й відсотковими ставками за депозитами. Аналіз вартості залучених та розміщених коштів АТ КБ «ПриватБанк» представлено на рис. 2.

Виходячи з даних рис. 2, можемо зробити висновок, що протягом періоду відсотковий спред мав тенденцію до підвищення, а у 2018 р. він досяг максимального значення, що свідчить про ефективність депозитної політики банку в цьому аспекті.

Суттєвий вплив на ліквідність банку має оптимальне співвідношення активів та пасивів за сегментами, строками й сумами. Існує так зване золоте банківське правило, за яким величина й терміни фінансових вимог банку повинні відповідати розмірам і термінам його зобов'язань. У банківській практиці повного збігу параметрів коштів, що акумулюються, та вимог банку практично не буває. Баланс банку відображає наявність коштів, які є в його розпорядженні, і вимоги на поточну дату, а в цей конкретний момент кількісно вони повинні співпадати один із одним. Проте для того, щоби така відповідність підтримувалася в майбутньому, необхідно постійно поповнювати кошти, які вибувають, підтримуючи їх на необхідному рівні. Отже, дотримання «золотого банківського правила» забезпечується шляхом підтримання динамічної рівноваги активів і пасивів з постій-

ним заміщенням коштів, які вибувають зі складу ресурсів, новими [4, с. 280]. Таким чином, під час оцінювання ефективності депозитної діяльності банку важливим є аналіз співвідношення обсягів кредитів та депозитів за сегментами, строками та сумами.

Заключний етап аналізу передбачає розрахунок коефіцієнтів, використання яких дає можливість здійснити всебічний аналіз депозитної діяльності банку (табл. 1).

Показники, наведені вище, використані для оцінювання ефективності депозитної політики АТ КБ «ПриватБанк» (табл. 2).

Розраховані показники оцінювання ефективності депозитної політики АТ КБ «ПриватБанк» дали змогу дійти таких висновків висновки. Показник генерального коефіцієнта надійності, який демонструє рівень захищеності залучених коштів власним капіталом банку, у 2016 р. був від'ємним, що пояснюється від'ємним значенням показника власного капіталу банку й збитковою діяльністю за підсумками цього року. Наступними роками ситуація покращилася, про що свідчить перевищення рекомендованого значення коефіцієнта надійності банку в понад 2 рази.

Коефіцієнт фінансового важеля показує здатність банку залучати кошти на фінансовому ринку. За винятком 2016 р., в усі інші роки цей показник коливався від 7,7 до 9,7, що демонструє зважену депозитну політику банку. Значне зростання коефіцієнта фінансового важеля вказує на зниження фінансової стійкості банку й, відповідно, ризикову депозитну політику.

АТ КБ «ПриватБанк» протягом усього періоду дотримувався обов'язкового економічного показника миттєвої ліквідності банку

Таблиця 1

Показники ефективності депозитної політики банку

Назва показника	Формула розрахунку	Економічний зміст	Норматив
Генеральний коефіцієнт надійності	Власний капітал Зобов'язання банку	Рівень залежності банку від залучених коштів.	Не менше 5%
Коефіцієнт фінансового важеля	Зобов'язання банку Капітал	Співвідношення зобов'язань банку (З) й капіталу (К), розкриває здатність банку залучати кошти на фінансовому ринку.	У межах 1–20 разів
Коефіцієнт миттєвої ліквідності	Високоліквідні активи Поточні пасиви	Здатність банку своєчасно виконувати свої зобов'язання за рахунок високоліквідних активів.	>20%
Ефективність операцій з процентними коштами	Процентні доходи Процентні витрати	Збалансованість процентних операцій банку.	>1
Рівень процентної маржі (кредити – депозити) (чиста процентна маржа)	(Процентні доходи – Процентні витрати)		
Активи	Характеризує ефективність процентної політики. Чим значення вище, тим краще.	Не менше 5%	
Коефіцієнт співвідношення кредитів і зобов'язань	Кредити Зобов'язання	Агресивність (ризиковість) кредитної політики банку.	Оптимальним є таке значення: 0,53–0,90; >0,90 свідчить про низьку кредитну стійкість; <0,53 – про загрозу збитків
Крос-коефіцієнт	Сумарні зобов'язання Робочі активи (кредити)	Визначає надійність банку. Банк повинен мати зобов'язань утричі більше, ніж ризикових (робочих) активів.	Не менше 3

Джерело: складено на основі джерела [1, с. 163]

Таблиця 2

Показники ефективності депозитної політики АТ КБ «ПриватБанк» за 2014–2018 рр.

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Генеральний коефіцієнт надійності, %	13,01	111,90	-12,78	10,27	12,76
Коефіцієнт фінансового важеля	7,7	8,4	-7,8	9,7	7,8
Коефіцієнт миттєвої ліквідності, %	37,75	55,08	64,91	31,66	24,91
Ефективність операцій з процентними коштами	1,4	1,1	1,1	1,3	2,2
Чиста процентна маржа	3,41	0,95	1,11	2,41	6,02
Коефіцієнт співвідношення кредитів і зобов'язань	1,0	0,9	1,1	1,0	1,2
Крос-коефіцієнт	0,98	1,02	1,43	1,09	0,89

Джерело: розраховано автором

(не менше 20%). У 2014–2016 рр. цей показник значно перевищував нормативне значення (від 37,8% до 64,1%) й зменшився в наступні два роки до 31,7% і 24,9% відповідно, що свідчить про здатність банку своєчасно виконувати свої зобов'язання за рахунок високоліквідних активів. Варто зазначити, що значне перевищення нормативного значення на початку періоду показує на надмірну кількість неробочих активів банку, що свідчить про неефективність його депозитної політики. Втім, у 2018 р. показник миттєвої ліквідності банку складав 24,9%, що вказує на підвищення ефективності його депозитної політики.

Показник ефективності операцій з процентними коштами, який відображає ступінь покриття відсоткових доходів АТ КБ «ПриватБанк» його відсотковими витратами, протягом перших чотирьох років лише трохи перевищував рекомендоване значення, що свідчить про незначний фінансовий результат від розміщення залучених коштів. Проте за підсумками 2018 р. процентні доходи банку перевищували витрати у 2,2 рази, що, безумовно, є позитивною тенденцією в депозитній діяльності банку.

Чиста процентна маржа характеризує ефективність процентної політики банку. Чим вище значення цього показника, тим краще. До змен-

шення процентної маржі приводять зниження процентних ставок за кредитами, подорожчання ресурсів, скорочення частки дохідних активів, хибна процентна політика. Отже, розрахунки показали, що у 2014–2017 рр. показник чистої процентної маржі не перевищував рекомендованого значення (не менше 5%), тобто процентна політика банку в ці роки була неефективною. Тільки у 2018 р. АТ КБ «ПриватБанк» вийшов на показник чистої процентної маржі у 6,02%.

Оптимальне значення коефіцієнта співвідношення кредитів та зобов'язань банку, на думку експертів, має становити від 0,53 до 0,90. Результати розрахунку показали, що в банку протягом періоду значення цього показника зросло від 0,9 до 1,2, що демонструє агресивність кредитної політики й низьку кредитну стійкість банку, про яку свідчить також рівень проблемних кредитів у банку (83,7%). Незважаючи на те, що протягом останніх трьох років рівень проблемних кредитів банку демонструє тенденцію до зниження, його значення ще залишається надзвичайно високим, що негативно характеризує депозитну політику банку.

Підсумовуючи, маємо зазначити, що динаміка показників депозитної діяльності АТ КБ «ПриватБанк» протягом аналізованого періоду не дає змогу однозначно охарактеризувати ефективність його депозитної політики. Більшість показників у 2014–2016 рр. вказує на її низьку ефективність. Проте у 2017–2018 рр. практично всі розраховані коефіцієнти демонструють суттєве підвищення ефективності депозитної політики АТ КБ «ПриватБанк».

У цьому аспекті викликають інтерес висновки експертів Moody's, на думку яких для АТ КБ «ПриватБанк» будь-який потенційний відтік депозитів буде керованим, тому що його буфер ліквідності повністю покриває всі депозити фізичних осіб і корпоративні депозити на вимогу. Визнаний системно значущим фінансовим інститутом (SIFI) АТ КБ «ПриватБанк» відповідає новим вимогам до капіталу через його високий запас регулятивного капіталу та сильні внутрішні джерела генерації капіталу [3].

Висновки. Таким чином, ефективність депозитного менеджменту банку, як і прийняття окремих управлінських рішень у процесі управління залученням депозитних ресурсів, значною мірою визначається ефективністю, повнотою, сво-

часністю та адекватністю методів та прийомів аналізу, що застосовуються під час його здійснення. Досконалість проведення аналізу залежить від сформованої методичної бази, інформаційного забезпечення проведення аналізу. За сучасних умов депозитної діяльності, коли об'єктивну реальність складають багатоваріантність, висока конкуренція та нестабільне зовнішнє середовище, роль та значення аналітичних процедур зростають, а аналітичне забезпечення є невід'ємною складовою процесу управління діяльністю банку загалом і депозитного менеджменту зокрема.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт АТ КБ «ПриватБанк». URL: <http://privatbank.ua> (дата звернення: 24.01.2020).
2. Радченко Н. Методичні підходи до оцінки ефективності депозитної політики банку. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. № 3. С. 161–166.
3. Рентабельність ПриватБанку залишається високою та буде зростати – Moody's // Прес-служба АТ КБ «ПриватБанк». URL: <https://privatbank.ua/news/2019/7/23/978> (дата звернення: 27.01.2020).
4. Тарасевич Н. Окремі аспекти регулювання ліквідності банків. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 3(54). С. 276–282.

REFERENCES:

1. Ofitsiyyny sayt AT KB "PryvatBank" [Official site of JSC CB "PrivatBank"]. Available at: <http://privatbank.ua> (accessed: 24 January 2020).
2. Radchenko N. (2014). Metodichni pidkhody do otsinky efektyvnosti depozytnoyi polityky banku [Methodical approaches to assessing the effectiveness of a bank's deposit policy]. *Zbirnyk naukovykh prats' Tavriyskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)* [Collection of scientific works of the Taurida State Agrotechnological University (Economic Sciences)]. Vol. 3, pp. 161–166.
3. Rentabelnist' PryvatBanku zalyshayetsya vysokoyu ta bude zrostaty – Moody's [PrivatBank's profitability remains high and will grow – Moody's.]. *Pres-sluzhba AT KB "PryvatBank"* [Press service of JSC CB "PrivatBank"]. Available at: <https://privatbank.ua/news/2019/7/23/978> (accessed: 27 January 2020).
4. Tarasevych N. (2014). Okremi aspekty rehulyuvannya likvidnosti bankiv [Some aspects of regulation of banks' liquidity]. *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'* [Bulletin of socio-economic researches]. Vol. 3(54), pp. 276–282.

УДК 336.64

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-43>**Коваленко В.В.***доктор економічних наук, професор,
професор кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету***Kovalenko Victoria***Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Banking
Odessa National Economic University*

РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ІННОВАЦІЙ У НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВАХ

FINANCIAL INNOVATION DEVELOPMENT IN NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS

АНОТАЦІЯ

Орієнтація національних економік на цифрову потребує використання новітніх інноваційних технологій у небанківському фінансовому секторі. Розвиток фінансового ринку на сучасному етапі пов'язаний з використанням новітніх інформаційних технологій. Особливо відчутним це є на фінансовому ринку, де інновації у сфері інформатизації впроваджуються та використовуються завдяки можливостям та потреб небанківських фінансових інституцій. Основними засадами запровадження фінансових інновацій (цифровізації) в небанківських фінансових установах є доступність; цільове призначення; крапка зростання; різноманітність засобів масової інформації; відкритість та співпраця; стандартизація; довіра та безпека. Сучасний етап цифровізації економіки визначив тенденції та напрями розвитку небанківських фінансових установ, тому вони повинні сконцентрувати весь власний потенціал на визначенні пріоритетів цифрових ініціатив та встановленні їх чіткої узгодженості з корпоративною стратегією розвитку фінансової установи; відображенні цифрових ініціатив у ключових показниках ефективності.

Ключові слова: фінансові інновації, небанківські фінансові установи, фінансовий ринок, цифровізація, екосистема.

АННОТАЦИЯ

Ориентация национальных экономик на цифровую требует использования новейших инновационных технологий в небанковском финансовом секторе. Развитие финансового рынка на современном этапе связано с использованием новейших информационных технологий. Особенно ощутимым это является на финансовом рынке, где инновации в сфере информатизации внедряются и используются благодаря возможностям и потребностям небанковских финансовых институций. Главными основами внедрения финансовых инноваций (цифровизации) в небанковских финансовых учреждениях являются доступность; целевое назначение; точка роста; разнообразие средств массовой информации; открытость и сотрудничество; стандартизация; доверие и безопасность. Современный этап цифровизации экономики определил тенденции и направления развития небанковских финансовых учреждений, поэтому они должны сконцентрировать весь свой потенциал на определении приоритетов цифровых инициатив и установлении их четкой согласованности с корпоративной стратегией развития финансового учреждения; отображении цифровых инициатив в ключевых показателях эффективности.

Ключевые слова: финансовые инновации, небанковские финансовые учреждения, финансовый рынок, цифровизация, экосистема.

ANNOTATION

Today, focusing the National Economies on the Digital requires the use of the latest innovative technologies in the non-banking financial sector. The development of the financial market at the

present stage had connected with the use of the latest information technologies. IT innovations had implemented and utilized to meet the needs and needs of non-banking financial institution. The development of non-banking financial services markets depends both on the ability of financial institutions to maintain an adequate level of solvency, maintain high standards of business reputation, and comply with regulatory discipline to comply with legislation and requirements, and the state of the economy as a whole. The basic principles of introducing financial innovation (digitalization) in non-banking financial institutions are as follows: accessibility; purpose; growth point; the diversity of the media; openness and cooperation; standardization; trust and security. The article identifies three types of values for introducing the latest financial innovations in non-bank financial institutions, namely: cost value, experience value and platform value. New for the domestic financial services, market was the creation of companies that work not only in the traditional payment area, but also in the areas of personal financial management, insurtech and regtech. Thus, the current stage of digitization of the economy has identified trends and trends in the development of non-bank financial institutions. Therefore, they must concentrate their full potential on identifying the priorities of digital initiatives and establishing a clear alignment with the corporate development strategy of the financial institution, reflecting digital initiatives in key performance metrics, as well as assessing business value growth before and after financial innovation. Analysis of the effectiveness of financial innovation implementation should be based on an assessment of the results obtained in terms of their impact on the level of competitiveness, financial stability, profitability and reputation of a non-bank financial institution. From the point of view of evaluating the effectiveness of financial innovation for consumers, it is necessary to analyze the appropriateness of the results of its use to their needs and requirements, the acceptability of financial innovation for its quality, affordability and value.

Key words: financial innovation, non-banking financial institutions, financial market, digitalization, ecosystem.

Постановка проблеми. Орієнтація національних економік на цифрову потребує використання новітніх інноваційних технологій у небанківському фінансовому секторі. Як зазначається у «Цифровому порядку для країн ЄС», світова фінансова криза 2008 року привела до втрати значної частини надбавь, що з'являлися протягом довгих років економічного та соціального прогресу, та продемонструвала структурні слабкості національних економік, а для забезпечення сталого росту в майбутньому потрібно розробити низку заходів, які би передбачали

створення передумов для довгострокових перетворень, які будуть викликані розвитком цифрової економіки [1].

Відповідно до прийнятої «Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року» визначено основні напрями інноваційного розвитку фінансового ринку, а саме розвиток відкритої архітектури фінансового ринку та оверсайта; забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій та платформ регуляторів; забезпечення розвитку SupTech&RegTech; розвиток цифрової економіки [2].

Щодо цього слід звернути увагу на те, що розвиток фінансового ринку на сучасному етапі пов'язаний з використанням новітніх інформаційних технологій. Особливо відчутним це є на фінансовому ринку, де інновації у сфері інформатизації впроваджуються та використовуються завдяки можливостям та потребам небанківських фінансових інституцій. Розроблення та використання небанківськими фінансовими установами фінансових інновацій є одними з важливих напрямів успішного розвитку національного ринку фінансових послуг. Використання нових фінансових продуктів, інструментів та технологій сприяє підвищенню доходів фінансових установ, посиленню їх конкурентоспроможності на ринку, поліпшенню іміджу й підвищенню рівня довіри з боку нефінансових корпорацій та домогосподарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна виокремити наукові здобутки, які присвячені розвитку цифрової економіки. Зокрема, Ю. Онищенко досліджує еволюцію теоретичних підходів до визначення поняття «цифрова економіка» у світі [3, с. 10]; А. Семенов відзначає зростаючу роль цифрових платформ у трансформації бізнес-моделей минулого, формуючи основні тренди розвитку цифрової економіки та взаємодії з різними суб'єктами економічної діяльності [4, с. 44–45]; Л. Любохинець та Є. Шпуляр охарактеризували основні тенденції цифрової економіки а також те, як вони впливають на макроекономічні показники розвитку та конкурентні переваги на світовому ринку [5, с. 214].

Щодо розвитку та запровадження фінансових інновацій у небанківських установах слід звернути увагу на здобутки таких науковців. М. Яценко визначила фінтех-компанії та фінтех-послуги як новітній інструмент ринку фінансових послуг, що відповідає актуальним вимогам сучасного світу [6, с. 29]. Л. Алексеєнко визначила концептуальні підходи та сферу застосування фінансових технологій в умовах зміни організаційно-правових і політико-економічних умов забезпечення стійкості страхового ринку [7, с. 127]. Н. Пантелеєва дослідила сучасні тенденції, а також розкрила характерні особливості фінансових інновацій у таких класах, як радикальні та соціально орієнтовані, банківські продукти й послуги, канали обслуговування, внутрішні процеси [8, с. 69–71].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в наявних наукових доробках неповною мірою знайшли відображення сучасні тенденції та практика розвитку фінансових інновацій у небанківських фінансових установах. Усе це зумовило актуальність дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження процесу організації запровадження фінансових інновацій у небанківських фінансових установах та обґрунтування рекомендацій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамічний розвиток і загострення конкуренції на ринку фінансових послуг в Україні змушують небанківські установи опановувати нові підходи до підвищення ефективності власного функціонування, проводити пошук додаткових шляхів одержання переваг конкуренції, зокрема шляхом упровадження інноваційних технологій обслуговування клієнтів, нових продуктів і послуг.

Після кризи 2008 року популярність фінансових посередників знизилася через проблеми, які пов'язані зі специфікою цієї форми діяльності. У Конгресі США декілька разів вносилися правка, яка передбачала відновлення закону Гласса-Стиголла, який забороняє об'єднання різнотипових фінансових структур [9].

Ринок небанківських фінансових послуг є складовою частиною фінансового сектору України. Активи небанківських фінансових установ у 2018 році становили 197,5 млрд. грн., що у співвідношенні з активами банків становить 14,5%; власний капітал становив 53,8 млрд. грн., або 35% відносно власного капіталу банків. Розвиток ринків небанківських фінансових послуг залежить як від спроможності фінансових установ щодо забезпечення належного рівня платоспроможності, підтримання високих стандартів ділової репутації та дотримання регуляторної дисципліни щодо виконання законодавства та вимог, так і від стану економіки загалом.

Загальна характеристика діяльності небанківських фінансових установ представлена в табл. 1.

Слід відзначити, що зростання попиту на фінансові послуги зумовлює використання небанківськими фінансовими установами нових технічних рішень, технологій та засобів надання традиційних послуг, а також розроблення нових послуг і продуктів, які б максимальною мірою відповідали нагальним потребам споживачів, що формує певне інноваційне середовище та відповідну структуру ринку небанківських фінансових послуг [11, с. 54; 12, с. 32].

Основні засади запровадження фінансових інновацій (цифровізації) у небанківських фінансових установах є такими:

– доступність (повинні забезпечувати кожному громадянину рівні можливості доступу до послуг, інформації та знань, що надаються на основі інформаційно-комунікаційних технологій);

Таблиця 1

Основні показники діяльності небанківських кредитних установ за 2012–2019 роки

Показник	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019*
<i>Кредитні спілки</i>						
Кількість кредитних спілок, од.	589	589	462	378	358	348
Кількість членів КС, тис. осіб	911	752	643	564	505	465
Кількість членів КС, які мають внески на депозитних рахунках, тис. осіб	35,8	26,8	41,1	21,7	19,6	20,3
Кількість членів КС, які мають діючі кредитні договори, тис. осіб	214,5	169,9	148,6	134,3	127,3	119,3
Загальні активи, млн. грн.	2 598	2 193	2 033	2 169,8	2 352,4	2 444,1
<i>Фінансові компанії та лізингодавці</i>						
Кількість зареєстрованих фінансових компаній, од.	415	571	650	677	906	975
Надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів, млн. грн.	51 152	58 282	110 420	269 416	32 573	51 149
Надання порук (поручительств), млн. грн.	52,0	88,3	524	5 455	7 984	1 623
Вартість укладених договорів фінансового лізингу фінансовими компаніями, млн. грн.	257,4	20,2	67,3	153,4	585,0	985,9
Факторинг, млн. грн.	23 526	16 556	16 876	31 363	31 363	14 014
Активи фінансових компаній, млн. грн.	51 265	64 960	67 704	107 534	28 089	37 739
<i>Ломбарди</i>						
Кількість ломбардів, од.	477	482	456	415	373	333
Сума наданих фінансових кредитів під заставу, млн. грн.	8 411	12 460	16 718	16 389	12 353	13 711
Сума погашених фінансових кредитів, млн. грн.	8 202	12 155	16 415	16 396	12 069	13 355
Активи по балансу, млн. грн.	1 710	2 219	3 318	3 764	4 054	4 104

* станом на 1 вересня 2019 р.

Джерело: складено автором з використанням матеріалів джерела [10]

– цільове призначення (мають бути спрямовані на створення переваг (вигід) у різноманітних аспектах повсякденного життя);

– крапка зростання (механізм (платформа) економічного зростання завдяки природу ефективності та збільшенню продуктивності від використання цифрових технологій);

– різноманітність засобів масової інформації (мають сприяти розвитку інформаційного суспільства, засобів масової інформації, «креативного» середовища та «креативного» ринку);

– відкритість та співпраця (має орієнтуватися на міжнародне, європейське та регіональне співробітництво задля інтеграції України до ЄС, входження України в європейський і світовий ринок електронної комерції та послуг, банківської та біржової діяльності, а також співробітництво та взаємодія на регіональних ринках);

– стандартизація (стандарти посилюють конкуренцію, дають змогу знизити витрати й вартість продукції, гарантують сумісність, підтримку якості, збільшують ВВП країни);

– довіра та безпека (зміцнення довіри, включаючи інформаційну безпеку, кібербезпеку, захист конфіденційності персональної інформації, недоторканності особистого життя та прав користувачів ІКТ, є передумовою одночасного розвитку та безпеки фінансових інновацій у небанківських фінансових установах).

Введення фінансових інновацій у діяльність небанківських фінансових установ змінює підхід до ведення бізнесу, а саме систем управління

маркетингом, продажами, сервісом, телефонією та месенджерами, системами документообігу й управління персоналом, обліковими системами. Фінансові інновації, продукти й послуги, які сьогодні вважаються інноваційними трендами в діяльності небанківських фінансових установ, представлені в табл. 2.

А. Семенов, спираючись на дослідження колективу авторів “Global Center for Digital Business Transformation” Дж. Бредлі (J. Bradley), Дж. Лоукса (J. Loucks), Дж. Макалая (J. Macaulay), А. Норохни (A. Noronha) та М. Вейда (M. Wade), визначає три види цінностей, використовуючи різні типи бізнес-моделей за рахунок введення новітніх фінансових інновацій у небанківських фінансових установах.

1) Цінність економії на витратах (cost value) передбачає конкурентну перевагу в пропозиції клієнту меншої вартості товару чи послуги.

2) Цінність досвіду (experience value) передбачає конкурентну перевагу в пропозиції клієнту нового якісного досвіду.

3) Цінність співучасті (цінність платформи) передбачає конкурентну перевагу в пропозиції клієнту переваг мережі та спільноти [4, с. 43–44].

Особливості запровадження та використання фінансових інновацій у небанківському фінансовому секторі, на відміну від банківського, полягають у тому, що небанківський фінансовий сектор завдяки диверсифікації ринків фінансових послуг характеризується більшою гли-

Таблиця 2

Цифрові технології як інноваційні тренди сучасного розвитку ринку фінансових послуг

Вид продукту/ послуги	Загальна характеристика
BlockChain	В перекладі з англ. "blockchain" ("block chain") – це вибудований за певними правилами безперервний послідовний ланцюжок блоків, що містять інформацію. Однак краще давати визначення з огляду на призначення технології блокчейн. Блокчейн був спроектований в рамках вирішення цілком конкретного завдання, а саме того, як побудувати децентралізовану (без єдиного центру управління) фінансову систему, коректність роботи якої могла би перевірити будь-яка людина. Виходячи з цього, можемо визначити блокчейн як спосіб зберігання й узгодження бази даних, копія якої є в кожного учасника.
Digital marketing	Це використання різних способів просування продукту в широкі маси з використанням цифрових каналів. Digital Marketing – це сукупність інструментів просування, за яких задіяні цифрові канали. Він не тотожний інтернет-маркетингу, оскільки включає такі канали, як телебачення, радіо й навіть зовнішня реклама. Інтернет-маркетинг еволюціонував у цифровий (digital) маркетинг, у якому використовуються комплексні методи онлайн-стратегії, розробки сайтів та мобільних додатків, креативу й копірайтингу, контекстної реклами й SMM, а також інших інтерактивних продуктів. Найбільш популярними формами цифрових каналів є пошукове просування; контекстна й тизерна реклама; медійна й банерна; просування в соціальних медіа та блогах; створення мобільних додатків для смартфонів, планшетів та інших носіїв; вірусна реклама.
CRM&BPM	CRM – система для продажу, а саме готові процеси для управління всіма типами угод. Bpm'online CRM об'єднує можливості системи управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM) та системи управління бізнес-процесами (BPM). Це перше прикладне рішення, розроблене на платформі bpm'online.
Grid-технології	Grid-обчислення – це географічно розподілена інфраструктура, яка об'єднує множини різних типів, доступ до яких користувач може отримати з будь-якої точки незалежно від місця їх розміщення. Grid надає колективний розподілений режим доступу до ресурсів і зв'язаних з ними послуг у рамках глобально-розподілених організацій (підприємства, які спільно використовують глобальні ресурси, бази даних, спеціалізоване програмне забезпечення).
Digital-страхування	Digital-стратегія у страхуванні – це не лише інтернет-продажі, але й трансформації всього бізнесу щодо роботи з електронним полісом. Digital-страхування дає змогу страховим компаніям знизити витрати, підвищити швидкість обслуговування клієнтів. Споживачі мають можливість отримати своєчасні оновлення щодо змін у страховій політиці компанії.
ePrescription	ePrescription (електронний рецепт) здійснюється на базі трьох таких процедур: eCapture – формування електронного рецепту лікарем медичного закладу; eTransfer – конфіденційна передача електронного рецепту до аптеки; eDispensation – передача даних із аптеки назад до медичного закладу, підтвердження.
TeleHealth	«Цифрові» технології для надання дистанційних медичних послуг та підтримки роботи лікарів.

Джерело: [13]

биною проникнення та значно ширшим колом клієнтів, які пред'являють попит на специфічні фінансові послуги, зокрема у віддалених районах, що потребує нових підходів і технологій; значна частина фінансових інновацій передається з банківського сектору в небанківський у зв'язку з використанням схожих фінансових інструментів; окремі фінансові послуги надають виключно небанківські фінансові установи, що потребує забезпечення високого рівня охоплення ринку; для небанківських фінансових установ характерним є короткий життєвий цикл інновацій, що частково обумовлене їх дифузійною з банківського сектору та значною кількістю небанківських установ, які можуть використовувати нововведення, внаслідок чого насичення ринку відбувається дуже швидко; наукоємність і капіталомісткість запровадження та використання фінансових інновацій є досить високою, що потребує значних капітальних вкладень; для небанківських фінансових установ характерна висока швидкість дифузії інновацій від фінансових установ-новаторів до установ-послідовників; для більшості небанківських фінансових установ частка власного капіталу в забезпеченні своєї діяльності є значно більшою, ніж у банках; ризики впровадження та використання

фінансових інновацій у небанківському фінансовому секторі є значно вищими порівняно з банками через недостатнє законодавче та нормативне врегулювання; діяльність небанківських фінансових установ має велике соціальне значення, зокрема, це стосується недержавного пенсійного забезпечення, страхування життя [14, с. 40; 15, с. 34].

Результатом впровадження та використання фінансових інновацій як для небанківських фінансових установ, так і для споживачів є одержання певного соціально-економічного ефекту, що знаходить свій прояв у таких аспектах, як функціональний (забезпечення якісного виконання фінансовою установою своїх головних функцій, підвищення ефективності управління, посилення конкурентоспроможності на ринку, максимально повне задоволення потреб споживачів фінансових послуг), структурний (підвищення якості фінансових послуг, розширення їх асортименту, надання послуг у більш зручній для споживачів формі, збільшення кількості клієнтів, диверсифікація ресурсної бази), економічний (збільшення обсягів продажу фінансових послуг і продуктів, одержання додаткового прибутку або іншого корисного ефекту), інформаційно-технологічний (використання нових

технічних засобів і технологій, зокрема технологій штучного інтелекту, ідентифікації клієнтів, оцінювання їх платоспроможності, надання послуг у дистанційному або онлайн-режимі, підвищення рівня комунікацій з клієнтами), організаційно-управлінський (удосконалення організаційно-управлінської структури небанківської фінансової установи та методів і процесів управління), соціальний (підвищення рівня інклюзивності фінансових послуг і добробуту громадян).

Карту екосистеми FinTech в Україні представлено на рис. 1.

Якщо розглядати міжнародний досвід, то слід відзначити, що у 2019 році відзначені такі номінанти у сфері запровадження фінансових інновацій на ринку фінансових послуг.

1) 2019 рік став історичним роком для “Citi Ventures” (США), що стала найбільшою фінансовою установою щодо запровадження фінансових інновацій, продемонструвавши новаторські досягнення в галузі венчурного інвестування та розроблення продуктів. Портфельна компанія “Citi Ventures HighRadius” стає першим стартапом «єдинорога» у 2020 році з обсягами у 125 млн. дол. США.

2) Проривні інновації у сфері фінансових послуг, а саме штучного інтелекту, мала “Ping An Group” (Китай), адже компанія розробила систему співбесід на основі штучного інтелекту. Це рішення може бути використано для набору кандидатів на посади початкового рівня, а також на керівні посади, які вимагають комплексних навичок.

3) Найбільш інноваційним рішенням у сфері фінансових послуг стала платформа “JUMO” (Південна Африка), запропонувавши традиційно важкодоступним клієнтам перелік миттєвих, доступних, якісних варіантів запозичення за допомогою мобільного телефону. Її доступний ринок фінансових послуг не залежить від інтерфейсу й використовує технологію, яка набула найбільшого поширення на кожному ринку.

4) Найкраще використання передових технологій у продуктах та послугах мала “OneConnect Financial Technology Co., Ltd” (Китайська мережа блокчейнів FiMAX з торговельного фінансування), а саме використання блокчейн-рішень, метою яких є органічне поєднання різних сторін в торговому фінансуванні. У цій надійній, безпечній та ефективній мережі різні сторони, що займаються фінансуванням торгівлі, мо-

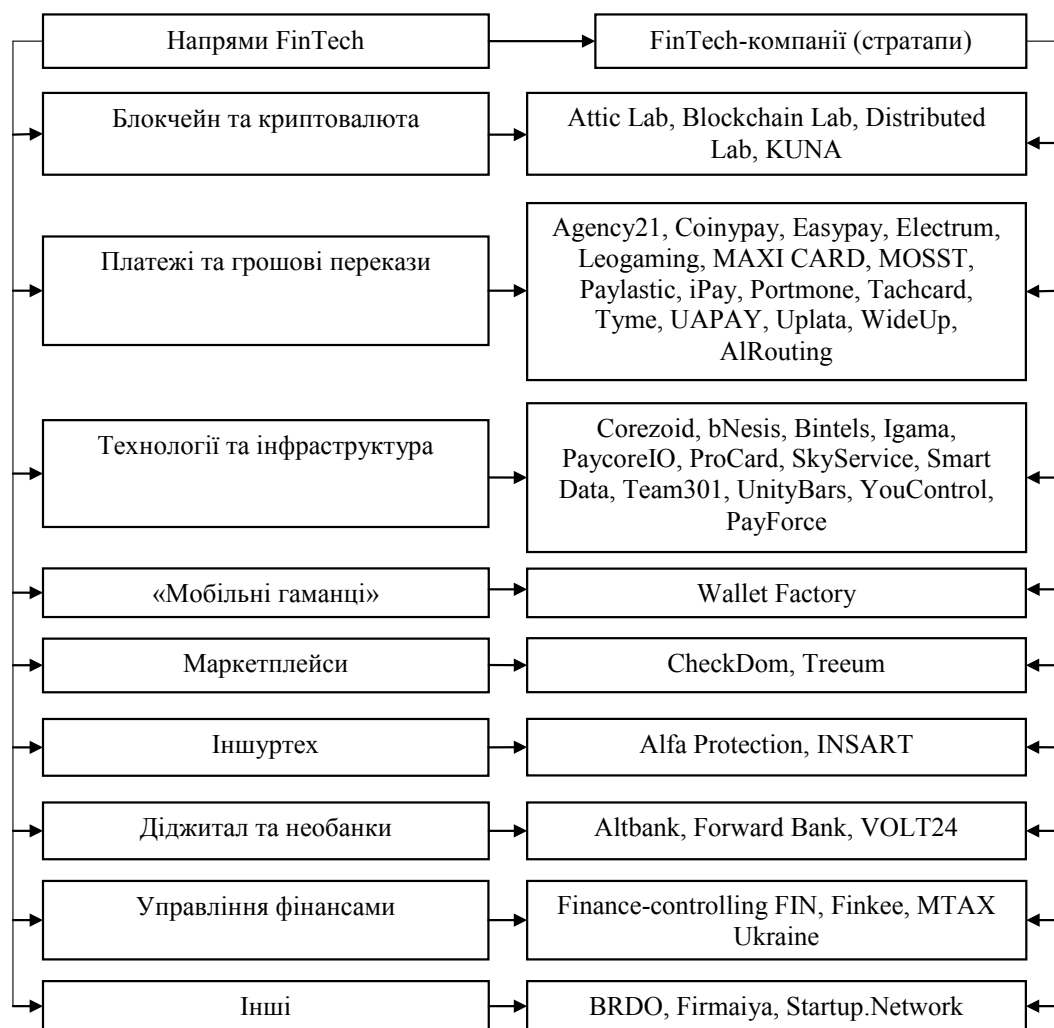

Рис. 1. Карта екосистеми FinTech в Україні

Джерело: [16, с. 120]

жуть безпосередньо обмінюватися даними, зберігаючи повну конфіденційність даних, а все це забезпечується за допомогою блокчейн-архітектури й криптографічних рішень.

5) Інновації “Touchpoint” (РБК, Канада), а саме DRIVE, мобільний та веб-додаток, дають змогу канадським автовласникам бути в курсі технічного обслуговування автомобілів від попереднього запису на прийом до бронювання, актуальних відгуків про безпеку, зберігання важливих відомостей про власника й документи.

6) Інноваційний інкубатор “Citi Ventures, D10X” (США) – це глобальна програма, яка заохочує внутрішнє підприємництво, даючи змогу співробітникам “Citi” створювати, тестувати й запускати нові рішення, які експоненціально краще для їх клієнтів. Підприємцям рекомендується виявляти критичні проблеми, з якими стикаються клієнти “Citi”, й досліджувати інноваційні способи вирішення цих проблем, щоби, зрештою, допомогти підприємствам і співтовариствам процвітати у світі суспільних змін і технологічного прогресу.

7) RegTech-інновації (TSYS, США) є інструментом для оцінювання шахрайства та управління ризиками, який містить інноваційні можливості машинного навчання в режимі реального часу, щоби забезпечити переваги в боротьбі з шахрайством під час транзакцій.

8) Інновації в маркетингу (Caixa Bank SA, Іспанія) – це підхід, орієнтований на швидкі та інтерактивні тести, спрямовані на оптимізацію взаємодії з користувачем та цифровими продавцями [15].

Якщо порівнювати вітчизняний досвід щодо впровадження фінансових інновацій, то слід зазначити, що, незважаючи на молодий вік більшості стартапів, майже всі вони вже мають готові рішення та вже продають їх клієнтам (84,2%). 49% фінтех-проектів залучали зовнішні інвестиції, 45% розвиваються на кошти засновників, а ще 6% фінансуються з прибутку

від операційної діяльності. Водночас 72% стартапів нині зацікавлені в зовнішніх інвестиціях переважно задля посилення маркетингової активності та масштабування. Наймасовіший ринковий сегмент в українському Fintech складають платежі та грошові перекази. В цій сфері працює понад 30% усіх стартапів (рис. 2).

Новим для вітчизняного ринку фінансових послуг стало створення компаній, що працюють не лише в традиційній сфері платежів, але й у галузях персонального фінансового менеджменту, зокрема іншуртех та регтех. Згідно з прогнозами “Reuters” у 2020 році обіг у сфері регуляторних технологій становитиме 120 млрд. дол. США.

Висновки. Отже, сучасний етап цифровізації економіки визначив тенденції та напрями розвитку небанківських фінансових установ, тому вони повинні сконцентрувати весь власний потенціал, а саме визначення пріоритетів цифрових ініціатив і встановлення чіткої їх узгодженості з корпоративною стратегією розвитку фінансової установи; відображення цифрових ініціатив у ключових показниках ефективності, а також під час оцінювання приросту вартості бізнесу до й після впровадження фінансових інновацій.

Аналіз ефективності впровадження фінансових інновацій повинен ґрунтуватися на оцінці одержаних результатів щодо їх впливу на рівень конкурентоспроможності, фінансової стійкості, дохідності та репутації небанківської фінансової установи. Щодо оцінювання ефективності фінансової інновації для споживачів необхідно аналізувати відповідність результатів її використання їх запитам і потребам, тобто прийнятності фінансової інновації щодо її якості, доступності та вартості.

Узгодженість організаційних і планових заходів щодо запровадження фінансових інновацій сприятиме підвищенню рівня інноваційності та показників діяльності небанківського фінансового сектору України.

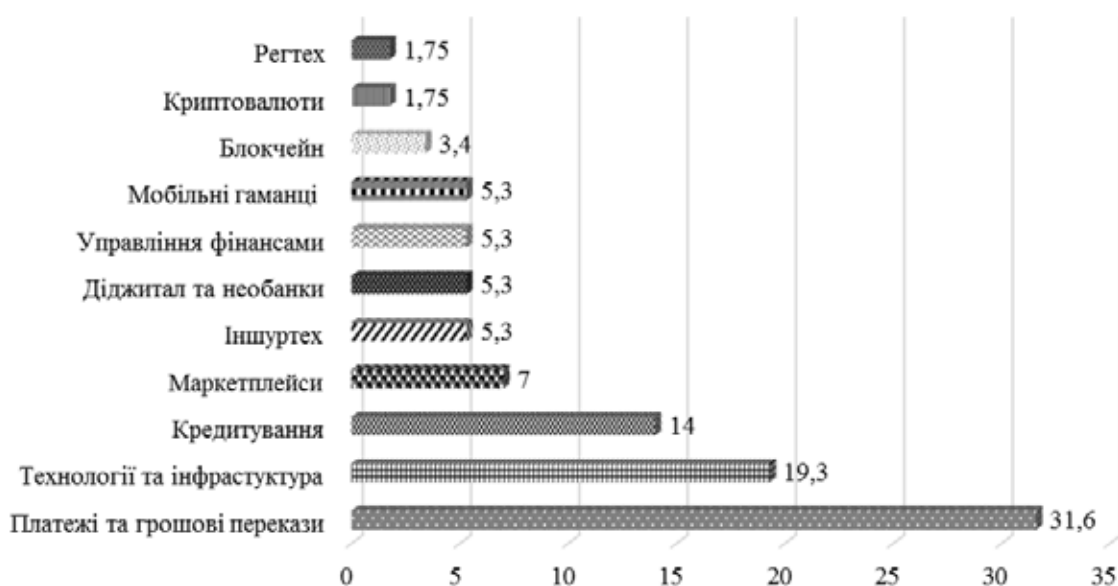

Рис. 2. Видова панель розподілу Fintech-стартапів в Україні, %

Джерело: [16, с. 128]

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. The Concept of a "Digital Economy". 2010. URL: <http://odec.org.uk/theconcept-of-a-digital-economy> (дата звернення: 03.02.2019).
2. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf (дата звернення: 03.02.2019).
3. Онищенко Ю. Еволюція теоретичних підходів до визначення дефініції «цифрова економіка». *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 6(48). С. 9–13.
4. Семенов А. Екосистеми цифрових платформ як фактор трансформації бізнесу в умовах цифрової економіки. *Вісник КНУТД*. 2019. № 4(137). С. 39–50. DOI: 10.30857/2413-0117.2019.4.4
5. Любохинець Л., Шпугляр Є. Цифрова трансформація національної економіки: сучасний стан та тренди майбутнього. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 4. С. 213–217. DOI: 10.31891/2307-5740-2019-272-4-1-212-217
6. Яценко М., Бондаренко А. Актуальні питання розвитку фінансових послуг із застосуванням сучасних фінансових технологій. *Держави та регіони*. 2019. № 2(107). С. 25–30.
7. Алексеенко Л. Фінансові технології забезпечення стабільності страхового ринку в контексті забезпечення фінансової стабільності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 19. Ч. 1. С. 126–129.
8. Пантелєєва Н. Фінансові інновації в умовах цифровізації економіки: тенденції, виклики, та загрози. *Вісник Класичного приватного університету*. 2017. Вип. 3(03). С. 68–73.
9. Bloomberg. Republican Platform Under Trump Backs Glass-Steagall's Return. URL: <https://www.bloomberg.com/politics/articles/2016-07-18/republican-platform-under-trump-backs-glasssteagall-s-return> (дата звернення: 04.02.2020).
10. Огляд ринків. URL: <http://nfp.gov.ua/content/oglyad-rinkiv.html> (дата звернення: 04.02.2020).
11. Жупанин В. Організація залучення заощаджень населення на основі випуску казначейських зобов'язань України. *Фінанси України*. 2008. № 2. С. 44–58.
12. Мищенко В., Науменкова С. Проблеми вдосконалення управління державними корпоративними правами. *Економіка України*. 2002. № 5. С. 29–36.
13. Краус Н., Голобородько О., Краус К. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: www.economy.nayka.com.ua (дата звернення: 04.02.2020).
14. Мищенко С. Стимулирование кредитования как фактор экономического роста. *Вестник Финансового университета*. 2013. № 1(73). С. 35–45.
15. Науменкова С. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 11. С. 31–37.
16. Коваленко В. Розвиток FinTech: загрози та перспективи для банків України. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 4(09). С. 127–132.
17. The BAI Global Innovation Awards. URL: <https://www.bai.org/globalinnovations/awards/categories> (дата звернення: 05.02.2020).
3. Onischenko Yu. (2018) Evolyutsiya teoretychnykh pidkhodiv do vyznachennya definitysi "tsyfrova ekonomika" [Evolution of the theoretical approaches to the definition of "Digital Economy"]. *Business-navigator*, vol. 6, no. 48, pp. 9–13.
4. Semenov A. (2019) Ekosystemy tsyfrovyykh platform yak faktor transformatsiyi biznesu v umovakh tsyfrovoyi ekonomiky [Digital platform ecosystems as a factor in business transformation in the digital economy]. *KNUTD Bulletin*, vol. 4, no. 137, pp. 39–50. DOI: 10.30857/2413-0117.2019.4.4
5. Lyubokhynets' L., Shpulyar E. (2019) Tsyfrova transformatsiya natsional'noyi ekonomiky: suchasnyy stan ta trendy maybutn'oho [Digital transformation of the national economy: the current state and trends of the future]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, no. 4, pp. 213–217. DOI: 10.31891/2307-5740-2019-272-4-1-212-217
6. Yatsenko M., Bondarenko A. (2019) Aktual'ni pytannya rozvytku finansovykh posluh iz zastosuvanniam suchasnykh finansovykh tekhnolohiy [Topical issues of financial services development with application of modern financial technologies]. *Countries and regions*, vol. 2, no. 107, pp. 25–30.
7. Alekseyenko L. (2016) Finansovi tekhnolohiyi zabezpechennya stabi'nosti strakhovoho rynku v konteksti zabezpechennya finansovoyi stabil'nosti [Financial technologies for ensuring the stability of the insurance market in the context of ensuring financial stability]. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, vol. 19, p. 1, pp. 126–129.
8. Pantelieieva N. (2017) Finansovi innovatsiyi v umovakh tsyfrovizatsiyi ekonomiky: tendentsiyi, vyklyky, ta zahrozy [Financial innovation in the Digital Economy: trends, challenges, and threats]. *Bulletin of the Classic Private University*, vol. 3, no. 03, pp. 68–73.
9. Bloomberg. Republican Platform Under Trump Backs Glass-Steagall's Return. Available at: <https://www.bloomberg.com/politics/articles/2016-07-18/republican-platform-under-trump-backs-glasssteagall-s-return> (accessed: 04 February 2020).
10. Ohlyad rynkiv [Market Overview]. Available at: <http://nfp.gov.ua/content/oglyad-rinkiv.html> (accessed: 04 February 2020).
11. Zhupanin V. Orhanizatsiya zaluchennya zaoshchadzen' naselelnya na osnovi vypusku kaznacheys'kykh zobov'yazan' [Organization of raising public savings based on the issue of treasury liabilities of Ukraine]. *Finance of Ukraine*, no. 2, pp. 44–58.
12. Mishchenko V., Naumenkova S. (2002) Problemy vdoskonalennya upravlinnya derzhavnymy korporatynnymy pravamy [Problems of improving the management of state corporate rights]. *Ukraine economy*, no. 5, pp. 29–36.
13. Kraus N., Goloborodko O., Kraus K. (2018) Tsyfrova ekonomika: trendy ta perspektyvy avanhardnoho kharakteru rozvytku [The digital economy: trends and prospects for the avant-garde nature of development]. *An efficient economy*, no. 1. Available at: www.economy.nayka.com.ua (accessed: 04 February 2020).
14. Mishchenko S. (2013) Stimulirovaniye kreditovaniya kak faktor ekonomicheskogo rosta [Stimulating lending as a factor in economic growth]. *Bulletin of the University of Finance*, vol. 1, no. 73, pp. 35–45.
15. Naumenkova S. (2014) Finansova inkluzyvnyist' ta problemy zabezpechennya dostupu naselelnya do bazovykh finansovykh posluh v Ukrayini [Financial inclusivity and problems of ensuring access of the population to basic financial services in Ukraine]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, no. 11, pp. 31–37.
16. Kovalenko V. (2018) Rozvytok FinTech: zahrozy ta perspektyvy dlya bankiv Ukrayiny [FinTech development: threats and prospects for Ukrainian banks]. *Pryazovskiyi economic herald*, vol. 4, no. 09, pp. 127–132.
17. The BAI Global Innovation Awards. Available at: <https://www.bai.org/globalinnovations/awards/categories> (accessed: 05 February 2020).

REFERENCES:

1. The Concept of a "Digital Economy". 2010. Available at: <http://odec.org.uk/theconcept-of-a-digital-economy> (accessed: 03 February 2020).
2. Stratehiya rozvytku finansovoho sektoru Ukrayiny do 2025 roku [Strategy of development of financial sector of Ukraine till 2025]. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf (accessed: 03 February 2020).

УДК 330.1:336.7

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-44>**Койбічук В.В.***кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економічної кібернетики
Сумського державного університету***Ширяєв Д.О.***студент освітньої програми «Економічна кібернетика»
Сумського державного університету***Koibichuk Vitaliia***PhD., Senior lecturer of the Economic Cybernetic Department
Sumy State University***Shyriaev Denis***Student of the educational program
“Economic Cybernetics”
Sumy State University*

ОГЛЯД МЕТОДІВ АНАЛІЗУ ФОНДОВОГО РИНКУ

OVERVIEW OF THE STOCK MARKET ANALYSIS METHODS

АНОТАЦІЯ

Стрімкі зміни фінансового ринку, вплив факторів зовнішнього середовища (політико-соціального, техногенного характеру) вимагають об'єктивного комплексного аналізу фондового ринку, дослідження прибутковості цінних паперів із застосуванням як аналітичних методів, так і формально-логічних. У статті проаналізовано фундаментальні методи економічного аналізу прибутковості акцій вітчизняних та зарубіжних акціонерних товариств. Наведено переваги та недоліки дивідендного підходу та підходу, що базується на фінансових і фондових коефіцієнтах. Визначено вплив факторів на прибутковість акції, обґрунтовано необхідність аналізу цінової чутливості акцій та оцінювання ймовірності значних змін відсоткових ставок на фондовому ринку. Крім того, на фондовому ринку країни, як і в межах діяльності фінансового національного ринку, існує велика ймовірність виникнення ризикових ситуацій, їх настання, що здебільшого пов'язане з недостатнім рівнем фінансової грамотності населення, обмеженою кількістю ліквідних та інвестиційно привабливих фінансових інструментів. Рекомендовано задля забезпечення відносно стабільної інвестиційної діяльності та захисту власників акцій від можливих втрат використовувати послуги страхових компаній на фондовому ринку України.

Ключові слова: фондовий ринок, ефективність акції, прибутковість акції, вартість акції, дюрація.

АННОТАЦИЯ

Стремительные изменения финансового рынка, влияние факторов внешней среды (политико-социального, техногенного характера) требуют объективного комплексного анализа фондового рынка, исследования доходности ценных бумаг с применением как аналитических методов, так и формально-логических. В статье проанализированы фундаментальные методы экономического анализа доходности акций отечественных и зарубежных акционерных обществ. Приведены преимущества и недостатки дивидендного подхода и подхода, который базируется на финансовых и фондовых коэффициентах. Определено влияние факторов на доходность акции, обоснована необходимость анализа ценовой чувствительности акций и оценивания вероятности значительных изменений процентных ставок на фондовом рынке. Кроме того, на фондовом рынке страны, как и в рамках деятельности финансового национального рынка, существует большая вероятность возникновения рискованных ситуаций, их наступления, что преимущественно связано с недостаточным уровнем финансовой грамотности населения, ограниченным количеством ликвидных и инвестиционно привлекательных финансовых инструментов. Рекомендовано с целью обеспечения относительно

стабильной инвестиционной деятельности и защиты владельцев акций от возможных потерь использовать услуги страховых компаний на фондовом рынке Украины.

Ключевые слова: фондовый рынок, эффективность акции, доходность акции, стоимость акции, дюрация.

ANNOTATION

One of the fundamental calculations and analytical methodologies in conducting the audit process of securities transactions is economic analysis, which in modern conditions should not only give an objective assessment of the activity of the enterprise in terms of securities transactions but also identify and mobilize reserves to improve their efficiency, use of economic potential, development and make optimal management decisions. Rapid market changes, the influence of environmental factors (political, social, technogenic) require an objective comprehensive analysis of the stock market, the study of securities returns using both analytical and formal-logical methods. The article analyzes the fundamental methods of economic analysis of the profitability of shares of domestic and foreign joint-stock companies. The advantages and disadvantages of the dividend approach and the approach based on financial and stock ratios are presented. The influence of factors on the profitability of the stock is determined, the necessity of the analysis of the price sensitivity of the shares and the estimation of the probability of significant changes in interest rates on the stock market are substantiated. In addition, in the stock market of the country, as well as within the activity of the financial national market, there is a high probability of occurrence of risky situations, their occurrence, which in most cases is connected with insufficient level of financial literacy of the population, limited number of liquid and investment attractive financial instruments. It is recommended in order to ensure relatively stable investment activity and protect the owners of the stock from possible losses to use the services of insurance companies in the stock market of Ukraine. An important factor influencing the choice of stock for investment in the industry in which the enterprise operates. In order to adequately evaluate the value and profitability of a stock, the calculated indicators should be compared with the industry average values if the investor is interested in contributing funds to a particular area of activity. If, for the depositor, the main thing is to obtain the highest percentage, then, in this case, it is more appropriate to compare the yield with the average market or with other types of investments (bonds, deposits, and real estate). Only an analysis of all the above aspects will enable you to make a sound decision on the purchase or sale of securities and create a profitable investment portfolio.

Key words: stock market, stock performance, stock yield, stock price, duration.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де стрімкими темпами розвиваються електронні біржі та інтернет-трейдинг, кожен може стати інвестором, оскільки фінансовий поріг для початку інвестування стає доступним навіть людям з низьким рівнем доходу. Через це постає питання ефективного аналізу дохідності цінних паперів, можливості зростання їх вартості та розуміння процесів, що відбуваються на фондових біржах. Існує велика кількість методів фундаментального, технічного та економічного аналізу, що дають змогу інвесторам та брокерам досліджувати рух ринкової вартості акцій, оцінювати фінансовий стан підприємств-емітентів та прогнозувати майбутню вартість і дохідність цінних паперів. З плином часу список таких методичних прийомів постійно зростає. Важливо слідкувати за новими методами та застосовувати їх залежно від ринкової кон'юнктури.

Одним з основоположних розрахунково-аналітичних методичних прийомів під час здійснення аудиторського процесу операцій з цінними паперами є економічний аналіз, який у сучасних умовах повинен не лише надавати об'єктивну оцінку діяльності підприємства щодо операцій з цінними паперами, але й виявляти та мобілізувати резерви підвищення їх ефективності використання економічного потенціалу, розробляти та приймати оптимальні управлінські рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість досліджень щодо сутності, ролі, проблем, функціонування [1], розвитку фондового ринку опублікована в наукових працях економістів країни (О.Л. Франченко [2], Н.В. Дегтярьова [3], Н.П. Шульга, О.П. Гербст [4]) та зарубіжних учених (Дж.Л. Магінн, Д.Л. Туттл, Д.У. МакЛеви [5]), а також наведена в публікаціях державного колегіального органу, такого як Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) [6]. На цьому етапі розвитку фондового ринку в Україні більшість підприємств віддає перевагу реінвестуванню прибутку, а не виплаті дивідендів, тому об'єктивно оцінити прибутковість їх акцій єдиним, універсальним методом неможливо [1; 6]. Існує велика кількість підходів до оцінювання прибутковості акцій, що мають як свої переваги, так і свої недоліки. Наприклад, витратний метод дає змогу добре оцінити реальну вартість акції, але водночас не може оцінити перспективи підприємства [1]. Порівняльний підхід до оцінювання акцій заснований на визначенні вартості власності (бізнесу) й використовує різні методи, зокрема методи ринку капіталу, вартості акціонерного товариства, аналогічного за величиною й структурою акціонерного капіталу; угод, аналогічних за характеристиками й вартістю видів власності або пакетів акцій; коефіцієнтів (використання галузевих фінансових і фондових коефіцієнтів). При цьому за найсуттєвіші фінансові коефіцієнти приймають ліквідність, ділову актив-

ність, структуру капіталу (платоспроможність) та рентабельність. Однак не беруться до уваги не менш важливі показники фінансового стану соціально-економічного об'єкта, такі як показник незалежності власного капіталу у валюті балансу, коефіцієнт фінансової стійкості, коефіцієнт ефективності використання фінансових ресурсів, що є суттєвим недоліком порівняльного підходу до оцінювання прибутковості акцій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На фондовому ринку країни, як і в межах діяльності фінансового національного ринку, існує велика ймовірність виникнення ризикових ситуацій та їх настання. Здебільшого це пов'язане з недостатнім рівнем фінансової грамотності населення, значної потребою в інвестиційних ресурсах, обмеженою кількістю ліквідних та інвестиційно привабливих фінансових інструментів (наприклад, більшість акцій українських емітентів є занадто ризиковою для інвесторів). Задля забезпечення відносно стабільної інвестиційної діяльності, захисту власника акції від можливих втрат можна звернутися до страхових компаній на фондовому ринку України. Однак інвестиційні можливості страховиків на ринку цінних паперів використовуються недостатньо насамперед через слабкість самого фондового ринку [7; 8].

Значення аналізу операцій з цінними паперами полягає в тому, що він є інструментом забезпечення ефективності прийнятих рішень щодо напрямів здійснення цих операцій та їх прибутковості. Акції відіграють важливу роль у функціонуванні та розвитку державної економіки. Вони дають змогу нагромаджувати великі капітали інвесторів і заощаджень населення країни для фінансування різноманітних галузей виробництва. Водночас вони збільшують кількість власників, зацікавлених у підвищенні прибутковості підприємств, та сприяють швидкій переорієнтації капіталу в найприбутковіші галузі економіки. Неперервний розвиток акціонерної власності на фондових ринках спричинив появу багатьох видів акцій, які класифікуються за різними ознаками (іменні акції та акції на пред'явника, акції публічних та приватних акціонерних товариств, оголошені та розміщені акції, власниками яких є фізичні чи юридичні особи або держава). Це також вимагає ретельного обґрунтування щодо застосування того чи іншого методу дослідження вартості акцій [6], як наслідок, прийняття обґрунтованого економічного рішення [1].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз методів оцінювання ефективності акцій вітчизняних та зарубіжних компаній та визначення факторів впливу на їх прибутковість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як базу дослідження авторами запропоновано використовувати статистичну звітність всесвітньо відомої корпорації "Apple" [9–11] та одного з десяти найбільших за кількістю активів бан-

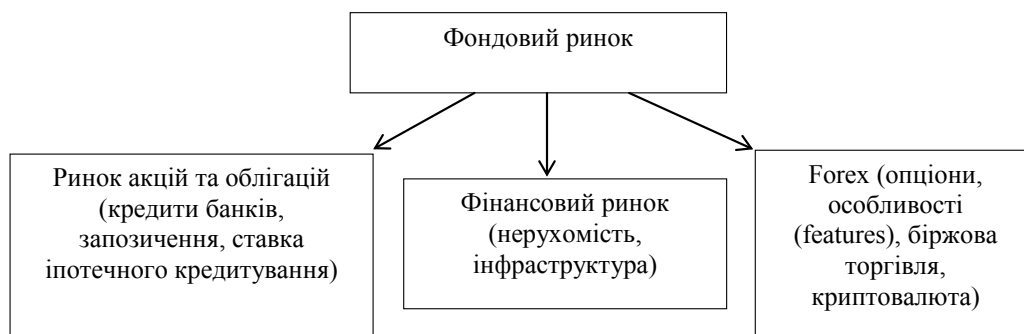

Рис. 1. Структурно-логічна схема фондового ринку

ків України АТ «Райффайзен Банк Аваль» [12; 13] для визначення впливу факторів на прибутковість акцій. Такими факторами насамперед є величина чистого прибутку, зокрема розмір дивідендних виплат; коливання ринкових цін; рівень інфляції; податковий клімат; доступність фондового ринку, зокрема вільний рух капіталу. Ці фактори є найсуттєвішими, тому що стосуються ефективності діяльності соціально-економічних об'єктів [14; 15].

Фондовий ринок можна описати складними та елементарними ознаками, наведеними у вигляді структурно-логічної схеми (рис. 1).

Базовим поняттям під час виконання будь-яких операцій на фондовому ринку є акція. Розглянемо основні методи та способи оцінювання її значущості. Велика кількість науковців [1; 16] вважає, що одним із найфундаментальніших показників, що використовується для оцінювання акцій, є їх вартість. Погодимося з таким твердженням. Вартість цінного папера регулює взаємодії на фондовому ринку та враховується під час прийняття рішення щодо кількості їх придбання. Існує декілька видів цін на акції (номінальна, емісійна, балансова, ліквідаційна, ринкова (курсва) та дійсна), тому використовуються різні формули щодо оцінювання їх вартості (1–6).

$$\text{Балансова вартість} = \frac{\text{Вартість власного капіталу}}{\text{Кількість звичайних акцій}} \quad (1)$$

$$\begin{aligned} \text{Ліквідаційна вартість} &= \\ &= \frac{\text{Ліквідаційна вартість активів} - \text{Зобов'язання}}{\text{Кількість акцій}} \quad (2) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Ринкова вартість акції} &= \\ &= \frac{\text{Ринкова вартість активів} + \text{Гудвіл} - \text{Зобов'язання}}{\text{Кількість акцій}} \quad (3) \end{aligned}$$

$$K_p = \frac{\text{Дивіденд}}{\text{Позичковий відток}} \quad (4)$$

$$K_p = \frac{\text{Дивіденд} + \text{Приріст дивіденду}}{\text{Позичковий відток} + \text{Ризикова надбавка}} \quad (5)$$

Протягом торгового дня біржі ціна продажу акції змінюється. Ціна, за якою відбувається перша угода купівлі-продажу, називається ці-

ною відкриття, остання – закриття. Встановлюються вища, нижча та середня за період (тиждень, місяць, квартал, рік) ціни на акцію. Це дає змогу визначити тенденцію ринкової ціни акцій.

Курс акції – це співвідношення ринкової ціни акції та її номіналу (6):

$$K_a = \frac{K_p}{N} \cdot 100\%, \quad (6)$$

де K_a – курс акції; K_p – ринкова ціна акції; N – номінальна ціна акції.

Дійсну (внутрішню) вартість акції можна розрахувати такими методами, як оціночний підхід (витратний, дохідний); порівняльний підхід. Оціночний витратний підхід включає заміщення (вартість акцій визначається величиною витрат на створення аналога об'єкта в поточних цінах, що володіє еквівалентною корисністю з об'єктом оцінювання, з використанням сучасних матеріалів, нових стандартів, дизайну планування), відтворення (вартість акцій визначається вартістю створення в поточних цінах точної копії оцінюваного об'єкта з використанням таких же матеріалів, стандартів, якості робіт, які втілюють у собі всі недоліки й функціональний знос), майновий (вартість акцій визначається вартістю різних видів активів, зокрема вартістю чистих активів компанії). Перевага витратного підходу полягає в тому, що він відображає ринкову вартість активів на даний момент. Недоліком є те, що він не враховує можливі перспективи компанії, зміну вартості з урахуванням цих перспектив.

Оціночний дохідний підхід – це оцінювання вартості акцій на основі доходу компанії. Для цього вивчаються фінансові результати роботи підприємства впродовж кількох попередніх років, аналізується поточний фінансовий стан, прогнозуються можливі фінансові результати й доходи декількох майбутніх періодів, а на основі цього аналізу визначається вартість компанії та її акцій. Зростання вартості акцій залежить від отримання підприємством чистого прибутку, величини й регулярності виплати дивідендів. Можливі такі три варіанти оцінювання звичайних акцій залежно від змін дивідендів за нею: з постійними дивідендами; з постійним приростом дивідендів (модель сталого

економічного зростання); з плаваючим приростом дивідендів (модель несталого економічного зростання).

Основна ідея методу оцінювання акцій з постійним дивідендом наведена формулами (7, 8). Якщо сума дивідендів, які виплачують власнику акцій, є сталою величиною, то вартість акцій дорівнює сумі дисконтованих майбутніх дивідендів за ставкою K_s :

$$P_0 = \frac{D_1}{(1+K_s)^1} + \frac{D_2}{(1+K_s)^2} + \dots + \frac{D_\infty}{(1+K_s)^\infty}. \quad (7)$$

За умови спрощення можна отримати таку формулу:

$$P_0 = \frac{D}{K_s}, \quad (8)$$

де D – грошовий потік у вигляді дивідендів; K_s – середньоринкова (або інша необхідна) норма доходності.

Розглянемо оцінювання акцій з постійним приростом дивідендів. Якщо виплачувані власникам акцій дивіденди постійно та рівномірно зростають, то на внутрішню вартість таких цінних паперів впливатимуть базова величина дивідендів (D) та темпи їх приросту (q). Базова модель у цьому разі матиме такий вигляд:

$$P_0 = \sum \frac{D(1+q)^j}{(1+K_s)^j}. \quad (9)$$

Після певних математичних перетворень можна одержати формулу, відому як модель М. Гордона, яка є справедливою за умови, коли середньоринкова норма прибутку вище за темпи приросту дивідендів, тобто за $K_s > q$:

$$P_0 = \frac{D(1+q)}{(K_s - q)}. \quad (10)$$

Прибутковість акцій слугує показником дохідності інвестиції в акції. Вона визначається як відношення дивіденду (до оподаткування) до ринкової ціни акції.

$$\text{Прибутковість акцій} = \frac{\text{Дивіденд на акцію}}{\text{Ринкова ціна акції}} \cdot 100\%. \quad (11)$$

Після реалізації акції її власник може отримати другу складову частину сукупного доходу, а саме приріст курсової вартості. Кількісно це позначається як дохід, що дорівнює різниці між ціною покупки (I_0) й ціною продажу (C_1):

$$\text{Дохід} = \sum D_k + C_1 - I_0, \quad (12)$$

де D_k – дивіденди, отримані протягом певної кількості періодів.

Не менш застосовуваним порівняльним методом до оцінювання прибутковості акцій є метод,

що базується на значеннях фондових коефіцієнтів (значення ринкової активності, вартості та прибутковості звичайних акцій компанії). Як база порівняння використовується ціна однієї акції, міноритарного або мажоритарного пакета або 100% акцій. Потім проводиться порівняння параметрів оцінюваного пакета акцій з базовим. Для цього порівняння використовують такі фондові співвідношення (13–15):

1) співвідношення ціни звичайної акції та чистого прибутку на акцію:

$$K_{PE} = \frac{P}{E}, \quad (13)$$

де E – чистий прибуток на акцію, що розраховується як відношення чистого прибутку підприємства, отриманого за останній (звітний) рік, за вирахуванням дивідендів на привілейовані акції, нарахованих за звітний рік, до кількості звичайних акцій, що перебувають в обігу; P – вартість акції;

2) співвідношення ціни звичайної акції (ринкової капіталізації) та виручки:

$$K_{PSR} = \frac{P}{SR}, \quad (14)$$

де S – виручка, розрахована за українським бухгалтерським стандартом ПСБО «24»;

3) співвідношення ціни звичайної акції та руху грошових коштів:

$$K_{PCF} = \frac{P}{CF}, \quad (15)$$

де CF – величина грошового потоку, яка характеризує фінансову результативність діяльності підприємства.

Отже, основними факторами, які впливають на прибутковість акцій, є величина чистого прибутку, зокрема розмір дивідендних виплат; коливання ринкових цін; рівень інфляції; податковий клімат; доступність фондового ринку, зокрема вільний рух капіталу. Отже, ці фактори визначають ефективність, що припадає на одну грошову одиницю вкладених коштів.

Згідно з даними української біржі за 2018 рік [17] в табл. 1 відображено розмір виплачених дивідендів на одну «блакитну фішку», тобто на акцію найбільш великих, ліквідних і надійних компаній зі стабільними показниками одержуваних доходів і виплачуваних дивідендів.

Розглянемо аналіз дохідності акцій однієї з найбільших компаній світу «Apple», що є американською технологічною компанією з офісом у м. Купертіно (штат Каліфорнія, США), яка проєктує та розробляє побутову електроніку,

Таблиця 1

Виплати дивідендів та об'єми торгів акціями «блакитних фішок» Української біржі за 2018 рік

Назва акціонерного товариства	Розмір виплачених дивідендів на одну акцію, грн.	Об'єм торгів, млн. грн.	Ціна акції, грн.
Райффайзен Банк Аваль (BAVL)	0,057	168,50	0,286
Центренерго (CEEN)	0,00	156,17	11,00
Донбасенерго (DOEN)	0,00	22,01	28,00
Мотор Січ (MSICH)	0,00	118,72	5 298,00
Укрнафта (UNAF)	0,00	109,47	160,00

програмне забезпечення та онлайн-сервіси. Ця компанія була першою компанією, чия капіталізація перевершила 1 трлн. доларів США. Це сталося під час торгів акціями компанії 2 серпня 2018 року. Цього дня компанія також стала найдорожчою публічною компанією за всю історію [9; 10].

На першому етапі прибутковості аналізу акцій компанії “Apple” знайдемо теоретичну вартість акцій та порівняємо її з ринковою. Для цього проаналізуємо два проміжки часу, а саме щоквартальні проміжки часу за 2019 рік зі сталою ставкою дивіденду; річні проміжки часу зі зростаючими дивідендами. Протягом 2019 року компанія “Apple” виплатила дивіденди за два квартали в рівному розмірі, а саме \$0,77, наступні два квартали також будуть виплачуватися рівномірно. Сучасна ринкова ціна становить \$197,18 (станом на 12 травня 2019 року), середньорічна норма дохідності ринку американських акцій – 2%, а середня дохідність ІТ-сектору економіки – 1,2% [9; 10]. Відомі дані дають нам змогу розрахувати такі ціни.

1) теоретичну ціна акції за умови, що нормою є середньорічна дохідність всього ринку американських акцій (8):

$$P_0 = \frac{0,77}{0,02/4} = \$154,00; \quad (16)$$

2) теоретична ціна акції за умови, що нормою є середньорічна дохідність сектору економіки, в якому працює компанія (8):

$$P_0 = \frac{0,77}{0,012/4} = \$256,67. \quad (17)$$

Отже, за взятої за норму середньорічної дохідності американського ринку акцій внутрішня вартість акцій “Apple” (\$154,00) є нижчою за ринкову ціну (\$197,18), тобто ціна акцій є завищеною, тому купувати їх не рекомендується. Однак якщо порівняти їх з компаніями-конкурентами і взяти за норму середньорічну дохідність ІТ-сектору економіки, то можна побачити, що отримана внутрішня вартість (\$256,67) значно вище за ринкову та є вигідною для покупки.

Перший показник є доцільним для тих інвесторів, котрі шукають найвищий відсоток серед усіх галузей для отримання максимального дивідендного доходу. Другий показник більше цікавить професійних учасників біржі, котрі отримують свій прибуток завдяки курсовій різниці покупки та продажу акцій. Він дає змогу порівняти компанію з її конкурентами й надати більш адекватну оцінку її діяльності, ніж перший.

Розглянемо річні проміжки часу зі зростаючими дивідендами. Для дослідження необхідно проаналізувати темпи приросту дивідендів за останні 4 роки (з 2015 року, оскільки у 2014 році компанія значно знизила дивіденди) та з’ясувати середній темп приросту для прогнозування майбутніх дивідендів (табл. 2).

Таблиця 2

Розміри дивідендів, виплачених за 2015–2018 роки акціонерам компанії “Apple”, дол./акцію

Рік	Сума дивідендів на акцію, дол.	Темп приросту, %
2015	1,98	–
2016	2,18	10,10
2017	2,40	10,09
2018	2,72	13,33

З огляду на дані табл. 2 середній темп приросту дивідендів складає 11,17%. Внутрішня ціна акції складає (9):

$$P_0 = \frac{2,72 \cdot (1 + 0,1117)}{0,012} = \$251,99. \quad (18)$$

Отже, в разі придбання акцій за ціною \$197,18 необхідно визнати вкладення коштів вигідним, оскільки внутрішня ціна (\$251,99) перевищує ринкову на 27,79%. Наступним кроком аналізу є пошук балансової вартості акції (11). Для цього необхідно знайти відношення власного капіталу до кількості акцій. Власний капітал компанії “Apple” станом на 30 березня 2019 року складав 105 860 млн. дол., а кількість акцій – 5 544,58 млн. шт. [9; 18].

$$\text{Балансова вартість} = \frac{105860}{5544,58} = \$19,09. \quad (19)$$

Різниця між ринковою вартістю й балансовою (\$197,18 – \$19,09 = \$178,09) складає біржове зростання, що утворилось за рахунок взаємодії попиту та пропозиції на фондовому ринку.

Для подальшого аналізу акції також необхідно розрахувати низку коефіцієнтів на основі даних табл. 3.

Таблиця 3

Показники для розрахунку коефіцієнтів

Показник	Значення, дол.
Ціна акції	197,18
Чистий прибуток на акцію	12,21
Виручка	53,72
Рух грошових коштів	14,12

Відношення ціни акції до чистого прибутку на акцію (13) є таким: $K_{PE} = \frac{197,18}{12,21} = 16,15$.

Відношення ціни акції до виручки на акцію (14) є таким: $K_{PSR} = \frac{197,18}{53,72} = 3,67$.

Відношення ціни акції до руху грошових коштів на акцію (15) є таким: $K_{PCF} = \frac{197,18}{14,12} = 13,96$.

Щоб проаналізувати отримані значення показників K_{PE} , K_{PSR} та K_{PCF} , необхідно порівняти їх із середніми по галузі (табл. 4).

Порівнюючи значення показників компанії “Apple” із середніми по галузі, можемо зробити висновок, що акції корпорації є привабливими для інвестування, оскільки відношення ціни до

Таблиця 4
Середні значення показників по галузі

Показник	Значення компанії "Apple"	Середнє значення показника по галузі
Ціна/чистий прибуток	16,15	15,31
Ціна/виручка	3,67	2,86
Ціна/рух грошових коштів	13,96	16,77

чистого прибутку та виручки вище за середнє по галузі, а до руху грошових коштів нижче за середньоринкове.

Аналогічні обчислення здійсимо для визначення прибутковості одного з десяти найбільших за кількістю активів банків України АТ «Райффайзен Банк Аваль» [12; 13]. Акції АТ «Райффайзен Банк Аваль» є найбільш ліквідними на Українській Біржі та є лідером за обсягом торгів на українському ринку цінних паперів [17].

Для визначення дійсної вартості акцій АТ «Райффайзен Банк Аваль» проаналізуємо дивіденди, виплачені компанією за останні роки (табл. 5).

Теоретична ціна акції за взятої за норму середньорічної норми дохідності банківських де-

Таблиця 5
Розміри дивідендів, виплачених за 2016–2018 роки акціонерам компанії «Райффайзен Банк Аваль», грн./акцію

Рік	Сума дивідендів на акцію, грн.
2016	0,059
2017	0,069
2018	0,058

позитів (15,2%) в гривні як альтернативі інвестиціям у цінні папери є такою [2] (8):

$$P_0 = \frac{0,058}{0,152} = \text{€} 0,382. \quad (20)$$

Отже, в разі придбання акцій за ціною $\text{€} 0,286$ потрібно визнати вкладення коштів вигідним, оскільки внутрішня ціна ($\text{€} 0,382$) перевищує ринкову на 33,42%. Наступним кроком аналізу є пошук балансової вартості акції (11). Для цього необхідно знайти відношення власного капіталу до кількості акцій. Власний капітал компанії «Райффайзен Банк Аваль» складає 10 481,94 млн. грн., а кількість акцій – 61 495,16 млн. шт. [12; 13].

$$\text{Балансова вартість} = \frac{10481,94}{61495,16} = \text{€} 0,171. \quad (21)$$

Таблиця 7
Прибутковість акцій компаній "Apple" та Райффайзен Банк Аваль у 2016–2019 роках

Дата придбання	Показник	"Apple"	«Райффайзен Банк Аваль»
1 січня 2016 року	Ціна придбання	102,61	0,075
	Ціна продажу	197,18	0,286
	Виплачені дивіденди	8,76	0,186
	Чистий прибуток	103,33 (100,7%)	0,397 (529,3%)
1 липня 2016 року	Ціна придбання	95,49	0,094
	Ціна продажу	197,18	0,286
	Виплачені дивіденди	7,72	0,186
	Чистий прибуток	109,41 (114,6%)	0,378 (402,1%)
1 січня 2017 року	Ціна придбання	115,80	0,132
	Ціна продажу	197,18	0,286
	Виплачені дивіденди	6,58	0,127
	Чистий прибуток	87,96 (76,0%)	0,281 (212,9%)
1 липня 2017 року	Ціна придбання	144,88	0,227
	Ціна продажу	197,18	0,286
	Виплачені дивіденди	5,44	0,127
	Чистий прибуток	57,74 (39,9%)	0,186 (81,9%)
1 січня 2018 року	Ціна придбання	170,16	0,295
	Ціна продажу	197,18	0,286
	Виплачені дивіденди	4,18	0,058
	Чистий прибуток	31,2 (18,3%)	0,049 (16,6%)
1 липня 2018 року	Ціна придбання	183,82	0,280
	Ціна продажу	197,18	0,286
	Виплачені дивіденди	2,92	0,058
	Чистий прибуток	16,28 (8,9%)	0,064 (22,9%)
1 січня 2019 року	Ціна придбання	154,89	0,270
	Ціна продажу	197,18	0,286
	Виплачені дивіденди	1,46	0,000
	Чистий прибуток	43,75 (28,2%)	0,016 (5,9%)

Різниця між ринковою вартістю й балансовою ($20,286 - 20,171 = 20,116$) складає біржове зростання, що утворилось за рахунок взаємодії попиту та пропозиції на фондовому ринку.

Для подальшого аналізу акції також необхідно розрахувати низку коефіцієнтів за даними табл. 6.

Таблиця 6
Показники для розрахунку коефіцієнтів

Показник	Значення, грн.
Ціна акції	0,286
Чистий прибуток на акцію	0,085
Виручка	0,234
Рух грошових коштів	0,095

Відношення ціни акції до чистого прибутку на акцію (13) є таким: $K_{PE} = \frac{0,286}{0,085} = 3,37$.

Відношення ціни акції до виручки на акцію (14) є таким: $K_{PSR} = \frac{0,286}{0,234} = 1,22$

Відношення ціни акції до руху грошових коштів на акцію (15) є таким: $K_{PCF} = \frac{0,286}{0,095} = 3,02$.

Розрахувавши коефіцієнти, маємо визначити, чи є курс акцій компанії недооціненим, справедливо оціненим або переоціненим. Як правило, у компаній з високим значенням цього коефіцієнта існують серйозні перспективи зростання прибутку, або їх акції є переоціненими ринком. Якщо значення цього показника буде низьким, то це буде означати, що акції компанії недооцінені ринком; перспективи зростання прибутку компанії відстають від вимог ринку; отримання прибутку компанією вкрай нестабільне, що створює додаткові ризики.

Також доцільно порівняти акції компаній «Apple» та «Райффайзен Банк Аваль», придбані в різні періоди часу та реалізовані в поточних ринкових умовах, порахувати прибуток, який вони могли би принести (табл. 7).

Висновки. Оцінка показників прибутковості, розрахунок та прогнозування ринкової вартості складають основу для прийняття рішень щодо покупки або продажу цих цінних паперів. Дохідність цінного паперу, окрім ринкових умов та економічної ситуації, може залежати від виду акції, оскільки саме він визначає порядок нарахування дивідендів.

Маючи намір придбати певні цінні папери, інвестор має вирішити, чи прийнятна для нього певна цінова чутливість, чи не будуть інші цінні папери точніше відповідати його поточним потребам. Також необхідно оцінити ймовірність значних змін відсоткових ставок на ринку впродовж періоду обігу цінного паперу.

Ще одним важливим фактором, що впливає на вибір акції для вкладання коштів, є галузь, у якій працює підприємство. Для адекватної оцінки вартості та дохідності акції розраховані

показники необхідно порівнювати із середньогалузевими значеннями, якщо інвестора цікавить вклад коштів у визначену сферу діяльності. Якщо ж для вкладника коштів головним є отримання найбільшого відсотку, то доцільніше порівнювати дохідність із середньоринковою або іншими видами інвестицій (облігації, депозити, нерухомість). Лише аналіз усіх вищеперахованих аспектів дасть змогу прийняти обґрунтоване рішення щодо купівлі чи продажу цінних паперів та створити прибутковий інвестиційний портфель.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базилевич В.Д., Шелудько В.М., Ковтун Н.В. та ін. Цінні папери : підручник. Київ : Знання, 2011. 1094 с.
2. Франченко О.Л. Використання заощаджень населення в інвестування економіки через структури фондового ринку. *Економічний часопис XXI*. 2010. № 9–10. С. 26–29.
3. Дегтярьова Н.В. Проблеми розвитку українського страхового ринку. *Фінанси, облік і аудит*. 2011. № 18. С. 68–75.
4. Шульга Н.П., Гербст О.Л. Опціонні операції на міжнародних ринках. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 3. С. 5–22.
5. Maginn J.L., Tuttle D.L., McLeavey D.W. *Managing Investment Portfolios: A Dynamic Process*. 3d Edition. USA, Canada : John Wiley & Sons, 2011. 932 p.
6. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <http://www.nssmc.gov.ua> (дата звернення: 10.05.2019).
7. Kuzmenko O., Bozhenko A. Optimization of the risk level of net retention in the insurance market. *Economic Annals – XXI*. 2014. № 11–12. P. 76–79.
8. Kuzmenko O. Methodological principles and formalization of the stability achievement process at the reinsurance market. *Economic Annals – XXI*. 2014. № 3–4 (2). P. 63–66.
9. Apple Financial Statements 2005–2019. URL: <https://www.macrotrends.net/stocks/charts/AAPL/apple/financial-statements> (дата звернення: 30.04.2019).
10. Apple Reports Fourth Quarter Results. URL: <https://www.apple.com/newsroom/2018/11/apple-reports-fourth-quarter-results> (дата звернення: 30.04.2019).
11. Finance UA. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/431642/kapitalizatsiya-apple-podolala-poznachku-v-1-trln> (дата звернення: 03.05.2019).
12. Показники фінансового ринку / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/allinfo> (дата звернення: 03.05.2019).
13. Bankographo / Райффайзен Банк Аваль. URL: <http://plus.bankografo.com/banks/raiffeisen-bank-aval.html> (дата звернення: 30.04.2019).
14. Malyarets L., Dorokhov O., Koybichuk V., Dorokhova L. Obtaining a Generalized Index of Bank Competitiveness Using a Fuzzy Approach. *Journal of Central Banking Theory and Practice*. 2019. № 1. P. 163–182. DOI: 10.2478/jcbtp-2019-0008
15. Financial Information. URL: <https://investor.apple.com/investor-relations/financial-information/default.aspx> (дата звернення: 04.05.2019).
16. Павлов В.І., Пилипенко І.І., Кривов'язук І.В. Цінні папери в Україні : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 400 с.
17. Українська біржа [Ukrainian Exchange]. URL: <http://ux.com.ua> (дата звернення: 03.05.2019).

REFERENCES:

1. Bazylevych V.D., Sheludjko V.M., Kovtun N.V. (2011) *Cinni papery : pidruchnyk* [Securities]. Kiev : Knowledge. (in Ukrainian)
2. Franchenko O.L. (2010) Vykorystannja zaoshhadzhenj naselennja v investuvannja ekonomiky cherez struktury fondovogo rynku [Utilization of population savings in investing the economy through stock market structures]. *Economic Annals – XXI*, no. 9–10, pp. 26–29.
3. Deghtjarjova N.V. (2011) Problemy rozvytku ukrajinsjokogo strokovogo rynku [Problems of development of the Ukrainian fixed market]. *Finance, accounting and auditing*, no. 18, pp. 68–75.
4. Shuljgha N.P., Gherbst O.L. (2016) Opcionni operaciji na mizhnarodnykh rynkakh [Option operations in international markets]. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, no. 3, pp. 5–22.
5. Maginn J.L., Tuttle D.L., McLeavey D.W. (2011) *Managing Investment Portfolios: A Dynamic Process*. Third Edition. USA, Canada : John Wiley & Sons. (in English)
6. Nacionaljna komisija z cinnykh paperiv ta fondovogo rynku [National Securities and Stock Market Commission]. URL: <http://www.nssmc.gov.ua> (accessed: 10.05.2019).
7. Kuzmenko O., Bozhenko, A. (2014). Optimization of the risk level of net retention in the insurance market. *Economic Annals – XXI*, 11–12, pp. 76–79. (in English)
8. Kuzmenko O. (2014). Methodological principles and formalization of the stability achievement process at the reinsurance market. *Economic Annals – XXI*, 3–4 (2), pp. 63–66. (in English)
9. Apple Financial Statements 2005–2019. URL: <https://www.macrotrends.net/stocks/charts/AAPL/apple/financial-statements> (accessed: 30.04.2019). (in English)
10. Apple Reports Fourth Quarter Results. URL: <https://www.apple.com/newsroom/2018/11/apple-reports-fourth-quarter-results> (accessed: 30.04.2019). (in English)
11. Finance UA. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/431642/kapitalizatsiya-apple-podolala-poznachku-v-1-trln> (accessed: 03.05.2019). (in English)
12. Pokazniki finansovogo rinky / Nacionalnij bank Ukrayini [Online]. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/allinfo> (accessed: 03.05.2019). (in English)
13. Bankographo / Raffajzen Bank Aval [Raiffeisen Bank Aval]. URL: <http://plus.bankografo.com/banks/raiffeisen-bank-aval.html> (accessed: 30.04.2019). (in Ukrainian)
14. Malyarets L., Dorokhov O., Koybichuk V., Dorokhova L. (2019) Obtaining a Generalized Index of Bank Competitiveness Using a Fuzzy Approach. *Journal of Central Banking Theory and Practice*. № 1, pp. 163–182. DOI: 10.2478/jcbtp-2019-0008 (in English)
15. Financial Information. URL: <https://investor.apple.com/investor-relations/financial-information/default.aspx> (accessed: 04.05.2019). (in English)
16. Pavlov V.I., Pylypenko I.I., Kryvov'jazjuk I.V. (2009) *Cinni papery v Ukrajini : navchaljnyj posibnyk* [Securities in Ukraine : Tutorial]. Kyiv : Condor. (in Ukrainian)
17. Ukrayinska birzha (UX). URL: <http://ux.com.ua> (accessed: 03.05.2019). (in Ukrainian)

УДК 368.1

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-45>**Косарева І.П.**

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та фінансів
Харківського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Степаненко С.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та фінансів
Харківського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Мазур Т.Б.

*студентка
Харківського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Kosarjeva Iryna

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
International Economic Relations and Finance,
Kharkiv Trade and Economic Institute,
Kyiv National University of Trade and Economics*

Stepanenko Serghij

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
International Economic Relations and Finance,
Kharkiv Trade and Economic Institute,
Kyiv National University of Trade and Economics*

Mazur Tetjana

*Student
Kharkiv Trade and Economic Institute of
Kyiv National University of Trade and Economics*

ВИЗНАЧЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

DETERMINATION OF THE POSSIBILITIES OF USING THE INVESTMENT POTENTIAL OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто економічну сутність інвестицій, проведено класифікацію інвестицій для організації інвестиційної діяльності з виокремленням інвестицій у виробничу сферу, обґрунтовано визначення можливостей використання інвестиційного потенціалу страхових компаній та банків в Україні. Розглянуто систему показників для вимірювання такої категорії, як інвестиційний потенціал, а також здійснено порівняльну характеристику інвестиційної діяльності щодо продуктів страхування життя й страхування іншого, ніж страхування життя. Використано методику розрахунку валового інвестиційного потенціалу (Uvip) страхових компаній України у 2019 р. щодо дев'яти страхових компаній («УНІКА», «РЗУ Україна», «АРХ», «ІНГО Україна», «ТАС СГ», «УСГ & ГЛОБУС», «ОРАНТА», «ПРОВІДНА», «АСКА»). Зроблено розрахунки (за методикою Н.Н. Нікуліної), які підтверджують наявність інвестиційного потенціалу.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний потенціал, потенційна інвестиційна активність, страхові компанії, банки, система показників.

АННОТАЦІЯ

В статье рассмотрена экономическая сущность инвестиций, проведена классификация инвестиций для организации инвестиционной деятельности с выделением инвестиций в

производственную сферу, обосновано определение возможностей использования инвестиционного потенциала страховых компаний и банков в Украине. Рассмотрена система показателей для измерения такой категории, как инвестиционный потенциал, а также осуществлена сравнительная характеристика инвестиционной деятельности касательно продуктов страхования жизни и страхования иного, чем страхование жизни. Использована методика расчета валового инвестиционного потенциала (Uvip) страховых компаний Украины в 2019 г. касательно девяти страховых компаний («УНИКА», «РЗУ Украина», «АРХ», «ИНГО УКРАИНА», «ТАС СГ», «УСГ & ГЛОБУС», «ОРАНТА», «ПРОВИДНА», «АСКА»). Сделаны расчеты (по методике Н.Н. Никулиной), подтверждающие наличие инвестиционного потенциала.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный потенциал, потенциальная инвестиционная активность, страховые компании, банки, система показателей.

ANNOTATION

The article deals with the economic nature of investments, classify investments for the organization of investment activities with the separation of investments in the production sphere, and substantiate the possibilities of using the investment potential of insurance companies and banks in Ukraine. The system of indicators

for measuring such category as investment potential is considered, as well as comparative characterization of investment activity on products of life insurance and insurance other than life insurance. The technique of calculating the gross investment potential (Uip) of insurance companies of Ukraine in 2019 for 9 insurance companies (UNIKA, PZU Ukrayina, ARX, INGO UKRAINE, TAS SG, USG & GLOBUS, ORANTA, PROVIDNA, ASKA) was used. Calculations (according to the method of Nikulina N.) are made in the work, which confirm the presence of investment potential. It is proposed to use indicators of the level of gross and net investment potential of insurance companies for quantitative generalization of the financial resources of an insurance company potentially suitable for investing. Characterization of the nature of investments, their role, types and sources; determination of investment potential of insurance companies; establishing ways to improve Ukraine's investment policy; determining directions for improving state regulation of investment activity in Ukraine. The components that would allow evaluating the investment potential of the banking system are: banks' own capital (statutory and balance capital), structure of attracted resources (important are term resources of the population and enterprises), profit and structure of banks' credit and investment portfolio. It is the analysis of the dynamics of these indicators that makes it possible to assess the investment potential of the domestic banking system and to determine the effectiveness of its activities and prospects. Research has been conducted on the search for investment reserves domestically and based on foreign experience, where insurance companies are one of the main sources of investment economic needs in countries with developed market economies; it is possible to note the presence of quite high investment potential of insurance companies and banks.

Key words: investments, investment potential, potential investment activity, insurance companies, banks, system of indicators.

Постановка проблеми. В умовах довгострокової внутрішньої кризи в Україні залучення фінансових ресурсів із зовнішніх джерел призводить ще до більшого поглиблення кризи та виникнення фінансової залежності економіки від інвесторів, тому пошук внутрішніх інвестиційних джерел та створення дієвого механізму залучення власних фінансових ресурсів є досить актуальними проблемами, які потребують вивчення та аналізу. Успішне вирішення цієї проблеми дасть змогу подолати негативні тенденції та забезпечити ефективний розвиток основних напрямів, що можуть бути визначені пріоритетними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інвестиційної діяльності страхових компаній та банків, їх державне регулювання досліджуються багатьма вітчизняними й зарубіжними вченими та практиками, такими як В.Д. Базилевич, І.І. Рекуненко, Н.М. Внукова, С.С. Осадець, О.Ф. Фурман.

Формування цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті полягає у визначенні змісту інвестиційного потенціалу страхових компаній і розкритті ролі страхових компаній та банків у формуванні інвестиційного ресурсу в економіку, а також окресленні напрямів удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності для забезпечення фінансової стійкості країни.

Для досягнення поставленої мети вирішено такі завдання, як надання характеристики сутності інвестицій; обґрунтування поняття «інвестиційний потенціал»; систематизація основних показників, що оцінюють інвестиційний потенціал страхової компанії; виконання розрахунку інвестиційного

потенціалу на прикладі дев'яти страхових компаній за методикою Н.Н. Нікуліної. У процесі дослідження використано такі методи наукового пізнання, як методи систематизації, узагальнення, графічний метод, метод аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подолання проблем, що існують у країні із залученням інвестицій, є найважливішою умовою забезпечення сталого економічного зростання, що є головною метою України найближчими роками. У зв'язку з цим основними завданнями державного управління є поліпшення інвестиційного клімату, підвищення інвестиційної активності вітчизняних страхових компаній на підставі формування ефективного механізму використання фінансових ресурсів страхових компаній.

Важливими передумовами забезпечення ефективного економічного розвитку в Україні є подальша активізація інвестиційного ринку, вдосконалення його структури та підвищення динамічності його учасників у реальному та фінансовому секторах.

Специфіка економічних процесів у нашій країні зумовлює ситуацію, за якої інвестиційні ресурси страхового сектору функціонують у досить обмежених сегментах і не відіграють вагомої ролі у формуванні загального інвестиційного потоку в країні загалом і на рівні окремих суб'єктів господарювання зокрема [11, с. 203].

Л.В. Лебединська та Л.О. Ремньова наголошують на тому, що особливість страхових компаній полягає у виконанні ними функцій інституціональних інвесторів, що зумовлене такими чинниками, як наявність власних коштів, якими страховики можуть розпоряджатися на власний розсуд, зокрема спрямовувати в різні види інвестицій; специфіка формування залучених фінансових ресурсів, що дає змогу страховим компаніям користуватися протягом певного проміжку часу коштами страхувальників і вкладати їх в інвестиційні інструменти. При цьому страхова та інвестиційна діяльність страхової компанії органічно пов'язані, незважаючи на розбіжність цілей, адже страховий фонд є джерелом фінансування інвестиційної діяльності, а прибуток від інвестиційної діяльності може бути спрямований на фінансування страхових операцій. У зазначеному контексті роль страхування як стратегічного фактору економічного зростання та прискорення інвестиційного розвитку в країні потрібно обґрунтовувати з огляду на існування тісного взаємозв'язку здійснюваної ним функції страхового захисту та інвестиційної функції [11, с. 204].

Французький економіст П. Массе вважав, що «інвестування є актом отримання задоволення у майбутньому від поточних інвестиційних благ» [9, с. 202].

Сам же термін «інвестиції» має латинське походження («investure» – «облачати»), а в економічну теорію й практику зазначене поняття прийшло з англійської мови («to invest» – «вкладати»).

Економічну сутність інвестицій можна сформулювати як процес вкладання капіталу в різні види підприємницької діяльності задля його збереження й примноження, отримання прибутку та досягнення соціального ефекту [4, с. 8].

О.Д. Вовчак наголошує на тому, що інвестиції – це частина фінансових ресурсів, використовуваних у формі довгострокових вкладень [7, с. 202].

У спеціальній літературі можна зустріти різні класифікації інвестицій.

Так, П.Л. Гринько відзначає, що всі інвестиції можна об'єднати у дві великі групи, а саме інвестиції фінансового та економічного аспектів. У фінансовому аспекті ними є всі види активів (коштів), що вкладаються в економічну діяльність задля отримання доходу, а в економічному – витрати на відтворення об'єктів основного капіталу [10, с. 65]. Найбільш детальну класифікацію пропонує С.М. Рудейчук (табл. 1).

За характером участі в інвестиціях прийнято виділяти прямі, портфельні (непрямі)

та інші інвестиції. Прямі інвестиції (“direct investment”) – це інвестиції в це підприємство, обсяг яких становить не менше 10% акціонерного капіталу цього підприємства. Портфельні інвестиції (“portfolio investment”) – це інвестиції в цінні папери цього підприємства, обсяг яких становить менше 10% акціонерного капіталу. Інші інвестиції (“other investment”) – це інвестиції, не пов'язані з підприємством (вкладення капіталу в ГКО, ОФЗ тощо) [2, с. 25].

Щодо об'єктів вкладення розрізняють реальні, фінансові та інтелектуальні інвестиції (рис. 1).

В Україні існує висока потреба в інвестиціях, до пріоритетів інвестування належать значне збільшення частки та обсягів виробництва сучасного машинобудування, досягнення енергетичної незалежності, впровадження енергозберігаючих технологій, захист довкілля, житлове будівництво, охорона здоров'я, вища освіта, наука, космос, відновлення та розвиток військово-промислового комплексу [14, с. 8].

Страховання в економіці ринкового типу є, з одного боку, засобом захисту бізнесу й до-

Таблиця 1

Класифікація інвестицій для організації інвестиційної діяльності з виокремленням інвестицій у виробничу сферу [18, с. 153]

Класифікаційна ознака	Види інвестицій
За джерелами фінансування	Державні, муніципальні інвестиції, галузеві, приватні інвестиції, змішані інвестиції, що утворюються з різних джерел.
За змістом інвестиційного об'єкта	Прямі (реальні) інвестиції, портфельні (фінансові) інвестиції, інтелектуальні та інноваційні інвестиції (придбання патентів, ліцензій), альтернативні інвестиції, пов'язані з уміщенням капіталу в предмети мистецтва.
За етапами інвестування	Початкові інвестиції (здійснюються під час започаткування проекту або купівля підприємства), екстенсивні інвестиції (кількісні), ефективні (якісні, інтенсивні) інвестиції, реінвестиції, бруто-інвестиції (нетто-інвестиції та реінвестиції).
За якісною сутністю вкладеного капіталу	Матеріальні інвестиції, пов'язані із застосуванням машинних технологій, фінансові, тобто грошові інвестиції, нематеріальні інвестиції.
За сферами вкладення капіталу	Виробничі інвестиції соціального та екологічного призначення, науково-технічні інвестиції. Економічні інвестиції (отримання прибутку) та політичні (утримання та управління політичних партій).
За рівнем суб'єкта інвестування	Міжнародний, макроекономічний та мікроекономічний, галузевий, регіональний рівні.
За об'єктом вкладення капіталу	Інвестиції в капітальне будівництво, капітальний ремонт, інвестиції, пов'язані з реконструкцією та модернізацією, інвестиції у відновлення виробничого апарату.
За способом організаційно-правової взаємодії	Укладення договору купівлі-продажу, договір про спільну діяльність, внески до статутного капіталу, інвестиції, одержані в результаті емісії цінних паперів, інвестиції за рахунок позикового капіталу.
За термінами вкладення капіталу	Довго-, середньо- та короткострокові інвестиції.
За суб'єктом вкладень інвестицій	Інвестиції приватного інвестора, державні інвестиції, інвестиції резидента та нерезидента, змішані інвестиції з позиції країн – джерел капіталу.
За інституційною ознакою	Банківські інвестиції, інвестиції небанківських фінансових установ (страхових, інвестиційних компаній, пенсійних фондів тощо), інвестиції міжнародних фінансових організацій, інвестиції державних органів і транснаціональних корпорацій.
За ступенем ризику	Агресивні (з високим ступенем ризику, проте з найбільшим доходом), помірні (середньоризиковані) та консервативні ризики (без ризику, тобто короткострокові державні облигації).
За рівнем ліквідності	Високоліквідні, середньоліквідні (конвертація інвестицій від одного місяця до шести); низьколіквідні (конвертація більше року); неліквідні (конвертація нецільного майнового комплексу).
За характером формування інвестицій	Автономні інвестиції (утворюються незалежно від національного доходу), індуквані інвестиції (формуються внаслідок збільшення споживчих витрат).

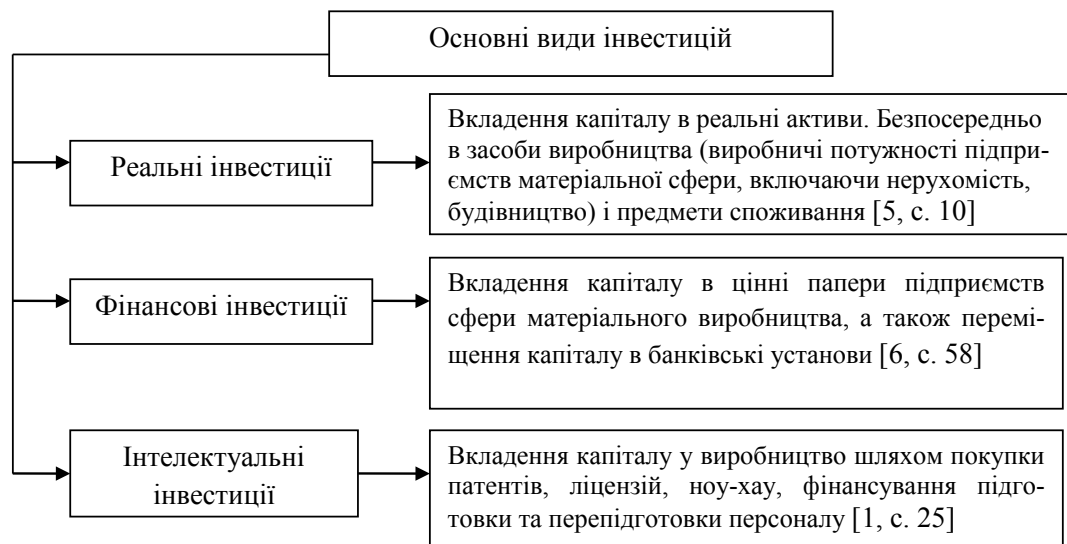

Рис. 1. Основні види інвестицій [1, с. 25; 5, с. 10; 6, с. 58]

бробуту людей, а з іншого боку, комерційною діяльністю, що приносить прибуток. Джерела прибутку страховика – це доходи від власне страхової діяльності, а також від інвестицій тимчасово вільних грошових коштів в об’єкти матеріального виробництва, невиробничої сфери, акції підприємств, державні цінні папери, банківські депозити тощо.

Потенціал (з лат. “potentia” – «сила», «можливість») у переносному значенні позначає сукупність засобів, умов, необхідних для ведення, підтримки, збереження чого-небудь.

Загалом інвестиційний потенціал – це можливість вкладення капіталу задля його подальшого збільшення або інвестиційні можливості щодо ведення, підтримки чи збереження чого-небудь [3, с. 194].

Інвестиційний потенціал страхової компанії – це сукупність коштів, що є тимчасово вільними у взаємозв’язку зі страховими зобов’язаннями або відносно вільними за певних умов їх використання, яку можна використати для отримання інвестиційного доходу з урахуванням узгодження показників ризику та дохідності [19, с. 187].

Також інвестиційний потенціал страхової компанії можна трактувати як наявність фінансових ресурсів, що є в розпорядженні страхової компанії, які тимчасово вільні від зобов’язань і можуть бути спрямовані на інвестування задля одержання доходу. Інвестиційний потенціал страхових компаній цілком залежить від розвитку страхового ринку [15, с. 116].

Основними складовими інвестиційного потенціалу страхової компанії є кошти страхувальників, власний капітал та кошти, залучені у фонди [8, с. 23].

Основну частину інвестиційного потенціалу складають страхові резерви, що формуються за рахунок страхових внесків та утворюють страховий фонд, а дещо меншу частину – власні кошти страховиків. Істотний вплив на зміну інвестиційного потенціалу, що приводить до його

зниження, здійснюють виплати, що виконуються страховиком за договорами страхування та іншими зобов’язаннями згідно з основною діяльністю страховика.

Суттєвою проблемою є кількісне оцінювання інвестиційного потенціалу страхових компаній, оскільки ця категорія є величиною змінною та складається під впливом багатьох чинників. Наприклад, існують великі відмінності між інвестиційним потенціалом страхових компаній, що займаються страхуванням життя, та інвестиційним потенціалом компаній, що спеціалізуються на іншому страхуванні, ніж страхування життя. У зв’язку з цим необхідно проводити порівняльну характеристику інвестиційної діяльності щодо продуктів страхування життя й страхування іншого, ніж страхування життя, щоби створити ефективний інвестиційний клімат у цих сферах діяльності.

Очевидно, таку категорію, як інвестиційний потенціал, неможливо виміряти одним показником, тому необхідно розглянути систему показників, що запропоновані різними авторами (табл. 2).

Окрім того, необхідно враховувати вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на інвестиційний потенціал, а цей прояв залежить від видів страхових послуг, адекватності фінансового менеджменту, фінансової стійкості страхової компанії тощо.

Для надання кількісної узагальнюючої оцінки сукупності фінансових ресурсів страхової компанії, потенційно придатної для інвестування, пропонується використовувати показники рівня валового й чистого інвестиційного потенціалу страхових компаній, що запропоновані в роботі Н.Н. Нікуліної [13].

Рівень валового інвестиційного потенціалу страхових компаній (U_{вп}) характеризує співвідношення сукупного обсягу фінансових ресурсів, вільних зобов’язань, які страховики можуть використовувати задля інвестування, й величини активів страхових компаній [13, с. 24].

Таблиця 2

Показники оцінювання інвестиційного потенціалу страхової компанії, структуровані за різними авторами [16; 19, с. 187]

<i>Н.А. Хрущ [19, с. 187]</i>		
Група, блок	Характеристика показників	Недоліки та переваги групи показників
Показники групи 1	Загальна вартість активів страхової компанії та їх структура за напрямками використання, термінами, ризиком тощо.	Активи характеризують лише фактично використані ресурси та не дають можливості визначити повну структуру потенціалу, а особливо на перспективу, тому показники вартості активів доповнюються іншими статичними та динамічними показниками.
Показники групи 2	Рентабельність та оборотність активів, зокрема інвестиційних, основні якісні характеристики використання інвестиційного потенціалу, що дають змогу визначити як ефективність певної структури активів, так і перспективу щодо збільшення потенціалу в майбутньому.	Використання вказаних показників має деякі недоліки, а саме неоднозначність визначення того, за рахунок використання якого активу було отримано прибуток або дохід.
Показники групи 3	Відношення інвестиційних активів до власного капіталу – це специфічний показник, що характеризує ефективність інвестиційної діяльності страхової компанії.	Дає можливість визначити ефективність використання інвестиційного потенціалу для власників капіталу страхових компаній.
Показники групи 4	Динамічні показники, зокрема приріст вартості активів; приріст рентабельності активів; приріст оборотності активів; приріст питомої ваги власних інвестиційних активів.	Простота розрахунку та достовірна інформація про позитивні чи негативні зміни щодо інвестиційного потенціалу страхової компанії.
<i>О.О. Поплавський [16]</i>		
Блок показників	Показник	Алгоритм розрахунку
Блок «Дохідність»	Показник дохідності власного капіталу	100% * (Чистий прибуток) / (Середній обсяг власного капіталу протягом року).
	Показник дохідності інвестицій	100% * (Фінансовий результат від фінансової діяльності) / (Середній обсяг фінансових інвестицій протягом року).
	Показник дохідності розміщення страхових резервів	100% * (Фінансовий результат від фінансової діяльності) / (Середній обсяг чистих страхових резервів протягом року).
Блок «Ліквідність»	Показник ліквідності активів	100% * (Високоліквідні активи) / (Зобов'язання).
	Показник покриття ліквідними активами страхових резервів	100% * (Високоліквідні активи) / (Чисті страхові резерви).
	Показник покриття ліквідними активами та інвестиціями страхових зобов'язань.	100% * (Фінансові інвестиції за винятком участі у капіталі) / (Чисті страхові резерви).
Блок «Диверсифікація»	Показник участі в капіталі	100% * (Інвестиції в дочірні підприємства) / ((Фінансові інвестиції за винятком участі у капіталі) + (Інвестиції в дочірні підприємства))
	Показник частки страхових резервів в активах	100% * (Чисті страхові резерви) / (Активи)
Блок «Динаміка»	Показник зростання активів	100% * ((Активи на кінець звітного періоду) / (Активи на початок звітного періоду) - 1)
	Показник зростання інвестиційного портфеля	100% * ((Фінансові інвестиції) / (Фінансові інвестиції на початок звітного періоду) - 1)

$$U_{\text{вп}} = \sum (SS_i + SR_i) / \sum A_i * 100\%,$$

де SR_i – страхові резерви i -ї страхової компанії, грн.; SS_i – власні кошти i -ї страхової компанії, грн.; A_i – активи i -ї страхової компанії, грн.; n – число страхових компаній.

Рівень чистого інвестиційного потенціалу ($U_{\text{чп}}$) страхових компаній дає змогу виміряти співвідношення сукупного обсягу тимчасово вільних фінансових ресурсів (за винятком дебіторської заборгованості), які страховик може використовувати задля інвестування, та його активів.

Чим вище значення $U_{\text{чп}}$, тим більше інвестиційний потенціал, яким володіє страхова компанія, тим вище його потенційна інвестиційна активність [13, с. 24].

$$U_{\text{вп}} = \sum (SS_i + SR_i - D_i) / \sum A_i * 100\%,$$

де D_i – розмір дебіторської заборгованості i -ї страхової компанії за договорами страхування, співстрахування та перестрахування, грн.

На основі представлених даних статистичної звітності дев'яти страхових компаній, одна частина яких займається страхуванням життя, а

інша – іншими видами страхування, розрахуємо за вибраною методикою [13] валовий інвестиційний потенціал цих страхових компаній (табл. 3).

Таблиця 3
Результати розрахунку валового інвестиційного потенціалу (Uвп) страхових компаній України у 2019 р., %

Назва страхової компанії	Рівень валового інвестиційного потенціалу, %
УНІКА	87,56
PZU УКРАЇНА	79,95
ARX	84,17
ІНГО УКРАЇНА	85,71
ТАС СГ	92,56
УСГ & ГЛОБУС	92,60
ОРАНТА	90,87
ПРОВІДНА	92,25
АСКА	73,99

Джерело: розраховано авторами за методикою Н.Н. Нікуліної

Для наочності представимо розрахункові дані, котрі наведені в попередній таблиці, на діаграмі (рис. 2).

Слід зазначити, що для розрахунку вибрані страхові компанії, які за рейтинговою оцінкою різних показників належать до топ-10 страхових компаній (табл. 4), й такі, що не увійшли до рейтингових страхових компаній («ПРОВІДНА», «АСКА»), але за розрахунками також мають досить значний інвестиційний потенціал (табл. 4).

Такий стан підтверджує припущення, що страхові компанії загалом можуть розглядатися як суттєвий інвестиційний ресурс у країні.

В наступній таблиці наведені рейтинги страхових компаній за валовими преміями та за страховими резервами.

Всі страхові компанії, за якими розраховано інвестиційний потенціал (табл. 4), мають значення валового інвестиційного потенціалу більше 50%, що свідчить високу потенційну інвестиційну активність.

Використана методика щодо дев'яти страхових компаній («УНІКА», «PZU УКРАЇНА», «ARX», «ІНГО УКРАЇНА», «ТАС СГ», «УСГ & ГЛОБУС», «ОРАНТА», «ПРОВІДНА», «АСКА») показала, що вибрані страхові компанії мають досить високий інвестиційний потенціал, який розрахунково коливатиметься від 92,60% до 73,99%.

Згідно з використаною методикою, якщо потенціал перевищує значення 50%, то страхова компанія вважається спроможною проводити інвестиційну діяльність.

Висновки. Проведене дослідження щодо пошуку інвестиційних резервів всередині країни з огляду на іноземний досвід може свідчити про те, що одним з основних джерел інвестицій можуть бути страхові компанії.

У статті зроблено розрахунки (за методикою Н.Н. Нікуліної), які підтверджують наявність інвестиційного потенціалу страхових компаній.

Необхідно також відзначити, що в Україні не тільки страховий бізнес має значний інвестиційний потенціал, але й досить розвинута

Валовий інвестиційний потенціал (Uвп)

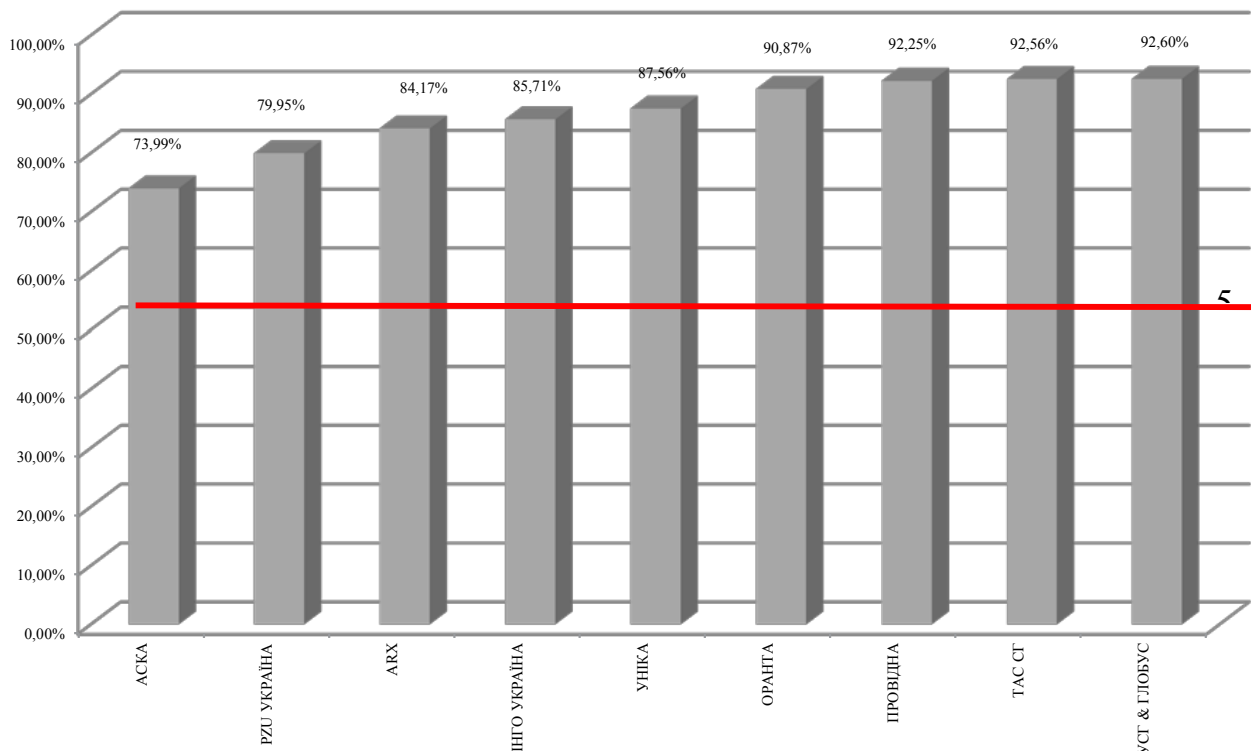

Рис. 2. Розподіл страхових компаній за інвестиційним потенціалом

Таблиця 4

Розподіл страхових компаній за основними рейтинговими показниками [17]

Місце за рейтингом	Назва страхової компанії	Валові премії за 9 місяців 2019 р., тис. грн.	Місце за рейтингом	Назва страхової компанії	Страхові резерви на вересень 2019 р., тис. грн.
1	ARX	1 714 873	1	УНІКА	1 716 101
2	УНІКА	1 693 314	2	PZU УКРАЇНА	1 538 204
3	УСГ & ГЛОБУС	1 389 011	3	ТАС СГ	1 310 184
4	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	1 382 194	4	ARX	1 271 447
5	ТАС СГ	1 323 623	5	УСГ & ГЛОБУС	1 146 209
6	PZU УКРАЇНА	1 309 638	6	ІНГО УКРАЇНА	1 115 556
7	ІНГО УКРАЇНА	1 153 458	7	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	1 076 812
8	АЛЬФА СТРАХУВАННЯ	751 428	8	УНІВЕРСАЛЬНА	842 600
9	БУСО	728 405	9	КНЯЖА	623 700
10	УНІВЕРСАЛЬНА	687 737	10	ОРАНТА	492 500

банківська система, яку також доцільно розглядати як потенційне внутрішнє інвестиційне джерело.

Саме тому визначення інвестиційного потенціалу банківської системи України є не менш важливим та актуальним. Інвестиційний потенціал банківської системи України – це сукупність наявних у банків власних і залучених ресурсів, їх оптимальна структура та раціональне використання для реалізації потреб господарювання [12, с. 69–70].

Складовими частинами, які б дали змогу оцінити інвестиційний потенціал банківської системи, є власний капітал банків (статутний і балансовий капітал), структура залучених ресурсів (велике значення мають строкові ресурси населення й підприємств), прибуток і структура кредитно-інвестиційного портфеля банків [12, с. 70].

Таким чином, виникає потреба створення такого механізму залучення наявних грошових коштів, який би забезпечив не тільки їх використання, але й безумовне повернення з прибутком до власників. З огляду на наявність фінансових ресурсів в країні та їх використання можна забезпечити ефективний розвиток економіки навіть в умовах світової фінансової кризи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аньшин В.М. Инвестиционный анализ : учебное пособие. Москва : Дело, 2000. 280 с.
2. Балацький О.Ф., Теліженко О.М., Соколов М.О. Управління інвестиціями : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. 232 с.
3. Безродна С.М., Миськова Н.В. Інвестування : компендіум. Чернівці, 2013. 200 с.
4. Бодров В.Г., Соколова О.М. Державне управління у сфері інвестицій та інновацій : навчально-методичні матеріали / уклад. М.Т. Солоха. Київ : НАДУ, 2013. 52 с.
5. Борщ Л.М., Герасимова С.В. Інвестування: теорія та практика : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Знання, 2007. 685 с.
6. Вінник О.М. Інвестиційне право : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2001. 264 с.
7. Вовчак О.Д. Інвестування : навчальний посібник. Львів : Новий Світ – 2000, 2008. 544 с.
8. Годунок К.Ю. Інвестиційний потенціал страхових компаній. *Наукові записки НаУКМА*. 2011. Т. 120 : Економічні науки. С. 22–27.
9. Горбатюк Л.М. Інвестиції: економічна сутність і класифікація. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 2. С. 201–204.
10. Гринько П.Л. Дослідження формування інвестиційної політики підприємств як важливого фактору їх стратегічного розвитку. *Економіка і управління підприємством*. 2016. № 1/3 (27). С. 63–68.
11. Лебединська Л.В., Ремньова Л.О. Роль банків та страхових компаній в активізації інвестиційних процесів в економіці України. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/48584/25-Lebedynska.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.01.2020).
12. Луців Б.Л., Стечишин Т.Б. Інвестиційний потенціал банківської системи України. *Фінанси України*. 2009. № 9. С. 67–77.
13. Никулина Н.Н. Зарубежный опыт инвестиционной политики страховых организаций. *Страховое дело*. 2007. № 11. С. 25–29.
14. Паливода К.В. Проблеми формування привабливого інвестиційного клімату як засобу подолання деструкцій в економіці України. *Економіка та держава*. 2018. № 3. С. 4–9.
15. Побоча К.П., Воробей Г.М. Потенціал інвестиційної діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. С. 116–119.
16. Поплавський О.О. Аналіз інвестиційного потенціалу страхових компаній в умовах фінансової нестабільності. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5347> (дата звернення: 20.01.2020).
17. Рейтинг страхових компаній України. URL: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife> (дата звернення: 20.01.2020).
18. Рудейчук С.М. Сутність поняття інвестицій та їх класифікація: обліково-економічні аспекти. *Економічний аналіз*. 2013. Вип. 12. Ч. 2. С. 151–154.
19. Хрущ Н.А. Інвестиційний потенціал страхових компаній України. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2014. № 3(65). С. 186–191.

REFERENCES:

20. Anshin V.M. (2000) *Ynvestyconnij analiz : ucheb. posob.* [Investment analysis : textbook help case], 280 p. (in Russian)
21. Balatsky O.F., Telizhenko O.M., Sokolov M.O. (2004) *Upravlinnja investyacijamy : navch. posib. [2-ghe vyd., pererob. i dop.]* [Investment management : textbook. tool. [2nd ed., Remaking. and ext.]]. Sumy : VTD "University Book", 232 p. (in Ukrainian)
22. Bezrodna S.M., Miskova N.V. (2013) *Investuvannja : compendium* [Investing : a compendium]. Chernivtsi, 200 p. (in Ukrainian)
23. Bodrov V.G., Sokolova O.M. (2013) *Derzhavne upravlinnja u sferi investyacij ta innovacij : navch.-metod. materialy* [Public administration in the field of investment and innovation : a teaching method. materials] / style. M.T. Solokha. K. : NADU, 52 p. (in Ukrainian)
24. Borsch L.M., Gerasimova S.V. (2007) *Investuvannja: teorija ta praktyka : navch. posibn. vyd. 2-ghe [pererob. ta dop.]* [Investing: theory and practice : textbook. manual kind. 2nd [recast. and extra]]. K. : Knowledge, 685 p. (in Ukrainian)
25. Vinnik O.M. (2001) *Investycyjne pravo : navch. posib.* [Investment Law : Educ. Tool]. K. : Attica, 264 p. (in Ukrainian)
26. Vovchak O.D. (2008) *Investuvannja : navch. posib.* [Investing : Educ. tool]. L. : New World 2000, 544 p. (in Ukrainian)
27. Godunko K.Yu. (2011) Investyconnij potencial strakhovykh kompanij [Investment potential of insurance companies]. *NaUKMA Scientific Notes*, vol. 120 : Economic Sciences, pp. 22–27. (in Ukrainian)
28. Gorbatiuk L.M. (2010) Investyconni: ekonomichna sutnistj i klasyfikacija [Investments: economic essence and classification]. *Bulletin of Poltava State Agrarian Academy*, № 2, pp. 201–204. (in Ukrainian)
29. Grynko P.L. (2016) Doslidzhennja formuvannja investyconnoji polityky pidprijemstv jak vazhlyvogho faktoru jikh strategichnogho rozvytku [Investigation of the formation of investment policy of enterprises as an important factor in their strategic development]. *Economics and enterprise management*, № 1/3 (27), pp. 63–68. (in Ukrainian)
30. Lebedynskaya L.V., Remnyova L.O. The role of banks and insurance companies in the activation of investment processes in the Ukrainian economy. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/48584/25-Lebedynska.pdf?Sequence=1> (accessed: 20 January 2020). (in Ukrainian)
31. Lutsiv B.L., Stechishin T.B. (2009) Investyconnij potencial bankivskoji systemy Ukrajinny [Investment potential of the banking system of Ukraine]. *Finance of Ukraine*, № 9, pp. 67–77. (in Ukrainian)
32. Nikulin N.N. (2007) Zarubezhnij opit ynvestyconnoj polytykystrakhovykh orghanyzacyj [Foreign experience of investment policyinsurance organizations]. *Insurance business*, № 11, pp. 25–29. (in Russian)
33. Palivoda K.V. (2018) Problemy formuvannja pryvablyvogho investyconnogho klimatu jak zasobu podolannja destrukcij v ekonomici Ukrajinny [Problems of formation of attractive investment climate as a means of overcoming destructions in the Ukrainian economy]. *Economy and state*, № 3, pp. 4–9. (in Ukrainian)
34. Pobocha K.P., Vorobey G.M. (2017) Potencial investyconnoji dijalnosti strakhovykh kompanij na finansovomu rynku Ukrajinny [Potential of investment activity of insurance companies in the financial market of Ukraine]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University*, pp. 116–119. (in Ukrainian)
35. Poplavsky O.O. (2016) Analiz investyconnogho potencialu strakhovykh kompanij v umovakh finansovoji nestabilnosti [Analysis of investment potential of insurance companies in conditions of financial instability]. *An efficient economy*, № 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5347> (accessed: 20 January 2020). (in Ukrainian)
36. Rating of insurance companies of Ukraine. Available at: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife> (accessed: 20 January 2020). (in Ukrainian)
37. Rudeychuk S.M. (2013) Sutnistj ponjattja investyconni ta jikh klasyfikacija: oblikovo-ekonomichni aspekty [The essence of the concept of investment and their classification: accounting and economic aspects]. *Economic analysis*. № 12. T. 2, pp. 151–154. (in Ukrainian)
38. Khrushch N.A. (2014) Investyconnij potencial strakhovykh kompanij Ukrajinny [Investment potential of insurance companies of Ukraine]. *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, № 3(65), pp. 186–191. (in Ukrainian)

УДК 336.113.12

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-46>

Савастієєва О.М.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Savastieieva Oksana

*Candidate of Sciences (Economics), associate professor,
Department of finance, banking and insurance,
Odessa National I.I. Mechnikov University*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВИМИ БЮДЖЕТАМИ

THEORETICAL PRINCIPLES OF AN EFFICIENT LOCAL BUDGET MANAGEMENT SYSTEM

АНОТАЦІЯ

В статті розглянуто теоретико-організаційні засади системи бюджетного управління. Важливість дослідження засад організації бюджетного управління з позиції узгодження інтересів всіх учасників бюджетного процесу на місцевому рівні та на основі максимізації синергетичного ефекту від їхньої взаємодії визначає актуальність вибраної теми. З'ясовано, що в сучасних умовах система бюджетного управління в Україні потребує удосконалення в контексті сприяння раціональному використанню фінансових ресурсів на місцевому рівні. У межах використання функціонально-системного підходу була визначена доцільність його застосування з метою оцінки ефективності розвитку системи місцевого бюджетного управління. Також з'ясовано, що синергетичний ефект на рівні управління місцевими бюджетами означає досягнення максимальної узгодженості інтересів держави, органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємницької діяльності та населення громад. Урахування синергетичної основи під час реалізації системи бюджетного управління дасть змогу підвищити ефективність досягнення стратегічних напрямів бюджетної політики.

Ключові слова: бюджетне управління, децентралізація, місцеві бюджети, синергетичний ефект, узгодженість інтересів.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены теоретико-организационные основы системы бюджетного управления. Важность исследования основ организации бюджетного управления с позиции согласования интересов всех участников бюджетного процесса на местном уровне и на основе максимизации синергетического эффекта от их взаимодействия определяет актуальность выбранной темы. Установлено, что в современных условиях система бюджетного управления в Украине требует усовершенствования в контексте содействия рациональному использованию финансовых ресурсов на местном уровне. В рамках использования функционально-системного подхода была определена целесообразность его применения для оценки эффективности развития системы местного бюджетного управления. Также установлено, что синергетический эффект на уровне управления местными бюджетами означает достижение максимальной согласованности интересов государства, органов местного самоуправления, субъектов предпринимательской деятельности и населения общин. Учет синергетической основы при реализации системы бюджетного управления позволит повысить эффективность достижения стратегических направлений бюджетной политики.

Ключевые слова: бюджетное управление, децентрализация, местные бюджеты, синергетический эффект, согласованность интересов.

ANNOTATION

The article deals with the theoretical and organizational principles of the budget management system, which is of particular importance in the context of reforming local budgets and intergovernmental budgetary relations. The importance of studying the principles of budgetary management from the point of view of harmonizing the interests of all participants of the budget process at the local level and on the basis of maximizing the synergistic effect of their interaction determines the relevance of the chosen topic. It is determined that the socio-economic development of communities, which is determined by the ability of local authorities to effectively apply measures of budgetary influence, first of all, depend on the state of management at the local level of the budgetary system, and the specific features of the budgetary management system and their characteristics are formed under the influence of many factors. It has been found that in the current context, the budgetary management system in Ukraine needs to be improved in the context of promoting the rational use of financial resources at the local level, given the increase in statistical indicators of breaches of budgetary legislation. Within the functional-system approach, it was determined that it would be useful to assess the effectiveness of the development of the local budgetary management system, which is due to the specific features of the supersystems, which may include the local budgetary management system, given the specific characteristics. It was also found out that the synergistic effect within the specified system at the level of local budget management means achieving the maximum coherence of interests of the state, local self-government bodies, business entities and the population of communities. It is determined that the manifestation of synergistic effects will occur is multidirectional. Taking into account the synergistic basis in the implementation of the budgetary management system will allow to increase the efficiency of achievement of strategic directions of budgetary policy. A well-planned system of budgetary management measures and decisions in the current context of reforming local budgets and intergovernmental budgetary relations provides synergetic effects, which result in increased efficiency of individual local budgets, budgets of all administrative and territorial units as a whole, and ultimately of the entire budget system.

Key words: budget management, decentralization, local budgets, synergy effect, coordination of interests.

Постановка проблеми. Досягнення найвищого рівня дієвості системи управління бюджетом є обов'язковою умовою процесу становлення правової держави з розвинутою економікою, фінансовою системою та відкритим суспільством. Формування централізованих грошових фондів держави та місцевого самоврядування є осно-

вою реалізації виваженої фінансово-бюджетної політики органів державної влади та управління, забезпечуючи в такий спосіб напрями фінансування найбільш актуальних потреб громадян. Питання модернізації системи бюджетного управління набувають особливої значущості в умовах фінансової децентралізації, наділення органів місцевого самоврядування значними можливостями фінансування власних потреб забезпечення високого рівня соціально-економічного розвитку територій. Таким чином, важливим вектором роботи на рівні місцевих бюджетів є організація бюджетного управління з позиції узгодження інтересів всіх учасників бюджетного процесу на місцевому рівні та на основі максимізації синергетичного ефекту від їхньої взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню окремих аспектів бюджетного управління присвячені роботи таких науковців, як Л.Є. Клець, Л.В. Панкевич, М.А. Зварич, П.Я. Могиляк, Б.І. Хомічак, Т.Л. Миронова, О.П. Добровольська, А.Ф. Процай, С.Ю. Колодій, С.І. Юрій, В.Г. Дем'янишин, О.П. Кириленко, В.М. Опарін, В.М. Федосов, Н.В. Винниченко та ін. Однак, незважаючи на багатовекторність та глибину здійснених досліджень, малодослідженим є застосування системно-синергетичного підходу до системи бюджетного управління на місцевому рівні.

Метою статті є дослідження теоретичних засад ефективної системи бюджетного управління на місцевому рівні з погляду виникнення в межах системи синергетичних ефектів.

Виклад основного матеріалу. Економічна сутність місцевого бюджету зумовлюється його призначенням задля фінансування сукупності заходів, що забезпечують можливість отримання суб'єктами суспільства комплексу благ і різноманітних послуг. Відповідно, рівень цих благ та якість послуг значною мірою визначають рівень добробуту населення громад та якість життя. За допомогою місцевих бюджетів держава забезпечує втілення в життя стратегічних напрямів державної політики.

Соціально-економічний розвиток громад, який визначається можливостями місцевої влади ефективно застосовувати заходи бюджетного впливу, насамперед залежить від стану управління на місцевому рівні бюджетної системи. Сам процес управління як загалом у межах бюджетної системи, так і на рівні місцевих бюджетів визначає перманентний вплив на об'єкт управління задля забезпечення виконання бюджетів із метою реалізації визначених завдань. Шляхом використання набору інструментів бюджетного управління здійснюється планування доходних та видаткових показників бюджетів, а також їх виконання; внаслідок зазначеного процесу відбувається вплив бюджетної системи на динаміку економічних показників, рівень зайнятості, інвестиційної та ділової активності тощо. Специфічні риси системи бюджетного управління

та їхні характерні особливості формуються як квінтесенція історичних передумов становлення і розвитку держави, протікання соціально-економічних процесів, системи адміністративно-територіального устрою в державі тощо.

Досліджуючи актуальні проблеми бюджетного управління, Н.Ю. Мельничук зазначає, що важливим кроком у його розвитку на рівні європейських країн стало підписання Маастрихтського договору, за умовами якого було внесено кардинальні зміни у бюджетний процес країн ЄС. Встановивши межу дефіциту державного бюджету не більшою від 3%, загального державного боргу – 60% валового внутрішнього продукту, було виокремлено головний критерій співвідношення дефіциту державного бюджету з державними капітальними видатками. Це посприяло підвищенню рівня збалансованості бюджетної системи кожної країни, що стало вирішальним у зародженні бюджетного менеджменту [1].

Водночас, за словами Н.В. Винниченко, останнім часом дедалі більше країн світу проводять реформу системи управління бюджетом із метою досягнення стабільності фінансової системи, підвищення ефективності використання бюджетних коштів та поглиблення відповідальності виконавчої влади щодо результатів використання коштів, акумульованих за рахунок сплачених населенням податків та зборів. Міжнародні організації на чолі з МВФ, Світовим банком та ОЕСР щороку проводять дослідження у сфері розроблення нових інструментів управління бюджетом [2].

На думку М. Лучко, вирішальне значення для значного покращення процесу бюджетного управління, прийняття своєчасних та потрібних рішень для забезпечення життєдіяльності адміністративно-територіальних одиниць має оперативне формування масиву необхідних чинників. Отримана у процесі цього інформація дасть змогу приймати ефективні управлінські рішення, встановити причинно-наслідковий зв'язок у фінансово-господарських операціях та зробить певні кроки щодо недопущення неефективного використання бюджетних коштів [3].

Зростання важливості ефективного бюджетного управління у фінансовій системі пов'язане з тим, що воно створює фундамент для забезпечення високих темпів державного розвитку та виконання соціальних зобов'язань перед населенням країни, гарантованих законодавством; внаслідок цього ефективно бюджетне управління є основним інструментом регулювання суспільно-економічного життя, що здатний забезпечити належний обсяг формування та використання бюджетних фінансових ресурсів. Ефективне бюджетне управління є системою заходів, що націлена на побудову міцної фінансової основи розвитку країни; регулятором дотримання вимог бюджетного законодавства; засобом раціоналізації всіх стадій бюджетного процесу та оптимізації дохідних джерел бю-

джетів; інструментом реформування діяльності органів виконавчої та законодавчої влади, наділених повноваженнями в бюджетній сфері. Проте в сучасних умовах система бюджетного управління в Україні потребує удосконалення в контексті сприяння раціональному використанню фінансових ресурсів на місцевому рівні, враховуючи зростання показників порушень бюджетного законодавства.

Так, за інформацією Державної казначейської служби України, у січні-грудні 2019 року за оперативними даними попереджено 24 702 порушення бюджетного законодавства, допущених розпорядниками та одержувачами коштів державного та місцевих бюджетів на загальну суму 19 700,7 млн грн, у тому числі за місцевими бюджетами у процесі взяття або реєстрації зобов'язань, фінансових зобов'язань надано 18 507 попереджень на загальну суму 13 836,6 млн грн; під час прийняття до виконання платіжних доручень – 1252 попередження на загальну суму 144,9 млн грн. Крім того, за 2019 рік органами Державної казначейської служби України оформлено 2279 протоколів про порушення бюджетного законодавства (далі – Протокол) та складено 2231 розпорядження про зупинення операцій із бюджетними коштами на рахунках розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів (далі – Розпорядження), з них під час виконання місцевих бюджетів – 1706 Протоколів та 1693 Розпорядження [4].

Отже, сучасний стан бюджетного управління на рівні місцевих бюджетів потребує значного підвищення ефективності функціонування. Задля цього необхідним є доповнення наявного функціонально-системного підходу дослідженнями умов виникнення синергетичного ефекту в системі управління місцевими бюджетами.

І.Г. Грабар, Є.І. Ходаківський, О.В. Вознюк, Л.Ю. Возна, розглядаючи синергетику економічних систем, визначають поняття синергії як поєднану (спільну) дію двох або декількох елементів системи в одному і тому ж напрямі [5]. Водночас Л.Г. Мельник зазначає, що основна сутність синергетичного феномену полягає у взаємодії окремих частин системи між собою, у результаті чого вони починають діяти як єдине ціле. Для цього необхідно, щоб окремі частинки системи реагували на зміни стану зовнішнього середовища і проявляли когерентні дії, тобто «перемовлялися», ніби синхронізували свої зміни [6, с. 260].

Якщо застосувати зазначений підхід до бюджетного управління, то воно набуває ознак суперсистеми, для якої характерна наявність великої кількості можливих сценаріїв розвитку за умови відповідного управлінського впливу, а також є множини сценаріїв стаціонарного розвитку у разі відсутності будь-якого впливу з боку суб'єкта управління. У такому разі виразом ефективності, раціональності, оптимальності та інших класичних цільових функцій є отримання синергетичного ефекту, який може

бути як позитивним, так і негативним. Доцільність системно-синергетичного підходу до оцінки ефективності розвитку системи місцевого бюджетного управління зумовлена характерними особливостями суперсистем, до складу яких може бути віднесена і система управління місцевими бюджетами з огляду на наявність таких характеристик, як:

- нелінійність процесу розвитку, яка визначається складним характером зв'язків у самій системі бюджетного управління місцевого рівня і з системами більш високого порядку, а також наявністю значних ризиків бюджетного процесу. Під час застосування системно-синергетичного підходу незмінний стан або процес лінійного розвитку системи бюджетного управління може бути впродовж лише нетривалого часу;

- наявність множини альтернативних варіантів розвитку. Система бюджетного управління розвивається в умовах постійного виникнення точок біфуркацій, поява яких пов'язана з реформуванням міжбюджетних відносин та модернізацією бюджетного процесу на місцевому рівні. Метою застосування засад системно-синергетичного підходу є не тільки визначення стану системи бюджетного управління, за якого бюджетний процес на місцевому рівні буде найбільш ефективним, але й виокремлення множини різних станів або ж варіантів розвитку, яких може досягти бюджетна система з певною ймовірністю;

- здатність системи бюджетного управління до різних якісних трансформацій. Накопичення різного роду збуджень у бюджетній системі (флуктуацій), таких як зміна політичної ситуації або наслідки економічних потрясінь, може викликати суттєве перетворення якісного рівня системи бюджетного управління.

Виходячи з такої позиції, для системи бюджетного управління на місцевому рівні системно-синергетична ефективність означає досягнення максимальної узгодженості інтересів таких суб'єктів:

- держави та органів місцевого самоврядування, метою яких є розвиток територій на основі фінансової самодостатності та забезпечення сталого рівня цього розвитку;

- суб'єктів господарської діяльності, метою яких є користування сприятливими умовами для здійснення підприємницької діяльності та стабільність бюджетного законодавства;

- населення регіонів, метою якого є отримання доступу до суспільних послуг найвищої якості, підвищення рівня життя та добробуту.

Ефективність бюджетного управління знаходить відображення у створенні синергетичного ефекту, що виникає лише в тому разі, коли відбувається одночасна зміна компонентів, які належать до різних підсистем, та їхня миттєва взаємодія (рисунок 1).

Необхідність реалізації стратегічних напрямів бюджетної політики на місцевому рівні приводить до активізації внутрішньої взаємодії усіх компонентів системи бюджетного управ-

Рис. 1. Синергетичний ефект у системі бюджетного управління на рівні місцевих бюджетів

Джерело: побудовано автором

ління в площині трьох послідовних етапів. На підготовчому етапі здійснюється визначення мети, розроблення програми реалізації, розрахунок ефективності системи управління, а також відбувається оцінка можливих ризиків.

Діяльність із реалізації сукупності управлінських заходів у межах системи бюджетного управління включає загальну організацію процесу, управління підсистемами та ресурсами, організацію взаємодії компонентів підсистем. У площині контрольної діяльності відбувається моніторинг системи та аналіз результатів на предмет відповідності меті системи, внаслідок внесення в оперативному режимі необхідних коригувань до процесу бюджетного управління виникає синергетичний ефект.

Висновки. Попередні власні дослідження бюджетного процесу на місцевому рівні [7; 8] та зазначене вище дають змогу сформулювати такі висновки. Урахування синергетичної основи під час реалізації системи бюджетного управління дасть змогу підвищити ефективність досягнення стратегічних напрямів бюджетної політики. Якісно спланована система бюджетних управлінських заходів та рішень у сучасних умовах реформування місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин забезпечує виникнення синер-

гетичних ефектів, які зумовлюють підвищення ефективності окремо взятого місцевого бюджету, бюджетів усіх адміністративно-територіальних одиниць і всієї бюджетної системи. Водночас слід зазначити, що прояв синергетичних ефектів відбуватиметься за двома різними напрямками, такими як: 1) синергетичні ефекти, що проявляються в межах окремого місцевого бюджету від системного застосування різних інструментів управління; 2) синергетичні ефекти, які проявляються загалом на місцевому рівні бюджетної системи внаслідок застосування відповідної державної управлінської політики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Н.Ю. Мельничук «Актуальні проблеми бюджетного менеджменту в сучасних умовах». Бухгалтерський облік, аналіз та аудит : проблеми теорії, методології, організації. 2016. № 2(17). С. 104–110.
2. Винниченко Н.В. Система управління бюджетом: наукові основи, сучасні тенденції, світовий досвід: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2017. 374 с.
3. М. Лучко «Децентралізація: окремі питання методики аналізу ефективності управління коштами місцевих бюджетів». Галицький економічний вісник. 2018. Том 55. № 2. С. 121–128.

4. Державна казначейська служба України: офіційний сайт. URL: https://www.treasury.gov.ua/ua/timeline?&type=posts&category_id=6 (дата звернення: 06.02.2020).
5. Синергетика економічних систем: навч. посіб. / І.Г. Грабар, Є.І. Ходаківський, О.В. Вознюк, Л.Ю. Возна та ін. Житомир: Житомир. держ. техн. ун-т, 2003. 244 с.
6. Л.Г. Мельник. Экономика и информация: экономика информации и информация в экономике: Энциклопедический словарь. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. 384 с.
7. О.М. Савастієва. «Казначейський контроль бюджетного процесу на місцевому рівні: інноваційний аспект». Молодий вчений. 2019. № 12(76). С. 39–43.
8. О.М. Савастієва, «Використання концепції детермінізму для побудови моделі системи реалізації економічної та соціальної функцій держави в частині бюджетотворення», Науковий погляд: економіка та управління. 2019. № 3(65). С. 250–257.
3. M. Luchko (2018) «Detsentralizatsiia: okremi pytannia metodyky analizu efektyvnosti upravlinnia koshtamy mistsevyykh biudzhektiv» [Decentralization: Selected Issues of Methodology for Analyzing the Effectiveness of Local Budget Management]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk, no. 2(55), pp. 121–128. (in Ukrainian)
4. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy: ofitsiynyi sait [State Treasury Service of Ukraine: official site]. Available: https://www.treasury.gov.ua/ua/timeline?&type=posts&category_id=6 (accessed on: February 6, 2020). (in Ukrainian)
5. I.H. Hrabar, Ye.I. Khodakivskyi, O.V. Vozniuk, L.Yu. Vozna ta in. (2003) Synerhetyka ekonomichnykh system [Synergetics of economic systems]. Zhytomyr: Zhytomyr. derzh. tekhn. un-t. (in Ukrainian)
6. L.H. Melnyk (2005) Ekonomika i informatsiya: ekonomika informatsii i informatsiya v ekonomike: Entsiklopedicheskiy slovar [Economics and Information: Economics of Information and Information in Economics: Encyclopedic Dictionary]. Sumyi: ITD «Universitetskaya kniga». (in Russian)

REFERENCES:

1. N.Iu. Melnychuk (2016) «Aktualni problemy biudzhethnoho menezhmentu v suchasnykh umovakh». [Actual problems of budget management in modern conditions]. Bukhholderskiy oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohii, orhanizatsii, no. 2(17), pp. 104–110. (in Ukrainian)
2. Vynnychenko N.V. (2017) Systema upravlinnia biudzhetom: naukovy osnovy, suchasni tendentsii, svitovy dosvid [Budget management system: scientific basis, current trends, world experience]. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet (in Ukrainian)
7. O.M. Savastieieva (2019) «Kaznacheyskiy kontrol biudzhethnoho protsesu na mistsevomu rivni: innovatsiyniy aspekt» [Treasury control of the budget process at the local level: an innovative aspect]. Molodyi vchenyi, no. 12(76), pp. 39–43. (in Ukrainian)
8. O.M. Savastieieva (2019) «Vykorystannia kontseptsii determinizmu dlia pobudovy modeli systemy realizatsii ekonomichnoi ta sotsialnoi funktsii derzhavy v chastyni biudzhetoutvorennia» [Using the concept of determinism to build a model of the system of realization of the economic and social functions of the state in terms of budgeting]. Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia, no. 3(65), pp. 250–257. (in Ukrainian)

УДК 336.146

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-47>

Сироветник О.С.

аспірант кафедри фінансів

Київського національного торговельно-економічного університету

Syrovetsnyk Oleksii

PhD Student of the Finance Department

Kyiv National University of Trade and Economics

ДОХОДИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ: ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ, ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВПЛИВ НА СИСТЕМУ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

STATE BUDGET INCOMES: ECONOMIC ESSENCE, FEATURES OF FORMATION AND INFLUENCE ON THE SYSTEM OF INTER-BUDGETARY RELATIONS

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено особливості формування Доходів державного бюджету України. Наведено сутність та ознаки поняття доходів, обґрунтовано позиції авторів та зазначена основа фінансової діяльності держави та покладені на неї функції. Розглянуто фінансове забезпечення в системі доходів та запропонована структурно-функціональна модель фінансового забезпечення в системі міжбюджетних відносин. Встановлено, що кожна підсистема в системі доходів має свої чинники, які впливають на формування доходів та забезпечують їх зростання. Визначено сутність поняття бюджетного планування та розглянуто його значення у фінансовій науці, запропоновані шляхи його удосконалення. Зауважено сутнісні характеристики бюджетної класифікації, що дає змогу зрозуміти, з якою метою був створений кожен вид доходів. Це відображає їхню економічну значущість для порівняння з показниками інших країн та показниками попередніх років. Проаналізовано фінансовий стан та структурний аналіз показників бюджетної класифікації, розглянуто основні проблеми та позитивні сторони, що спричиняють дисбаланс цих показників, здійснено аналіз динаміки доходів Державного бюджету України щодо ВВП. У висновках надано рекомендації щодо удосконалення дохідної частини шляхом низки змін, що приведе до збільшення доходів у майбутньому.

Ключові слова: доходи, бюджет, податки, неподаткові надходження, планування бюджету, валовий внутрішній продукт.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы особенности формирования доходов государственного бюджета Украины. Представлены сущность и признаки понятия доходов, обоснованы позиции авторов и указаны основа финансовой деятельности государства и возложенные на нее функции. Рассмотрено финансовое обеспечение в системе доходов и предложена структурно-функциональная модель финансового обеспечения в системе межбюджетных отношений. Установлено, что каждая подсистема в системе доходов имеет свои факторы, влияющие на формирование доходов и обеспечивающие их рост. Определена сущность понятия бюджетного планирования и рассмотрено его значение в финансовой науке, предложены пути его совершенствования. Замечены существенные характеристики бюджетной классификации, что позволяет понять, с какой целью был создан каждый вид доходов. Это отражает их экономическую значимость для сравнения с показателями других стран и показателями предыдущих лет. Проанализировано финансовое состояние и структурный анализ показателей бюджетной классификации, рассмотрены основные проблемы и положительные стороны, вызывающие дисбаланс этих показателей; осуществлен анализ динамики доходов Государственного бюджета Украины в отношении к ВВП. В выводах приведены рекомендации для усовершенствования доходной части путем ряда изменений, что приведет к увеличению доходов в будущем.

Ключевые слова: доходы, бюджет, налоги, неналоговые поступления, планирование бюджета, валовый внутренний продукт.

ANNOTATION

The peculiarities of the State Budget's of Ukraine revenues formation are analysed and investigated in the article. There is a need to finance budget programs to ensure the state economic stability and development in the context of economic transformation and state-building. The decrease in revenues in the state budget of Ukraine is caused by a number of economic and political factors, which in turn lead to a decrease in the importance of income as a macroeconomic regulator in the economic system of the country. It is important to have a balanced budget planning of the state budget revenues, taking into account the strategic development goals. The search for new ways of filling the income part of state budget is not always positively accepted by the population, and can even have negative consequences in the state making. Taking into account the tendency for significant limitation of resources for expenditures, special attention is being paid to the improvement of the existing mechanisms of building the country through the revenues of the state budget within the budget system of Ukraine. The essence and features of the income concept are presented, the authors' positions are substantiated, the basis of the financial activity of the state and the functions assigned to it are stated. The financial support in the system of incomes is considered, the structural and functional model of financial security in the system of intergovernmental relations is proposed. It is established that each subsystem in the revenue system has its own factors that influence the formation of income and ensure their growth. The essence of the budget concept planning is determined, its significance in financial science is considered, ways of its improvement are suggested. The essential characteristics of the budget classification are presented. It gives an understanding of the purpose for which each type of income was generated. Also it reflects its economic importance for comparison with the indicators of other countries and the indicators of the previous years. The financial status and structural analysis of the budget's classification indicators are analysed, the main problems and the positive sides, that cause the imbalance of these indicators, are considered, the dynamics of the state budget's revenues in relation to the domestic product gross are analysed. The conclusions provide guidance on how to improve the revenue side through a number of changes that will increase revenue in the future.

Key words: revenues, budget, taxes, non-tax revenues, budget planning, gross domestic product.

Постановка проблеми. Збалансованість, оптимальність, стійкість місцевих бюджетів визначають темпи економічного зростання держави, результативність функціонування органів місцевого самоврядування, якість наданих суспільних послуг.

В умовах економічних перетворень та державотворення виникає потреба у фінансуванні бю-

джетних програм для забезпечення економічної стабільності та розвитку держави. Зменшення доходів у державному бюджеті України зумовлюється низкою економіко-політичних факторів, які в свою чергу приводять до зниження значущості доходів як макроекономічного регулятора в економічній системі країни. Важливим є збалансоване бюджетне планування доходів державного бюджету з урахуванням цілей стратегічного розвитку.

Пошуки нових шляхів наповнення дохідної частини не завжди позитивно сприймаються населенням та навіть можуть мати негативні наслідки в державотворенні. Враховуючи тенденцію щодо значного обмеження ресурсів на видатки, зростає увага щодо удосконалення діючих механізмів побудови країни через доходи державного бюджету в межах бюджетної системи України.

Також дослідження цього питання актуальне насамперед тим, що саме через статистичний аналіз доходів державного бюджету відстежується низка гальмівних чинників розвитку країни в усіх сферах її життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблематики бюджетної політики України в системі доходів державного бюджету займалися багато вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як: В.М. Геєць, І.В. Запатріна, Ю.В. Касперович, О. М. Мотузка, Ю.В. Пасічник, Л.П. Сідельникова, М.В. Тарасюк, Ю.В. Хмарук, І.Я. Чугунов та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання формування доходів державного бюджету потребує подальшого вивчення та вдосконалення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження доходів державного бюджету як елемента системи міжбюджетних відносин, а також визначення шляхів збільшення надходжень до державного бюджету шляхом поєднання цілей бюджетного та стратегічного планування.

Виклад основного матеріалу. Термін «бюджет» походить від французького *budgette*. Державний бюджет має як основні ознаки бюджету, так і специфічні його риси. Фактично сьогодні бюджет повинен розглядатися як діалектична категорія, суть якої розкривається кризою призму чотирьох підходів: організаційного, суспільного, політичного та матеріально-формалістичного. Бюджет держави як економічне явище має низку ознак. Доцільно його аналізувати через такий спектр ознак, як: ретроспективність, синергетичність, об'єктивність, підпорядкованість, універсальність та інтегрованість, чутливість, юридичність, індикативність [4].

Основою бюджету є доходи. Доходи державного бюджету – це сума еквівалентної вартості коштів, які отримала держава в своє розпорядження з метою виконання покладених на неї функцій, для задоволення потреб країни та населення [7].

При цьому важливо зазначити, що доходи є основою фінансового забезпечення діяльності держави та виконання нею своїх функцій. Фінансове забезпечення державної політики є «економічними відносинами між державою і суб'єктами стосовно мобілізації фінансових ресурсів у процесі реалізації соціальних і економічних цілей розвитку суспільства».

Т.А. Далевська розглядає фінансове забезпечення як «систему заходів, спрямованих на створення матеріальних, правових, інституційних умов перетворення елементів ресурсного простору в засоби досягнення цілей».

Розвиток інституту фінансового забезпечення державних функцій, розширення його фінансових основ корелює із розширенням інституційного поля фінансовими, правовими інститутами. Вагомим при цьому є створення сприятливих інституційних умов для підвищення рівня наповнення державного бюджету, посилення дієвості державної влади та ефективності прийнятих управлінських рішень у процесі економічного розвитку, що сприятиме прискоренню фінансово-економічних перетворень (рис. 1).

Розвиток інституту фінансового забезпечення державних функцій, розширення його фінансових основ корелює із розширенням інституційного поля фінансовими, правовими інститутами. Вагомим при цьому є створення сприятливих інституційних умов для підвищення рівня наповнення державного бюджету, посилення дієвості державної влади та ефективності прийнятих управлінських рішень у процесі економічного розвитку, що сприятиме прискоренню фінансово-економічних перетворень.

Кожна підсистема в системі доходів держави має свою унікальність, але на кожному з них діють окремі зовнішні чинники, які залежать від джерел формування. Але крім чинників, притаманних кожній системі, виділяють загальні чинники, які впливають на всю систему загалом, такі як глобальна економічна ситуація в світі та країні; регуляторні системи – державна влада, яка здійснює економічну політику; основні макропоказники: інфляція, тінізація економіки, курс національної валюти до іноземної, експортно-імпорتنі операції як на товарному, так і на валютному ринку, іноземні інвестиції, кредити міжнародних фінансових фондів на користь України та ін.

Тому для забезпечення зростання доходів у системі державного бюджету потрібно акцентувати увагу на фіскальному складнику, що регулюється відповідним нормативно правовим законодавством у фінансовій сфері, а також здійснювати постійну аналітику всіх основних бюджетних показників із метою порівняння та пошуку проблем щодо їх формування.

В умовах циклічності економіки та розбалансованості фінансово-економічних відносин доцільно розглядати бюджетне планування як один із найбільш вагомих інструментів держав-

Рис. 1. Структурно-функціональна модель фінансового забезпечення в системі міжбюджетних відносин

ного регулювання соціально-економічного розвитку країни. [2, с. 43–53].

Бюджетне планування у фінансовій науці здебільшого розглядається як складник системи фінансового планування. Однак це поняття набагато змістовніше [9]. Фінансово-бюджетне планування є ключовим інструментом управління фінансовою системою країни, який тісно пов'язаний із соціально-економічним та стратегічним плануванням регіонального розвитку зокрема. Від обґрунтованості визначення планових показників залежить ефективність виконання бюджету та досягнення поставлених загальнодержавних та локальних цілей. У сучасній практиці потрібно посилювати зв'язок між фінансово-бюджетним плануванням та стратегічним.

При цьому фінансово-бюджетне планування доцільно визначити як інструмент державного регулювання соціально-економічного розвитку, який представлений сукупністю організаційних, методологічних заходів щодо визначення обсягів, джерел та напрямів використання бюджетних коштів відповідно до результатів стратегічного планування регіонального розвитку на засадах смарт-спеціалізації з метою забезпечення сталого, інноваційного, економічного розвитку держави.

Бюджетна класифікація дає чітко зрозуміти з якою метою був створений кожен вид доходів, та відображає їхню економічну значущість, що

дає змогу в подальшому їх порівнювати з показниками інших країн, а також із показниками попередніх років [6]. Бюджетним кодексом представлено чотири основних класифікатори: податкові, неподаткові надходження, доходи від операцій з основним капіталом та офіційні трансферти [1].

Бюджетна класифікація доходів в основному орієнтується на міжнародну класифікацію доходів [5]. Для їх легшого порівняння також у звітах про виконання бюджету окремо виділено вид надходження, цільові фонди, кошти з яких потім виділяються на конкретні цілі. Якщо детально розглянути всі класифікаційні ознаки, які формуються на території України, то найбільшу частку серед доходів займають податкові надходження, що в свою чергу розподіляються на підсистеми, які формують окрему політику їх справляння до бюджету. Аналогічний поділ мають неподаткові надходження, що займають друге місце в системі доходів, доходи від операцій із капіталом та офіційні трансферти.

Тому розглянемо основні показники бюджетних класифікаторів у системі доходів за 2015–2019 роки у розрізі державного бюджету (табл. 1).

Згідно з даними Державної казначейської служби України, за аналізований період 2015–2019 рр. у системі доходів державного бюджету спостерігається постійне зростання загальної суми доходів. Так, згідно

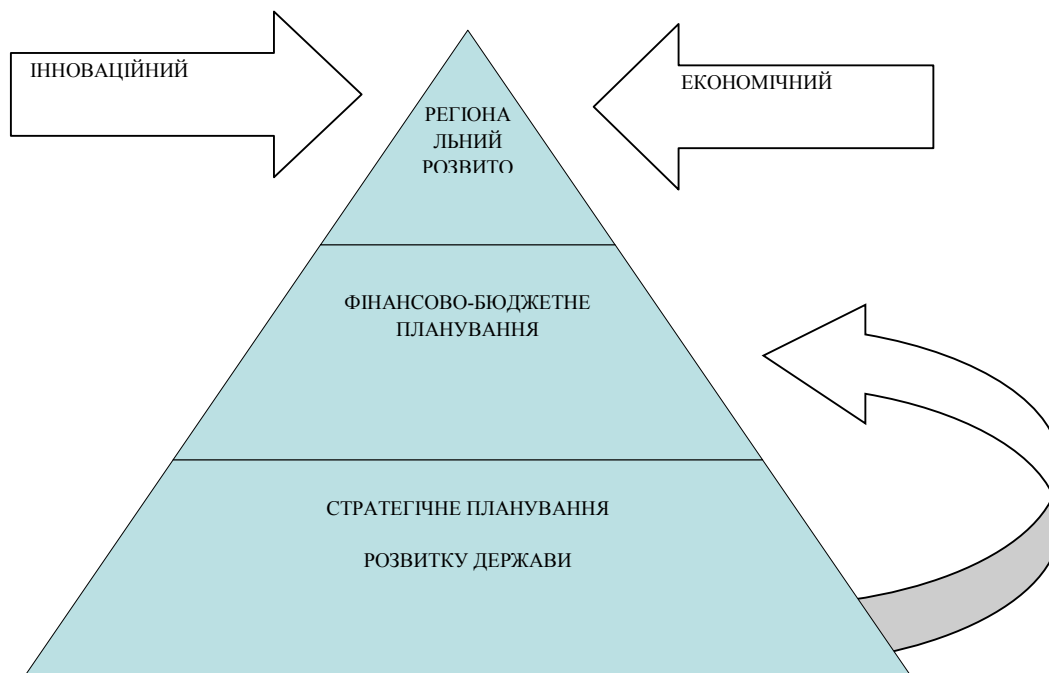

Рис. 2. Взаємозв'язок фінансово-бюджетного та стратегічного планування розвитку держави

з даними табл. 1 спостерігається значне зростання в доходах державного бюджету, а саме із 543,69 млрд грн до 998,28 млрд грн, ця тенденція до зростання була зумовлена певними економічними та політичними факторами. Виконання дохідної частини у 2016 рр. становило 616,27 млрд грн., що на 81,58 млрд грн, або на 14,8%, більше від показників 2015 року. Збільшення спостерігається в податковій частині, а в неподатковій спостерігається значне зменшення. У системі податкових надходжень значну роль відіграв податок на додану вартість, який збільшився на 27%, та податок на доходи фізичних осіб, який в порівнянні з 2015 роком зріс в 1,3 рази. Причиною цього стало збільшення заробітної плати в номінальному виразі. Зменшення неподаткових надходжень у 2016 спричинено відсутністю сплати видачі ліцензій за користування радіочастотами, що в 2015 році принесло до бюджету додаткові 9,1 млрд грн.

У 2017 році до державного бюджету надійшло 793,26 млрд грн, що на 146,99 млрд грн. більше від показника 2016 року. Так, основною причиною збільшення в розрізі податкових

надходжень був податок на додану вартість, у системі адміністрування якого відбулися значні зміни, а саме введення електронного адміністрування, що дало змогу залучити більшу кількість платників. Причинами зростання доходів також є шлях держави на детінізацію економіки, що дає змогу збільшити податкові надходження. Також слід звернути увагу на цільові фонди, які в 2017 році порівняно з 2016 роком збільшили надходження на 29,55 млрд грн, що є досить рекордним показником за аналізований період. Основне наповнення бюджету відбулося за рахунок коштів, які були конфісковані судом через корупційне правопорушення.

За 2018 рік до державний бюджет отримав 928,1 млрд грн, що на 138,84 млрд грн більше від показника 2017 року. Збільшення відбулося по всіх статтях доходів, зокрема значну роль мають податкові надходження, що зросли на 126,66 млрд грн; значну роль відіграв ПДВ зі ввезених на територію України товарів та послуг та знецінення національної валюти. Основним надходженням у системі доходів стало збільшення коштів від розмитнених автомобілів.

Таблиця 1

Фактичний обсяг доходів у державному бюджеті України за 2015–2019 рр., млрд грн

Вид надходження	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Доходи державного бюджету України	534,69	616,27	793,26	928,1	998,28
Податкові надходження	409,42	503,88	627,15	753,81	799,77
Неподаткові надходження	120,01	103,63	128,4	164,68	186,68
Доходи від операцій з капіталом	0,17	0,19	0,29	0,66	0,18
Цільові фонди	0,15	0,29	29,84	0,19	1,77
Офіційні трансферти	3,14	4,17	5,97	7,3	8,72

Джерело: побудовано автором з використанням матеріалів [4]

Так, частка доходів за 2019 рік збільшилася на 70,19 млрд грн порівняно з 2018 роком, що порівняно з попередніми періодами відображає тенденцію до зниження доходів за деякими статтями, але в свою чергу збільшення відбулося за рахунок податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб. Причиною цього стало зростання середньої заробітної плати по Україні, а також зменшенню стрімкої динаміки податкових надходжень сприяло зміцнення національної грошової одиниці.

Таким чином, кожна група доходів відіграє значну роль у системі Державного бюджету України. З проведеного аналізу спостерігається, що досить велику роль в формуванні доходів відіграють як макроекономічні, так і мікроекономічні фактори впливу на економіку: валовий внутрішній продукт, платоспроможність населення, вибір підприємствами та юридичними особами системи оподаткування, тіньова економіка, територіальне знаходження об'єкта оподаткування та ін. Тому доцільно розглянути структуру доходів у Державному бюджеті України за аналізований період та визначити динаміку, джерела формування та фактори впливу на коливання доходів відповідно до бюджетної класифікації (табл. 2).

За весь аналізований період 2015–2019 рр. у структурі доходів спостерігається значний дисбаланс. Так, найбільшу питому вагу займають податкові надходження – від 76,57% у 2015 р. до 80,12% у 2019 р., або на 3 в.п., але у 2017 році у структурі доходів податкові надходження показали тенденцію до спаду на 2,7 в.п. Причиною такого дисбалансу стало зростання надходжень у цільових фондах на 3,71 в.п. у 2017 р. порівняно з 2016 р. Зростання відбулося шляхом конфіскації коштів державою через корупційні порушення.

У структурі доходів друге місце серед надходжень займають неподаткові надходження, оскільки цей податок неможливо точно спланувати, а лише прогнозувати, він не має фіскального характеру і не є обов'язковим, але становить значний відсоток у структурі, у середньому 17%. Доцільно звернути увагу на показник 2016 р., який становить 16,82%, що на 5,62 в.п. менше показника 2015 р. Основною причиною цього стало те, що в 2015 р. до державного бюджету надійшли кошти за продаж

3G-ліцензій, що збільшило структуру неподаткових надходжень в сумі 9,1 млрд грн.

На основі проведеного аналізу доходів державного бюджету спостерігається тенденція до зростання надходжень, що в свою чергу має позитивно відобразитися на економіці країни, проте особливу увагу слід приділити збалансуванню бюджету, про це свідчить значний дисбаланс дохідної та видаткової частини бюджету країни. В свою чергу узагальнюючим та основним джерелом у структурі доходів державного бюджету є валовий внутрішній продукт, що відображає результат розподілу вартості ВВП з учасниками процесу відтворення та подальшого розподілу вартості, сконцентрованої в руках держави [4]. ВВП має досить важливе значення у формуванні дохідної частини бюджету та розвитку економіки загалом.

Так, за зростання ВВП відбувається стабілізація економіки, збільшення заробітної плати, зменшення безробіття, купівельної спроможності населення та інших факторів, які приведуть до збільшення податкових надходжень в країну. Але за зменшення ВВП відбувається спад виробництва, що призведе до негативних наслідків. Основний – це недофінансування бюджету через доходи.

Тому доцільно розглянути динаміку доходів Державного бюджету України щодо ВВП (рис. 3).

Дані рис. 2 щодо динаміки питомої ваги доходів у ВВП в період 2014–2018 рр. свідчать про зростання питомої ваги доходів, яка тримається на рівні 25%, що в свою чергу відображає зростання доходів. Але значне зростання питомої ваги у 2015 р. порівняно з 2014 р. на 4,2 в.п. спричинено насамперед нестабільною економічною ситуацією в країні, яка призвела до знецінення національної валюти, що потягнуло за собою низку інших негативних факторів, основним з яких є інфляція.

Все більше уваги на законодавчому рівні приділяється дохідній частині бюджету, адже з достатнім наповненням бюджету можливе більш ефективне функціонування країни, що призведе до задоволення всіх потреб та виконання запланованих у бюджеті видатків.

Висновки. Таким чином, доходи – важлива складова частина державного бюджету. У системі міжбюджетних відносин доходи слугують основою для виконання державою своїх функ-

Таблиця 2

Структура доходів державного бюджету України за 2015–2019 роки (%)

Доходи	2015	2016	2017	2018	2019
Усього доходів, у т.ч.:	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Податкові надходження	76,57	81,76	79,06	81,22	80,12
Неподаткові надходження	22,44	16,82	16,19	17,74	18,70
Доходи від операцій з капіталом	0,03	0,03	0,04	0,07	0,02
Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій	0,34	0,67	0,2	0,16	0,11
Цільові фонди	0,03	0,05	3,76	0,02	0,18
Офіційні трансферти	0,59	0,68	0,75	0,79	0,87

Джерело: побудовано автором з використанням матеріалів [4]

цій та забезпечення функціонування бюджетної системи. При цьому доцільно визначити необхідність удосконалення методології фінансового та бюджетного планування шляхом його реалізації на основі результатів стратегічного планування регіонального розвитку.

Проведений аналіз свідчить, що доходи відіграють досить важливу роль у формуванні економіки та інфраструктури країни через фіскальні та нефіскальні фактори впливу в економіці. Постійні пошуки додаткових джерел наповнення бюджету приводять до збільшення доходів, що в свою чергу відображає нагальні проблеми в законодавстві щодо інших класифікаторів доходів, які діють в країні уже досить тривалий час. Основні проблеми вирішення питань на законодавчому рівні відображаються в податковому, митному та бюджетному кодексі України, що потребує подальшого удосконалення, тому пропонуємо здійснити низку змін, що приведе до збільшення доходів в майбутньому:

1. Удосконалення чинного податкового законодавства шляхом перегляду податкових ставок для зменшення відсотку тіньової економіки. А саме встановити диференційовану ставку для податку на доходи фізичних осіб.

2. Посилити контроль за платниками податків, щоб унеможливити ухилення від сплати та зменшення корупційних схем.

3. Розширити перелік штрафних санкцій за порушення чинного законодавства, а також збільшити штрафні санкції за порушення нижніх законів.

4. Посилити контроль за учасниками бюджетного процесу які використовують пільгове оподаткування.

5. Відкрити ринок для залучення іноземних інвестицій, що в майбутньому приведуть до зростання економіки.

6. Посилити рівень бюджетного планування та прогнозування.

Ці та інші фактори впливу на економіку, на нашу думку, приведуть країну до економічного зростання та збільшення дохідної частини в державному бюджеті. Але слід не забувати, що в структурі доходів неподаткові надходження є непрогнозованими, тому потрібно удосконалювати законодавство та шукати нові шляхи наповнення бюджету. Тому питання наповнення дохідної частини Державного бюджету України залишатиметься завжди актуальним.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року із змінами та доповн. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 17.01.2020).

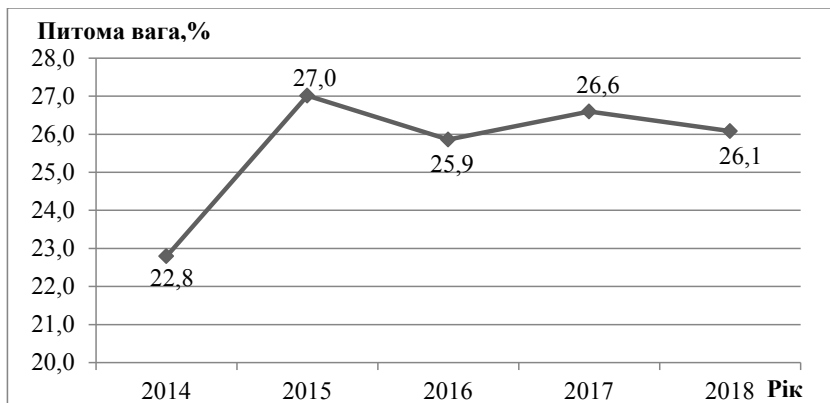

Рис. 3. Динаміка питомої ваги доходів у ВВП за 2014–2018 рр.

2. Далевська Т.А. Фінансово-бюджетне та стратегічне планування регіонального розвитку на засадах смарт-спеціалізації. *Світ фінансів*. Вип. 1(58). 2019. С. 43–53.
3. Далевська Т.А. Економічний зміст фінансового забезпечення розвитку місцевого самоврядування у системі міжбюджетних відносин. *Ефективна економіка*. № 7. 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3221> (дата звернення: 20.01.2020).
4. Звіти про виконання бюджету: Державна казначейська служба України. URL: <http://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2020).
5. Мотузка О.М. Статистичний аналіз доходів державного бюджету України. *Статистика та економіка, аналіз*, 2015. № 1. С. 23–27.
6. Хмарук Ю.В. Теоретичні підходи до визначення поняття "система доходів Державного бюджету України". *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2011. Вип. 7(2). С. 434–439.
7. Тарасюк М.В., Сироветник О.С. Доходи державного бюджету в системі соціально-економічного розвитку України. *Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 2018, № 21(2). С. 93–97.
8. Тарасюк М.В. Формування доходів бюджету в умовах трансформації економіки. *Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*, 2015, № 5. С. 63–71.
9. Чугунов І., Макогон В. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень. *Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*, 2014, № 4. С. 79–91.

REFERENCES:

1. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 roku iz zminamy ta dopovn. No. 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (data zvernennia: 17.01.2020).
2. Dalievska T.A. (2019). Finansovo-biudzhette ta stratehichne planuvannia rehionalnogo rozvytku na zasadakh smart-spetsializatsii [Financial and budgetary and strategic planning of regional development on the basis of smart specialization]. *Svit finansiv*, vol. 1, no. 58, pp. 43–53.
3. Dalievska T.A. (2014). Ekonomichnyi zmist finansovoho zabezpechennia rozvytku mistsevoho samovriaduvannia u systemi mizhibiudzhethnykh vidnosyn [Economic content of financial support for the development of local self-government in the system of intergovernmental relations]. *Efektivna ekonomika*, no. 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3221> (data zvernennia: 20.01.2020).

4. Zvity pro vykonannya biudzhetu: Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy. URL: <http://www.treasury.gov.ua> (data zvernennia: 20.01.2020).
5. Motuzka O.M. (2015). Statystychnyi analiz dokhodiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy [Statistical analysis of the state budget revenues of Ukraine]. *Statystyka ta ekonomika, analiz*, no 1, pp. 23–27.
6. Khmaruk Yu.V. (2011). Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia "systema dokhodiv Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy" [Theoretical approaches to defining the concept of "State Budget Revenue System of Ukraine"]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 7, no. 2, pp. 434–439.
7. Tarasiuk M.V., Syrovetnyk O.S. (2018). Dokhody derzhavnoho biudzhetu v systemi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [State Budget Revenues in the System of Social and Economic Development of Ukraine]. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, no. 21(2), pp. 93–97.
8. Tarasiuk M.V. (2015). Formuvannia dokhodiv biudzhetu v umovakh transformatsii ekonomiky [Formation of budget revenues in the conditions of economic transformation]. *Visn. Kyiv. nats. torh.-ekon. un-tu*, no. 5, pp. 63–71.
9. Chuhunov I., Makohon V. (2014). Biudzhethno-podatкова polityka v umovakh instytutsiinykh peretvoren [Fiscal policy in the context of institutional changes]. *Visn. Kyiv. nats. torh.-ekon. un-tu*, no. 4, pp. 79–91.

СЕКЦІЯ 9 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.36

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-48>**Івченко Л.В.**

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

Ткаченко Є.О.

*магістр
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

Ivchenko Larysa

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professor Accounting and Taxation department
Kiev National Economic University named after Vadym Hetman*

Tkachenko Elizaveta

*Graduate Student
Kiev National Economic University named after Vadym Hetman*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

CURRENT PROBLEMS OF FINANCIAL RESULTS ACCOUNTING IN THE SMALL BUSINESS ACTIVITY

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасні проблеми формування фінансових результатів діяльності суб'єктів малого підприємництва, досліджено питання їх обліку. Проведено аналіз понять доходів та витрат у вітчизняній та міжнародній практиці. Визначено, що фінансовий результат діяльності окремого суб'єкта господарювання є актуальною, складною та багатовимірною категорією. Позитивний фінансовий результат є головною метою діяльності підприємства на ринку та одним з ключових показників, який визначає ефективність його функціонування, є джерелом платежів до бюджетів усіх рівнів, а також забезпечує процес розширеного відтворення виробництва. Виявлено проблематику визнання доходів та витрат і їх вплив на фінансовий результат. Досліджено наявні підходи до класифікації фінансових результатів. Надано пропозиції щодо вдосконалення обліку фінансових результатів діяльності суб'єктів малого підприємництва.

Ключові слова: фінансовий результат, доходи, витрати, прибуток, збиток, бухгалтерський облік, фінансова звітність.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены современные проблемы формирования финансовых результатов деятельности субъектов малого предпринимательства, исследованы вопросы их учета. Проведен анализ понятий доходов и затрат в отечественной и международной практике. Определено, что финансовый результат деятельности отдельного объекта хозяйствования является актуальной, сложной и многогранной категорией. Положительный финансовый результат является главной целью деятельности предприятия на рынке и одним из ключевых показателей, который определяет эффективность его функционирования, является источником платежей в бюджет на всех уровнях, а также обеспечивает процесс расширенного возобновления производства. Выявлены проблематика определения доходов и затрат и их влияние на финансовый

результат. Исследованы существующие подходы к классификации финансовых результатов. Предоставлены предложения касательно учета финансовых результатов деятельности субъектов малого предпринимательства.

Ключевые слова: финансовый результат, доходи, затраты, прибыль, убыток, бухгалтерский учет, финансовая отчетность.

ANNOTATION

The final financial result is the main objective of creating and further activity of any enterprise, regardless of its activities or the ownership. The article considers the reflection of revenues and expenditures in national and international practice. The features of display of financial result on accounting accounts are investigated. Existing approaches to classification of financial results are investigated. The topic of financial results has always been and will be relevant since profit plays a major role in the activities of any enterprise in a market economy. Profit is the main source of intensive and innovative development of the enterprise, reconstruction of its production, modernization of its material and technical base, improvement of social standards and the driving force of enterprise development. Therefore, the question of the organization and the practical implementation of accounting for the financial performance of any enterprise, including small business, are very important for enterprises in all sectors of the economy. In order to obtain reliable information about the financial results in any small business, it is necessary to pay attention to the questions of the methodical nature of the organization of the accounting of expenses and incomes. Particular attention should be paid to the classification of income and expenses and their correct accounting in accordance with the selected accounting policies of the enterprise. The main task of the organization of accounting of the financial result of an enterprise is to ensure the transparency and reliability of its formation, which largely depends on a reasonable comparison of income and expenses from various types of small business.

Due to the fact that the main goal of every enterprise, from large to small, is to obtain a positive result in the form of profit, so it is important to keep an accurate and transparent record of income and expenses in order to avoid mistakes and inaccuracies in determining the financial result and reflected in the reporting. Accounting for the financial results of the small business requires continuous improvement due to the growth or decrease of its activities, changes in business, adjusting accounting to changes in tax policy or changes in legislation. One of the most important improvements is the transition to accounting according to international standards.

Key words: financial results, income, expenses, profit, loss, accounting, financial reporting.

Постановка проблеми. Суб'єкт малого підприємства, як і будь-яке підприємство, зосереджений на отриманні максимально позитивної економічної вигоди від здійснення своєї діяльності, що підпадає під характеристику поняття «фінансовий результат». Саме отримання прибутку є основним стимулом діяльності підприємства. Будь-яка діяльність підприємців націлена на отримання доходів та пов'язана з витратами. Отже, метою ефективного управління підприємством є отримання максимального прибутку за мінімальних витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика обліку фінансових результатів діяльності суб'єкта малого підприємства в умовах сучасного господарювання висвітлена в роботах таких вітчизняних науковців, як Л.О. Андреева, Л.О. Болтянська, С.М. Бурлака, Ф.Ф. Бутинець, Н.В. Бутко, О.Б. Врублевська, О.М. Губарик, В.І. Єфименко, Т.А. Жадан, І.Ю. Зудова, Я.С. Карп'як, І.В. Копчикова, О.Г. Криворот, О.І. Лисак, М.Ю. Мельничук, Ю.О. Невгад, О.О. Непочатенко, М.В. Рета, М.Е. Скрипник, Т.В. Стаднюк, Л.А. Суліменко, Ю.В. Сусіденко, Н.М. Ткаченко, Р.Б. Шишка. Праці провідних учених здійснили вагомий внесок у розвиток обліку та аналізу фінансових результатів суб'єкта малого підприємства, проте залишається багато невирішених питань, які потребують дослідження та вирішення задля полегшення розуміння та вдосконалення обліку на практичному застосуванні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на здобутки сучасної наукової думки, виникає потреба проведення подальших досліджень із питань удосконалення обліку фінансових результатів діяльності суб'єктів малого підприємства. Залишаються проблеми прозорого обліку доходів та витрат, недопущення помилок і неточностей у визначенні фінансового результату та відображенні його у звітності, що забезпечуватиме прозорість кінцевих результатів діяльності підприємства.

Формулювання цілей статті (постановка проблеми). Метою статті є дослідження сучасних проблем обліку фінансових результатів діяльності суб'єктів малого підприємства.

Протягом останніх років в Україні відбувалося швидке зростання підприємницької діяльності. Нині велику кількісну частину вітчизняного ринку займають суб'єкти малого

підприємництва. Вони є важливою частиною економічної системи та функціонування національного й зарубіжного ринку. Це можна помітити завдяки формуванню державної політики у напрямі стимулювання розвитку діяльності малих підприємств. Сутність фінансових результатів господарської діяльності суб'єкта малого підприємства, як і будь-якого підприємства, залежить від технології їх обліку. Традиційний бухгалтерський облік фінансових результатів спрямований на ведення обсягів господарської діяльності великих та середніх підприємств, який є недоцільним до застосування на малих підприємствах з огляду на невелику кількість господарських операцій та малі обсяги діяльності. У вітчизняному законодавстві присутнє послаблення до бухгалтерського обліку для суб'єктів малого підприємства, але це є недостатньо розглянутим та мало вивченим у науковій літературі, тому висвітлення та дослідження проблематики обліку фінансових результатів діяльності суб'єкта малого підприємства є вкрай важливими й необхідними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обов'язковими складовими частинами фінансового результату є доходи, отримані в процесі здійснення діяльності, та витрати, пов'язані з їх отриманням. Окремих понять доходів та витрат для суб'єкта малого підприємства (далі – СМП) не визначено, тому для них діють ті поняття, що й для інших видів підприємств.

Поняття доходів та витрат викладені в Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» та є максимально наближеними до понять Міжнародних стандартів фінансової звітності (далі – МСФЗ).

1) Витрати – це зменшення економічних вигід у вигляді зменшення активів або збільшення зобов'язань, що приводить до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками).

2) Доходи – збільшення економічних вигід у вигляді збільшення активів або зменшення зобов'язань, що приводить до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників) [1].

На точність визначення фінансового результату діяльності суб'єкта малого підприємства впливають такі чинники.

1) Графік документообігу, що затверджується наказом Керівника підприємства про облікову політику або окремим наказом, що надає ваги цьому документу, допоможе донести інформацію до працівників і дає право бухгалтеру вимагати вчасного отримання цих документів у зазначені в графіку терміни.

Вчасне формування та отримання бухгалтером первинних документів прямо впливає на своєчасність визнання витрат і доходів, визначення фінансового результату до оподаткування, нарахування податку на прибуток та визначення

фінансового результату після оподаткування, що загалом впливає на вчасність подання фінансової звітності, точність інформації, що відображається у звітності, можливість вчасного подання інформації до зовнішніх користувачів, проведення аналізу діяльності та планування майбутньої діяльності підприємства.

2) Класифікація доходів та витрат. Особливість суб'єкта малого підприємництва полягає в тому, що він веде невелику кількість видів діяльності, отже, має невеликі обсяги господарських операцій. У законодавстві України враховані ці потреби, а для СМП надано можливість самостійно вибирати класифікацію доходів і витрат, у розрізі якої слід вести облік, але так, щоб це не заважало їх ідентифікації та достовірності визначення фінансового результату.

Класифікація доходів та витрат побудована за структурою рахунків бухгалтерського обліку 7, 8 та 9 класів. Суб'єкт малого підприємництва має право вибирати самостійно, за якою класифікацією обліковувати витрати (за елементами витрат чи за функціональним призначенням, що відображає у своїй обліковій політиці). Як правило, облік за елементами витрат здійсню-

ють дуже малі підприємства з невеликою кількістю господарських операцій, які виробляють один вид продукції або надають послуги (роботи) в одному напрямі. Облік за функціональним призначенням ведуть СМП, які ведуть діяльність за кількома видами та напрямками.

3) Порядок визнання доходів та витрат. Суб'єкт малого підприємництва може вести різноманітну діяльність одночасно, але з огляду на невеликі обсяги виникає проблема визначення моменту визнання доходів та витрат.

У табл. 1 наведено порівняльну характеристику умов визнання доходів за П(С)БО 15 та в Концептуальній основі фінансової звітності [3].

Як видно з табл. 1, умови визнання доходів у національному законодавстві максимально наближені до міжнародних стандартів.

У табл. 2 наведено порівняльну характеристику умов визнання витрат за П(С)БО 16 «Витрати» та за Концептуальною основою фінансової звітності.

Як видно з табл. 2, умови визнання витрат у національних положеннях відрізняються від міжнародних, хоча в понятті витрат у НП(С)БО 1 закладено поняття про зменшення економіч-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика умов визнання доходів

№	П(С)БО 15 «Дохід» [2]	Концептуальна основа фінансової звітності [3]
1	–	Визнається одночасно зі зростанням майбутніх економічних вигід (п. 4.47).
2	Визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства) (п. 5).	Визнається одночасно з визнанням збільшення активів або зменшення зобов'язань (п. 4.47).
3	Доходи можуть бути достовірно визначені (п. 5).	Доходи можуть бути достовірно виміряні й мають достатній рівень упевненості (п. 4.48).

Джерело: власна розробка авторів

Таблиця 2

Порівняльна характеристика умов визнання витрат

№	П(С)БО 16 «Витрати» [4]	Концептуальна основа фінансової звітності [3]
1	–	Визнається одночасно зі зменшенням майбутніх економічних вигід (п. 4.49).
2	Визнається або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що приводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу) (п. 6).	Визнається одночасно з визнанням збільшення зобов'язань або зменшення активів (п. 4.49).
3	Витрати можуть бути достовірно оцінені (п. 6).	Витрати можуть бути достовірно виміряні (п. 4.49).
4	Визнаються в періоді одночасно з визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені (п. 7).	Визнаються на основі безпосереднього зв'язку між понесеними витратами та заробленим доходом (п. 4.50).
5	Витрати, які неможливо прямо пов'язати з доходом певного періоду, відображаються у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені (п. 7).	Витрати негайно визнаються, коли не надають майбутніх економічних вигід або тоді та тією мірою, якою майбутні економічні вигоди не відповідають або перестають відповідати визнанню як активу в балансі (п. 4.52).
6	Якщо актив забезпечує одержання економічних вигід протягом кількох звітних періодів, то витрати визнаються шляхом систематичного розподілу його вартості (наприклад, у вигляді амортизації) між відповідними звітними періодами. (п. 8).	Якщо виникнення економічних вигід очікується протягом кількох облікових періодів і їхній зв'язок з доходом можна визначити лише в широких межах або непрямо, то витрати визнаються на основі процедур систематичного й раціонального розподілу (наприклад, амортизація) (п. 4.51).
7	–	Витрати визнаються, коли виникають зобов'язання без визнання активу (п. 4.53).

Джерело: власна розробка авторів

них вигід, але в умови визнання витрат це не потрапило [1]. Також у міжнародних стандартах є поняття виникнення зобов'язань без визнання активу, наприклад під час виникнення зобов'язання щодо гарантії продукції. Загалом можна зрозуміти, що витрати визнаються одночасно з визнанням доходів, з отриманням яких вони пов'язані, а якщо це не можна достовірно визначити, то вони відображаються в періоді виникнення, якщо ж витрати пов'язані з отриманням доходів під час декількох періодів, то вони визнаються шляхом їх розподілу.

4) Класифікація фінансових результатів. У національних нормативно-правових актах та міжнародних стандартах відсутня класифікація фінансових результатів, що ускладнює діяльність підприємств через невизначеність та відсутність основи для ведення обліку фінансових результатів, що вимагає розроблення класифікації підприємством самостійно в розрізі своєї діяльності для оцінювання його результатів, а також виникає необхідність дороблення програмного забезпечення щодо цих особливостей.

У табл. 3 наведено основні класифікаційні ознаки фінансових результатів та категорії, що належать до них, які найбільш поширені в національній обліковій практиці.

Отже, як бачимо з табл. 3, існує багато класифікацій фінансових результатів, що використовуються залежно від специфіки та обсягів діяльності підприємства, а також від потреб, задля досягнення яких здійснюються ця класифікація та подальше оцінювання фінансових результатів. Всі класифікаційні ознаки тісно пов'язані з поняттями прибутків та збитків.

5) Порядок визначення фінансового результату. Фінансовий результат визначається як різниця між доходами та витратами від кожного виду діяльності. На цьому етапі отримується або збиток, або прибуток до оподаткування, на який

нараховується податок на прибуток. В результаті отримується чистий прибуток або збиток.

З цього можна зробити висновок, що облік фінансового результату прямо залежить від правильного та своєчасного обліку доходів та витрат. Допущення помилок на цьому етапі вплине на отримання чистого прибутку, який є основною метою діяльності підприємства.

Для СМП не визначено обов'язковий перехід на облік за міжнародними стандартами, але актуальним удосконаленням обліку для суб'єктів малого підприємництва, особливо для підприємств, що співпрацюють з нерезидентами, є перехід з національних стандартів на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності [5].

Трансформація бухгалтерського обліку здійснюється в таких декілька етапів:

1) пошук кваліфікованих кадрів або навчання діючого головного бухгалтера працювати за МСБО та МСФЗ;

2) перехід на програмне забезпечення, що підтримує ведення обліку за міжнародними стандартами або замовлення дороблення наявного;

3) продовження ведення обліку за національними положеннями, трансформування звітності в кінці кожного звітного періоду за МСФЗ для СМП;

4) подання всіх форм звітності (форми 1–6) замість Спрощеного фінансового звіту малих підприємств.

Перехід на бухгалтерський облік за міжнародними стандартами потребує значних фінансових вкладень, трансформації облікової політики, додає складності у вигляді подання всіх форм звітності без спрощення, але цей перехід має свої переваги, зокрема більшу довіру від іноземних покупців та постачальників, оскільки інформація, подана у звітності, буде більш зрозумілою для них, це є більш професіональ-

Таблиця 3

Класифікація фінансових результатів

№	Класифікаційна ознака	Види фінансових результатів
1	За значенням результату діяльності підприємства	Позитивний фінансовий результат – прибуток
		Негативний фінансовий результат – збиток
2	За видами діяльності підприємства	Фінансовий результат від звичайної діяльності
		Фінансовий результат від надзвичайної діяльності
3	За формою № 2 «Звіт про фінансові результати» («Звіт про сукупний дохід»)	Фінансовий результат від операційної діяльності
		Фінансовий результат до оподаткування
		Чистий фінансовий результат
4	За процесом формування	Валовий прибуток (збиток)
		Прибуток до оподаткування
		Чистий прибуток (збиток)
5	За характером оподаткування прибутку	Оподатковувана частина прибутку
		Неоподатковувана частина прибутку
6	За періодом формування	Прибуток (збиток) звітного періоду
		Прибуток (збиток) минулих періодів
7	За характером розподілу чистого прибутку	Частина прибутку, що капіталізується
		Частина прибутку, що споживається

Джерело: власна розробка авторів

ним, а також дасть змогу завчасно підготуватися до необхідного в майбутньому переходу на міжнародні стандарти.

Висновки. Фінансовий результат є складним економічним поняттям, його правильне оцінювання дуже важливе для точного визначення фінансового стану підприємства. Суб'єкт малого підприємництва має право застосовувати спрощений облік доходів, витрат та фінансових результатів, проте основною метою кожного підприємства, від великого до малого, є отримання позитивного результату діяльності у вигляді прибутку, тому дуже важливо вести точний та прозорий облік доходів та витрат, щоб не допускати помилок і неточностей у визначенні фінансового результату та відображенні у звітності.

Бухгалтерський облік фінансових результатів СМП вимагає постійного вдосконалення через зростання або зменшення обсягів діяльності, зміну напряму бізнесу, налаштування обліку під зміни податкової політики або зміни в законодавстві. Одним із актуальних удосконалень є перехід на ведення обліку за міжнародними стандартами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [чинний від 7 лютого 2013 року] / Міністерство фінансів України. Київ, 2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 09.01.2020).
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» / Міністерство фінансів України [чинний від 29 листопада 1999 року]. Київ, 1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99> (дата звернення: 09.01.2020).
3. Концептуальна основа фінансової звітності / Рада з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку [чинна від 1 січня 2012 року]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009 (дата звернення: 10.01.2020).
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» [чинний від 25 лютого 2000 року] / Міністерство фінансів України. Київ, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00> (дата звернення: 10.01.2020).
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансової звітності». IASB ; Стандарт, Міжнародний документ від 1 січня 2012 року. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_013 (дата звернення: 10.01.2020).

REFERENCES:

1. Nacionalne Pologennja (Standart) Buhgalterskogo obliku 1 "Zagalni vimogi do finansovoi zvitnosti" [Chynnyj vid 2013-02-07]. Kyjiv, 2013 (Ministerstvo finansiv Ukrainy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (accessed: 09 January 2020).
2. Pologennja (Standart) Buhgalterskogo obliku 15 "Dohid" [Chynnyj vid 1999-11-29]. Kyjiv, 1999 (Ministerstvo finansiv Ukrainy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99> (accessed: 09 January 2020).
3. Konceptualna osnova finansovoi zvitnosti – [Chynna vid 2012-01-01] (Rada z Mizhnarodnykh standartiv bukhgalters'koho obliku). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009 (accessed: 10 January 2020).
4. Pologennja (Standart) Buhgalterskogo obliku 16 "Vitraty" [Chynnyj vid 2000-02-25]. Kyjiv, 2000 (Ministerstvo finansiv Ukrainy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00> (accessed: 10 January 2020).
5. Mizhnarodnyj standart bukhgalters'koho obliku 1 "Podannja finansovoi zvitnosti". IASB ; Standart, Mizhnarodnyj dokument vid 01.01.2012. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_013 (accessed: 10 January 2020).

УДК 657.633:658.155.3

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-49>**Копчикова І.В.***кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри обліку та оподаткування
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету***Korchykova Inna***Candidate of Sciences (Economics),
Senior Lecturer of the Department of Accounting and Taxation
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics*

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕТОДИКИ КОНТРОЛЮ ТОВАРИХ ВТРАТ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ

IMPROVEMENT OF THE ORGANIZATION AND METHODS OF CONTROLLING COMMODITY LOSSES

АНОТАЦІЯ

У статті задля вдосконалення методичного підходу до внутрішнього контролю товарних втрат торговельних мереж розроблено структурно-логічну схему, покладену в основу регламенту системи внутрішнього контролю товарних втрат у торговельних мережах, яка включає етапи розроблення заходів мінімізації товарних втрат. Головна мета розроблення процесно-методичного забезпечення полягає у скороченні величини товарних втрат. Виокремлені основні суб'єкти, а саме центри відповідальності за ті чи інші заходи зі скорочення товарних втрат. Кожний з наведених суб'єктів проводитиме контрольні процедури, пов'язані з процесом руху товарів, що дає змогу не лише контролювати їх наявність та збереження, але й управляти бізнес-процесами для підвищення конкурентоспроможності підприємства на ринку. Обґрунтовано, що проведення внутрішнього контролю сприяє підвищенню гарантій та зменшенню ризиків втрат майна.

Ключові слова: запобігання втратам, контроль товарних втрат, контрольні процедури, управління втратами.

АННОТАЦИЯ

В статье с целью совершенствования методического подхода к внутреннему контролю товарных потерь торговых сетей разработана структурно-логическая схема, положенная в основу регламента системы внутреннего контроля товарных потерь в торговых сетях, которая включает этапы разработки мер минимизации товарных потерь. Главная цель разработки процессно-методического обеспечения заключается в сокращении величины товарных потерь. Выделены основные субъекты, а именно центры ответственности за те или иные меры по сокращению товарных потерь. Каждый из приведенных субъектов будет проводить контрольные процедуры, связанные с процессом движения товаров, что позволяет не только контролировать их наличие и сохранность, но и управлять бизнес-процессами для повышения конкурентоспособности предприятия на рынке. Обосновано, что проведение внутреннего контроля способствует повышению гарантий и уменьшению рисков потерь имущества.

Ключевые слова: предотвращение потерь, контроль товарных потерь, контрольные процедуры, управление потерями.

ANNOTATION

An important problem for most Ukrainian entrepreneurs is their attitude to internal security and loss prevention as one of the secondary areas of enterprise activity. In today's environment, loss management means creating a single, streamlined, clearly and seamlessly functioning system with specific targets and intercon-

nected elements. Based on the study, the systematic sequences formulate such stages of commodity loss management and organizational and economic methods that can be applied to solve the problem of reducing commodity losses. These methods are the organization of accounting of losses at the centers of origin with the identification of subjective and objective reasons, regulation of decision-making on the results of analysis, normalization of the level of commodity losses, control of compliance with established standards, material incentives for responsibility centers. The main purpose of the development of process and methodological support is to reduce the value of product losses. In order to improve the methodological approach to the internal control of commodity losses of trading networks, a structural and logical scheme is laid, which is the basis for the regulation of the system of internal control of commodity losses in trade networks, which includes the steps of developing measures to minimize commodity losses. The main actors are identified as the centers of responsibility for various measures for the reduction of commodity losses. Officials, who exercise control within the enterprise, are designed to protect the interests of the owner, the interests of the enterprise and other employees. Each of these entities must perform the relevant functions in terms of preventing and reducing commodity losses. Each of these entities will carry out control procedures related to the movement of goods, which not only control their availability and storage, but also manage business processes to improve the competitiveness of the enterprise in the market. It is substantiated that conducting internal control helps to increase guarantees and reduce the risk of property loss.

Key words: loss prevention, commodity loss control, control procedures, loss management.

Постановка проблеми. Теорія й практика господарювання торговельних мережевих структур свідчать про те, що товарні втрати – це найважливіший об'єкт управління. У практичній діяльності торговельної мережі товарні втрати є каталізатором, який обмежує прибутковість, тому вони потребують подальших досліджень та уваги науковців у системі оцінювання результатів господарювання.

Перехід до торгівлі шляхом самообслуговування є потужним каталізатором зростання цієї проблеми. Звичайно, самообслуговування збільшує товарообіг втричі й на чверть підвищує прибутковість, однак втрати збільшуються у два-три рази [1].

Важливою проблемою для більшості українських підприємців залишається ставлення до внутрішньої безпеки й запобігання втратам як до однієї з другорядних сфер діяльності підприємства. Це виявляється в нерозумінні актуальності проблеми, необхідності фінансування відповідних програм за принципом залишковості, а також невикористанні очевидних інструментів обліку й контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та розвитку системи внутрішнього контролю здійснили такі науковці, як С.В. Бардаш [2], Т.А. Бутинець [3], В.Т. Лозинський [4], В.М. Яценко [5]. С.В. Бардаш доводить необхідність трансформації парадигми внутрішнього контролю, пов'язаної з необхідністю запровадження внутрішнього контролю щодо бізнес-фактів внутрішнього та зовнішнього середовища суб'єкта господарювання. В.М. Яценко розглядає проблеми функціонування внутрішнього контролю на підприємствах України й надає пропозиції щодо їх вирішення як на державному рівні, так і на рівні підприємства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно підкреслити, що сьогодні існують розробки у сфері застосування організаційно-економічних методів для побудови системи управління підприємством загалом або деякими процесами його діяльності зокрема. В процесі проведеного нами дослідження виявлено, що питанню управління та скорочення товарних втрат, особливо їх економічному аспекту, приділено недостатньо уваги. Навіть у тих працях, де вони розглянуті з точки зору їх факторного аналізу, відсутні методи мінімізації товарних втрат у торговельних мережах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення системи запобігання втратам для забезпечення збереження майна власників та пошук шляхів мінімізації товарних втрат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління втратами – це складний багато-

гранний процес, який включає управлінські дії, метою яких є досягнення певного визначеного результату діяльності підприємства торгівлі та його конкурентоспроможності на ринку. В сучасних умовах управління втратами означає створення єдиної, раціональної чітко та безперебійно функціонуючої системи з певними цільовими установками та взаємопов'язаними елементами. Управління втратами – це процес цілеспрямованого формування оптимального рівня втрат підприємства. Критерієм оптимізації є мінімум витрат.

В основу побудови системи управління товарними втратами на підприємстві роздрібно торгівлі покладено принцип детермінізму (причинно-наслідковий зв'язок). Кожна частина сукупної величини товарних втрат формується на конкретному етапі та є результатом (здебільшого негативного характеру) конкретних дій або бездіяльності. Такими етапами є процеси транспортування товарів від постачальників до ритейлера; зберігання продукції на складах роздрібного торговельного підприємства; реалізації товарів кінцевому споживачу. При цьому така сукупна величина безпосередньо впливає на більшість економічних показників діяльності торговельного підприємства, таких як витрати, дохід, прибуток, рентабельність бізнесу. На підставі проведеного дослідження в системній послідовності сформульовано такі етапи управління товарними втратами та організаційні й економічні методи, які можна застосувати для вирішення завдання зниження товарних втрат (табл. 1).

Головна мета розроблення процесно-методичного забезпечення полягає у скороченні величини товарних втрат. Системний підхід до об'єкта дослідження виражався його елементним аспектом. Так, товарні втрати, наприклад, розглянуті з точки зору джерел їх появи на підприємстві, за чинниками, що впливають на їх величину. Процес утворення втрат торговельної організації розбитий на стадії виникнення. Структурний аспект системного підходу виражається в тому, що система управління

Таблиця 1

Процесно-методичне забезпечення мінімізації товарних втрат торговельних мереж

№	Етап процесу зниження товарних втрат	Організаційні методи	Економічні методи
1	Облік даних за товарними втратами	Виділення центрів виникнення товарних втрат.	Систематичний облік товарних втрат.
2	Економічний аналіз отриманих даних	Виявлення причин утворення товарних втрат.	Економічний аналіз отриманих даних з розрахунком їх впливу на основні економічні показники.
3	Розроблення заходів зі скорочення величини товарних втрат	Розроблення заходів зі скорочення величини товарних втрат з виділенням центрів відповідальності за вжиття заходів. Регламентація прийнятих рішень (накази, інструкції, тренінги).	Економічне обґрунтування розроблених заходів.
4	Контроль вжиття заходів	Контроль дотримання встановлених нормативів і вжитих заходів.	Економічна оцінка вжиття заходів.
5	Планування рівня товарних втрат на наступний період	Регламентація встановленого рівня товарних втрат.	Нормування рівня товарних втрат торговельної мережі.

товарними втратами на підприємстві торгівлі працює зі вхідними та вихідними даними. Показники величини товарних втрат надходять у єдиний центр (відділ обліку) після здійснення процесу інвентаризації та актування. На цьому етапі вхідними є дані проведених інвентаризацій, інформація по актах списання продукції, а також нормативи товарних втрат (як результат попереднього циклу). Специфіка роздрібно торгівлі й мета дослідження, що проводиться, обумовлюють збирання даних диференційовано за кожною групою товарів. Вихідними даними цього етапу є величина товарних втрат, розподілена залежно від джерел їх виникнення, що є вхідними даними для етапу їх аналізу.

На цьому етапі товарні втрати досліджуються й аналізуються з точки зору їх структури, частки товарообігу за конкретною групою товарів за конкретний період, частки в загальній сумі витрат торгової фірми.

Вихідними даними на етапі аналізу є економічні показники рівня товарних втрат до товарообігу, рівня товарних втрат у витратах підприємства (надходять на етап розроблення заходів щодо зниження втрат як вхідні дані), а також інформація про природний збиток і можливі втрати від крадіжок (надходять на етап нормування природного збитку як вхідні дані).

Економічні показники рівня товарних втрат (до товарообігу, до витрат) надходять «на вхід» блоку з розроблення заходів щодо зниження товарних втрат з позначенням персональної відповідальності осіб, дії яких безпосередньо пов'язані з формуванням величини втрат. При цьому вихідними даними цього етапу є нормативні показники роботи підприємства, розроблені задля зниження величини втрат (наприклад, граничний рівень товарних втрат відносно товарообігу конкретного магазину, максимальна величина товарних запасів за групами швидкопсувних товарів (ковбасні вироби, сир, рибна продукція, овочі, фрукти)).

Також вихідними даними етапу розроблення заходів є інструкції, накази, регламенти щодо діяльності структурних підрозділів торговельного підприємства (наприклад, програми тренінгів відділу по роботі з персоналом). Розроблення регламентів – це початковий і правильний опис усіх процесів, особливо тих, неправильне або навмисне викривлення яких призводить до заподіяння шкоди. Отже, це є одним з першочергових завдань у налагодженні системи запобігання втратам. Усунувши можливості втрат, підприємство значно скоротить ризик нанесення шкоди, а досягнувши відсутності бажання персоналу до шахрайства, повністю збереже цінності та майно, отримає собі актив безпеки, а саме лояльного працівника [6].

Завдання блоку контролю є визначальним, оскільки описані етапи працюють у сфері людських відносин. Вхідні дані – це нормативні показники роботи, інструкції для структурних підрозділів. Вихідними даними етапу контролю є

кінцеві результати діяльності зі зниження товарних втрат на підприємстві роздрібно торгівлі.

Наступний етап планування величини товарних втрат у відносних величинах важливий для постановки подальших цілей та їх досягнення. Вхідними даними тут є результати діяльності підприємства торгівлі за минулі періоди. Вихідні дані (рівень товарних втрат) замикають модель, що розглядається, та є вхідною інформацією під час обліку в подальших періодах. Важливою складовою частиною в моделі зниження товарних втрат є етап розроблення нормативів товарних втрат, норм природного збитку. При цьому нормативи товарних втрат доцільно розробляти рітейлеру самостійно, оскільки ці величини залежать від рівня технологічності підприємства, кількості магазинів, об'єднаних у мережі, формату роздрібних магазинів. Норми природного збитку закріплені законодавчо, існує необхідність зміни цих величин. Вхідними даними на цьому етапі є інформація «на виході» етапу аналізу величин і структури товарних втрат. Вихідні дані надходять «на вхід» етапу обліку руху товарів.

Вивчення факторів формування товарних втрат на підприємствах роздрібно торгівлі дало змогу побудувати структурно-логічну схему, яка покладена в основу регламенту системи внутрішнього контролю товарних втрат у торговельних мережах (рис. 1).

Основна функція представленої організаційно-економічної моделі скорочення товарних втрат – це зниження товарних втрат на підприємстві роздрібно торгівлі продовольчої групи товарів. Кожний з блоків цієї моделі виконує поставлені саме перед ним завдання, що обумовлює роботу системи загалом.

Основними суб'єктами (центрами відповідальності) за ті чи інші заходи зі скорочення товарних втрат на підприємстві є такі його підрозділи, як касовий вузол, служба торговельної безпеки, інженерно-технічні служби, обліково-економічний відділ, відділ проектування та вдосконалення технологій торгівлі, відділи контролінгу, інформаційних технологій, по роботі з персоналом, юридичний, товарознавці, менеджери, матеріально відповідальні особи.

Несумісність обов'язків працівників – це така їх комбінація, за якої службовець, що зробив помилку або спотворив інформацію, може приховати цей факт у процесі своєї звичайної діяльності.

Обов'язки між працівниками розподіляються таким чином, щоб ніхто з них не виконував більше однієї із зазначених функцій. Перша й четверта функції є управлінськими, друга – обліковою, третя – функцією зберігання. Правильний розподіл цих функцій між різними посадовими особами та підрозділами необхідний для:

– координації дій, тобто розгляду різних аспектів однієї й тієї ж господарської операції задля швидкого виявлення й виправлення ненавмисної помилки;

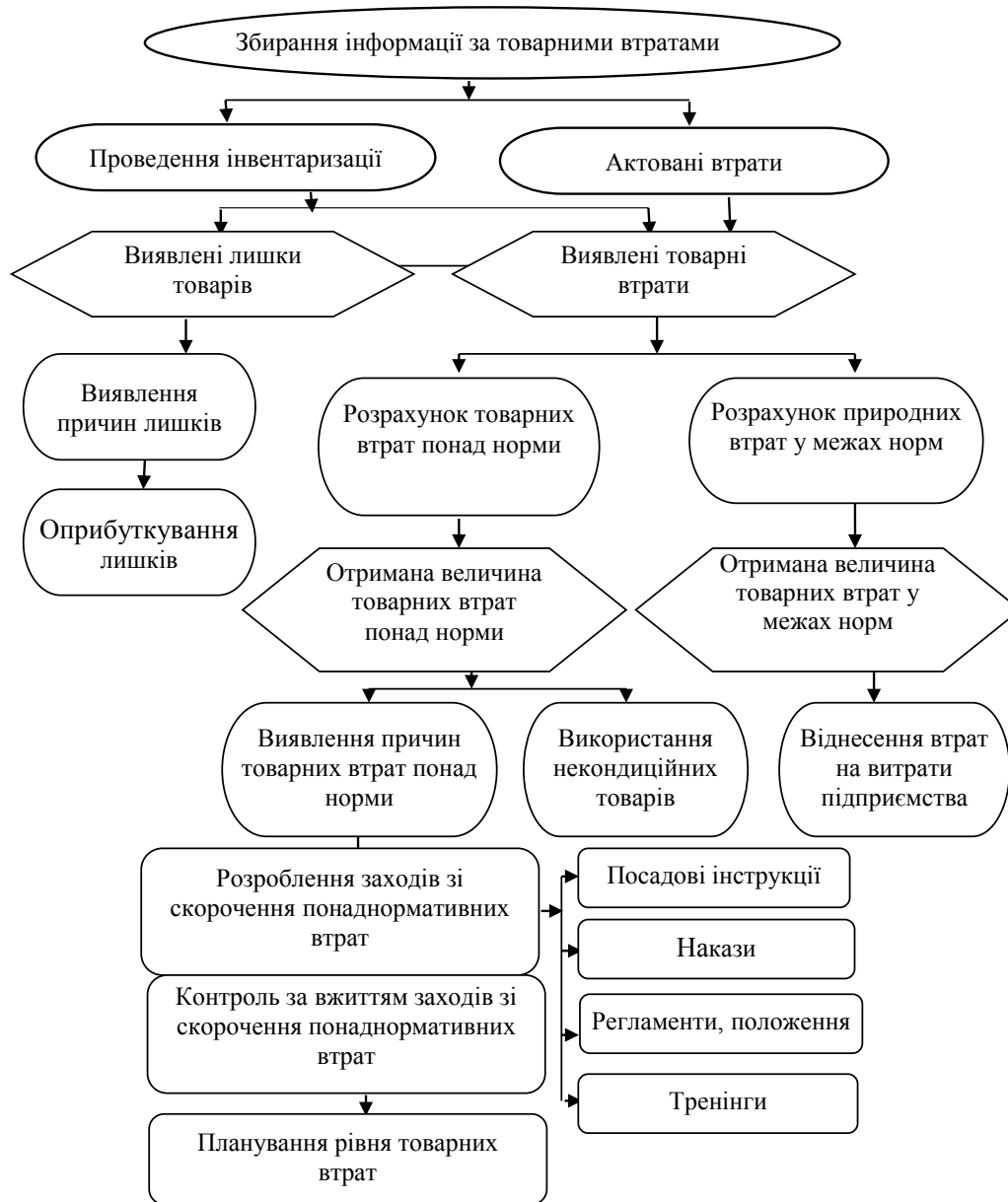

Рис. 1. Структурно-логічна схема, покладена в основу регламенту системи внутрішнього контролю товарних втрат у торговельних мережах

– того, щоби важче було навмисно викри-
вити інформацію, оскільки для цього потрібно
змовитись двом або більше особам.

Посадові особи, що здійснюють контроль всередині підприємства, покликані забезпечувати інтереси власника, інтереси цього підприємства та працюючих. Вони керуються у своїй діяльності лише внутрішніми актами. Посадові особи й відповідні підрозділи підприємств керуються положеннями, що затверджуються власником або керівником підприємства. Проте підрозділи, діяльність яких має контролюючий характер (відділ технічного контролю, бухгалтерія, юридичний відділ), діють на основі положень, затверджуваних власником. Такий порядок дає можливість посадовим особам, що працюють у цих підрозділах, ефективно контролювати якість продукції, фінансову дисципліну, законність операцій [3].

Кожен із зазначених суб'єктів повинен виконувати відповідні функції щодо запобігання товарним втратам та їх скорочення (табл. 2).

Четвертим етапом процесу скорочення товарних втрат стає контроль вжиття розроблених на третьому етапі заходів. Чітко організований облік дає змогу вести систематичний контроль за збереженням і використанням товарно-матеріальних ресурсів на всіх стадіях виробництва й обігу, своєчасно виявляти втрати, реально оцінювати їх у грошовій формі та отримувати про них достовірну інформацію. Це дає можливість виявляти конкретних винуватців і вимірювати розмір нанесених збитків, спричинених нестачею, псуванням, ушкодженням, втратою, розкраданнями, перевитратою або зневажливим ставленням до товарів, ресурсів. При цьому розмежовується матеріальна відповідальність

Таблиця 2

Функції суб'єктів контролю із запобігання товарним втратам та їх скорочення

Суб'єкт контролю	Функції суб'єктів контролю із запобігання товарним втратам та їх скорочення
Обліково-економічний відділ	Документальне оформлення операцій з рухом товарів, контроль достовірності звітності, відстеження дотримання нормативів товарних запасів, відображення результатів інвентаризації в обліку, розрахунок списання товарних втрат у межах норм природного збитку, віднесення та стягнення нестач з винних осіб.
Товарознавці, менеджери, МВО	Перевірка якості товарів, приймання товарів за кількістю та якістю.
Інженерно-технічні служби	Забезпечення умов збереження цінностей (приміщення та устаткування для зберігання, температурний режим).
Юридичний відділ	Вивчення договорів щодо повернення бракованих запасів та товарів, термін придатності яких минув. Розгляд листів, заяв і скарг відвідувачів про зловживання службовим становищем та порушення правил торгівлі щодо питань збереження товарно-матеріальних цінностей. Розроблення необхідної документації щодо регулювання відносин з матеріально відповідальними особами.
Відділ інформаційних технологій	Інформаційно-аналітичне забезпечення, яке включає збирання й систематизацію даних, розроблення інструментів для обслуговування й оброблення баз даних, складання звітів за певні періоди часу, обслуговування технічних засобів охорони.
Відділ по роботі з персоналом	Посилена увага до працівників, що мають відношення до матеріальної відповідальності. Здійснення морального й матеріального стимулювання персоналу. Проведення навчання з вивчення посадових інструкцій та регламентів. Проведення тренінгів щодо правил роботи з покупцями, способів виявлення недбалства й шахрайства, а також запобігання ним. Контроль за несуміщенням сумісних посад. Поширення інформації про покарання.
Служба торговельної безпеки	Охорона об'єкта; здійснення пропускового режиму; підтримання громадського порядку; використання технічних засобів охорони; ведення відповідної охоронної документації; контроль за персоналом; контроль за покупцями; контроль за процедурами товароруху.
Касовий вузол	Дотримання касової дисципліни, порядку анулювання чеків.
Відділ проектування та вдосконалення технологій торгівлі	Вибір холодильного обладнання, планування складських приміщень, потоків надходження, реалізації та внутрішнього переміщення товарів і готової продукції на стадії проектування торговельної точки.
Відділ контролінгу	Проведення планових та позапланових інвентаризацій, виведення результатів інвентаризації. Вивчення доцільності та контролю руху операцій з товарами.

між працівниками задля контролю за відшкодуванням нанесеного збитку. Сьогодні виникла нагальна потреба внутрішнього контролю на підприємствах роздрібно торгівлі. Особливо гостро це відчувається в організаціях, що групують свої магазини в ритейлерську мережу.

Планування рівня товарних втрат до товарообігу є п'ятим етапом процесу їх зниження. Цей блок дій дає змогу розрахувати втрати майбутніх періодів. На підставі цих величин і планованого товарообігу відбувається встановлення необхідного обсягу закупівель товарів. Визначення нормативу товарних втрат впливає на величину заробітної плати менеджерів по товарній групі, продавців відповідних відділів. Встановлена величина заздалегідь повідомляється співробітникам для мотивації її дотримання. Встановлення нормативів втрат диференційоване за кожним об'єктом торгівлі, що обумовлюється об'єктивними причинами. По-перше, товарооборотність кожного магазину різна. По-друге, стан матеріально-технічної бази одного торговельного підприємства може істотно відрізнятись від іншого (це пов'язане з конфігурацією магазину, його розташуванням, терміном експлуатації, основою для здійснення господарської діяльності (власність або оренда) тощо. По-третє, рівень організаційного управління, пов'язаний з людським чинником, різний.

Описаний процес є циклічним. Облік руху товарно-матеріальних цінностей, облік товарних втрат, що утворюються в процесі цього руху, повинен здійснюватися періодично. Далі потрібно аналізувати отримані дані, на підставі яких розробляються заходи зі зниження або попередження товарних втрат. Контроль точного вжиття таких заходів є невід'ємною частиною управління втратами ритейлера. При цьому відповідальність за невжиття або неналежне вжиття зазначених заходів повинна бути відчутною. Після проведених дій необхідно знову зібрати дані, проаналізувати результати заходів, а на їх основі обов'язково скласти нормативи щодо статей товарних втрат.

Висновки. Оцінка ефективності виконання завдань внутрішнього контролю товарних втрат та чітке визначення обов'язків досягаються чіткою регламентацією послідовності здійснення операцій з виявлення та списання товарних втрат. Задля цього виявлено та окреслено організаційно-економічні методи для побудови алгоритму скорочення товарних втрат торговельних мереж. Зазначені методи є організацією обліку товарних втрат за центрами виникнення з виявленням суб'єктивних та об'єктивних причин, регламентацією прийнятих рішень за результатами аналізу, нормуванням рівня товарних втрат, контролем дотримання встановлених нормативів, матеріальним стимулюванням центрів відповідальності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. The New Barometer 2014–2016. URL: http://www.odesus.gr/images/nea/eidhseis/2016/3.Global-Retail-Theft-Barometer-2016/GRTB%202016_web.pdf (дата звернення: 05.02.2020).
2. Бардаш С.В., Бардаш С.С. Причини та зміст удосконалення парадигми внутрішнього контролю. *European Cooperation*. 2015. Vol. 5(5). P. 35–46.
3. Бутинець Т.А. Система внутрішнього контролю підприємства. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2008. № 1(10). С. 25–38.
4. Лозинський В.Т. Товарні втрати як чинник розвитку застосування методів активізації продажу. *Сталій розвиток економіки*. 2013. № 1(18). С. 321–323. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_1_71 (дата звернення: 05.02.2020).
5. Яценко В.М. Внутрішній контроль на підприємствах України: проблеми розвитку та шляхи їх вирішення. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2009. Вип. 22. С. 3–7. URL: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/88268/84117> (дата звернення: 05.02.2020).
6. Копчикова І.В. Персонал як інструмент запобігання товарним втратам торговельного підприємства. *Економіка і суспільство*. 2019. № 20. С. 278–281. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/20_ukr/37.pdf (дата звернення: 05.02.2020).
7. Barometer-2016/GRTB%202016_web.pdf (accessed: 05 February 2020).
8. Bardash S.V., Bardash S.S. (2015) Prychyny ta zmist udoskonalennja paradyghmy vnutrishnjogho kontrolju [Causes and content of improvement of the internal control paradigm]. *European Cooperation*. Vol. 5(5), pp. 35–46.
9. Butynets T.A. (2008) Systema vnutrishnjogho kontrolju pidpryjemstva [System of internal control of the enterprise]. *Visnyk Zhytomyrs'kogo derzhavnogo tekhnologichnogo universytetu. Ekonomichni nauky*. № 1(10), pp. 25–38.
10. Lozynskiy V.T. (2013) Tovarni vtraty yak chynnyk rozvytku zastosuvannia metodiv aktyvizatsii prodazhu [Commodity losses as a factor in the application of sales promotion methods]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 1(18), pp. 321–323. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_1_71 (accessed: 05 February 2020).
11. Jacenko V.M. (2009) nutrishnij kontrolj na pidpryjemstvakh Ukrainy: problemy rozvytku ta shljakhy jikh vyrishennja [Internal control at Ukrainian enterprises: problems of development and ways of their solution]. *Zbirnyk naukovykh pracj ChDTU*, vyp. 22, pp. 3–7. Available at: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/88268/84117> (accessed: 05 February 2020).
12. Kopchikova I.V. (2019) Personal jak instrument zapobighannja tovarnym vtratam torghoveljnogho pidpryjemstva [Personnel as a tool of preventing the trade losses of a trading company]. *Economy and society*, no. 20, pp. 278–281. Available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/20_ukr/37.pdf (accessed: 05 February 2020).

REFERENCES:

1. The New Barometer 2014–2016. Available at: <http://www.odesus.gr/images/nea/eidhseis/2016/3.Global-Retail-Theft->

УДК 657

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-50>**Костюченко В.М.***доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку та оподаткування
Київського національного торговельно-економічного університету***Каміл А.В.***аспірант кафедри обліку та оподаткування
Київського національного торговельно-економічного університету***Kostuichenko Valentyna***Doctor of Sciences, Associate Professor,
Professor of Department of Accounting and Taxation
Kyiv National University of Trade and Economics***Kamil Anastasiia***Post-graduate student of the Department of Accounting and Taxation
Kyiv National University of Trade and Economics*

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ОБЛІКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ

ECONOMIC PRECONDITIONS AND SPECIAL ASPECTS OF ACCOUNTING PROVISION OF CONTROLLING AT TRADE ENTERPRISES

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасний стан торговельних підприємств України, визначено основні фактори, які впливають на тенденції їх розвитку, такі як економічна та політична ситуація в країні, рівень споживчого попиту населення, збільшення кількості продажів через мережу Інтернет. Досліджено кількість суб'єктів господарювання та розміри товарообігу за сегментами протягом 2014–2019 рр. Виявлено те, чим саме є облікова інформація, яку роль вона відіграє в управлінні діяльністю торговельних підприємств. Визначено елементи формування облікового забезпечення контролінгу на підприємствах торгівлі, вимоги до якості облікової інформації, а також проілюстровано процес створення облікової інформації для задоволення потреб контролінгу. В процесі дослідження запропоновано етапи імплементації облікового забезпечення контролінгу для управління на рівні торговельного підприємства.

Ключові слова: облікова інформація, облікове забезпечення, контролінг, торговельне підприємство, інформаційні потреби.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено современное состояние торговых предприятий Украины, определены основные факторы, которые влияют на тенденции их развития, такие как экономическая и политическая ситуации в стране, уровень потребительского спроса населения, увеличение количества продаж через сеть Интернет. Исследовано количество субъектов хозяйствования и размеры товарооборота по сегментам в течение 2014–2019 гг. Вывявлено то, чем именно является учетная информация, какую роль она играет в управлении деятельностью торговых предприятий. Определены элементы формирования учетного обеспечения контроллинга на предприятиях торговли, требования к качеству учетной информации, а также проиллюстрирован процесс создания учетной информации для удовлетворения нужд контроллинга. В процессе исследования предложены этапы имплементации учетного обеспечения контроллинга для управления на уровне торгового предприятия.

Ключевые слова: учетная информация, учетное обеспечение, контроллинг, торговое предприятие, информационные потребности.

ANNOTATION

The article examines the current state of Ukrainian trade enterprises and identifies the main factors that influence their development trends: financial crisis 2013–2014, aggression of the Russian Federation, namely the occupation of the Autonomous Republic of Crimea, Lugansk and Donetsk regions, increase in the share of sales through the Internet (Internet trade), the banking crisis of 2014–2018, impoverishment of the population, and consequently a decrease in consumer demand by increasing utility bills and the depreciation of the national currency. The number of economic entities and the volume of turnover by segments during 2014–2019 are investigated. The conducted analysis of the state and tendencies of the development of Ukrainian trade enterprises has revealed in general the positive dynamics and tendencies for the further development of the Ukrainian trade industry. As we can see, today, in the conditions of economic transformation, there are constant changes of legal, organizational, technical, informational character during the conduct of business activity, so it becomes important to receive up-to-date information in the shortest time for making effective decisions. It is revealed what accounting information is and what role it plays in managing the activity of trading enterprises. The elements of forming accounting support for controlling at trading enterprises, requirements for the quality of accounting information such as: timeliness, accuracy, comparability, completeness (sufficiency), utility (expediency), accessibility, profitability, addressability, adequacy, adaptability are identified and the process of creating accounting information for controlling needs is illustrated. In the course of the research, the following stages of implementation of accounting provision of controlling providing for management at the trade enterprise level were suggested: determining the need for information, formation of a managerial accounting decision or analysis and description of an existing decision, determining the composition of the reports, align decisions with accounting policies, accounting practices and available accounting technologies, implementation of accounting technologies (technologies of consolidation of accounting information). Accounting provision plays a key role in managing the activities of trading enterprises and is the core of their information and analytical provision.

Key words: accounting information, accounting provision, controlling, trading enterprise, information needs.

Постановка проблеми. Підприємства торгівлі протягом століть відігравали досить помітну роль у розвитку міжнародної торгівлі. Оскільки глобальні ланцюги вартості стають все більш інтегрованими, товари та послуги, що надаються торговою компанією, є більш диверсифікованими, ніж раніше, отже, арена, на якій діють торгові компанії, швидко розвивається. Через мінливе зовнішнє середовище багато підприємств змушені вносити корективи у свою операційну діяльність або бізнес-модель, постійно прагнучи до максимізації прибутку. Глобалізація та вдосконалення технологій – це лише декілька позитивних зовнішніх факторів, які вплинули на прибуток підприємств торгівлі України. Чималий вплив на ефективність діяльності торговельних підприємств мають політична та економічна нестабільність, постійні кризові явища, залежність від економічних подій у світі. Розгляд змін, які доцільно запровадити для покращення діяльності торговельного підприємства, дасть змогу змінити організаційну структуру, базу працівників, технології виробництва, адміністрацію тощо. Проте ключову роль за таких умов відіграє контролінг, який забезпечує керівництво підприємства необхідною та достовірною інформацією для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити вагомий внесок вітчизняних та зарубіжних науковців у вирішення питань обліково-інформаційного забезпечення контролінгу, таких як А.В. Федорович, А.А. Пилипенко, Ю.Д. Маляревський, Л.В. Безкоровайна, О.В. Карпенко, В.Ф. Максимова, І.Ф. Варга.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення та аналіз економічних передумов, обґрунтування особливостей впровадження облікового забезпечення контролінгу на підприємстві торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження сучасного стану вітчизняної торговельної галузі та його ретроспективний аналіз дали змогу визначити її основні тенденції розвитку, а також виокремити причини та фактори, які вплинули на це та діяльність торговельних підприємств загалом (табл. 1).

Аналізуючи темпи приросту за кількістю підприємств торгівлі України за 2014–2018 рр. (табл. 1), можемо зробити висновок, що їх кіль-

кість зростає лише один раз в період з 2014 по 2015 рр. на 0,13%, або на 1 222 од., за рахунок підприємств оптової торгівлі. З 2016 р. ми маємо протилежну тенденцію, що спричинена такими факторами:

- фінансова криза 2013–2014 рр.;
- агресія з боку Російської Федерації, а саме окупація АР Крим, Луганської та Донецької областей, за рахунок чого Державна служба статистики не має доступу до статичних даних торговельних підприємств на вищезазначених територіях;
- збільшення частки продажів через мережу Інтернет (інтернет-торгівля);
- банківська криза 2014–2018 рр.;
- зубожіння населення, відповідно, зниження споживчого попиту за рахунок підвищення комунальних платежів та знецінення національної валюти.

Кожен із зазначених факторів своєрідно впливав як на роздрібну, так і на оптову торгівлю, що знайшло своє відображення в табл. 2, яка показує структуру оптового та роздрібного товарообігу підприємств оптової та роздрібною торгівлі у 2014–2019 рр.

Як видно з табл. 2, оптовий товарообіг підприємств оптової торгівлі мав позитивну тенденцію до збільшення протягом усього досліджуваного періоду, а на кінець 2019 р. складав 2 336,3 млрд. грн., що на 36,5% більше, ніж на початку періоду. Обіг роздрібною торгівлі з початку 2014 по кінець 2019 рр. мав стрибкоподібну тенденцію. Так, у 2014–2016 рр. можна відзначити поступове зростання щороку, однак у 2017 р. цей показник скоротився на 30%, склавши лише 815,4 млрд. грн., що пояснюється суттєвим зменшенням платоспроможності споживчого населення. Наступні 2 роки показник знову почав зростати, сягнувши у 2019 р. 1 096,7 млрд. грн. Щодо роздрібною товарообігу підприємств роздрібною торгівлі протягом 2014–2019 рр. можна відзначити стабільну тенденцію до зростання, яке за весь період склало 356,9 млрд. грн., що обумовлено близькістю цього сегменту до кінцевого споживача.

Здійснений аналіз стану та тенденцій розвитку торговельних підприємств України дав змогу виявити загалом позитивну динаміку та тенденції щодо подальшого розвитку торговельної галузі України. Як бачимо, сьогодні в

Таблиця 1
Аналіз динаміки кількості суб'єктів господарювання у сфері торгівлі у 2014–2018 рр.

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Темпи приросту, %			
						2015/ 2014 рр.	2016/ 2015 рр.	2017/ 2016 рр.	2018/ 2017 рр.
Усього підприємств торгівлі, од.	928 055	929 277	853 429	782 803	742 392	0,13	-8,16	-8,28	-5,16
зокрема, ФОП	841 643	843 315	778 035	700 640	662 162	0,20	-7,74	-9,95	-5,49
Оптова торгівля, од.	182 849	192 990	178 878	172 829	170 237	5,55	-7,31	-3,38	-1,50
зокрема, ФОП	113 548	123 711	117 561	105 573	103 989	8,95	-4,97	-10,20	-1,50
Роздрібна торгівля, од.	745 206	736 287	674 551	609 974	572 156	-1,20	-8,38	-9,57	-6,20

Джерело: сформовано авторами на основі джерела [4]

Таблиця 2

Динаміка оптового та роздрібного товарообігу у 2014–2019 рр.

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Оптовий товарообіг підприємств оптової торгівлі (юридичних осіб), млрд. грн.	987,9	1 178,9	1 555,9	1 908,7	2 215,4	2 336,3
Індекс фізичного обсягу оптового товарообігу (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %	82,1	87,8	104,7	102,8	103,6	100,1
Обіг роздрібною торгівлю, млрд. грн.	901,9	1 018,8	1 175,4	815,4	930,7	1 096,7
Індекс фізичного обсягу обігу роздрібною торгівлю (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %	91,1	79,3	104,3	106,5	106,2	110,5
Роздрібний товарообіг підприємств роздрібною торгівлю (юридичних осіб), млрд. грн.	438,3	477,9	555,9	586,3	668,4	795,2
Індекс фізичного обсягу роздрібного товарообігу (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %	90,0	79,0	104,5	106,0	105,8	111,6

Джерело: сформовано авторами на основі джерела [4]

умовах економічної трансформації відбуваються постійні зміни правового, організаційного, технічного, інформаційного характеру під час здійснення підприємницької діяльності, тому стає важливим отримання актуальної інформації в найкоротший час для прийняття ефективних рішень. Значну частину такої інформації складає саме облікова інформація, яка формується на підставі даних бухгалтерського обліку [4, с. 345–356].

Система управління економічною інформацією діяльності торговельних підприємств базується на методологіях, тісно пов'язаних з функціональними процесами на підприємстві. Створення на підприємстві системи управлінської інформації практично неможливо без класифікації процесів та технологій відповідно до систематики управлінського обліку. Це дасть змогу розробити правильну методологію обліку витрат, визначення результатів діяльності, сис-

теми управлінської звітності. Підґрунтям вибору конкретної методології системи управління економічною інформацією є різні аспекти, зокрема економічні, юридичні, організаційні, техніко-технологічні. Вони є базою для формування контролінгу як системи організації, збирання та накопичення даних, спрямованих на вирішення конкретного управлінського завдання, у вигляді трьох взаємопов'язаних блоків (підсистем), а саме обліку витрат, показників діяльності, управлінських звітів [6]. Сукупність таких даних стає підґрунтям інформаційно-аналітичного забезпечення торговельного підприємства, необхідного для ефективного процесу управління. Процес створення облікової інформації для потреб контролінгу подано на рис. 1.

Як можна побачити з рис. 1, саме первинні документи, дані фінансового обліку є джерелами облікової інформації, яка відображає здійснені господарські операції Така інформація за-

Рис. 1. Процес створення облікової інформації для потреб контролінгу

Таблиця 3

Вимоги до обліково-аналітичної інформації

Вимога	Характеристика
Своєчасність	Дає можливість раціонально й активно впливати на хід господарської діяльності.
Точність	Інформація має достовірно відображати процес функціонування системи. Усі її показники повинні мати однозначний зміст, який не допускає різних тлумачень.
Порівнянність	Інформація повинна своєчасно надходити до споживача (структурного підрозділу, співробітника), до того ж раніше, ніж зміниться описувана ситуація, інакше вона втрачає своє значення.
Повнота (достатність)	Кількість інформації повинна бути мінімальною, але достатньою для оцінювання ситуації, прийняття рішення на певному рівні управління.
Корисність (доцільність)	Передбачає, що в інформаційному потоці не має бути даних, показників, не потрібних для вирішення конкретної проблеми або для структурної ланки управління. Інформація повинна відповідати основній меті, задля якої її підготували.
Доступність	Полягає в необхідності подавати інформацію у формі, яка не потребує додаткового опрацювання та не ускладнює процес прийняття рішення.
Рентабельність	Зводиться до підготовки такої кількості інформації, яка не повинна коштувати більше, ніж її використання.
Адресність	Інформацію слід доводити до відповідального виконавця та користувача.
Адекватність	Реальне відображення дійсності, в якій наявні всі суттєві та відкинуті несуттєві ознаки.
Адаптивність	Здатність облікової інформації реагувати на зміни зовнішнього середовища задля задоволення інтересів користувачів для прийняття раціональних управлінських рішень.

Джерело: сформовано авторами на основі джерел [1, с. 145–146; 2, с. 100]

Таблиця 4

Етапи імплементації облікового забезпечення для управління на рівні торговельного підприємства

Етап	Завдання	Шляхи вирішення
1. Визначення потреби в інформації	В рамках оцінювання інформації необхідно поставити питання про те, наскільки важливою є ця інформація та скільки готові за неї заплатити.	Установлюються організаційні рамки шляхом визначення виконавців завдань і часу, протягом якого потрібно здійснити аналіз потреби в інформації. Для цього існує багато методів (наприклад, інтерв'ю), що мають бути відібрані та реалізовані на подальших етапах.
2. Формування управлінського рішення облікового завдання або аналіз і опис наявного рішення	На цьому етапі необхідно визначити управлінське завдання та способи його вирішення; потрібні дані та систему їх збирання; планові результати.	Призначення відповідальних за досягнення зазначених результатів; відображення результатів у відповідній системі управлінської звітності; визначення джерел інформації для задоволення інформаційних потреб.
3. Визначення складу звітів	Визначення системи документообігу для підтримки управлінського завдання.	Установлення часових інтервалів складання звітів (регулярно, спеціально для конкретного випадку); вибір форми для візуалізації звітів; визначення складачів звітів та їх отримувачів; визначення методів для аналізу «план – факт»; документування систем звітності.
4. Узгодження прийнятих рішень з обліковою політикою, бухгалтерською практикою та наявними технологіями ведення обліку	Узгодження цих систем обліку. Визначення того, яка інформація може бути використана для формування управлінського обліку, які його вимоги можуть привести до зміни наявних облікових даних.	Узгодження отриманих на 2 і 3 етапах результатів з вимогами бухгалтерського, фінансового та податкового обліку.
5. Упровадження облікових технологій (технологій консолідації облікової інформації)	Реалізація прийнятих рішень (інформаційне супроводження процесу реалізації).	Розроблення Положення про організацію обліку та складових облікової політики. Необхідно офіційно покласти відповідальність за збирання й аналіз даних на відповідальних осіб, що завершить формування системи накопичення управлінських даних; розробити посадові інструкції для виконавців; затвердити форми документів і правила документообігу, що разом зі звітною й аналітичними формами утворює систему агрегованих облікових даних.

Джерело: сформовано авторами на основі джерела [7]

тверджується й оформлюється керівництвом та бухгалтерією відповідно до нормативних документів, наказу про організацію бухгалтерського обліку й облікову політику підприємства.

Вагомим аспектом підвищення ефективності системи управління підприємством є зростання якості облікової інформації. Оцінити таку якість можна лише через необхідність інформації для прийняття управлінських рішень. Для цього доречним є введення цілої низки критеріїв, поданих у табл. 3 [7, с. 47–50].

Необхідне формування облікового забезпечення, яке б задовольняло потреби підприємства для прийняття ефективних рішень у найкоротший час, складається з таких етапів (табл. 4) [3, с. 168–170].

Висновки. Облікове забезпечення відіграє вирішальну роль в управлінні діяльністю торговельних підприємств і є ядром їх інформаційно-аналітичного забезпечення. Облікова інформація – це вид економічної інформації, що відображає господарські операції, які характеризують діяльність організації за певний час, а також є підставою для прийняття рішень. Існує багато вимог до облікової інформації, всі вони повинні виконуватись для підвищення якості наявної інформації, оскільки інформація – це база для прийняття рішень, а ефективність управління безпосередньо залежить від її якості. Значну частку облікової інформації становлять дані управлінського обліку, адже він поєднує різні сфери діяльності. Керівництво потребує різного характеру даних у потрібний час, у потрібному місці для розуміння загальної картини задля успішного ведення бізнесу. Контролінг дає можливість з'єднати такі дані в єдине ціле для подальшого опрацювання, збирання, систематизації та оброблення значного обсягу різноманітної інформації та постійного проведення моніторингу ситуації, що вимагає формування відповідної інформаційної системи. Відповідно, створення облікового забезпечення включає такі етапи, як визначення потреби в інформації; формування управлінського вирішення облікового завдання або аналіз і опис наявного рішення; визначення складу звітів; узгодження прийнятих рішень з наявними управлінськими рішеннями, обліковою політикою, обліковою бухгалтерською практикою й обліковими технологіями, а також їх впровадження. Без здійснення цих етапів не можна буде говорити про повноцінну та якісну інформаційну базу, що стане платформою для прийняття рішень. Це означає, що облікова інформація є ключовою в інформаційно-аналітичному забезпеченні та відіграє важливу роль в управлінні торговельною діяльністю підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бухгалтерський облік (частина I) : навчальний посібник для студентів ВНЗ спеціальності 6.050100 «Облік і аудит» / за ред. В.Ф. Максимової. Одеса : ONEU, 2013. 462 с.
2. Варга І.Ф., Літвін О.М. Формування конкурентних переваг на підприємстві. *Бізнес-Інформ*. 2013. № 1. С. 219–222.
3. Концепция контроллинга: управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование // Horvats & Partners. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2008. 269 с.
4. Пилипенко А.А., Маляревський Ю.Д., Безкоровайна Л.В. та ін. Консолідація облікової інформації в управлінні діяльністю підприємств та їх об'єднань : монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 319 с.
5. Матеріали Державного комітету статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.02.2020).
6. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства : Наказ МФУ від 27 червня 2013 р. № 636. URL: http://buhgalter911.com/Res/Zakoni/MetodRek/metod_uchet_polit.aspx (дата звернення: 06.02.2020).
7. Федорович А.В. О некоторых подходах к формированию системы сбалансированных показателей индикативного планирования. *Вестник филиала Российского государственного социального университета в Красноярске*. 2006. № 3. С. 45–56.

REFERENCES:

1. Maksymova V.F. (2013) *Buhalterskyu oblik* [Accounting]. Odessa : ONEU. (in Ukrainian)
2. Varga I.F., Litvin O.M. (2013) *Formuvannya konkurentnuh perevag na pidpryyemstvi* [Formation of competitive advantages in the enterprise], *Biznes-Inform*. Vol. 1, pp. 219–222.
3. Horvats and Partners (2008) *Konceptiya kontrolynga: Upravlencheskiy uchet. Sistema otchetnosti. Buidzhetirovaniye*. [Controlling Concept: Management Accounting. Reporting system. Budgeting]. Moscow : Alpina Biznes Buks. (in Russian)
4. Pylypenko A.A., Maliarevskii Yu.D., Bezkorovayna L.V. (2016) *Konsolidaziya oblikovoyi informaciyi v upravlinni diyalnistyu pidpryyemstva* [Consolidation of accounting information in the management of enterprises and their associations]. Kharkiv : KHNU. (in Ukrainian)
5. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine] (2019). Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 10 February 2020).
6. *Nakaz Ministerstva financiv Ukrainy* (2013) *Metodychni rekomendaciyi schodo oblikovoyi polityky pidpryyemstva* [Guidelines for accounting policies of the enterprise]. Available at: http://buhgalter911.com/Res/Zakoni/MetodRek/metod_uchet_polit.aspx (accessed: 6 February 2020).
7. Fedorovych A.V. (2006) *O nekotoryh podhoday k formirovaniyu sistemy sbalancirovanyh pokazateley indikativnogo planirovaniya* [About some approaches to the formation of a system of balanced indicators of indicative planning]. *Vesnik filiala rosiyskogo gosudarstvennogo socialnogo universiteta v Krasnoyarske*. Vol. 3, pp. 45–56.

УДК 657.37

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-51>**Лобачева І.Ф.**

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Поліщук Н.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів
Вінницького фінансово-економічного університету*

Lobacheva Iryna

*Candidate of Sciences (Pedagogics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department Accounting and Taxation
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics*

Polishchuk Nataliia

*Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department Finance
Vinnytsia Finance and Economics University*

АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНО-ПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛА ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ

ANALYSIS OF LAND MORTGAGE LENDING AS A SOURCE OF INVESTMENT

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасний стан іпотечного кредитування сільського господарства в Україні з огляду на досвід інших країн, виявлено проблеми іпотечного кредитування та ймовірні шляхи їх подолання в цьому контексті. Зазначено, що проблемним моментом розвитку іпотеки в сільському господарстві є також той факт, що земельні угіддя сільськогосподарських підприємств України переважно сформовані на базі орендованих земель, що гальмує запровадження іпотеки. Щоби запобігти цим проблемам, принципово важливо запровадити іпотечний кредит для сільськогосподарських підприємств України як одних з основних учасників ринку іпотеки. Досліджено механізм іпотечного кредитування сільськогосподарських товаровиробників, який є важливим моментом для стимулювання фінансового й економічного зростання агропромислового комплексу нашої країни, забезпечуючи умови для інвестицій. Доведено, що земельно-іпотечне кредитування є перспективним напрямом і потужним джерелом залучення фінансових ресурсів у сільськогосподарське виробництво.

Ключові слова: аналіз, іпотека, сільське господарство, іпотечне кредитування, інвестиції, фінансові ресурси.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено современное состояние ипотечного кредитования сельского хозяйства в Украине с учетом опыта других стран, выявлены проблемы ипотечного кредитования и вероятные пути их преодоления в этом контексте. Указано, что проблемным моментом развития ипотеки в сельском хозяйстве является также тот факт, что земельные угодья сельскохозяйственных предприятий Украины в основном сформированы на базе арендованных земель, что тормозит внедрение ипотеки. Чтобы предотвратить эти проблемы, принципиально важно внедрить ипотечный кредит для сельскохозяйственных предприятий Украины как одних из основных участников рынка ипотеки. Исследован механизм ипотечного кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей, который является важным моментом для стимулирования финансового и экономического роста агропромышленного комплекса нашей

страны, обеспечивая условия для инвестиций. Доказано, что земельно-ипотечное кредитование является перспективным направлением и важным источником привлечения финансовых ресурсов в сельскохозяйственное производство.

Ключевые слова: анализ, ипотека, сельское хозяйство, ипотечное кредитование, инвестиции, финансовые ресурсы.

ANNOTATION

Attracting long-term investment resources into the agricultural sector of the economy has always been and remains an urgent task of improving the potential of Ukraine's agro-industrial complex. A powerful source of funds is the mortgage lending to agriculture, which will provide the country with its own production, new jobs, increase productivity and competitiveness. Land secured money is seen as one of the safest and safest ways to get investment, and bank financing provided through a mortgage of land plays a vital role in agricultural development. Land mortgage relations are a system of relations between economic entities arising from the pledge of agricultural land or the right to lease them. The following relationships are related to: formation of land assets that are suitable for conversion into securities on the land market; the execution of mortgage transactions with these assets in the financial market; turnover of land pledges in the securities market. Land mortgage lending as a tool for attracting investment is widely used in most developed countries and is of great importance, because it is: for the borrower – an additional opportunity to receive considerable funds for long terms for financing agricultural production; for banking institute – stable work for several decades with stable income and guarantee of loan repayment; for the state – constant investments in the agrarian sector, development of agriculture, and most importantly – the formation and development of market relations in many sectors of the economy, solving a significant number of social problems. The development of land mortgage lending in Ukraine is constrained by a number of reasons, including: lack of a legal framework in which the infrastructure units of the system operate; unsatisfactory state of affairs regarding registration of property rights to land plots from agricultural land; shortage of long-term financial resources of the country's banking system; in-

sufficient state support for landowners and land users who produce agricultural products; underdevelopment of the land market, lack of its market valuation; high cost of works on formation of land plots and other land management services; high solvency and low creditworthiness of most agricultural organizations. In order for the land mortgage lending system to develop, it is important that the attractiveness of agriculture as an investment object is also increased. Thus, it can be concluded that land mortgage lending is a promising direction and a powerful source of attracting financial resources to agricultural production. But, today in Ukraine there is no clear model of mortgage lending and the reason for this is the low level of regulation of this area by the state. Therefore, the following organizational and economic measures are proposed for the development of land-mortgage lending to agricultural producers, namely: introduction of the state project of land-mortgage lending; providing state guarantees for the issue of mortgage bonds; formation of a system of registration of rights to land plots; transition to a unified system of state accounting of real estate; introduction of mortgage and securities institution; creation of specialized mortgage lending institutions; formation of infrastructure of the mortgage capital market; increasing the investment attractiveness of agriculture; information support for agricultural producers on land mortgages.

Key words: analysis, mortgage, agriculture, mortgage lending, investment, financial resources.

Постановка проблеми. Сучасне сільське господарство України має безліч проблем. Фінансова криза призвела до нестабільного стану більшості товаровиробників аграрної сфери. Інноваційний розвиток є можливим лише на базі стійкого фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників. Дефіцит інвестицій в агропромислове виробництво не дає змогу впроваджувати новітні технології, підвищувати продуктивність праці та його ефективність.

Залучення в аграрний сектор економіки довгострокових інвестиційних ресурсів завжди було й залишається актуальним завданням покращення потенціалу агропромислового комплексу України. Потужним джерелом залучення коштів є іпотечне кредитування сільського господарства, що дасть можливість забезпечити країну власним виробництвом, новими робочими місцями, підвищити продуктивність праці та конкурентоспроможність.

Дослідження питання іпотечного кредитування сільського господарства на сучасному етапі є надзвичайно актуальним, оскільки іпотечне кредитування дає змогу сільськогосподарським товаровиробникам розширити виробництво шляхом відтворення матеріально-технічної бази, технологічного переозброєння, а також прискорити обіг капіталу, щоб отримати більший прибуток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств розглядаються в працях багатьох учених, таких як В.Д. Базилевич, Г.М. Калетнік, В.Д. Лагутін, О.В. Шкураков, О.Є. Гудзь, Т.П. Гринчук, О.М. Калівошко, В.В. Чепка, Н.П. Погорельцева. Іпотека землі створює сприятливі умови для розвитку великого й малого агробізнесу, зростання зайнятості сільського населення та рівня його життя.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми розвитку іпотечно-

го ринку як найважливішої складової частини всієї фінансово-кредитної системи з огляду на об'єктивні історичні обставини вивчені недостатньо. Також потребує дослідження та систематизації термінологічний апарат іпотечного кредитування, зокрема ризики іпотечного кредитування та основні умови страхування в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сучасного механізму іпотечного кредитування сільськогосподарських товаровиробників в Україні, вивчення проблем та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іпотечний кредит – це особлива форма кредиту, пов'язана з наданням позик під заставу нерухомого майна, зокрема землі, виробничих або житлових будівель. Іпотечні позики надаються на довгостроковій основі. Іпотечний кредит стає можливим лише за умови приватної власності на землю й нерухомість [1].

Згідно із Законом України «Про іпотеку» «іпотека – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні та користуванні іпотекодвця, згідно з яким іпотекодержатель має право при невиконанні боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки перед іншими кредиторами» [2].

Юридичною та економічною передумовою виникнення іпотечного кредиту є наявність права приватної власності на нерухомість і насамперед на землю. Без приватної власності на землю та інституціонального забезпечення її купівлі-продажу широкий розвиток іпотечного кредиту неможливий.

Предметом іпотеки можуть бути ділянки землі та розташоване на ній нерухоме майно, що передано іпотекодавцем для забезпечення виконання власного зобов'язання або зобов'язання іншої особи перед іпотекотримачем, а також споруди, житлові приміщення. До об'єктів іпотеки належать грошові позики та нерухомість. Суб'єктами іпотеки є особи, які вступають у відносини в іпотечній системі. До них належать держава, страхові компанії, кредитор, позичальник, інвестор, нотаріальні й судові органи; фінансові інститути з оцінювання нерухомості та фінансові інститути, які здійснюють посередницькі операції на вторинному ринку заставних.

Інструментами іпотеки є цінні папери, такі як іпотечні облигації, іпотечні сертифікати та сертифікати фондів операцій з нерухомістю, заставні.

Про значення іпотечного кредитування в сільському господарстві свідчить сучасний досвід країн з розвиненою економікою. Позика грошей під заставу землі розглядається як один з найнадійніших і безпечних шляхів отримання інвестицій, а банківське фінансування, що забезпечується шляхом іпотеки землі, відіграє життєво важливу роль у розвитку сільського господарства.

Добре дослідженою є організація іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств у Німеччині та США, де створено розгалужену інституційну інфраструктуру, яка об'єднана в цілісну систему іпотечного кредитування. Однак в Україні поки що важко розраховувати на створення аналогів повноцінної відкритої моделі іпотечного кредитування, що створена у США, чи оптимальної іпотечної системи, що функціонує у Німеччині [9, с. 196].

Сільськогосподарська земельна іпотека – це система забезпечення виконання зобов'язань боржників шляхом застави земельних ділянок, що належать їм на правах власності, зі складу земель сільськогосподарського призначення або прав оренди таких ділянок. Сутність земельної іпотеки полягає в тому, що кредитор (заставодержатель) може продати земельну ділянку або право її оренди, що є гарантією особи (заставника), яка надає їх як заставу позики, а також володіє переважним по відношенню до інших кредиторів правом на здобуття доходу від такого продажу. До неї заставник може володіти й користуватися земельною ділянкою – предметом іпотеки або оренди [3, с. 12].

Таким чином, земельні іпотечні відносини – це система відносин між економічними суб'єктами, що виникають щодо застав сільськогосподарських земельних ділянок або прав їх оренди. Такі відносини пов'язані з:

- формуванням на ринку землі земельних активів, які придатні до конверсії в цінні папери;
- здійсненню з цими активами заставних операцій на фінансовому ринку;
- обігом земельних застав на ринку цінних паперів [4, с. 70].

Підтримка з боку держави має велике значення для стимулювання іпотечного кредитування сільського господарства, тому що тільки державна фінансова та законодавча підтримка сприяє розвитку інвестиційного клімату, збільшенню робочих місць, відповідно, збільшенню податкових відрахувань до бюджету країни.

Земельно-іпотечне кредитування як інструмент залучення інвестицій широко використовується в більшості розвинених країн і має велике значення, бо:

- для позичальника це є додатковою можливістю отримання значних коштів на тривалі терміни для фінансування аграрного виробництва;
- для банківського інституту це є стабільною роботою впродовж декількох десятиріч з стабільними доходами та гарантією повернення кредиту;
- для держави це є постійними інвестиціями в аграрний сектор, розвитком сільського господарства, а головне, становленням і розвитком ринкових відносин у багатьох секторах економіки, вирішенням значної кількості соціальних проблем.

В Україні земельно-іпотечне кредитування перебуває на стадії становлення. Розвиток

земельно-іпотечного кредитування в Україні стримується низкою причин, серед яких слід назвати такі:

- відсутність нормативно-правового поля, в якому функціонують інфраструктурні ланки системи;
- незадовільний стан речей щодо оформлення прав власності на земельні ділянки зі складу земель сільськогосподарського призначення;
- дефіцит довгострокових фінансових ресурсів банківської системи країни;
- недостатньо ефективна державна підтримка землевласників і землекористувачів, які виробляють сільськогосподарську продукцію;
- нерозвиненість ринку землі, відсутність її ринкової оцінки;
- висока вартість робіт з формування земельних ділянок та інших землевпорядних послуг;
- висока закредитованість платоспроможних і низький рівень кредитоспроможності більшості сільськогосподарських організацій [6, с. 118].

Ще одна проблема розвитку земельно-іпотечного кредитування пов'язана з відсутністю ринку земель сільськогосподарського призначення як об'єктів нерухомості, оскільки саме вони є предметом іпотеки. Якщо позичальник не має можливості розраховатися з банком, з'являються проблеми для кредитної організації щодо реалізації такої застави, адже відсутня процедура продажу земель сільськогосподарського призначення та є висока ймовірність відшкодування банком наданих кредитів.

Отже, потенційними клієнтами кредитних установ можуть бути тільки фінансово стабільні підприємства сільського господарства.

Проблемним моментом розвитку іпотеки в сільському господарстві є також той факт, що земельні угіддя сільськогосподарських підприємств України переважно сформовані на базі орендованих земель, що гальмує запровадження іпотеки. Відповідно до чинного законодавства іпотекодавцями можуть бути лише власники землі, а орендарі землі такого права не мають [7, с. 60].

Для того щоби система земельно-іпотечного кредитування розвивалась, важливим, щоби зростала привабливість сільського господарства як об'єкта інвестування. Землі сільськогосподарського призначення – це низьколіквідні активи, їх ліквідність залежить від економічної родючості та місця знаходження щодо ринків збуту сільськогосподарської продукції.

Розвиток ринку землі та іпотечного кредитування буде сприяти також розвитку сільського господарства України. Йдеться не тільки про кредитні установи, які зацікавлені в інвестиційному забезпеченні, але й про те, що фермер буде думати, як раціонально використати кредит, щоб не втратити землю. Іпотечний кредит повинен бути використаний виключно за цільовим призначенням, спрямований на поповнення основних засобів або на реалізацію інвестиційного проекту з реорганізації та відродження сільських господарств.

Бажано вжити заходів щодо стимулювання учасників земельних іпотечних відносин шляхом надання їм певних пільг (включаючи податкові) та компенсації частини витрат заставників на сплату процентних ставок за кредитами. Закладені сільськогосподарські земельні ділянки, на які обернене стягнення, доцільно набувати в державну й комунальну власність для подальшого надання в оренду з правом викупу [7, с. 62].

За даними НБУ, які свідчать про зміну кредитного попиту, можна визначити стан сучасного іпотечного кредитування сільського господарства. Протягом 2016–2019 років попит на іпотечні кредити був сталим і слабким порівняно з попитом на споживчі кредити, частка банків-респондентів, які вважають, що попит збільшиться, зросла до 47% проти 38% у IV кварталі 2016 року, баланс відповідей становив 20,2%. Банки також очікують поступового відновлення попиту на іпотечні кредити, проте менш значною мірою, ніж на споживчі. Попит сільських господарств на кредити надалі зростає, баланс відповідей становив 15% для іпотечного кредитування та 22% для споживчого. Основними чинниками підвищення попиту на іпотеку було зниження ставок за кредитами та поживлення на ринку нерухомості. Підвищення витрат на товари тривалого вжитку, споживацька впевненість разом з нижчими відсотковими ставками були основними рушіями збільшення попиту на споживчі кредити. У III кварталі 2019 року банки очікували приросту попиту як на споживчі кредити, так і на іпотечні, баланс відповідей становив 44% та 30% відповідно. Згідно з оцінками банків у III кварталі 2019 року боргове навантаження на сектор домогосподарств не змінилося порівняно з попереднім кварталом та було середнім, про що заявив 81% опитаних банків [3].

Ще однією важливою проблемою є високі кредитні відсотки. В Україні на іпотечному ринку працюють близько 30 банків. Основними лідерами є «Ощадбанк» і «Приватбанк». Процентні ставки банків за іпотечним кредитом наведені в табл. 1.

З даних табл. 1 видно, що під найбільшу відсоткову ставку іпотечні кредити надає «ТАСКОМБАНК» (24% річних), а під найменшу – «Кредобанк» (17,90% річних). Процентні ставки диференціюються залежно від цінності землі, фінансового стану позичальника, рівня ризику.

Як засвідчує світова практика, частка іпотечних кредитів у загальній структурі кредитних вкладень багатьох зарубіжних країн становить від 20% до 67%. У країнах Євросоюзу обсяги іпотечного кредитування у загальних кредитних портфелях банків сягають 40%, тоді як в Україні такий показник становить лише 3–5%, що забезпечує близько 2% ВВП країни. У розвинутих країнах обсяги іпотечного кредитування здатні сформувати близько 1/2 ВВП [11].

Таким чином, можна зробити висновок, що земельно-іпотечне кредитування є перспективним напрямом і потужним джерелом залучення фінансових ресурсів у сільськогосподарське виробництво, але сьогодні в Україні немає чіткої моделі іпотечного кредитування, причиною чого є низький рівень регулювання цієї сфери з боку держави.

Отже, пропонується вжиття таких організаційно-економічних заходів щодо розвитку земельно-іпотечного кредитування сільськогосподарських товаровиробників:

- запровадження державного проекту земельно-іпотечного кредитування;
- надання державних гарантій для забезпечення емісії іпотечних облігацій;
- формування системи оформлення прав на земельні ділянки;
- перехід до єдиної системи державного обліку нерухомості;
- запровадження інституту заставних та іпотечних цінних паперів;
- створення спеціалізованих банківських установ з іпотечного кредитування;
- формування інфраструктури ринку іпотечних капіталів;
- підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства;
- інформаційне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників щодо земельної іпотеки.

Висновки. Отже, розвиток сільськогосподарської іпотеки на ринку землі в Україні передбачає створення правових та інституціональних передумов, створення широкого правового поля розвитку інфраструктури ринку землі й заснування відповідних фінансових установ. В умовах орендних відносин іпотека може використовуватись лише за умови жорсткого державного регулювання. Це сприятиме залученню інвестицій в аграрний сектор економіки, стимулюванню підприємницької діяльності та ефективному землекористуванню, формуванню оптимальних за розміром господарських структур.

Таблиця 1

Процентні ставки банків України за іпотечним кредитом у 2018 році [11]

Назва банку	Строк кредиту	Процентна ставка
Ощадбанк	До 20 років	Від 19,99% річних
Кредобанк	До 10 років	17,90% у перший рік
Приватбанк	До 20 років	22,90% річних
ТАСКОМБАНК	До 10 років	24% річних

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика : навчальний посібник. Київ : Знання, 2012. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/bank-pr/454-lagytin.html> (дата звернення: 09.11.2017).
- Про іпотеку : Закон України / Верховна Рада України. 2003. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/898-15> (дата звернення: 01.11.2017).
- Національний банк України : офіційне інтернет-представництво. URL: <http://bank.gov.ua> (дата звернення: 14.09.2018).
- Шкуратов О.В. Роль земельної іпотеки в кредитуванні сільськогосподарських виробників. *Економіст*. 2011. № 6. С. 12–13.
- Гудзь О.Є. Проблеми становлення іпотечного кредитування в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2004. № 9. С. 68–73.
- Важинський Ф.А., Колодійчук А.В. Сутність банківського іпотечного кредитування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20. С. 151–156.
- Гринчук Т.П. Земельно-іпотечне кредитування в сільському господарстві: проблеми і перспективи розвитку. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2017. № 9. С. 116–124.
- Калетник Г.М. Іпотечне кредитування в сільському господарстві України. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С. 58–63.
- Калівошко О.М. Щодо перспектив розвитку аграрної іпотеки. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. Вип. 3(82). С. 60–64.
- Чепка В.В. Іпотечне кредитування в сільському господарстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Вип. 5. С. 196–200.
- Лобачева І.Ф., Поліщук Н.В., Смашнюк О.В. Аналіз іпотечного кредитування сільського господарства в Україні. *Східна Європа. Економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 1(12). С. 390–393.
- (in Ukrainian). Available at: <http://radnuk.info/pidrychnuku/bank-pr/454-lagytin.html> (accessed: 09.11.2017).
- Zakon Ukrainy "Pro ipoteku" (2003) [Elektronnyi resurs] : Verkhovna Rada Ukrainy [The Law of Ukraine "On Mortgage" [Electronic resource]: The Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/898-15> (accessed: 01.11.2017).
- Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiine internet-predstavnytstvo [Elektronnyi resurs]. [National Bank of Ukraine. Official Online Representative Office] [Electronic resource]. Available at: <http://bank.gov.ua> (accessed: 14.09.2018).
- Shkuratov O.V. (2011) Rol zemelnoi ipoteki v kredyтуванні silkohospodarskykh vyrobnykiv [The role of land mortgage in lending to agricultural producers]. *Ukrainian Journal of Economist*, no. 6, pp. 12–13.
- Gudz O.E. (2004) Problemy stanovlennia ipotechnoho kredyтування v ahrarnomu sektori ekonomiky [Problems of Formation of Mortgage Lending in Agricultural Sector]. *Economics of agro-industrial complex*, no. 9, pp. 68–73.
- Vazhynskiy F.A., Kolodiichuk A.V. (2010) Sutnist bankivskoho ipotechnoho kredyтування [The essence of bank mortgage lending]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, no. 20, pp. 151–156.
- Hrynychuk T.P. (2017) Zemelno-ipotechno kredyтування v silskomu hospodarstvi: problemy i perspektyvy rozvytku [Land Mortgage Lending in Agriculture: Problems and Prospects for Development]. *Economy. Finances. Management*, no. 9, pp. 116–124.
- Kaletnik H.M. (2013) Ipotechno kredyтування v silskomu hospodarstvi Ukrainy [Mortgage lending in the agriculture of Ukraine]. *Economics of agriculture*, no. 7, pp. 58–63.
- Kalivoshko O.M. (2008) Shchodo perspektiv rozvytku ahrarnoi ipoteki [On the prospects of development of agrarian mortgage]. *Formation of market relations in Ukraine*, vol. 3 (82), pp. 60–64.
- Chepka V.V. (2015) Ipotechno kredyтування v silskomu hospodarstvi [Mortgage lending in agriculture]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, vol. 5, pp. 196–200.
- Lobacheva I.F., Polishchuk N.V., Smashniuk O.V. (2018) Analiz ipotechnoho kredyтування silskoho hospodarstva v Ukraini [Analysis of mortgage lending to agriculture in Ukraine]. *Eastern Europe. Economics, Business and Management*, vol. 1(12), pp. 390–393.

REFERENCES:

- Lahutin V.D. (2012) *Kredyтування: teoriia i praktyka* [Elektronnyi resurs] : navch. posib [Lending: Theory and Practice: [Electronic resource] Educ. tool.]. Kyiv : Knowledge

УДК 657.421.1

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-52>**Пилипенко Л.М.***доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку та аналізу
Національного університету «Львівська політехніка»***Демська Ю.В.***аспірант кафедри обліку та аналізу
Національного університету «Львівська політехніка»***Pylypenko Lubomir***Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor,
Professor of the Department of Accounting and Analysis
Lviv Polytechnic National University***Demska Yuliia***Phd student of the Department Accounting and Analysis
Lviv Polytechnic National University*

ВПЛИВ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ФІНАНСОВИХ АКТИВІВ НА ФІНАНСОВО-МАЙНОВИЙ СТАН І РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ

THE INFLUENCE OF ACCOUNTING POLICIES FOR FINANCIAL ASSETS ON THE COMPANIES' FINANCIAL POSITION AND FINANCIAL RESULTS

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемам бухгалтерського обліку фінансових активів компаній. Обґрунтовано, що методологія бухгалтерського обліку фінансових активів здійснює вагомий вплив на фінансово-майновий стан і результати діяльності компаній, наведені у їхній публічній фінансовій звітності, а отже, і на прийняття рішень стейкхолдерами. Актуальність проблематики окреслила мету статті – дослідження впливу облікової політики щодо фінансових активів на фінансово-майновий стан і результати діяльності компаній. Досліджено сутність фінансових активів у нормативному регулюванні їхнього обліку. Проаналізовано взаємозв'язок та відмінності між фінансовими активами та фінансовими інструментами з погляду регулювання їх бухгалтерського обліку згідно з МСФЗ. Встановлено основні та похідні від них елементи облікової політики щодо фінансових активів, які впливають на фінансово-майновий стан і результати діяльності компаній, досліджено проблеми їхньої інтерпретації та тлумачення. Наведено припущення щодо доцільності використання та поширення отриманих результатів на інші фінансові об'єкти бухгалтерського обліку – фінансові зобов'язання та фінансові інструменти.

Ключові слова: фінансові активи, фінансові інструменти, облікова політика, облік фінансових активів, фінансово-майновий стан компаній, фінансові результати компаній.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена проблемам бухгалтерского учета финансовых активов компаний. Обосновано, что методология бухгалтерского учета финансовых активов осуществляет значительное влияние на финансово-имущественное состояние и результаты деятельности компаний, представленные в их публичной финансовой отчетности, а следовательно, и на принятие решений стейкхолдерами. Актуальность проблематики определила цель статьи – исследование влияния учетной политики по финансовым активам на финансово-имущественное состояние и результаты деятельности компаний. Исследована сущность финансовых активов в нормативном регулировании их учета. Проанализированы взаимосвязь и различия между финансовыми активами и финансовыми инструментами с точки зрения регулирования их бухгалтерского учета по МСФО. Установлены основные и производные от них элементы учетной политики по финансовым активам, которые влияют на финансово-имущественное состояние и результаты деятельности компаний, исследованы проблемы

их интерпретации и определения. Приведено предположение о целесообразности использования и распространения полученных результатов на другие финансовые объекты бухгалтерского учета – финансовые обязательства и финансовые инструменты.

Ключевые слова: финансовые активы, финансовые инструменты, учетная политика, учет финансовых активов, финансово-имущественное состояние компаний, финансовые результаты компаний.

ANNOTATION

The relevance of the article stems from the importance of financial assets in today's economy. Financial assets are deemed as the key factors of the global financial and economic crisis that began in 2008, and the imperfections in accounting methodology are regarded as its causes. Increasingly popular is the view that poor quality financial reporting impedes effective management decision making. Taking into account that a significant part of the biggest multinational corporations belong to the financial sector, and their operations are primarily related to financial assets, the problem of disclosing the information on these assets in financial reporting and its influence on decision making of companies' stakeholders is considered very topical. The urgency of the issues has outlined the purpose of the article – to study the impact of accounting policies related to financial assets on the financial position and performance of the companies. The hypothesis of the study is that the fictitious capital generated by the financial assets produces mostly not real but paper profits, which through the financial reporting indicators affect the opinion of its users. The essence of financial assets defined by accounting regulatory frameworks is investigated. The relationship and differences between financial assets and financial instruments under IFRS are analyzed. The main and derived from them elements of accounting policies for financial assets that affect the financial position and financial results of the companies are determined, the problems of their interpretations and understandings are investigated. The characteristics of such influence are given, in particular, through the indicators of profit, comprehensive income and capital. The alignment of these elements of accounting policies with the Conceptual framework for financial reporting, IFRS and the latest trends in their revision and development is substantiated. Generalized methods of recognition in accounting results of revaluation financial assets. The assumption is made about the expediency of application of obtained re-

sults to other financial objects of accounting – financial liabilities and financial instruments.

Key words: financial assets, financial instruments, accounting policies, accounting for financial assets, financial position of companies, financial results of companies.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Фінансовий сектор відіграє важливу роль у розвитку економіки. Ця роль може, з одного боку, бути виражена корисними функціями фінансового сектору, які полягають у забезпечення суб'єктів господарювання фінансовими ресурсами, сек'юритизації фінансових ризиків, стимулюванні ділової активності тощо, а з іншого – провокувати деструктивний вплив на економіку, аж до зумовлення глобальних криз, як це було у 2008–2010 рр. Адже, примножуючи фіктивний капітал і прибутки, які цей капітал продукує, фінансовий сектор досягнув масштабів, які в грошовому еквіваленті співмірні з масштабами реальної економіки [10, с. 116], але з проявами явного дисбалансу руху фінансових ресурсів [4], що ще більше посилює роль цього сектору як інфраструктурного компонента економіки.

Однак глобальна фінансова криза 2008 р. засвідчила хибність наявних моделей фінансових інфраструктур і актуалізувала потребу пошуку шляхів їхнього удосконалення. В основі цих моделей лежать не лише принципи та механізми функціонування фінансових ринків, але й підходи до оцінювання вартості фінансових інструментів (фінансових активів і фінансових зобов'язань) і їхнього впливу на примноження капіталу. Таким чином, важливим чинником фінансової інфраструктури є методологія бухгалтерського обліку фінансових активів та їх «симетрії» – фінансових зобов'язань.

З огляду функціонування окремих суб'єктів господарювання методологія бухгалтерського обліку фінансових активів і зобов'язань може істотно впливати на рівень ефективності їхньої діяльності та оподаткування її результатів. Генеруючи так звані «паперові» прибутки чи збитки (наслідком яких не завжди є рух грошових коштів), фінансові активи і зобов'язання впливають, з одного боку, на фінансово-майновий стан суб'єктів господарювання та його представлення у публічній фінансовій звітності (а отже, й на рішення стейкхолдерів), а з іншого – на величину оподаткованого прибутку та обсяг нарахованого податку на прибуток. З огляду на наведені аргументи проблематика бухгалтерського обліку фінансових активів і зобов'язань є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми бухгалтерського обліку фінансових активів та їхнього відображення у фінансовій звітності не набули широкого розгляду та пошуку шляхів вирішення у працях українських науковців. Певні аспекти їхньої класифікації, зокрема відповідно до запитів бухгалтерського обліку, наведені у працях [3; 13]. Деяко більшу увагу науковці приділили фінансовим інструментам, які змістовно і структурно тісно пов'язані з фінансовими активами.

У цьому контексті варто виділити праці Л.О. Примости [12], В.С. Здреника та О.В. Ярошука [2].

Проведений у праці [10] аналіз проблем бухгалтерського обліку та відображення у звітності похідних фінансових інструментів, а також підходів до їхнього вирішення, запропонованих українськими та чужоземним науковцями, засвідчив, що досліджувана проблематика має глибоке методологічне коріння. Її вирішення неможливе на методичному рівні, а потребує пошуку концептуально-теоретичних та методологічних підходів, в основу яких доцільно покласти користувача фінансової звітності та її вплив на прийняття ним відповідних рішень. Серед **невирішених частин означуваної проблематики** варто виокремити вплив облікової політики щодо фінансових активів, фінансових зобов'язань, фінансових інструментів на фінансово-майновий стан і результати діяльності компаній, які можуть бути оцінені за показниками публічної фінансової звітності.

Мега статті полягає в дослідженні впливу облікової політики щодо фінансових активів на фінансово-майновий стан та результати діяльності компаній. Очікується, що досягнення мети дасть змогу значним чином екстраполювати отримані результати і на фінансові зобов'язання та фінансові інструменти.

Виклад основного матеріалу. Поняття фінансових активів з метою їх бухгалтерського обліку визначені й охарактеризовані в низці нормативно-методичних документів, зокрема в національному та міжнародних стандартах бухгалтерського обліку і фінансової звітності П(С)БО 13 «Фінансові інструменти» та МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання», МСФЗ 9 «Фінансові інструменти». Більшість компаній, для яких фінансові активи відіграють вагомий роль у їхній діяльності та займають значну питому вагу в активах, належать до суб'єктів, що становлять суспільний інтерес. З огляду на вказане, в основу дослідження покладено регламентації, визначені у міжнародних, а не національних стандартах бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Відповідно до п. 11 МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання» фінансовий актив – це будь-який актив, що є:

- а) грошовими коштами;
- б) інструментом власного капіталу іншого суб'єкта господарювання;
- в) контрактним правом:
  - отримувати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого суб'єкта господарювання;
  - обмінювати фінансові інструменти з іншим суб'єктом господарювання за умов, які є потенційно сприятливими;
- г) контрактом, розрахунки за яким здійснюватимуться або можуть здійснюватися власними інструментами капіталу суб'єкта господарювання та який є:
  - непохідним інструментом, за який суб'єкт господарювання зобов'язаний або може бути зобов'язаний отримати змінну кількість власних інструментів капіталу;

– похідним інструментом, розрахунки за яким здійснюватимуться або можуть здійснюватися іншим чином, ніж обміном фіксованої суми грошових коштів або іншого фінансового активу на фіксовану кількість власних інструментів капіталу [6].

Таке громіздке визначення фінансових активів розширено відображає їхній юридичний контекст, однак важке для сприйняття економічної суті цих активів. Ще більше плутанини в розуміння сутності фінансових активів з метою їх бухгалтерського обліку вносить регламентація їхньої змістової кореляції з фінансовими інструментами. З одного боку, згідно з визначенням, наведеним у МСБО 32, фінансовим інструментом є контракт, який приводить до виникнення фінансового активу у одного суб'єкта господарювання та фінансового зобов'язання або інструмента капіталу у іншого суб'єкта господарювання [6]. Тобто фінансові інструменти можуть бути передумовою виникнення фінансових активів. З іншого боку, фінансовий актив може бути контрактним правом обмінювати фінансові інструменти з іншим суб'єктом господарювання. У цьому ж нормативному документі встановлено, що емітент фінансового інструмента за його первісного визнання повинен класифікувати такий інструмент чи його складові частини як фінансове зобов'язання, фінансовий актив або інструмент власного капіталу.

З огляду на вказані регламентації, поняття фінансових активів та фінансових інструментів є тісно взаємопов'язаними, однак множина значень жодного з понять не охоплює повністю множини значень іншого поняття. Зокрема, до фінансових активів належать грошові кошти, які не є фінансовими інструментами, а до фінансових інструментів, крім певних об'єктів фінансових активів, можуть належати й об'єкти фінансових зобов'язань.

Для компаній фінансового сектору економіки фінансові активи є істотним фактором впливу на фінансово-майновий стан та результати діяльності. При цьому вагомий вплив на показники результативності здійснює не лише ефективність управління фінансовими активами, але й облікова політика щодо них. Зокрема, щодо фінансових активів можна виділити такі елементи облікової політики, які впливають на характеристику фінансово-майнового стану компаній, як:

- підходи до визнання фінансових активів у бухгалтерському обліку та балансах компаній;
- методи оцінювання фінансових активів у бухгалтерському обліку;
- підходи до визнання в бухгалтерському обліку результатів зміни вартості фінансових активів тощо.

Кожному зі вказаних елементів облікової політики притаманні певні проблеми щодо його практичного застосування, які потребують обґрунтування шляхів наукового чи імперативно-го вирішення.

Найпроблемнішими об'єктами фінансових активів щодо їхнього визнання в бухгалтерському

обліку та на балансах компаній є похідні фінансові інструменти (деривативи). Міжнародні стандарти фінансової звітності та бухгалтерського обліку визначають, що похідні фінансові інструменти необхідно визнавати як фінансові активи чи фінансові зобов'язання. При цьому таке визнання для форвардів і ф'ючерсів необхідно здійснювати на дату виникнення зобов'язання придбати чи продати предмет такого контракту, а для опціонів – на дату укладення контракту. Однак стандарти не визначають, за якою вартістю їх потрібно визнавати – основною сумою контракту (вартістю базових активів), початковою маржею (гарантійним внеском), премією чи внутрішньою вартістю деривативів. Аналіз підходів до визнання деривативів у бухгалтерському обліку та балансах компаній наведений у праці [10]. У контексті розгляду доцільності визнання деривативів за вартістю базових активів варто наголосити, що «необґрунтоване визнання фінансових активів і зобов'язань приводить до «роздування» статей балансу та штучного завищення його валюти» [10, с. 118].

З погляду формування облікової політики щодо фінансових активів визначальною, згідно з МСФЗ 9, є їхня класифікація за способом оцінювання в бухгалтерському обліку на:

- фінансові активи, які оцінюють за амортизованою собівартістю;
- фінансові активи, які оцінюють за справедливою вартістю.

При цьому у стандарті визначено два критерії, на основі яких необхідно приймати рішення щодо класифікації фінансових активів за способом оцінювання:

- 1) модель бізнесу суб'єкта господарювання для управління фінансовими активами;
- 2) характеристика контрактних грошових потоків від фінансового активу [8].

Відповідно до цих критеріїв у МСФЗ 9 передбачене право суб'єктів господарювання оцінювати фінансові активи за *амортизованою собівартістю* лише у разі, якщо модель бізнесу щодо управління такими видами фінансових активів передбачає володіння ними для отримання контрактних грошових потоків, які охоплюють виключно надходження оплат у погашення основної суми активу та відсотків, нарахованих на непогашену її частину. В усіх інших випадках суб'єкти господарювання мають оцінювати фінансові активи за *справедливою вартістю*. Таке превалювання справедливої вартості над іншими підходами до оцінювання фінансових активів суб'єктів господарювання можна пояснити як загальними тенденціями пріоритетності справедливої вартості у визначених МСФЗ підходах до оцінювання більшості об'єктів бухгалтерського обліку, так і значною волатильністю ринків фінансових інструментів, яка об'єктивно вимагає врахування в обліку та звітності змін реальної вартості таких активів.

Однак у умовах недосконалих і нерозвинених українських фінансових ринків та ринків капіталів встановлення справедливої вартості фінансових активів є досить проблематичним. Доволі часто цю

вартість можливо визначити лише за доходним підходом, у разі використання якого виникає інша вагома проблема – вибір ставки дисконтування. Можливі альтернативи ставки дисконту (середньо-зважена вартість капіталу, облікова ставка НБУ, вартість залучення фінансових ресурсів тощо) істотно відрізняються за своєю величиною, що може справляти істотний вплив на результати їхньої переоцінки. Таким чином, вибір ставки дисконту є хоча й не безпосереднім щодо фінансових активів, проте не менш важливим щодо їхнього впливу на фінансово-майновий стан і результати діяльності компаній елементом облікової політики.

Результати зміни вартості фінансових активів у бухгалтерському обліку компаній можуть бути визнані або як прибутки (збитки) або як сукупний дохід. З погляду впливу на фінансово-майновий стан відмінність цих підходів полягає в тому, що прибутки (збитки) формують фінансовий результат, який в подальшому може бути розподілений між власниками корпоративних прав компаній, а сукупний дохід впливає на величину власного капіталу. У МСФЗ 9 та МСБО 39 передбачена можливість визнання зміни справедливої вартості фінансових активів у *сукупному доході* компаній у разі, якщо (табл.):

– фінансові активи є інструментами власного капіталу інших суб'єктів господарювання та утримуються не для продажу [8];

– фінансові активи є частиною відносин хеджування грошових потоків чи чистих інвестицій в закордонну господарську одиницю, а операції хеджування є ефективними [7; 8].

В усіх інших випадках зміни у вартості фінансових активів визнають як прибуток (збиток). Такі відмінності у визнанні результатів переоцінки фінансових активів можна пояснити тим, що в основі концептуальної основи фінансової звітності, а отже, і безпосередньо стандартів обліку і звітності, лежать одночасно дві концепції збереження капіталу – фінансова і фізична, окремі положення яких є взаємосуперечливими та зумовлюють відому проблему методологічного дуалізму в оцінюванні активів і капіталу. З огляду на такий аргумент, МСФЗ 9 визначає важливим критерієм визнання й оцінювання фінансових активів модель управління ними, яка фактично повинна відображати

ставлення керівництва суб'єктів господарювання до кожного виду цих активів з погляду характеристики їхнього економічного потенціалу та ролі в бізнес-моделі загалом.

Методика бухгалтерського обліку результатів переоцінки фінансових активів у сукупному доході, як правило, передбачає їхнє відображення на спеціальних рахунках резервів переоцінки. Такі резерви є регулятивами щодо фінансових активів, а не повноцінними резервами капіталу. Сальдо цих резервів подають у балансі за статтями додаткового капіталу, що також свідчить про їхній вплив на фінансово-майновий стан суб'єктів господарювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Методологія бухгалтерського обліку фінансових активів істотно впливає на репрезентацію фінансово-майнового стану та результатів діяльності компаній (особливо фінансової звітності). Серед елементів облікової політики щодо фінансових активів найбільш релевантними у цьому контексті є підходи до визнання фінансових активів у бухгалтерському обліку, методи їхнього оцінювання, а також підходи до визнання в бухгалтерському обліку результатів зміни їхньої вартості.

Обґрунтовано, що превалювання справедливої вартості в оцінюванні фінансових активів може бути виправдане волатильністю ринків фінансових інструментів, а варіантність визнання результатів їхньої переоцінки зумовлена базуванням концептуальної основи фінансової звітності на поєднанні фінансової та фізичної концепцій збереження капіталу.

Встановлено, що окрім вказаних, на показники фінансової звітності (а отже, і на фінансово-майновий стан компаній) здійснюють вплив ще два елементи облікової політики, які використовують в операціях обліку фінансових активів, – ставка дисконту та методика обліку резервів переоцінки цих активів.

Усі наведені елементи облікової політики можуть бути релевантними і щодо фінансових зобов'язань та інших фінансових інструментів, що потребує додаткового наукового обґрунтування та визначає перспективи подальших досліджень в означеній проблематиці.

Таблиця

Способи визнання в бухгалтерському обліку результатів переоцінки фінансових активів

Вид фінансових активів	Спосіб визнання в бухгалтерському обліку результатів переоцінки фінансових активів
Інструменти власного капіталу, які утримуються не для продажу	У складі сукупного доходу
Інструменти власного капіталу, які утримуються для продажу	У складі прибутків (збитків)
Фінансові активи, які є частиною відносин хеджування грошових потоків чи чистих інвестицій в закордонну господарську одиницю за умови ефективності операцій хеджування	У складі сукупного доходу
Фінансові активи, які є частиною відносин хеджування грошових потоків чи чистих інвестицій в закордонну господарську одиницю за умови неефективності операцій хеджування	У складі прибутків (збитків)
Фінансові активи, які є частиною відносин хеджування справедливої вартості	У складі прибутків (збитків)
Боргові та інші фінансові активи	У складі прибутків (збитків)

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волкова Н.А. Аналітичне забезпечення оцінки фінансових активів підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2016. № 1(60). С. 276–280.
2. Здреник В.С. Бухгалтерський облік і контроль операцій з похідними фінансовими інструментами: організація та методика: монографія / В.С. Здреник, О.В. Ярошук. Тернопіль : Крок, 2011. 272 с.
3. Коваленко І.В. Розвиток класифікації фінансових активів до запитів бухгалтерського обліку. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2013. № 53 (1026). С. 57–64.
4. Корнєєв М.В. Появи дисбалансів руху фінансових ресурсів в економіці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 11. Ч. 3. С. 113–116.
5. Методичні рекомендації з відображення у бухгалтерському обліку операцій з ф'ючерсними та опціонними контрактами учасниками фондового ринку: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 08.05.2012 р. № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr650863-12?lang=uk> (дата звернення: 10.02.2020).
6. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 32 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка». IASB; Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029 (дата звернення: 10.02.2020).
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка». IASB; Стандарт, Міжнародний документ від 17.10.2013 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_015 (дата звернення: 10.02.2020).
8. Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти». IFRS; Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_016 (дата звернення: 10.02.2020).
9. Петраков Я.В. Фінансові інструменти: сутність та класифікація. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 3(7). С. 235–241.
10. Пилипенко Л.М. Бухгалтерський облік деривативів та їх репрезентація у фінансовій звітності: проблеми методики та методології. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 156(1–2). С. 116–120.
11. Положення (стандарт) стандарт бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти»: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.2001 р. № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01> (дата звернення: 10.02.2020).
12. Примостка Л.О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти: монографія / Л.О. Примостка. Київ : КНЕУ, 2001. 263 с.
13. Шипунова О.В. Особливості класифікації та оцінки фінансових активів. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2014. № 1/2 Т. 19. С. 191–195.
14. Guide to Accounting for Derivative Instruments and Hedging Activities/PricewaterhouseCoopers URL: https://www.pwc.com/us/en/cfodirect/assets/pdf/accounting-guides/pwc_derivatives_2013.pdf. (дата звернення: 01.02.2020).
15. Terry D. Warfield. *Intermediate Accounting: Principles and Analysis* // Terry D. Warfield, Jerry J. Weygandt, Donald E. Kieso, 2nd Edition. Wiley, 2008.
16. [Financial instruments: nature and classification]. *Ekonomichnyy chasopys-XXI*, vol 156 (1–2), pp. 116–120.
17. [Financial instruments: podannja]. IASB; Standart, Mizhnarodnyj dokument vid 01.01.2012. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029 (accessed 10 February 2020).
18. [Financial instruments: vyznannja ta ocinka]. IASB; Standart, Mizhnarodnyj dokument vid 17.10.2013 Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_015 (accessed 10 February 2020).
19. [Financial instruments]. IFRS; Standart, Mizhnarodnyj dokument vid 01.01.2012. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_016 (accessed 10 February 2020).
20. [Financial instruments: sutnistj ta klasyfikacija]. *Naukovyj visnyk Polissja*, No 3(7), pp. 235–241.
21. [Accounting for derivatives and their representation in financial statements: problems of methods and methodology] *Ekonomichnyy chasopys-XXI*, vol 156 (1–2), pp. 116–120.
22. [Financial instruments]: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.11.2001 r. № 559. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01> (accessed 10 February 2020).
23. [Financial derivatives: analytical and accounting aspects]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
24. [Features of classification and valuation of financial assets] *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova*, vol. 19, No. 1/2, pp. 191–195.
25. [Accounting for Derivative Instruments and Hedging Activities/ PricewaterhouseCoopers. Available at: https://www.pwc.com/us/en/cfodirect/assets/pdf/accounting-guides/pwc_derivatives_2013.pdf (accessed 01 February 2020).
26. [Intermediate Accounting: Principles and Analysis]. 2nd Edition. Wiley.

REFERENCES:

1. Volkova N.A. (2016) Analytical support for valuation of financial assets of the enterprise [Analytical support for valuation of financial assets of the enterprise] *Visnyk socialjno-ekonomichnykh doslidzhenj*, No. 1(60), pp. 276–280.

UDC 657:658.012

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-53>

Sakhno Lyudmila
*Candidate of Sciences (Economic), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation
Tauriya State Agrotechnological University
named after Dmitry Motornogo*

Сахно Л.А.
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Таврійського державного агротехнологічного університету
імені Дмитра Моторного*

ACCOUNTING AND AUDIT OF ENVIRONMENTAL ACTIVITIES

ОБЛІК І АУДИТ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ANNOTATION

The article summarizes the theoretical provisions and practical recommendations for improving the system of accounting and audit of environmental costs in the enterprises of agricultural production in the conditions of greening of social production. The concept of accounting and audit in the context of environmental activities is clarified. The main reasons for the need for accounting and audit of environmental activities in agricultural enterprises are formulated. Characterization of the costs of operating activities in the ADS for the possibility of isolation of environmental costs in them, with the purpose of reflecting in accounting and the possibility of analyzing the efficiency of their use is given. It is proposed to allocate an independent calculation article to reflect the cost of production of environmental costs. In order to integrate accounting and analytical support in the context of an environmental crisis, it is proposed to supplement the accounting system with appropriate accounts and subaccounts that would reflect this area of activity of the economic entity. The issues of clarification and development of conceptual approaches to disclosure of the nature of the environmental audit are considered, the necessary steps for improvement and the preconditions for the implementation and dissemination of the environmental audit are outlined.

Key words: ecological accounting, audit, environmental activity, costs, revenues, agricultural enterprises, prospects, cost item.

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо вдосконалення системи обліку та аудиту екологічних витрат на підприємствах сільськогосподарського виробництва в умовах екологізації суспільного виробництва. Уточнено поняття обліку та аудиту в контексті природоохоронної діяльності. Стан та проблеми, що виникають у процесі обліку, аудиту, аналізу такої діяльності функціонуючих сільськогосподарських підприємств, формують уявлення про провідні сфери розвитку бухгалтерського обліку та аудиту екологічної діяльності в Україні. Сформульовано основні причини необхідності впровадження обліку та аудиту природоохоронної діяльності в сільськогосподарських підприємствах. Досліджено актуальність впровадження екологічного обліку в сільськогосподарських підприємствах України. Виявлено взаємозв'язок функцій та завдань обліково-аналітичної системи в умовах екологічної кризи, а також виокремлено проблеми відображення екологічних витрат у бухгалтерському обліку операційної діяльності. Класифіковано витрати на операційну діяльність в АПВ із можливістю виділення в них екологічних витрат з метою відображення в бухгалтерському обліку та аналізу ефективності їх використання. У дослідженні охарактеризовано статті калькулювання сільськогосподарської продукції з метою виокремлення поточних екологічних витрат. Пропонується виділити окрему статтю калькулювання, яка відобразить витрати на виробництво екологічно чистої продукції. З метою інтеграції

бухгалтерського та аналітичного забезпечення в умовах екологічної кризи пропонується доповнити облікову систему відповідними рахунками та субрахунками, які б відображали цю сферу діяльності суб'єкта господарювання. Запропоновано механізм адаптації організації бухгалтерського та аналітичного забезпечення екологічної діяльності до запитів управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств. Розглядаються питання щодо розробки концептуальних підходів до розкриття природи екологічного аудиту, окреслено необхідні кроки для його вдосконалення та визначено передумови для впровадження і розповсюдження.

Ключові слова: екологічний облік, аудит, природоохоронна діяльність, витрати, доходи, аграрні підприємства, перспективи, стаття витрат.

АННОТАЦИЯ

В статье обобщены теоретические положения и практические рекомендации относительно совершенствования системы учета и аудита природоохранных затрат на предприятиях АПП в условиях экологизации общественного производства. Раскрыто понятие учета и аудита в контексте экологической деятельности. Сформулированы основные причины необходимости ведения бухгалтерского учета природоохранной деятельности в аграрных предприятиях. Приведена характеристика расходов операционной деятельности в АПП для дальнейшего выделения в них природоохранных затрат, с целью отражения в бухгалтерском учете и возможности осуществления анализа эффективности их использования. Предложено выделение самостоятельной калькуляционной статьи для отражения в себестоимости продукции экологических издержек. С целью интеграции учетно-аналитического обеспечения в условиях экологического кризиса, предложено дополнить систему бухгалтерского учета соответствующими счетами и субсчетами, которые отражали бы данное направление в деятельности экономического субъекта. Рассмотрены вопросы уточнения и разработки концептуальных подходов к раскрытию сущности экологического аудита, а также определены необходимые мероприятия для внедрения и распространения экологического аудита в аграрных предприятиях.

Ключевые слова: экологический учет, аудит, природоохранный деятельность, расходы, доходы, аграрные предприятия, перспективы, статья расходов.

Formulation of the problem. In today's environment, the role of the processes of greening production is increasing, the implementation of which will solve specific environmental and economic problems at the enterprise level. Analysis and control over the completeness and effectiveness of environmental activities at the enterprise,

as well as the various forms of environmental impact of the enterprise are impossible without meaningful environmental accounting and audit. In addition, the lack of complete information on the environmental management processes of economic entities creates a wide range of problems for different groups of users of environmental and economic information, increases the totality of social, industrial and financial risks.

Analysis of basic research and publications. In fundamental works of domestic scientists, in particular, Balatsky O. [1], Galushkina T. [2], Karagodov I. [3], Mishinino E. [4], Pakhomova N. [5], Sadekova A. [6], Shkarupa V. [7], Boyko O. [8], Zamuli I. [9], Kirsanova T. [10], Levchenko O. [11], problems related to common issues of accounting and auditing of environmental costs at the enterprise level were substantively investigated; scientific and methodological approaches to the formation of information systems on the state of the environment were proposed.

Highlighting previously unresolved parts of a common problem. In the conducted researches it has been identified that the existing system of information on environmental activity at domestic agricultural enterprises does not meet the modern requirements, questions of introduction of ecological audit, methodology of cost accounting, calculation of losses from environmental pollution remain beyond the limits of research.

Setting objectives. The purpose of the study is to develop the theoretical and methodological bases for the formation of environmental accounting and audit in the overall management system of agricultural enterprises. In accordance with the stated purpose, the following tasks are defined:

- to assess the main trends of development, as well as the economic nature, place and role of environmental accounting and audit in the environmental management system;
- to investigate the existing system of information support of management decisions in the sphere of nature management and environmental protection at agricultural enterprises for the purpose of its improvement;
- to implement a system of planning and accounting of environmental costs in agricultural enterprises;
- to determine the directions and scientific and methodological basis for the implementation of environmental audit elements in the management system of the agricultural enterprise.

Outline of the main research material. In the context of intensive reforming of all units of agricultural production, the issue of compliance with environmental security requirements in agro-industrial complex, ensuring the culture of production, processing and consumption of agricultural products, which in turn must become the main factors in the process of revitalizing the agricultural potential of the country, become particularly important. It is the orientation to the balanced development of agricultural enterprises that will

create the necessary prerequisites for the rational use of natural, labor, technological, financial and other resources to ensure the process of social reproduction.

Exacerbation of the ecological situation, caused by excessive environmental load, forces enterprises to find appropriate ways to solve this problem. In a market economy, the success of enterprises is increasingly dependent on the environmental factors of their own activities. Due to increased pollution in recent years, the consumption of fresh water by the Zaporizhzhia region has decreased by 23.65%. About 79% of the groundwater reserves of the Zaporizhzhia region do not meet the requirements of the State Sanitary Standards in terms of physicochemical parameters. The volume of wastewater discharges into water bodies in 2018 amounted to 873.3 million m³, 64.3 million m³ of which was polluted.

The volume of discharged contaminated return water to the water bodies of the Zaporizhzhia region is 7.36% of the total discharge. This was the reason for the reduction of used water for irrigation by 51.88%.

In 2018 compared to 2010, emissions from stationary sources in all sectors of economy continued to increase. The largest pollutants of the atmosphere were metallurgical enterprises.

The amount of revenues (from environmental tax and monetary penalties for environmental damage) to local funds of the Zaporizhzhia region in 2018 amounted to 323,407 million UAH. The current expenditures of enterprises for protection and rational use in 2018 increased by 171.8 million UAH.

One of the environmental policy instruments aimed at promoting compliance with environmental legislation at enterprises is the conduct of environmental audits and the establishment of environmental management systems, with subsequent certification to ISO 14001 standards. According to Art. 11 of the Law of Ukraine No.1862-IV «On Environmental Audit» dated June 24, 2004 environmental audit is carried out in the process of privatization of state-owned objects, another change of ownership, change of specific owners of objects, as well as for the needs of environmental insurance, in case of transfer state and communal property for long-term lease, concession, creation of joint ventures on the basis of such facilities, creation, operation and certification of environmental management systems, as well as economic and other activities.

A number of enterprises in the Zaporizhzhia region, recognizing the potential for significant environmental and economic benefits from the implementation of environmental management systems and more environmentally friendly production methods, have worked to create and certify environmental management systems at the enterprise. At some enterprises this work is only planned.

In general, all environmental protection measures are approved by environmental committees run by enterprises and can be carried out either

by the enterprise's own forces or by third parties. Costs caused by the implementation of such measures are both productive and economic in nature and are part of the costs of the enterprise.

Environmental expenditures are reflected in value in the aggregate of all types of resources required for environmental activities [4, p. 48].

The allocation of environmental costs to the cost of production must be made not in proportion to the sum of the basic costs of production, as is currently the case, but in proportion to the economic loss from the production of one or another product. This distribution of environmental costs is, in our view, more economically correct, because, first, the cost of production will directly reflect the costs associated with its production, and secondly, it will stimulate producers to take environmental measures.

Allocation of an independent calculation article requires drawing up a planned estimate of the corresponding costs.

The imperfection of methods of accounting for the costs of environmental activities significantly complicates or even makes it impossible to control them. The planning and rationing of environmental expenditures are not at the best stage. Regulatory documents in agriculture do not provide for the allocation of environmental costs in a separate item of costing. In addition, there is no ambiguity in the classification of the above costs to certain articles.

Thus, the costs of maintenance of environmental protection structures and devices (wages and deductions for social activities of workers engaged in the maintenance of structures and devices, auxiliary materials, depreciation of treatment facilities) are planned in the cost estimates for current and major repairs, and the cost of outsourcing services substances and solutions, measurements of emissions into the atmosphere, as well as the amount of charges for environmental pollution as part of the cost estimate for occupational safety and health.

Such heterogeneity of the methodology of planning expenditures for environmental measures leads not only to the incomparability of the regulatory framework with the actual data, but also to the fact that part of the costs of environmental activities is not covered at all by the normalization [9, p. 7].

The shortcomings of the methodology of accounting and planning of environmental expenditures turn the formation of indicators of reporting on environmental charges and current costs of nature conservation into a rather time-consuming procedure that requires additional calculations and decryption. Even the decryption in the current situation is not appropriate, since the accuracy of the current cost data will be rather doubtful, since, as noted above, they are scattered in the total cost of maintenance and operation of machinery and equipment, workshop and administrative costs.

Therefore, in view of the above, we consider it necessary to take the following steps to improve the accounting, reporting and audit of environmental spending.

Firstly, in order to control environmental spending, it is advisable to introduce a special article, "Environmental Costs", in the standard nomenclature of costing articles. In this case, the principle of allocating a separate item of costing will not be based on the principle of cost share, which it characterizes in the cost of production, but the principle of the need to increase control over individual costs. This approach eliminates the problem of planning environmental expenditures, will allow to estimate these costs, to use the allocated amounts of expenditures solely for the purpose, and will help to improve their distribution between types of products.

If for some reason businesses find it inappropriate to introduce a special costing item, then the current environmental costs may be collected in a separate item as part of the overhead costs.

Allocating a special item of costing or a separate item to the overhead costs eliminates the problem of dispersion of environmental expenditures in the cost estimates of other costs and will give them their own status, rather than a component of labor costs.

The nomenclature of the items of expenditure to be accounted for may differ by industry and type of environmental activity, but the main ones will be:

- materials, low value items and wearables;
- the basic wages of production workers;
- additional wages of production workers;
- contributions to social needs;
- fuel and energy for technological needs;
- total expenditures.

Considering the sufficiently high proportion of the cost of services provided by third-party organizations for environmental measures, it is advisable to allocate them to a separate article in the total amount of environmental protection costs.

When drawing up the cost estimates for environmental activities, it should be taken into account that they have a complex nature, that is, there are variables that change in proportion to the change in production among the environmental costs (materials used to neutralize harmful substances), conditionally constant, the value of which varies slightly relative to production volumes and fixed ones, the size of which does not change with respect to changes in production volumes (maintenance of water neutralization stations).

Forming cost estimates for the whole enterprise in terms of economic elements, it is advisable to allocate the costs of environmental activities «including» such elements as «Auxiliary materials», «Energy for technological needs», «Depreciation of fixed assets», which will allow in-depth analysis of environmental protection activities and determine cost directions.

Secondly, it is advisable to reflect them on the special account "Expenditures of environmental

activity” for the formation of accounting data on the costs of environmental protection activities, the necessity of which has been repeatedly mentioned in the economic literature [10, p. 32].

Of course, the implementation of this proposal will slightly increase the volume of accounting work at the enterprise, but will significantly reduce the complexity of obtaining information on environmental costs, since there is no need for such painstaking and time-consuming work as sampling and regrouping primary and analytical accounting data. In addition, the information thus obtained does not differ in the accuracy and reliability inherent in system accounting information.

The account «Costs of environmental protection» in some enterprises can be used as a collection and distribution, and as a cost in others.

The first option is offered to those enterprises where the environmental protection activities are insignificant, it is not structurally separated and environmental services are not provided to outside organizations. Most agricultural enterprises of Melitopol district belong to them. In this case, a separate account will allow to control the planned cost estimate and accumulate information about the total amount of environmental costs to reflect them in the accounts and more accurate distribution between the types of products produced than it is possible under the existing system of accounting for environmental costs (or more precisely, for its absence).

In our opinion, it would be advisable to assign the code 913 to the cost of environmental protection, since environmental costs are, first of all, unlikely to be directly attributable to the cost of specific products, that is, they require a certain allocation base; secondly, they are complex

in nature; and, finally, thirdly, they have generic characteristics by nature, that is, indirectly related to the manufacturing of products.

In the case of enterprises with significant environmental activities (for example, where current environmental costs exceed 0.5% of the cost of production), which have specialized workshops and provide environmental services to other enterprises, the expense of environmental protection activities should have a calculating nature (e.g. sub-account 237) and serve to determine the cost of environmental services and to determine optimal prices for services provided to third parties, as well as to determine the financial result of environmental protection activities. The scheme of cost accounting for environmental activities is presented in Fig. 1.

Analytical accounting can be carried out by structural subdivisions of the nature protection complex as centers of responsibility (by specialized shops and subdivisions), by specific directions of nature protection activity with differentiation by cost centers and by cost items [11, c. 12].

Expenditures that are accounted for in the cost of environmental protection activities are credited to the accounts of the main or ancillary production (wastewater treatment, etc.), and the cost of services to third-party organizations is credited to the cost of implementation. Moreover, the account «Expenditure on environmental protection activities» can form a debit balance in the presence of work in progress (for example, sewage treatment can be gradual and continuous).

Thirdly, the separation of environmental costs is necessary to solve the problems of ordering their distribution between different types of products or operations. Today, environmental

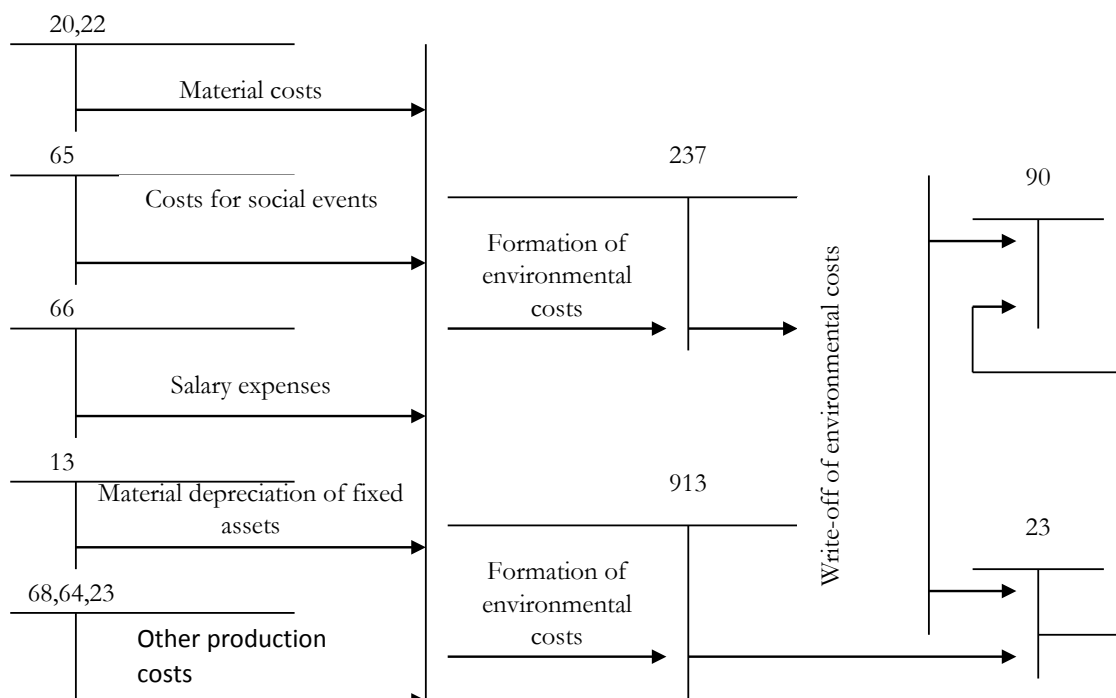

Fig. 1. Scheme of cost accounting for environmental activities using sub-accounts 237 and 913

costs are shared with those costs that they are accounted for. Accordingly, in most cases, the allocation base has no economically justified link to these costs. Thus, much of the environmental costs, which are concentrated in the overhead of production costs, are distributed according to the average percentage of the wages of production workers, and the costs of environmental activities, concentrated in administrative costs, are written off in the period of their occurrence on the financial result. However, environmental costs depend on the volume, toxicity and complexity of disposal of the waste generated in the manufacture of certain products, and not on the complexity of the latter. As a result, costs are completely distorted, which has a negative impact on pricing. In addition, identifying the most «environmentally friendly» products could be a signal to revise the design or technology of their manufacture.

Conclusions. In the article, the principles of improvement of management of flows of ecological information in the structure of the enterprise are developed, directions of improvement of the systems of ecological accounting and audit are formulated within the framework of the analysis of the accounting and audit system in agricultural enterprises.

Recommendations are proposed that are to allocate a separate costing item to reflect the cost of environmental protection products, as well as a separate synthetic account, to account for these costs, which will allow you to plan the current costs of environmental activities, depending on the allocated volume of costs and use them clearly purposefully, and will help improve their distribution between products.

Proposals for improving the information management system for environmental management will create conditions for “comparison in rights” of basic, economic and environmental activities in their evaluation and promotion; will provide a solution to the problem of determining the economic effectiveness of environmental measures and assessing the economic losses of society due to pollution of the environment.

With regard to environmental audit, it is advisable for agricultural enterprises to conduct it when it is necessary to:

- determine the compliance of the enterprise with the requirements of environmental legislation;
- avoid excessive environmental charges and penalties;
- find out the availability of reserves of raw materials and energy resources at the enterprise;
- increase the investment attractiveness of the enterprise;
- formulate the enterprise’s environmental strategy and policy;
- increase the competitiveness of the enterprise and increase consumer loyalty through the production of products that meet all environmental and hygiene requirements;

- to reach the international level and to strengthen the position of the company among foreign partners;

- to certify the enterprise environmental management system to ISO 14001 standard.

In order to find ways to reduce the cost of environmental payments, an enterprise may periodically carry out specialized audits of payments for the use of natural resources: for land, water use, waste management, energy use, etc. within the functional limits of its recommendation.

REFERENCES:

1. Balatskyi, O., Lukyanikhin, V., Lukyanikhina, E. (2000), *Ekologicheskii menedzhment: problemy i perspektivy stanovleniya i razvitiya* [Environmental management: problems and prospects of the formation and development]. *Economy of Ukraine*, no 5, pp. 68–73. (in Russian)
2. Halushkina, T.P., Kharichkov, S.K. (1998), *Ekologicheskii menedzhment v Ukraine: realii perspektivy* [Environmental management in Ukraine: realities of prospects]. Institute of market problems and economic and ecological researches of NAS Ukraine, Odessa, Ukraine, 107 p. (in Russian)
3. Karahodov, I. (1998), *Ekologicheskii menedzhment prirodopol'zovaniya* [Environmental management of nature use]. *Business-Inform*, no 19, pp. 3–7. (in Russian)
4. Mishenin, Ye.V., Semenchenko, B.A., Mishenina, N.V. (1996), *Ekonomicheskii mekhanizm ekologizatsiya proizvodstva* [The economic mechanism for ecologization of production]. Sumy, Ukraine: IPP «Mriya» –1”–LTD, 140 p. (in Russian)
5. Pakhomova, N.V., Rikhter, K.K. (1999), *Ekonomika prirodopol'zovaniya i ekologicheskii menedzhment* [Environmental Economics and Environmental Management], textbook. St.-Peterburg University, PITER, Russia, 488 p. (in Russian)
6. Sadekov, A.A. (2004), *Mekhanizmy ekologo-ekonomicheskogo upravleniya predpriyatiyami* [Mechanisms of ecological and economic management of the enterprises], monograph. Kharkiv, Ukraine, «INZHEK», 224 p. (in Russian)
7. Shkarupa, V.F. (2002), *Osnovy ekologii ta bezpeky tovariv narodnoho spozhyvannia* [Fundamentals of ecology and safety commodities for public consumption], textbook. Kyiv, Ukraine, KNTEU, 217 p. (in Ukrainian)
8. Boiko, O.Yu. (2001), *Ekoloho-ekonomichni aspekty upravlinnya korporatsiyamy* [Ecological and economic aspects for corporation management]. *Naukovyi visnyk ahromoi nauky Prychornomoria Mykolaivskoi derzhavnoi ahromoi akademii*, Special Issue 3(12) in two volumes. Vol. 1, pp. 108–111. (in Ukrainian)
9. Zamula I.V. (2005), *Oblik i kontrol' operatsiy z okhorony navkolyshn'oho seredovyshcha* [Accounting and control of operations on environmental protection]. *Accounting and Finance of AIC*, no 2, pp. 4–8. (in Ukrainian)
10. Kirsanova T.A. (2003), *Informatsionnoye obespecheniye upravlencheskogo ucheta ekologicheskikh zatrat* [Information support for management accounting of environmental costs], textbook. Sumy, Ukraine: «Kozatsky Val», 52 p. (in Russian)
11. Levchenko O.P. (2009) *Zahal'na kharakterystyka metodichnykh pidkhodiv shchodo formuvannya vytrat u sil'skohospodars'kykh pidpryemstvakh* [General characteristics of methodological approaches to cost formation in agricultural enterprises]. *Ahrosvit*, no 24/12, pp. 10–13. (in Ukrainian)

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балацкий О. Экологический менеджмент: проблемы и перспективы становления и развития. *Экономика Украины*. 2000. № 5. С. 68–73.
2. Галушкина Т.П. Экологический менеджмент в Украине: реалии перспективы. Одеса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 1998. 107 с.
3. Карагодов И. Экологический менеджмент природопользования. *Бизнесинформ*. 1998. № 19. С. 3-7.
4. Мишенин Е.В. Экономический механизм экологизация производства. Сумы : ИПП «Мрія»–1”–ЛТД, 1996. 140 с.
5. Пахомова Н.В. Экономика природопользования и экологический менеджмент: учебник. Санкт Петербург : Из-во С.-Петербургского университета, 1999. 488 с.
6. Садеков А.А. Механизмы эколого-экономического управления предприятиями : монография. Харьков : Изд. дом «ИНЖЕК», 2004. 224 с.
7. Шкарупа В.Ф. Основы екології та безпеки товарів народного споживання: підручник. Київ : КНТЕУ, 2002. 217 с.
8. Бойко О.Ю. Эколого-економічні аспекти управління корпораціями. *Науковий вісник аграрної науки Причорномор'я Миколаївської державної аграрної академії*. Спец. випуск 3(12) в 2-х т. Т. 1. Миколаїв, 2001. С. 108–111.
9. Замула І.В. Облік і контроль операцій з охорони навколишнього середовища. *Облік і фінанси АПК*. 2005. № 2. С. 4–8.
10. Кирсанова Т.А. Информационное обеспечение управленческого учета экологических затрат. Сумы : Изд-во «Козацький вал», 2003. 52 с.
11. Левченко О.П. Загальна характеристика методичних підходів щодо формування витрат у сільськогосподарських підприємствах. *Агросвіт*, № 24/12, 2009, с. 10–13.

СЕКЦІЯ 10
СТАТИСТИКА

УДК 311.42:338.1:640.41

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-54>**Остапенко Я.О.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управлінського обліку, бізнес-аналітики і статистики
Університету державної фіскальної служби України***Параниця Н.В.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управлінського обліку, бізнес-аналітики і статистики
Університету державної фіскальної служби України***Макаренко О.Я.***студентка
Навчально-наукового інституту економіки, оподаткування та митної справи
Університету державної фіскальної служби України***Ostapenko Yana***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Management Accounting, Business analytics and Statistics
University of the State Fiscal Service of Ukraine***Paranitsa Nadiya***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Management Accounting, Business analytics and Statistics
University of the State Fiscal Service of Ukraine***Makarenko Olga***Student
NNI Economics, Taxation and Customs Affairs
University of the State Fiscal Service of Ukraine***СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ****STATISTICAL ANALYSIS AND TRENDS
OF HOTEL ECONOMY DEVELOPMENT IN UKRAINE****АНОТАЦІЯ**

Туристичний бізнес в Україні стає доволі важливою сферою діяльності. Обсяги реалізації туристичного бізнесу зростають із кожним роком все більше, а це потребує розміщення туристів, що спонукає державне управління туризмом збільшувати спрямування своєї роботи на утворення конкурентоспроможного готельного господарства. Здійснено аналіз структури готельного бізнесу в Україні. Зроблено оцінку розвитку підприємств готельного господарства. Проаналізовано теперішній стан готельної індустрії і розглянуто його недоліки, визначено перспективи розвитку готельної галузі. Водночас, щоб об'єктивно оцінити підприємства готельного господарства, цих показників не досить, тому що розвиток готельного господарства відіграє важливу роль у сфері туристичних послуг. Також не менш важливим є комплексне вивчення тенденцій розвитку цього бізнесу на підставі кількісних (статистичних) даних. Зі слів О.В. Балахонової, Т.М. Дячук і М.В. Заїкиної, «готельне господарство у системі індустрії туризму та гостинності відіграє основну роль, надає споживачам комплексний готельний продукт, у розвитку якого беруть участь усі галузі й елементи туризму та гостинності».

Ключові слова: готельна індустрія, готельний бізнес, структура готельного господарства, туризм, стратегія розвитку.

АННОТАЦИЯ

Туристический бизнес в Украине становится важной сферой деятельности. Объемы реализации туристического продукта растут с каждым годом, а это требует размещения туристов, побуждает государственное управление туризмом направлять свою работу на формирование конкурентоспособного туристическо-гостиничного комплекса. Проанализирована структура предприятий гостиничного хозяйства в Украине. Осуществлена оценка развития предприятий гостиничного хозяйства. Проведен анализ современного состояния гостиничной индустрии и рассмотрены ее недостатки, определены перспективы развития отрасли. Но для объективного оценивания предприятий индустрии туризма этих показателей недостаточно, так как само развитие гостиничного хозяйства играет ключевую роль в пакете туристических услуг. Также важным является комплексный анализ тенденций развития этого бизнеса на основании количественных (статистических) показателей. По словам А.В. Балахоновой, Т.М. Дячук и М.В. Заикиной, «гостиничное хозяйство в системе индустрии туризма и гостеприимства играют главную роль, предоставляют потребителям комплексный гостиничный продукт, в развитии которого участвуют все отрасли и элементы туризма и гостеприимства».

Ключевые слова: гостиничная индустрия, гостиничный бизнес, структура гостиничного хозяйства, туризм, стратегия развития.

ANNOTATION

The tourism business in Ukraine is becoming a very important area of activity. The volume of tourism business is increasing every year, and this requires the need for accommodation of tourists, which encourages public tourism management to increase the direction of its work to create a competitive hotel industry. The analysis of the structure of the hotel business in Ukraine is made. The development of the hotel enterprises has been evaluated. The present state of the hotel industry is analyzed and its disadvantages are considered, prospects of development of the hotel industry are determined. At the same time, these indicators are not sufficient for an objective assessment of the hotel industry. Because the development of the hotel industry itself plays a key role in the tourism services provided to tourists. Also important is a comprehensive analysis of trends in the development of a business based on quantitative (statistical) indicators. According to O.V. Balakhonova, T.M. Dyachuk and M.V. Zaikina, «The hospitality industry in the tourism and hospitality industry plays the main functions, providing consumers with a comprehensive hotel product, in the development of which all sectors and elements of tourism and hospitality are involved». At this year's hotel industry of Ukraine, there will be a lot of sacrifice to excused countries. Alya, who is independent of the song's lower pace in developing the business, having the right voice, companion with the right vibrating control model, garnish with the desired frames and better understanding the price and the ability to promote the functions. At times, I have to state that the material and technical base of the hotel complex will need reconstruction and one of the most significant problems in the current Ukrainian tourism. The main task of strategic development of tourism and resorts for 2016–2020 is the formation and development of a modern competitive tourist complex, the contribution of tourism business in the development of the state economy, which determines the relevance of this study. As a rule, the analysis of the activity of the hotel enterprises is carried out according to the State Statistics Service of Ukraine on the number and types of enterprises (accommodation facilities, number of rooms, number of persons who visited collective accommodation facilities).

Key words: hotel industry, hotel business, hotel industry structure, tourism, development strategy.

Постановка проблеми. Нині готельне господарство України доволі сильно поступається більш розвиненим країнам світу. Але якщо не брати до уваги деяке зниження темпів розвитку цієї галузі бізнесу, то загалом компанії із гарно вибраною моделлю управління, досконало підібраними кадрами і гармонійно поєднаними показниками ціни і якості продовжують розвиватися. Доводиться відзначити, що матеріально-технічна база готельного комплексу вимагає реконструкції і є однією із доволі болючих проблем у сучасному українському туризмі.

Головним завданням стратегічного розвитку туризму, курортів на 2016–2020 роки є утворення і розвиток сучасного конкурентоспроможного туристичного комплексу, внеску туристичного бізнесу в розвиток економіки країни. Цим питанням визначається актуальність цього дослідження. Як правило, аналіз діяльності підприємств готельного господарства проводять відповідно до даних Державної служби статистики України щодо кількості і видів підприємств.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасні теоретико-методологічні основи вивчення вітчизняного готельного господарства в економічному і геопросторовому аспекті висвітлені в роботах С.І. Байлик. У них проаналізовано типологію готелів за рівнем комфорту і функціональними ознаками, заначено принципи формування сучасної готельної мережі в Україні і

за кордоном. Відмінності формування індустрії гостинності і ринку готельних послуг на сучасному етапі, формування державної політики регулювання виробничо-комерційної діяльності і розвитку конкуренції у готельному бізнесі вивчаються в роботах Л. Бортнікова, О. Веремеєнко, Р. Браймер, І. Кабушккіна, О.В. Балахонова, Т.М. Дячук та М.В. Заїкіна та інших [3].

Висвітлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Уваги потребує статистичний аналіз стану готельного бізнесу в Україні, який сприятиме його покращенню і збільшенню частки прибутків до державної скарбниці.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в оцінюванні стану і тенденцій розвитку готельного господарства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливу роль у вивченні стану і розвитку індустрії туризму мають статистичні дослідження туризму загалом та готельного господарства. Ця робота базується на кількісному аналізі даних, статистиці, яка надається в режимі вільного доступу Державною службою статистики.

Починаючи із 2014 року кількість туристів із-за кордону значно скоротилася, але така ситуація має тимчасовий характер. Вже із 2016 року кількість туристів почала істотно збільшуватися, а з 2015 року почала значно зростати кількість внутрішніх туристів (рис. 2).

Продовжує також зростати і кількість іноземних відвідувачів України, що фіксує служба статистики: у 2018 році в Україні зареєстровано 14,3 млн іноземних туристів, що на 6,7% більше від 2017 року і на 14% більше від даних 2016 року (рис. 3).

Таким чином, цікавим показником є те, що завантаження готелів – це сезонне явище. Заселення готелів протягом року, як правило, нерівномірне та за днями тижня – вихідними – значно знижується, зростаючи серед тижня за рахунок людей, що перебувають у відрядженні.

Кількість готелів, а також аналогічних видів розміщення в Україні із 2014 до кінця 2018 року зменшилася з 3582 осіб до 2474 осіб, а у відсотковому вираженні становить 30,9%. Динаміка змін вказана на рис. 4.

Таким чином, ми бачимо, що на протязі 4 років кількість колективних засобів розміщення в Україні зменшилася більш ніж в 1,5 раза, тоді як спеціалізовані засоби розміщення зменшувалися швидше у 1,8 раза, ніж готелі (у 1,4 раза). Фонд готельних номерів із кінця 2014 року і до кінця 2018 року знизився із 586,6 тис. місць до 359,0 тис. місць.

Загалом в Україні, відповідно до даних Державної служби статистики України, на кінець 2018 року наявними були 4,113 тис. закладів із 359,0 тис. місць, і вони кожного року обслуговують приблизно 6,7 млн осіб (рис. 5).

Є два типи засобів розміщення – індивідуальні і колективні. До останніх відносять готелі та мотелі, міні-готелі і клуби із проживанням, пансіонати та туристичні бази, гуртожитки і хостели (рис. 6).

Аналізуючи структуру готельного бізнесу України, можна зробити висновок, що досить поширеними є два типи підприємств – готелі (69% від загальної кількості) і туристичні бази – 20%.

Якщо змінити структуру готельної галузі України шляхом збільшення кількості готельних структур у масштабах всієї країни, це збільшить ефективність управління підприємствами готельного господарства, досягнення високих

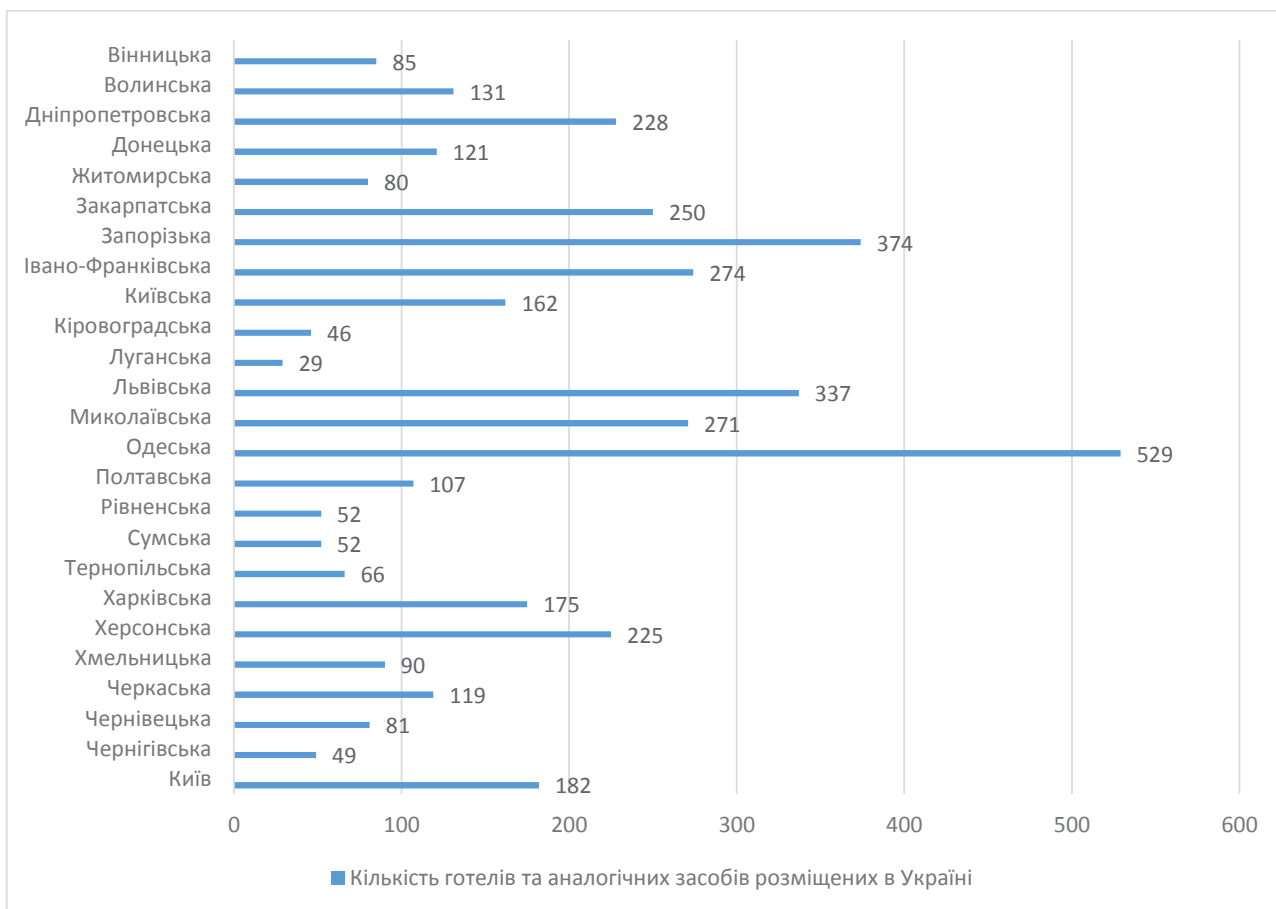

Рис. 1. Кількість готельного господарства України у 2018 р. за регіонами [3]

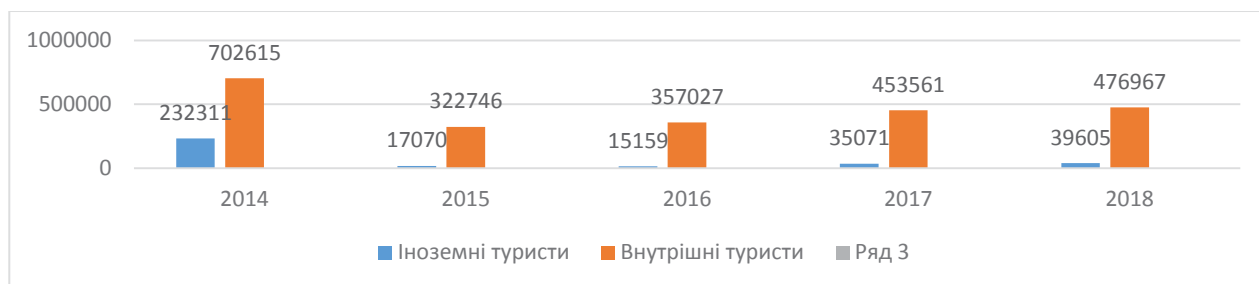

Рис. 2. Динаміка туристів в Україні за 2014–2018 роки [4]

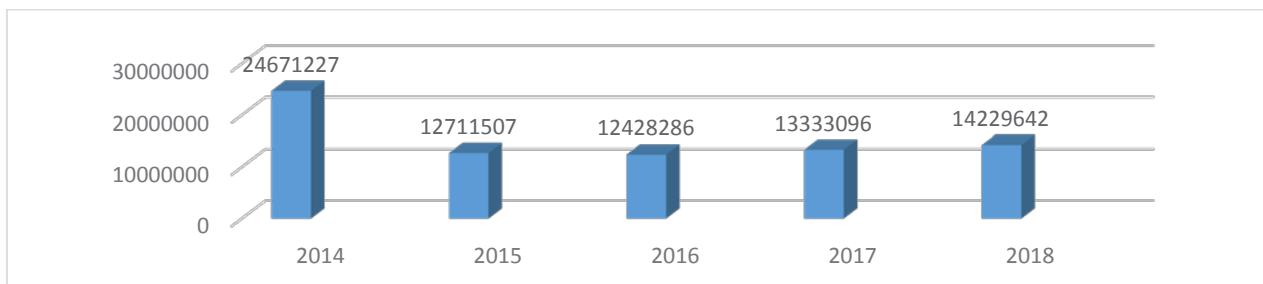

Рис. 3. Динаміка кількості іноземних туристів, що відвідали Україну у 2014–2018 роках [4]

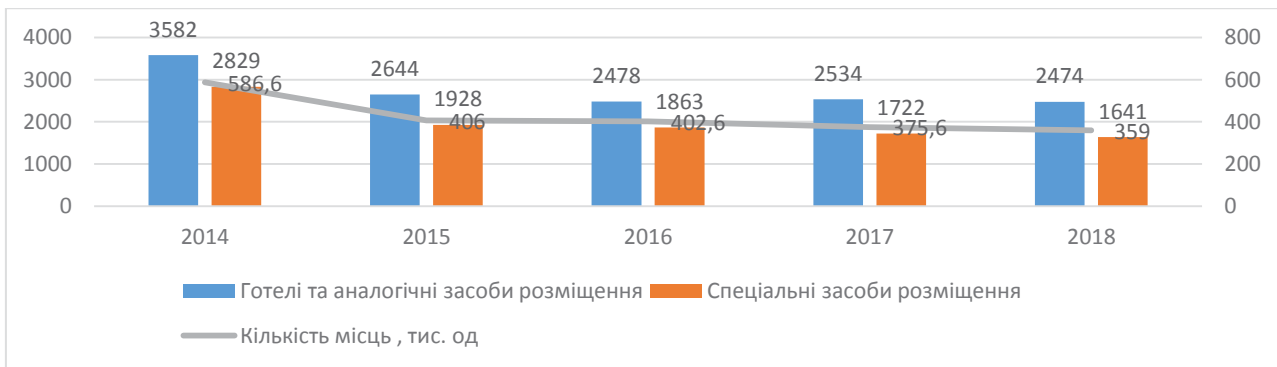

Рис. 4. Приріст колективних сфер розміщення в Україні за 2014–2018 роки [4]

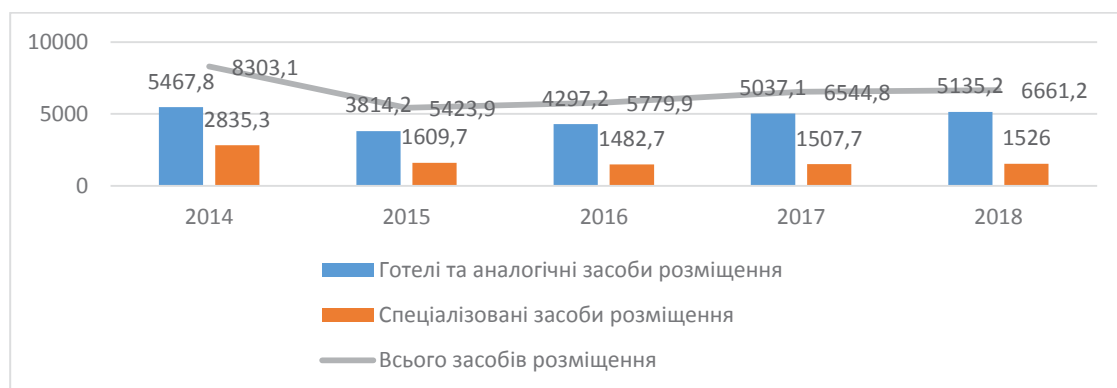

Рис. 5. Кількість людей, що були у колективних сферах розміщування в Україні, тис. осіб [5]

стандартів та покращить функціонування готелів на корпоративному рівні, а в результаті – удосконалив якість обслуговування.

З огляду на національну специфіку законодавства, економічних умов господарювання, цінової політики та інше, збільшення готельного бізнесу має дати досить високі конкурентні переваги саме українським готельним операторам у процесі створення цієї ніші в індустрії туризму.

Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які створили невеличкі готелі і є власниками приватних будинків або квартир, становлять суттєву конкуренцію готельному господарству. Вони пропонують відпочивальникам повний перелік основних та унікальних готельних послуг, при цьому за значно меншою ціною. Кількість таких підприємств в 2018 році становила майже 59% (рис. 3). Жорстку конкуренцію можуть витримати тільки ті готелі, які можуть запропонувати своїм відвідувачам дуже високий рівень обслуговування, але це можливо тільки із професійно підготовленим персоналом. Кількість найманих працівників та обсяги наданих послуг підприємствами готельного господарства відображено у таблиці 2.

Розглянемо динаміку структури закордонного і внутрішнього туризму в Україні за період 2002–2018 років, базуючись на даних Державної служби статистики України щодо кількості туристів, що обслуговувалися суб'єктами туристичної діяльності [1].

За даними Державної служби статистики України, протягом періоду 2015–2018 років виїзний

туристичний потік збільшився із 23,76 млн. осіб у 2014 році до 24,66 млн осіб у 2018 році, тоді як в'їзний потік туристів зменшився з 24,67 млн осіб у 2015 році до 13,33 млн осіб у 2018 році [2].

Динаміку туристичних потоків України за період 2015–2018 рр. наведено на рис. 6

Зменшення кількості туристів, що приїжджають в Україну, спричинено останніми подіями, що відбулися в країні, а також тим, що один із найбільших туристичних регіонів нашої країни – півострів Крим – нині є тимчасово окупованою територією. Негативним чинником є також те, що внутрішні туристи можуть надавати перевагу відпочинку за кордоном.

Протягом 2015–2018 років в Україні спостерігаються зростання і спади у динаміці розвитку туристичної галузі, що відображено у табл. 1.

За даними Всесвітньої туристичної організації, щороку подорожують понад 800 млн чоловік. Більш ніж у 40 країнах світу туризм – це основне джерело надходжень національного бюджету.

Вивчення динаміки туристичних потоків свідчить про те, що протягом 2015–2018 років мали місце негативні тенденції щодо розвитку туризму, а саме спостерігався спад в'їзного туристичного потоку, що призвело до створення негативного сальдо туристичних потоків протягом 2015–2018 років.

У кінці 2017 року та на початку 2018 року сукупний номерний фонд Києва становив понад 10 тисяч номерів у 106 готелях [1]. Лідерами пропозиції на ринку готельної нерухомості у Центральній і Східній Європі є Прага і Відень,

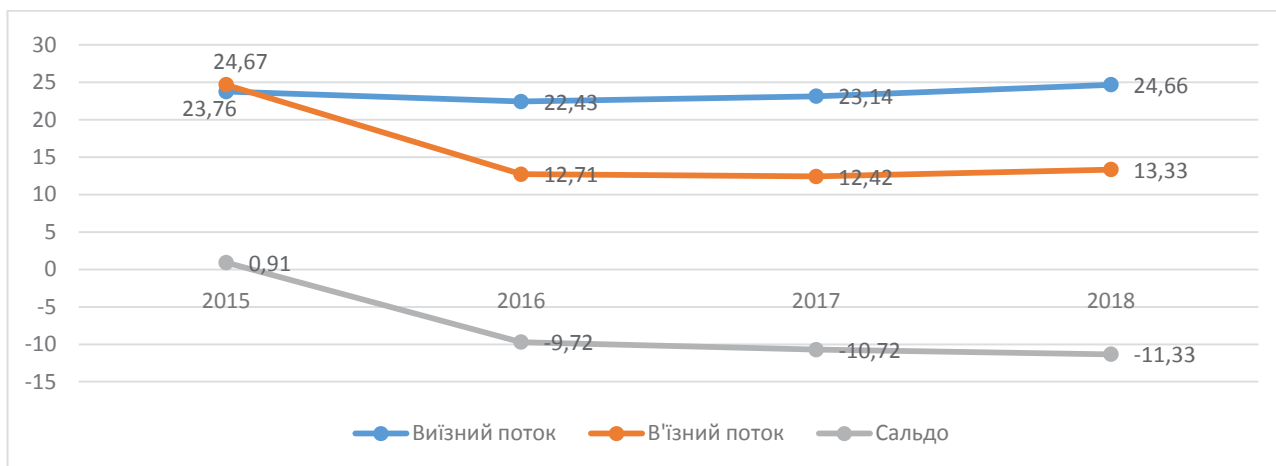

Рис. 6. Динаміка туристичних потоків в Україні за 2015–2018 рр., млн. осіб [2]

Таблиця 1

Показники розвитку туристичної галузі України

Показники	2015	2016	2017	2018
Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України, осіб	2425089	2019576	2549606	2806426
Іноземні туристи, які відвідали Україну, осіб	12711507	12428286	13333096	14229642
Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон, осіб	22437671	23141646	24668233	26437413
Внутрішні туристи, осіб	322746	357027	453561	476967

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Таблиця 2

Наявність номерного фонду та очікувана пропозиція столиць країн СЕЕ

Країна	Номерний фонд, 2018 р.	Прогнозована кількість номерного фонду на 2017–2020 рр.
Прага	34 899	+ 1 040
Відень	32 146	+ 1 281
Будапешт	20 790	+ 1 730
Варшава	13 842	+ 2 852
Київ	10 117	+ 1 334
Бухарест	9 725	+ 393
Софія	7 539	+ 1 298
Братислава	4 897	+ 261

Джерело: власна розробка [2]

за очікуваним приростом номерного фонду до 2020 року – Варшава (+21%) та Софія (+17%) (табл. 2). За умови реалізації заявлених проєктів готельної нерухомості номерний фонд Києва до 2020 року збільшиться на 13% (Литвинчук, Кляцька, Терзов, 2018).

Показник забезпеченості номерним фондом у розрахунку на тисячу жителів у Києві є найнижчим серед столиць Центральної і Східної Європи та становить 3,5 номера на тисячу жителів. Для порівняння: у Софії і Бухаресті – 5,2 номера, в Празі – 27,3 номера. У Києві – найвищий середньорічний темп приросту номерного фонду, який із 2012 року становив більше 5% на рік. Низька забезпеченість номерним фондом свідчить про наявний потенціал ринку Києва, але не для всіх сегментів.

Відомо, що за останні роки номерний фонд Києва поповнився якісною пропозицією у високо-

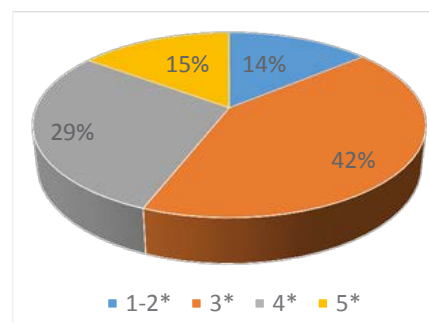

Рис. 7. Пропозиція номерного фонду за категоріями готелів

Джерело: власна розробка [6]

му ціновому сегменті, унаслідок чого готелі класу upscale і luxury у загальному номерному фонді

займають близько 19%. Незважаючи на значну питому вагу *midscale* (29%) та *economy* (38%), цей сегмент в основному представлений об'єктами із високим ступенем морального та фізичного зносу (Литвинчук, Кляцька, Терзов, 2017).

Підбиваючи підсумки, можна визначити такі тенденції, що будуть характеризувати розвиток ринку готельного бізнесу у найближчі роки. Очікуване зростання туристичної активності і збільшення кількості підприємств готельного господарства в Україні в найближчому періоді зумовлює відповідне збільшення потреби у спеціалістах і професіоналах із готельно-ресторанної справи. Можна також відзначити інноваційне спрямування процесів розвитку сфери готельного бізнесу, посилення конкуренції в цій сфері, тенденцію до більш жорсткого контролю за роботою підприємств (закладів) готельного господарства з боку державних органів (санітарного нагляду, пожежної і податкової служб інших), потребу прискорення процесу прийняття управлінських рішень за умов турбулентності зовнішнього середовища тощо.

Розуміння готельної справи із погляду її соціального наповнення полягає у задоволенні специфічних потреб споживачів: іноземних і вітчизняних громадян, пасажирів різних видів транспорту, ділових людей, представників уряду й урядових делегацій, осіб, які перебувають у робочих від'їздах, місцевого населення різних вікових груп і зайнятості в національному господарстві. Такі обставини викликають потребу у поєднанні спеціальних знань із організації надання готельних і ресторанних послуг з метою підвищення ефективності підприємницької діяльності у сфері обслуговування. Відбувається посилення конкуренції серед готелів категорії 4–5-зірок у зв'язку із значним обсягом нової пропозиції, яка з'явилася на ринку за останній рік; зниження показників доходності готелів елітного сегменту на фоні збільшення пропозиції; підвищення зацікавленості інвесторів до сегменту низькобюджетних готелів.

Висновки. Підвищення якості готельної пропозиції до рівня міжнародних стандартів, розширення ринків збуту та підготовка фахівців відповідно до вимог світових стандартів необхідне для забезпечення розвитку туристичної сфери за умов поглиблення відносин між Україною та Європейським Союзом. Стратегія розвитку галузі потребує державної підтримки у фінансуванні за основними напрямками: залучення туристів на вибраних цільових ринках; приведення національних нормативів, стандартів безпеки, якості товарів та послуг у відповідність до міжнародних вимог.

Одержані результати показали, що за розглянутий період у структурі колективних засобів розміщення щодо кількості одиниць та розміщених найвища кількість готелів та аналогічних засобів розміщення, водночас вони не мають можливості забезпечити потрібної кількості місць.

Також зазначено, що у структурі готелів та аналогічних засобів розміщення переважають готелі (67,2%), а у структурі спеціалізованих засобів розміщення – бази відпочинку та інші заклади відпочинку (окрім турбаз) (73,5%).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Заповнюваність готелів Києва не перевищує 50% (інфографіка) (2017). Finance.ua 2000–2019. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/408172/zapovnyuvanist-gotelivkyyeva-neperevyshhuye-50-infografika> (дата звернення: 20.01.2020).
2. Литвинчук, Я., Кляцька, А., & Терзов, В. (2017). Дослідження: Готельний ринок Києва на карті Європи. Cushman & Wakefield. URL: <https://cushmanwakefield.com.ua/ru/issledovanie-gostinichniy-rynok-kieva-na-karte-evropy> (дата звернення: 05.01.2020).
3. Носаченко, О. (2015). Усі прапори в гості: чим живе готельний бізнес в українських реаліях. Forbes Україна. URL: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1404341-usi-prapori-v-gostichim-zhivye-gotelnij-biznes-v-ukrayinskih-realiyah> (дата звернення: 07.01.2020).
4. Самойлова, В. (2010). Малий готель: перспективно, але проблематично. Український туризм, № 4, с. 70–73.
5. Скільки в Україні п'ятизвездочных отелей? (2011). Obozrevatel. URL: <http://finance.obozrevatel.com/analytics-and-forecasts/skolko-v-ukraine-pyatizvezdochnyih-otелей.htm> (дата звернення: 05.01.2020).
6. Colliers International: підсумки на готельному ринку в першому півріччі 2017 року (2017). Investment-estate. Інвестиції, комерційна нерухомість, земля, бізнес. URL: <https://investment-estate.com/uk/novosti/colliers-international-pidsumki-na-gotelnomurinku-v-pershomu-pivrichchi-2017-roku> (дата звернення: 25.01.2020).

REFERENCES:

1. Colliers International: pidsumki na hotelnomu rynku v pershomu pivrichchi 2017 roku [Colliers International: The results of the hotel market in the first half of 2017] (2017). Investmentestate. Investytsii, komertsiiina nerukhomist, zemlia, biznes. Retrieved from: <https://investment-estate.com/uk/novosti/colliers-international-pidsumki-na-gotelnomurinku-v-pershomu-pivrichchi-2017-roku> (accessed 20 January 2020). (in Ukrainian)
2. Lytvynchuk, Ya., Kliatska, A., & Terzov, V. (2017). Doslidzhenia: Hotelnyi rynek Kyieva na karti Yevropy [Research: Hotel market of Kiev on the map of Europe]. Cushman & Wakefield. Retrieved from: <https://cushmanwakefield.com.ua/ru/issledovanie-gostinichniy-rynokkieva-na-karte-evropy> (accessed 5 January 2020).
3. Nosachenko, O. (2015). Usi prapory v hosti: chym zhyve hotelnyi biznes v ukrainskykh realiakh [All flags in the visitor: what a hotel business lives in Ukrainian realities]. Forbes Ukraina. Retrieved from: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1404341-usi-prapori-v-gosti-chimzhivye-gotelnij-biznes-v-ukrayinskih-realiyah> (accessed 7 January 2020). (in Ukrainian)
4. Samoilo, V. (2010). Maliy hotel: perspektivno, ale problematychno [Small hotel: perspective, but problematic]. Ukrainskyi turizm, no. 4, pp. 70–73. (in Ukrainian)
5. Skolko v Ukraine piatizvezdochnykh otелей? [How many five-star hotels in Ukraine?] (2011). Obozrevatel. Retrieved from: <http://finance.obozrevatel.com/analytics-and-forecasts/skolko-v-ukraine-pyatizvezdochnyih-otелей.htm> (accessed 20 January 2020). (in Russian)
5. Zapovnyuvanist hoteliv Kyieva ne perevyshchue 50% (infografika) [The filling capacity of hotels in Kiev does not exceed 50% (infographics)] (2017). Finance.ua 2000–2019. Retrieved from: <https://news.finance.ua/ua/news/-/408172/zapovnyuvanist-goteliv-kyyeva-neperevyshhuye-50-infografika> (accessed 25 January 2020). (in Ukrainian)

СЕКЦІЯ 11 МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 314.7

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-55>**Аверкина М.Ф.**

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіко-математичного
моделювання та інформаційних технологій
Національного університету «Острозька академія»*

Кудрей А.Ю.

*студент
Національного університету «Острозька академія»*

Averkyna Marina

*Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Professor of the Department of Economics and Mathematical Modeling,
National University "Ostroh Academy"*

Kudrei Anhelina

*Student,
National University "Ostroh Academy"*

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ НА МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ПОЛІСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ

ASSESSING THE IMPACT OF SOCIO-ECONOMIC INDICATORS ON THE MIGRATION PROCESSES OF THE POLISSYA ECONOMIC REGION

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню впливу соціально-економічних показників на міграційні процеси Поліського економічного регіону. Оскільки багатофакторний вплив міграції на соціально-економічне становище країни вимагає постійного вдосконалення системи регулювання міжнародної трудової міграції задля отримання соціально-економічних переваг від участі держави в міграційних процесах, визначено фактори впливу на міграційні процеси, зокрема соціально-економічні показники Поліського економічного регіону, адже стратегічне положення регіону дає змогу активно залучати Полісся не тільки до розвитку міжрегіональних внутрішніх зв'язків, але й до торговельних та виробничих взаємовідносин України з іншими державами, створення вільних економічних зон, розбудови міжнародної системи торгівлі, транспорту та зв'язку, створення зон міжрегіонального та міждержавного співробітництва.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, Поліський економічний регіон, моделювання, кількість вибухливих осіб, середня заробітна плата.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию влияния социально-экономических показателей на миграционные процессы Полесского экономического региона. Поскольку многофакторное влияние миграции на социально-экономическое положение страны требует постоянного совершенствования системы регулирования международной трудовой миграции с целью получения социально-экономических преимуществ от участия государства в миграционных процессах, определены факторы влияния на миграционные процессы, в частности социально-экономические показатели Полесского экономического региона, ведь стратегическое положение региона дает возможность активно привлекать Полесье не только к развитию межрегио-

нальных внутренних связей, но и к торговым и производственным взаимоотношениям Украины с другими государствами, созданию свободных экономических зон, развитию международной системы торговли, транспорта и связи, созданию зон межрегионального и межгосударственного сотрудничества.

Ключевые слова: миграция, миграционные процессы, Полесский экономический регион, моделирование, количество выбывших лиц, средняя заработная плата.

ANNOTATION

The article is devoted to the study of the impact of socio-economic indicators on the migration processes of Polissya Economic Region. As the multifactorial impact of migration on the socio-economic status of the country requires a continuous improvement of the system of regulation of international labor migration in order to obtain socio-economic benefits from state participation in migration processes. Migration is changing the social situation both economically and politically in the region. Until a certain point, it proceeds unnoticed and primitive, non-systemic in nature, expressing only the movement of individual individuals and groups, resulting in conflict potentials and economic indicators of the regions of exit and reception are altered. Gradually, under the influence of many factors, migration flows take on a massive and generally spontaneous nature, which cannot but affect the stability of the region. All this leads to an objective need for a theoretical understanding of the problems of stability in the migration process and the search for models of sustainable development, as well as forecasting. Therefore, the factors of influence on migration processes, in particular socio-economic indicators of the Polissya Economic Region are identified, as the strategic position of the region allows to actively involve Polissya not only in the development of interregional internal relations, but also in trade and industrial relations of Ukraine with other countries, creation of free economic zones, develop-

ment of international system of trade, transport and communication, creation of zones of interregional and interstate cooperation. It is revealed that the stability of society is one of the most important national priorities. Only in the stable existence of society is the life of its members most productive and its development most favorable socio-economically, politically and demographically. Continuous migration processes across regions pose many challenges to society and are also a kind of system of socio-economic signaling, as the resettlement of individuals is triggered by various causes and factors that are indicative of society's instability and conflict. All types of migration processes are represented in the Polissya Economic Region: internal migration, emigration, immigration (including illegal), which suggests that the study of the influence of socio-economic factors on migration processes is very important.

Key words: migration, migration processes, Polissya economic region, modeling, number of people left, average salary.

Постановка проблеми. Міграція є однією з найважливіших проблем народонаселення й розглядається не тільки як просте механічне пересування людей, але й як складний соціальний процес, який стосується багатьох сторін життєдіяльності суспільства. Міграція як процес відіграла визначну роль в історії людства, адже з нею пов'язані процеси заселення, господарського освоєння землі, розвитку продуктивних сил, освіти й концентрації рас, мов та народів.

Головною рушійною силою міграції в сучасних умовах є різниця в рівні життя та економічних можливостях в різних країнах, зростаюча економічна поляризація світу. Динамічний розвиток міграційних процесів та їхній стійкий характер останнім десятиліттям викликали помітні структурні зрушення в економіко-індустріально розвинених країнах, істотно змінивши сегментування ринків праці. У країнах масової міграції ставлення до цього явища має двоїстий характер. З одного боку, в цих країнах розуміють, що еміграція, особливо еміграція кваліфікованих кадрів, завдає відчутної шкоди національній економіці, а з іншого боку, побоюються, що скорочення еміграції може викликати різке погіршення економічної ситуації в країні.

Останніми роками міграція стає об'єктом все більш пильної уваги з боку культурологів, постмодерністів і літераторів, які вивчають міграцію як з точки зору ідей, образів та культури, так і з точки зору фізичного переміщення людей з однієї країни в іншу країну, що «розмиває» кордони й держави.

Багатофакторний вплив міграції на соціально-економічне становище країни вимагає постійного вдосконалення системи регулювання міжнародної трудової міграції задля отримання соціально-економічних переваг від участі держави в міграційних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у процес дослідження теорії та практики міграції, удосконалення організаційних, економічних і правових важелів її регулювання зробили провідні вітчизняні вчені, зокрема Н. Звірід [2], Е. Лібанова [3], О. Малиновська [4], Н. Марченко [6], С. Пирожков [5], А. Тимофеев [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досить багато вчених приділяли увагу теоретичним засадам дослідження міграції та методичним підходам до визначення взаємозв'язків міграції та економіки. Однак недостатньо досліджено фактори впливу соціально-економічних показників на міграційні процеси в регіонах України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розкриття теоретичних та прикладних засад впливу соціально-економічних показників на міграційні процеси Поліського економічного регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Швидкий розвиток національних інформаційних систем, світової системи Інтернет, транспортних комунікацій та засобів зв'язку, підвищення частки світового міського населення, як і зростання чисельності населення світу загалом, перш за все в країнах, що розвиваються, економічні, політичні, екологічні закони світового розвитку, як, власне, й логіка розвитку самої людини, зміна її поведінки та мотиваційних установок, обумовлені, зокрема, підвищенням освітнього та професійного рівнів, що обов'язково веде до підсилення міграційного руху, появи його нових форм, зміни співвідношення вже наявних типів і видів цього руху.

Міграція суттєво впливає на стабільність суспільства, причому не тільки в умовах зовнішньої міграції, але й для внутрішніх міграційних потоків. Якщо зовнішня міграція є показником благополучного соціально-економічного становища приймаючої сторони й тільки за відсутності державної політики може бути певною загрозою, то внутрішній неконтрольований потік – це своєрідна сигналізація про нерівномірне (нестабільне) положення в державі.

На основі проведеного аналізу теоретичних підходів до визначення сутності міграції можемо визначити, що міграція – це глобальне й неоднозначне явище, яке, з одного боку, характеризується кризою практично всіх сфер суспільного життя, розмитістю перспектив розвитку та ціннісних орієнтацій, а з іншого боку, є однією з можливостей, завдяки якій українець може забезпечити себе й свою сім'ю достатнім рівнем добробуту з огляду на економічну, соціальну та політичну ситуацію в нашій країні.

Оцінювання впливу соціально-економічних показників на міграційні процеси пропонуємо здійснювати з використанням методів економіко-математичного моделювання. Моделювання впливу міграційних процесів на економіку Поліського економічного регіону є дуже важливим, оскільки дає змогу визначити вплив факторних ознак на результуючу. Серед різних методів визначення впливу міграційних процесів на економіку за основу вибрано модель, яка запропонована О. Литвиною [7], за допомогою якої науковець здійснила прогнозування, що серед інших проведених нею досліджень з теми моделювання міграційних процесів регіо-

Таблиця 1

Кореляційна матриця результативної та факторної ознак

	Exits	AVS	EIE	Arrears	GRP	Index	LunE	House
Exits	1							
AVS	-0,88058	1						
EIE	0,454143	-0,43443	1					
Arrears	0,509899	-0,61527	-0,22751	1				
GRP	-0,85142	0,958999	-0,63052	-0,4194	1			
Index	-0,18414	0,284892	-0,30315	-0,3406	0,291916	1		
LunE	0,720829	-0,82272	-0,02597	0,77094	-0,69267	-0,3168	1	
House	-0,8783	0,95511	-0,43719	-0,63838	0,913734	0,421345	-0,83902	1

ну дало найкращі результати. Модель була побудована за допомогою часових рядів.

Як результуючу ознаку було взято показник кількості вибулих осіб з Поліського економічного регіону впродовж 2002–2017 років (Exits).

Як факторні ознаки нами використано:

- середню заробітну плату, грн. (AVS);
- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, тис. т (EIE);
- заборгованість з виплати заробітної плати, тис. грн. (Arrears);
- валовий регіональний продукт на одну особу, грн. (GRP);
- індекс споживчих цін, % (Index);
- рівень безробіття, % (LunE);
- наявність житлового фонду в середньому на одну особу, м² (House).

Побудувавши кореляційну матрицю, можемо побачити, що фактори Arrears, GRP, LunE та House дуже корелюють з іншими показниками, тому надалі факторними ознаками ми залишаємо лише AVS, EIE, Index. Хоча AVS також корелює з результуючою ознакою Exits, ми залишаємо її в нашій моделі, тому що без цього фактору наша модель буде недостатньо описувати досліджуване явище (табл. 1).

Для опису впливу міграційних процесів на економіку регіону використано лінійну модель такого вигляду:

$$Exits = \alpha_1 + \alpha_2 \cdot AVS + \alpha_3 \cdot EIE + \alpha_4 \cdot Index + e. \quad (1)$$

$$Кількість\ вибулих = 70895,98 - 9,22AVS + 138,64EIE + 137,96Index. \quad (2)$$

$$t\text{-статистика} (-5,75) (0,72) (0,66).$$

Для оцінювання якості моделі було здійснено низку перевірок та тестів.

Так, коефіцієнт детермінації $R^2=0,789482$, нормований $R^2=0,736853$. З ймовірністю допустити помилку в 5% можна стверджувати, що наша модель адекватна дійсності й відображає залежність кількості вибулих осіб від середньої заробітної плати, викидів забруднюючих речовин та індексу споживчих цін на 78,95%.

Проаналізувавши кореляційну матрицю (табл. 2), можемо зробити висновок, що середня заробітна плата має істотний негативний вплив на результуючу змінну. Викиди забруднюючих речовин мають позитивний вплив на результуючу змінну, а індекс споживчих цін має неістотний негативний вплив на показник кількості вибулих осіб.

Таблиця 2

Кореляційна матриця результативної та факторної ознак

	Exits	AVS	EIE	Index
Exits	1			
AVS	-0,88058	1		
EIE	0,454143	-0,43443	1	
Index	-0,18414	0,284892	-0,30315	1

Для перевірки гіпотези про вплив використовуваних факторів на результуючу змінну нашої моделі було використано таку теоретичну модель:

$$Exits = \alpha_1 + \alpha_2 \cdot AVS + \alpha_3 \cdot EIE + \alpha_4 \cdot Index + e. \quad (2)$$

$$Кількість\ вибулих = 70895,98 - 9,22AVS + 138,64EIE + 137,96Index. \quad (4)$$

$$t\text{-статистика} (-5,75) (0,72) (0,66).$$

Отже, з рівнем значущості 99% можна зробити висновок про те, що за збільшення середньої заробітної плати на 1 гривню кількість вибулих осіб зменшиться на 9 осіб за інших незмінних умов. Для показників викидів забруднюючих речовин та індексу споживчих цін ми не можемо зробити висновки, оскільки їх t-статистика < 1,67.

Дослідивши вплив середньої заробітної плати, викидів забруднюючих речовин та індексу споживчих цін, можемо зробити висновок, що наша модель добре описує вплив факторів на зміну кількості вибулих осіб, є адекватною та відповідає дійсності. Ми виявили, що найбільш вагомий вплив на міграційні процеси Поліського економічного району має показник середньої заробітної плати, який є позитивним, однак індекс споживчих цін та викиди забруднюючих речовин також мають вплив на міграційні процеси, хоча й незначний порівняно із середньою заробітною платою, вплив якої є негативним.

Висновки. Отже, представлено модель впливу міграційних процесів на економіку Поліського економічного регіону. Дослідивши вплив середньої заробітної плати, викидів забруднюючих речовин та індексу споживчих цін, можемо зробити висновок, що наша модель добре описує вплив факторів на зміну кількості вибулих осіб, є адекватною та відповідає дійсності. Ми виявили, що найбільш вагомий вплив на міграційні процеси Поліського економічного району

має показник середньої заробітної плати, що є позитивним, однак індекс споживчих цін та викиди забруднюючих речовин також мають вплив на міграційні процеси, хоча й незначний порівняно із середньою заробітною платою, вплив якої є негативним.

Створення об'єктивно сприятливих умов для населення загалом і мігрантів зокрема в результаті вжиття певних заходів дає змогу стабілізувати міграційні процеси. Це передбачає приведення до адекватного співвідношення трудових ресурсів і населення в регіонах, соціальний захист громадян у всіх регіонах, соціально-економічні програми, які спрямовані на роботу як з вимушеними переселенцями та біженцями, так і з жителями проблемних регіонів, адміністративний контроль за зовнішніми мігрантами, які за відсутності чіткого управління можуть привести до конфліктності ситуації як в регіоні, так в країні загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Статистична інформація. Регіональна статистика. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.02.2020).
2. Звірид Н. Кількісні методи аналізу впливу трудової міграції на соціально-економічний розвиток регіону. *Статистика України*. 2010. № 4.
3. Лібанова Е. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 11–26. URL: <https://dse.org.ua/arhiv/33/1.pdf> (дата звернення: 04.02.2020).
4. Малиновська О. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями : монографія. Київ : НАДУ, 2004. 236 с..
5. Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії. Київ : Академпрес, 1997. 128 с.
6. Тимофеев А. Проблеми зовнішньої трудової міграції в Україні: сучасні тенденції. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2013. № 2. С. 9.
7. Литвинова О. Економіко-математичне моделювання міграційних процесів регіону. *Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці*. URL: http://bses.in.ua/journals/2017/13-1_2017/39.pdf (дата звернення: 04.02.2020).

REFERENCES:

1. Statystychna informaciji. Reghionaljna statystyka. [Statistical information. Regional statistics]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 04.02.2020).
2. Zvirid N. Kiljkisni metody analizu vplyvu trudovoji mighraciji na socialjno-ekonomichnyj rozvytok reghionu. *Statystyka Ukrainy*, № 4, 2010 [Zvirid N.V. Quantitative methods of analysis of the impact of labour migration on socio-economic development of the region. *Statistics Of Ukraine*, № 4, 2010].
3. Zovnishni trudovi mighraciji ukrainciv: masshtaby, prychny, nasidky / E. Libanova // *Demografija ta socialjna ekonomika*. 2018. № 2. P. 11–26. [External labor migration of Ukrainians: scope, causes, consequences / E. Libanova // *Demography and social economy*. 2018. No. 2. P. 11–26]. Available at: <https://dse.org.ua/arhiv/33/1.pdf> (accessed: 04.02.2020).
4. Malynovsjka O. Mighranty, mighracija ta Ukrainijsjka derzhava: analiz upravlinnja zovnishnimy mighracijamy : monografija. Kyjiv : NADU, 2004. 236 p. [Malinovskaya E. Migrants, migration and the Ukrainian state : analysis of the management of external migration : Monograph. K. : NADU, 2004. 236 p.].
5. Pyrozhhov S., Malynovsjka O., Marchenko N. Zovnishnja mighracija v Ukraini: prychny, naslidky, strateghiji. Kyjiv : Akadempres, 1997. 128 p. [Pirozhkov S., Malinovskaya E., Marchenko N. External migration in Ukraine: causes, consequences, strategy. K. : Academic, 1997. 128 pp.].
6. Timofejev A. Problemy zovnishnjoji trudovoji mighraciji v Ukraini: suchasni tendenciji. *Synopsis: tekst, kontekst, media*. 2013. № 2. P. 9 [Timofeev A. Problems of external labor migration in Ukraine: modern trends. Synopsis: text and context media. 2013. No. 2. P. 9].
7. Lytvynova O. Ekonomiko-matematychne modeljuvannja mighracijnykh procesiv reghionu. *Matematychni metody, modeli ta informacijni tekhnologhiji v ekonomici*. [Litvinova E. Would. Economic-mathematical modelling of migration processes in the region. *Mathematical methods, models and information technologies in the economy*]. Available at: http://bses.in.ua/journals/2017/13-1_2017/39.pdf (accessed: 04.02.2020).

UDC 330.43+519.862

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-56>**Kozytskyi Valerii***Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Mathematical Economics and Econometrics Ivan Franko National University of Lviv***Pabyrivska Nelya***Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Applied Mathematics Lviv Politechnic National University***Pabyrivskiy Victor***Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Applied Mathematics Lviv Politechnic National University***Козицький В.А.***кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри математичної економіки та економетрії, Львівського національного університету імені Івана Франка***Пабіривська Н.В.***кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики, Національного університету «Львівська політехніка»***Пабіривський В.В.***кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри прикладної математики Національного університету «Львівська політехніка»*

PECULIARITIES OF BIFURCATION IN PRICE DYNAMICS

ОСОБЛИВОСТІ БІФУРКАЦІЇ В ДИНАМІЦІ ЦІН

ANNOTATION

The article investigates the nonlinearities and bifurcation in dynamics of price index and inflation. The developed simulation models are based on nonlinear differential equations that demonstrate different patterns of their solutions. The behavior of inflation exhibits various dynamic properties that substantially depend on initial state of economic environment and the values of parameters that describe economic conditions. The results of modeling revealed the bifurcation points and showed that the dynamic of price in economy could move unpredictable and represent different direction of movement even for small change in initial conditions. Moreover, it has been obtained that several equilibrium points in weak economic system are possible, which demonstrate different convergence properties. The price dynamics showed strong peculiarities of bifurcation depending on vicinity of equilibrium level.

Keywords: bifurcation, nonlinear system, price index, differential equation, dynamics, inflation, labor market.

АННОТАЦІЯ

Інфляція – одна з найгостріших проблем сучасного економічного розвитку майже усіх країн світу зі слабкими економічним середовищем. В Україні, однією з цілей Національного банку є низька та стабільна інфляція, забезпечення цінової та фінансової стійкості, що сприятиме сталому економічному та соціальному розвитку країни. У статті досліджено нелінійності та біфуркацію у динаміці індексів цін та інфляції. Розроблені імітаційні моделі базуються на нелінійних диференціальних рівняннях, які демонструють різну поведінку їхніх розв'язків. На підставі розроблених моделей проаналізовано особливості динаміки цінових індексів та проведено сценарний аналіз. Результати моделювання засвідчили, що інфляційні процеси можуть характеризуватись різними динамічними властивостями, які істотно залежать від початкового стану економічного

середовища та значень параметрів, що описують економічні умови. Виявлено точки біфуркації та показано, що динаміка ціни в економіці може бути непередбачуваною і демонструвати різний напрямок руху навіть при невеликій зміні початкових умов. Крім того, отримано, що в слабкій економічній системі існує можливість існування декількох точок рівноваги, які характеризуються різними властивостями конвергенції. Для певних рівноважних точок динаміка цін виявляє збіжність до рівноваги за будь якого початкового стану системи, тоді як для інших спостерігається значна залежність від початкового стану і може відбуватись як збіжність так і відштовхування, що в результаті зумовлює швидкий процес зростання цін та гіперінфляцію. Біфуркація спричинює і посилює процеси підпільної інфляції, яка не дає змоги здійснювати централізований контроль та провадити ефективну монетарну політику. За таких умов блокуються природні механізми ринку грошей, економічна система наштовхується на перешкоди, які важко подолати на підставі інституційних механізмів, спостерігається значна рецесія у багатьох сферах економіки, вплив економічних шоків стає непередбачуваним, відбувається поглиблення кризових явищ, у результаті чого перехідний етап та поступ до економічного піднесення значно уповільнюється.

Ключові слова: біфуркація, нелінійні системи, індекс цін, диференціальне рівняння, динаміка, інфляція, ринок праці.

АННОТАЦІЯ

В статье исследуются нелинейности и бифуркации в динамике индекса цен и инфляции. Разработанные имитационные модели основаны на нелинейных дифференциальных уравнениях, демонстрирующих различные закономерности их решений. Поведение инфляции проявляет различные динамические свойства, которые существенно зависят от исходного состояния экономической среды и значений парамет-

тров, которые описывают экономические условия. Результаты моделирования выявили точки бифуркации и показали, что динамика цен в экономике может двигаться непредсказуемо и демонстрировать различное направление движения даже при небольшом изменении начальных условий. Более того, было получено, что в слабой экономической системе существует возможность существования нескольких точек равновесия, которые демонстрируют различные свойства сходимости. Динамика цен показала сильные особенности бифуркации в зависимости от расположения равновесия.

Ключевые слова: бифуркация, нелинейная система, индекс цен, дифференциальное уравнение, динамика, инфляция, рынок труда.

Introduction. Inflation is one of the most acute problems of the current economic development of almost all countries of the world, especially of Ukraine. One of the goals of the National Bank of Ukraine is low and stable inflation. As prices rise, they start to affect the general cost of living for the public and the central bank takes the necessary measures to keep inflation within permissible limits. E. Unguru (2017) emphasized that in mass society there is a possibility of threat for democracy. The scientist showed that the risk of chaos is connected with misappropriation, political manipulation by well-known persons as well as malevolent and evil-minded pool of people who are able to make an influence on the public by means of the media that include classical or digital sources [1]. M. Olishevych and V. Tokarchuk (2018) used Markov-switching autoregressive model to split the behavior into two separate modes that distinguished types of unemployment rate behavior during the downturn and recovery periods that had been occurred due to economic instability, dramatic internal disruptions of social environment and strong external shocks [2].

Literature review. A. Tănăsie, R. Drăcea and G. Lădaru (2017) represented the new examples of applying of chaos theory and showed the importance of irregular attractors for different systems that are generated by bifurcation cascades during realization of some scenario in economic policy [3]. Scientists implied the modern nonlinear econometric tools to describe the dynamic proper-

ties of macroeconomic factors and emphasized the asymmetric responses of employment possibilities and other indicators of labor market to smooth the impact of positive and negative economic shocks [4, 5]. G. Sorger (2018) built the neoclassical economic growth model under monotonic and convex technology and found the chaotic solution [6].

The economic dynamics of monetary and labor market indicators undertook chaotic properties over some periods. M. Neugart (1999) investigated evidences of chaos and nonlinear behavior by means of a range of different stochastic processes that included nonlinear, deterministic, chaotic systems with linear and nonlinear filters. Scientist tested the correlation dimensions of residuals and filtered series to reveal chaotic dynamics and obtained the nonlinear deterministic core on German labor market dynamics [7]. M. Olishevych and I. Lukianenko made stress on the importance to take into account the nonlinearities, modern features of strong structural changes and shock influences on the monetary policy results and labor market [8; 9].

Methods. Consider the following continuous nonlinear equation:

$$pr(t) = f(p(t)) = b p - p^2 = p (b - p). \quad (1)$$

The equation determines two fixed points: $p^*_1=0$ and $p^*_2 = b$.

Obviously, two fixed points become the same when $b = 0$. Let define N_A as a value that denotes the number of equilibrium points of the system that depends on parameter a . If, for any interval $(\alpha_0 - \varepsilon, \alpha_0 + \varepsilon)$ N_A is not a constant, α_0 is called bifurcation point, and the system is said to undergo bifurcation when a passes through α_0 .

Summarizing in the vicinity of $b = 0$, we obtain

$$N_A = \{ 2, \text{ for } b > 0 \text{ or } b < 0 ; 1, \text{ for } b = 0 \}. \quad (2)$$

Therefore, $b = 0$ is a bifurcation point. Figure 1 represents this case for different values of b . It should be noted that b can take both negative and positive values. Hence, $-1 < b < 1$.

Using the properties of stability, we get

$$fr(p^*) = b - 2p^* \quad (3)$$

and

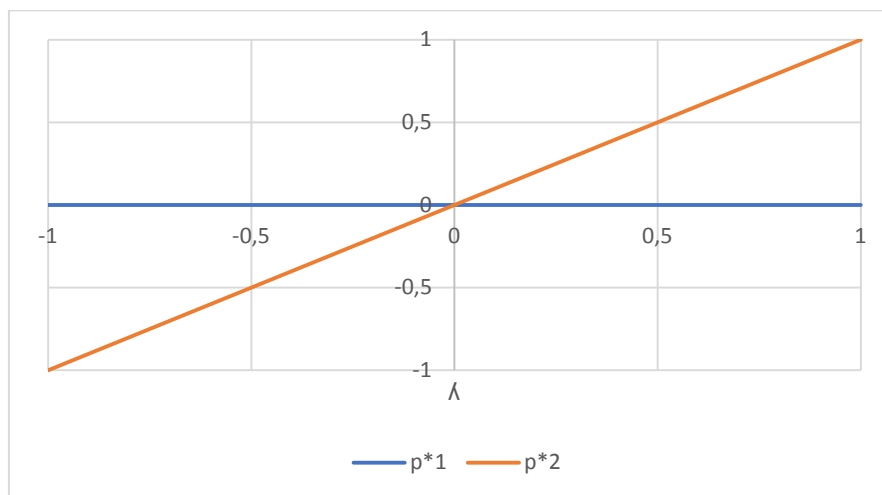

Figure 1. Transcritical bifurcation

$fr(0) = \{ b > 0, \text{ hence unstable; } b < 0, \text{ hence stable } \}$. (4)

For the second fixed point

$fr(b) = \{ -b < 0, \text{ hence stable for } b > 0; -b > 0, \text{ hence unstable for } b < 0 \}$.

The point $p_1^* = 0$ is represented by the horizontal axis in Figure 1 whereas the point $p_2^* = b$ is represented by the 45-degree line. The two lines intersect at the origin and exchanged of stability. In result, we obtain transcritical bifurcation. A characteristic feature of this bifurcation point is that the fixed points of the system lie on two curves that intersect, and neither of them bends back on themselves (unlike the saddle-node bifurcation).

Results. Using the system dynamics model, we get that if b not equal 0 then there are two fixed points. If $b = 0$ we get a bifurcation point. Figure 2 represent the dynamic of price $b = 0.5$. We can notice that the point $p = b$ is stable, and the point $p = 0$ is unstable.

For $b = -0,5$ is inversely. The point $p = b$ is unstable, and the point $p = 0$ is stable. Figure 3 proves it.

Figure 4 shows the dynamics of price index for $b = 0$ when we obtain a bifurcation point.

Next, consider the continuous nonlinear dynamical equation for inflation:

$$\pi r(t) = g(\pi(t)) = \delta \pi(t) - \pi^3(t) = \pi(t) (\delta - \pi^2). \quad (5)$$

The system exhibit three fixed equilibrium points

$$\pi_1^* = 0, \pi_2^* = +\sqrt{\delta}, \pi_3^* = -\sqrt{\delta}. \quad (6)$$

Thus, the second and third fixed points are determined only for positive values of δ . Summarizing in the vicinity of $\delta = 0$, we have

$$N_A = \{ 1, \text{ for } \delta \leq 0 ; 3, \text{ for } \delta > 0 \}. \quad (7)$$

Then $\delta = 0$ is a bifurcation value. Since,

$$fr(p^*, \delta) = \delta - 3p^{*2} \quad (8)$$

then for every fixed point

$fr(0) = \{ \delta < 0, \text{ hence stable; } \delta > 0, \text{ hence unstable } \}$.

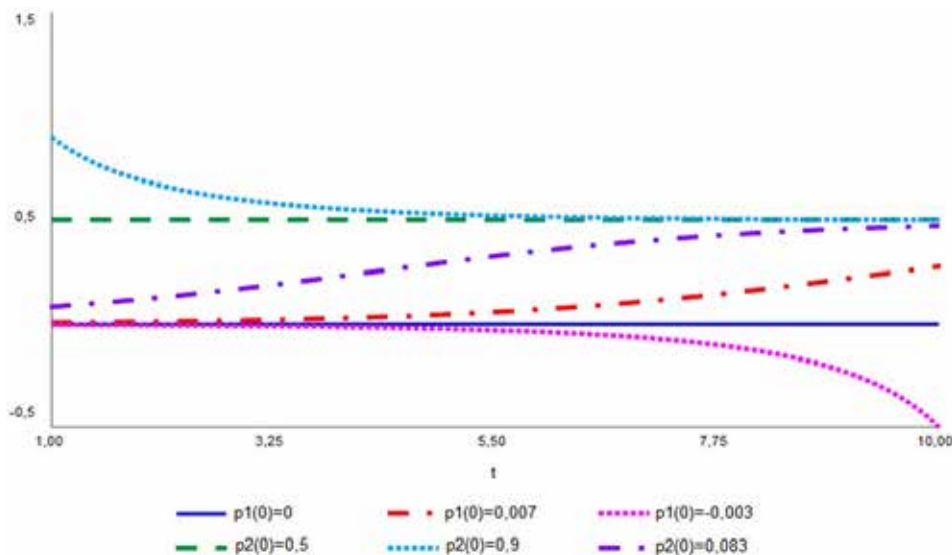

Figure 2. Transcritical bifurcation for the price level in case $b = 0.5$ price adjustment

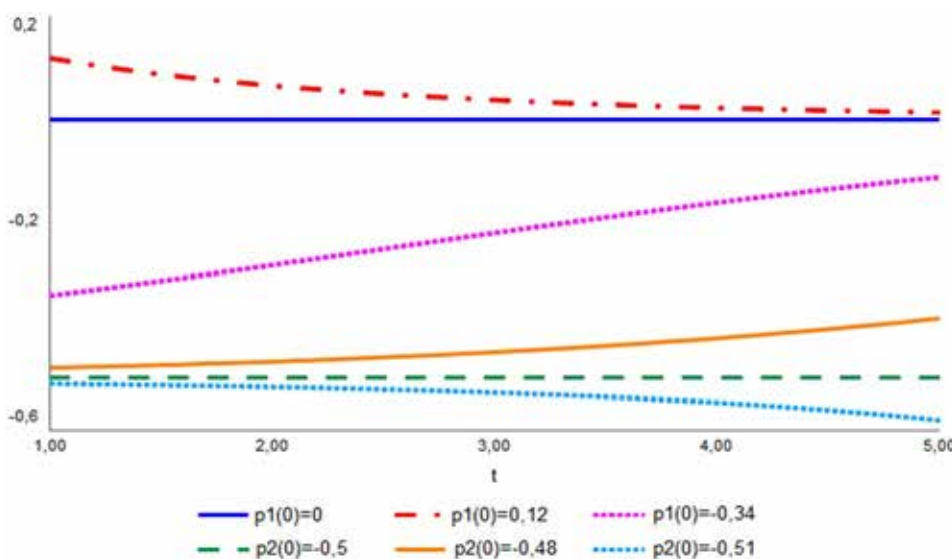

Figure 3. Transcritical bifurcation for the price level in case $b = -0.5$ price adjustment

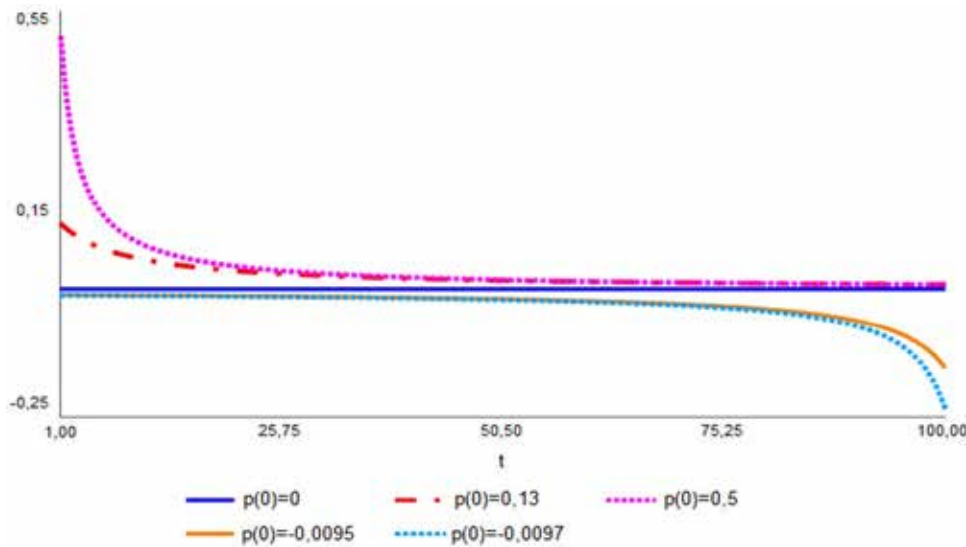

Figure 4. Transcritical bifurcation for the price level in case $b = 0$ price adjustment

$$f_r(+\sqrt{\delta}) = -2\delta < 0, \delta > 0 \text{ hence stable,}$$

$$f_r(-\sqrt{\delta}) = -2\delta < 0, \delta > 0 \text{ hence stable.}$$

A characteristic feature of this bifurcation is that it is similar to the U-shaped curve, which is open to the right and the other along the horizontal axis, intersects the vertex U. It forms a pitchfork, as is shown in Figure 5, and therefore the price system represents pitchfork bifurcation.

Next, we consider the nonlinear system of differential equations that describes the behavior of money supply and inflation. Inflation is a socio-economic phenomenon, generated by the disproportion of production in various spheres of market economy.

The system dynamic model includes two main variables, m and i , each of that is a function dependent on time and includes parameter μ . The two equations are

$$m\dot{r}(t) = i(t), \tag{9}$$

$$i\dot{r}(t) = \mu (1 - m^2(t)) i(t) - m(t). \tag{10}$$

To construct the series $m(t)$ and $i(t)$ we use the Euler's approximation and take a look at

the behavior of the system when parameter μ is changed. To get the system's fixed points we set $m\dot{r}(t) = 0$ and $i\dot{r}(t) = 0$. Then,

$$i = 0$$

$$\mu (1 - m^2) i - m = 0.$$

From the first equation, we immediately determine that i^* is zero and we use this in the second equation. Then we receive that m^* is zero. Thus $P = (0; 0)$ is the equilibrium point of the system. This is the only equilibrium point of the system and it does not depend on the value of μ . Figures 6 and 7 represent the dynamics of money supply growth rate and inflation in the long run and demonstrate the convergence properties.

Conclusions. In a weak economic system, there are several points of equilibrium that are characterized by different convergence properties. For some equilibrium points, price dynamics exhibit convergence to equilibrium at any initial state of the system whereas for others a significant dependence on the initial state is observed. Therefore, both convergence and repelling can be observed that is resulting in a rapid process of price growth and hyperinflation. Bifurcation causes and exacerbates the processes of underground inflation that prevent centralized control and effective monetary policy. Under these conditions, natural mechanisms of the money market are blocked, the economic system encounters obstacles that are difficult to overcome on the basis of institutional mechanisms. In result, the system reveals a significant recession in many spheres of the economy and the impact of economic shocks becomes unpredictable.

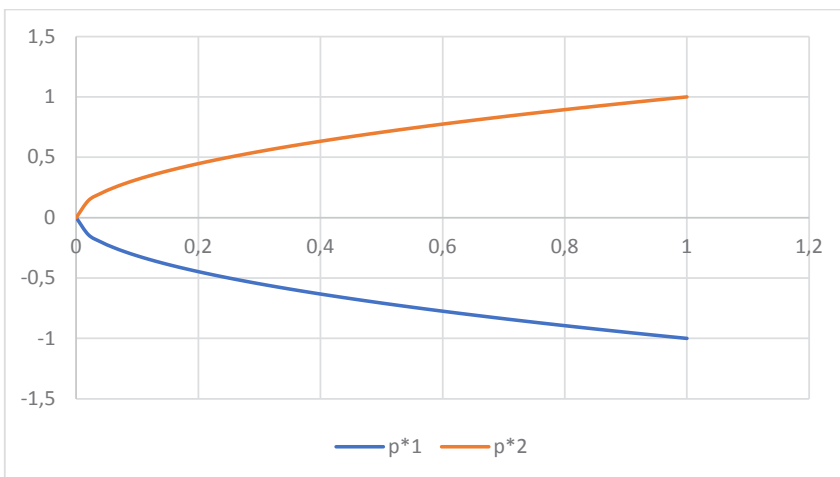

Figure 5. Pitchfork bifurcation

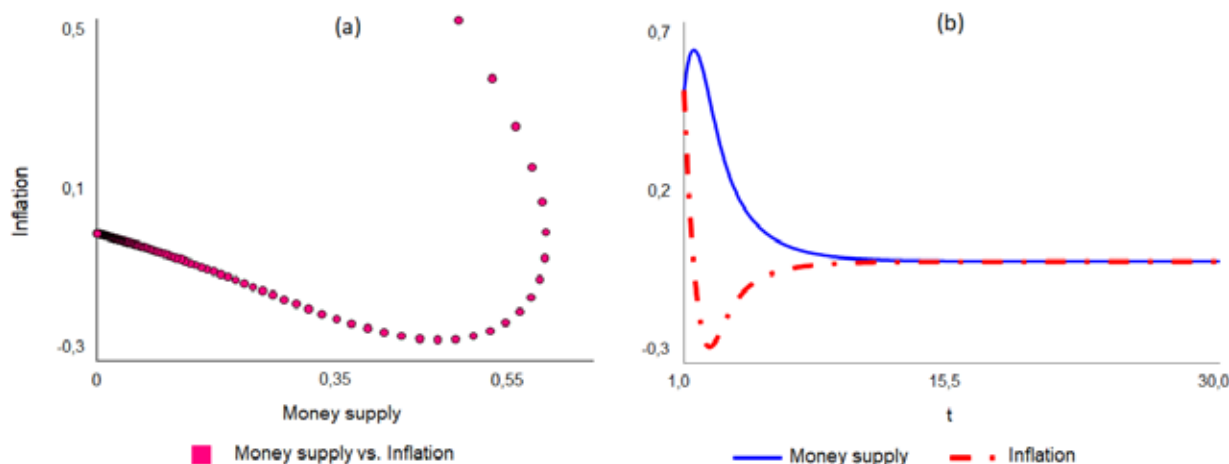

Figure 6. Dynamics of money supply growth rate and inflation for $\mu = -2.5$

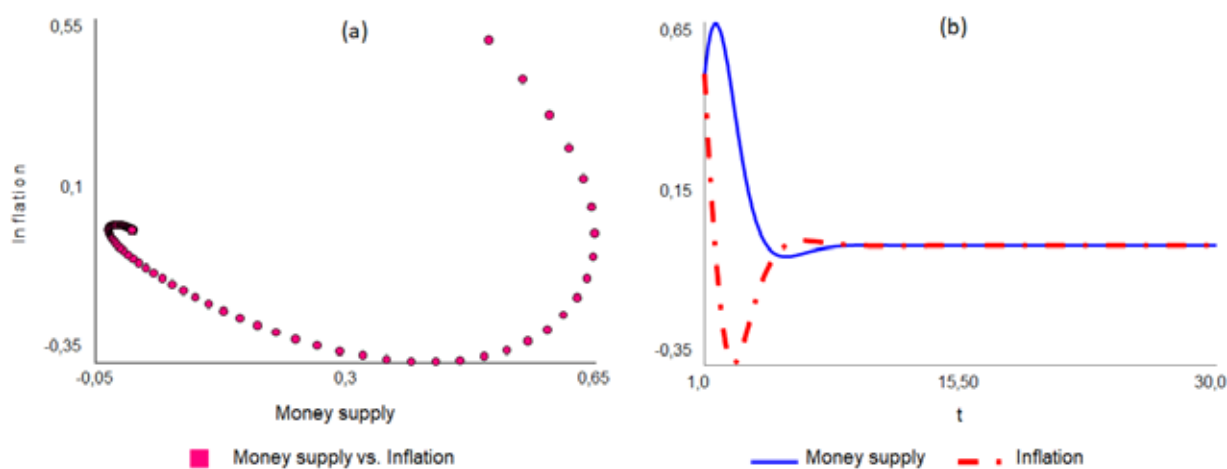

Figure 7. Dynamics of money supply growth rate and inflation for $\mu = -1.5$

REFERENCES:

1. Unguru, E. (2017). From democracy and chaos. *Logos Universality Mentality Education Novelty – Section: Political Sciences and European Studies*, vol. 4(2), pp. 34–36.
2. Oliskevych, M. and Tokarchuk, V. (2018). Dynamic Modelling of Nonlinearities in the Behaviour of Labour Market Indicators in Ukraine and Poland. *Economic Annals – XXI*, vol. 169, Issue 1-2, pp. 35–39.
3. Tanasie, A., Dracea, R., Ladaru, G. (2017). A Chaos Theory Perspective on International Migration. *Sustainability*, vol. 9(12), pp. 1–10.
4. Oliskevych, M. and Lukianenko, I. (2019). Labor Force Participation in Eastern European Countries: Nonlinear Modeling. *Journal of Economic Studies*, vol. 46, No. 6, pp. 1258–1279.
5. Oliskevych, M. (2015). Processes Dynamics Asymmetry at Labour Market: Nonlinear econometric Analysis. *Actual Problems in Economics*, No. 2(164), pp. 427–436.
6. Sorger, G. (2018). Cycles and chaos in the one-sector growth model with elastic labor supply, *Economic Theory*, vol. 65(1), pp. 55–77.
7. Neugart, M. (1999). Is there Chaos on the German Labor Market? *Journal of Economics and Statistics*, Vol. 218(5-6), pp. 658–673.
8. Oliskevych, M. and Lukianenko, I. (2017). Structural Change and Labor Market Integration: Evidence from Ukraine. *International Journal of Economics and Financial Issues*, vol. 7(3), pp. 501–509.
9. Lukyanenko, I. and Oliskevych, M. (2014). Labour Market in Ukraine: an Empirical Dynamic Analysis Using Error Correction Model. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, vol. 6(159), pp. 52–58.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Гвазава Н.Г. ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА.....	3
--	---

СЕКЦІЯ 2

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Мізюк С.Г., Гласюк О.Ю. ЗОВНІШНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ.....	8
Морозова І.В., Чернова О.В. СТРАТЕГІЧНІ АЛЬЯНСИ ЯК ФЕНОМЕН ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	14

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Гаєвська Л.М., Марченко О.І. ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ – ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	20
Льбіна М.В., Шпильова Ю.Б. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	26
Кравчук Н.М., Матросова І.Д. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ: ГЛОБАЛЬНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	32
Крайнюченко О.Ф., Гановська Є.А. СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ ПЕЛЕТ.....	38
Полякова Ю.В., Новосад З.Г., Надь Г.О. ІННОВАЦІЇ У ТОРГОВЕЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ.....	44
Світлична К.С., Козирева О.В., Чернікова Т.С. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЧИННИКІВ МАКРОСЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ.....	50
Скорик Г.І., Линник О.О., Савчук М.Ю. ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЯК ЧИННИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	56
Шарко І.О. РОЛЬ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....	64

СЕКЦІЯ 4

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Вареник І.В. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	70
Ващенко О.П. ОЦІНКА РІВНЯ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	74
Воронько-Невіднича Т.В., Іщенко М.В., Мирошник В.С. АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ.....	78
Занора В.О., Зачосова Н.В. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ.....	82
Іванова М.І., Грошелева О.Г., Усатенко О.В. УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	87
Касатонова І.А. УТОЧНЕННЯ СУТНОСТІ БІЗНЕСУ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	93

Кравченко М.В., Карамушка О.М. ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПРИКЛАДІ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА «СОЛОП».....	98
Крамаренко К.М. ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	104
Могильна Л.М. УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ НА МОЛОКОПЕРЕРОБНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ ПІД ЧАС ВИХОДУ НА ЗОВНІШНІ РИНКИ.....	109
Павлішина Н.М., Милосердова А.К. АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА АВІАБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ НА ПРИКЛАДІ АТ «МОТОР СІЧ».....	114
Пашенко О.П., Васьківський О.П., Куліш Н. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА.....	119
Пашенко О.П., Закапко О.І., Борушак Н.О. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА.....	126
Петренко В.С., Карнаушенко А.С. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДОСТАВКИ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	132
Савченко Т.В. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ЗЕРНОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	139
Савченко Т.Г., Морозова Д.О. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ.....	144
Слабик Н.О., Загородній А.Г. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВИДУ ДОГОВОРІВ ЩОДО НАЙМУ ПРАЦІВНИКІВ З МЕТОЮ ОПТИМІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ.....	151
Тітомир Л.А., Данилова О.І. ЯКІСТЬ НАДАННЯ ПОСЛУГ ЯК ОСНОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	155
Ціпуринда В.С., Підкамінний І.М. ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ ТА ІНСТРУМЕНТІВ КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА.....	161
Чайка І.П. УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИМ ПРОСТОРОМ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	167
Шуть О.Ю., Світлична К.С. ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ ПАРТНЕРСЬКОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ФАРМАЦЕВТИЧНИХ КОМПАНІЯХ.....	171
Яковенко О.І., Величко І.І. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ SWOT-АНАЛІЗУ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	175
СЕКЦІЯ 5	
РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА	
Гопцій О.Б., Масленнікова В.В. СТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНО ДОЦІЛЬНИХ ВИРОБНИЧИХ БУДІВЕЛЬ ДЛЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ.....	182
Єрмакова О.А. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	186
Погосян Л.О. АКТУАЛІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ ТА СЕР В УКРАЇНІ.....	191
Шулла Р.С., Попик М.М., Повідайчик М.М. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ: СУЧАСНІ МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС ОЦІНКИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В ЕТНІЧНОМУ ВИМІРІ.....	196
СЕКЦІЯ 6	
ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
Борисова В.А. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОЇ СФЕРИ.....	207

Весперіс С.З., Зубко К.Ю., Самусь Г.І. ОЦІНКА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗБИТКІВ, СПРИЧИНЕНИХ НЕЦІЛЬОВИМ ВИКОРИСТАННЯМ ЗЕМЕЛЬ.....	214
Макарова В.В. ПРИНЦИП ПАРЕТО В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СТАЛОГО АГРАРНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	220
СЕКЦІЯ 7 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА	
Кущенко О.І., Калинько М.С. АНАЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ.....	225
СЕКЦІЯ 8 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ	
Варцаба В.І. МАКРОПРУДЕНЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК НАПРЯМ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ.....	234
Заславська О.І. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕПОЗИТНОЇ ПОЛІТИКИ АТ КБ «ПРИВАТБАНК».....	239
Коваленко В.В. РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ІННОВАЦІЙ У НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВАХ.....	244
Койбічук В.В., Ширяєв Д.О. ОГЛЯД МЕТОДІВ АНАЛІЗУ ФОНДОВОГО РИНКУ.....	251
Косарєва І.П., Степаненко С.В., Мазур Т.Б. ВИЗНАЧЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ.....	259
Савастєєва О.М. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВИМИ БЮДЖЕТАМИ.....	267
Сироветник О.С. ДОХОДИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ: ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ, ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВПЛИВ НА СИСТЕМУ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН.....	272
СЕКЦІЯ 9 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ	
Івченко Л.В., Ткаченко Є.О. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	279
Копчикова І.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕТОДИКИ КОНТРОЛЮ ТОВАРНИХ ВТРАТ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ.....	284
Костюченко В.М., Каміл А.В. ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ОБЛІКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ.....	290
Лобачева І.Ф., Поліщук Н.В. АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНО-ПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛА ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ.....	295
Пилипенко Л.М., Демська Ю.В. ВПЛИВ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ФІНАНСОВИХ АКТИВІВ НА ФІНАНСОВО-МАЙНОВИЙ СТАН І РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ.....	300
Sakhno Lyudmila ACCOUNTING AND AUDIT OF ENVIRONMENTAL ACTIVITIES.....	305
СЕКЦІЯ 10 СТАТИСТИКА	
Остапенко Я.О., Параниця Н.В., Макаренко О.Я. СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ.....	311

**СЕКЦІЯ 11
МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

Аверкина М.Ф., Кудрей А.Ю.

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ
НА МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ПОЛІСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ..... 317

Kozytskyi Valerii, Pabyrivska Nelya, Pabyrivskiy Victor

PECULIARITIES OF BIFURCATION IN PRICE DYNAMICS.....321

CONTENTS

SECTION 1

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Gvazava Nana

ECONOMIC CULTURE AND ITS IMPORTANCE IN SOCIETY.....3

SECTION 2

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Svetlana Miziuk, Olha Hlasiyuk

EXTERNAL MIGRATION PROCESSES OF LABOR RESOURCES
IN UKRAINE AND THEIR SOCIAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES..... 8

Morozova Iryna, Chernova Olga

STRATEGIC ALLIANCES AS A PHENOMENON OF GLOBAL ECONOMY.....14

SECTION 3

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Gaevskaya Larisa, Marchenko Olga

FINANCIAL POTENTIAL IS THE BASIS
OF ECONOMIC MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE.....20

Ilna Mariia, Shpyliova Yulia

INSTITUTIONAL FRAME FORMING THE DEVELOPMENT
STRATEGY FOR TERRITORIAL COMMUNITIES..... 26

Kravchuk Nataliia, Matrosova Irina

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE METALLURGICAL INDUSTRY
OF UKRAINE: GLOBAL COMPETITIVENESS AND INNOVATION ASPECT.....32

Krainschenko Olga, Hanovska Yelyzaveta

MODERN STATE AND PROSPECTS OF UKRAINIAN
AND EUROPEAN MARKET OF PELLETS DEVELOPMENT.....38

Poliakova Juliia, Novosad Zoriana, Nad' Gabriella

INNOVATIONS IN TRADING ACTIVITY:
CHALLENGES FOR CONSUMER COOPERATION..... 44

Svitlychna Karina, Kozyrieva Olena, Chernikova Tetyana

ANALYSING THE IMPACT OF MACRO-ENVIRONMENTAL FACTORS
ON PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE..... 50

Skoryk Halyna, Lynnyk Oleksandra, Savchuk Maryna

IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION AS A FACTOR
OF INCREASING COMPETITIVENESS OF NATIONAL ECONOMY.....56

Sharko Inna

THE ROLE AND TRENDS OF THE AGRICULTURAL INDUSTRY DEVELOPMENT OF UKRAINE.....64

SECTION 4

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Varenik Irina

STATE REGULATION AND FINANCIAL SUPPORT
OF SMALL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE..... 70

Vaschenok Oleg

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF RESOURCE PROVISION
OF TELECOMMUNICATION ENTERPRISES.....74

Voronko-Nevidnycha Tatiana, Ishchenko Mykola, Myroshnyk Vitaliy

ASPECTS OF IMPROVEMENT OF ENTERPRISE LOGISTIC ACTIVITY MANAGEMENT.....78

Zanora Volodymyr, Zachosova Nataliia

RISK MANAGEMENT OF ENTERPRISE DEVELOPMENT PROJECTS:
THEORETICAL-METHODICAL BACKGROUND.....82

Ivanova Maryna, Grosheleva Olena, Usatenko Oleksandr

MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISE RECEIVABLES
AS A TOOL OF ECONOMIC SECURITY.....87

Kasatonova Inna

DETERMINATION OF ESSENCE OF THE BUSINESS IN MARKET ECONOMIC.....93

Kravchenko Mykola, Karamushka Oleksandr

THE EFFICIENCY OF ECONOMIC SECURITY FUNCTIONING
ON THE EXAMPLE OF "SOLOP" AGRICULTURAL ENTERPRISE.....98

Kramarenko Kateryna FORMATION OF THE MECHANISM OF MANAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITY OF THE ENTERPRISE.....	104
Mohylna Liudmyla THE PRODUCT QUALITY CONTROL AT THE MILK PROCESSING ENTERPRISE ON ENTERING TO THE FOREIGN MARKET.....	109
Pavlishina Nina, Miloserdova Anna ANALYSIS OF COMPETITIVENESS OF PRODUCTION OF AVIATION BUILDING ENTERPRISE ON THE CASE OF MOTOR SICH JSC.....	114
Pashchenko Olha, Vaskivskij Oleksandr, Kulish Natalia THEORETICAL ASPECTS OF EVALUATION OF ENTERPRISE MANAGEMENT EFFICIENCY.....	119
Pashchenko Olha, Zakapko Olha, Borushchak Natalia THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF BRAND MANAGEMENT OF RESTAURANT ENTERPRISES.....	126
Petrenko Viktoriia, Karnaushenko Alla CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF FOOD DELIVERY IN UKRAINE.....	132
Savchenko Tetyana IMPROVEMENT OF THE METHOD FOR ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF PRODUCTS OF GRAIN PROCESSING ENTERPRISES.....	139
Savchenko Taras, Morozova Daria THEORETICAL ASPECTS OF MANAGEMENT OF EFFICIENCY OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES.....	144
Slabyk Nataliia, Zahorodniy Anatoliy COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TYPE OF EMPLOYMENT CONTRACTS WITH THE PURPOSE OF OPTIMIZATION OF TAX LOAD.....	151
Titomir Lyudmila, Danylova Olena PROVIDING SERVICES QUALITY AS THE BASIS OF THE COMPETITIVENESS OF HOTELS.....	155
Tsipurinda Vladimir, Pidkaminniy Igor INNOVATSIINNY PIDKHID BEFORE THE REMAINING PRIORITY OF THIS INSTRUMENT OF PERSONNEL MANAGEMENT AT THE DEVELOPMENT OF PIDPRISE.....	161
Chaika Inna MANAGEMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATIVE SPACE OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	167
Shut Oksana, Svitlychna Karyna ASSESSMENT OF PARTNERSHIP MANAGEMENT POTENTIAL IN PHARMACEUTICAL COMPANIES.....	171
Yakovenko Olena, Velychko Inna PRACTICAL ASPECTS OF THE APPLICATION OF SWOT ANALYSIS IN THE PROCESS OF FORMING A DEVELOPMENT STRATEGY FOR HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	175
SECTION 5	
DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY	
Hoptsii Oleksander, Maslennikova Victoria CREATION OF ECONOMICALLY VIABLE INDUSTRIAL BUILDINGS FOR FARMS.....	182
Iermakova Olga CURRENT CHALLENGES FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF REGIONS OF UKRAINE.....	186
Pohosyan Luiza UPDATING OF INFORMATION SPACE FOR ANALYSIS OF SOCIAL TENSIONS AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN UKRAINE.....	191
Shulla Roman, Popyk Mariana, Povidaychyk Mykhailo THEORETICAL FOUNDATIONS OF QUALITY OF LIFE ASSESSMENT: CURRENT METHODOLOGICAL APPROACHES AND THEIR USE WHEN ASSESSING THE QUALITY OF LIFE IN THE ETHNIC DIMENSION.....	196
SECTION 6	
ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION	
Borisova Victoria ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS OF REPRODUCTION OF THE NATURAL RESOURCES POTENTIAL OF THE AGRARIAN SPHERE.....	207

Vesperis Svitlana, Zubko Kateryna, Samus Hanna EVALUATION OF ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC DAMAGES CAUSED BY LAND MISUSE.....	214
Makarova Victoria THE PARETO PRINCIPLE IN THE CONTEXT OF THE ORGANIZATION SUSTAINABLE AGRARIAN LAND USE.....	220
SECTION 7	
DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS	
Kushchenko Elena, Kolinko Nikita ANALYTICAL FORECASTING OF THE LABOR MARKET OF UKRAINE.....	225
SECTION 8	
MONEY, FINANCES AND CREDIT	
Vartsaba Vira MACROPRUDENTIAL REGULATION AS A DIRECTION OF ANTI-CRISIS POLICY OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE.....	234
Zaslavska Olha ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEPOSIT POLICY OF JSC CB "PRIVATBANK".....	239
Kovalenko Victoria FINANCIAL INNOVATION DEVELOPMENT IN NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS.....	244
Koibichuk Vitaliia, Shyriaev Denis OVERVIEW OF THE STOCK MARKET ANALYSIS METHODS.....	251
Kosarjeva Iryna, Stepanenko Serghij, Mazur Tetjana DETERMINATION OF THE POSSIBILITIES OF USING THE INVESTMENT POTENTIAL OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE.....	259
Savastieieva Oksana HEORETICAL PRINCIPLES OF AN EFFICIENT LOCAL BUDGET MANAGEMENT SYSTEM.....	267
Syrovetnyk Oleksii STATE BUDGET INCOMES: ECONOMIC ESSENCE, FEATURES OF FORMATION AND INFLUENCE ON THE SYSTEM OF INTER-BUDGETARY RELATIONS.....	272
SECTION 9	
ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
Ivchenko Larysa, Tkachenko Elizaveta CURRENT PROBLEMS OF FINANCIAL RESULTS ACCOUNTING IN THE SMALL BUSINESS ACTIVITY.....	279
Kopchykova Inna IMPROVEMENT OF THE ORGANIZATION AND METHODS OF CONTROLLING COMMODITY LOSSES.....	284
Kostuichenko Valentyna, Kamil Anastasiia ECONOMIC PRECONDITIONS AND SPECIAL ASPECTS OF ACCOUNTING PROVISION OF CONTROLLING AT TRADE ENTERPRISES.....	290
Lobacheva Iryna, Polishchuk Nataliia ANALYSIS OF LAND MORTGAGE LENDING AS A SOURCE OF INVESTMENT.....	295
Pylypenko Lubomir, Demska Yuliia THE INFLUENCE OF ACCOUNTING POLICIES FOR FINANCIAL ASSETS ON THE COMPANIES' FINANCIAL POSITION AND FINANCIAL RESULTS.....	300
Sakhno Lyudmila ACCOUNTING AND AUDIT OF ENVIRONMENTAL ACTIVITIES.....	305
SECTION 10	
STATISTICS	
Ostapenko Yana, Paranitsa Nadiya, Makarenko Olga STATISTICAL ANALYSIS AND TRENDS OF HOTEL ECONOMY DEVELOPMENT IN UKRAINE.....	311

SECTION 11

MATHEMATICAL METHODS, MODELS
AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY**Averkyna Marina, Kudrei Anhelina**ASSESSING THE IMPACT OF SOCIO-ECONOMIC INDICATORS
ON THE MIGRATION PROCESSES OF THE POLISSYA ECONOMIC REGION.....317**Kozytskyi Valerii, Pabyrivska Nelya, Pabyrivskiy Victor**

PECULIARITIES OF BIFURCATION IN PRICE DYNAMICS.....321

Наукове видання

ПРИАЗОВСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Електронний науковий журнал

1(18) 2020

Коректура • *О.А. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *В.О. Удовиченко*

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Засновник:

Класичний приватний університет

Адреса редакції журналу: вул. Жуковського, 70-б, каб. 219,
м. Запоріжжя, Україна, 69002

Відповідальний секретар: Трохимець Олена Іванівна

E-mail: journal@rev.kpu.zp.ua

Телефон: +38 (095) 369-23-67